Prof.Dr. Mustafa ERGÜN

MEVLÂNA'NIN

EĞİTİM GÖRÜŞLERİ

İÇİNDEKİLER

İçindekiler 5
Önsöz 7
Dipnotlar hakkında açıklama 9

MEVLÂNA'NIN HAYATI VE ESERLERİ 10

1. İNSAN 19
1.1. İnsanın yaratılışı 19
1.2. İnsanın unsurları 32
1.2.1. İnsanın maddî tarafı ağır basan yönleri 32
1.2.1.1. Beden 32
1.2.1.2. Nefis 43
1.2.1.2.1. Nefis nedir ve çeşitleri 43
1.2.1.2.2. İnsanı kötülüğe sevk eden nefis huyları 48
1.2.1.2.3. Nefis-akıl ilişkileri ve nefisten kurtulmak 57
1.2.1.3. Duyumlar ve duygular 62
1.2.1.3.1. Duyu organları 62
1.2.1.3.2. Duyumlar ve duygular 76
1.2.2. İnsanın manevî tarafı ağır basan yönleri 88
1.2.2.1. İnsan bedeninde gömülü olan define 88
1.2.2.2. Can ve ruh 95
1.2.2.4. Akıl 105
1.2.2.4.1. Aklın değeri ve gücü 125
1.2.2.4.2. Akıl ve nefis 125
1.2.2.4.3. Aklın zayıf noktaları ve sınırları 132
1.2.2.4.4. Tüm akıl ve aklın yatmadığı alan 137
1.2.2.4.5. Aklın âciz kaldığı alan: aşk 147

2. İNSANİN ÜSTÜN ÖZELLİKLERİ VE ÜRÜNLERİ 161
2.1. Düşünce 161
2.1.1. Düşüncenin mahiyeti ve kaynağı 161
2.1.2. Düşünemediklerimiz 170
2.1.3. Düşüncenin özellikleri 178
2.2. Dil 185
2.2.1. Dilin mahiyeti 185
2.2.2. İsimlerin ve kavramların meydana gelmesi 193
2.2.3. Dilin gücü ve güçsüzlüğü 197
2.3. Bilgi 209
2.3.1. Bilginin ilâhî temelleri 209
2.3.2. Dünya bilgisi ve din bilgisi 218
2.3.3. Bilgisizlik ve bilginin gücü 231
2.4. Sevgi 242
2.4.1. Sevgi ve aşk nedir? 242
2.4.2. Aşkın gücü ve âşıkın hali 252
2.4.3. Akıl, din ve aşk 262

3. İNSANIN EĞİTİMİ 267
3.1. Eğitimin ilâhî temeli 267
3.2. Eğitimin gerekliliği ve amacı 276
3.3. Eğitime etki eden faktörler 291
3.3.1. Katılım (fert insanların yaratılışındaki farklılıklar) 292
3.3.2. Yetenek ve yatkınlık 295
3.3.3. Gelişme ve olgunlaşma 297
3.3.4. Eğitim tekniği 300
3.4. Eğitimin gücü 314

KAYNAKLAR 322

ÖNSÖZ

Toplumların insan yetiştirme biçimlerinin tarihî olarak incelemesini yapan eğitim tarihi araştırmalarında, sadece eğitim kurumlarının açılış, kapanış, ders programları ve oradaki faaliyetlerin dışardan, üstünkörü bir tasvirini vermek, gerçeğin anlaşılmasına yetmez. O zamanın, o mekânın, o toplumun insan anlayışına, insanı nereye götürmek istediğine ve ihtiyaçlarına da bakmak gerekir.

Uzun zamandır devam eden eğitim tarihi araştırmalarımızda, Türk Eğitim Tarihinin büyük bir dönemini kapsayan medrese-tekke döneminin sadece kurumsal ve tasvirî bir incelenmesinin yapıldığını gördük. Oysa bu kurumların ders programlarının ötesinde ders kitaplarına, sınıflardaki derslere, hocaların ve öğrencilerin kafalarına ve gönüllerine de girilmesi gerektiğini hissettik ve bize bu imkânı sağlayacak bir açık kapı aramaya başladık. Sonunda, bizi bu kapıya götürecek ışığı Mevlâna'da gördük, onu takip ettik.

Aşağı yukarı 8 - 9. yüzyıldan zamanımıza kadar insanlarımızın ve eğitim kurumlarımızın içindeki nefese katılıp onun en öz, en temiz kısmını, toplumumuzun ve insanımızın hayat kaynağını, insan anlayışını yakalamamızda Mevlâna ışığını izleyerek o gerçeklik denizine gitmemizin çeşitli pratik sebepleri vardı. Bunlar, kısaca şöyle özetlenebilir:

Mevlâna, Türk Eğitim Tarihinin iki temel kurumu olan medrese ve tekke hayatının içinde yetişmiş, içinde faaliyet göstermiş ve dolayısıyla bunları çok iyi biliyor ve tanıyordu. Onun bu iki kurumu değerlendirmelerine büyük bir önem verdik.

Mevlâna'nın bütün hayatı yetişme ve insan yetiştirme, insanlara gerçeği açıklama çalışmalarıyla geçmişti. O, hem medresede yaptığı öğretim faaliyetleri sırasında müderrisliğin en güzel örneğini vermiş hem de islâm tasavvufunun zirvelerinden biri olmuştur. Mevlâna, bizim insanımızdır; gerçi yazıp söylediklerinin büyük bir kısmı Farsçadır ama, o Arapça, Türkçe ve hattâ Rumca gazeller bile söyleyerek o zamanki Anadolu insanlarının hepsine hitap etmiştir. Kaldı ki, ona göre esas olan anlamdır, diller sadece bir kabuktur.

Mevlâna'yı tercih etmemizin bir başka nedeni, 7 ciltlik Dîvan-ı Kebîr'i, 6 ciltlik Mesnevi'si, Rubaileri, Vaazlar ve Mektupları ile yaşadığı dönemi ve anlattığı gerçeği bize ayrıntılı ve tam olarak anlatmasıdır. Öte yandan bu eserlerin hepsinin Türkçeye defalarca çevrilmiş ve basılmış nüshalarının kişi ve devlet kütüphanelerinde, insanlarımızın kolayca ulaşabileceği yerlerde olması da bir etken olmuştur.

İnsanımızın yüzyıllar boyunca inandığı gerçeğin en temiz, en yüce şeklini Mevlâna'da gördük. O, bütün hayatı boyunca hep öğretmenlik ve öğrencilik faaliyetinde bulundu. Uzun aramaları sonunda bulduğu Allah'ın gerçeklik denizinin sırlarını - bu sırrı bulup bunun hoşluğu içinde suskun bir hayat yaşayan diğer erenlerden farklı olarak- devamlı ve bütün anlatım yollarını kullanarak bize aktarmaya çalıştı. Bu arada kendi coşup köpürmelerinden, kendi yazıp söylediklerinden koca bir Mevlâna denizi meydana getirdi. Biz, o denizi gördük, ona ulaştık ama tam içine giremedik, itiraf edelim ki, o denizin içinde dolaşacak kadar yüzme bilmiyoruz. Bizim faaliyetimiz, olsa olsa Mevlâna denizinin kıyılarından yapılan bir tanıtımdır. Bu nedenle eserimize "Mevlâna Üzerine Bir Deneme" alt - başlığını verdik; daha doğrudan ve iddialı bir adlandırmaya cesaret edemedik.

Öte yandan, Mevlâna üzerine gerek Türkçe gerek yabancı dillerde çok sayıda araştırmaları okuduk ve değerlendirdik. Ancak çalışmanın kaleme alınması sırasında, çok mecbur olmadıkça bunları kullanmama kararı verdik. Çünkü Mevlâna öylesine berrak ve kendisine has bir sistem idi ki, buna bir şey katmama, bu formülü bozmama, bu suyu bulandırmamanın daha iyi olacağını düşündük. Doğrudan Mevlâna'yı dipnot gösterdik, doğrudan ona ulaşasınız istedik. Bunun dışında, çalışmanın kaynakları olarak yol göstericimiz - Mevlâna'nın kendisinde olduğu gibi - Kur'ân-ı Kerim ve Peygamberimizin bazı hadisleri olmuştur ve bunlar zikredilmiştir.

Mevlâna, kendisine dâima Kur'ân-ı ve Hz. Muhammed'in hadislerini rehber edinen büyük bir islâm düşünürüdür. O, büyük bir vecd içine girip sık sık Tanrı'nın gerçeklik denizine karışmakta, ama toprak bedeni onu gene bu dünyaya getirmektedir. O, gene Hz. Muhammed'in yolundan, Kur'ân'ın ışığıyla o denize ulaşmakta, ama çok geçmeden gene perdeli evrene dönmektedir. O, Allah'ın gerçeklik denizinde bütün zıtların belli bir işe yaradığını, bu nedenle evrendeki her şeye karşı hoşgörülü olmak gerektiğini, bu hoşgörülü bakışın özellikle değişik din, ırk ve cinsiyetteki insanlara karşı gösterilmesi gerektiğini bildiriyordu. Onun insan değerlendirmesi kesinlikle şekillerde değil, içteki anlamlar üzerinde olmaktadır. İnsan yetiştirirken de söz ve hareketlerin dış şekillerine değil, bunların içte yer etmesine, özgün olarak içten kaynayıp coşmasına önem vermiştir.

Bu çalışma, eğitim tarihimizin çok uzun bir döneminde etkili olan insan anlayışı ve insanın eğitimi üzerindeki temel fikirleri, en gür ve temiz bir kaynaktan verme denemesidir. İlerde, eğitim tarihimizdeki diğer insan ve eğitim anlayışlarını da bir bir tanıtmak şu andaki ideallerimizdendir.

Buradaki insan ve eğitim anlayışının günümüzde de tam olarak değerlendirilmesi ve yaşanması dileğiyle...

Malatya, 1991 Mustafa Ergün

DİPNOTLAR HAKKINDA AÇIKLAMA

Bu eserin kaynakları dipnotlar şeklinde gösterilirken, Mevlâna'nın eserleri, sadece eser adı olarak gösterilmiştir. Bu eserlerin birçok tercüme ve baskıları olduğu için, kaynakların hangi tercüme ve baskıları işaret ettiği aşağıda belirtilmiştir. Mesnevilerde kesme işaretinden önceki rakam kitabın cilt numarasını, daha sonrakiler ise beyit numaralarını gösterir. Dîvanlarda ise, parantez içinde gösterilenler gene beyit numaralarıdır. Kur'ân-ı Kerim'de ise sayılar, sûre ve âyet numaralarını göstermektedir.

MESNEVİ: Mesnevi'nin Abdülbaki Gölpınarlı tarafından tercüme ve şerh edilen Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı yayınları arasında 1985 tarihinde ikici baskıları yapılan nüshaları esas alınmıştır.

DİVAN-I KEBİR : Dîvan-ı Kebîr'in Abdülbaki Gölpınarlı tarafından tercüme edilen ve ilk beş cildi 1957 - 1960 tarihleri arasında Remzi Kitabevi (İstanbul) tarafından yayınlanan nüshaları, cilt numaraları açıkça yazılarak, sayfa ve beyit numaraları verilmiştir.

DİVAN(1) ve DİVAN (2) : Dîvan-ı Kebîr'in Abdülbaki Gölpınarlı tarafından tercüme edilen 6. ve 7. ciltleri böyle gösterilmiştir. Çünkü bunlar yayınlanırken "Dîvan" adı ile yayınlanmış; 6. ve 7. cilt oldukları önsözlerinde belirtilmiştir.

FÎHİ MÂFİH : Bu eserin Meliha Ülker Tarıkâhya (Ambarcıoğlu) tarafından tercüme edilen ve Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı yayını olarak çıkan (İstanbul, 1985) baskısı kullanılmıştır.

MEVLÂNA'NIN RUBAİLERİ : Rubailerin M. Nuri Gençosman tarafından tercüme edilen ve MEGSB yayını olarak çıkan (İstanbul, 1986) baskısından sayfa ve rubai numarası olarak kaynak gösterilmiştir.

MACALİS-İ SAB-A : Abdülbaki Gölpınarlı'nın tercüme ettiği ve Konya Turizm Derneği'nin yayınlandığı (Konya 1965) eser esas alınmıştır.

MEKTUPLAR : Mevlâna'nın Mektupları'nın Abdülbaki Gölpınarlı tarafından tercüme edilen ve İnkılâp ve Aka Kitabevlerinin yayınlandığı (İstanbul 1963) eserden dipnotlar gösterilmiştir.

MEVLÂNA'NIN HAYATI VE ESERLERİ

"Mevlâna" veya "Mevlâna Celâleddin Rûmî" olarak bilinen büyük Türk düşünürü Celâleddin Muhammed, 30 Eylül 1207'de Horasan yöresindeki Belh şehrinde doğmuştur. Babası, kendi çağının büyük mutasavvıflarından ve din bilginlerinden Bahaeddin Veled idi. Mevlâna'nın daha önceki atalarının kimler olduğu hakkında, tarihî olarak doğrulanamayan bazı iddialar varsa da, bunlar üzerinde durmak gerekmez. Bahaeddin Veled, zamanında "Sultanü'l-ulemâ" (bilginlerin sultanı) lakabıyla anılırdı; gerçekten de bu sıfata lâyık olabilecek bir şekilde dinî bilimler ve tasavvuf ehlinin hürmet duyduğu, yanından ayrılmadıkları bir kişi idi.

Mevlâna'nın çocukluğu döneminde, babası bütün ailesini toplayarak Belh kentinden batıya doğru göçe başlıyor. Göçün neden ve ne zaman olduğu konusunda değişik görüşler vardır. Göçün, Moğolların Belh'e girmelerinden bir kaç sene önce olduğu açıktır. Moğolların Belh'i 1214 yılında kuşattığı, yakıp yıkıp herkesi kılıçtan geçirdiği düşünülerse, göçün aşağı yukarı 1212 yılında olduğu ortaya çıkar. Göçe neden olarak Bahaeddin Veled'in Fahreddin Râzî ile, onun felsefî görüşleri ile anlaşamaması ileri sürülür. Gerçi Bahaeddin Veled hemen bütün derslerinde felsefeciler aleyhine çok şiddetli ve çok heyecanlı şeyler söylüyor; bu da Belh şehrinin tanınmış filosofu Fahreddin Râzî ve onun felsefesine yakınlık duyan Harezmşah Sultanı Muhammed Tekiş'i kızdırıyordu. Vaazlarına *"Ey Fahri Râzî, ey Harezmşah!"* diye başlayan ve bazen hakarete varan sözler söyleyen Bahaeddin Veled, halk arasında filosofa ve Sultan'a karşı bir hareketin gelişmesine neden oluyordu. Bu gelişmelerden rahatsız olan, ama gene de Bahaeddin Veled'e büyük saygı duyan Sultan, bir gün ona şöyle bir haber göndermiştir: *"Şeyhimiz eğer Belh ülkesini kabul ederlerse, bugünden itibaren padişahlık da, ülkeler ve askerler de onun olsun. Bana da bir başka ülkeye gitmek için izin versin. Çünkü bir ülkede iki padişahın bulunması uygun değildir."* Sultanın bu sözleri Bahaeddin Veled'i kamçılamış, zaten Moğolların vahşeti dolayısıyla da iyice huzursuz hale gelen, büyük göçlerin başladığı Ortaasya'da, bir de yöneticilerin bu şekilde olumsuz tavır almaları Bahaeddin Veled'in buradan göç kararı vermesine neden olmuştur. Harezmşah Sultanına, *"Belh Sultanına selâm söyleyiniz. Bu dünyanın fani ülkeleri, hazineleri, tahtları padişahlara yarışır. Biz dervişiz, bize memleket ve saltanat münasip değildir. Biz gönül hoşluğu ile sefer edelim de, Sultan kendi uyrukları ve dostlarıyla başbaşa kalsın."* diye cevap gönderdi. Harezm Sultanı, anlamlı mesajına daha anlamlı bir cevap almıştı. Halkın da bu göç kararını duyması, Belh'te büyük karışıklara neden oldu; Sultan'ın Bahaeddin Veled'i ziyaret ederek özür dilemesi de bu kararı değiştirmemişti.

Öyle görünüyor ki, Bahaeddin Veled'in göç kararı almasında çok daha derin sebepler vardı ve Moğol ilerlemesine karşı, inanan insanları Batı'ya, selâmete sevk etme anlamı da vardı. Zaten giderken söylediği, 'Moğol askerlerinin Horasan ülkesine ölüm saçacağı' şeklindeki sözleri de bu anlamı ifade ediyordu. Ailesi ve yakın müritleriyle yola çıkan Bahaeddin Veled, ilkönce Nişapur'da konakladı.

Celâleddin Muhammed'in eğitimini, Bahaeddin Veled'in dostu ve müritleri olan Semerkandlı Lala ve Tırmizli Seyyid Burhaneddin üzerlerine almışlar; dinî ve tasavvufî bilgiler alanında bu zeki çocuğu mükemmel olarak yetiştirmişlerdi. Öyle ki, göç kervanının Nişapur'da konaklaması sırasında yapılan ilmî sohbetlere katılan Celâleddin Muhammed burada oldukça temayüz etmiş ve Şeyh Ferideddin Attar "Esrarnâme" adlı eserini ona hediye etmişti.

Bahaeddin Veled'in göç kervanı daha sonra Bağdat'a yöneldi. O sırada, gerek Türkistan'dan gerekse İran'dan bir çok âlim ve zengin kişi Irak ve Anadolu'ya göç ediyorlardı. Bu nedenle şehir kapısında önlemler alınarak fazla kalabalıklar kontrollü olarak içeriye alınıyordu. Bağdat kapısında bu kervancıya da *"Nereden gelip nereye gidiyorsunuz?"* sorusu soruldu. *"Tanrıdan geldik, Tanrıya gidiyoruz. Tanrıdan başka kimsede bizi durduracak kuvvet ve kudret yoktur"* cevabı Halife'nin sarayına ulaştığında, bunun anlamı Şeyh Sühreverdi'ye soruldu. Şeyh, *"Böyle bir cevabı verebilecek, böyle bir dil kullanabilecek tek kişi, Belh'li Bahaeddin Veled olabilir"* dedi ve onu karşılamaya gitti. Şeyh Baha Veled'i kendi konağına davet etti, ama o, *"Bilginlere medrese münasiptir"* diyerek Mustansıriye Medresesinde konakladı (ancak bu medresenin öğretime açılması 1234 ve Bahaeddin Veled'in Bağdat'a gelişinin 1221 olduğu düşünülürse, kervanın başka bir medreseye inmesi gerekir). Baha Veled, Halife'nin gönderdiği hediyeleri kabul etmediği gibi, onun görüşme teklifini de geri çevirdi.

Bağdat'da üç gün kalan kervan, oradan Mekke'ye gitti, haç törenlerini yaptıktan sonra Şam dolaylarına çıktı ve bir süre oralarda konakladı. Ancak kervanın hedefi Anadolu olduğu için, ilk önce Mengücek Beylerinin başkenti olan Erzincan'a çıkıldı. Bahaeddin Veled'in kervanı Erzincan'da dört yıl kaldı. Mengücek Beyi Fahreddin Behramşah ve eşinin büyük saygı ve yardımlarına rağmen Bahaeddin Veled Konya'ya gitmeye kararlı idi. Sivas, Kayseri, Niğde üzerinden Lârende (Karaman)'ye gitti. Lârende yöneticisi Emir Musa, kervanı kent dışında karşıladı ve sarayına davet etti. Ancak Baha Veled bunu da reddederek, kendisinin sadece medreseye inebileceğini belirtti. Burada kısa sürede Bahaeddin Veled için bir medrese yaptırıldı ve aile yedi yıl burada kaldı.

Celâleddin Muhammed burada babasından ve onun yanında seyahat eden âlimlerden ders almaya devam etti. Hocası Şerafeddin Lala'nın kızı Gevher Hatun ile evlendi; Sultan Veled ve Alâaddin Çelebi adlı çocukları burada doğdu.

O sırada Selçuklu tahtında oturan Alâaddin Keykubat, sûfilere büyük bir hürmet duyuyor ve onları Konya'ya toplamak istiyordu. Bu nedenle Lârende'de bilgi ve ışık saçmakta olan Bahaeddin Veled'i de Konya'ya davet etti. Baha Veled burada da padişahın saray davetini kabul etmedi ve Altunba (Altûn-Aba, Altunpa, Pembe Füruşan, İplikçi medresesi adlarını da almıştır) medresesine indi. Bu medresede daha bir çok göçmen bilgin ve medrese öğrencileri de kalıyorlardı. Kısa sürede Konya'nın ileri gelenleri Bahaeddin Veled'in müritleri olmaya başladılar. Bunlardan Lala Emir Bedreddin Gühertaş, onun adına bir medrese yaptırdı ve aile o medreseye taşındı.

Bahaeddin Veled, kısa bir süre sonra Konya'da öldü (ölüm tarihi 1231 veya 1234'tür). Celâleddin Muhammed, bir süre Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tırmizî ile sohbet etti. Bu, onun ruhunun olgunlaşmasında büyük rol oynadı. Tasavvufu ondan öğrendi, onun gözetiminde halvetler çıkarttı. Seyyid Burhaneddin, onun olgunlaştığından emin olduktan sonra, "zahir ilimleri" de öğrenmesi için onu Halep'e gönderdi. Celâleddin Muhammed - Moğol baskısı nedeniyle Halep, Şam gibi büyük islâm şehirlerine yerleşmiş olan ulemadan - zahirî islâmî ilimleri de öğrenmeye başladı, iki yıl Halep'te kaldıktan sonra Şam'a geçti. Onun Şam'da dört veya yedi yıl kaldığı rivayet edilmektedir.

Şam'da Mukaddemiye Medresesine yerleşen, Muhyiddin-i Arabi'den de ders alan Celâleddin, orada - sonradan Şems-i Tebrizî olduğunu anladığı bir yabancının, elini öpüp *"Ey dünya sarrafı Mevlâna, beni anla!.."* diyen esrarengiz sözleri üzerine geri Konya'ya döndü. Dönüşte Kayseri'ye uğrayarak, kendisini buradan Halep'e uğurlamış olan Şeyhi Seyyid Burhaneddin'i de alarak Konya'ya getirdi. Gene onun tasavvuf öğretisine girdi; halvetler çıkarmaya, riyazet oruçları tutmaya başladı.

Bu eğitim dokuz yıl devam etti. Seyyid Burhaneddin'in sevdiği, örnek aldığı kişi, Gazneli Hâkim Senayî idi. Celâleddin Muhammed'e de böyle bir coşturucu gerekiyordu. Bu nedenle Şeyh, kendisinin yetiştirmesinden emin olduktan sonra *"senin iç evreninin aynası, aydınlatıcısı, yakıcısı gelecektir"* diyerek 1239 yılında Kayseri'ye gitti. Aşağı yukarı bir yıl içinde de öldü.

Şeyhini kaybettikten sonra Mevlâna, beş yıl boyunca medresede ders verdi. Bazen din bazen tasavvuf bilimleri alanındaki bu derslere bir çok öğrenci katılıyordu. Halk ve öğrenciler onun bilgisine, konuşmasına, davranış ve hükümlerine meftun oluyor; derslerini ve meclislerini dolduruyordu.

Ancak bir gün Konya'ya Tebrizli Şems adlı bir derviş geldi. Mevlâna'nın adını ve ününü duymuş olan bu zat, kafasındaki pek çok soruların onun sohbetlerinde açıklığa kavuşacağını düşünerek buraya gelmiş ve bir hana yerleşmişti. Gerçekten Mevlâna ile karşılaşmaları ve dost olmaları da böyle bir sorunun açıklanması sırasında gerçekleşti. Bir gün sokakta veya mecliste, Mevlâna'ya *"Bir müşkülüm var. Hz.*

Muhammed mi büyüktür, Beyazıd-ı Bestamî mi?" diye sordu. O da *"Bu ne biçim soru, elbette Hz. Muhammed daha büyüktür"* diye cevap verince, *"Öyleyse niçin Hz. Muhammed 'Yarabbi, seni lâyık olduğun veçhile bilemedik' derken Bayezıd 'Varlığımın her zerresinde Tanrı vardır' diyor?"* diye gene bir soru sordu. Mevlâna da *"Çünkü Hz. Muhammed her gün yeni yeni merhaleler kaydediyor ve her merhaleye geldiğinde evvelki bilgilerinin ne kadar basit olduğunu görüyordu. Bayezıd-ı Bestamî ise ulaştığı ilk merhalenin sarhoşluğuna kapıldı, kendinden geçti ve ondan böyle söylüyor"* diye cevap verdi. Bu konuşmalar Mevlâna ile Şems arasındaki büyük dostluğu başlattı, ikisi birden halvete çekildiler, uzun süre halvetten sıkılmadılar ve daha sonra da Mevlâna, dinî bilimler öğretimini tamamen terk etti. Tebrizli Şems'i bir üstad, bir şeyh olarak kabul etti; onun hizmetine girdi.

Mevlâna'nın namazı, vaazı, medrese derslerini bırakarak sadece Şems ile yaptığı sohbetlerle meşgul olması, uzun süreler devam eden oruçlar, bazen sabahlara kadar kılınan namazlar, bazen semalar yapması halk arasında dedikodulara neden oldu. Onun sadece Şems ile meşgul olması, müritleri arasında bile bir muhalif grubun oluşmasına neden olmuştu. Ancak her şeye rağmen, Mevlâna ile Şems, sürekli olarak birbirlerine iltifatlar ederek anlamlar evreninde seyahatlerini sürdürüyorlardı. Onlar birbirlerinin ruhunu açmada, kendi iç evrenlerinin büyüklüğünü keşfetmede birbirleri ile yarışırken, dışarıdaki halk da Şems'in bir büyücü olduğunu, Mevlâna'yı kitaptan, sünnetten, namazdan, dersten, halktan uzaklaştırdığını söyleyerek kıskançlıklarını yaygınlaştırıyorlardı.

Bu muhalefet karşısında Tebrizli Şems, Mevlâna ile 16 ay devam eden yoğun sohbetlerden sonra, 1246 yılında ansızın kayboldu. Şems ile buluşması, Mevlâna'nın içindeki aşk ateşini yakmıştı, bu ayrılık ise buluşmadan daha etkili bir eğitim görevi görmüş, içindeki aşk ateşi giderek büyümüş, kendi iç varlığının daha derinlerine gitme imkânı vermiştir. "Dîvan-ı Kebîr" adlı yedi ciltlik eserini meydana getiren gazellerin büyük bir çoğunluğu bu ayrılığın, oradan doğan sevginin ve özlemin eseridir.

Mevlâna her yerde Şems'i arattı, Tebriz'e gitmiş olabileceği sözleri üzerine oraya mektuplar gönderdi, kendisi çeşitli defalar Şam'a gidip orada aradı ama bulamadı. Sonra bir gün Şems'in gene Şam'da görüldüğüne dair haberler geldi. Mevlâna Konya'dan Şam'daki Şems'e arka arkaya dört manzum mektup gönderdi. Üçüncü mektubuna cevap aldı, dördüncü mektubunu oğlu Sultan Veled ile gönderdi ve onu bulup Konya'ya birlikte gelmelerini istedi. Sultan Veled, Şems'i bulup Konya'da kendisine yapılan saygısızlıklar için özür diledi, bir daha saygısızlık yapılmayacağı sözü verdi ve babasının halini de anlatarak onu Konya'ya dönmeye razı etti. Dönüş kervanı 1247 yılında Konya'ya ulaştı. Başlangıçta şehrin ileri gelenleri dahil herkes Şems'i karşıladı, ona hürmet gösterdi.

Mevlâna, Şems'in Konya'da sürekli kalmasını temin için, onu, evlatlığı Kimya ile evlendirdi, ailesi içinde ona yer verdi. Ama kısa süre sonra Kimya'nın hastalanarak ölmesi, Şems ile Mevlâna'nın oğlu Alâaddin Çelebi arasındaki bir tartışma, dışarıda zaten var olan karşı grubu daha da büyüttü ve şiddetlendirdi. Tekrar çirkin dedikodular çıktı. Konya halkı, din bilimlerinde bu kadar usta, fıkıh âlimi, müderris Mevlâna'larının namazı ve medreseyi bırakmalarına, kıyafetini, sarığını değiştirip rebap çalgısı eşliğinde sema' meclisi düzenlemesine, kendilerinin ulaşamayacağı anlamlardan bahsetmelerine kızıyor, bazen Mevlâna'nın kapısında durarak onun en yakın müritlerini bile içeri sokmuyorlardı. Bu durum Mevlâna'ya inananlar arasında bile hayal kırıklığına neden oluyordu.

Tebrizli Şems, Şam'dan döndüğü aynı yılın sonlarına doğru gene kayboldu. Bu kaybolmayı, Konya'da bir muhalif grubun onu öldürdüğü ve cesedini de yok ettiği şeklinde izah edenler de vardır, bir daha iz belirtmemecesine Konya'dan gittiği şeklinde izah edenler de vardır. Mevlâna'nın onu arama gazelleri ve Şam'a bir kaç defa gitmesi birinci kaybolmaya da, ikinci kaybolmaya da bağlanır. Ama şurası açıktır ki, Tebrizli Şems bir daha Mevlâna ile görüşememiştir.

Bu kayıp da Mevlâna'da büyük bir üzüntüye neden olmuş, beyaz sarığını çıkartıp duman rengi sarık ve siyah elbise giymeye başlamış, müridlerini etrafına toplayarak sema' ayînleriyle tasavvufî aşk toplantıları yapmaya devam etmiştir. Bu arada Konya'da sıkıldıkça sık sık da Şam'a giderek orada kısa ikametler yapmıştır.

Bu şekilde Şems'i aramalardan bir sonuç çıkmayınca, Mevlâna, temelli Konya'ya yerleşerek aşağı yukarı 23 yıl süren yeni bir uyarıcılık ve öğreticilik dönemine başlamıştır. Bütün insanları dostluğa, sevgiye, kardeşliğe, insanlığa çağırmıştır. Bu yeni öğreticilik ve aydınlatma dönemi, Mevlâna'nın en verimli dönemi olmuştur.

Bu dönemde Mevlâna'nın en büyük dostu Kuyumcu Selahaddin olmuştur. Selahaddin, eskiden Seyyid Burhaneddin Tırmizi'nin öğrenciliğini yapmış, kuyumcu çırağı olarak çalışmış, daha sonra da bir dükkan kiralayarak altın yaptırmaya başlamış idi. Ümmi olduğu iddia edilen bu temiz ve olgun kişi, Mevlâna tarafından Şeyh olarak seçildi. Müritlerin ona itaat etmeleri, ona uymaları ve takip etmeleri istendi. Ama bu istek de Konyalılar ve müritler tarafından hoş karşılanmadı. Şems hakkında çıkarılan dedikodular bu kez de Şeyh Selahaddin hakkında çıkarıldı. Hattâ Şeyh, ölümle bile tehdit edildi, ama Şeyhin mütevekkil tutumu, Mevlâna'nın onun hakkında gazeller söylemesi, onu her yerde övmesi, bu gibi kıskançlık ve eleştirileri yavaş yavaş azalttı.

Mevlâna, ayrıca Şeyh'in kızı Fatma Hatun'u oğlu Sultan Veled'e alarak manevî yakınlığı akrabalık haline de dönüştürdü. Mevlâna'dan oldukça yaşlı, sakin, temkinli ve olgun bir kişi olan Şeyh Selahaddin, Mevlâna'nın coşkusunun yatışmasında, durulmasında önemli bir rol oynadı.

Mevlâna ile Şeyh Selahaddin on yıl dostluk ettiler. 1258 kışında Şeyh uzun bir hastalıktan sonra vefat etti. Şeyhin cenazesi sazlar, nakkareler ve sema' ayinleriyle, büyük bir törenle kaldırıldı.

Şeyh Selahaddin zamanında, gerek Şeyh'e gerek Mevlâna'ya en sadık kimselerden biri olan Ahi Türkoğlu Hüsameddin Çelebi, Mevlâna'nın yakın çevresinde sağlam bir yer alarak onun ölümsüz eserlerinin yazılmasını sağladı. Maddî esasta Mevlâna'nın yakın çevresinin işlerini çekip çeviren Çelebi Hüsameddin, Mevlâna'nın müritleri ve Konya halkı tarafından saygı ile karşılandı.

Çelebi Hüsameddin, Mevlâna'yı tekrar coşturdu, ancak bu kez coşkusu daha disiplinli ve eğitsel amaca yönelikti. Ona, kendisine inananların okuyacakları bir kitap yazması teklif edildiğinde, o, zaten başlamış olduğu Mesnevi'nin ilk 18 beytini ortaya çıkardı. Bundan sonra Çelebi Hüsameddin onun kâtipliğini ve coşturuculuğunu yaparak 6 ciltlik Mesnevi'yi ortaya çıkardı.

Mesnevi'nin birinci cildi bittiği sırada Çelebi Hüsameddin'in eşi öldü ve ortaya çıkan hüzün havası, ikinci cilde başlamayı iki yıl geciktirdi. Daha sonra arka arkaya, altı cilt tamamlandı. Çeşitli yerlerde bazen gece - gündüz devam eden, bazen aylarca bir şey yazılmadan bekleyen eser, çeşitli halk hikâyeleri ve doğu edebiyatının tanınmış hikâyeleri üstüne kurulan son derece öğretici, düşündürücü bir eser idi. Çelebi Hüsameddin zamanında devam eden 15 yıllık huzurlu hayat, bu eserin ortaya çıkmasında önemli etkendir.

Mevlâna ve müritlerinin Konya'daki en büyük dostlarından biri de Pervane Muinüddin Süleyman idi. Aşağı yukarı 16 yıl Selçuklu Devleti'nin gerçek yöneticiliğini yapan bu İranlı vezir, Mevlâna ve müritlerine büyük bir destek sağlıyor, Mevlâna'nın sohbetlerine katılıyor, konağında sema âyinleri ve sohbet toplantıları düzenliyordu. Bu toplantılardaki konuşmaların bir ara çok sistematikleştiğini, Çelebi Hüsameddin, Sultan Veled ve bazı kâtiplerin bu konuşmaları yazıya geçirdikleri ve buradan Mevlâna'nın 76 bölümlük nesir halindeki "Fihi Mâfih" (içindeki içindedir) adlı eserinin meydana geldiğini görüyoruz. Bu eser çok daha olgun, çok daha mantıklı ve akıcı görülmektedir.

Mevlâna 17 Aralık 1273'te, humma hastalığından vefat etti. Cenaze törenine değişik dinlerden ve değişik milletlerden binlerce insan katıldı. Hıristiyanlar ve Yahudiler bile onun sözlerinde, onun ışığında, onun sıcak sevgisinde kendilerine bir yer buldular, müslümanlarla yan yana geldiler.

ESERLERİ

1) Mesnevi: Farsça manzum olarak yazılmış altı ciltlik bir eserdir. 25618 beyitten meydana gelmektedir, ilk 18 beyiti Mevlâna tarafından yazılmış, daha sonraki kısımlarını Mevlâna söylemiş Çelebi

Hüsameddin yazıya geçirmiş, daha sonra bunları Mevlâna'ya okuyarak düzeltmelerini de yaptırmıştır. Ayrıca her cildin başına mensur bir önsüz konmuştur.

Mesnevi bir takım hikâyeler üzerine kurulmuş, bazen hikâyeler içinde hikâyeler eklenmiş ve tasavvufî fikirler son derece canlı hikâyelerden hareket edilerek açıklanmıştır. Gerek mesnevi tarzı gerekse hikâyelere dayalı anlatım (tahkiye), o zamanki edebiyatta oldukça yaygın olarak kullanılan şekiller idi.

Mesnevi'de mükemmel bir anlatım, kıvrak bir zekâ, sağlam bir inanç, sıcak bir sevgi vardır. Uzun yüzyıllar çeşitli kurumlarda binlerce kişiye sevgi yolunu, inanç yolunu, doğru yolu göstermiştir. Günümüzde çeşitli dünya dillerine çevrilen, çeşitli eserlerin yazılmasına vesile olan bu eserin birçok Türkçe çevirileri de bulunmaktadır.

Mesnevi'nin adı, vezin bakımından ayrı ama iki mısraı aynı kâfiyeden olan bir şiir türünden gelmektedir. Altı ciltlik kitabına bu adı, Mevlâna'nın kendisi vermiştir. Ankaralı Şeyh İsmail, 1412'de yazılmış bir nüshadan Mesnevi'nin yedinci cildi de olduğunu iddia etmiş ve Türkçe tercümesine onu da katmıştır. Oysa bu, hem üslup hem mantık hem de eserin bütünlüğü bakımından, incelendiğinde görülür ki, Mevlâna'ya ait değildir. Mesnevi, 1259 - 1268 yılları arasında birbirini takip eden altı defter halinde yazılmış, hattâ altıncı defterde anlatılan son hikâye yarım kalmıştır. 6. defterin sonunda Sultan Veled'e nispet edilen bazı şiirler de vardır.

Gerçi Mesnevi Sema' toplantılarında, Mevlâna türbesinde devamlı okunan, göğüs ve omuz hizasından aşağı düşürülmeyen bir kitap olmuştur. Ama o, Mesnevi'yi hamaylı olarak boyuna asmak, ezberlemek için söylemediğini; onun göklere çıkmak için ayak altındaki bir merdiven olduğunu, o gözle okunması gerektiğini belirtir.

Mesnevi'nin değişik dillerde birçok şerhleri çıkmıştır. Bunların çoğu, Mesnevi'yi kendi görüşleri ve ilhamları doğrultusunda açıklayan, hattâ darda kaldıkları, anlayamadıkları yerlerde filosofların, felsefe kitaplarının yardımına müracaat eden çalışmalardır. Ama Farsçada Harezmli Kemaleddin Hüseyin'in yaptığı "Cevahirü'l-Esrar" adlı şerh, İngilizcede Reynold A. Nicholson'ın 'The Mathnawi of Jalâluddin Rumi" adlı yedi ciltlik İngilizce tercümesi ve şerhi, Türkçede ise İsmail Ankaravî'nin Şerh-i Mesnevi'si (İstanbul: Matbaa-ı Amire 1287-1289), Nahivi'nin yaptığı Türkçe tercüme ("Mesnevi-i Şerif", yay. A.Çelebioğlu. İstanbul: Sönmez Neşriyat. 1967 v.d.), Veled İzbudak'ın yaptığı tercüme (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı yay. 1942 v.d.), Âbidin Paşa'nın 'Tercüme ve Şerh-i Mesnevi-i Şerif" adlı çalışması (Dersaadet: Mahmut Bey Matbaası, 1305), Tahir Olgun'un "Şerh-i Mesnevi" adlı çalışması (İstanbul: Şâmil yay. t.y.) ve Abdülbaki Gölpınarlı'nın "Mesnevi Şerhi" (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı yay. 1985) kalburüstü Mesnevi çalışmaları arasında sayılabilir.

2) Dîvan-ı Kebîr : Mevlâna'nın vecd halinde söylediği ve müritleri tarafından kaydedilen gazellerden meydana gelen yedi ciltlik bir eserdir. Gazeller genellikle Tebrizli Şems'in verdiği ilhamlarla, onun ışığıyla söylenmiş; bu nedenle, gazelin Şems adına söylendiğini belirtmek için sonda mahlas olarak Tebrizli Şems'in adı kullanılmıştır. Şeyh Selahaddin ve az sayıda Hüsameddin Çelebi'ye söylenen gazeller de vardır. Mevlâna'nın gazelleri de başka şairlerin gazelleriyle karıştırılmış, bu nedenle değişik Dîvanlarda beyit sayısının 30 bin ile 50 bin arasında değiştiği görülmektedir.

Dîvandaki gazeller, genelde sevgi ve aşk üzerindedir. Bu söyleyişlerin hepsi, zihnî çalışmanın en yüksek seviyesinin ürünüdür; öyle ki sık sık dil zihinden, zihin gönülden geri kalmakta, dil ve anlatımdan aşkın bir gerçekler denizine atlamak gerekmektedir.

Dîvan-ı Kebîr, dilimizi Abdülbaki Gölpınarlı tarafından yedi cilt olarak tercüme edilmiş; bunun ilk beş cildi 1957 - 1960 arasında Remzi Kitabevi, 6. cildi 1971'de Milliyet yayını, 7. cildi de 1974'te İnkılâp ve Aka Kitabevleri tarafından yayınlanmıştır.

3) Fîhi Mâfih : "İçindeki içindedir" anlamındaki bu kitabın adı, Muhyiddin-i Arabi'nin "Kitabun fîhi mâ-fihi..." diye başlayan bir kıtasından alınmıştır ve "bu kitabın içinde içindekiler, lâtif anlamlar vardır", şeklinde bir şiirin başlangıcına işaret eder. Kitap, Mevlâna'nın konuşmalarının kâtipler tarafından tutulan zabıtlarından oluşmuştur. 76 bölümden meydana gelir ve her bölüm tasavvufun ayrı ayrı konuları üzerinde durur. Tanrı'nın mutlaklığı, akl-ı küll, evren, varlıkların dönüşümü, dünya ve ahiret, çeşitli yönleriyle insan, veli ve peygamber, mürşid ve mürid, bilgi, sevgi ve aşk gibi konular üzerinde durur. Eser, Meliha Ülker Tarikâhya (Ambarcıoğlu) ve Abdülbaki Gölpınarlı tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.

4) Rubailer : Mevlâna'nın yaşadığı dönemde gördüğü çeşitli olaylar veya duygu birikimleri çoğu kere rubai tarzı söyleyişler ile de döküldü ve bunlar çevresindeki yazıcılar tarafından tespit edildi. Türkçede ilk kez Veled Çelebi (İzbudak)'nin 1642 rubaiyi toplayıp nesir halinde yayınladığını görüyoruz (İstanbul 1898). Hasan-Ali (Yücel) 1932 yılında 107 rubaiyi "Mevlâna'nın Rubaileri" adı altında yayınladı. 1944 yılında da Asaf Halet Çelebi, aynı isim altında 276 rubaiyi Türkçeye çevirerek yayınladı. Abdülbaki Gölpınarlı'nın çevirdiği 1765 rubai, Konya Mevlâna Müzesi tarafından yayınlandı. Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı da 1986 yılında M. Nuri Gençosman'ın çevirdiği 1644 rubaiyi yayınladı.

5) Macâlis-i Sab'a : Mevlâna'nın Tebrizli Şems ile buluşmadan önce camilerde verdiği yedi vaz'ın kaleme alınmasından, kâtipler tarafından tutulan zabıtların Mevlâna'ya okunarak düzeltilmesinden meydana gelmiştir. Burada çeşitli konular ele alınmış; âyet, hadis ve çeşitli hikâyelerin katılmasıyla halkın anlayıp kabul edebileceği bir şekilde izah edilmiştir.

Macâlis-i Sab'a, 1937 yılında Feridun Nafiz Uzluk tarafından "Mevlâna'nın Yedi Öğüdü" adıyla ve 1965 yılında da Abdülbaki Gölpınarlı tarafından "Macâlis-i Sab'a (Yedi Meclis)" adıyla Türkçeye çevrilerek yayınlanmıştır.

6) **Mektuplar**: Mevlâna'nın çeşitli Selçuklu devlet adamlarına ve kendi yakınlarına yazdığı mektupların derlenmesinden meydana gelmiştir. Mektupların üzerinde tarih olmadığı gibi, kime yazıldığı da belli değildir. Şu anda Feridun Nafiz Uzluk'un 1937 yılında İstanbul'da yayınladığı 147 mektuba, daha sonra üç tane daha eklenmiş ve Abdülbaki Gölpınarlı tarafından yapılan tercüme ve incelemelerle birlikte 150 mektup 1963 yılında yayınlanmıştır.

Mevlâna gerek gazel gerekse mesnevi, rubai, mektup ve nesir tarzlarında hem düşünce ve sevgi taşan hem de o dönem edebiyat türlerinin en parlak eserlerini vermiştir. Bu eserler, günümüzde de binlerce kişi tarafından okunmakta, onları maddeden “anlam”a ve bilgiye, bilgiden sevgiye, sevgiden Tanrı katındaki yüksek makamlara çıkarmaktadır.

1. İNSAN

1.1. İnsanın yaratılışı

Hz. Mevlâna'nın bütün hayatında ve eserlerinde ana dayanağı hep Kur'ân-ı Kerim ve hadisler olmuştur. Bunları yorumlamış, bunlarla yoğrulmuş, sohbetleriyle çevresindekilere, eserleriyle daha sonra yaşayanlara bunları anlatmıştır. Güzel ve coşkulu bir anlatış, geçmişten ve yaşadığı günlük hayattan verdiği binlerce güzel örnek, akıl ve düşünce sahiplerine, gönül ve can sahiplerine Kur'ân ve hadisleri daha iyi anlatmak içindir.

Bu nedenle Hz. Mevlâna'da "insan" konusunu ele alıp incelerken, biz de, Kur'ân ve hadislerden hareket edeceğiz.

İnsandan önce Allah, melekleri yaratmıştı, insan, meleklerden sonra yaratılmıştır.

> *"Rabbin meleklere 'Ben yeryüzünde bir halife var edeceğim' demişti. Melekler 'orada bozgunculuk edecek, kanlar akıtacak birini mi var edeceksin? Oysa biz, Seni överek yüceltiyor ve Seni devamlı takdîs ediyoruz' dediler. Allah 'Ben şüphesiz sizin bilmediklerinizi bilirim' dedi."*[1]

Bu âyette dikkat edilecek çok önemli iki husus vardır. Bunlardan birisi, insanın yeryüzünde Allah'ın halifesi olduğudur. Daha sonra da üzerinde durulacağı gibi, gerçekten de Allah insanı en güzel şekilde yaratmış, yaratılanların en şereflisi yapmış ve onu- melekler dâhil- bütün âlemlere tercih etmiştir. Allah'ın insana karşı bu özeni, bu yakınlığı ve güveni, islâm eğitiminin ve Mevlâna'nın insan anlayışının en önemli noktalarından birisidir. Bu âyette dikkat edilecek ikinci nokta, Allah'ın meleklere karşı *"Ben, şüphesiz sizin bilmediklerinizi bilirim."* uyarışıdır. Bu da insanın yaratılmasında, meleklerin bile bilmediği çok büyük hikmetlerin bulunması demektir.

Allah, insanı topraktan yaratmıştır, ilk yaratılan insan da Hz. Âdem'dir.

> *"And olsun ki, insanı kara balçıktan, işlenebilen kara topraktan yarattık. Cinleri de daha önce, dumansız ateşten yarattık. Rabbin meleklere: 'Ben balçıktan, işlenebilen kara topraktan bir insan yaratacağım. Onu yapıp ruhumdan üflediğimde ona secdeye kapanın' demişti. Bunun üzerine, iblis'in dışında bütün melekler hemen secde ettiler. O, secde edenlerle beraber olmaktan çekindi. Allah: 'Ey iblis! Secde*

[1] Kur'ân-ı Kerim. 2/30.
Bu hususta bir de hadis kaydedilmektedir; Mesnevi Şehri, Cilt 1. s.664

edenlerle beraber olmaktan seni alıkoyan nedir?' dedi. O: 'Balçıktan, işlenebilen kara topraktan yarattığın insana secde edemem' dedi."[1]

İnsanın pişmiş çamur gibi kuru balçıktan, cinlerin de yalın alevden yaratıldığı Rahman sûresinde de zikredilmektedir.[2] A'râf sûresinde de iblis'in tepkisi "Beni ateşten onu çamurdan yarattın, ben ondan üstünüm" şeklinde gene belirtilmektedir[3]. Tâ yaradılış anından başlayan İblis'in kıskançlığı ve insan ile mücâdelesi, daha sonra, Allah Âdem'e bilgisinden bir parça verdiğinde ve onu meleklerle sınava tâbi tuttuğunda da ortaya çıkmaktadır ki, bu hususlara daha sonra ayrıntılı olarak girilecektir.

Varlık ve yokluk evrenlerinin sahibi yüce Allah, var olan ve yok olan her şeyin yaratıcısıdır. Her şey ondan gelir, ona gider. Dolayısıyla insanlar da, var olan diğer her şey de ondan gelir.

"İnsanların da, cinlerin de nereden geldiklerini, asıllarının ne olduğunu tanımış, bilmişsen, hepsinin de aslının bir olduğunu anlamışsındır; peki, bu ayrılık, bu nefret nedir ki?"[4]

Gerek ilk insanın gerek daha sonraki insanların topraktan yaratıldığına dair Kur'ân'da daha başka âyetler de vardır[5]. Tâhâ sûresinde de;

"Sizi ondan (topraktan) yarattık, oraya iade ederiz ve bir kere daha oradan çıkarırız."

denmektedir[6]. Allah, topraktan yarattığı insana kendi ruhundan üflemiştir. insanı aziz kılan hususlardan birisi bu, diğeri de Allah'ın insana öğretmenlik yapmasıdır.

Allah, insanı niçin yaratmıştır? Tasavvuf çevrelerinde *"Gizli bir defineydim; bilinmeyi diledim, sevdim; bilineyim diye halkı yarattım"* hadisi üzerinde durulmaktadır. Mevlâna da eserlerinin çeşitli yerlerinde bu hadise dayanarak fikirlerini ve coşkularını açıklamaktadır[7]. Allah sırlarının definesi olan insan; esas kaynağı göklerden de ötede, Allah katında olan insan, bütün evrenlerin yaratılış sebebidir. Hz. Muhammed, her şeyden daha önce yaratılmıştır ama sonra gönderilmiştir. Hattâ yüce Allah ona *"Sen olmasaydın gökleri yaratmazdım"* demiştir. Mevlâna da buradan hareketle *"Âlemden maksat insandır; insandan maksat da o*

---

[1] Kur'ân-ı Kerim. 15/26-33
[2] Kur'ân-ı Kerim. 55/14-15
[3] Kur'ân-ı Kerim. 7/12.
Mesnevi. 5/1918-1958
[4] Dîvan-ı Kebîr. Cilt 3. s.147(1279)
[5] Kur'ân-ı Kerim. 6/2; 15/26; 22/5; 23/12; 30/20; 35/11; 40/67
[6] Kur'ân-ı Kerim. 20/55
[7] Mesnevi. 1/2874-2875.
Fîhi Mâfih. s.126-127
Macâlis-i Sab'a. s.96, 98-99
Sultan Veled. Maarif.(çev: M.Tarıkâhya). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1985. s.56

soluktur" demektedir[1]. Dîvan-ı Kebîr'deki bir gazelinde de şu dizelere rastlanmaktadır:

> *"Badem yağı bademden çıkar, ama can da bilir ki der, ben o ağaçtan önceyim.*
>
> *Görünüşe kapılan bile, Âdem'e melekler secde etti der-durur; a aptal, reva görür müsün ki, şu küçücük bedenden ibaret olayım ben.*
>
> *Bir zaman aşkının avucunda cıva gibi döner dururdum; bir zaman da bütün gönlümle, altın gibi, madenin kucağında kalayım.*
>
> *Can gibiyim, aşk gibiyim; bedende nasıl hem görünmezler hem görünürlerse, ben de hem meydandayım hem gizli; gâh ortadayken gizliyim, gâh bedendeki kemer gibi görünmedeyim."*[2]

Bir başka gazelde de, insanın basit görülmemesi hususunda şu uyarıda bulunuluyor:

> *"İblis gibi, Âdem'i balçık görme; bak da seyret, bir gülün ardında binlerce gül bahçem var benim."*[3]

Bu dünyada var olmadan önce, bütün canlar Allah'ın bilgi denizinde yaşıyorlardı. Ama, denizde yaşayan balığın denizi bilmemesi gibi, o canlar da bunu bilmiyorlardı. Allah, bilinmek için, onların içlerine defineler koyarak bir süre denizden uzağa attı. Ama denizden ayrı kalan balıkların hemen ölmedikleri ve denize dönmek istedikleri gibi, bu canlar da tekrar denize dönmek istiyorlar. Bu dünyaya geldiğimizde içine düştüğümüz şu beden bineği istikrarsızdır. Kimi sağlam kimi hastadır, kimi korkak kimi yiğit. Beden, hasta-sağlam bizi sürüklemektedir. Bu sınanma dünyasında, insanın içine koyduğu nuru ile, onun doğru yolu bulup Rabbine ulaşmasını, Rabbinin hazinesini tanıyıp bilmesini istemektedir[4].

İnsanın gerçi güzel bir şekli vardır; fakat o, baştan başa şekil değildir; gerçi topraktan doğmuştur, toprak oğludur, fakat baştanbaşa toprak değildir. Onun duygu organları ve aklı, onu topraktan, karanlıktan, kayıtlardan kurtaracaktır[5]. Mevlâna'dan nakledilenler arasında da onun:

---

[1] Macâlis-i Sab'a s.44-45.
Mesnevi. 4/525-529.
Mektuplar. s.82,93.
Dîvan-ı Kebîr. Cilt 1. s.139(1313).

[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s.446(6073-6076).

[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt3. s.247(2316);
Dîvan (2). s.242(3068)

[4] Mektuplar, s.194
Macâlis-i Saba. s.98-99

[5] Dîvan-ı Kebîr. cilt3. s.351(3442-3453).

"Yüce Tanrı kendi san'at ve sıfatını göstermek için dünyayı yarattı. Kendi zâtını göstermek isteyince de Âdem'i yarattı"

dediği belirtilmektedir[1]. Mü'minûn sûresinde

"Sizi boşuna yarattığımızı ve Bize döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?"

denilmektedir[2]. Allah, cinleri ve insanları, kendisine kulluk etsinler diye yaratmıştır[3]. Evrendeki her şey dâima Allah'a kulluk etmekte, onu övmektedir. Buradaki "kulluk", düşünürlerce "Allah'ı bilmek, bildirmek ve kulluk etmek" şeklinde yorumlanmaktadır. Çünkü, bilmeden hiç bir şey olmaz. Allah, insanı, yaratıkların en bilgilisi yapmış ve bu dünyaya da bilmek, öğrenmek ve bildiklerine göre hareket etmek, kendine kulluk etmek üzere göndermiştir.

"İnsandan maksat, bilgidir, doğru yolu bulmaktır; ama her insanın da ayrı ayrı bir kulluk yurdu vardır."[4]

Mesnevi'de, insanın bu dünyaya dünya sırlarını anlamak için geldiği belirtilmektedir[5]. Mevlâna, insanın her işi yapabileceğini, fakat yaradılışındaki maksadın kulluk yapmak olduğunu; dünyada var olan her şeyin bir ihtiyaç için, bir amaç için yaratıldığını ve bu amacın dışında kullanılamayacağını belirtmektedir, (tıpkı, belli bir konuda yazılan kitabın yastık olarak kullanılamayacağı gibi).[6] Zaten insan, daha sonra üzerinde ayrıntılı olarak durulacağı gibi, Allah'ın büyük emanetini de yüklenmiştir.

Mesnevi'de geçen ve devrinde oldukça yaygın olan inanca göre, Âdem'in bedeninin ilk yaratılışında Allah, Cebrail'e *"Git yeryüzünden bir avuç toprak al!"* diye buyurmuştur. Yeryüzüne inen Cebrail'e, toprak, kendisinden bir parça vermek istememiştir. Çünkü toprak, bu bir avuç toprakla yaratılacak insanın cedelleşme ve çekişmelere uğrayacağını biliyordu, toprağın yalvarmalarından utanan Cebrail, Allah katına toprağı alamadan döndü. Bunun üzerine Allah, Âdem'in bedenini yapıp yoğuracağı toprağı almak üzere Mikâîl'i gönderdi. Toprağın gözyaşları karşısında Mikâîl de eli boş döndü. Allah, bunun üzerine Sûr meleği İsrafil'i gönderdi. Toprağın yalvarmaları karşısında İsrafil de eli boş dönünce, Allah, işe iyi sarılan, ihtiyatla davranan Azrail'i gönderdi. Azrâil, toprağın yalvarmalarına karşı kulağını tıkayarak Allah'ın emrini uyguladı ve Âdem'in malzemesi olan toprağı Allah katına getirdi[7].

---

[1] Ahmet Eflâkî, Âriflerin Menkıbeleri (çev.:T.Yazıcı). 1 .cilt. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1986. s.590
Dîvan-ı Kebîr, cilt 2. s.222(1799).

[2] Kur'ân-ı Kerim. 23/115
Fîhi Mâfih. s.104.

[3] Kur'ân-ı Kerim. 52/56

[4] Mesnevi. 3/2993.

[5] Mesnevi. 6/1172

[6] Mesnevi. 3/2984-2992,3205 v.d.

[7] Mesnevi. 5/1556-1682

Toprağın ötesinde, insanın yaratılış süresi hakkında da, Mevlâna'nın eserlerinde hadislere dayalı bilgiler vardır. Allah'ın *"Ol"* demekle her şeyi bir anda yaratmaya gücü yettiği halde, evrenin yaradılışı altı gün sürdü, Âdem'in yaradılışı da kırk sabah. Her şey Allah tarafından bir zaman içine oturtulmaktadır. Dama merdivenle basamak basamak çıkılır, ocaktaki tencere yavaş yavaş kaynar, anne karnındaki çocuk dokuz ayda doğuma hazır hale gelir[1]. Dünyadaki her işin kendine göre bir zamanı vardır. Evrendeki düzenin en önemli ana özelliklerinden birisi budur.

Sohbetleri sırasında Mevlâna'ya sorulan sorular arasında *"neden kırk gün ve niçin sabahları"* sorusu da yer almaktadır. Fihi Mâfih'te Âdem'in toprak ve su ile çalışılarak yerde yaratıldığı, bu süre içinde İblis'in, insanın içine girerek iç organlarını iyice incelediği ve gelecek için planlar yaptığı anlatılır[2]. Ariflerin Menkıbeleri'nde anlatıldığına göre de, bir derviş Mevlâna'dan, Âdem'in çamurunun niçin gece veya gündüz değil de kırk sabah yoğrulduğunu sormuştur. Mevlâna buna, *"eğer bu işi geceleri yapmış olsaydı bütün yaratıklar kapkara ve ağır; gündüzleri yaratsaydı nurlu ve hafif olurlardı, insanların yarısının karanlık, kâfir, bedbaht ve âsi, yarısının da nurlu ve talihli olması için sabahleyin yarattı"* diye cevap vermiştir[3].

Gene menkıbeler arasında, Allah'ın Adem'i yaratırken sadece su ve toprak kullandığı, başka madde katmadığı Mevlâna tarafından belirtilmiştir[4].

Âdem'in topraktan yaratıldığına, toprak oğlu olduğuna dâir Hz. Peygamber'in de bazı hadisleri vardır. Bütün insanların aynı kökten geldiğini ve eşitliğini vurgulamak için, bunlardan bir tanesini burada kaydediyoruz.

> *"Hepiniz de Âdem evladısınız. Âdem ise topraktan yaratılmıştır; artık soyla-boyla, babayla-dedeyle övünen kavmin devri bitsin; yoksa Allah katında pislik böceğinden de aşağı olursunuz."*[5]

Mevlâna, bir gazelinde,

> *"Meniye bak, ister zenci olsun ister Hintli, ister Kureyş boyundan olsun, yüce bir soydan gelsin, herkesin menisi aynı renktedir, aynı işe yarar.*
>
> *Arazlar da, cisimler de hep topraktan ibaret, fakat mertebe bakımından bak da gör, kimisi aşağılık, kimisi yüce."*[6]

---

[1] Mesnevi. 6/1210-1220
[2] Fîhi Mâfih. s.43
[3] Ahmet Eflâkî, Âriflerin Menkıbeleri, cilt 1. s 603- 604
Dîvan (2). s.354(4573)
[4] Ahmet Eflakî, Âriflerin Menkıbeleri. Cilt 1. s.625-626
[5] C. Suyûtî, Câmiu's-Sagîr fi Ahâdisil-Beşirin-Nezir. Mısır: 1321. Cilt 2. s.79
[6] Dîvan-ı Kebîr. Cilt 2. s.418 (3505-3506)

demektedir. Çelebi Hüsameddin'in Mevlâna'dan dinlediğine göre, Allah, Âdem'in bedenini topraktan yaratıp kendi ruhundan ona üfledikten sonra, Cebrail'e: *"Benim kudret denizimden üç tane büyük cevher al, nurdan yapılmış bir tabak içerisine koy ve onu Âdem'in önüne götürüp bunları ona göster. O, bu üç cevherden birini seçsin,"* buyurdu. Bunlardan biri akıl, ikincisi iman, üçüncüsü de utanma idi. Âdem, bunlardan aklı seçti. Cebrail, kalanlarla birlikte tabağı götürmek istedi; yerinden kaldıramadı. Onlar, *"Biz, Allah'ın sevgilisi olan akıldan ayrılamayız, üçümüz de birbirimizden ayrılamayız"* dediler. Bunun üzerine Allah Cebrail'e emretti, onlar da kaldılar. Bundan dolayı akıl Âdem'in zihninde, iman yüreğinde, utanma da yüzünde kaldı. Âdem neslinden olan her insan da bu cevherlerle süslendi[1].

Mevlâna, Macâlis-i Sab'a (Yedi Meclis) adlı eserinde gene insanın yaratılış amacı üzerinde durmakta ve başta belirtilen Bakara sûresinin 30. âyeti üzerine şöyle vaaz etmektedir:[2] insandan önce yedi göğün melekleri vardı. Bunlar, Allah ne buyurduysa isyan etmezler ve emredilenleri yaparlardı[3]. Allah'tan onlara *"Sizi yeryüzünden men ettik, bu ili iktâ yoluyla Âdem'e verdik"* buyruğu gelince, "Orada bozgunculuk edecek ve kan dökecek birini niye yaratacaksın? Biz sana hamd ederek noksan sıfatlardan arılığını söylemede, seni kutlamadayız" dediler[4]. Allah, o insanlardan öylesine bir hizmet meydana gelecek, onlar öylesine bir kullukta bulunacaklar ki, siz onu başaramazsınız, buyurmuştur. Meleklerin, "Bizim başaramayacağımız ve suçlara bulanmış Âdemoğlunun başaracağı hizmet nedir?" demeleri üzerine de Mevlâna'ya göre, Hz. Muhammed gösterilmiştir. Ona, Miraç gecesinde, evrenin bütün görülmemiş şeyleri gösterildiğinde, o, bunlardan hiç birisine bakmamış, gözünü Allah'ın yüzünden ayırmamıştır. Mevlâna'nın va'zında belirttiği bu olay, Necm sûresinde, Hz. Muhammed'e vahiy gelirken Sidre (Cennetin) de çok acayip şeyler vardı ama Peygamberin gözü ne oradan kaydı, ne onu aştı şeklinde kaydedilmektedir[5].

İnsanın yaradılışına ait Mevlâna'nın bir başka anlatımı da şöyledir: Allah önce bir inci yaratmıştır. Ona bakınca, inci utancından su olmuştur; o su denizi meydana getirmiş, deniz içten içe coşmuş, kabarmış, köpüklenmiş, köpüğü toprak olmuş, yer olmuştur. Bu yüzden toprak da sudan doğmuştur. Bu nedenle insan toprağa, demire, altına aldanmamak, kendi aslı olan suyu ulaşmaktan, Rabbine gitmekten vazgeçmemelidir[6].

İnsan yücelerden gelip yücelere gitmekte, denizden gelip denize akmaktadır, insan ne orada ne buradadır, mekânsızlık evrenindedir. İnsan, Tanrının "çekiş"ine uyarak yokluktan varlığa gelir, elsiz-ayaksız da gider; insan, dalga gibi kendisinden baş çıkarmış gene kendisini

---

[1] Ahmet Eflâkî. Âriflerin Menkıbeleri. Cilt 1. 5.251-252
[2] Macâlis-i Sab'a. s.65-66
[3] Kur'ân-ı Kerim. 66/6
[4] Kur'ân-ı Kerim. 2/30
[5] Kur'ân-ı Kerim. 53/1-18
[6] Macâlis-i Sab'a s.101

seyretmektedir. Bu arada her an yol almada, dönüp gene ona varmadadır[1]. İnsanın varacağı yer gökten de, melekler katından da yücedir. İnsan gökleri de, melekler katını da geçip ulu makamlara ulaşacaktır[2].

İlk insan toprak ve sudan yaratıldığı gibi, daha sonraki insanların bedenleri de topraktan ve sudan yaratılmaktadır. Anne ve baba tarafından insanın maddesi olan şeyler, anne ve babanın yedikleri ve içtikleridir; bitkilerdir, hayvanlardır, topraktaki maddelerdir, toprağa yağan yağmurdur. Bu maddelerden meydana gelen bedeni yaşatan, Allah'ın lûtfu olan ruhtur. Ruh bedenden ayrılınca da, beden gene toprak olur.

Yokluktan varlığa, varlıkların da kendi aralarındaki tabakalaşmaya ve varlıklar arasındaki geçişlere dâir, sûfilerin "devir nazariyesi"ne, Mevlâna'nın eserlerinin çeşitli yerlerinde rastlanmaktadır. Buna göre, Allah ilk önce yokluktan varlığı yaratmıştır. Varlıktan cansız maddeler (cemâd) safhasına geçilmiş, cansız madde safhasından bitkiliğe, bitkilikten hayvanlığa, hayvanlıktan insanlığa, insanlıktan melekliğe ve bundan daha sonraki safhasından geçilmektedir[3]. Mevlâna, varlığın izlerini insanlık safhasından sonra beş duyunun ve altı yönün (sağ, sol, ön, arka, aşağı, yukarı) dışına çıkıldığı bir safhaya götürmekte; tıpkı ayak izlerinin deniz kenarına kadar gittiği gibi, bundan sonrasının Allah denizinde kaybolduğunu belirtmektedir[4]. Yokluktan varlığa, varlıktan tekrar yokluğa giden bu yol çok kısa, bir anlık bir yoldur. Allah denizindeki safhalar ve yollar ise sonsuzdur; ama onun bilgisi bize verilmemiştir.

Varlığın bu dünyadaki kısa gelip gidişi sırasında, yüzlerce durak vardır. Evrende her solukta bir kurulup bozulma vardır. Varlıklar şekilden sekile, halden hale girmekte; ateş olmakta, yel olmakta, toprak olmaktadır. Varlıkların bu devri, ilkelden mükemmele doğru bir yüceliş halindedir[5]. Mevlâna, bu bakımdan nasıl bitkilikten hayvanlığa, hayvanlıktan insanlığa geçiş bir yüceliş ise, insanlıktan da melekliğe geçileceğini, bunun için ölümden korkmamak gerektiğini, melek olduktan sonra Allah denizinde kaybolacağımızı belirtmektedir[6].

> *"Her şey yok olur gider, ancak O'nun zatidir kalan."*[7]

Mutasavvıfların "devir nazariyesi"ne göre, bir insanın meydana gelmesinde şu faktörler etkili olmaktadır:

1 - Yüce babalar (âbâ-i ulviyye): dokuz göğün aktif ve pasif kabiliyeti.

---

[1] Dîvan-ı Kebîr. Cilt 4. s.229 (2165-2175)
[2] Dîvan-ı Kebîr. Cilt 4. s.316-317 (11. gazel)
[3] Fîhi Mâfih. s.31-32. Dîvan (2). s.298 (3814-3815)
[4] Mesnevi. 5/799-807.
[5] Mesnevi. 5/780-791
[6] Mesnevi. 3/3902-3907
[7] Kur'ân-ı Kerim. 28/88

2 - Aşağılık analar (ümmehât-ı süfliyye): toprak (kuruluk), su (yaşlık), hava (soğukluk) ve ateş (sıcaklık)ten meydana gelen "dört unsur".[1]

Bu dört unsur "üç çocuk" (mevâlid-i selâse) denen cansız maddeleri, bitkileri ve hayvanları meydana getirir. Bu dört unsur, Tanrı'nın iradesiyle sürekli dönüşüm halindedir; hiç birinde karar yoktur, sükûn yoktur. Oluş, bu dört unsurun Tanrı aşkıyla yol alışlarıdır[2].

İnsan da, anne ile babanın yediği-içtiği şeylerden oluşan sperm ve yumurtadan meydana gelir. Ancak her şey Allah'ın bilgisi dahilinde cereyan eder. Bu oluş sırasında Allah; cansızlarda varlığı sürdürmek, bitkilerde gelişmek, büyümek ve üremek, hayvanlarda-öncekilere ek olarak- duymak ve hareket etmek özellikleri yarattığı gibi, insana da, daha aşağıdaki varlıkların bütün özelliklerine ek olarak, anlamak düşünmek, söylemek özelliklerini vermiştir.

Kendisini "göklerin tohumu" olarak gören Mevlâna, aynı bitki tohumlarının bir zaman toprak içinde kalıp sonra yeryüzüne çıktığı gibi, insanın da bir süre bu beden toprağı içinde kalacağını, "baharın adaleti" gelince bir tohum gibi yeşerip büyüyeceğini anlatmaktadır[3].

Mevlâna, bu aşağı halden yüksek bir hale gelmeyi cansız topraktan bitkiliğe, hayvanlığa ve insanlığa seferi (dönüşümü) "keramet" olarak adlandırmakta ve şöyle demektedir:

> *"İşte sen de apaçık görüyorsun ki geldin. Böylece seni daha başka, türlü türlü âlemlere de götürecekler. Bunu inkâr etme ve sana bundan haber verirlerse kabul et."*[4]

Varlıklar arasındaki bu devir, varlıklarca bilinmiyor, insan kendi varlığının daha önceki hallerini, cansız maddedeki, bitki ve hayvanlardaki durumunu bilmiyor, hatırlamıyor[5]. Çünkü bu geçiş safhaları sırasında, hattâ aynı varlıktaki iki temel yapı arasında bir benzerlik kurmak zordur. Meyve tohuma benzer mi? Baş ağrısını meydana getiren şey, baş ağrısına benzer mi?

> *"Erlik suyu ekmekten meydana gelir, amma ekmek gibi midir? insan erlik suyundan olur, fakat erlik suyu gibi midir?*

---

[1] Mevlâna, bir sema sırasında coştuğunda kendisini bütün varlık evreninin, zamanın ve mekânın dışına çıkararak şöyle demektedir: *"Sudayım, topraktayım, ateşler içindeyim, yellerle tozuyorum; şu dört unsur çevremde, fakat ben dördünden de değilim."* Dîvan-ı Kebîr, cilt 2. s.103(847)

[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 2. s.284(2302-2305)

[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 2. s.196(1592)

[4] Fîhi Mâfih. s.185-186

[5] Mesnevi. 4/3637-3710

Cinler ateştendir, ateşe benzer mi? Bulut buhardandır, buhar gibi mi?

İsâ, Cebrail'in soluğundan meydana geldi; fakat görünüşte soluğa benzer mi, soluk gibi midir?

Âdem topraktandır, toprağa benzer mi? Hiç bir üzüm, üzüm kütüğüne benzemez.

Hiç bir temel, esere benzemez..."[1]

Başlangıçta ilk insanı su ve topraktan[2] yaratan Allah, daha sonra bu yaratmayı anne ve babalarla sürdürmeye başlamıştır.

"Yarattığı her şeyi güzel yaratan, insanı başlangıçta çamurdan yaratan, sonra onun soyunu bayağı bir suyun özünden yapan, sonra da onu şekillendirip ruhundan üfleyen Allah'tır."[3]

Önce toprak ve sudan, yani balçıktan olan yaratılma, daha sonra annenin ve babanın bedenine, bayağı bir suyun özüne havale edilmiştir. Nisa sûresinin başında insanın tek bir nefisten yaratıldığı, ondan eşinin var edildiği ve ikisinden de pek çok erkek ve kadının meydana getirildiği belirtilmektedir[4]. İlk insan olan Âdem'in bedeninden daha sonra eşinin yaratıldığı, Zümer süresinde de zikredilmektedir.

Anne karnındaki yaratmanın her anında da Allah insanla beraberdir, insan, annesi ile babasının beli ile göğüsleri arasından atıla gelen bir sudan yaratılmaktadır[5]. İnsanın anne rahminde şekillendirilmesi şekillendirilmesi Allah tarafından yapılmaktadır[6].

Mü'minûn sûresinde, yaratmanın bu anı ile ilgili olarak şunlar vahiy edilmiştir:

"And olsun ki, biz insanı balçık mayasından yarattık. Sonra onu sağlam bir karar yurdunda bir katre su haline getirdik. Sonra o bir katre suyu kan pıhtısı yaptık; derken kan pıhtısını bir parça et haline soktuk, derken ette kemikler yarattık; derken kemiklere et giydirdik; sonra da onu bir başka yaratılışla meydana getirdik. Ne yücedir sânı yaratıcıların en güzeli Allah'ın."[7]

---

[1] Mesnevi. 5/3981-3986
[2] Kur'ân-ı Kerim. 55/14; 37/11; 6/2; 3/59; 24/45; 25/54
[3] Kur'ân-ı Kerim. 32/7-9
[4] Kur'ân-ı Kerim. 4/1. Ayrıca bak: 7/189; 30/21
[5] Kur'ân-ı Kerim. 3/6
[6] Kur'ân-ı Kerim. 86/5-9
[7] Kur'ân-ı Kerim. 23/12-14

Allah, insanı önce topraktan, sonra nutfeden erkek ve dişiler halinde yarattığını çeşitli âyetlerinde açıklamıştır[1]. Anne karnındaki yaratılış da çeşitli safhalardan geçerek olmaktadır ve tamamen Allah'ın kontrolündedir. Mürselât sûresinde, insanın bayağı bir sudan yaratılıp belli bir süreye kadar sağlam bir yere yerleştirildiği belirtilirken[2] Nûh sûresinde yaratmanın çeşitli merhalelerden geçtiği açıklanmaktadır[3]. Bir dişinin gebe kalması ve doğurması, ancak O'nun bilgisiyledir[4].

> *"Allah her dişinin neye gebe kalıp ne zaman doğuracağını ve rahimlere düşen nuftenin, muayyen vakte göre rahimde ne kadar eksik, ne kadar fazla kalacağını bilir ve indinde, her şeyin muayyen bir zamanı, mukadder bir müddeti vardır."*[5]

Zümer sûresinde de anne karnındaki (rahmindeki) yaradılışın üç karanlık içinde meydana getirildiği[6], Hacc sûresinde dilenilen insanın belli bir süreye kadar rahimde tutulduğu ve sonra çocuk olarak çıkartıldığı[7] belirtilmekte; Mü'min sûresinde ise nufteden kan pıhtısına, kan pıhtısından çocuğa olan dönüşümün erginlik çağını ve yaşlılığı ayrı ayrı yaşamak için olduğu, herkesin belirli bir süre yaşayınca öldürüleceği açıklanmıştır[8]. İnsan sûresinde ise şöyle denmektedir;

> *"İnsanoğlu var edilip bahse değer bir şey olana kadar şüphesiz uzun bir zaman geçmemiş midir? Biz insanı katışık bir nufteden yaratmışızdır; onu deneriz, bu yüzden onun işitmesini ve görmesini sağlamışızdır."*[9]

İnsanın anne rahmindeki yaratılması olayını, Mevlâna bir va'zında şöyle açıklamıştır:

> "*Âdemoğlu önce erlik suyuydu; sonra bir kan parçası, sonra da bir et parçası haline geldi. Yüce Tanrı, rahimler meleği denen meleği ana rahmine memur eder. 'Ey melek, onu suret ver' diye emreder. O melek, Levh-i Mahfuzdan ona verilecek şekli, sureti almıştı; ona göre rahim dışından, üstün ve ulu Tanrı'nın buyruğuna göre onu düzer. Şekli tamamlanınca, 'Ey melek, geri git, bizim onunla gizli bir işimiz var' diye buyruk gelir. Ondan sonra ona can verir. Can ne biçim şeydir, hiç kimse bilemez. Ondan sonra da rızkını*

[1] Kur'ân-ı Kerim. 54/45-46; 18/37-98; 75/36-40; 76/1-2
[2] Kur'ân-ı Kerim.77/20-22
[3] Kur'ân-ı Kerim. 71/14
[4] Kur'ân-ı Kerim. 35/11
[5] Kur'ân-ı Kerim. 13/8
[6] Kur'ân-ı Kerim. 39/6
[7] Kur'ân-ı Kerim. 22/5
[8] Kur'ân-ı Kerim. 40/67
[9] Kur'ân-ı Kerim. 76/1-2

yaz, kutsuz yahut kutlu olacağına göre yapacağı şeyleri yaz, diye buyruk gelir.

Tanrı, Âdem'i yaratınca cana, başına girmesini buyurdu. Can girince balçık halindeki başı, et, kemik ve deri haline döndü; başından başka tüm bedeni balçık halindeydi. Âdem, gözünü açınca, bütün lütuf ve ihsanların Tanrı'dan olduğunu bilmesi için bedenini balçık halinde gösterdi ona."[1]

Mevlâna'nın yukarıda belirttiği hususlar, Necm sûresinde de şöyle açıklanmaktadır:

"Sizi yerden var ederken ve siz annenizin karnında cenin iken, sizleri çok iyi bilen O'dur."[2]

Mevlâna, mektuplarının birinde, insanın yaratılışı ve yaratılış amacı hakkında şunları anlatmıştır:[3] Bir damla erlik suyu idik. O suyun ne kulağı vardı, ne aklı-fikri, ne gözü vardı, ne sıfatı; ne gam bilirdi ne sevinç; ne horluk ne yücelik. Hiç bir şeyden haberi olmayan o bir damla su, anne karnında terbiye oldu, kan haline geldi, pıhtılaştı, et haline geldi. O zaman ne eli vardı, ne âleti, derken o et parçasında ağız, göz, kulak pencereleri açtı, dil verdi, göğüs hazinesi verdi. O bir damlanın içine, bir âlem olan gönlü yerleştirdi. O habersizlik âleminden duran, gören, yiyen insan haline geldi. Yaratılışın bu seviyede kalacağını, insanın bu halde bırakılacağını mı sanıyorsun? Bu dünyada insan çok zayıftır, sık sık yorulur, yemek yer, uyur... Bu karanlık âlemden aydınlık âleme tekrar gidilecektir. Tıpkı karanlık ve kanla beslenilen bu dünyaya gelindiği gibi, buradan da daha aydınlık olan diğer âleme gidilecektir, insanlar anne kamında iken bu âlemi bilmedikleri, inanmadıkları gibi, şimdi de öbür âleme inanmıyorlar. Ama Allah bizi bir damladan çek çeke bu hale getirdiği gibi, bu âlemden de çeke çeke öbür âleme götürmektedir.

İnsanın yaratılışı ile ilgili üzerinde durulacak bir başka husus, Allah'ın her insana bir ömür belirlemesidir. Rûm sûresinde, Allah'ın gökleri ve yeri ve ikisinin arasında bulunanları gerçek.olarak ve belirli bir süre için yarattığı üzerinde durulmaktadır[4]. En'am sûresinde,

"O, sizi çamurdan yaratan, size belli bir ecel tâyin edendir. Belirli bir ecel O'nun katındadır."

denilmektedir[5]. Fâtır sûresinde insan ömrünün uzun veya kısa olmasının "Kitap"ta yazılı olduğu ve bunun Allah için çok kolay olduğu belirtilmektedir[6].

---

[1] Macâlis-i Sab'a. s.71
Dîvan-ı Kebîr, cilt 1. s.206(1960).
[2] Kur'ân-ı Kerim. 53/32
[3] Mektuplar, s.59-60
Dîvan (2). s.449(5841- 5842)
[4] Kur'ân-ı Kerim. 30/8
[5] Kur'ân-ı Kerim.6/2
[6] Kur'ân-ı Kerim. 35/11

İnsan, annesinden bir şey bilmez halde doğmakta, duyu organları, aklı ve gönlü vasıtasıyla bu dünyada çocukluk, gençlik ve olgunluk gibi safhalardan geçmekte ve ihtiyarlamaktadır. Kur'ân-ı Kerim'in çeşitli âyetlerinde insanın önce güçsüz ve bilgisiz olarak yaratıldığı, sonra kuvvetlendiği ve kuvvetliliğin ardından, Allah tarafından güçsüz ve ihtiyar yapıldığı belirtilmektedir[1]. Hattâ bu arada yaratılışın âdeta geriye döndürüldüğü, bilirken bir şey bilmez olduğu, çocuklaştığı üzerinde de durulmaktadır[2].

İnsanları bir erkekle bir dişiden, birbirlerinin soyundan yaratan[3], ancak onların birbirlerini kolayca tanıyabilmeleri için ayrı renklerde, ayrı dillerde milletler ve kabileler halinde[4] dünyaya dağıtan Allah, onların bir gün ölerek geri kendilerine döneceğini ve kıyamet gününde de tekrar dirileceklerini belirtir. Ölümü her an gören insanların, ölen bütün insanların bir gün tekrar diriltilecekleri hususunda şüphe etmemeleri, canlıları yaratan Allah'ın ölüleri de diriltmeye gücünün yeteceği belirtilen Kur'ân'da, Kâf sûresinde şöyle denmektedir:

> *"Biz ilk yaratışta yorulduk mu? Hayır; onlar yeniden yaratılmaktan şüphe etmektedirler*
> .
> *And olsun ki, gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları altı günde yarattık ve Biz bir yorgunluk da duymadık.*
>
> *Doğrusu, Biz diriltiriz, Biz öldürürüz; dönüş Bizedir."*[5]

Bir insanın yaratılması konusunu kapatmadan önce, onun hangi özelliklerle yaratıldığı noktası üzerinde de kısaca durulmalıdır.

Bu hususta, Kur'ân'ın çeşitli âyetlerinde yaratılışın bazı özelliklerle sayılmaktadır. Âl-i İmran sûresinde evrenlere tercih edildiği[6] bildirilen insanoğlu, Allah tarafından "en güzel şekilde" yaratılmış, bütün meleklere üstün kılınmıştı.

> *"And olsun ki Biz, Âdemoğullarını üstün ettik; karada, denizde onları taşıdık; tertemiz şeylerle mızıklandırdık onları, ve onları, yarattıklarımızın çoğundan üstün ettik."*[7]

---

[1] Kur'ân-ı Kerim. 16/78; 30/54
[2] Kur'ân-ı Kerim. 22/5; 36/68
[3] Kur'ân-ı Kerim. 3/33-34
[4] Kur'ân-ı Kerim. 49/13
[5] Kur'ân-ı Kerim. 50/15,38,43. Bak ayrıca: 75/40; 17/50-51; 21/104; 23/79 v.d.; 27/65 v.d.; 29/19 v.d.; 30/11,27,40; 32/10; 36/78-79; 40/68.
[6] Kur'ân-ı Kerim. 3/33-34
[7] Kur'ân-ı Kerim. 17/70

İnsan, bu dünyada geri Rabbine dönecek bir damladır. Aslı denizden olan bu damlanın denize ulaşmaması için toprak, yel ve sıcaklık engel olmaya çalışmaktadır. Ancak o damla, içindeki özlemle denize doğru gitmektedir. Dağların, ovaların, yerlerin, göklerin bile almaktan çekindikleri Allah'ın emanetini yüklenmiştir[1]. İnsanın dünyadaki güçlülüğü, Allah'ın verdiği güçtür; bir bakıştır, bir görüştür. Bunun dışında insan çok zayıf ve çaresiz bir varlıktır[2]. Mevlâna, bir gazelinde şöyle söylüyor:

> *" ...iki zıttan meydana gelmişiz; aşağılatma da kurulmuş, yükseltme de.*
>
> *Yüceltmesi de düzene koymaktır, aşağılatması da; hani kandili asmak ve indirmek gibi.*
>
> *Şu halde düzene koyması bozmak içindir, bozması da yüceltmek için."*[3]

Ancak insan gene de zayıf yaratılmıştı[4], aceleci olarak yaratılmıştı[5]. Evet, bazı zorluklara katlanacak şekilde yaratılmıştı, ancak kimsenin kendisine güç yetiremeyeceğini mi sanıyordu?[6] Allah, ona bilgisinden, bütün diğer varlıklara ve meleklere verdiğinden daha fazla vermiş ve bunun için bir sınav yapmış, sınavı insan kazanmış, bütün melekler insana secde ettiği halde İblis etmemişti[7]. Allah indinde insan bütün meleklerden ve iblis'ten güçlü ve daha bilgili idi. Ancak Allah, insanla İblis arasındaki doğru yoldan çıkarma ve Allah'a kulluk etmeme mücâdelesine karışmayacaktı, çünkü onu iblis'ten daha güçlü ve bilgili yaratmıştı. Ancak Cennetteki hayatta iblis, insanı Allah'ın emirleri dışına çıkarttı.

> *"And olsun ki, daha önce Âdem'e and vermiştik, fakat unuttu, onu azimli bulmadık."*[8]

Bu nedenle insan cennetten kovuldu, "aşağıların en aşağısı" kılındı[9]. Ancak yeni yaratılan her insan bir şey bilmeyen, güçsüz bir çocuk olduğu için; her insana, kıyamet gününden sonra cennete girebilmeleri için bir şans verildi. Allah'a inanıp yararlı iş işleyenler gene Allah'ın üstün, sevgili kulları olarak "kesintisiz ecir"e kavuşacaklardır[10].

Bu nedenle insan, yakın takiptedir. İsrâ' sûresinde; Hz. Muhammed'e gösterilen rüyanın da, Cennetteki ağacın da (yâni Mir'aç'ın ve Âdem'in yediği yasak meyvenin) insanları sınamak için gösterildiği,

---

[1] Kur'ân-ı Kerim. 33/72
[2] Macâlis-i Sab'a. s.12-13
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s.315(3809 - 3811)
[4] Kur'ân-ı Kerim. 4/28
[5] Kur'ân-ı Kerim. 21/37
[6] Kur'ân-ı Kerim. 90/4-5
[7] Kur'ân- ı Kerim. 18/50-51; 17/60 v.d.; 20/114 v.d.; 30/27,40; 32/10 v.d.;38/71 v.d.
[8] Kur'ân-ı Kerim.20/115
[9] Kur'ân-ı Kerim. 95/4
[10] Kur'ân-ı Kerim. 95/6

insanların korkutulmasına rağmen taşkınlıkların önlemediği belirtilmektedir[1]. Her an insanın yanında olan, fakat onların göremediği[2] göremediği[2] Allah, Kaf sûresinde de şöyle demektedir:

> *"Ve and olsun ki, biz insanı yarattık ve nefsi, onu ne gibi vesveselere düşürür, biliriz. Ve biz ona, şahdamarından daha yakınız."*[3]

[1] Kur'ân-ı Kerim. 17/60
[2] Kur'ân-ı Kerim. 61/85
[3] Kur'ân-ı Kerim. 50/16

1.2. İnsanın Unsurları

1.2.1. İnsanın maddî tarafı ağır basan yönleri

1.2.1.1. Beden

Mevlâna, Mesnevi'sinin dördüncü cildinde, Hz. Muhammed'in şöyle bir hadisini naklediyor:[1]

> *"Gerçekten de yüce Allah melekleri yarattı, onlara akıl verdi; hayvanları yarattı, onlara şehvet verdi; insanoğlunu yarattı, onlara akıl da verdi, şehvet de. Kimin aklı şehvetine üst olursa, meleklerden yücedir o; şehveti aklından üst olursa hayvanlardan daha aşağıdır."*

Mevlâna, bu hadise getirdiği yorumda, kendilerine akıl verilen meleklerin Allah'a secdeden başka bir şey bilmediklerini, hırsları, hevesleri olmayan sade ışıklar olduğunu; hayvanların ise beslenip semirmekten başka bir şey yapamadıklarını anlatır. Ona göre, insanın *"yarısı melektir, yarısı eşek"*. Yani insan akıl ile nefsin, şehvetin, aşağılık şeylerin arasında kalmıştır. Akıl ile nefis arasındaki mücâdele, insanın bedeninde cereyan etmektedir ve bu bakımdan insanın işi, gerçekten zordur. İnsanın bedensel görünümünün arkasında nice melekler, nice eşekler bulunmaktadır. Eğer insan aklını egemen kılarsa, nefse karşı mücâdeleyi kazandığı için, -mücâdele edecek bir nefsi olmayan- meleklerden daha yüksektir. Eğer nefsini ve arzularını egemen kılarsa, aklı da bunların emrine verip çok ince düzenler kurduğundan, hayvandan daha aşağılık olur. Bir hayvanın özrü apaçık meydanda olduğu için ona günâh yoktur. Ancak günâh işlediğinde, insanın bir özrü yoktur[2]. Demek oluyor ki, Mevlâna'nın gözünde insan bedeni, bir savaş alanıdır: akıl İle nefsin savaş yaptığı yer. Bu savaşa daha sonra can ve arzular da katılıyor; can, geldiği yere, yücelere ağmak için kanat çırpıyor, arzular ise bedeni toprağa çekiyor. Fîhi Mâfih'te, insan içindeki melek-hayvan kısımları benzetmesine balık-yılan benzetmesi de eklenir[3].

Bazı insanlar melekleşmiş, bazıları hayvanlaşmışlardır; ama insanların büyük bir çoğunluğu keşmekeş içinde bulunmaktadırlar. Bu savaşta velîler insanları akıl yoluna, şeytanlar ise hayvanlık yoluna çekmeye çalışmaktadırlar.

Mevlâna, Kur'ân'ın *"Biz insanı en güzel, zorluklarla katlanacak şekilde yarattık, onları yücelttik"* şeklindeki âyetlerini de bu çerçevede yorumlamaktadır, insan hem karada hem suda yaşayan bir hayvandır.

---

[1] Mesnevi. 4/1497
[2] Mesnevi. 4/1497- 1530
[3] Fîhi Mâfih. s.122-124.
Macâlis-i Sab'a'da bu benzetme "yılanbalığı”na döner. s.101

Zaten Allah da *"And olsun ki, Âdemoğullarını üstün ettik; karada ve denizde onları taşıdık"*[1] derken bunu ifade etmiştir. Meleklere, karaya yol yoktur, hayvanlarsa denize gidemezler; insan ise hem karada, hem denizde hem de gökyüzünde hareket edebilmektedir. Beden yeryüzünde, can gökyüzünde; insan ise aşk denizindedir[2].

Gene Mesnevi'sinde Mevlâna, can ile beden dostluğunu kısa ve aldatıcı buluyor; insan bedeninin yıllarca dört unsurla solukdaşlık ettiğini, canın da yıllarca akılla dostluk ettiğini, ama vefasızlık etmeyip canların yanına dönmesi gerektiğini belirtiyor[3].

Fîhi Mâfih'te, insanın çamur karışmış bir seylâb (sel) gibi olduğunu; bu suyun temiz kısmının insandaki söz, çamur kısmının da beden olduğunu anlatıyor. Seldeki çamurun bir süre sonra çöküp kaldığı gibi, insandaki bedenin de bir süre sonra çürüyüp yok olacağı, insandan geriye ancak sözlerin, iyilik ve kötülüklerin, bilgilerin kalacağı anlatılıyor[4]. Zaten Allah da insanın nereden geldiğini göstermek için toprağı, erlik suyunu, et parçasını sürekli gözünün önünde bulundurmakta, insanın onlardan tiksinmesini sağlamaktadır[5].

Sultan Veled, Mesnevi'nin bazı bölümlerini açıklarken ruhların bedenlerden 600 bin yıl önce yaratıldığını, Allah'ın rahmet denizinde bulunan bu ruhların Allah'a kullukları nitelik ve nicelik yönünden birbirine karıştığı için onların bir sınavdan geçirilmeleri gerektiğini anlatıyor. Bunun için de Allah onları, can ve gönül dünyasından su ve çamur dünyasına göndermektedir. Bu dünyada bütün ruhların derece ve değeri belli olacaktır. Dolayısıyla beden, bu dünyanın tatlı nimetlerine karşı ruhlar için bir sınav yeridir. Bu dünyadaki canlı bedenleri arasında da Allah, esas sırrını insan bedenine gizlemiştir[6].

Bedenlerin esas gücü, candır. Nasıl demirin kırmızılığı maden ocağındaki ateşten, evin aydınlığı yakılan lambadan ise, bedenin ve bedendeki bütün duyuların, duyguların, hareketlerin kaynağı da candandır. Bedenleri en çok sevenler bile, can onu terk ettikten sonra bedeni mezara koyarlar; yılanlara, böceklere yem ederler, kokusundan burunlarını tıkarlar[7]. Can denizine karşı ancak bir damla olan beden, canla gelişir, canla büyür; ancak bedenin kısacık boyuna karşı, can gökleri dolaşır, anında yeryüzünü dolaşır. Bedendeki hayvanî can, onun hareket etmesine, İş görmesine yarar ama, can bedeni terk edince o bir leştir, kokuşmaya başlamış bir et parçasıdır[8]. Cani olmayan bir beden toprak parçasıdır, yağı olmayan kandil, suyu olmayan ark gibidir, ekmek

---

[1] Kur'ân-ı Kerim. 17/70
[2] Mesnevi. 2/3779-3790
[3] Mesnevi. 6/450-455
Dîvan (2). s.260(3300)
[4] Fîhi Mâfih. s.120
[5] Mesnevi. 4/889-892
[6] Mesnevi. 2/170-190, 281-319
Maarif, s.175-177
[7] Mesnevi. 1/3273-3284
[8] Mesnevi. 4/1880-1888.

ölüsüdür[1]. Beden bir kabuktur, bir posttur, deridir, güneş karşısındaki bir buzdur.

Mevlâna, can ile beden beraberliğini bir su kenarındaki fare ile kurbağanın arkadaşlığına benzetir. Bu iki dost bir uzun iple birbirlerine bacaklarından bağlanmışlardır. Birisi diğerini görmek istediğinde ipi çekmekte ve bu şekilde buluşmaktadırlar. Can ile beden de böyledir; can gökyüzüne gider, beden toprağa. Bir gün bir ala karga fareyi kaptığı gibi götürmüş, bu arada ayağından ona bağlı olan kurbağa da fare ile birlikte gökyüzüne gitmiş ve kargaya yem olmuştur[2]. Mevlâna, böyle bir dostluğun olamayacağını, her şeyin kendi cinsini çekeceğini eserlerinin çeşitli yerlerinde vurgulamaktadır.

İnsan bedeni eğreti şeylerden yapılmıştır, dünyanın normal yiyecek-içeceklerinden alınmıştır. Bunlar sonra tekrar geldikleri yerlere gideceklerdir[3].

Beden, bir âlettir; aletsiz iş yapılamayacağı için, Allah da ruhların bu dünyada iş işleyip sınavdan geçebilmeleri için, bedeni onlara bir kaç günlük bir süre için âlet olarak vermiştir. Ama sonunda atılacak ve serbest bırakılacaktır. Ancak bu dünyada canların olabilmesi için de bedenlerin olması şarttır. Canı, beden olmadan görmek mümkün değildir. Onun şekle girmesi, hareketlerini gösterebilmesi için beden ve suret gerekir. Canın anlamını gösterebilmesi için beden gerekiyor; tıpkı ateşin suyu ısıtıp kaynatabilmesi için bir tencerenin gerektiği gibi.

Bir varlık, zıtların birbirlerini dengelemesinden meydana gelir. Can bedensiz iş göremez; cansız da beden dağılır gider[4]. Eğer bir meyve elde etmek istiyorsak, bu ağaçsız olamaz; her değerli ürün belki kendisinden daha değersiz bir bitkinin, bir ağacın ürünüdür. Buğday için ekin, üzüm için asma, meyve için ağaç gereklidir; *"ağaçsız armut bittiğini gören var mı hiç?"*[5]

Beden can için bir kuş kafesi, bir hamile kadın olarak gösteriliyor; ölüm, canın kurtuluşuna, yeniden doğuşuna neden olacaktır[6]. Beden ile can arasında bir tercih yapmamız gerektiğinde bedenin bizim düşmanımız, canın kendimiz olduğunu görürüz. Ama günlük yaşayış içinde biz, düşmanımızın dostuyuz, tatlı canımızı onun için üzüyor, ona hizmetçi ediyoruz. Canla beden karşılaştırıldığında, beden bir nursuz şeytan olarak kalır. Bedenin ölümü, insan için sadece görünüşte bir ölümdür, ama öte yandan canın kurtuluşudur. *"Can vermek, candır; cana*

---

[1] Mesnevi. 5/2879-2887.
Dîvan-ı Kebîr, cilt 1. s. 192(1815)
[2] Mesnevi. 6/2735-2749, 2948-2957;
Dîvan (2). s.488(6370-6371)
[3] Mesnevi. 6/3598-3604
[4] Mesnevi. 5/3422-3429
[5] Dîvan-ı Kebîr, cilt3. s. 117(968)
[6] Macâlis-i Sab'a. s.56;
Dîvan (2). s.558(7364-7365).
Mesnevi. 1/3527

ulaşmaktır."[1] Bedenden kurtulup can ateşinde pişip olgunlaşırsak bu cihanın padişahı kesiliriz, yıldızlıktan kurtulup evrenin ekseni oluruz; denizlerde Nuh'un gemisi, gökyüzünde İsa'nın merdiveni oluruz[2].

Bedeni geliştiren, büyüten, yaşatan bir başka unsur da yiyecektir. Ancak dünya yemeği az yense insanı acıktırır, huyunu kötüleştirir; çok yense hasta eder. Oruç tutulması veya Allah yemeği olan *"açlıktan yenilmesini"*[3] öneren Mevlâna, dünya yemekleri hakkında şunları söylüyor:

> *"Bu dünya, boğaz gibi dar geliyor bize; keşke şu boğaz, şu ağız toprak yeseydi.*
>
> *Zâti de bu ağız toprak yer ama, renklere boyanmış toprağı yer.*
>
> *Oğul, bu kebap, bu şarap, bu şeker renklere boyanmış, benzenmiş topraktır.*
>
> *Onları yedin de, bedenine et, deri oldular mı, etinin, derinin rengine boyanırlar;*
>
> *Ama gene de topraktır onlar. Bir avuç toprağı diker, söker, şekillere sokar, sonra da tutar hepsini toprak eder gene.*
>
> *Hintli de Kıpçaklı, Rum ülkesinin halkı, Habeş... hepsi de mezarda[1] hoş bir halde, bir renktedir.*
>
> *Bunu gör de bil ki, bütün renklerin, o bezentilerin hepsi de yüz örtüsü, düzen, eğreti.*
>
> *Kalan renk ancak Allah boyası, Allah rengi; bundan ötesini çan gibi takma, bağlama bil."*[4]

Bu anlayışla Mevlâna, insanın yemek yemesini kova gibi kuyunun dibine inip çıkmaya benzetmekte; onca temizlik, tat ve süsleme ile yenen yağlı-ballı yiyeceklerin insan bedeninde pislik haline geldiğini, ayakyoluna atıldığını belirtmektedir.

İnsan, önce kanla beslenmiştir, sonra kanın yerini süt almıştır, sütten kesilince toprağın başka biçimlerini yemeye başlamıştır[5]. Zaten bedenin kendisi de bir kuyudur ve insan onun içine düşmüştür[6]. İnsanı bu bu kuyudan çıkartacak olan din ve -en sonunda da- ölümdür.

---

[1] Dîvan-ı Kebîr cilt 3 s.4l 41(43. gazel), 309(80. gazel)
[2] Dîvan-ı Kebîr cilt 3 s.332(250. gazel).
Dîvan (2) s.356(4592)
[3] Mesnevi. 6/1747-1755
[4] Mesnevi. 6/4715-4722
[5] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.49(342)
[6] Dîvan-ı Kebîr, cilt 1. s.243(3147)

Beden bir ejderhaya benzer; her şeyi yutar ve dudaklarını yumar[1]. İnsan, yaşayışının yediği ve yiyeceği lokmalara bağlı olduğunu sanır. Beden ve nefis istekleri, ona, zehiri bal gibi gösterir. Açlık korkusu, insanın gerçeği görmesine engel olan en kalın perdelerden birisidir[2]. İnsanın Rabbine ulaşmasını engelleyen, onu Rabbinden uzaklaştıran, arada kırgınlık, dargınlık yapan; insanın kontrol altına alamadığı bedenidir[3].

İnsan, bulanık bir akarsudur. Bedene devamlı *"toprakla bulanmış su"* alarak bu ırmağı bulandırıyoruz. Böyle yaparak, bedeni bir türlü temiz tutup gerçek yüzümüzü gösteremiyoruz. Bu nedenle açlığa esir olmamak gerekir. Açlık zahmeti, hastalıkların en hafifidir; dahası yüzlerce faydası, hüneri olan ilaçların en üstünüdür, bütün hastalıkların ilacıdır. Bütün yemeklerin tadı açlıktandır; böyle anda küflü ekmek bile helva gibi gelir. Mevlâna, bu noktada, büyük bir adada tek başına yaşayan bir öküz hikâyesini anlatmaktadır. Yemyeşil bir adada yaşayan öküz, gece oluncaya kadar adadaki bütün otları yer, semizleşir; gece olunca da 'bütün otlar bitti, yarın ne yiyeceğim?' diye hayıflanarak derdinden zayıflarmış. Sabah olduğunda ovayı gene yeşil, gene çayır çimenlik bulurmuş. Gene sabahtan akşama kadar yeşilliği yer-bitirir, semizleşir; ancak gece oldu mu gene açlık korkusu ile titremeye başlarmış, düşünmezmiş. işte, beden için beslenen bu açlık korkusu ve kaygısı, insan nefisleri için de söz konusudur ve onların düşüncelerini de engellemektedir[4].

Bedendeki dirilik, canlılık, zıtların birbirleriyle uzlaşmasıdır. Çünkü insan bedeni, birbirine zıt olan sudan, topraktan, ateşten ve yelden meydana gelen bir parça-buçuktur. Birbirine zıt unsurlar, canlıların bedeninde bir denge haline getirilmişlerdir. Sadece gördüğümüz canlı yaratıklar değil, bütün âlem, zıtların birbirini çekmesinden, dengelemesinden var olmaktadır. Gece-gündüz, kadın-erkek, ıslaklık-kuruluk, sıcaklık-soğukluk v.s. bir negatif geribildirim sistemiyle birbirlerini dengelemektedir, insan bedeninde hapis kalmış bu birbirine zıt unsurlar, aslında bir gerilim içindedirler. Her unsur, kendi cinsinden olan unsurların yanına gitmek istemektedir; beden toprağı toprağa, beden suyu suya, beden sıcaklığı sıcaklığa, soğuğu da soğuğa kavuşmak istemektedir.

> *"Unsurların ipsiz çekişleri yüzünden bedende yetmişiki illet vardır.*
>
> *"İllet, unsurların birbirlerini bırakmaları için bedeni dağıtmak kuruntusuyla gelir.*

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.252(2364)
Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.252(2364); cilt 1.s.194(1847)
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.290(211.gazel)
[3] a.g.e. s 440(4230-4231)
[4] Mesnevi. 5/2856-2870; 6/4456; 4/1601.

Bu unsurlar, ayakları bağlı dört kuştur, ölümle hastalık ise onların ayaklarını çözen şey.

Onların ayakları birbirinden çözüldü mü, her unsur hemen uçar."[1]

Mevlâna'ya göre, her parçanın bedenden ayrılmasına, onların bu aceleciliğine Allah engel olur; onları ecele kadar toplu bir halde, bir arada tutar.

Canlı ve hareketli halde iken hem canlıların bedeninde hem de dış âlemde gizli ve açık bir çok zıtlar savaşı olmaktadır. Bu dünya tümden savaştır; büyüklere büyüklerle, zerreler zerrelerle sürekli savaşmaktadır. Dünya, parça-buçuklar arasındaki bu tabiat savaşı, iş savaşı, söz savaşı sayesinde durmaktadır. Canlıların bedeni de, büyük evrenin kendisi de dört unsurun zıtlıkları üzerine kurulmuştur. Zıtların birbirleriyle savaşı ölümlere, yok oluşlara neden olmaktadır. Ancak yıkılmak, yok olmak yenilenmelere, yeni oluşlara da neden olmaktadır. Bir bina büyütülmek istendiğinde eskisi nasıl yıkılırsa, toprakta yeni bir ürün yetiştirilmek istendiğinde nasıl eskisi sökülüp toprak aktarılır, bellenirse, terzi bir elbise, marangoz veya demirci yeni bir âlet yapmak istediklerinde nasıl ellerindeki malzemeyi ölçer, biçer, keserlerse; bedenin yapımı sırasında da birçok yıkımlar, yok oluşlar meydana gelmektedir. Bu dünya, yaşayış ve ölüm sayesinde vardır, bu iki kanatla havadadır.

Allah, bir şeyin değerinin iyice belli olması için zıtları bir araya getirmiştir. İnsan bedeninde akıl ile nefsin, melekle hayvanın bir araya gelmesi de bu yüzdendir. O, kendi nurunun belli olması için, nûr dünyası olan öbür evrene zıt olarak, karanlıklar içinde bir evren yarattı. Şeytan'a karşı Âdem'i, Hâbil'e karşı Kabil'i, Nemrut'a karşı İbrahim'i, Firavun'a karşı Mûsâ'yı yarattı. Sadece kendisinin zıddı olmayan bir yüce Allah, bu dünyayı zıtlar savaşı üzerine kurdu; ama her şeyin temeli onun zıddı olduğu gibi, barışların temeli de savaşlardır[2].

İnsan, bedeni dâhil, bütün unsurlarıyla her an yeniden yaratılmaktadır. Bizim "gelişim" dediğimiz olgu, evrenin her zerresinde her an olmaktadır. Daima Allah'ın eseri olan her gelişme ve olgunlaşma[3] bedenlere birbirinden oldukça farklı özellikler vermektedir. Bir meyve çok çeşitli safhalardan, hattâ acılıktan geçerek tatlılığa gelmektedir. Yokluktan varlığa, varlıktan insanlığa bir çok kademelerden geçilerek gelinmektedir. Bir insanın bile bebeklik, çocukluk, ergenlik, gençlik, olgunluk, yaşlılık gibi bir çok gelişim safhaları olmaktadır. Her son, bir başka şeyin başlangıcı, her ölüm bir başka şeyin dirilişidir. Saçlar kesildikçe gürleşir, çayırlar kırpıldıkça, ağaçlar budandıkça!. Oysa dünyadaki bütün sapıklıkların temelinde ölme, yok olma korkusu vardır. Evren her an yaratılmakta, yokluktan varlığa gelmekte, varlıktan da

---

[1] Mesnevi. 3/4427-4430

[2] Mesnevi. 3/4422-4440; 4/46-64,2159-2169,2341-2353; 6/1855- 1859; 1/1298. Fîhi Mâfih. s.126-127.

[3] Mevlâna'nın Rubaileri, s. 128(629)

yokluğa gitmektedir. Bu, insan bedeninde de böyledir. Ergenlik çağına geldik mi çocukluk ölür gider, olgunluk çağında gençlik, ihtiyarlık çağında da olgunluk! Bir bebek için doğum, su ile dolu karanlık bir âlemden hava ile dolu aydınlık ve karanlık dönüşümlü bir âleme geçiş demektir. Anne karnındaki bebeklik hayatı için ölüm olan bu durum, bu dünya açısından bir doğumdur.

O halde bu dünyadan göçüp gitmek de insan bedeninin bir süre yok oluş safhasıdır ama, insanın ölümü demek değildir, insan bedeninin bir dünya devranını sürdüreceği, ruhun Allah katında ("berzah") dinleneceği ve kıyamet gününde yeniden yaratılıncaya kadar geçecek bir ara süredir[1]. Oluş ve gelişim sırasında geçtiğimiz yolları çabucak unutuyoruz; anne karnındaki durumumuz, çocukluktaki durumumuz v.s. O nedenle aklımızı kullanmak zorundayız.

> *"A ulular, bu dünya bir ağaca benzer; biz de o ağaçta yarı ham meyveleriz.*
>
> *Hamlar, dallara sımsıkı sarılırlar; çünkü hamken köşke yaramaz onlar.*
>
> *Fakat oldu da tatlılaştı, dudakları ısırır bir hale geldi mi, ondan sonra dallara pek gevşek sarılır.*
>
> *İnsanın ağzı da o devletle tatlılaştı mı, dünya mülkü soğuk gelir adama.*
>
> *Bir şeye sımsıkı sarılmak taassuptur, hamlıktır; ana karnında, çocuk oldukça, işin kan içmektir."*[2]

Mevlâna'nın gözünde, beden, genellikle şeytana eş tutulur. Çünkü şeytan, insandaki toprağa, bedene bakar. İnsanın üstünlüğünü kabul etmemesinin, onu kandırabileceğine inanmasının tek nedeni, topraktan olan insanın bedenidir. Ancak açlığa dayanma, aşka dalma, maddî yiyeceklerin yerine ışık gıdasına alışma, aşağılık kimselerin göremediği Allah sofrasından yeme, bedenin insana dost olmasına yol açar. Yılan gibi, fışkının içindeki kurt gibi, fare gibi hâlâ aşağılık yiyeceklere tamah etmenin bir anlamı yoktur[3].

Gerektiğinde çok aziz olan insan bedeninden, gerektiğinde de vazgeçilebilmelidir. Bedenimizin istekleri çoğu kez bizi belâlara sürükler; bundan ayak sorumludur. Baş da çoğu kez, doğru ile yanlış arasında tereddütte kalır ve insanı küfre sürükler[4]. Ama gene de akıl

---

[1] Mesnevi. 6/726-750, 824-825; 5/1760-1761, 2673-2679; 1/3943
Fîhi Mâfih. s.292-294;
Dîvan (2). s.275(3515-3517)
[2] Mesnevi. 3/1294-1298
[3] Mesnevi. 5/238-304
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 1.5.191(1801)

insanın babası, beden ise anasıdır;[1] İnsan sadece anasıyla birlikte değil sık sık da babasıyla birlikte olmalı, onun yolunu izlemeli, onu dinlemelidir.

İnsanın bedeni sadece bir âlettir, bir surettir; esas olan bunun ardındaki anlamdır. Meselâ, asıl olan sağlık veya hastalıktır; bunlar kendilerini bedende açığa vururlar. Doğrudan doğruya bunların görülmesi, bilinmesi mümkün değildir. Bu anlamlan, ancak suretleri vasıtasıyla bilir, onlardan suretler vasıtasıyla faydalanabiliriz[2]. Evrendeki bütün suretler de Allah'ın anlamını gösterir, Allah'tan haber verirler. Bütün canlı ve cansız varlıklar Allah'ın emrinde, onun bilgisi ve iradesiyle hareket ederler. Bu hususta, Kur'ân-ı Kerim'in Enfâl süresindeki *"Attığın zaman da sen atmamıştın, fakat Allah atmıştı."*[3] âyeti, Mevlâna'nın eserlerinde sık sık kullanılan bir âyettir.

> *"Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbîh eder; onu hamd ile teşbih etmeyen hiç bir şey yoktur; fakat siz onların teşbihlerini anlamazsınız."*[4]

Evrendeki bütün hareketleri yapan Allah'tır. Âletler kendiliğinden hareket edemez ama âlet olmadan da bir iş yapmak mümkün değildir. Bütün hareketlerin ve oluşların niyetlenmesi, planlanması ve yapılması Allah'tandır. Kullar sadece bunları yerine getirirler; bunların değerlendirilmesi de Allah tarafından yapılır.

İnsan da Allah'ın elinde bir resim, bir san'at eseri gibidir. Resim, ressamla nasıl savaşa girişir? Bütün yaratıklar ve bütün evren, Allah önünde, iğne önündeki gergef gibi âcizdir[5].

> *"Sen beni başına buyruk bir insan mı sanıyorsun? Yahut bir an, bir nefes kendime mâlik olduğumu mu zannediyorsun? Ben sanki yazıcının elindeki bir kalem, yahut çavganın önüne atılmış bir top gibiyim."*[6]

Ancak dünyada pek az kişi bunun farkındadır, herkes kendisinin bir âlet olduğundan habersizdir. Zaten bu dünyanın korunması ve devamı

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.309(2993)
Dîvan (2). s.137(1715)

[2] Fîhi Mâfih. s.60-62. İnsanın şekli, Tanrı'nın güzel sıfatlarının şekilleşmiş biçimidir, insanın şekli de, düşüncesi de Allah'ın soluğundan meydana gelmektedir. (Dîvan (2). s.471 (19. gazel))

[3] Kur'ân-ı Kerim. 8/17

[4] Kur'ân-ı Kerim. 17/44

[5] Mesnevi. 6/3338-3350; 1/612-620.
Fîhi Mâfih. s.304.
Dîvan-ı Kebîr, cilt 1. s.190(1797).
Mevlâna'nın Rubaileri. s.210(1023),213(1041)

[6] Mevlâna'nın Rubaileri. s.220(1072)

da bu gaflet sayesindedir. Eğer insan gaflet içinde olmasaydı, onca zahmetlere ve mücâdelelere girer miydi?[1]

Bu evrende, Allah'ın en değerli âletlerinden biri olan insan bedeni, gerçi bir çöplük, bir gübre yığınıdır ama, azizdir. Çünkü onun içinde Allah nuru, ölçeği, aklı vardır. Bu nedenle, o nurla karışmış insan bedeni temiz bir cevher haline geliyor; bu nedenle Allah onun için bu evrende, yerde, gökte ve denizde bir çok nimetler, bir çok imkânlar yaratmıştır[2].

Âdemoğlu denilen insan, dünya sandığına konmuş bir aslandır; sandık kapalı ve kilitli olduğu için, o, yorgun,ve bitkin görünmektedir. Ama o, gücünü toplayıp da sandığı parçalayabilirse, onun nelere güç yetirdiği görülecektir[3]. Mevlâna, Şeyh Selahaddin için yazdığı bir gazelinde şöyle demektedir:

"... şu sureti bırakma, gitme bu âlemden de meleklere bir göster, insanda neler var."[4]

Akıldaki bir eksik ve hataya karşı hoşgörülü olmayan Mevlâna, bedendeki bir eksiklik ve sakatlığa karşı hoşgörülüdür. Bedende, tamamlanmasına imkân olmayan eksikliklere sadece acınır. Kur'ân-ı Kerim,

"Köre vebal yok ve topala vebal yok ve hastaya vebal yok..."[5]

demektedir. Beden eksikliklerine karşı bu genişlik, hadislerde de görülmektedir. Bu hususta olumsuz sözler kişinin beden eksikliklerinden ziyade, bundan kaynaklanan aşağılık duygusuna, dolayısıyla akla yönelmiştir. Buradaki eksiklik olan insanın yargılanması sırasında, bu eksikliği göz önüne alınarak yargılanacaktır[6].

Bir değirmen gibi durmadan dönen insan bedeninin döndürücü suyu, kandır; bu beden şehrinin veziri de akıl ve düşüncedir[7]. Mesnevi'de Mesnevi'de insan bedeni bazen bir gül yığınına, bazen bir konuk evine benzetilir. Nasıl gülyağını gülsuyu ambarı ise, beden de düşüncenin ambarıdır. Bir konukevi gibi konuklara her zaman açık olan bedene durmadan düşüncenin biri gelir biri gider. Bu nedenle bedene gelen düşüncelere bir konuk gibi davranmalı, iyi muamele etmeliyiz[8]. Zaten insan bir düşünce ve onun sözle ifade edilmesinden başka bir şey değildir.

"A kardeş, sen, o düşüncesin ancak; ondan başka neyin varsa kemiktir, sinirdir.

---

[1] Fîhi Mâfih. s.305
[2] Fîhi Mâfih. s.305
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 1. s.264(2482)
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 1. s.251 (2361).
Bak ayrıca Dîvan (2). s.449(47. gazel)
[5] Kur'ân-ı Kerim. 48/17
[6] Mesnevi. 2/1536-1541
[7] Mevlâna'nın Rubaileri. s.100(488),101(492)
[8] Mesnevi. 6/1830-1831; 5/3645-3716

Düşüncen gül ise, gül bahçesisin; tikense, külhana atılacak odunsun."[1]

Bir kervansaray olarak kabul edilen insan kalıbına gelen düşünceler, ancak Allah iradesiyle gelirler. Kervansaraya gelen bu konuklar, insan bedeninde ve kişiliğinde sık sık değişiklikler yaparlar. İnsan bedenini harekete geçiren de, tereddütte düşürüp durduran da, bu, bedene devamlı olarak gelip giden fikirlerdir; beden, onların elinde sadece bir âlettir. İnsanın içindeki bu fikirler sadece iyi fikirler olmayabilir; göğe ait bir çok fikirler olduğu gibi şeytana ve toprağa ait de bir çok fikir vardır ve bunlar insanda çekişir dururlar.

Fikirlerin yanı sıra huy ve görüş de insan bedenini kontrol etmekte ve yönlendirmektedir. Bu görüş ve huy da, insana Allah'ın bir lûtfudur. Her bedene kendi yapısına uygun huy ve sıfatlar verilir; eğer huy ve sıfatlar beden yapısına uygun olmazsa, buradan sapıklıklar ve aşağılık durumlar ortaya çıkar[2].

İnsan bedeni, bir çok şeyi içinde bulunduran büyük bir evrendir. Pek çok şey onda gizli olarak bulunur. İnsanın içinde bir çok şeye karşı sevgiler gizlidir, ilk anda gözükmez. Şeytan bile yıllarca kendi içindeki küfrü gizleyerek Allah'a ibadette ve kullukta meleklerin hocası olmuştur. Ama çeşitli vesilelerle insanın içindeki bu eğilimler ortaya çıkarak bir hareket haline gelir. Bunlar, bedenden ve dış yüzden anlaşılamaz, insanda ne varsa, içindeki anlamdadır. İyilik, kötülük, doğruluk, yalancılık, mal sevgisi, makam sevgisi... bunların hepsi insanda gizli haldedir. Topraktan olan beden kalıbının içinde insanlık cevheri gizlidir, insanların birbirlerini tanımaları da dış şekilden ziyade içteki anlam ile olmaktadır. Bir kişinin yaptığı işler, konuşmaları, niyetleri ve bizim onunla daha önceki ilişkilerimize göre o kişiye bazı sıfatlar veririz; buna göre insanlar bazı işlere memur edilir, bazı mevkilere getirilir, bazı elbiseler giydirilir. Ama eğer bu kendisine verilen veya atfedilen şeylere lâyık olmazsa, değerlendirme değişir, iç-anlam, sadece insan bedeninde vardır; ne kadar hünerli olurlarsa olsunlar, hayvanların hiçbirinde bir iç-anlam yoktur. Bu bakımdan insanların değerlendirilmesinde insan bedeni de bizim için yanıltıcı bir engel olmamalıdır. Dış görünüşü perişan, yüzü çirkin nice insan bedeninin içinde çok büyük anlamlar bulunmaktadır. Hattâ Mevlâna, eserlerinin çeşitli yerlerinde, insan bedenini bir aynaya benzetmektedir. Bu aynanın yansıtıcı yüzünden çok, arkasındaki asıl gerçeğe bakmalıdır[3]. Görünüş açısından cennet, anlam bakımından ise cehennem olan; dıştan al yanaklı bir güzel, fakat içi zehirle dopdolu olan bir çok insanlar vardır[4]. Bir parça kemik ve et, biraz toprak parçası insanların içindeki nice şeytanı veya güneşi geçici bir süre gizlemektedir. Gerçi kısa sürede beden yok olup gidecek, anlam yaşamaya devam

---

[1] Mesnevi. 2/277-278
[2] Mesnevi. 6/3000-3020
[3] Fîhi Mâfih. s.284-285
[4] Mesnevi. 6/245

edecektir[1] ama, gene de, "insan" can ve bedenden meydana gelen bir bütüne verilen addır.

Mevlâna'nın insan bedeni hakkındaki bir başka benzetmesi, kırılacak bir kadeh veya bir testi oluşudur. Esas değerli şey, bunların içindeki su veya şaraptır. Bunlardan maksat, suyun veya şarabın korunması ve sunulmasıdır; ancak insanlar kadehin veya testinin şekli, maddesi, güzelliği yüzünden içindeki cevheri unuturlar, hep kalıpla meşgul olurlar. Bu nedenle, insanın gerçeği görmesine engel olan bu kalıpları kırmak gerekir. Bunun için de insan önce kendi şeklini ve kalıbını kırmalıdır[2].

> *"Şeklini kırdın, yıktın mı, tüm şekli de kırmayı öğrendin demektir. Bundan sonra artık her şeyi kırarsın..."*[3]

Şekilleri kırıp içteki anlama ulaşmak gerek, insanın bedeni, dış kalıbı zayıftır; aşırı sıcak veya soğuk, bir yorulma veya çarpma, hattâ bir sivrisinek ısırığı, küçük bir iğne bile onu yaralar. Ama eğer, insanın yedi göğü kapsayan iç dünyası ona destek olursa, o, Allah'ın bütün yaratıklarının en güçlüsü olur. Hani başlangıçta Hz. Muhammed'in Cebrail'i görünce kendinden geçmesi, ama Allah nuruyla nûrlandıktan sonra *"gözü ne kaydı ne haddini aştı"*[4] durumuna gelmesi gibi. Hattâ o, Sidre'den, Cebrail'in son durağında da geçerek Rabbine yaklaşmıştır; başka meleklerin yanıp kavrulduğu bu sahada insana bir şey olmamıştır[5].

İnsan bedeni sadece bir örtü, bir kabuk, deniz üzerindeki saman kaplaması gibidir, "insan" dediğimiz asıl deniz, onun altında gizlidir. O halde insana sadece toprak olarak bakmak, şeytanca bir bakıştır. Güneş balçıkla sıvanmaz, saman denizin yüzünü örtemez[6].

İnsanın bedeni bir mektuptur, ama onu açmak bir hayli zordur, okumak ayrı bir derttir. Beden mektubu, gönül sırrıdır; onu zorlayıp açsalar bile okumakta güçlük çekerler.

> *"Hepimiz de 'İçindekiler' bölümünü yeter bulmuşuz; çünkü hırsımıza, havamıza kapılıp gitmişiz.*
>
> *O 'içindekiler' halka bir tuzaktır, asıl mektubu da öyle sansınlar diye yazılmıştır."*[7]

---

[1] Mesnevi. 6/4884, 4902
[2] Mesnevi. 5/3290-3305
[3] Mesnevi. 3/579-580
[4] Kur'ân-ı Kerim. 53/17
[5] Mesnevi. 4/3754-3810
[6] Mesnevi. 4/823-828
[7] Mesnevi. 4/1569-1570

O bakımdan insan değerlendirmesinde insanın en içine bakıp onu değerlendirmelidir. İçinde çöp olan çuvala, içinde para olmayan güzel bir cüzdana gereğinden fazla değer verilmemelidir.

Bu dünyada görünen her şey, Allah katından çeşitli anlamlar sunmaktadır. Bu dünya ve hattâ evren baştan başa anlamlıdır. *"Dünyanın metaı azdır"*,[1] insanlar bu az şeyden fikir edinmelidirler; edinebilecek güç de onlara verilmiştir. Hz. Muhammed, *"Kur'ân'ın bir içi vardır, içinin de içi vardır ve bu böyle yedinci içe kadar devam eder"*, demiştir. Kur'ân'ın görünen yüzü kâğıt, harf ve yazılardır; ama bunların altında tabaka tabaka anlamlar vardır (Mevlâna'ya göre, insanlar bu anlamların ancak dördüncü katına kadar ulaşabilmişlerdir; ondan ötesini Allah'tan başka kimse bilmiyor)[2].

> *"Ey oğul, sen Kur'ân'ın görünen, bilinen dış yüzüne bakma; şeytan da Âdem'i ancak toprak olarak görür.*
>
> *Kur'ân'ın dış yüzü, bir insana benzer; şekli, kılığı görünür de canı bizdedir."*[3]

Bizim kapkara toprak olan bedenimizi aydınlatan Allah'ın rahmeti ve ışığıdır. Toprağı canlandıran, bahar adaletini getiren onun rahmetidir; gönüllerimizi canlandıran, aydınlatan onun ışığı, bilgisi, sevgisi ve imanıdır[4]. Varlıkları canlandıran da, olgunlaştıran da onun ışığıdır. Varlıklar büyümeden, olgunlaşmadan bir işe yaramazlar. *"Beden bir kavuna benzer, koparmazsan nasıl yerler ki?"*[5] Yemeden de onun değeri ve anlamı ortaya çıkmaz ki!

---

[1] Kur'ân -ı Kerim. 4/77
Mektuplar, s. 127
[2] Mesnevi. 3/4245-4247
[3] Mesnevi. 3/4248-4249
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s.19(120. gazel)
[5] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s.426(4124)

1.2.1.2. NEFİS

1.2.1.2.1. Nefis nedir ve çeşitleri

Mevlâna'nın görüşleri çerçevesinde önce şunu belirtmek gerekir ki, *"Allah'ın yarattığı hiç bir şey abes değildir."*[1] Evrende yaratılan ve ortaya çıkarılan maddî ve manevî her şeyin mutlaka bir yararı ve hikmeti vardır. Ama her şeyin bir yeri, zamanı ve ölçüsü vardır. Bir şey, genelde kötü bile tanınsa, eğer yerinde, ölçüsünde ve zamanında yapılıyorsa iyidir; buna karşılık o şey genelde iyi bir iş bile olsa, eğer yerinde, zamanında ve ölçüsünde yapılmıyorsa yararsız, hattâ kötü ve zararlıdır. Övme, cezalandırma, hayır, yemek, öfke, ilaç vs. ölçülü ve yerinde kullanılırsa faydalı olur.

Öte yandan, Allah, evrendeki her şeyi bir ihtiyaca göre yaratmış, vermekte olduğu her şeyi de bir ihtiyaca göre vermektedir. Evrenin kendisi, içindeki en küçük zerreye kadar mükemmel olarak yaratılmıştır. Kumaş ne kadar çok olsa da bir terzi, elbiseyi vücut ölçülerine göre keser. Yeraltında yaşayan hayvanların gözü ve kulağı yoktur, esasen bunlara ihtiyaçları da yoktur. Terzideki keser, testere, törpü onun bir işine yaramaz; bunlar ancak marangozun elinde bir işe yararlar. Bir yaratığa ihtiyaç fazlası olarak verilen her şey, onun için bir yük olur. Evrende ihtiyaç fazlası olan her şey de dengeyi bozar. Bu bakımdan insandaki her şey bir ihtiyacın ürünüdür, insan nefsinde, birazdan yerilmeye başlanacak olan her şey de, insanların bu dünyada yaşayabilmeleri, Allah'ın iradesini yerine getirebilmeleri için gereklidir, insanda bir cevher vardır ve o cevherin perdesi olarak da kötü huylar ve nefis parçalan onu gizlemektedir. İnsan cevherindeki bu perdenin ve özelliklerin bir çok hikmetleri vardır, ama insan bunları bilmemektedir. Çünkü bu dünya gafletle kaimdir. Eğer gaflet olmasaydı, eğer insanlar neyin iyi neyin kötü olduğunu bilselerdi, gelecekte ne olacaklarını görselerdi bu evren var olmazdı. Allah iki evreni de yaratmış ve bizim, bu özelliklerle burada bulunmamızı istemektedir, insandaki gaflet de, bedenden gelmektedir[2].

Nefis, Kur'ân-ı Kerim'de üzerinde en çok durulan kavramlardan biridir. Hattâ Mevlâna'ya göre,

> *"Bütün Kur'ân, nefislerin pisliğini anlatır; Mushafa bak da gör..."*[3]

Bu bakımdan tasavvufta ve insan eğitiminde üzerinde en çok durulan ve en çok işlenen konulardan biri de "nefis" konusudur. Bir şeyin varlığı, özü anlamlarına gelen nefis, insanda genellikle bedenin arzu ve ihtiyaçlarına bağlı, yerilmesi, kontrol altına alınması ve hattâ ezilmesi,

---

[1] Mesnevi. 6/2603
[2] Fîhi Mâfih. s.170-171,335.
Mesnevi. 3/3567
[3] Mesnevi. 6/4873

öldürülmesi gereken özellikleri ifade eder. Sufiler nezdinde bütün kötülüklerin anası olan nefis, yedi çeşide ayrılmıştır:

1) Nefs-i emmâre: Kur'ân'daki Yûsuf sûresinden alınan bu nefis, kötülüğü emreden nefistir.

> *"Ben nefsimi temize çıkarmam; çünkü nefis, Rabbimin merhameti olmadıkça, kötülüğü emreder."*[1]

2) Nefs-i levvâme: Kur'ân'daki Kıyamet sûresinden esinlenerek adı konulan bu nefis, bir kötülük yapınca kendini çok kınayan nefistir. Kıyâmet sûresi şöyle başlamaktadır:

> *" Kıyamet gününe ve pişmanlık çeken nefse yemin ederim ki..."*[2]

3) Nefs-i mülhime: Bu, kendisine iyilikler ilham eden nefistir. Şems sûresinde,

> *"Her bir nefse ve onu düzenleyene (şekillendirene) ve sonra ona hem kötülüğü hem de kötülükten sakınmayı ilham edene (and olsun)."*[3] denilmektedir.

4) Nefs-i zekiyye: Gene aynı sûrede geçen

> *"Nefsini arıtan kişi saadete ermiş, nefsini fenalıklara gömen kişi de ziyana uğramıştır."*[4]

5) Nefs-i râziyye: Allah'ına inanmış, onun rızasını almış ve her türlü şüpheden arınmış nefse denir.

> *"Ey mutma'in (huzur içinde, emin, inanmış) nefis. Dön Rabbine sen ondan razı o da senden razı olarak, iyi kullarımın içine, cennetime gir."*[5]

6) Nefs-i râziyye: Allah'tan razı olan nefis.

7) Nefs-i marziyye: Allah'ın rızasını kazanan nefse denir ki, bu son iki nefis çeşidi de Fecr sûresinin yukarıdaki âyetlerinden esinlenerek adlandırılmışlardır.

Temizlik ve iyilik derecelerine göre de bu nefisler şöyle sıralanmaktadırlar:

1) Nefs-i zekiyye
2) Nefs-i marziyye
3) Nefs-i râziyye

---

[1] Kur'ân-ı Kerim. 12/53
[2] Kur'ân-ı Kerim. 75/1-2
Mesnevi. 6/3710-3712
Dîvan(1). s.439(3642)
[3] Kur'ân-ı Kerim. 91/7-8
[4] Kur'ân-ı Kerim. 91/9-10
[5] Kur'ân-ı Kerim. 89/27-30

4) Nefs-i mutmaine
5) Nefs-i mülhime
6) Nefs-i levvâme
7) Nefs-i emmâre

Bu sıralamaya göre en kötü nefis**,** "nefs-i emmare"dir ve Mevlâna'nın eserlerinde de sıkça geçmektedir.

> *"Dostların en azizi öğüt veren akıldır; düşmanın en kötüsü de nefs-i emmâredir.*
>
> *Ne mutlu o kişiye ki dinimizin, devletimizin düşmanı, dünyamızın, âhiretimizin yolkeseni olan nefs-i emmârenin boynunu, hayırlar, itaatler kılıcıyla keser de gazi olur; lâkabını savaş eri yazarlar; hem de yalnız dünya Dîvanına değil, arşın payesine de yazarlar."*[1]

Nefisle şeytan, melekle akıl birbirine çok uyumlu çiftlerdir. Bunlar iki şey gibi görünmelerine rağmen tabiatları birbirine çok uyumludur, işte, insanın içindeki en büyük düşman, nefis ile şeytan ikilisidir. Bunlar genelde sinsi sinsi gizlenirler, fırsat bulunca vücudun çeşitli yerlerinden çıkarak insanın, insandaki aklın yolunu keser, onu kötülüğe sevk ederler. Bazen hırs, bazen kin, tamah, şehvet, öfke, kibir v.s. gibi türlü hallerde kendini gösteren bu düşman, insanı her türlü kötülüğe yöneltebilir. Bu nedenle Hz. Muhammed, *"Düşmanların en çetini, sizin içinizdedir"*, buyurmuştur[2].

Mevlâna'nın mektuplarında geçen bir anlatıma göre, göklerdeki ve yerdeki her şeyin hâkimi Allah'tır ve bu evrendeki her şey, onun büyüklüğünden titremektedir. Hz. Muhammed bir gün Cebrail'e halini sormuş, o da *"Bir an olur kolum kanadım vücuduma sığmaz; bir an olur Allah'ın ululuğu karşısında sivrisineğe dönerim"* demiştir. Hz. Muhammed'in *"Siz soyutsunuz, mutlak nursunuz, nefs-i emmâreye tutsak değilsiniz, unsurlardan meydana gelen bir tabiatınız yok! Nasıl oluyor da sizde korku oluyor?"* demesi üzerine, Allah'ın çok büyük olduğunu, şeytanı emre uymaması yüzünden lanetlediğini, Hârut ile Mârut'u bu düşünce yüzünden göklerin yücesinden attığını; dolayısıyla düşüncenin ve vesvesenin de meleklerin cezalandırılmasına yol açtığını anlatmıştır[3].

Fîhi Mâfih'te Mevlâna, insan bedenini tuhaf bir hamama benzetmektedir, burada akıl ve ruh da vardır; zekâ, şeytanlık ve nefis de. Hamamın her tarafı sıcak olduğu gibi, bu unsurlar da insan bedeninin her yanında dolaşırlar ve kendilerini eserleriyle meydana koyarlar[4]. Yalnız burada, zekânın da genellikle nefsin ve şeytanın emrinde olduğu

---

[1] Mektuplar. s.110
[2] Mesnevi. 3/4050-4070
Dîvan-ı Kebîr. Cilt.1 s.218(2073)
[3] Mektuplar. s.159
[4] Fîhi Mâfih. s.254

unutulmamalıdır. Hayvanlar bir şey avlamaya çalışırken, bir şeye ulaşmaya girişmeden önce yüzlerce düzen kurarlar.

"Hayvanlarda yüz binlerce düzenler varken, en büyük canlı olan insanın düzeni nice olur?"[1]

Ancak unutulmamalıdır ki, nefsin elde ettiği tatların hepsi aslında acıdır, kötüdür, insanı zarara sokar; ama görünüşte süslü ve tatlıdır. O, bir şimşek ışığı gibi geçicidir, bunun insana faydası olmaz, rehberlik edemez, karanlıkta yol gösteremez; insanda sadece bir zan yaratır[2].

Mevlâna, insandaki nefs-i mutmaineyi, onun duruluğunu ve temizliğini insandaki *"zehirli kötü düşünce"*nin bozduğunu belirtmektedir, insandaki düşüncenin gerek madde gerek mâna dünyasındaki varlıkları bilmek için uğraşıp durduğunu, düğüm üstüne düğüm çözdüğünü, bu düğümlerin çözülmekle bitmeyeceği ve insanın bu arada bir çok günâhlar işlediği belirtilmekte ve insanın önce kendisinin ne olduğu hakkında boynuna bağlanmış düğümü çözmesi gerektiğini anlatmaktadır[3].

Âdem'de, Allah'ın emirlerinden emin olma ve ona tam güvenme yoktu. Ama Yusuf Peygamber Allah'a karşı tam mutmaindi. Her zaman O'na güvendi, inandı. Mevlâna, Yusuf'un kuyuya atılmasından benzetme olarak bütün insanların beden kuyusuna düşmüş olduklarını, ipin de hemen yanı başlarında durduğunu belirtir, insana düşen, bu ipe tutunarak yeryüzündeki yorgunluk ve acılardan kurtulmasıdır[4].

Burada belirtilmek istenen, nefis denince akla mutlaka kötü özelliklerin gelmemesi, insanda iyi nefislerin de bulunduğudur. Zaten Mesnevi'de birinci ve ikinci nefisten bahsedilmektedir; birinci nefis, insanın yaratılıştan getirdiği yetenek ve yatkınlıkları, ikincisi de hayattaki istek ve eğilimleridir. İkinci nefis eğitimle düzeltilip doğru yola getirilebilir. Bunun için, eğitim işinden kesinlikle vazgeçilmemelidir[5].

Kur'ân'ın bazı âyetlerinde[6] *"nefis"*, can veya insan yerine kullanılmaktadır. Ama genelde *"Allah şüphesiz adaleti, iyilik yapmayı, yakınlara bakmayı emreder; hayasızlığı, fenalığı ve haddi aşmayı yasak eder"*[7] âyetinde olduğu gibi, nefis, kötü işler yapmak, kendisine ve çevresine eziyet etmek şeklinde ele alınır.

"Haram ile nefsinizi mahvetmeyin. "[8]

---

[1] Mesnevi. 6/4101
[2] Mesnevi. 6/4002-4116
[3] Mesnevi. 5/558-569
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 1.8.343(3147)
[5] Mesnevi. 3/3078-3093
[6] Kur'ân-ı Kerim. 3/185; 8/72; 9/20; 7/189
[7] Kur'ân-ı Kerim. 16/90
[8] Kur'ân-ı Kerim. 4/29

A'raf sûresinde "pek az öğüt dinliyorsunuz" diyen Allah, Âdem ile şeytanın geçmişte olan ilişkilerini anlatmaktadır. Âdem yaratılıp diğer meleklerle bilgi sınavına alındığında, Âdem'e secde etmeyen, bu büyüklenmesi yüzünden Allah katından kovulan şeytanın *"insanların tekrar dirilecekleri güne kadar"* O'ndan mühlet istediği, bu mühletin ona verildiği anlatılır. Daha sonra sûre, şu âyetlerle devam eder:

> *"Beni azgınlığa mahkûm ettiğin için, ben de senin doğru yolun üzerine pusu kurup insanları bu yoldan saptıracağım. Önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından onlara sokulacağım. Göreceksin, onların çoğunu sana şükreder bulamayacaksın.*
>
> *Allah, 'Yerilmiş ve kovulmuşsun, çık oradan, defol! And olsun ki, insanlardan sana kim uyarsa, onları ve seni, hepinizi Cehenneme dolduracağım!' dedi.*
>
> *Sonra Âdem'e 'Ey Âdem! Sen ve eşin Cennete yerleşin, dilediğiniz yerden yeyin, yalnız şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz, dedi.*
>
> *Derken şeytan örtülü olan çirkin yerlerini birbirlerine göstermeleri için onlara vesvese verdi. 'Rabbinizin sizi bu ağaçtan menetmesi, melek olmanızı veya burada temelli kalmanızı önlemek içindir, dedi. Üstelik onlara 'Doğrusu ben size öğüt verenlerdenim' diye yemin de etti. Böylece onların yanılmalarını sağladı.*
>
> *Onlar, ağaçtan meyve tattıklarında çirkin yerleri (avret yerleri) göründü. Onlar, Cennet yapraklarıyla oralarını örtmeye koyuldular, Rableri onlara 'Ben, sizi o ağaçtan men' etmemiş miydim? Şeytanın size apaçık bir düşman olduğunu söylememiş miydim?' diye seslendi.*
>
> *Her ikisi de 'Rabbimiz, nefsimize zulmettik, bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsin, biz kaybedenlerden oluruz' dediler."*[1]

A'raf sûresinin daha sonraki âyetlerinde insanların bir müddet için ve birbirlerine düşman olarak yeryüzünde yaşayacakları, ayıp yerlerini elbiselerle örtmeleri, çünkü insanların anne ve babalarının bu yüzden cennetten kovuldukları anlatılmaktadır. Şeytanların insanları çeşitli yönlerden kandırmaya ve kötülük yapmaya zorlayacakları, bu duruma düşmemek için sapık olmamaları, adaletle davranmaları, müsrif

[1] Kur'ân-ı Kerim. 7/10-30

olmamaları öğütlenmekte ve samimiyetle, bir gün geri dönecekleri Allah'a yalvarmaları istenmektedir.

Şeytanın Cennete, kapıdaki yılanı ve tavus kuşunu kandırarak girdiği, hattâ onların damarlarındaki kana girerek, onların suretinde insanlara yaklaştığı, Allah'ın emirlerine karşı onun ruhunda ve zihninde bir şüphe ve vesvese yarattığı, bundan doğan düşünce ve küstahlıkla Allah'ın emrine karşı çıktığı; Sultan Veled'in Maarifinde anlatılmaktadır[1]. Demek ki, Âdem'in bedeninde bir şeytanlık damarı var ki, şeytana kandı. Bu nedenle insanlar, maddî varlıkları yok oluncaya kadar ondan şüphe etmelidirler, insanın bu, bir türlü kendisinden emin olamaması, onun bütün hayat boyunca çalışmasına, düşüncesinin ve bilgisinin kendisini yanıltabileceğini unutmamasına neden olmaktadır. Şeytan pusudadır ve ne şekilde gerekçelerle insana yaklaşacağı belli olmaz. Ama şeytanın genellikle nefsanî duyguları kullanarak insana yaklaştığı tespit edilmiştir.

1.2.1.2.2. İnsanı kötülüğe sevk eden nefis huyları

Mevlâna'ya göre insanın içini sıkan, aklını çarmıha geren dört şey vardır. Bunlar, yol kesen dört kuş, bedenin dört huyudur, insan bedenini **yurt** ve durak edinen, ayaklarından insan bedenine bağlı bu dört kuş ve onlara karşılık gelen nefis huyları şunlardır:[2]

1) Kaz	Hırs, açgözlülük
2) Horoz	Şehvet
3) Tavus	Mevki ve rütbe
4) Kuzgun	Dilek ve doymazlık

Halkın gönlünü yurt edinen, ama aslında acele kesilmesi gereken bu dört manevî kuştan birincisi kazdır; yani hırs ve harisliktir. Allah insanlara yeryüzünde ve gökyüzünde sayısız nimetler vermiş, *"Yeyin, için, israf etmeyin; gerçekten de Allah israf edenleri sevmez"* demektedir[3]. Oysa bazı insanlar, Allah'ın nimetinin bolluğuna ve çeşitliliğine rağmen, bunları bir daha bulamayacağı, aç kalacağı korkusuyla eline geçen her şeyi toplamakta, diğer insanlardan esirgemektedir.

> *"İnsanda o kadar büyük bir aşk, hırs, arzu ve üzüntü vardır ki, yüz binlerce âlem kendisinin malı olsa, bununla huzur bulmaz, rahata kavuşmaz"*[4]

Bu dünyada ulaştığı hiç bir başarı ve büyüklük, insanı tatmin etmeyecektir. Bu onda, hem iyi bir özellik hem de -özellikle kötü şeylere eğiliminden dolayı- kötü bir özelliktir.

---

[1] Sultan Veled, Maarif, s.120-124
[2] Mesneyi. 5/30-31
[3] Kur'ân-ı Kerim.7/31
[4] Fîhi Mâfih. s.99

Allah'ın insanlara verdiği nimetler pek çoktur. Ancak haris adam, büyük bir harman yerinde, o harmanın genişliğini görmeyip çalışa-çabalaya, coşa-terleye tek bir buğdayı acele götürmeye çalışan karıncaya benzer. Karıncanın koca harmandan hırsla ve korkuyla götürmeye çalıştığı buğday, haris bir kişinin Allah'ın nimetinden toplayıp saklayacağından çok daha azdır. Bu, büyüklüğü görüş meselesidir; insanın gözü Allah'ın nimetlerinden ne kadarını görürse, değeri de o kadardır[1]. Dünyadaki bütün sapıkların özünde yokluktan, yok olmaktan korku yatmaktadır.

İnsanlardaki hırs, küçümsenecek bir şey değildir; çünkü hırsın sonu yoktur. Mevlâna onu, genellikle çevresinde ne varsa yutmaya çalışan bir ejderhaya benzetmektedir[2]. İnsanın bulunduğu yer veya mevki ile gözünün eriştiği hırs ve haset durağının arasında aşılmaz bir uzaklık vardır. Âdem, buğday yemişini hırsı yüzünden yemişti. Hırsı yüzünden buğdaydaki tuzağı görememişti. Oysa hırs, insanı kör eder, sağır eder, ahmak eder, bilgisiz hâle getirir[3]. Hz. Muhammed, *"Az kaldı ki yoksulluk, kâfirlik olacaktı"* hadisini bu nedenle söylemiştir. Genellikle hırs ile bir arada anılan körlük, bir şeyin önünü-arkasını görmemek, bulunduğu zamandan başkasını görmemektir, insanların iki gözü olsa da, onlar, sırf bu yüzden tek gözlüdür. Şeytan da insanı tek gözlü yapmaya çalışmaktadır.

> *"Körlerin körlüğüne acınır; fakat hırs körlüğüne karşı getirilecek bir özür yoktur"*[4].

Hırs körü, uzağı da görür ama deve gibi yükten başka bir şeyi görmez. Dünya hırsı geçtikten sonra, insanın görmesi düzelir.

Hırsları yüzünden kör ve sağır olanların durumu, bir Seb'a hikâyesindeki üç adama benzer. Bunlardan biri uzakları çok iyi gören, Süleyman'ı görmeyip karıncanın ayağını fark eden bir kördü, ikincisi kulağı pek keskin olan bir sağır; üçüncüsü de uzun etekli bir çıplaktı. Kör, "işte askerler geliyor; hangi milletten ve kaç kişi olduklarını görüyorum" dedi. Sağır, "Evet, ben de konuşmalarının hepsini duydum" diye ekledi. Çıplağın sözü ise "Ya benim eteğimi keserlerse diye korkuyorum" oldu. Kör, "İşte yaklaştılar, yakalanmadan ve bağlanmadan kaçalım", dedi. Sağır, "Evet, gürültü gittikçe yaklaşıyor" diye ekledi. Kaçıp bir köye sığındılar. Orada, son derece zayıf olan semiz bir kuş buldular. O kuşu yediler; hepsinin karnı, doymuş bir file döndü. Öylesine semirdiler ki, üçü dünyaya sığmadı. Sonra askerler daha da yaklaşınca bir kapının çatlağından süzülerek geçtiler... Böyle devam edip giden Seb'a hikâyesinden sağır ile dilek ve istek; kör ile hırs, çıplak ile de ahmaklık

---

[1] Mesnevi. 6/809-830
[2] Mesnevi. 1/955; 5/120
[3] Mesnevi. 5/2824; 4/1705; 3/94,120,2630
[4] Mesnevi. 4/1706

temsil edilmektedir. Dolayısıyla insan nefsi işte böylesine kör, sağır ve çıplaktır[1].

İnsanlar, hayvanları ve özellikle kuşları avlarken, tuzaklardan yararlanırlar. Tuzaklardaki yem, kuşlardaki hırsı kendisine çeker ve haris kuş tuzağa takılır. Ama kuşlar bile bir yemin başına gelince defalarca önüne, arkasına, sağma, soluna bakar, insan nefsi ondan daha aşağıdadır ki, genellikle kazandığı bir şeyin şimdi ve gelecekte kendi nefsinde yapacağı olumsuz etkileri düşünmez[2].

Kur'ân-ı Kerim'in Haşr sûresinde *"Kim nefsinin hırsından, kıskançlık ve nekesliğinden geçerse, gerçekten de o kimselerdir kurtulanlar ve saadete erenler"* diye buyrulmaktadır[3].

Hırs, çeşit çeşittir, illâ mal ve mülk üzerinde olması gerekmez. Kazın hırsı, boğaza düşkünlüktür. Âdem'in hırsı, midesine ve şehvetine düşkünlüktendi. Bu o kadar büyük ve tehlikeli bir hırs değildi. Şeytandaki, kendini büyük görmek ve mevki sahibi olmak hırsı, ejderha gibi idi. Nitekim Âdem af dilemiş ve Âdemoğulları da hâlâ dilemektedir. Şeytan ise tevbe etmeye bile tenezzül etmemiştir.

> *"Boğaza, şehvete düşkünlük de kötü damarlılıktır ama mevki düşkünlüğü gibi değildir bu."*[4]

Her zaman üstte ve baş olmak isteyen, çevresindeki her şeye düşman olur. *"Padişahlık kısırdır."* Şeytan'ın kelime anlamı "baş çekmek"tir. Allah'tan başka üstün, Allah'tan başka baş yoktur; *"vay haline haddini aşan kişinin."* Mevlâna, bir gazelinde,

> *"Baş çekmek, tamahtan ileri gelir, böyle kişi altın ister, kan döker, gebe kadın gibi kil yemeye âşık olur"*[5]

demektedir. Gene başka bir gazelinde, insan nefsini tamamen bir şeytan olarak göstermekte ve hasedi, onun özelliklerinden biri olarak saymaktadır. Nefsin bir parçası böylesine kötü olursa, bütünün çirkinliği ve pisliği tasavvur edilebilir[6].

Hırs bir insanı büyük işlere sevk eder. Hz. Muhammed'in *"Gerçekten de Âdemoğlu men edildiği şeye haristir"* hadisinde olduğu gibi, onun önüne engeller konulsa, o daha fazla gayret ve çaba ile ona ulaşmak ister. Ancak hırsın insana sağladığı, bir kömürün ateş halinde görünmesi gibidir; hırs ateşi kalktıktan sonra kömür eski haline gelir[7]. Mevlâna'nın gazellerinin birinde nefis, pek çok kötü özelliklerin

---

[1] Mesnevi. 3/2601-2657
[2] Mesnevi. 1/375-376; 6/4669 Dîvan(1). s.306(2166)
[3] Kur'ân-ı Kerim. 59/9
[4] Mesnevi. 5/522
[5] Dîvan-ı Kebîr, cilt 2. s.150(1201)
[6] Dîvan-ı Kebîr, cilt 2. s.309(2542)
[7] Dîvan(1). s.258(76. gazel)

toplandığı bir eşeğe benzetilmekte ve hırs da, onu çeşitli yönlere sevk eden yulara eş tutulmaktadır[1].

Daha önce, insan her şeye hırslı olabilir, denilmişti. Bu, insanın içindeki bir güç, bir enerjidir. Bunu yok etmekle mücâdele edileceğine, bu hırs enerjisini iyi ve hayırlı işlerde kullanmak da bir yoldur. Ancak gene de hırsın nefsanî ve aldatıcı bir güçtür olduğu unutulmamalıdır.

> *"Peygamberlerin yapılarında hırs yok da, o yüzden parlaklığı boyuna artıp duruyor."*[2]

Aslında sevgiden ve kıskançlıktan doğan haset de, nefsin ve şeytanın elinde bir kötülük kaynağı haline gelir.

> *"İnsanın varlığı bir ormandır; o soluğu duymuş isen çekin şu varlıktan.*
>
> *Varlığımızda binlerce kurt, binlerce domuz; temiz, pis, güzel, çirkin binlerce huy var.*
>
> *Buyruk hangi huy üstüneyse onundur, madende altın bakırdan fazlaysa o maden, altın madenidir."*[3]

İnsanın şeytandan öğrendiği yüz binlerce kötü huy içinde en önemlilerinden biri, hasettir; Âdem karşısında şeytanın bile boynunu kıran haset, köpeklerin bir özelliğidir. Allah'ın iyice temizleyip nurlandırdığı beden evini hasetle kirletmemek gerek. Haset, bir eksiklik, bir aşağılık duygusudur. Yusuf'u kuyuya attıran, çeşitli dinlerde ve devletlerde halkı birbirine düşman gruplara bölen hasettir. Şeytan, Âdem'e hasetlendi, Ebu Cehil Muhammed'e. Nice ehliyetli kişiler haset yüzünden ehliyetsiz olmuştur[4].

Kur'ân'ın Nâs sûresi, insanların namaz kılarken en çok okuduğu sûrelerden biri, insanın hasetçilerden Allah'a sığınmak duasıdır:

> *"Ey Muhammed! De ki: insanlardan ve cinlerden ve insanların gönüllerine vesvese veren o sinsi vesvesecinin şerrinden, insanların Tanrısı, insanların hükümranı ve insanların Rabbi olan Allah'a sığınırım."*[5]

---

[1] Mesnevi. 4/1122-1125
Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.326(3194)
[2] Mesnevi. 4/1136
[3] Mesnevi. 2/1419-1422
[4] Mesnevi. 2/805-810; 1/435-440; 4/2675-2677
[5] Kur'ân-ı Kerim. 114/1-6

Buna bağlı olarak kendini beğenme veya bencillik de nefsin kötü özelliklerinden birisidir. Allah'ın geniş yeryüzünde, bencilliğin derin kuyusuna düşmemek gerekir[1].

Garez, öfke ve kin de insan nefsinin olumsuz ve onu hataya düşüren, günâha sokan özelliklerdendir. Aşırı istek, öfke ve garez, insanın gözünü şaşı eder, bildiğinden şaşırtır. Garezin olmaması ise insanın gözlerinin ışık olması, doğru karar vermesi demektir[2]. Bir gün Mevlâna, Konya sokaklarında müderris Siraceddin Tatarî ile dolaşırken, bir viranede sarmaş-dolaş olmuş uyuyan köpekler gördüler. Müderris Tatarî *"Bu bîçarelerin aralarında ne güzel bir birlik vardır, ne güzel sarmaş-dolaş uyuyorlar"* dedi. Mevlâna da *"Bunların aralarındaki dostluk ve birliğin ne kadar samimî olduğunu bilmek istersen, aralarına bir leş atıver. işte bu dünyayı ve dünya malını seven insanların aralarındaki dostluk da böyledir. Aralarında bir garez olmadıkça birbirlerinin dostudurlar, fakat araya dünyalık bir şey girerse, nice senelik dostluklarını, namus ve şereflerini havaya verirler"* dedi[3].

Kin de, şeytandan öğrenilen huylardandır. Sapıklığın da, kâfirliğin de asıllarından biri olan kin, tamamen cehennemlik bir duygudur. Mevlâna, *"kin yüzünden yol azıtanların mezarlarını, kin güdenlerin mezarlarının yanına kazarlar"* diyerek kin tutulmamasını öğütlemektedir[4]. Mevlâna'nın mektuplarının birinde, ortaya çıkabilecek çeşitli durumları akıl, mantık yoluyla, Kur'ân'dan âyetler getirerek yatıştırmaya çalıştığını görüyoruz[5]. Yüce Allah, Mâide sûresinde *"Sizi Mescid-i Haram'dan men ettiği için bir topluluğa olan kininiz, aşırı gitmenize sebep olmasın; iyilikte ve fenalıktan sakınmakta yardımlasın, günâh işlemek ve aşırı gitmekte yardımlaşmayın"*[6], buyurmaktadır.

İnsanların günlük hayattaki kararlarında genellikle etkili olan güçlerden birisi şehvetse, diğeri de öfkedir. Ama kötü kişinin özelliklerinden biri olan öfke, günâh işletir. Hz. Muhammed bir hadisinde *"En çetin düşmanın, içindeki nefsindir"* buyurmaktadır. Eğer insan kızacak, öfkelenecek bir düşman arıyorsa, o da nefistir. Hem de insanın esas insanca özelliği *"öfkelenince, kendi öfkesini yenmektir"*[7].

> *"Allah, bollukta ve darlıkta ihsanda bulunanları, öfkelerini yenenleri, insanların kusurlarını affedenleri sever."*[8]

Hz. İsa'ya, *"Allah'ın gazabından bizi ne kurtarır?"*, diye sorduklarında, *"Ceza vermeye gücünüz yeterken öfkenizi yenmenizdir"*, diye cevap vermiştir[1].

---

[1] Ahmet Eflakî, Âriflerin Menkıbeleri, cilt 1. s.112- 113
[2] Mesnevi. 1/332-335; 2/2750-2759
[3] Ahmet Eflâkî. Âriflerin Menkıbeleri. Cilt 1. s.206-207
[4] Mesnevi. 4/2677, 111-112; 2/273-274
[5] Mektuplar. s.101-102
[6] Kur'ân-ı Kerim. 5/2
[7] Mesnevi. 4/113-119, 1077-1079; 2/1465-1470
[8] Kur'ân-ı Kerim. 3/134

Bedenin dört kötü huyundan birisi de, kuzguna benzetilen dilek ve isteklerdi, istekler, uyumuş köpeklere benzetilmekte, insan bedeninde de bu çeşit yüzlerce köpeğin bulunduğu belirtilmektedir. Köpeğin belden yukarısı öfke, belden aşağısı düzendir. Veya insan bedenindeki istekler, gözleri külahla kapatılmış doğan kuşuna benzetilmekte, av avlamaktan başka bir şey düşünemediği imâ edilmektedir[2]. Heves sık sık değişmekte; insan yazın kışı, kışın da yazı istemektedir.

> *"Nefis, üç köşeli dikendir, ne biçim korsan koy, batar sana; onun yarasından nasıl kurtulabilirsin sen?"*[3]

İnsanda sonsuz bir isteme gücü vardır. Aslında bu, iyilik ve doğruluk yönünde kullanıldığında iyidir, ama istek gücü bedenin emrine verilirse insanı kör eder. Hele tamah şekline ulaşırsa, bu, insanın bütün duyu organlarının doğru algılamasını ve aklın doğru değerlendirmesini bozar[4].

> *"Gözün, aklın, kulağın arınmasını istiyorsan, tamah perdelerini yırt.*
>
> *O sûfinin tamah yüzünden düştüğü o taklit, aklını kör etti; ışığı, yalımları göremedi.*
>
> *Kimde tamah varsa dili tutuk olur; tamah varken göz, gönül aydın olur mu hiç?*
>
> *Kulağın ham ümîtle dolmuş. Zaten tamah, insanı sağır eder, kör eder ay oğul."*[5]

Tamah, bir şeye aşırı düşkünlük insanın yolunu keser; insanı bir ağaç kabul edersek, kökünden söker atar onu. Kibir, hırs, tamah insanın kolay kolay gizleyemeyeceği iç-güçlerdir; insanın bütün hareket ve sözlerinde kendisini gösterir[6].

Dünya bir tuzaktır, yemi de istek... insan, isteklerin kurduğu tuzaklardan kaçmalıdır. Ancak bir kere onun eline düşünce kaçıp kurtulması oldukça zordur. Bir şeyin geçip kaybolacağından veya yok olacağından kaynaklanan istek de yalancı istektir ve insanı acele ile bir çok problemlerin içine atar. istek, insanın ayağına batmış bir dikendir. Dünyalara sığmayan insanoğlu bir dikenin başına gizlenmiş gitmiş, hep onunla uğraşmaktadır. Oysa ayağından o dikeni söküp atmadıkça rahat

---

[1] Mektuplar. s.80-81
[2] Mesnevi, 5/43-45, 625-635
Dîvan (2). s.287(5028)
[3] Mesnevi. 3/375
[4] Mesnevi. 1/332, 334,2223,2359
[5] Mesnevi. 2/570-571,580,677
[6] Mesnevi. 3/142-166

edemez[1]. Tamaha düşmüş insan zayıflar, aşağılık olur, yüzü sararır, beden hastalığına tutulunmuş gibi olur. Halbuki heves ve istek sadece bir yeldir, gelir geçer[2].

İnsandaki nefsi besleyen, azgınlaştıran onun yediği yemekler ve içeceklerdir. İnsan âdeta yemek-içmek zindanında mahpus edilmiştir. Hiç bir ibadet, nefsi, oruç tutmak ve aç bırakmak kadar terbiye edemez. Cennette insanları kandıran, nefsin çekici ve tutucu kuvveti idi. Ariflerin Menkıbelerinde anlatıldığına göre, Mevlâna, Âdem'in cennetten kovulmasına neden olanın, onun buğdayı yemesinden ziyade bunun posasını dışarı atarak Cenneti kokutması olduğunu söylemiştir[3].

İnsanın nefsi bir cehennem, bir ejderhadır; yedi denizi yutsa gene sönmez, insan bedeni de dünyayı yer, gene doymaz, gene yatışmaz: Devamlı yer ve bir taraftan da yediği yemekler yavaş yavaş kendisini yer[4].

İnsanın dört kötü nefis huyundan biri olan şehvet, Mevlâna'nın çeşitli eserlerinde horoza, eşeğe ve kediye benzetilmektedir. Eşek erliği, gerçek erlik olarak kabul edilemez. Akıl erliği, peygamber erliği şehvete dayalı eşek erliğine zıttır. Eşek, dâima tenasül âletinin ve boğazının esiridir. Gerçi bu iki yön bütün canlı yaratıklarda oldukça güçlü olarak vardır, ama bunlara teslim olup, bunların peşinde koşmak insanı aşağılatır. Mevlâna bir va'zında da şehveti, bedendeki ibadet yumurtalarını yiyen kediye benzetmiştir[5]. Mesnevi'nin beşinci cildinde şeytanın Allah'tan avlanabilmek için tuzak istediği, Allah'ın da ona altın, gümüş, at sürüsü, inci, değerli yemekler ve şaraplar gösterdiği, ancak şeytanın bunları kabul etmediği, en son kadın güzelliğinde karar kıldığı; insanları bununla yoldan çıkaracağını söylediği anlatılır[6]. Bu hususta Peygamber'imizin bazı hadisleri de bulunmaktadır; burada şeytanın genellikle kadın özelliklerini kullandığı ve bundan sakınılması gerektiği anlatılmaktadır. Bu nedenle Hz. Muhammed'in *"Kadınlara danışmayın"* dediği belirtilmekte ve Mevlâna da bir gazelinde *"Şu nefsimiz zahit bile olsa kadındır"* demektedir[7].

Ortadoğu kültürlerinde oldukça yaygın olan bir hikâyeye göre İsrail oğullarından ibadetleri ve hastalıkları iyi etmedeki kerametleriyle tanınan Barsîsâ adlı meşhur bir kişi varmış. Şeytan onun şöhretini

---

[1] Mesnevi. 6/2592,379-382; 1/970-1980
[2] Mesnevi. 5/3630; 1/1106.
Dîvan (2).S.33(442)
Macâlis-i Sab'a. s.30
[3] Ahmet Eflakî. Âriflerin Menkıbeleri. Cilt 1. s.552-224
[4] a.g.e. s.S29
Mesnevi. 1/1380-1389
Dîvan (2). s.219(2775)
[5] Mesnevi. 5/940,4026-4032,44,1333-1429
Ahmet Eflakî, Âriflerin Menkıbeleri, cilt 1. s.122-124
Macâlis-i Sab'a. s.55
[6] Mesnevi 5/940-962
[7] Dîvan-ı Kebîr, cilt 2. s.319(2626)

çekememiş ve oğullarına, bu kişinin tuzağa düşürülmesini emretmiş. Şeytanın oğullarından biri, *"Buna kurulacak en iyi tuzak, kadın tuzağıdır"* demiş; *"çünkü diğer bütün tuzaklar tek taraflı olur, kadın tuzağı ise çift taraflı. Aradaki sevgi, duvarı iki yandan birden delmek gibi, hırsıza içeriden kapı açmak gibi kolay olur."* Bunun için güzel, akıllı, soylu, işveli bir kadın aramış ve ülkenin padişahının kızında karar kılmış. Kızın beynine girerek onu hastalandırmış, bir tabip kılığına girerek onun Barsîsâ'ya götürülmesini tavsiye etmiş, kız kısa sürede iyi olup tekrar babasının yanına dönmüş. Ama çok geçmeden kız tekrar hastalanmış ve Barsîsâ'nın yanında bir süre kalması gerekmiş. Bu süre zarfında Barsîsâ kızla buluşmuş ve kız gebe kalmış. Barsîsâ'yı bu olay üzerine düşünür halde bulan şeytan, ona, tek çarenin kızın öldürülerek gömülmesi ve 'iyileştiremedim, öldü' demek olduğunu tavsiye etmiş, ihtiyar kişi böyle yapmış, padişaha da böyle haber göndermiş. Ancak şeytan, padişaha da kızın hamile kalıp öldürüldüğünü ve gömüldüğünü bildirmiş. Padişah, yaptığı araştırmalardan sonra gerçeği öğrenince Barsîsâ'nın boynuna ipi takmış. Barsîsâ bir yandan nefsine küfrederken gene yanına gelen ve her şeyi kendisinin yaptığını itiraf eden şeytanın, onu kurtarma vaatlerine kanarak şeytana başıyla secde etmeye başlamıştır. Bütün bunlardan sonra şeytanın cevabı *"Ben senden tamamıyla uzağım"*, şeklinde olmuştur[1].

Mevlâna'ya göre, insan su kuşudur, şeytan ise ateştir. Şehvet de insanın içinde şeytandan bir parça, söndürülmesi gereken bir ateştir. Ateşten yaratılanlar, topraktan yaratılanların düşmanıdırlar. Şehvet, insanın içine kadar girmiş olan bir ateştir. Dıştaki ateş su ile söner, fakat şehvet ateşi su ile yatışmaz. Bu ateşten kurtulmanın tek yolu, ateşe odun atmamaktır, perhizdir, şehveti öldürmektir. Şehvete dalmadan onu bırakmak, boşamak gerekir: *"şehvete batan bir daha çıkamaz"*[2].

Şehvete kul olan vehme düşer, çünkü *"akıl, şehvetin tersidir."*

> *"Bil ki her şehvet, şaraba, afyona benzer, aklın perdesidir; akıllı onun elinden şaşırır gider.*
>
> *Yalnız şarap sersemlik vermez; şehvete dair ne varsa, gözü de bağlar kulağı da."*[3]

Gönlün şehvete akışı, insanı kör eder, sağır eder; insan ateşin eline düşer, hayaller kurar, çirkinleri güzel, eğrileri doğru görmeye başlar, fışkıyı bal görür... Daha sonradan utanç duyulacak bütün şeylerin temeli şehvettir[4].

Şehvet, insandaki cinsel içgüdünün aşırılaşmış, haddini aşmış şeklidir, insanı hayvanlardan üstün yapan, ondaki akıl ve değerlendirme

---

[1] Macâlis-i Sab'a. s.31 -35
[2] Mesnevi. 1/3707-3710:2/1275-1277
[3] Mesnevi. 4/3612-3613, 2301-2302
[4] Mesnevi. 5/1365- 1394, 3879.
Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s.149(1340- 1346)

gücü olduğu gibi; insanı meleklerden güçlü yapan da onun nefsanî güçleridir, insanların nefis güçleri hep insanî özellikler kazanmıştır. Cinsel duygu da ortak yaşayış, sevgi ve saygı ile yoğrulmuştur. Şehvet ise, cinsel güdünün tamamen kontrolsüz, bilinçsiz ve sorumsuz bırakılmasıdır. Âdem'i melekler karşısında güçlü kılan, onları secde ettiren üstünlük unsurlarını iyi değerlendirmek gerekir. Canlılardaki cinsel güç, kendilerinden sonra yeni canlıların var olmasına vesile olur. Onlar arasında bir zincirin halkalarını oluşturur. Soyu-sopu üretmek için lâzım olmasaydı, Âdem, utancından kendini hadım ederdi[1]. Bu bakımdan cinsel güdülere, aşırılaştırmadan, saygı göstermek gerekir. Hz. Muhammed, *"Müslümanlıkta keşişlik yoktur"* diyor[2]. Şehvet olacak, onunla savaş olacak, temizlik olacak, ondan kaçınma olacak... hâsılı insan bu imtihan ortamında hayatın bütün gerekleriyle yaşayacaktır. Allah, her cinsi çift çift yaratmıştır, bu yaratışın da tabiî bir takım sonuçları olacaktır.

İslâm eğitiminde şehvetin terbiye edilmesi, bu dünyadan âhirete çevrilmesi, ağaç budağı gibi budanması, kontrol altına alınması; üzerinde önemle durulan konulardandır. Öfkenin ve şehvetin kontrol altına alınması, insanı kendine tam hâkim kılar. Şehveti bir bakır olarak niteleyen Mevlâna, onu değerli bir altın haline getirecek şeyin sevgi ve aşk olduğunu; her şeyin aslı olan sevginin, nefsin bu parçasını da terbiye edeceğini söyler[3]. Şehvetten kurtulan kişi, bedenin insanı yanıltmalarından büyük ölçüde kurtulmuş olur. Şehvet dünyası bir putlar dünyasıdır; ona tutsak olmamak, onu öldürmek veya iradeye kul etmek gerekir[4].

Bedenin dört kötü huyundan, kesilmesi gereken dört kuşundan biri de, tavusa benzetilen mal, mevki ve rütbe sevgisi idi. Mal ve mevki sahibi olmak insanı üstün gösterir; başlık, başbuğluk dâvasına sürükler, bu da diğer nefis elemanlarından kat kat daha tehlikelidir. Âdem, boğazına düşkünlükten ve şehvetine engel olamamaktan dolayı cezalandırıldı; ama af diledi ve affedilme ihtimali vardır. Ama insan ve Tanrı ile üstünlük mücâdelesi yapan, af dilemeyen şeytanın günâhı affedilmeyecek kadar fazladır. Bir sofranın başına yüz kişi oturup kardeş kardeş karnını doyurabilirken, baş olmak isteyen iki kişi dünyaya sığmaz[5]. İnsanın kendisini üstün görmesinin sonu yoktur, pozitif bir geribildirim halinde, istedikçe daha fazlasını ister. Mevki ve mal, bu iki tehlikeli dadı insanı semirtir ve içini yağ, et, kibir ve gururla doldurur. Mal ve mevki yönünden insana kılavuz olan şeytandır; çünkü bu tuzağa ilk yakalanan odur[6]. Mal ve mevki hırsıyla Allahlık dâvasına girişen ve insanlara eziyet eden bir başka örnek de Firavun'dur. Mal ve mevki küpüne düşen Firavun, kendisini çok yüksek görüyor, insanları kendisine secde ettiriyor ve bundan sarhoş oluyordu. Ama sonunda mal denilen

---

[1] Mesnevi.5/941
[2] Mesnevi.5/574-584
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 2. s.333(2773)
[4] Mesnevi 4/813-819:2/1470, 1560:6/1124-1133
[5] Mesnevi. 5/44,517-535. Dîvan(1).s.110(215)
[6] Mesnevi. 5/1947-1955

zehirli yılana, mevki denilen ejderhaya yem oldu. Hârut ile Mârut adlı melekler de üstünlük ve güçlülük sarhoşlukları yüzünden cezalandırılmıştı[1].

Mevki ve mal, insanlarda uyuşturucu alışkanlığı gibi bir alışkanlık yaratır. Bu alışkanlığın daha sonraki tehlikelerinden kurtulmak oldukça zordur.

> *"Böylece dünyada ister mal olsun, mevki olsun, ister ekmek; Her biri sana sarhoşluk verir; bulamadın mı sersemleşirsin.*
>
> *Bu gam sersemliği şunu belirtmededir: o elde edemediğin şey, seni sarhoş etmedeymiş.*
>
> *Bu istediğin şeye gereğinden fazla düşme de sana üst olmasın, buyruk yürütmesin."*[2]

Mal ve mevkie âşık olan gönül, ya bu kara toprağa ya suya alt olmuştur, ya da hayallere kapılmıştır ve o hayalin karanlıklarında dolanır durur. Mevlâna'ya göre, mayası kötü olanların bilgi, mal-mülk ve mevki sahibi olmaları kendileri açısından kötüdür. Bu durum, soygunculara iyi silâhlar vermeye benzer, fitneye sebep olur; yaptıkları zararların telafisi çok zor olur[3].

Mevlâna, Allah ile kul arasındaki iki perdeden birinin mal, öbürünün de sağlık olduğunu söylüyor. Bunlar insanı güçlü gösteren, esas gerçeği unutturan ve onların Allah'a ibadetlerini azaltan, engelleyen nedenlerdendir. Mal ve mevki, insanların çeşitli arzularının uyanmasına ve gece-gündüz bu işlerle uğraşmasına sebep olur. Başka bir deyişle mal ve mülk, insanı Allah huzurundan uzak tutan perdelerdir[4].

Mal ve mevki, insana gurur ve kibir verir. Buradan doğan ululuk ve benlik hissi, bütün kızgınlıkların temelidir, insanın yücelmesi bunları alt etmekle, merdiven gibi bunların üzerine basarak çıkmakla olur[5].

Kendinde Allah tarafından verilmiş bir güç yok iken ulunan, büyüklük gösteren aşağılanır, insanın en büyük düşmanı kendisidir, eğer içindeki nefis güçlerini kontrol altına alamazsa, gün gelir, bunun büyük zararlarını görür. Ululanmak öldürücü bir zehirdir, bunu içip sarhoş olan ölür. Ululuk, ateşe benzer, insanlar niçin bilerek ateşe atılırlar? Yükseklere çıkmak genelde senlik-benlik, bizlik-sizlik tartışmalarından kaynaklanmakta, halk bu merdivenlerden ahmakça yukarı çıkmaktadır.

---

[1] Mesnevi. 3/778-839.
Dîvan (2). s.16(214)
[2] Mesnevi. 3/2258-2261
[3] Mesnevi. 4/1437- 1452
[4] Fîhi Mâfih. S354-355.
Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s.84(717-719)
[5] Ahmet Eflaki, Âriflerin Menkıbeleri. Cilt 1. s.132-326

"Yükseklik, Allah tarafına olandır, dünya ve halk tarafına olan değil. Dünya yüksekliği, aşağıya düşmek içindir. Çünkü insan ne kadar yükselirse o nispette aşağı düşer ve parça parça olur.

Kim ne kadar yükselirse o nispette ahmaktır. Çünkü düştüğü vakit de onun kemikleri o nispette kırılacaktır."[1]

Olgun bir kişi her zaman kendindeki eksikleri aramalı, Allah'ın sınamak için kendisine verdiği nimetlere kapılıp kendisini yitirmemelidir. insanlardaki kendini üstün görmek ve kendini beğenmek duyguları şeytanın tuzaklarıdır, insana karşı, insanın içinde var olan düşmanları uyarmasıdır[2]. İnsanın kendi nefsinden kaynaklanan kibri, Kurân-ı Kerim'de de hoş görülmemektedir.

"Bu, kaybettiğinize üzülmemeniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şımarmamanız içindir. Allah, kendini beğenip öğünen hiç kimseyi sevmez. "[3]

İnsan nefsi, şüphe, zan ve vehim yeridir. Âdem ile meleklerin sınavı sırasında şeytanın esas suçu, Âdem'e secde etmemesinden çok, Allah ile tartışmasıydı. Şeytan, her şeyin Allah tarafından yapıldığını biliyordu ve kendisinin lanetlenip uzaklaştırılmasını 'Allah'ın bozgunculuğu' olarak nitelemişti. Cennette yasak meyveyi yediğinde, her şeyin Allah'tan olduğunu Âdem de biliyordu. Fakat onun Allah sevgisi sadece tevbe etmesine neden oldu. İnsanın meleklere esas üstünlüğü bu idi[4]. İşte insanın akıl ve duyguları sık sık karışarak insanda aklî ve mantıkî gibi görünen vehimler yaratırlar. Firavun vehim içinde idi; nefsine mağlup olan herkes de vehim içindedir ve çevresini doğru değerlendirdiğini sanır. Vehim, gözleri bağlar, dağ gibi akılları kendi denizinin girdaplarında boğar. Vehim ve hayalden kurtulan gerçek erdir. Vehim insanı gereksiz korkulara sevk eder. Körün her adımda bir yerlere çarpmaktan, düşmekten korkması; insanın geceleyin, gündüz korkmadan gezdiği yerlerde korkması vehimdendir. Yeryüzünde 15-20 santimlik bir genişlik üzerinde rahatça yürüyen insan, 15-20 metre yukarıya konmuş bir metre genişliğindeki yol üzerinde korka korka yürür. Zan, şüphe ve vehim, insanın çevresini ve durumunu yanlış değerlendirmesine ve doğru hareket edememesine yol açar[5]. Nefsin bu değerlendirme hataları yüzünden, ona genelde güvenilmez. O, başkalarının ululanmalarından incinir ama kendisi ululanır. Onun ağlamasına, gülmesine sûfi gibi dindar görünmesine, özür dilemesine aldanmamalıdır[6]. O, Kur'ân'ı bile kendi haline göre yorumlamaya kalkışır.

---

[1] Mesnevi. 5/610-611; 4/2746-2765.
[2] Ahmet Eflaki, Âriflerin Menkıbeleri. Cilt 1. s.394-479
[3] Kur'ân-ı Kerim. 57/23. bak ayrıca; 28/76-84
[4] Fîhi Mâfih. s.159-160
[5] Mesnevi. 3/1547-1598, 1740-1743; 5/2650-2667
[6] Dîvan-ı Kebîr. Cilt 2. s.155(137. gazel)

1.2.1.2.3. Nefis ile aklın ilişkileri ve nefisten kurtulmak

İnsanda nefis ile akıl birbirinin zıddı olarak bulunmaktadır. Şeytanı, insan bedeninin isteklerini ve o yöndeki eğilimlerini temsil eden nefis ile melekleri, insanın yüceliği anlayışını ve ruhun bu yöndeki eğilimlerini temsil eden akıl, sürekli mücâdele halinde bulunmaktadırlar. Öncelikle insanın, kendisindeki bu savaşın farkında olması gerekir[1]. Çünkü çeşitli nefis huyları insanın gerçeği doğru algılamasına ve değerlendirmesine engel oluyor; insanı kör, sağır, duygusuz ve akılsız yapıyordu. Akıl ise hem algılamada hem değerlendirmede ve uzağı görmede, insana esas "insan" özelliklerini kazandırıyordu. Nefis tamamen akılsız olsa, insanın bunları ayırması ve savaşı yönlendirmesi kolaydı; ancak nefiste de akıl vardı ve sık sık insanın akıl ve mantığını kendi istekleri doğrultusunda kullanabiliyordu[2]. İnsan aklının tamamen dünya işlerine yönlendirilmesi, nefsin büyük zaferlerinden birisidir. Allah'ın insanlara en büyük nimeti akıldır. Bu aklı şeytanın emrine vermek, insanın işleyebileceği günâhların en büyüğüdür.

Bu çerçevede Mevlâna, bazen herhangi bir işte nefse danışılmasını ve o ne diyorsa tamamen tersinin yapılmasını öğütlemektedir. Çünkü nefsin düzeninden, onun, insandaki iyi ile kötüyü, doğru ile yanlışı ayırt etme gücünü yıkmasından, insanların tecrübelerinin bile onu alt edemeyeceğinden korkmaktadır[3]. Çoğu kısa görüşlü insan, zaman ve mekânın yüceliklerindeki Allah gücünü görmezler de daracık bir yerdeki, kısacık bir zaman parçasındaki şeytanın gücüne inanırlar, ona bağlanırlar. Mesnevi'de öğütlendiği şekliyle insan, nefsini küçük savaşta (cephe savaşı) öldüremiyorsa büyük savaşta (halvet) öldürmeli, hangi sahada olursa olsun nefis ne derse onun tam tersini yapmalıdır[4]. Çünkü, *"Gerçekte dostlarımız akıllarımız, düşmanlarımız ise bize kötülüğü buyurup duran nefislerimizdir."*[5]

Nefis, insanın şeytanıdır ve öldürülmesi gerekir; onun öldürülmesi insanın yedi kat göğün çıkmasını sağlar[6]. Nefis, darlığa hapsedilmiştir[7]; onu o durumda bırakmak, serbestliğe kavuşturmamak gerekir, yoksa önü alınmaz. Hz. Muhammed'in *"Ölmeden önce ölünüz"* sözü, aslında nefislerin öldürülmesidir. Bunun için nefisle çetin bir savaşa girişilmelidir. Nefsi öldürmeden, onun düzen ve tuzaklarına karşı koyabilmenin imkânı yoktur[8].

---

[1] Mesnevi. 4/2718-2719
[2] Mesnevi. 4/2718-2719
[3] Mesnevi. 2/2269-2282
[4] Mesnevi. 5/3781-3831
[5] Mektuplar, s.169
[6] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s.303(2928- 2929).
Dîvan (2). s.258(3284)
[7] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s. 349(3379)
[8] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s. 167(98. gazel), 160(1401)

Aklı, *"nefse vurulmuş demir bir bağ"*[1] olarak niteleyen Mevlâna, anlattığı çeşitli hikâyelerde akıl ile nefsin mücâdelesini yansıtmaktadır: Bir yerde aklın nefis ile savaşmasını Mecnûn'un devesi ile uğraşmasına benzetir. Mecnûn, Leyla'nın olduğu yere gitmek için bir ana deveye biner, giderken Leyla'nın hayaliyle kendinden geçer, dalıp gider. Fakat Mecnûn'un kendisini yönlendirmediğini anlayan deve geri ilk ayrıldıkları yere, yavrusuna döner. Neden sonra bunu fark eden Mecnûn, deveyi tekrar çevirir, ama kendisi dalınca deve tekrar geriye döner. Bu böyle sürüp gider. Aklın ve nefsin sevgileri de işte böylesine, birbiri ile uyuşmamaktadır. Akıl yücelere ağmak için kanat çırpmakta, nefis ise pençeleriyle yere sarılmaktadır[2].

Davut Peygamber zamanında da Allah'tan zahmetsiz zenginlik dileyen ve bunun için gece-gündüz dua eden biri vardı. Çevresinde bu şekilde oldukça tanınmış olan bu kişinin evine bir gün bir öküz geldi. Adam da bunun Allah'tan kendisine gönderildiğini sanarak öküzü kesti. Öküz sahibi işin farkına varınca adamla kavga ettiler ve Davut Peygamberin huzuruna çıktılar. Peygamber, ekin ekilmeden biçilmeyeceğine, çalışılmadan kazınılamayacağına hükmetti. Ancak durmadan ibadet eden adamın itirazı üzerine halvete çekildi ve bir gün sonra, öncekinin zıddı bir hüküm verdi. Hem de şikayet eden adamın bütün malını-mülkünü, eşini ve çocuklarını da ona vererek. Bunun üzerine o adam da, halk da Davut Peygamber'e düşman oldular. Peygamber de öküz sahibi kişinin daha önce efendisini öldüren, onun malına konan bir köle olduğunu ispat etti. Mevlâna'nın uzun uzun anlattığı bu hikâyede insan nefsi, âbidi şikayet eden öküz sahibi zâlime, akıl da öküz kesene benzetilmektedir, insan nefsi gibi, öküzü kesilen kendini ulu bir efendi saymakta, aklı cezalandırmak, tutsak etmek istemektedir. Aklın bedeni öldürmesi, bedenin dâvasını güden kişinin de cezalandırılması gerekir[3].

Mevlâna'nın anlattığı bir başka küçük hikâyede, Hint savaşında elde edilen küçük bir çocuğun, Gazneli Mahmud'un sarayında büyük bir komutan olduğu ve annesinin kendisi çocukken, onu, Sultan Mahmud'un simgesi ile korkuttuğunu, oysa Mahmud'un gerçekten bir lütuf eri olduğunu anlatır. Aynı, babanın sert terbiye ve azarlamaları karşısında çocuğu kayıran anne gibi, burada da annenin nefis, Sultan Mahmut veya genelde babaların aklı temsil ettiği anlatılmaktadır[4].

Mevlâna, Mesnevi'nin birinci cildinde yoksulluk yüzünden birbirleriyle kavga eden bir bedevi ve karısının hikâyesini anlatır, birbirlerine söylediklerini gayet canlı bir şekilde sıralar[5]. Aslında, buradaki erkekle kadının hikâyesi arkasında akıl ile nefsin mücâdelesi anlatılmaktadır. Şu toprak yurtta her ikisi de birbirine gerekli olan nefis ve akıldan, nefis devamlı olarak bu dünyanın ihtiyaçlarını söze

---

[1] Mesnevi. 4/1984
[2] Mesnevi. 4/1533-1561
[3] Mesnevi. 3/1451-1490, 2307-2513
[4] Mesnevi. 6/1386-1452
[5] Mesnevi. 1/2261 - 2970

getirmektedir; tıpkı evi, yiyecekleri ve giyecekleri peşinde çırpınan kadın gibi. Kadın karanlıktadır, tamahkârdır. Bu nedenle Mevlâna, *"kadınlara danışın da ne derlerse aksini yapın"* şeklinde bir hadise dayanarak nefsin isteklerine karşı çıkılmasını, nefis ile dost olmanın akla çok şey kaybettirdiğini anlatır.

Allah'ın bu dünyadaki en yüce yaratığı olan ve kendisine bütün evrenin feda edildiği insan, kendi nefsine feda olmaktadır. Bilinçli insan durmadan nefsine karşı mücâdele eder, nefsin askerleri olan heva ve hevesi öldürür.

> *"Kim Rabbinin büyüklüğünden korkup de nefsini süflî heveslerden yasaklarsa, varacağı yer şüphesiz cennettir."*[1]

Nefis, insanın içinde çoğu zaman da ona dost ve gerekli gibi görünen bir şey olduğu için, onunla mücâdele zordur. Bu nedenle insanın dışındaki güçlerle savaşını *"küçük savaş"*, içindeki güçlerle savaşını da *"büyük savaş"* saymışlardır, insanın içinde, şeytanın müttefiki olan bu duygu ve arzular "ateşten" veya "ateşe tapan" güçler olarak görülmüştür. Bu, yalım yalım alevlenen şehvet ateşidir, hırs ateşidir. İnsanda durmadan yanan bu ateşleri insanın kendisinin söndürmesi gerekir, insanın içindeki bu nefis cehennemi, inanç ve perhiz suyu ile söner[2].

İnsandaki nefis, kötü huylu bir anadır[3], şüphecidir, sürekli töhmet altındadır. Akıl ve mantıkla yola gelmez. Nefsin arkasına düşülmez; o, kuşlar için bir tuzak, inekler için kasaptır. Nefsin arkasına düşen, onun akıbetine uğrayacaktır. Ama nefis çok ince ve hünerlidir, sonunda ahdında durmayacağı kesin olmasına rağmen pek çok kişiyi kandırır[4]. Mevlâna, beş yaşında iken nefsini öldürmüştü, ama gene de bütün ömrü boyunca riyazetten vazgeçmiyordu. Sultan Veled, bunun nedenini kendisine sorduğunda, *"Nefis kuvvetli bir hilekârdır. Allah etmesin, birden bire onun gene dirilip aklı mağlup ve harap etmesinden korkuyorum"*, diye cevap vermiştir[5].

Nefisle mücâdele, her inanmış kişinin kolayca üstesinden geleceği bir iş değildir. Yoksa insanlar için her şeyi kolay eden merhametli Allah, 'onu öldürün' diye sürekli emir vermezdi. İsrail oğulları, buzağıyı kedilerine Tanrı edindiklerinde, onlara *"Hemen yaratanınıza tevbe edip nefislerinizi öldürünüz"*, denmişti[6]. Nefsin öldürülmesinin esas nedeni, içimizdeki nefs-i emmarenin sürekli kötülük ve vesvese kaynağı olmasıdır. Mevlâna'nın en sık yaptığı duaların birinde,

---

[1] Kur'ân-ı Kerim. 79/40-41
[2] Mesnevi. 1 /3016; 2/2560–2570
[3] Mesnevi. 2/777-786
[4] Mesnevi. 4/1312, 1654; 2/3507-3508
[5] Ahmet Eflakî. Ârîflerin Menkıbeleri, cilt 1. s.135
[6] Kur'ân-ı Kerim. 2/54

"Ben senden, beni, recim olan şeytandan koruyacak iffet, ismet ve fenalık yapmayı çok emreden nefse galip gelmek, beni sana yakınlaştıracak şeylerle iştigal etmek ve senden uzaklaştıracak şeylerden çekinmek için yardım isterim."

şeklindeydi[1]. Gerçi nefsi öldürmek âdeta kişinin dünyada hiç bir düşmanının kalmaması demektir[2], ama insan nefsinin insan üzerinde belli bir hakkı da vardır[3]. Esas olan, aklı ve vücudu nefsin hâkimiyetine vermemektir, insandaki nefsin mutlaka kontrol altına alınması, bunun için gereklidir, insanoğlu şeytanını bile müslüman yapıp kendi emrine aldığına göre, nefsini de akıl haline getirebilir.

"Bir an olsun nefsini suçlandırır, onu hükmünün altına alabilirsen, sana bütün gelişmelerin bilgisi açıklanır. O görünmeyen ve bütün cihanın aradığı suret, senin düşüncenin aynasında belirir."[4]

Nefsi aklın emrine vermek, onu terbiye etmektir. Aklın ve sevginin kontrolündeki nefis, güneş gibi göğe çıkar. Beden varlığı yok oldukça nefis yükselir. Öfkenin, zannın, hırsın, şehvetin, benliğin bitişi, nefsin başının göklere ermesidir[5]. Mevlâna, bir gazelinde, "âşık olan nefis artık kötülük buyuramaz, fenalığa meyledemez", demektedir[6]. Mevlâna, eserlerinde ve özellikle Mektuplar'ında sık sık

"Âlemden maksat Âdem'dir. Âdem'den maksat da o demdir" (zamandır, soluktur)

demektedir. *"Nefsin binek atındır; ona yumaşaklıkla bak"*, demektedir. Çünkü can, o bineğin sırtındadır; insandaki bütün manevî yüce duyguları o çekmektedir. Eğer ona iyi muamele edilip zarurî ihtiyaçları karşılanmazsa "anlamlar isteğine engel olmada," bu hususta insanın zihnini karıştırmaktadır[7].

İnsanın canı ve bedeni bir bütün olarak kendisini meydana getirmektedir. Bu dünyada, Allah'ın iradesinde olan kulluk görevlerini yaparak yaşanması ve onun hükmünün yerine getirilmesi gerekmektedir.

"De ki, Allah'ın dilemesi dışında ben kendi nefsime bir fayda ve zarar verecek durumda değilim. Görülmeyeni bileydim, daha çok iyilik yapardım ve bana kötülük gelmezdi."[8]

---

[1] Ahmet Eflakî, a.g.e. s.298,572
[2] a.e.g. s.212
[3] a.e.g. cilt 2. s.101
[4] Mevlâna'nın Rubaileri. s.131 (644)
[5] Dîvan-ı Kebîr. Cilt 1 s.212(2000-2005)
[6] Dîvan-ı Kebîr, cilt 2 s.37(300)
[7] Mektuplar, s.93, 128
[8] Kur'ân-ı Kerim. 7/188

İnsan, göklerden bu balçığın içine gelmiştir. Bu dünyada yaşadığı zaman da bir sınama zamanıdır, insan, sırları bilmemektedir, zaten sırları bilseydi, yaşamasının da, sınavın da bir anlamı kalmazdı. İçeriye yerleştirilmiş duygular ve duyular vasıtasıyla çevreyi gözetlemekte, hiç bir şeyin aslının görülmediğini bilmekte, her şeyin aslını, esas gerçeği aramaktadır. Bu arada, sık sık şeytanla işbirliği yapma eğilimindeki nefsi yüceltmek de mümkündür. Bunun için birinci yol, ölçülü yaşamaktır.

> *"Allah'a güvenen kişiye Allah yeter. O, buyruğunu yerine getirendir. Allah, her şey için bir ölçü, bir miktar tayin etmiştir."*[1]

Mevlâna, Mesnevi'sinde şöyle demektedir:

> *"Dile, özle; fakat ölçülü dile, özle; bir saman çöpü bir dağı kaldırmaz. Dünyayı aydınlatan güneş birazcık yaklaşsa, her şey yanar gider."*[2]

Ölçülü hayat, bedendeki bütün nefsanî duyguların ölmesine, duyu organlarının ve bunların verilerine göre çalışan aklın doğru değerlendirmelerine neden olacaktır, insandaki böyle aşırılıktan men edilmiş nefis, şeytan için ölmüş bir nefistir. Ama tasavvuf yolunda iyice ilerleyip bu dünyada iken Allah ile buluşmak, o hakikat denizinde erimek istiyorsanız, o zaman, *"Ölmeden önce ölünüz"* hadisi gereğince, bedenden tamamen vazgeçmek gerekir[3].

Ancak unutulmaması gereken, *"Elbiselerinizi giyininiz, süsleniniz; yeyiniz, içiniz, israf etmeyiniz"*[4] hükmü ışığında ve keşişliği reddeden Hz. Muhammed'in *"Ben, Allah'tan en fazla korkanınız olduğum halde oruç tutuyorum, fakat yiyorum da. Namaz kılıyorum, fakat yatıp uyuyorum da. Kadınlarla evleniyorum, işlediğimi işlemeyen benden değildir"*, hadisleri gereğince itidalli, dengeli, kontrollü bir hayat yaşamaktadır.

---

[1] Kur'ân-ı Kerim. 65/3
[2] Mesnevi. 1/140-141
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 1. s.212(1999-2009).
Dîvan(1).S.197(988)
[4] Kur'ân-ı Kerim. 7/31

1.2.1.3. Duyumlar ve Duygular

> *"Biz onları, ancak ve ancak gerektiği gibi yarattık; ancak insanların çoğu bilmezler."*

1.2.1.3.1. Duyu Organları

Yüce Allah, göklerde ve yerde, göze görünen ve görünmeyen ne verdi, ne yarattıysa hepsini de bir ihtiyaca göre yaratmıştır. Yerden ne bitiyorsa belli bir ihtiyacı karşılamaktadır. Gök, bu evrende bildiğimiz ve şüphesiz çoğunu bilmediğimiz bir çok ihtiyaçları karşılamaktadır. Bir problem olursa çözümü de vardır; bir hastalık ortaya çıktıysa iyileştirme yolu da vardır. Bu dünyada her şey vardır; bunları arayıp bulmak için de duyu organları vardır. Her canlıya, yaşayacağı ortama, besleneceği maddelere, karşılaşacağı tehlikelere uygun olarak duyu organları verilmiştir. Yaşanan yere, canlının özelliğine ve tehlikelerin niteliklerine göre, bazı tür canlılarda bazı duyu organlarının hassasiyeti özel olarak arttırılmış, daha az gerekecek duyu organlarının duyma güçleri azaltılmış ve hattâ hiç gereksiz bazıları da tümden ortadan kaldırılmıştır. Köstebeklerin göze ihtiyaçları yoktur; otla beslenen hayvanların, otların türlerini ayırabilmeleri için iyi bir buruna ihtiyaçları vardır. Avlanan ve avlarını yakalamak için güçlü organları olmayan canlıların da iyi bir koklama ve işitme organına ihtiyacı olmuştur ve bunlar, onlara verilmiştir. Kendileri av durumunda olan hayvanların güçlü bacaklarının yanı sıra işitme ve koklama organları da hassastır. Çok yüksekten av arayan kuşların gözleri çok keskindir.

Allah, her yarattığına yaşayacağı çevre, kendi özellikleri, yaşama biçimi ile ilgili bilgiler öğretmiş, buna göre organlar vermiştir. Bal arısının yaptığı iş başka bir canlıya öğretilmemiştir, ipek böceğinin yaptığı da! Fakat hemen belirtmek gerekir ki, insana verilen bilgi ve ışık, başka hiç bir canlıya verilmemiştir. Birbirlerine benzeyen, aynı organlara sahip bulunan bazı canlılarda da bilgi değişikliğinden, tamamen başka işlerin çıktığı görülüyor: bal yapan ve yapmayan arı vardır, misk veren ve vermeyen ceylanlar vardır, şeker kamışı da vardır, hasır kamışı da. İnsan ile maymunun organları birbirine benzer ama bunların arasında dağlar kadar fark vardır. Varlıklar ve organlar birbirlerine benzeyebilirler; esas farklılığı yapan, varlıkların içindeki Allah ışığıdır[1]. Bu örnekleri, tabiatın genişliği ve çeşitliliği ölçüsünde çoğaltmak mümkündür.

Her canlının, birbirine benzer bile olsa farklı şekil ve duyarlıktaki duyu organları, farklı vücut biçim ve kısımları, farklı ömürleri, yaşayış biçimleri onlara kendilerine has bir algılama, değerlendirme ve yaşama biçimi veriyor. Canlılardaki bu kendine görelilik, aslında evrendeki ana prensiplerden biridir. Bir ağaç ile birkaç günlük ömrü olan bir bitki bir

[1] Mesnevi. 1/1013-1026, 270-283

değildir. Yerden hiç ayrılmayan, hattâ yeryüzüne çıkmayan bir hayvanla havadaki kuş bir değildir. Bir canlıya acı gelen, hattâ onu öldüren bir zehir, diğeri için bir gıda olabilir. Balıklar için hayat olan su, çoğu kara hayvanları için ölümdür. Bir canlıya çok sert gelen bir zemin, diğeri için gayet yumuşak olabilir. Demek ki, canlıların duyu organları vasıtasıyla yaptıkları algılamaları süre, yer, mekân, canlının özellikleri v.s. alabildiğine etkilenmektedir.

İnsan açısından da böyledir. Bize göre akış hızı sık sık değişen bir zaman içinde yaşıyoruz. *"Allah katında ne sabah vardır, ne akşam."* Geçmişten bugüne ve bugünden geleceğe bütün zaman O'nun elindedir. Teknolojinin yakın gelecekteki en büyük hedeflerinden biri olan belli bir zaman süresi içinde ileriye ve geriye doğru hareket, bazı velilerin sık sık gösterdikleri kerametlerdendi. Mekân da tamamen göreceli dir; toprağa göre yüksekte olan gök, arşa göre aşağıdadır. Biz bu mekânda birçok yönlere dayanarak yaşıyoruz. Bütün yönler-yanlar bize göredir. Aslında güneş *"ne doğudadır, ne batıda!"* Ama insan sağsız-solsuz bakamamaktadır. Duyu organları buna engel olmaktadır[1].

Bu, çeşitli göreliliklerle dolu âlemde, aslında bunları yaratan biziz. Başka türlü, duyu organlarını sağlıklı kullanmak, onların verilerini değerlendirip ona göre hareket etmek mümkün olmazdı.

Mevlâna'ya göre, sadece canlı varlıklar değil *"cansız"* dediğimiz unsurlar da algılarlar. Evren, canlıdır; ama soğuktan donmuş yılan gibi hareketsizdir. Mahşer güneşi her şeyi canlandırmaktır. Nasıl insan topraktan yaratıldı ise, nasıl Musa'nın âsâsı canlanıp yılan olduysa; Davut dağlarla, Mûsâ denizle konuşuyorsa, nasıl yel Süleyman'a, ateş İbrahim'e dost oluyorsa... bunun gibi, aslında bütün *"cansızlar"* duyuyor, işitiyor, görüyor, Allah'a ibadet ediyor; fakat biz onları algılamıyoruz.

> *"İnsan duygudan çıkmadıkça görünmez âleme yabancıdır; o dünyayı aklına getiremez."*[2]

Varlıkların en güzeli, en mükemmeli ve üstünü olarak yaratılan insan da, çeşitli duyu organlarıyla donatılmıştır. Bunlar, genellikle diğer canlılarda da olan göz, kulak, burun, dil, dokunma gibi duyu organlarıdır ve sade algılama yeteneği olarak orta duyarlıkta organlardır. Yani en iyi gören, en iyi duyan, koku alan, hisseden, tat alan varlık insan değildir; ama bunların verilerini işleyip bilgi haline getiren, daha sonra da geliştirdiği araçlarla en iyi gören, duyan, koklayan, hisseden, tat alan varlık, insandır.

Mevlâna, insan bedenini çeşitli şeylere benzetmektedir. Meselâ, ona göre insan bedeni beş ağızlı bir testi veya küptür. Bu ağızlar, duyu organlarıdır. Eğer duyu organları nefsin emrinde ise, testinin içindeki su

---

[1] Mesnevi. 4/64-69, 3692; 5/21; 6/93
Dîvan (2).s.402(5232
Mevlâna'nın Rubaileri, s.69(332)

[2] Mesnevi. 3/1008–1028

kötü olacaktır; dışarıya da kötü su akacaktır. Eğer duyu organları aklın elindeyse, bedene anlayış suyu dolacaktır, içerdeki anlayış suyunu testinin bütün ağızları emecek, dışarı bu deniz suyundan verecektir[1].

Öte yandan Mevlâna, insan bedenini bir dükkâna benzetmektedir. Nasıl bir dükkanın dolu bir ambarı olur ve bu mallardan azar azar örnek olarak dükkândaki tablalara konursa; insan bedeninde de akıldan bir parça, konuşmaktan, işitmekten, görmekten, bilgiden, cömertlikten... yani Allah'ın sıfatlar hazinesinden birer parça vardır. İnsanlar ve diğer varlıklar, Allah'ın seyyar satıcıları gibidirler. Bu dünya Allah katından gelmiştir ve buradaki her şeyin aslı oradadır.

> *"Hazinesi bizim katımızda olmayan hiç bir şey yoktur. Biz onu ancak belli bir ölçüye göre indiririz."*[2]

Âlemdeki şeyler bizim gördüklerimizden, duyduklarımızdan, dokunduklarımızdan, kokladıklarımızdan ve tattıklarımızdan ibaret değildir. İnsanın algılayabildikleri, tahammül edeceği kadardır. Varlıklar, algıladıklarından fazlasına tahammül edemezler. Tanrının hikmetleri hem çeşit olarak hem miktar olarak sonsuzdur. Varlıklardaki parça-buçuk bilgi ve duygular da Allah'tan gelmiştir, geri ona dönecektir. Bu dünyada bizim algılamadığımız ve başkalarının algıladığı çok şey vardır. Burnumuzun, kulağımızın algıladığı göze görünmez. Göze görüneni diğer organlar algılayamazlar. Düşüncelerimizi, hayallerimizi hangi duyu organımız algılayabilir? İnsan ruhu tıpkı bir deniz gibidir. Hava sakin olduğunda hiç bir şey hissedemezsin, ama fırtınalı havalarda denizin coşup köpürdüğünü görürsün. O sakin denizin altına indiğinde bir çok güzellikleri ve çirkinlikleri görebilirsin. Eğer konuşursa, dil, bu denizin güzelliklerini ve çirkinliklerini anlatabileceği kadar anlatır[3].

Gene Mevlâna tarafından insan bedeninin mezara benzetilip duyguların âleme açılan kapılar olarak nitelendiğini[4] veya gönlün bir kaynağa benzetilip beş duygu organının oradan akan pınarlara benzetildiğini görüyoruz. Gerek beş dış duygu gerekse beş iç duygu esas kaynaktan gelirler ve esas kaynağa giderler. Bu ana kaynak ile gözleri arasındaki su yollarının periler tarafından sürekli açık tutulduğu; pınarların kaleleri ve yolları açık tutan peri görevlileri olduğu Mevlâna tarafından coşku ile anlatılmaktadır[5].

İnsan bedeninde on duygu vardır ve bunlar gönlün buyruğundadır.

---

[1] Mesnevi. 1/2720-2725; 3/2100-2105
[2] Kur'ân-ı Kerim. 15/21
[3] Fîhi Mâfih. s.96-99
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 1. s.181(1722)
[5] Dîvan-ı Kebîr, cilt 1. s.230(2148-2158)
Mesnevi. 1/3575
Dîvan (2). s.42(562)

Dış duygular	İç duygular
1. Görmek	1. Anlamak
2. Duymak	2. Vehimlenmek
3. Tat almak	3. Hayal kurmak
4. Koku almak	4. Düşünmek
5. Dokunmak	5. Bellemek

Dış duyulardan ilk dört tanesi kafada toplanmış, beşincisi de bütün vücuda yayılmıştır, iç duyguların hepsi gizlidir. Mevlâna, iç ve dış duyguları altına benzetiyor[1]. Dış duygular *"beden duyguları"*dır, iç duygular ise *"can duyguları"*. Beden duyguları karanlıkta, can duyguları aydınlıktadır. Mevlâna'nın, duyu organlarını, akla ve bedene ait olmak üzere, ona çıkardığını da görüyoruz: duygu gözü, akıl gözü; duygu kulağı, akıl kulağı gibi... Beden duyguları sadece ilk aşamadır; o aşamada kalmak, duyguları nefsin emrine vermek demektir. Çünkü bu aşamadaki duyumlar hemen hemen hayvanlarla ortak duyumlardır, şekle bağlı duyumlardır. İnsan olmak için şekilden kurtulmak, perdeleri aşıp içeride duyumları işlemek gerekir. Yoksa beden organlarının algıları hayal ve vehimlerden başka bir işe yaramaz.

Mevlâna'nın insan bedenini bir kandile benzetmesi de, üzerinde durulması gereken bir husustur. Kandilin ışığı candır. Bu kandilin altı fitili vardır ve bunlar beş duyu ile kalptir. Kandilin yağı, duyu organlarını çalıştıran yeme, içme ve uyumadır. Bu, sebebe bağlı aydınlatma sürekli olmaz, bu şekilde algılamaların çoğu kısa zamanda kaybolurlar. Eğer fitilin yağını can ışığından, Allah ışığından almak sağlanabilirse hiç sönmeyen bir ışık elde edilmiş olur. Artık zehir insanı öldürmez; akıl, hayal ve vehimlerden kurtulur. Bu ışığı bir kandil olmaktan çıkarıp güneş haline getirmek, duyguları ona bağlamak gerekir.

Aslında insanların duyu organları basit maddelerdir: dil, bir et parçası; göz, bir yağ parçası; kulaklar iki parça kıkırdak; kalp, iki damla kandır. Madde olarak insan budur, ama dokuz kat gökten gelen unsurlarıyla yücelmektedir[2].

Canlıların bütün vücut organları, yaptıkları işleri, akıl sayesinde yaparlar. Bir canlının vücudunun her yerinde, aklın göze görünmeyen bir etkisi vardır. Yazılan bir yazıyı kalemin içindeki uç, daha geride kalem, daha geride parmaklar, bir el, bir kol, bir vücut ve hepsinin gerisinde Allah'ın iradesini yerine getiren bir gönül, akıl ve can yazar. Yapılan bir bina, çalınan bir müzik parçası, kaldırılıp götürülen bir yük, sürülüp götürülen bir araba v.s. hep bir yapanlar zinciri ile akla bağlanır. Eğer bu organlarda aklın görünmeyen etkisi olmasa, bir yazıda harfler, satırlar birbirine karışır; hattâ harf diye bir şey olmaz; kalem yerinden kıpırdamaz, parmaklar oynamaz. Araba kullanırken bir ses duyulmasa veya yanlış duyulsa, göz bir an görmese veya yanlış görse, kol ve bacak bir an çalışmasa veya yanlış çalışsa; olacaklar, tasavvuru acı şeylerdir. Şu

[1] Mesnevi. 1/3580-3591; 6/1841; 2/49-112
[2] Mesnevi. 5/1850-1856

halde duyu organlarımız ve bütün diğer vücut parçaları en küçük zerresine kadar, iradî ve gayri iradî, aklın kontrolünde çalışır. Böylece yapılan bütün işler aklın eseridir, vücut ve organlar bir âlettir. Yeterince aklı olmayan veya deliren bir adamın yaptığı işler hoşa gitmez. Saf akıl olan melekler bile bazı işleri yapmak için âletlere muhtaç olmuşlardır. Meleklerin bütün vücudu akıldır ama gene de kolları, kanatları, elleri, gözleri vardır. Bu, balmumundan veya buzdan yapılmış kuşlara benzer; bütün vücutları aynı maddedendir, eritince safi balmumu veya su olurlar; ama iş yapmak için cisimleştirilmişlerdir. İnsan ise aklın ve toprağın karışımıdır[1]. Can ve akıl burada topraktan yapılmış organları kullanırlar; bu nedenle algılar meleklerdeki kadar saf olamaz. İnsanın duyu organları meleklerinkinden oldukça karışıktır ve insanın işi, meleklerden daha zordur.

İnsanların duyu organları doğar doğmaz yetenekli olmazlar; belli bir büyüme ve olgunlaşmadan sonra yeteneklerini kazanırlar. Bir kızgınlık, üzüntü, sevinç, çevre değişimi veya hastalanma, yaşlanma gibi durumlarda da algılamaları değişir. Yeni doğan bir çocuk hem algılama hem hareket yönünden çoğu hayvanlardan daha beceriksizdir. Daha sonra büyüme, olgunlaşma ve öğrenme ile iş yapabilir hale gelir.

İnsan, bu dünyanın mantığına göre yaratılmıştır. Bu dünyada saf canın, saf aklın iş yapabilmesi için şekillere ve sebeplere dayanması mantıklıdır. Şekiller ve sebepler olmadan da iş yapılabilir ama, bu Allah katının bilgisindendir. Nasıl, kayısı çekirdeği kabuksuz ekilmiyorsa, nasıl buğday tarlaya un halinde saçılmıyorsa, can ve aklın da dış kabuğa ihtiyacı vardır.

Duyu organlarının görevlerini yapabilmeleri için mutlaka ışığa ihtiyaçları vardır; bu ışık candır. Allah ışığı, can ışığı olmadan beden bir çöplük, bir leştir. Bedeni parlatan, onu iş görür hale getiren can ışığıdır.

> *"Söz de can ışığıdır, göz de, kulak da. Suyu kaynatan, ateşin ışığıdır. "*[2]

Yalnız, genelde insanın duyu organları ilk önce alıcı durumdadırlar. Göz, dışardan güneş ışığının aydınlattığı nesneleri ve renkleri görür; kulak, başka cisimlerin çıkardığı sesleri duyar, burun dışarıdaki belli kokuları alır v.s. Her şeyin temeli ışıktır; güneş olmayınca ne şekiller belli olur ne renkler, bunların açıkça ortaya çıkması için önce ışık gereklidir. Ancak insanın duyu organlarının hayvanilik aşamasında sadece zayıf bir ışık, bir ateş ışığı vardır. Bu organlardaki ışığın güneş ışığı veya Allah nuru haline gelebilmesi için inanmak gerekir. Allah Âdem'i yarattığında ona isimleri öğretmişti, tertemiz bir ışıkla bakma gücü vermişti. Bugün de insanın duyu organlarındaki anlayarak algılama gücü diğer varlıklardan daha fazladır. İnsan bu yüzden yücedir. İnsan, Allah'ın kendisine verdiği ışığı karartmamalıdır; bunun çaresi de bilgi öğrenmektir. Önemli olan ışıktır, diğer insanların parlak ışıklarından

---

[1] Fîhi Mâfih. s.166- 167,220-221
[2] Mesnevi. 1/3284

faydalanmalıdır; yüzlerce ayrı ayrı mum yakılır, ateş yakılır ama ışık birdir. Gerçekte, insanı yaşatan, güçlendiren ışıktır, nurdur.

Bütün duyu organlarında gönül ışığı, can ışığı vardır; ama bunların bağlantıları gizlidir; görülmesi, hissedilmesi oldukça zordur. İnsanın yapacağı, kendindeki ateş ışığını Tanrı ışığı haline, nûr haline getirmesidir. Çünkü ateş, şeytanın maddesidir, onun aydınlattığı duyu organları nefsin emrinde olur. İnsanın duyu organlarının eğitilmesi gerekir. Tanrı ışığına ulaşmak, ona karışmak insanın esas amacı olmalıdır[1].

Bütün canlıların duyu organlarında Allah'ın mührü vardır; bu mühür, organların algılama perdeleridir. Göz, belli büyüklük ve küçüklükteki şekilleri; kulak, belli titreşimler arasındaki sesleri; burun, belli yoğunluktaki kokuları; dil, belli yoğunluktaki tadları; deri, belli yoğunluktaki cisimleri algılar. Rüzgâr esmeyince havayı algılayamayız, çok soğuk su da, çok sıcak su da insan bedenini "yakar". Bir metreküplük bir alanda yoğun olarak algılanan bir koku, on metreküpte algılanmaz hale gelir. Belli bir yoğunluktan sonra balın tatlılığı acılığa dönüşür.

Evrende, bizim algı sınırlarımızın ötesinde sonsuz sayıda varlıklar vardır, ama *"Allah, insana bir pencere açmadıkça"* bunlar algılanamaz. Algıladıklarımız, sadece açılan pencereler ve pencerelerin genişliği kadardır[2].

Her duyu organı farklı şeyleri algılar. Binlerce göz bir araya gelse, bir kulağın duyduklarını duyamaz. Kulakların duyduğu bir sırrı algılamaya hiç bir göz muktedir değildir. Beş duyu organının beşi de ayrı ayrı iş görürler. Birisinin duyduğundan diğerinin haberi olmaz, insan çevresini ne kadar algılayabiliyorsa, dünyası da o kadardır[3]. İnsanın, algılayabildiği bu dünyasını daha da genişletebilmesi için "hayvanî can"dan geçip "insanî can"a ulaşması; uykuda gözler kapanırken ve güneş ışığına ihtiyaç duymadan rüyalar gören gözün "gönül gözü", kulağın "can kulağı" haline getirilmesi gerekir[4].

> *"Duygu gözüne toprak serp; duygu gözü, aklın da düşmanıdır, dinin de."*[5]

Akıl, duyu organlarını terbiye etmek, onların doğru çalışmalarını sağlamak için uğraşır durur. Bu organların zamanı ve mekânı çok boyutlu olarak algılamalarına, işlerin önünü ve arkasını görmelerine, akla doğru veriler göndermelerine uğraşır. Ama nefsin istekleri ve şeytanın aldatması, çoğu kez duyu organlarının yanlış algılamalarına ve aklın da

---

[1] Mesnevi. 1/7,1251-1258,3537; 2/1182-1183.1259,1287-1305; 3/2153; 4/590-597,694
Dîvan-ı Kebîr. Cilt 3 s.422(4065-4066); Cilt 4 s.361 (3493)
Dîvan (2). s.462(6002-6004), 1(4)

[2] Mesnevi. 2/680-683

[3] Mesnevi. 4/2018-2023, 2384-2394

[4] Mesnevi. 4/1884-1887, 3397-3400

[5] Mesnevi. 2/1608

yanlış fikirler oluşturmasına neden olur. Mevlâna'nın "görünen kulak", "baş kulağı", "baş gözü" gibi adlar verdiği duyu organlarının eğitilmemiş şekilleri, kendilerine verilen azıcık ışıkla algılama yapabilirler ama bunların anlamlandırılması esas iştir[1]. Bir kulak sesleri duyabilir ama esas, bazı ses titreşimleri değil, onun anlamıdır. Hayvanların çıkardıkları bir çok seslerin ne anlama geldiğini bilmiyoruz. Konuşulan yüzlerce yabancı dilden de ya pek azını anlayabiliyor ya da hiç anlayamıyoruz. Bir takım şekiller görüyoruz ama bunların ne olduklarını anlayabiliyor muyuz? Çin ve Japon yazısı, hattâ Rus yazısı, bunları bilmeyenler için sadece bir takım şekillerdir. Okuma bilmiyorsanız, o dili bilmeniz bile o dille yazılmış yazıları anlamanıza yetmez. Okuma bilseniz, o dili de bilseniz o zaman şekillerin arkasındaki anlama yaklaşabilirsiniz; ancak o yazının ait olduğu konu hakkında bilginiz yok ise, o şekiller ve kelimeler üzerindeki anlam yüklerinin bir anlamı olmaz. Bazen iyi bildiğimiz bir konuda, kendi ana dilinizde yazılmış yazıları bile anlamakta güçlük çekersiniz. Bir kedi için müzede gördükleri anlamsızdır, bir kuş için kuyumcu dükkânının anlamı yoktur. Bizim için dünyanın anlamı nedir; acaba biz dünyayı bütün unsurlarıyla ve gerçek anlamıyla kavrayabiliyor muyuz?

Bu dünyadaki nesnelerin ve olayların kolayca anlaşılmasını engelleyen çeşitli perdeler vardır. Şekillerin arkasında başka şekiller, anlamların arkasında başka anlamlar vardır. Şekiller ve anlamlar içice girmiştir. Bu dünya anlaşılmayacak kadar karışık değildir, ama herkesin kolayca anlayabileceği kadar açık da değildir. Dünyayı açık ve anlaşılır kılmak için, insan akla ve duyulara sahip kılınmıştır.

O halde, bu dünyayı anlamak mümkündür. Varlıklar ve olaylar üzerindeki sır perdelerini teker teker aralamak, şekillerden anlamlara gitmek gerekir. Bu arada, insanların çoğunun, varlıkların ve olayların sır perdelerini aralayacağız derken, tam tersine, kendi duyu organları üzerine yeni perdeler örttükleri de unutulmamalıdır. Öte yandan, bu dünyanın bütün perdeleri açılsa, bu dünya gerçekleri berrak olarak anlaşılsa bile, *"gayb âlemi"*[2] gene çeşitli perdeler arkasında belirecektir. Peygamberler ve bazı veliler, gayb âlemini algılamış olmalarına rağmen, meselâ kıyamet zamanı gibi, Tanrı katının bazı bilgileri hiç bir varlığa açılmamıştır.

İnsan bedenindeki duyu organları, şekillerde ve miktarlarda takılı kalır, bunları birbirleriyle mukayese ederek bazı bilgilere ulaşmaya çalışır. Duyu organlarında Allah ışığı ile algılayan ise, kıyasın ve sebeplerin gerisindeki gerçeğe ulaşır[3]. Sadece resimleri seyredip onu analiz eden; o resimler gibi daha yüzlerce yapmakta olan ressamı tamamen unutan seyircilere benziyoruz. Tabloları seyretmek ve onlar üzerinde oynama yerine, esas ressama yönelmeyi hiç düşünmüyoruz.

---

[1] Mesnevi. 3/100-101; 5/3604-3607
[2] Mesnevi. 5/2990-2992
[3] Mesnevi. 2/86-110

İran ve Türkistan'da yaygın bir hikâyeye göre, bu yörelere gelen Hint hükümdarının ordusunda fillerin olduğu haberi çevreye yayılır. Ordunun geçtiği yerlerin civarındaki halk, bu hayvanları görmek için ordunun önüne çıkar ve filleri seyrederlerdi. Ahalisinin hepsi kör olan bir köy de, duydukları bu hayvanların nasıl bir şey olduğunu anlamak için bir heyet gönderdi. Bu heyetteki insanlar ordugâha geldiler, özel izin alarak fiilleri incelediler ve geri köye döndüler. Heyetteki bu insanlar kısa süre ve bir defalığına inceledikleri fillerin, inceledikleri yerine göre fili hortum, kulak, bacak, kuyruk v.s. olarak tarif ettiler ve tariflerinden de bir şey anlaşılmadı[1]. İşte insan, gözleri gördüğü halde bu hatayı sık sık yapmaktadır. Duyu organları nefsin emrinde olurlarsa, bütün boyutları kapsayan bir görüşe ulaşamazlar. Hele gerçeğin sadece görülebilir yönünün değil ses, koku, tat ve bilmediğimiz başka yönleri de düşünülürse, bütüncü görüşün ve algılamanın önemi anlaşılır.

Bir kör veya sağır insanın durumu, insan bilgisi açısından duyu organlarının önemini ortaya koymaktadır. Kör bir insan bir yerden geçerken pisliğe bulaşsa, bu kokunun kendinden mi, başka şeyden mi olduğunu bilmez veya birisi ona koku fışkırtsa, bu kokuyu kendinden zanneder, eğer duyu organlarını doğru algılar hale getiremezsek, maddî pisliklerin yanı sıra manevî ve aklî pislikler içine de düşeriz[2].

Duyu organları, bir canlının her şeyidir; bütün beden onlara bağlıdır ve onlar için vardır:

> *"Sen şu beden değilsin, o gözsün sen, o görüşsün; canı görürsen bedenden kurtulursun.*
>
> *İnsan gözdür, görüştür; ötesi ettir, deridir; İnsanın gözü neyi görürse, değeri o kadardır."*[3]

İnsanın duyu organları içinde en seçkini, hattâ bütün diğer duyu organlarından önemlisi[4] **gözler**dir. Gözler, insan düşüncesinin ana dayanaklarındandır. Görünüşte insanın eli-ayağı, saçı-sakalı gözlere göre kat kata büyüktür, ama göz bütün bedeni idare eder, yönlendirir. İnsanın dışındaki göz, insanın içindeki düşünce gibidir. Düşünce de halk nazarında küçük bir şeydir, ama evrendeki bütün canlıların düşünce ile diri oldukları görülüyor. İnsanın duyu organları içinde eğitilmeye en müsait olan ve eğitilmesi gereken de gözlerdir. Gözler, insana dışardan destek olabilecek en yakın yüzlerce kişiden daha değerlidir[5].

Göz, bu dünyada insanın renkleri ve şekilleri ayırt etme, oranlar kurma aracıdır. İyiyi - kötüyü, değerliyi-değersizi, güzeli-çirkini, aslını-sahtesini göz ayırır. Olayların, nesnelerin, zamanın ve mekânın önünü de

---

[1] Mesnevi. 3/1260-1273
[2] Mesnevi. 4/330-339; 3/2090-2098
[3] Mesnevi. 6/814-815
[4] Mesnevi. 2/1030
[5] Mesnevi. 4/330,337

görür, arkasını da[1]. Gerektiğinde açık ve gizli tehlikeleri gören göz, insanın kendisini değerlendirerek onun aczini veya kudretini de görür. Ama eğer görme konusunda göz eğitilmezse, çoğu şeyleri göremez, bir et parçası olarak kalır. Gerçeğin en dış kabuğu olan şekilleri görür, hayal görür, yanlış görür. Bir olaya bir çok gözler bakmasına rağmen görünenler değişiktir, bazı görüşler eksiktir, yanlıştır.

Gözler birinci planda şekillere takılırlar, onlarla oyalanırlar. Halbuki şekiller süratle değişir. Bir cismin, meselâ bir canlının şekli zaman içinde değiştiği gibi, bir isim altında toplanan şekiller de birbirinden çok değişik olabilir. Tabiattaki canlıların pek çoğu, şekilleri görürler, bunları değerlendiremezler, mânâlarını öğrenemezler. Tabiata anlamlı olarak bakan en üstün varlık, insandır; buna rağmen onun da anlamadığı ve şekil düzeyinde kalan bir çok varlık ve olay bulunmaktadır. Maddeleri gerçek boyutlarında, gerçek değerlerinde görmek ve bunların değerlendirilmesini yapmak çok önemlidir.

İnsan, görünenlerle perdelenmiştir; bu nedenle bakış elde etmesi, bakanı-göreni görmesi çok zordur. Görünenlerin çeşitliliği, değişik zaman ve yerlerde değişik ve hattâ birbirine zıt görünmeleri, insanlarda birbirini tutmayan "sanılar" uyanmasına neden olmaktadır. Evrendeki her zerre gizlice eşiyle birleşmiş, ondan sonra da her yana perdeler salınmıştır. Görünenler, sadece sebeplerdir; bu nedenle göz sebeplerden dışarı çıkabilmeleri; sebeplere takılıp kalmamalıdır. Gören göz, sebeplerin ötesindeki gerçeği gören gözdür[2].

> *"Duygu gözü, gelip giden şekle kapılmış donup kalmıştır."*[3]

İnsanın geniş görüşe ulaşması gerekir; küçük bir su birikintisine konup da onu büyük bir deniz, kendini kaptan sanan sinek durumuna düşmemelidir[4].

Gözün görüşündeki önemli hususlardan birisi de renktir. Renkler, insanın ışığı görmesini engeller, insanın aklı-fikri renklere kapılır. Oysa görme esaslarından biri, renklerden önce ışığı görmedir. Eğer görmeyi sağlayan esas şey renkler olsaydı, bunların gece de görülebilmeleri gerekirdi. Güneş ışığı kaybolunca renkler de görülmüyor; öyleyse önce ışık görünüyor, sonra renk görünüyor[5].

Görünüşe de aldanmamak gerekir; ucunda ışık olan bir çubuk çok hızlı hareket ettirilerek sürekli imiş izlenimini veren, fakat aslında olmayan çeşitli şekiller oluşturabiliniz. Dışı ak ve berrak olan bir gümüş, insanın elini karartır. Gözün önüne getirilen renkli bir cam, çevrenin

---

[1] Mesnevi. 2/288-290; 1/2594
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 2. s.61 (495,498), 153(1228), 309(2435-2436); cilt 5. s.401 (5295)
[3] Mesnevi. 6/821; 2/2311–1030
[4] Mesnevi. 1/1087-1095
[5] Mesnevi 1/1126-1129, 1131-1134

görünüşünü değiştirir. Bu bakımdan gözün "görme" hususunda iyi eğitilmesi gerekmektedir[1].

İnsanın gözü ikidir ama, şaşılığın dışında o bir tek şekil görmektedir. Üç boyutlu görüşü de sağlayan bu husus, gözün ışığının bir olmasındandır; iki gözün ışığı da birdir. Esasen ışık birdir; yüz çeşit ayrı mum yakılır, başka ışık kaynakları getirilir; kaynaklar farklı bile olsa oradan çıkan ışık birdir[2]. Tıpkı binlerce elmadan çıkan elma suyunun bir olduğu gibi. İnsan gözüne görüşü sağlayan ışık da birdir. Şekle bağlı kaldıkça, anlam bakımından aynı olan bir çok şey, yüzlerce çeşit gözükür.

Bütün duyu organlarının algılamaları ve bu arada gözün de görüşü, Allah ışığı sayesinde olmaktadır. Allah'ın ışığı insanlara gönül ışığı, akıl ışığı olarak gelmekte, buradaki ışıklar da duyu organlarına yansımaktadır. Aslında bir yağ ve et parçası olan gözlere eğer Allah ışığı yansımıyorsa, o gözün hiç bir kusuru olmamasına rağmen göremez; görse bile anlamına ulaşamaz[3]. Bu, Allah'ın gönüllere ve duyu organlarına dağıttığı ışık, görülemez. Bir şeyin görülebilmesi için Allah ışığına ihtiyaç vardır ve her şey, bu ışık vasıtasıyla ve zıtları ile görülür, anlaşılır. İnsanın duyu organları bir şeyi ancak zıddı ile bilir ve tanır; aydınlığı karanlıkla, iyiliği kötülükle, üzüntüyü neş'e ile, rahatlığı rahatsızlıkla v.s.. Bir şeyin belirebilmesi için, ona uygun olmayan bir mekân veya zaman zemininde ve ondan farklı şeylerin olması gerekir. Beyaz bir zeminde, aynı beyazlıkta bir madde görünmez, görünebilmesi için farklı tonda bir beyaz veya başka renk olması gerekir. Böylece belirsiz algılamalara ulaşılır; bir şey hakkında net bilgiye ulaşabilmek için de tam zıddını bilmek gerekir. Evrendeki her şey Allah ışığı ile görülür ve bilinir; Allah ışığının ise zıddı olmadığı için görülemez. Gündüz her şeyi ışık vasıtasıyla gördüğümüz halde, ışığı göremeyiz, insanların Allah'ı görememelerinin nedeni, O'nun zıddı veya başka cinsleri olmamasındandır: O tektir, başka şekli ve eşi yoktur; görünmez ama bilinir, tıpkı sıcaklık gibi, ışık gibi, hava gibi, düşünce gibi...

> *"Gözler onu göremez, o gözleri görür; O'dur lûtfu bol ve her şeyden haberdar olan."*[4]

Gözün görüşleri, gönlün dileğine göredir. İnsan dediğimiz canlıyı, âdeta, içindeki gizli el yönetir.

> *"Gönül dilerse göz, zehiri yılan görür; gönül dilerse gördüğü her şeyden ibret de alır.*
>
> *Gönül dilerse göz, görülecek şeylere bakar; gönül dilerse örtülü şeylere akar.*

---

[1] Mesnevi. 1/451-453, 1334-1336, 1151-1153
[2] Mesnevi. 1/680-687
[3] Mesnevi. 1/1131-1140; 2/2310-2311
Dîvan (2). s.94(1162)
[4] Kur'ân-ı Kerim. 6/103

Gönül dilerse tam olan şeylere doğru gider; gönül dilerse, gözü parça-buçuklarda hapseder.

Bu beş duygunun her biri, lüleler gibi, gönlün dileğiyle, gönlün buyruğu ile iş görür."[1]

Yüce Allah Kur'ân'ın çeşitli sûrelerinde insanlara *"görmez misin ki", "görün", "bakın", "birbirinizin ayıplarını, gizli suçlarını gözetmeyin"*[2], *"gözlerinizi sakının"*[3] gibi emirler vermesine rağmen, insanların duyu organlarını her an kontrol ettiğini de belirtmektedir. Yasin sûresinde *"Ve önlerine bir set çektik, arkalarına bir set ve gözleri perdeledik de bu yüzden onlar göremezler"*[4] diye buyuran yüce Allah, Hadid sûresinde de şöyle demektedir:

"And olsun ki gafletteydin bundan, derken perdeyi kaldırdık gözünden, artık gözün keskin bugün."[5]

İnsanın gerçekleri görüp anlaması, her şeyden önemlidir, insanlara eziyetle, zorla hiç bir şey yaptırmak iyi değildir. Her insan Allah tarafından gerektiği şekilde donatılmıştır; insanları bu donanımları üzerinden eğitmek gerekir. *"Gören göz, üç yüz sopadan iyidir"* diyen Mevlâna, bütün eserlerinde insanın gücünü ve sorumluluğunu berrak olarak ortaya koymaktadır[6].

İnsan gözündeki en önemli tehlikelerden bir başkası da, gözdeki taklit bendidir. Şekillere bağlı olan göz, insanı kolayca taklide sürükler. Taklit ise, doğru bilginin oluşmasına, aklın ve gönlün birlikte çalışmasına engeldir[7]. Taklit, maymun işidir; insana yakışan Tanrı'nın kendisine verdiği güçler vasıtasıyla çevresini ve olayları özümsemek, kendi gerçeğine ulaşmaktır.

İnsanın gözden sonraki ikinci önemli duyu organı kulaklarıdır. Allah, insanlara gerçeği göstermekte, duyurmakta; üstelik kitapları ve peygamberleri vasıtasıyla da sürekli uyarmaktadır.

Kulak da göz gibi hem tende hem de canda yer alan bir organdır. Baş kulağını, duygu kulağını "can kulağı" şekline getirmek gerekir. Mevlâna'nın "eşek kulağı" dediği aşamadan mutlaka ötelere geçmek gerekir; çünkü işitmek bir şeyi çözmez, işitileni anlamlandırmak gerekir.

---

[1] Mesnevi. 1 /3576 - 3579
[2] Kur'ân-ı Kerim. 49/12
[3] Kur'ân-ı Kerim. 24/30-31
[4] Kur'ân-ı Kerim. 36/9
[5] Kur'ân-ı Kerim. 50/22
[6] Mesnevi. 6/3796; 1/203-220
[7] Mesnevi. 2/484-503

Hattâ Mevlâna, duygu kulağını, insanın can kulağını tıkamış bir pamuk olarak görmektedir[1].

İnsan, her sesi duyamaz; sesini duyamadığı sırlara da yabancıdır. Meselâ periler bu dünyada insanlar gibi mahpus olduğu halde onları ne görebiliriz ne de duyabiliriz. Görme ve duymada, her inceliğin altında daha kat kat incelikler vardır. Rahman sûresinde, cinlerin ve insan topluluklarının, kendilerine Allah tarafından bir güç verilmedikçe, göklerin ve yeryüzünün sınırlarını geçemeyecekleri belirtilmektedir[2]. Kulakta da, gözde olduğu gibi, perdeler vardır. Gizli evreni algılayabilmek, ona yol bulabilmek için çeşitli perdeleri geçmek[3], dinlemeyi öğrenmek gerekir. Tanrının sesini duymak gerekir. Allah'ın sesi altı yüz perdenin altından gelir, eğer kulak bu perdeleri aşarsa Allah'ın sesine ulaşabilir. Allah'ın sesi candır, bütün evrene ve ölülere can verendir, yoktan yaratandır. Bu sesi duyan kulak akıl kesilir; bu sesi duyan bir bedendeki bütün kıllar kulak kesilir.

> *"Kulağını ver; O sana uzak değildir, ama O'nu sana anlatmaya izin yok."*[4]

O ses, ister perdeli gelsin ister perdesiz, candır, diriliktir, yaratmadır[5]. İnsanın, her an var olan Tanrı vahyini duyması gerekir; bunu bunu duyan kulak, insana göz gibi gelir. Tanrı'nın apaçık davetini duymayan, bu dünyaya bağlı olan kulak insanı alçaltır. İnsanın yücelmesi için harfsiz, sözsüz konuşan tabiatı dinlemesi, duyması gerekir. Bu şekilde insanın yücelmesi sağlanır, *"insan, kulak yoluyla gelişir, yetişir."*[6]

Allah'ın kitapları ve peygamberlerinin söyledikleri karşısında insan esasen bir kulaktır. Allah, gerek yarattığı bu evren gerek kitapları ve peygamberleri vasıtasıyla sürekli konuşmakta, bir çok şeyler ifade etmektedir.

> *"Sen olgun değilsin; dilsiz kesil.*
>
> *Çünkü sen kulaksın, oysa dil; senin cinsinden değil O.*
>
> *Tanrı, kulaklara 'Susun!' buyurdu.*
>
> *Çocuk doğunca önce süt emer; bir zaman susar, baştan aşağı kulak kesilir.*

---

[1] Mesnevi. 1/570-571, 1033
[2] Kur'ân -ı Kerim. 55/33
[3] Mesnevi. 6/1923- 1927, 2821
[4] Mesnevi. 1/1937
[5] Mesnevi. 1/1938- 1949, 2606.590
[6] Dîvan-ı Kebîr, cilt 2. s.409(3431 -3433), 305(2506); cilt 3. s.63(442)

Kulak vermez de ti ti der dururşa, kendisini dünyanın dilsizi yapar gider.

Çünkü söz söylemek için önce duymak gerek, dinlemek gerek. Sen de söze dinlemek yolundan gir."[1]

Dinlemek, Mevlâna için çok önemlidir. Zaten Mesnevi'sine de *"dinle"* (bişnev) diye başlamaktadır[2]. Kur'ân-ı Kerim'de kendisinin işittiğini, gördüğünü; insanların da dinlemeleri ve işitmeleri gerektiğini belirten yüce Allah, Kur'ân'ı *"oku"* (ıkra) diye indirirken de, insanların Allah'tan gelenlere kulak vermesini istiyordu. Ayrıca dinlemek, sadece kulağa mahsus değildir. Çevrede ne olup bittiğini anlamak için bütün duyu organlarının çevreyi sürekli algılamaları; gözün bakması ve görmesi, burnun koklaması, derinin hissetmesi, insanın durup düşünmesi bile bir dinlemedir. Şu halde susmak ve dinlemek, çevreyi algılamanın, ve bilgi işlemenin yapılma hazırlıkları ve fiilen yapılmasıdır.

Kulak gibi, havadaki değişimleri algılayan bir başka duyu organımız da **burun**dur. Burun da belli yoğunluktaki kokuları alır, kendisine izin verilmeyen koku perdelerini geçemez. Genelde insanların koku alma güçleri çok sınırlıdır ama literatürde Yakup Peygamber'in, oğlu Yusuf'un gömleğinin kokusunu yüzlerce kilometre öteden duyması ve o gömlekle kör olan gözlerinin açılması ve Hz. Muhammed'in *"Ben Allah'ın kokusunu Yemen tarafından duymaktayım", "Cennet kokuları Karn tarafından geliyor"* şeklinde hadisleri meşhurdur[3]. Mevlâna'ya göre, sadece bazı maddelerin değil her şeyin kokusu olur ve bu koku göğe kadar ağar.

"Kibir kokusu, hırs kokusu, tamah kokusu söz söylerken soğan gibi kokar."[4]

Koku da, varlıkların nelik ve niteliklerinin anlaşılmasında önemli bir tanıtıcı boyuttur. Özellikle yiyeceklerin seçiminde, nimetlerin değerinin anlaşılmasında önemli yeri olan kokunun algılanıp değerlendirilmesi, bilgi oluşumu ve işlenmesinde son derecede önemlidir.

Tatlar ve tat duygusunun yayılım sahası da çok geniştir. Maddî şeylerden tat alındığı gibi, güzel olan, ruha hoş gelen her şeyden de tat alınır. Bütün varlık sahasında olduğu gibi, burada da tatları ortaya çıkaran farklılıklar ve zıtlıklardır. Ama bütün zıtların bir daire üzerinde bulunduğu ve giderek birbirlerine yaklaşıp, birbirlerine dönüşecekleri unutulmamalıdır. Acının içinde tatlı vardır, tatlının içinde acı vardır. Tatlı belli bir şiddet derecesinden sonra acıya dönüşür, zehir olur. Bu, maddî

---

[1] Mesnevi. 1/1630- 1636
[2] Çelebioğlu, Amil, "Muhtelif Şerhlere Göre Mesnevi'nin ilk Beytiyle ilgili Düşünceler", 1. Millî Mevlâna Kongresi-Tebliğler. 3-5 Mayıs 1985. Konya; Selçuk Üniversitesi yay. 1986. s.5- 11
[3] Mesnevi. 1/125, 442-445; 3/161
[4] Mesnevi. 3/166

tatlar alanında olduğu gibi manevî alanında da geçerlidir. Tatların çekiciliğine, acıların iticiliğine aldanmamak; her şeyde işin önünü ve sonunu, uzağı görmek, anlamak gerekir[1]. Tabiattaki her şeyde olduğu gibi, insan bedeninde de acı ve tatlı, sevgi ve nefret birbirine karışmıştır.

> *"Sevgi, acıları tatlılaştırır; çünkü sevgilerin temeli insanı doğru yola götürmektedir.*
>
> *Kahırsa tatlıyı acılığa çeker, götürür; acı, nereden tatlıyla bir arada bulunacak?*
>
> *Fakat acıyla tatlı bu görüşle belirmez; onları işin sonundaki pencereden görmeyi bilenler görürler.*
>
> *Sonu gören göz, gerçeği görür; önceyi gören göz ise aldanır, yanlış görür.*
>
> *Nice tatlı şeyler vardır ki, şekere benzer; fakat o şekerin içinde zehir gizlidir."*[2]

Tat alma, bir bilgidir; aynı görmediğimiz, duymadığımız şeyler bizce bilinmediği gibi tadı alınmamış şeyler de bilinmez. Bir şeyi içmeyen, içilen o şeyin lezzetini bilemez, anlayamaz[3]. İnsanın ihtiyaçları ve bilgisi, ona, tatları değerlendirme gücü verir. *"Tat, açlıktandır, yani yemekten değil; açlıkta arpa ekmeği bile şekerden tatlıdır"* diyen Mevlâna[4], insanların hayattaki çeşitli nimetlerden tat alabilmeleri için oruç tutmak, bedeni perhize sokmak gerektiğini belirtiyor; açlığın hem maddî hem de manevî sayısız tatları olduğunu söylüyor.

Mesnevi'de geçen bir hikâye, tat konusunda insanların nasıl farklı yaklaşımlar içinde bulunduğunu anlatıyor[5]. Kil yemeyi huy edinen bir kişi aktara şeker almaya gitmiş. Aktarın terazisindeki dirhemler taştan değil kilden imiş. Aktar, kendisi için bunun bir mahzuru olup olmadığını sormuş, olmadığını öğrenince uzakta bir yerde büyük külçeden şeker kırmaya başlamış. Bu iş biraz uzun sürünce kil yeme alışkanlığı olan adam, ölçü aracı olarak kullanılan kilden küçük parçalar koparark yemeye başlamış. Bunu fark eden aktar, şeker kırma işini daha da yavaşlatmış; çünkü kil ne kadar yenirse şeker o kadar az tartılacak. Kil yiyen adam da alacağı şekerin, yiyeceği kil oranında azalacağını aklına getirmiyormuş. Mevlâna buradan hareketle, dünyada kendileri için tatlı sanarak çeşitli şeyler peşinde koşanların gerçekte esas alacakları tatlıyı azaltacaklarını, bedenin ihtiyaçlarını karşılayan duyu organlarının esas gerçeği algılayamadıklarını belirtmektedir.

---

[1] Mesnevi. 1/2590-2610:2/1510-1531; 1/449-455
[2] Mesnevi. 1/2591-2595
[3] Mesnevi. 3/2944
[4] Mesnevi. 6/4307
[5] Mesnevi. 4/625-644

Eğer nefsin isteklerinden ve ondan kaynaklanan hırs, tamah, garez gibi âfetlerden kurtulunabilinirse, insanın algılamaları ve bunun üzerine kuracağı bilgileri doğru olur; gönlün tat alışı ışıklanır, gerçeği yalandan ayırt eder bir hale gelir[1].

İnsanın beşinci duyu organı olan **deri,** sadece belli bir bölgede değil, vücudun her tarafını kuşatmış haldedir, insanın içinden dışına doğru çeşitli örtüler vardır; dış hava ile temas sağlayan deri, bunların hepsini örter[2]. Pek çok bilgilerin kaynağı olan dokunma duyumu -çok nazik ve ince gibi görünmesine rağmen- aslında en sağlam duyu organlarımızdandır. Kur'ân-ı Kerim'in Enbiyâ sûresinde, İbrahim Peygamber putları kötüleyip kırdığı için Nemrut tarafından ateşe atıldığı; ancak ateşin İbrahim'i yakmadığı anlatılmaktadır[3]. Mevlâna, Allah'ın İbrahim Peygamber'i ateş içinde besleyip yetiştirdiğini söyleyerek[4] ateşin yakmasıyla, daha doğrusu yakmamasıyla ilgili bir hikâye anlatıyor[5]. Buna göre, Hıristiyanlığı yok etmek isteyen bir padişah büyük bir ateş yaktırıp yanına bir put diktirdi. Burada puta secde edenler kurtuluyor, secde etmeyenler ateşe atılıyordu. Bir kadın da çocuğuyla putun başına getirildi; puta secde etmeyince de çocuk atıldı. Kadın, çocuk yanmaya başlamadan puta secde etmeyi aklından geçirirken, çocuk, ateşin içinden kendisinin çok hoş olduğunu, ölmediğini, ateşin sadece bir gözbağı olduğunu, yakmadığını anlattı. Bunun üzerine, başta çocuğun annesi olmak üzere herkes kendini ateşe atmaya başladı. Çevredeki görevliler bu kez de insanların ateşe atılmalarını engellemeye çalıştılar. Yahudi padişah ateşle kavgaya başladı, alevlerin neden yakmadığını sordu. Ateş de, kendisinin Allah'ın kulu olduğunu, kendisindeki yakıcılığın Allah'ın izniyle olduğunu, sebeplerin kendiliğinden meydana gelmediğini, Allah'ın izniyle meydana geldiğini anlatır. Padişahın bunu kabul etmemesi üzerine de alevler yükselerek onu yakmıştır.

Mevlâna'ya göre toprak, su, yel, ateş hep Allah'ın emrindedir, onun vasıtasıyla dirilirler ve etkilerini gösterirler, insanın duyu organları da çok ince değişimleri algılayabildiği gibi, eğer iyi terbiye edilirse son derece duyumsuz hale de getirilebilir. Deri de havadaki çok küçük değişimlere hassas olduğu gibi eğer inançla çok sıkı bağlantılar kurulursa sıcağa ve soğuğa karşı çok dayanıklı olabilir.

1.2.13.2. Duyumlar ve duygular

İçindeki insan da dahil olmak üzere, evren çok hızlı bir değişim içindedir, *"kıyamet her an kopmaktadır."* Evren, en küçük zerresinden en büyük parçasına kadar her an değişmekte, bazı unsurlar yokluğa giderken bazıları yeni var olmaktadır. Allah iradesiyle olan bu gayb evreninden geliş ve gayb evrenine gidiş, Allah'ın yaratışının daimî olduğunu

[1] Mesnevi. 2/2754-2759
[2] Mesnevi. 1/1101-1102
[3] Kur'ân-ı Kerim. 21/51-70
[4] Mesnevi. 1/551
[5] Mesnevi. 1/745-904

göstermektedir. Bizim bir anlık durumu değişmiyor gibi görmemiz, algılamamızın yetersiz olmasındandır, insanın duyu organları eğer duyu perdelerini aşmayı başaramazsa, çok yavaş ve sınırlı kalır. Üstelik duyu organlarımız çevreyi her an bütün inceliklerine kadar algılayıp bu duyumları beyinde kalıcı hale getiremez. Bazı anlar olur ki, bir gün sonra, bir önceki koca bir günden duyum olarak hafızamızda bir şey kalmaz. Dikkat ettiğimiz şeyi daha iyi algılarız; dikkat etmediğimiz pek çok şey görüş alanımıza girse bile, beyinde bir iz bırakmaz. Her gün gördüğümüz, duyduğumuz, kokladığımız şeyleri genellikle fark etmeyiz. Üzerimizdeki giyecekler de, eğer belli bir süre geçmiş ise hissedilmez; ama istersek algılayabiliriz.

Mevlâna, bir şeyi algılamada, arayıp bulmada birinci planda isteğin geldiğini belirtiyor. İstekle aranan bir şeyi, duyu organları çok daha kolay algılarlar. Bütün duyu organlarını belli bir konuda yoğunlaştırmak, orada güçlü ve çok yönlü duyumlar alınmasına neden olur[1].

Duyumların ve duyguların oluşmasında bir başka önemli faktör, herkesin varlık çevresidir. Nasıl mavi renkli cam dışarıyı mavi tonlarında, kırmızı cam kırmızı tonlarında, renksiz cam da olduğu gibi gösterirse, insan da böyledir. Aynı bir insanın karşısındakini de kendisi sanması gibi, insan dışarıyı kendince algılar, insan çevresine, kendi bilgisi, mesleği, yaşı, cinsiyeti, ihtiyaçları ve idealleri doğrultusunda bakar. Herkes genellikle duymak istediği şeyi duyar, görmek istediği şeyi görür[2]. Dünya âdeta bir fuardır; herkes orada kendisiyle ilgili şeyleri arar ve onlarla ilgilenir. Allah da bu dünyada yarattığı şeyleri insanlar algılasın diye yaratmıştır. Nasıl bir kadının süslenmesi kendini göstermek için ise, bu dünyadaki her şey de kendisini şöyle veya böyle algılatacaktır. Var olanlar görülecek, hissedilecek, kokular duyulacak, tatlar tadılacaktır.

Ancak kimler hangi duyumları alacaktır? Bazı sürüngenlerin ve hattâ ayıların soğuğa karşı sinir sistemlerini uyanık tutamadıkları, esas faaliyetlerini belli bir ısıda gösterdikleri biliniyor. Şu halde canlıların ve bu arada insanların duyumlarını etkileyen tabiatları, ihtiyaçları, idealleri, huyları gibi bir çok değişik özellikleri bulunmaktadır.

Bu arada, normal bir durumda insanların duyumlarını ve dolayısıyla duygularını etkileyen faktörler vardır. Bunların başında de nefsin çeşitli istekleri gelir. Aşırı ve tatmin edilemeyecek istekler, İnsanı öfke, hırs, tamah, garez gibi -algılamayı ve duyumları bozan- durumlar içinde bırakabilir. Meselâ, kin ve öfke, insanın, çevresindeki pek çok iyi niyetli kişileri yanlış anlamasına, dostlarla düşman olmasına neden olur; insanı şaşılaştırır. Sevgi de öyle; o da çevredeki kötü niyetli pek çok kişinin dost olarak algılanmasına yol açar[3].

---

[1] Mesnevi. 3/978-990
[2] Mesnevi. 1/2374 (başlık), 2388
[3] Mesnevi. 1/332-335, 2591-2592

"Kuyruk arzusu bilgiden uzaklaştırdı seni; gözünü de kör etti, aklını da; ondan bilmiyorsun.

Sevdiğin şeyler seni kör eder, sağır eder; kara nefsin işledi bu cinayeti; düşmanlığa kalkışma."[1]

Herhangi bir yargılamada iki tarafın iddialarına da itibar edilmez; olayı tarafsız olarak gören, duyan; iki tarafa da kini, garezi olmayan tanıklar dinlenilir. Burada da bir tarafı aşırı derecede sevmenin veya bir tarafa düşmanlığın, insanın duyum ve duygularını değiştirebileceği kabul edilmektedir. Bu dünyaya kinsiz, garezsiz, iyi bir tanık gibi bakmalıdır.

"Çünkü şu garezler göze perdedir; göze perde gerildi mi, enine-boyuna her şeyi göremez;

Sevdiğin şeyler seni kör eder, sağır eder!"[2]

Haset de insanın beden evini kirleten, gönlünü karartan, duyum ve duygularını bozan bir faktördür. Tamah ve hırs insanın gözünü, aklını, kulağını kirletmekte, dilini tutmaktadır, insanın algılamasını ve algıların zihinde değerlendirmesini bozan ve nefis özelliklerini doyurmak veya onları tam tersine aç bırakarak ve perhizle zayıflatıp kontrol altına almak, bir yoldur. Ancak bunları doyurmak, kısa vadede olumlu bir sonuç verip uzun vadede pozitif bir geri-bildirim halinde önü alınmaz isteklere, sevgilere, kinlere, öfkelere yol açtığı için; sûfiler genellikle nefis terbiyesini onu zayıflatarak kontrol altına almak veya tamamen öldürerek ondan kurtulmak şeklinde ele almışlardır[3].

Fiziksel olarak bir engeli olmayan duyu organlarının algıları içten gelen faktörlerce engelleniyor. Bu faktörlerin kontrolü biraz zor olsa da, gene de insanın yapabileceği bir şeydir.

Varlıkların dış yüzleri ve şekilleri de gerçeğin doğru algılanmasına bir engel teşkil edebilmektedir. Daha doğru bir deyişle, insanların bu şekillere ve renklere karşı vaziyet alışları algılamaya etki etmektedir. Bazen varlıkların içyüzleri birbirine uymaz; yani gerçeklik katmanları arasında uyumsuzluklar vardır, insanın gönlü her zaman iyi, güzel, doğru gibi sıfatların aynı varlıkta toplanmasını ister. Dış yüzü güzel bir insan, dış kabı veya boyası güzel bir eşya, dış görünümü alımlı bir canlı insanda yanlış duyum ve değerlendirmelere neden olur. Bunun için, gerçeğe ulaşmak isteyen insanın şekil ve renk kalıplarını geçip arkayı görebilmesi gerekir. Mevlâna bütün eserlerinde, şekilden öteye geçilip içerideki gizlilik perdelerinin tek tek aralanmasını öğütlemektedir[4]. Ama gene de, akıllı olmayan insanların şekillere ve renklere takılıp kaldıkları, bilgilerini bu seviyede oluşturdukları açıktır.

---

[1] Mesnevi. 2/2727-2728
[2] Mesnevi. 6/2880 - 2881
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt3. s.118(983-988).
Mesnevi. 2/570-575, 580-581; 5/2824; 2/677; 1/432-442
[4] Mesnevi. 5/1419, 1429

Gözlere ve görüşlere engel olan; algılamayı, duyum ve duyguları bozan bir başka faktör, insan aklındaki sebep faktörüdür. İnsanın içinde yaşadığı olayları gözlemlemesi ve olaylardaki bazı faktörlerin devamlı olarak artarda gelmesi, onun kafasında bir sebep-sonuç, etki-tepki zinciri yaratmıştır. Bundan dolayı insan her olayın sebebini arar ve gerçek faili de hep sebep olarak görür. Olayların sebeplere bağlı olduğu doğrudur, ancak sebeplerin de sebeplerini aramak gerekir. Bir yazıyı kalem yazar, hareket ederek yazar, bunu hareket ettiren parmaklar, el ve kol vardır. Kolun hareketini düzenleyen bir beyin, beyinde yazılacak cümle ve kelimeleri ayarlayan bir sistem ve o sistemin oluşumu vardır. Yani, herhangi bir olayda sebepler zincirini geriye doğru götürmek lâzımdır. Ancak, *"sadece sebebi görmemiz bize gözbağı olmuştur."* Esas sebep perdeler arkasındadır, onu doğrudan doğruya görmeye hiç bir canlı dayanamaz. O'na en çok yaklaşan da, Miraç gecesinde Hz. Muhammed olmuştur. Duyu organlarımızın yapılışı maddeden olduğu için, her şey kendi cinsini çeker hükmünce, çevredeki maddî şeyleri ve onların görünüşlerini algılamaktadır. Ancak algılamalar aynı zamanda içimizdeki ilâhî ışık ile de olduğu için, görünen şeylerin arkasındakini algılamak da mümkündür. Tanrı âleme bir düzen vermiş, olguları sebeplere bağlamıştır. Giderek, sebepler insanoğlunun gözünde, aslında olduğu değerden daha yukarılara çıkmıştır.

> *"Bu sebepler gözlere, görüşlere perdedir; çünkü her göz O'nun san'atını görmeye lâyık değildir.*
>
> *Sebebi delen bir göz gerek ki, perdeleri kökünden, temelinden yırtıp atsın.*
>
> *Sebebi yaratanı, mekânsızlık âleminde görsün."*[1]

O halde sebep-sonuç bağlantısı, insanların bu dünyadaki işlerini yürütebilmeleri için gereklidir, çünkü bu âlemde genellikle işler sebep-sonuç(sebep)-sonuç... bağlantısı içinde yürür. Ancak bu ana gerçeğin, her sebebin aslında Allah'tan geldiğinin ve onun iradesiyle istediği an değişebileceğinin unutulmasına da yol açmamalıdır[2].

Duyumların ve duyguların gerçeklik perdelerine ulaşmasını engelleyen bir başka faktör, evrenin genel özelliklerinden biri olan görelilik ilkesidir. Bir kişi için yumuşak olan bir nesne, bir başkası için sert olabilir. Bir canlıya sığ gelen bir su, küçük bir canlı için deniz görünümündedir. İnsan için algılanamaz hafiflikteki kokuları bazı hayvanlar rahatlıkla algılayıp iz sürebilirler, yiyecekleri koklayarak yenilip yenilemeyeceğine verirler[3]. Bir şeyin iyiliği kötülüğü, fayda ve zararı, acılığı ve tatlılığı gibi hususlar kişiden kişiye farklı ve hattâ zıt durumlarda bulunabilirler. Bekçi, ev sahiplerine göre iyi, hırsızlara göre

---

[1] Mesnevi. 5/1551-1553
[2] Mesnevi. 5/1537- 1555; 6/2890-2910
[3] Mesnevi. 6/859-861

kötüdür; zehirden panzehir de meydana getirilir; balıklar için deniz hayat yeridir, kara hayvanlarının çoğu için ölümdür...[1]

Zaman ve zamanın algılanması da görecelidir. Allah bütün zamana hâkimdir. Onun nezdinde bütün zaman bilinmektedir. Gerçi Allah evreni altı günde yaratmıştır[2] ve o günlerden her biri insanların binlerce yılına bedeldir. Ama Allah her şeyi tasarlayıp "ol" demekle yaratmaktan da âciz değildir; o bütün zamanın ve mekânın hâkimidir, kendisi de zaman ve mekân evrenlerinin dışındadır. Allah'ın katında ne sabah vardır ne akşam. Kur'ân-ı Kerim'de Üzeyir Peygamber'in ve Ashab-ı Kehf'in kıssaları anlatılmaktadır. Bakara sûresinde, adının açıkça belirtilmediği bir peygamberin yüzyıl uyutulduğu, ne kadar uyutulduğu sorulduğunda da 'bir kaç saat veya bir gün' dediği anlatılır. Bir süre içinde yiyecek ve içeceği bozulmamıştı ama eşeğinin sadece kemikleri kalmıştı ve Allah, o hayvanı onun gözü önünde yeniden diriltmişti[3]. Kehf sûresinde de, Allah'tan başkasına tapmamak için bazı insanların bir mağaraya saklandıkları, Allah'ın onlara bir uyku verdiği, bu arada kendileriyle gelen bir köpeğin de uyuduğu, uyku sırasında Allah'ın onları sağa ve sola döndürdüğü anlatılır. Onlar, bir veya birkaç gün uyuduklarını sanıyorlardı[4]. Ama ekmek almak için birisi şehre indiğinde, paranın artık geçmemesinden yıllarca orada uyumuş olduklarını anladılar.

Zaman gibi, sağ-sol, ön-arka, aşağı-yukarı gibi yönlerin göreliliği ve gerçek duyumlar için bunlardan kurtulmak gerektiği de Mevlâna'nın işlediği konulardandır. Gökyüzü arşa göre aşağı, yeryüzündekilere göre yukarıdadır. Güneş ne doğudadır ne batıda; bu dünyadaki insanların bir duygusudur; yuvarlak bir yerküre üzerinde doğu, batı sürekli değişir; bir yer batısındakilere göre doğudadır, doğusundakilere göre batıdadır, kuzeydekilere göre güneyde, güneydekilere göre kuzeydedir. Hareketin, sıfatların, yönlerin sürekli değişerek var olduğu evren, bu evrendir; Allah katında ise, tıpkı akıl gibi, yön de yoktur[5].

Bilindiği gibi, Mevlâna'ya göre, insandaki duyu organlarının en önemlisi gözdür. Eğer göz olmazsa hiç bir şey göremeyiz ve diğer duyu organlarının verdikleri duyumlar da gerçeğe uygun bir bilgi oluşturamaz. Gözlerinizi kapatıp, daha önce hiç görmediğimiz şeyleri diğer duyu organlarıyla anlamaya çalışırsanız, gözün önemi daha iyi anlaşılır. Bu nedenle Mevlâna, *"insan görüştür, gerisi deridir, ettir, kemiktir"* demektedir[6].

Eğer göz ile diğer duyu organları karşılaştırılırsa, gözün yanılgı payının daha az olduğu görülecektir.

---

[1] Mesnevi. 4/65-70
[2] Kur'ân-ı Kerim. 10/3; 11/7; 25/59; 32/4; 50/38
[3] Kur'ân-ı Kerim. 2/259
[4] Kur'ân-ı Kerim. 18/11-22
[5] Mesnevi. 5/21; 6/93; 4/3692-3695.
Mevlâna'nın Rubaileri. s.123(601)
[6] Mesnevi. 1/1407-1412; 2/504-509

"Övme, akıl gözü için bir anlatıştır; fakat onun yüzünü görüş gözün harcıdır, kulağın değil.

Bir adam, söz bilir birisinden, 'A güzel sözlü, gerçekle yalan nedir diye sordu.

O er, kulağı tuttu da 'Bu' dedi 'yılandır; gözse gerçektir, gözle inanç elde edilir.'

'Duymak görmeye göre asılsızdır; a emin kişi, sözlerin çoğu da duymaya dayanır. '"[1]

Dilin anlatıp kulağın duyması, görmeye göre daha güvensizdir. Zaten gözün bir kerede görüp anladığını, dil yıllarca anlatamaz; anlayışın bir solukta gördüğünü, kulak yıllar geçer de işitemez[2]. Vahiy ise bir söyleme ve işitme değil, doğrudan kalbe ve gönle bir aktarmadır, fiziksel duyum ve duyguların ötesindedir.

Gerçi evrende gözlerin de göremeyeceği gizlilikte birçok şey vardır. Meselâ periler ortada görünmezler, can da öyle; gizlileri gören pek çok kişi onu göremez. Evrende kendini en iyi gizleyen, duyu organlarıyla gerçek varlığının anlaşılması en zor canlı, insandır. O, gizli perilerden yüz kat daha gizli, gerçek varlığı kat kat gizlilikler ötesindedir[3]. Allah ışığının da yedi yüz perdesi vardır; her bir perdeye ulaşan kişi, bir öndeki perdenin ışığına kolay kolay dayanamaz. Ancak yedi yüz ışık perdesi aşıldıktan sonra Allah'ın sonsuz denizine ulaşılır[4].

O halde görmek, insanların doğrudan basit örnekleri görmesi demek değildir. Allah, insanların gücüne ve seviyesine göre, bu dünyadaki varlıkları şekiller, renkler ve sıfatlarla bezemiştir. Bunların arkasındaki incelikleri doğrudan göremeyiz. Düşünerek ve akıllı bakmak, duyu gözümüze görünmeyen bazı şeylerin görünmesini sağlar. Bu, doğrudan bir görüş değil, dolaylı bir görüştür; yaprakların kımıldaması, denizin dalgalanması rüzgârı gösterir. Söz, insanın içinde doğrudan göremeyeceğimiz pek çok şeyi gösterir v.s.[5]

O halde, görme dediğimiz duyumda doğruyu algılarken bazı engeller vardır, ilk önce beden duygularının aldatıcılığından kurtulmalı, ateşle değil ışıkla görmelidir. Ateşle bakmak, nefsin duygularıyla bakmaktır, ışıkla bakmak nefsin şaşırtmalarından kurtulmuş bakıştır. Bu, tıpkı dünyaya renkli camlar yerine renksiz camla bakmak, dünyanın gerçek renklerini ve şekillerini görmek gibidir. Demiri çok sıcak ateşle kızdırırsak kıpkırmızı olur, soğursa gerçek karanlığına ve soğukluğuna

---

[1] Mesnevi. 5/3907-3910
[2] Mesnevi. 3/1995-1996; 6/2652
[3] Mesnevi. 3/4255-4259; 6/3787
Dîvan (2) . s.449-450(47. gazel)
[4] Mesnevi. 2/823-829
[5] Fîhi Mâfih. s.97-99.
Mevlâna'nın Rubaileri. s.57(273)

döner; beden, canla parlar, güç-kuvvet bulur; yapraklar kendiliğinden yeşermez.

Görmek isteyen kişi, bir anlık şekillerde bağlanıp kalmamalıdır. Eğer yazıyı anlamak istiyorsak harflerin şekillerini ve kelimeleri, hattâ cümleleri geçip gerideki anlama ulaşmamız lâzımdır. Bir konuşmanın seslerine ve kelimelerine değil, onlarda gizli olan anlama ulaşmaya çalışmalıdır. Şekillere değil, anlamlara ve amaçlara bakmalıdır. Şekillerden sadece putlar çıkar ve bu da anlama ulaşmaya engel olur. İnsan, hem iç dünyasına hem de dış dünyasına bakarak renk ve şekil engellerini aşmalıdır[1].

Görmede bir başka önemli husus, zamanı bütün boyutlarıyla görebilmektir. İnsan, hayvanlardan farklı olarak zamanın üç boyutuna da hâkim olabilir. Hayvanlar genelde tek boyutlu, bazen geçmişi de hatırlayarak iki boyutlu yaşarlar. İnsanlar ise, kendi hayatlarından yüzlerce ve binlerce yıl geriye giden birikimleri ve gelecek endişeleri yüzünden üç boyutlu ve hayvanlardan daha bilinçli yaşarlar. Yalnız içinde bulunduğu zamanı gören, zanla, şüpheyle yaşayan bir bilgisizdir. Allah insanlara, bir işin önünü ve sonunu görebilmeyi de bağışlamıştır. Ama insan, nefsin duyu organlarını kontrol altına almasına ve yönetmesine, böylece hayata tek gözlü bakmaya razı olursa, sonuçlarına da katlanmalıdır[2].

Gözü olanların görüşlerinin eğri olmaması gerekir. Doğrudan ve "doğru" bakmalıdır; yoksa insan kör durumuna gelir. Körler de görür, ama sopalarının ve görenlerin yardımlarıyla! Gözleri gören bir çok insan da, körlerin sopa kullandıkları gibi, kıyas ve delillere dayanmak gereğini duyarlar. Mevlâna, eserlerinin bir çok yerinde sebepsiz, delilsiz ve kıyassız görmeyi önermektedir[3]. Çünkü sebepleri yaratan da Allah'tır; bu dünyadaki her şey, onun elinde bir âlettir. Akıllı insan âlete değil, onu kullanana bakar; duvara bir çivi çakılıyorsa, suçu çivide değil çiviyi çakanda aramalıdır. Azrâîl, kendisine verilen can alma görevini üstlenmekte tereddüt edince, Allah, *"Ben insanlara seni göstermem; çeşitli sebepler yaratırım, hastalıklar, kazalar, yaralanmalar veririm. Onların gözü sebeplere takılır kalır, seni görmezler ve fark etmezler"* demiştir. Azrâîl, *"Rabbim, senin öyle kulların vardır ki, sebepleri aşarlar, perdeleri delerler"* dedi. Yüce Allah, *"Sen, o sebeplerden daha gizlisin ama sen de bir sebepsin, ilk perdeyi yırtanlar zaten seni kınamazlar, bedenlerinin peşine düşmezler, ölümden korkmazlar"* dedi[4]. Demek ki Mevlâna'nın gözünde, insanın takılıp kalacağı tehlikelerin en önemlilerinden biri sebepler perdesidir.

Görüşlerin bir başka özelliği, gözün parça-buçuklara takılıp kalmaması, bütünü görmesidir. Varlıkların içindeki zerreleri araştıran ve

---

[1] Mesnevi. 1/1126-1146, 1489-1490, 2905-2907, 3273-3279, 1334-1339; 2/1022-1030; 5/989-991,442-443
[2] Mesnevi. 4/1681-1716; 1/2593-2594; 5/3292-3302; 6/2624
[3] Mesnevi. 1/2134-2150; 2/1840-1843; 6/2896
[4] Mesnevi. 5/1683-1670

gören, buna karşılık bütün anlamıyla koskoca güneşi göremeyenler çoktur[1].

Mevlâna, bakmanın ayrı görmenin ayrı şeyler olduğunu, dolayısıyla gözü olan herkesin hakikati göremeyeceğini anlatır. Görmesini bilmeyenlerin çevreye bakması, bir körün olan bitenleri görmek için başını pencereden çıkarıp bakmasına benzer. Görmek için dış gözlerin olması yeterli değildir, iç gözlerin de açılması gerekir. İnsanların çoğunun iç gözleri açılmadan gider. Varlıkların ve olayların gizledikleri perdeleri yırtmayı becerebilenler ise *"kulaksız duymayı, gözsüz görmeyi"* öğrenmiş olurlar[2].

Gözle görmenin yanı sıra, işitmeden görmeye de bir yol vardır. İnsan bilgilerinin büyük bir çoğunluğu işitme ile oluşur. Bizden uzakta olan ve görmediğimiz birçok ülke ve şehir, bize anlatıldığı şekli ile kafamızda canlanır. Demek ki, anlatımda başarılı sözler, görme yerine geçebiliyor[3].

Görme konusunda, Mevlâna'nın çeşitli eserlerinde ikaz ettiği *"görüşüne aldanmamak"* noktasına da temas etmelidir. Yumurtaların görünüşü birbirine benzer ama kimisinden yılan, kimisinden kuş, kimisinden de başka hayvan yavruları çıkar. Bir grupta birbirlerine benzeyen birçok insanlar vardır ama onların gerek iç gerekse dış şekilleri birbirinden çok farklıdır. Harflerin şekillerinin benzerliği ile anlamların farklılığı da bu bakımdan manidardır. Bir şeyin aynadaki veya sudaki ters akisleri birbirinden ne kadar farklıdır. Havada hızla döndürülen ucu ışıklı bir çubuğun havada "var ettiği" çember de ne kadar yanıltıcıdır. Nihayet insanın gözüne dostları, sevdikleri güzel; sevmedikleri çirkin, yılan gibi gözükür[4]. Bütün bu örnekler, bize, görsel algılamada ne kadar önemli tehlikeler olduğunu ve ne kadar dikkatli davranmak gereğini ikaz etmektedir.

İnsanlar dış ve iç dünyanın seslerine karşı devamlı açıktırlar. Göz, sadece belli bir doğrultudaki belli bir açıyı ve hattâ belli bir noktayı gördüğü halde, kulak her yandan gelen seslere açıktır. Varlıkların çeşitli şekilleri olduğu gibi çeşitli sesleri de vardır. Kuşların sesi, rüzgârın sesi, kapının sesi, hayvanların sesi... Her şeyin sesi, o şeyden haber verir. Bu arada insanların duyduğu sesler sınırlıdır. Şeytanların, perilerin şekilleri olduğu gibi sesleri de gizlidir[5]. İnsanların duymadıkları birçok seslerin yanı sıra, duydukları seslerin çoğuna da bir anlam veremezler. Belki seslerin bir çoğunu taklit edebilirler ama ne olduğunu anlamazlar[6].

---

[1] Mesnevi. 3/2014.
Dîvan-ı Kebîr. Cilt 3. s.80(594-602)
[2] Fîhi Mâfih. s.139-140
Dîvan-ı Kebîr. Cilt 1. s.299(2766)
[3] Fîhi Mâfih. s.330-331
[4] Mesnevi. 1/1151-1154, 1334-1338; 2/603-610; 3/3510-3517; 4/675-677; 5/1316-1317
[5] Mesnevi. 1/1274-1275, 1930-1931
[6] Mesnevi. 1/3369-3372, 3420-3424

Ses, bir ifade vasıtası olarak çok etkilidir. Allah, cezalandırmak istediği bazı kavimleri tiz bir sesle, bir çığlıkla yok etmiştir. Kıyamet gününden sonra da evrendeki bütün ölüler sûr sesi ile diriltileceklerdir[1].

Bu evrendeki bir çok perdelerden bir grubu da ses perdeleridir. İnsanın sesi ve özellikle dili vasıtasıyla bu perdeleri çok iyi kullandığı bilinmektedir. Ama ses, bir taraftan da insan üzerindeki etkisini çeşitli şekillerde göstermektedir. Ses bazen çok tatlı gelir, bazen zehir kesilir[2]. Su sesi ile, müzik sesi ile insan huzur bulur. Mevlâna, insanı susuz bir kişiye benzetir. O kişi bir dere kıyısındadır ama su ile arasında yüksek bir kerpiç duvar bulunmaktadır. Adam, önce göremediği suyun sesini duyarak ferahlamak için kerpiçlerden parçalar kopararak suya atar; bu arada her kerpiç koparmada su ile arasındaki duvarın biraz daha eridiğini görür, işte bu kerpiç duvar, beden ile nefistir; insanın hakikat denizi ile arasındaki engeldir, eğer bunu kaldırırsa suya erişecektir[3].

Ses de, görme gibi, önü ve sonu olan bir bütündür. Eğer sonu düşünülmezse, ses de insanı yanıltır ve kandırır. Akıllı kişi, bir sesteki tuzak ve pusuları anlar; insanı kandıracak vasıtaların sesine değil doğrudan Allah'ın sesine yönelir, onu duymaya çalışır[4].

Ses algısında da insanın seçiciliğini görüyoruz. Nasıl, kalabalık içinde birini arayan başkalarını belirsiz olarak görür, berrak olarak görmek istediğini ararsa; nasıl bir kitapta belli bir konuyu araştıran bunun dışındakilere pek dikkat etmezse, *"akılda ne varsa kulak da o yana dikilir."*[5]

Duyumların doğru ve tam algılanmayıp eksik algılamalardan kıyaslamalara gitmenin, insanı gerçekten ne kadar uzaklaştırdığını, Mevlâna, bir sağır örneği ile gayet güzel anlatmaktadır: Komşusu hasta olan bir sağır, onun halini hatırını sormaya gider. Sağır zor duyduğu, hastanın sesi de halsizleştiği için sağlıklı bir anlaşma olmaz. Sağır kendi kafasında konuşmanın nasıl geçeceğini tasarlayarak konuşmaya başlar.

Sağır - "Nasılsın?"

Hasta - "Öldüm".

Sağır - "Şükürler olsun. Ne yemek yedin?"

Hasta - "Zehir-zakkum,"

Sağır - "Afiyetler olsun. Derdine çare bulmak için hekimlerden kim geliyor, sana kim bakıyor?"

Hasta - “Yürü git be! Azrail geliyor."

Sağır - "Sevin, sevin; ayağı pek kutludur."

---

[1] Kur'ân-ı Kerim. 29/40; 6/13; 20/102; 36/51; 39/68.
Mesnevi. 1/1938-1950, 2115-2118

[2] Mesnevi. 1/2564-2565

[3] Mesnevi. 2/1195-1229

[4] Mesnevi. 4/1620- 1630; 5/1683'den önceki başlık.

[5] Fîhi Mâfih. s.331.Mesnevi. 6/666

Bu karşılıklı konuşmada, hasta sinirinden küplere binmiş, derdi daha da azmış; buna karşı sağır iyi bir şey yaptığını sanarak, hastadan sorularına olumlu cevaplar aldığını farz ederek sevinmiştir[1].

İnsanın iradesi dışında ve sürekli çalışan bir duyu organı da burundur ve buradaki duyumlar da havadaki değişimlerden meydana gelir. Tabiattaki hemen her madde kendisine has bir koku salgılar; bu, belli bir yoğunluğu aşınca insan bunu algılayabilir. Buradaki insan duyumlarının oldukça yoğun kokular üzerinde olduğunu vurgulamak gerekir. Muhakkak ki insan, tabiatta var olan kokuların büyük bir çoğunluğundan habersizdir. Birçok küçük hayvanların bizden daha iyi koku almalarının yanı sıra, şeytanlar da insanın bilmediği yollardan koku alırlar[2]. Koku, varlıkların ve olguların niteliği hakkında oldukça net bilgiler verir. Tenceredeki yemeği görmeden kokusundan tanıyabiliriz, insanın soluğu bile tahlil edilirse iç durumu ve hastalıkları hakkında bilgi verirler[3].

Kokuların nitelikleri ve insanın iç organlarını etkileme tarzları değişiktir. İnsana çok hoş gelen, onun iştahını açan, onu dinlendirip kendine getiren kokular olduğu gibi, iştahını kapatan, midesini bulandıran ve hattâ bayıltan kokular da vardır. Unutmamalı ki, koku bir ifade aracıdır. Kokuyu algılayamayan bir kişiye pis kokulu fışkı da birdir, güzel kokulu misk de[4]. Özellikle diğer duyu organları çalışmayan veya hassas olmayanlar için koku gerçek bir kılavuzdur; körlere değnektir. Yakup'un gözleri, Yusuf'un gömleğinin kokusundan açılmıştı[5].

İnsanlar, içinde yaşadıkları kokulara kısa süre içinde alışırlar ve bunun dışındaki kokular eğer şiddetli ise, onlar için dayanılmaz olur. Mevlâna, güzel koku satanların pazarında bir adamın bayılması hikâyesini anlatır. Güzel kokulardan başı dönen bu adam, halkın onu güzel kokularla ayıltmak istemesine rağmen ayılmıyordu. Neden bayıldığını da kimse bilmiyordu. Kısa süre içinde şehirde haber yayıldı. Tabakhanede çalışan bu kişinin erkek kardeşi geldi. Avucunda tuttuğu biraz köpek pisliğini koklatarak bu adamın beyin damarlarını uyandırdı, kendine getirdi[6]. İnsan tabiatı alıştığı şeyleri arar; ancak pislerin temizlerle uyuşamayacağı gibi, temizlik ve güzel kokular da insanlara mahsustur; insan alelade bir canlı değil, nûr sahibi bir varlıktır.

Duyu organlarımızın algıladığı ve beyinde henüz iyice işlenerek bilgi-işlem sistemine dâhil edilmemiş ham verilere duyum; bunların beyinde işlenerek bilgi sistemi içine girmesine de duygu diyoruz. Kendi içimizdeki veya dışımızdaki bazı şeyleri algılayıp anlamak duygudur. Bu şekilde duygu hayvanlarda da vardır. Duygu ile, sarıyı kırmızıdan, büyüğü küçükten, acıyı tatlıdan, temizi pisten ayırt edebiliriz.

---

[1] Mesnevi. 1/3373-3390
[2] Mesnevi. 4/1780-1782
[3] Mesnevi. 4/1774-1776; 6/4908-4909
[4] Mesnevi. 1/1910-1911; 4/3465
[5] Mesnevi, 1/1909-1910; 4/246-247
[6] Mesnevi. 4/257-305

Dokunmak, serti yumuşaktan, soğuğu sıcaktan, ılığı kaynardan, yaşı kurudan, duvarı ağaçtan ayırt eder. İnsanın dış duyguları engellenebilir ama iç duygular engellenemez. Hem dışımızdaki hem de içimizdeki dünyayı anlamak, duygu yerine geçer[1].

Duygular, dışarıda var olan belirtileri çekerek olur. Yeryüzünde ve gökyüzünde, en küçük zerreye kadar her şey kendi cinsini çeker. Mide ekmek çeker, göz renk emer, beyin ve burun kokuları duyar[2].

İnsanın dışardan aldığı duyumlar kadar içinde de duygular vardır. Sevinç, üzüntü, vicdan azabı, ferahlık, sıkıntı v.s, insanın içinde duyulur hale getirilmiş duygulardır[3].

Bu dünyadaki işlerin Allah iradesine göre olabilmeleri için insan, ruhlar dünyasından bedensel varlık haline gelmiştir. Hayırla şerrin, iyi ile kötünün, doğru ile yanlışın ortaya çıkması için sırlar, insandan alabildiğine gizlenmiştir. Bir casus gibi çalışan duygumuz, bedene ve duyu organlarına hapsedilmiştir[4]. Buna rağmen cansızlar, canlılar, melekler kendi varlık çerçevelerini aşamazken insan kendini aşmakta, gerçeğin üzerindeki kat kat perdeleri birbiri ardı sıra açmaktadır.

Hak her an evrenlerin hepsine ve zamanın tümüne hâkimdir. Onun duyguları, tahayyül edilemeyecek ayrı bir duygudur. Evrendeki her şeyin duyguları da birbirinden farklıdır. Hayvanlar, böcekler, kuşlar bizimle aynı şeyleri mi görüyorlar? Duyu organlarının ham verilerine bağlanıp kalmak insanda bilgiler değil, hayaller ve vehimler uyandırır[5].

İnsanın içindeki ve dışındaki duygular birbirlerine sıkı sıkıya bağlanmış, birbirlerinin verilerini kendi açılarından kontrol etmekte, birinin gücü diğerlerine de güç vermekte; zayıf kalan bir duygu diğerleri tarafından korunmakta ve desteklenmektedir[6]. İnsan isterse bazı duygularını güçlendirebilir. Hattâ her canlının duygularından bir ikisi diğerlerinden çok güçlü olduğu gibi, insanların da verimli kullanıldığında diğerlerine üstünlük sağlayan, bütün hünerlerini oraya topladıkları organları vardır[7]. Bir müzisyen kulaklarına ve parmaklarına, bir ressam gözlerine ve ellerine, bir aşçı burnuna ve diline, bir sporcu gözüne ve bazı beden organlarına güvenir. Buna rağmen duygularımız çok zayıf ve sınırlıdır. Bizim duygularımızın dışında, hakikate daha binlerce yol vardır[8]. İnsanın üstünlüğü, kendisine verilen bütün imkânları geliştirebilmesi ve kullanabilmesidir. Böylece o, Allah'ın ışığına en çok yaklaşan varlık, bu dünyadaki bütün canlılardan da -geliştirdiği araçlar vasıtasıyla- her yönden daha güçlü algılar alıp bunları duygu ve bilgi haline getiren bir canlı olmuştur.

---

[1] Mesnevi. 5/3023'den önceki başlık, 3023
[2] Mesnevi. 6/2906-2910
[3] Mesnevi. 3/345-346
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 1.8.212(2001- 2007)
[5] Mesnevi. 6/2205-2236
[6] Mesnevi. 2/3240-3258
[7] Mesnevi. 6/2820-2833
[8] Mesnevi. 4/3755-3759; 1/3793-3794

Dünyadaki varlıklar çeşitli yönlerden birbirlerinden farklıdırlar. Duyu organlarımız, bu farklılıkların sadece algılanabilir yönlerini, şekillerini, renklerini, kokularını v.s. fark edebilirler. Oysa bu farklılıkların arkasında daha birçok farklılıklar gene vardır.

> *"Körlüklerinden, arada sonsuz bir fark olduğunu bilemediler."*[1]

Meselâ, arı hem bal yapar hem zehir; bu maddelerin ikisi de çiçekten alınır. Aynı otu yiyen bir ceylandan hem misk kokusu çıkar hem de fışkı. Ot yiyen başka birçok hayvan, bunu değişik maddeler haline dönüştürürler. Kamışlar birbirine benzerler ama kimisi şeker kamışıdır, kimisi şekersiz kamış. Acı ve zehirli su ile tatlı su, görünüşte birbirine benzer ama anlamları ve etkileri arasında çok büyük farklar vardır[2]. Pek çok çirkin ve tehlikeli şeyler vardır ki, *"güzel gösterilmiştir."*[3]

Bir insanda ayırt etme duygusunun muhakkak olması gerekir. Duygunun ayırt etmesi de Allah ışığı ile olur. Allah ışığına uyan kişi, belirtilerin ve sebeplerin ötesine geçer[4].

> *"Anlayacak akıl, duyacak, dinleyecek kulak sahibi olmak için hiç de mi yeryüzünde gezip dolaşmazlar? Gerçekten de gözler kör olmaz ama, gönüllerdeki can gözleri körleşir."*[5]

Eğer iç duygulara, can duygularına engel oluyorsa, Mevlâna, beden duyularına ve duygularına olumsuz bakmaktadır.

> *"Aşağılık duygunun kulağına pamuk tıkayın; gözlerinizden duygu bağını çözün."*[6]

diyen Mevlâna, baş kulağını "can kulağının pamuğu" olarak nitelemekte; diğerlerinin faaliyetlerini engellediğini belirtmektedir. Ona göre beden bu dünyanın maddelerinden yaratıldığı için, bedenin duyumları maddeye, maddenin dış yüzüne yöneliktir. Bu nedenle Mevlâna, Fecr sûresinin 27-30. âyetlerine uygun olarak, duygusuz, düşüncesiz kalınmasını; inanmış, şüpheden kurtulmuş olarak Allah'a dönülmesini istemektedir[7].

Duygu ve akıl sahasında kalındığında Ömer ile Ebu'l-Hikem'in birbirlerine eşit ve olgun kişiler gibi göründüğünü görüyoruz. Ama duyu organlarımızın net olarak algılayamadığı "can" bahsine gelince -duyu ve sebeplerin çaresiz kaldığı bu sahada Ömer'in yükseldiğini ve Ebu'l-

---

[1] Mesnevi. 1/268
[2] Mesnevi, 1/267-285
[3] Kur'ân-ı Kerim. 6/122
[4] Mesnevi. 1/2644-2648
[5] Kur'ân-ı Kerim. 22/46
[6] Mesnevi. 1/570
[7] Mesnevi. 1/570-580

Hikem'in de "Ebu Cehil" (cehalet, bilgisizlik babası) olduğunu biliyoruz[1]. Bu nedenle insan, görünenden görünmeyene gidebilmelidir, şekillerin arkasındaki anlama ulaşabilmelidir. Bir meyve için şekil nedir ki? Meyvenin anlamı, şeklin arkasındaki tattır[2]. Ama duygular bunu yapabilirler mi? Mevlâna'ya göre duygular, âdeta duru suyun yüzünü kaplayan çer-çöp gibidir; duru su "can"dır ve akıl vasıtasıyla bu suyun üzerindeki çöpler temizlenerek can ön plana çıkartılmalıdır[3].

Duyumlar ve duygular insan bedenini oldukça yormakta, bir yük gibi insanın üzerine binmektedir. Bu nedenle uyku, insanların duyu organlarının dinlenmesi için gereklidir. Uyku için de gerekli şartlar hazırlanmıştır. Allah'ın ışığı ile algılayan kişiler olan evliyalar için, duyumların ve duyguların bir yükü olmaz. O halde duygularımızı tüm akla (akl-ı küll) yaklaştırmamız, oraya ulaşmamız; duyguları ve akılları Allah denizinde bırakmamız gerekir[4]. İnsanı, bu dünyanın çeşitli ve aldatıcı yönlerine çektiği sürece duyumlarımız ve uyanıklık durumu bir tufandır. Böyle bir durumda uykunun tercih edilmesi, uyku zamanında Allah'ın ruhları bir süre bedenden alması, bedeni sadece hayvani yönü ile baş başa bırakması[5] ve bu arada ruhun ve canın büyük hürriyet kazanmasından, dünya ve nefis problemleriyle uğraşmamasındandır.

> *"Geceleyin zindandakilerin zindandan, devlet adamlarının devletten haberleri yoktur."*[6]

Yüzeysel durumlara çok bağlı kalmayı, Mevlâna, bir akıl uykusu olarak nitelemiş, Allah nuru ile ışıklanmış aklın uyanık kalması için de nefsin emrindeki duyumların uyuması gerektiğini belirtmiştir[7].

Mevlâna, eserlerinin bazı yerlerinde de, gene aynı anlamda olmak üzere, iki türlü duygu olduğunu söylemektedir: Dünya duygusu ve din duygusu. Bu iki duygu birbirine zıttır ve birbirini tahrip eder. Din duygusu kesin olarak beden duygularının iyice kontrolünü gerektirir, hattâ onu yıkar. Ama bu yıkma bir su arkının temizlenmesi, bir madeni bulmak için yerin kazılması, bir yaranın tedavi edilmek için deşilmesi, hattâ düşmandan bir kalenin tahrip edilerek alınması gibidir. Mesele, insanın içindeki incinin ortaya çıkartılmasıdır; dünya duyguları ise buna engel olur[8]. Çünkü bu duygular sürekli olarak somut verilere dayanmak isterler. Bu duyguyu faaliyete geçirmek gerekir. Mesnevi'nin bir yerinde Mevlâna, bu durumu "duyguların değişmesi" olarak görmektedir[9].

Yüce Allah, her şeyi duyandır, görendir, bilendir. Ancak insanların duyu organları onu idrak edemez; o ise bilgisiyle her şeyi idrak

---

[1] Mesnevi. 1/1508-1512
[2] Mesnevi. 3/526-528
[3] Mesnevi. 3/1827-1830
[4] Mesnevi. 1/3195-3203, 3684-3688; 3/524
[5] Kur'ân-ı Kerim, 39/42
[6] Mesnevi. 1/392
[7] Mesnevi. 1/386-401
[8] Mesnevi. 1/302-311, 1021-1022; 2/701-712
[9] Mesnevi. 1/1044

eder[1]. Onun bu dünyadaki insanlara yönelmesi de söyleme ve işittirme yoluyla değil, akla vahiy etme yoluyladır[2].

Duyumların ve duyguların bir insanda birikmesi, sağlıklı bir şekilde işlenmesi ve inceltilmesi sonucunda bir "görüş"e ulaşılır. Eğer duyguların oluşumunda veya işlenmesinde hatalar varsa, "yanlış görüşler" ortaya çıkar, insan için en büyük tehlikelerden biri, nefsin isteklerine bağlı duyumların insan görüşüne hâkim olmasıdır. Öyle durumlar ya insanı sonu gelmeyen açlıklar içine bırakır ya da vehim ve hayallere yol açar. Bu durumlardan dikkatle kaçınmalıdır[3].

Eğer insan ham duyumların ve nefse bağlı duyguların ötesine geçebilirse, o zaman bütün duyu organlarının algılama güçleri ve ortaklaşa çalışmaları artar. Böylece bilgiden inanç seviyesine yükselen insan için, artık "görüş" rehber olur. Bir insanda "görüş"üne ulaşabilme yolu bilgiden geçer. Bilgi görüşe, görüş tam inanca götürür. Bilginin ve görüşün oluşmasında en büyük engellerden birisi de unutma veya unutturmadır[4].

İnsan bedeni doğru veya yanlış görüşler tarafından, huylar tarafından yönlendirilmektedir. İnsan da zaten görüş demektir; bedenin şekli, maddesi hiç bir işe yaramaz, kaba bir et, bir kemik toplamasıdır.

> *"Hadi, gör: çünkü sende bir görüştür işe yarayan ancak; öte yanın yağdır, ettir, iliktir, damardır, sinirdir."*[5]

---

[1] Kur'ân-ı Kerim. 3/121; 6/103; 4/148.
[2] Mesnevi. 6/3799
[3] Mesnevi. 1/482; 5/1102-1103
Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.109(874)
[4] Mesnevi. 1/527-528, 1685; 2/3240-3245; 3/4120-4127
Fîhi Mâfih. s.66-67
[5] Mesnevi. 6/1464, 3001; 1/1412
Macâlis-i Sab'a. s.25

1.2.2. İnsanın manevî tarafı ağır basan yönleri

1.2.2.1. İnsan bedeninde gömülü olan define

> *"Ey Tanrı Kitabı'nın örneği insanoğlu!*
> *Ey şahlık cemâlinin aynası mutlu varlık!*
> *Her şey sensin, âlemde ne varsa senden dışarıda değil.*
> *Sen, her ne ararsan kendinde ara, çünkü her varlık sende."*[1]

İnsan, Tanrı değildir ve olamaz da! Ama şu evrendeki varlıklar karşılaştırıldığında yükselmeye, yücelmeye, mükemmelleşmeye onun kadar istekli ve gayretli bir başka varlık da bulunmaz, insanda o kadar büyük bir aşk, hırs ve arzu vardır ki, bütün evreni bile ele geçirse gene de tatmin olmaz. Uğraştığı her işte; bilimde, sanatta, teknikte gelişmişin daha gelişmişini, mükemmelin daha mükemmelini arar. Onun içinde hiç sonu gelmeyen, onu her alanda daha ileri gitmeye motive eden bir mükemmelleşme arzusu vardır. Gelişme ve yükseliş, sürekli bir merdivendir; merdivenin basamakları oturup kalmak için değil, üzerine basıp daha da yükselmek içindir[2]. İnsan, Tanrı değildir ama, Allah bütün yüce sırlarını onun içine yerleştirmiştir, insan, evrendeki bütün varlıklar için, sadece Allah'ın emrine uyularak veya gösteriş olsun diye değil, gerçekten canla, gönülle, bedenle önünde secde edilecek bir varlıktır[3].

Eğer Allah'ın verdiği vakti, nefsi ve malları iyi ve doğru yönde kullanırsa insanın değeri çok yüksektir; eğer bilgisizce ve eğri yönde kullanırsa insan çok kötüdür. Allah, Âdemoğullarını şereflendirmiştir; tabiatta hiçbir varlığın elinden gelmeyen işler onun elinden gelmektedir. Tabiattaki her şeyi yerli yerinde kullanan insan, kendisinin anlamını hâlâ çözememiş, kendi varlığını hâlâ doğru işte kullanamamaktadır[4].

> *"Sen toprak üzerine kendi nakşını işledin, ama ne yazık ki, kendi aslını unuttun."*[5]

İnsanın anlamı, onun içindeki hazinedir. O hazine insanın bedeninde, nefsinde, canının içindedir. Bu nedenle insanın onu dışarda aramaması gerekir[6].

İnsan, bütün hayatı boyunca aradığı ana gerçeğe aslında o kadar uzak değildir. O, büyük bir su kenarında susuzluktan uykuya dalmış veya bir hazine üstünde açlıktan, dilenerek ölen bir zavallı gibidir. Mevlâna coştuğunda, insanı Allah denizine katıp kaybetmektedir, insan zaten o

---

[1] Mevlâna'nın Rubaileri, s.286(1382)
[2] Fîhi Mâfih. s.99 -100
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 2. s.284(2309-2310)
[4] Fîhi Mâfih. s.24 - 26
[5] Mevlâna'nın Rubaileri. s.269(1300)
[6] a.g.e. s.11(43)

olduğu için, gözün kendi kendisini görememesi gibi, insan da kendi değerini görememektedir[1].

İnsan, içinde iki dünyayı da gizleyen bir zerredir. Denizden habersiz ama kâse gibi denizin üzerinde gezinip duran bu küçük varlık[2], coşku anında şöyle demektedir:

> *"Bir yıldızım ben, hem yerdeyim hem gökte...*
>
> *Yeryüzündekilere mumum, gökyüzündekilere nûr; meleklere canım, yıldızlara beden.*
>
> *Zerre görünmedeyim ama güneşim ben; cüz görünmedeyim ama varlığın tümü benimdir."*[3]

Bilinmeyi dilediğinde, emanetini verecek bir varlık arayan; yerlere ve göklere kabul ettiremediği emanetini insana yükleyen yüce Allah, -çeşitli kitaplarda geçen bir hadise göre- *"Yerime, göğüme sığamadım da inanan kulumun gönlüne sığdım"*, demiştir[4].

İnsanın çok büyük bir değer olduğu, Allah'ın onu özenerek yarattığı ve yücelttiği, ancak insanın kendi kendisini tanımadığı ve kendi değerinden habersiz olduğu[5]; Mevlâna'nın işlediği ana konulardandır.

Gerek sonsuz küçüklere gerek sonu bulunmaz uzaklıklara doğru her nesneyi ve olguyu en ince ayrıntılarına kadar inceleyen ve bilen insanoğlu, kendini bilmiyor. Evrendeki her şeyin ne işe yaradığını biliyor, kendisinin ne işe yaradığını bilmiyor. Oysa ki, evrende en değerli şey, insanın kendi temellerini ve hedeflerini bilmesidir. O kendisini basit, zayıf bir beden gibi görmektedir. Halbuki koskoca âlem onun içinde durulmuş olarak durmaktadır. Her dert ve her derman ondadır. O, gizli bir kitaptır; dışarıya ihtiyacı yoktur ve kendisini okuması, anlaması yeterlidir. Yaratılışın anlamı karşısında, insanın kendisini su ve toprak olarak görmesi yanlıştır. Çünkü onun içindeki manevî unsurlar, toprak dünyasının dışında yolculuk etmektedir. Onun bedeni, sadece içinden can ırmağının akıp gittiği bir kalıptır[6]. Ama insanlar bunu bilmiyorlar; toz-çamur içinde yatıp uyuyorlar. Sanki bütün hayatı boyunca kendisi için yaşamakta, kendisini gözetmekte, kendisini göstermek istemektedir. Buna rağmen, tâ içinde gizli olan gerçek varlığını ve değerini görmekten çok uzaktadır[7].

---

[1] a.g.e. s.269(1301-1302)
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.110(891,899)
[3] a.g.e. s.118(975-979)
[4] Mevlâna'nın Mektupları, s.5.
Mevlâna, bir gazelinde *"Tanrı insanda göründü; hayır-şer bir araya toplandı; şaşırma bu kazaya, bu kadere... sakın testiyi kırmayasın"* demektedir. Dîvan (2). s.172(2184)
[5] Fîhi Mâfih. s.292-293
Dîvan (2). s.274(3508-3509)
[6] Mevlâna'nın Rubaileri. s.310(1494)
Mesnevi. 3/2650-2657
[7] Dîvan-ı Kebîr, cilt 2. s.454(3843 - 3850)

İnsan, kendi benliğini Allah'ın yardımıyla bulur. O, genellikle Allah'ı çok uzaklarda arar; aralarında hiç kapatamayacağı mesafeler varmış gibi, O'na özlemle, uzaktan bakar. Oysa Allah her insana *"şahdamarından daha yakın"*dır[1]. Bütün mesele onu bulabilmektir, insan maddî dünya ile çok meşgul olduğundan, maddî olmayan varlık unsurlarını sağlıklı düşünemiyor. Meselâ insan, düşüncenin nereden, nasıl kaynaklandığını ve söze, yazıya döküldüğünde nerede olduğunu bulamaz, insanda her an ve iradesi dışında çok çeşitli düşünceler var ve yok olmaktadır. O, âdeta düşüncelerin uğrayıp geçtiği bir varlık gibidir; ama o bundan habersizdir, insan kendisini bilmekten ve dolayısıyla Tanrı'sını bilmekten âciz kalıyor, yakınlığı uzaklık haline getiriyor[2].

İnsanın kendisini tanıyamaması, onun gerçek varlığının çok iyi gizlenmiş olmasındandır. Evrendeki bütün varlıkların dıştan algılanabilen özelliklerinin arkasında daha birçok özelliği ve gerçek anlamı vardır. Ağacın, dalın, yaprağın, gübrenin, toprağın amacı meyve ve meyvenin tadıdır. Demirin ve taşın dışı karanlıktır, içlerindeyse bir ışık ve nûr âlemi vardır. Varoluşun yoklukta, emin olmanın korkuda, barışın savaşta gizli olduğu gibi nefsimizin ve bedenimizin içinde de gerçek varlığımız gizlidir. Nedense beden ve nefsanî duygular algılanır da, onun içindeki esas varlık amacı olan hazine veya değerli şey fark edilemez[3].

İnsanda, onun varlığından başka bir varlık gizlidir. Görünen birinci varlığı yok olucudur, gerçek varlığı ise kalıcıdır[4]. Mevlâna'ya göre göre insanın gerçek varlığı, en iyi gizlenmiş varlıklardan biridir. Güya periler insanlar tarafından algılanamazlar ve gizlidirler. Eğer düşünülürse, insanın, gizli olan perilerden yüz kat daha gizli olduğu anlaşılır, insan *"Musa'nın âsâsı", "İsa'nın nefesi"* gibi gizlidir; gerçek anlamları görünüşlerinden çok farklıdır[5].

Görünüşte insan toprak ve sudan meydana gelmiştir ve yeryüzündedir. Oysa gerçekte, anlam bakımından göklerden çok yücedir. Kur'ân'ın yedi kat anlamı olduğu ve insanların bunun ancak birkaç katını anlayabildiği gibi, insanın da -ulaşılması çok zor- kat kat anlamları vardır[6]. Bu anlamlar içtedir; oysa gerek beşerî bilimler gerek dinî bilimler bilimler insanın bedeni ile, dış halleri ile uğraşa gelmişlerdir. Beden dünyasından çok daha karmaşık olan insanın üç dünyasına girmek zordur ve buna cesaret eden de azdır, insanın dış halleri üç boyutta incelenmeye çalışılıyor: geçmiş, bugün ve gelecek. Ancak bunların üçünde de net bir sonuca ulaşılamamaktadır. Oysa insanın iç hallerini incelemek için üç boyut yetmez. O evrenin incelenmesi sayı ile mümkün olmaz; çünkü onda her solukta yenilenen, tazelenen binlerce hikmet ve bilgi vardır.

---

[1] Kur'ân-ı Kerim. 50/16
[2] Fîhi Mâfih. s.321
[3] Mesnevi. 6/3583-3589
[4] Mesnevi. 6/3785-3787
[5] Mesnevi. 3/4255 - 4265
Dîvan-ı Kebîr, cilt 2. S232 (1883 -1886)
[6] Mevlâna'nın Mektupları, s.31
Mesnevi. 3/1898

Bizim aklımız parça-buçuk olduğu için, bilgisi ve düşünmesi de öyledir; oysa zamanın ve mekânın tümü Allah katında, tüm akılda açıkça bellidir[1].

İnsan, gerçek anlamının ve varlığının bu gizliliğine karşı âciz midir? Kesinlikle değildir. Evrende hem çevresini hem de kendi kendini tahlil edip anlayabilecek belki de tek varlık insandır. Ama o bunun nasıl yapılacağını bilmiyor. Bunun için insanın, önce benlikten geçmesi, kendi iç yüzüne bakmayı öğrenmesi gerekir. İnsanın dış yüzü basittir, şekildir, renktir. Allah'ın "Bana dönün" demesindeki hikmet, insanın kendisine dönmesidir; tenden ve nefisten geçip cana ulaşmasıdır; "benlik" ve "bizlik" sevdasından vazgeçmesidir. Gerçek varlığa ulaşması için, insanın kendi benliğinden geçip "yok olması" gerekmektedir, insanın iç yüzüne dikkatlice bakıldığında, onun içinde engin bir insan denizi görülür[2]. Esas olan o denize ulaşmak ve insanı orada değerlendirmektir, insanın hep dışarıda aradığı şey, aslında onun içindedir; ama o evrenin içinde başı dönmüş bir vaziyette dolanıp durmaktadır[3]. İnsan, kendine konmuş isme bağlı kalır, o isim çağrılınca, onu kendisi sanır; tâbi yanılır. Kendinde olduğu zaman kendini görüp bulamaz; kendine ulaşması için önce kendisinden geçmelidir[4].

> *"Bütünlük âleminde gizlenmiş hazine biziz. Sonsuzluk mülkünün sahibi biziz. Su ve toprak karanlıklarından geçtik. Hem Hızır hem de Bengisu biziz."*[5]

İnsanı böylesine değerli gören Mevlâna, onun değerini içindeki hazine ile ölçmektedir. Allah, Âdem'i çok büyük olarak yaratmadı; ama onun kafası ve gönlü genişti. Kendi ruhundaki birçok bilgiyi ona aktardı, *"adları öğretti"*. Allah, kendisine bir yer aradığında, yarattığı kocaman âlemler içinde kendisine uygun bir yer bulamadı; inanan insanın gönlünü genişletti ve oraya yerleşti. Emanetini bırakacak yer aradığında da onu kabul edebilecek varlık bulamıyordu; her şey bu emanetin kendilerini yakıp yok edeceğinden korkuyordu. Bu emaneti de insan kabul etti. İnsan, bu nedenle değerlidir. Yeryüzündeki, dış yapısı topraktan ve sudan meydana gelen bu varlığın içinde evrenin en değerli hazinesi gizlidir[6].

Allah gizli bir hazine idi; bilinmek istedi ve bu evrenleri yarattı. Bütün evrenlere en büyük parçadan en küçük zerrelere kadar kendi gizliliklerinden parçalar koydu. Yer ve gök özelliklerinden karma olarak insanı yarattı; toprağı bir padişah şekline soktu, insanı da gizli bir hazine haline getirdi, kendi rahmet denizinden o testiyi de doldurdu[7]. Ancak perdeli olan her şey gibi, bu hazine de gözükmüyor. Perdeleri çekilmiş

---

[1] Mevlâna'nın Mektupları, s.75
[2] Mevlâna'nın Rubaileri. s.308(1484-1486)
[3] a.g.e. s.332(1598)
Dîvan (2). s.287(3671)
[4] Mevlâna'nın Rubaileri. s.15(64)
[5] a.g.e. s. 195(956)
[6] Mesnevi. 1/2659-2677
[7] Mesnevi. 1/2872-2876

bir evin içinde nelerin olduğunu bilemeyiz, kapalı bir kitabın, kutunun içinde neler vardır bilemeyiz. Perdeler açılırsa evin içindekilerin dış yüzlerini görürüz. Kitap açılırsa ve yazısını okuyabilir, dilini anlayabilirsek ne denildiğini anlayabiliriz. Kutunun içindeki şeyin dışa vuran özelliklerini algılarız ama bu, o şeylerin anlaşılması demek değildir, insan dediğimiz varlık da, konuşmadığı ve hareket yapmadığı sürece bizim için gizlidir. Onun ne olduğunu anlamak için konuşturmak ve bazı hareketlerini gözlemek gerekir. Çünkü insanın içindeki deniz, kendini söz ve hareketlerle gösterir[1].

Ama gene de, insanı anlatmak zordur. Mevlâna coşku anlarında bile sık sık kendini anlatmaktan âciz kalmaktadır.

> *"Bir acayip cihanım ben, bir avuç toprakta gizlenmişim. Her gece ışığım, her güz bahar."*[2]

İnsan yüzlerce âlemi temsil etmekte, Allah sırrının şerhi olmaktadır; bu nedenle anlatımı zordur[3]. Ama bu kadar zor olan bir şey daha vardır; o da insanın kendi değerini ona anlatmaktır, insan kendini harap bir ev sanmakta, âdeta uyumaktadır. Oysa o, cevherin kendisidir; aradığı her şey kendisindedir[4].

O halde insanın kendisini değerlendirmesine neler engel olmaktadır? Bunun başta gelen nedenlerinden biri, evrendeki bütün varlıklar gibi, insanların gerçek varlığının da çeşitli perdeler altına gizlenmiş olmasıdır. Çıplak gözle hiçbir şeyin gerçek mahiyeti anlaşılamaz. Çünkü Peygamberimiz bile, Tanrı'ya *"Bana eşyayı olduğu gibi göster"* diye yalvarmıştır[5]. İnsanla gerçek arasındaki bir başka engel, engel, insan nefsinin bazı özellikleridir. Bunlardan birisi kibirlenmek ve büyüklük taslamaktır. Kibir ve büyüklenmek, âdeta Yâsîn sûresinin 8 ve 9. âyetlerinde geçen gözlerdeki perdeler, boynuzlardaki halkalar gibidir. İnsanlar, kendi içlerinden kaynaklanan bu engelleri genellikle fark etmezler, ama bunlar dış engellerden çok daha tehlikelidirler. Görmeye, duymaya ve başka türlü algılamalara engel olan bu gizli güçler, insanın kendi varlığını da doğru olarak algılayıp değerlendirmesini önlüyor[6]. İnsanın bazı şeylere karşı duyduğu aşırı istekler de, âdeta onun ayağına batmış bir diken gibidir, insanın gözünü karartan, onun amaçsız olarak dönüp dolaşmasına yol açan bu diken ayaktan çıkmadıkça, doğru olarak değerlendirmek ve düşünmek mümkün olmamaktadır. "Dünyaya sığmayan" Âdemoğlu, bir dikenin başına gizlenip gitmededir."[7]

> *"İnsan, büyük bir şeydir ve içinde her şey yazılıdır; fakat karanlıklar ve perdeler bırakmaz ki, insan içindeki o ilmi okuyabilsin. Bu perdeler*

---

[1] Mesnevi. 2/847-852
[2] Dîvan-ı Kebîr. Cilt 1. s.297(2747)
[3] a.g.e. s.369(3388)
[4] Mevlâna'nın Rubaileri. s.152(746), 309(1491)
[5] Fîhi Mâfih. s.79
[6] Mesnevi. 1/3254-3262
[7] Mesnevi. 1/1980

ve karanlıklar, bu dünyadaki türlü türlü meşguliyetler, insanın dünya işlerinde aldığı çeşitli tedbirleri ve gönlün sonsuz arzularıdır."[1]

İnsan kendisini aramaya kalksa da bulması o kadar kolay olmaz. Ondaki tek bir cana karşılık yüzlerce beden vardır, o halde bedenin çeşitli istek ve arzuları yönünde bir arayış insanı sadece çıkmaza sürükler, insanın bir başka arayışı da, kendi varlığını bırakıp, kendini, çevredeki insanlar içinde aramasıdır. Bu, insanın kendisini çevredeki insanlar aynasında görmesi, onların bilgilerine ve beklentilerine göre bir insan olmasıdır. En akıllı ve eğitilmiş kişilerin bile sık sık yaptıkları bu hata; insanın, başka insanların hoşuna gidecek şekilde davranması ve konuşması onu tutarsızlaştırmakta, zor durumlara sokmakta ve kendi kendine yabancılaştırmaktadır, insanın kendisini zorlayarak başka bir insan yapması ve onun kendisi olduğunu iddia etmesi, insan varlığının yüceliğine yakışmayan bir durumdur[2]. İnsanın kendine, kendi özelliklerine ve değerine güvenmesi, kendini gerçekleştirmesi esas olmalıdır.

İnsanın kendini değerlendirmesine engel olan bir başka durum, insan bedeninin bu dünya tabiatının bir parçası olmasıdır. Tabiatta, dört ana unsurun birbirine zıtlık ve savaşından başlamak üzere, en küçük zerrelere kadar gizli ve açık bir savaş sürmektedir. Zaten oluş, "zıddın zıddı yok edişinden" meydana gelmektedir. Oluş dünyasındaki savaşa iyice kendini kaptırmış olan insan, kendi içindeki haller ve benler savaşını görmemektedir[3]. Olgun insanın ilk yapacağı işlerden birisi, kendi içindeki savaşı durdurmak, kendi iç huzurunu ve barışı sağlamak olmalıdır. Bu, insanın önündeki perdelerin büyük bir kısmının kalkmasına yol açacaktır.

Gene de tabiatı doğru görmek, algılamak ve değerlendirmek bakımından en büyük ümit insandadır. Bunca perdelere rağmen insan gördüklerinden, duyduklarından, okuduklarından bilgiler oluşturup ona göre davranabiliyor. İnsanların bugüne kadarki bilgi ve kültür birikimi az değildir. Bütün bilgiler ve meslekler taş-toprak tarafından değil, insan tarafından yaratılmış, insanın içinden meydana gelmiştir. Bilgideki ve kültürdeki her gelişme, insanın önündeki perdelerin bir parça daha açılmasını sağlayacaktır.

Bazı sûfiler dış dünyaya "büyük evren", insanın iç dünyasına da "küçük evren" derler. Onlara göre insanın içi, dışarıdaki evrenin âdeta bir özetidir. Nasıl bir çekirdekte daha sonra olacağı ağacın dalları, yaprakları, kökü, meyveleri v.s. âdeta gizlenmiş ise, insanda da Allah'ın yarattığı evrenlerin bütün özellikleri birer öz olarak bulunmaktadır. Bu gerçeğe Mevlâna'nın bakış açısı öbür sûfilerden farklıdır, insanı "küçük

---

[1] Fîhi Mâfih. s.79
Mevlâna bir gazelinde de "... fakat yazıklar olsun size ki, kendi definenize kendiniz perdesiniz." demektedir, Dîvan (2). s.14(190)
[2] Mevlâna'nın Rubaileri. s.219 (1067-1068)
[3] Mesnevi. 6/30-59

evren" olarak niteleyenler, onun dış görünümüne bakmaktadırlar. Halbuki insanın gerçek varlığına ulaşsalar, onun "büyük evren" olduğunu, onun dışında kalan şeylerin "küçük evren" olduğunu anlarlardı. Görünüşte "küçük evren" olan insan, aslında "büyük evren"dir. Bu, şuna benzer: bir ağacın, bir bahçenin, onu yapan bahçıvanın amacı meyvedir. Bahçedeki ağaçtan maksat meyve, meyveden maksat tat ve vitamindir, işte evrenden maksat da insandır. Nasıl, ağacın bir meyvesinin çekirdeğinden yeni bir ağaç ve onlardan yüzlerce yeni meyve meydana geliyorsa insandan da birçok yeni evrenler meydana gelebilir.

Düşünce işten öncedir; anlam da şekilden öncedir. Bütün evrenlerin düşüncesi, anlamı insan olduğuna göre; o, evrenlerdeki her şeyden önce gelir[1].

Dışarıdaki bütün evrenlerin anlamını ve fikir temelini içinde bulundurduğu için *"büyük evren"* denilen insan, bunu bilmiyor. O aslında, üzeri samanla kaplı bir denizdir; şimdi saman yüzünden deniz görülmemektedir. Saman, onun bedeni; deniz ise aklı ve gönlüdür. Mevlâna, Hz. Muhammed'in şahsında büyük maneviyat evreninin dürülüp küçüldüğünü ve nakışlı bir surette insanlara kendini gösterdiğini anlatır[2]. İnsan hakkındaki bu yüce inanç ve bilgisini de bütün insanlara yaymak, bütün insanlara Allah'ın aynı yüksek değeri verebileceğini göstermek ister.

Denizleri ve karayı kaplayan *"insanlık sırrı"*[3], bütün insanların içinde bulunmaktadır, insanın "üstün varlık" olma özellikleri, bilhassa gönülde toplanmaktadır.

> *"Gönül öyle bir varlıktır ki, şu yedi kat gök gibi yedi yüz gök orada yiter, görünmez olur."*[4]

İnsan kendi özgürlüğünün tadına ve güçlerinin farkına bilhassa rüyasında, beden duygularının yükünden kurtulduğunda varmaktadır. O zaman, insanın içinde bir şeyler kalkıp gitmekte, özgürce hareket etmektedir.

İnsan evreninin büyüklüğü yüce göklerle ölçülemediği gibi, derinliklerle de ölçülemez.

> *"Belki bir evrensin, derin mi derin bir denizsin sen. O ulular ulusu varlığın, dokuz yüz kattır...*
>
> *Dibi, kıyısı olmayan bir denizdir; yüzlerce evren o denizde gark olup gitmiştir."*[1]

---

[1] Mesnevi. 4/521-537
[2] Mesnevi. 1/2512-2518
[3] Mesnevi. 6/1879
[4] Mesnevi. 5/872

Bütün evrenleri yutan bu deniz de, insan dediğimiz bir küpe sığmıştır”[2].

İnsanların en güç meselelerinden biri, insana, kendi varlığının ve kendisine verilen bu gücün büyüklüğünü ve değerini anlatabilmek ve ondan, kendi anlamına uygun işler yapabilmesini beklemektedir.

[1] Mesnevi. 3/1303- 1304
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 2. s. 151 (1217)

1.2.2.2. Can veya ruh

Mevlâna'nın eserlerinde ve özellikle de Dîvan-ı Kebîr'inde en çok geçen kavramlardan ve insanı anlatırken başvurduğu unsurlardan biri, can veya ruhtur. Allah canlıları yaratırken onların bedenlerine ruh vermiş, ama insanı yaratırken özellikle kendi ruhundan üfürmüştür, İsrâ sûresinde, Peygamber'e ruh üzerine soru sorulduğunda, onun, 'ruhun Allah'ın emrinde olduğunu ve insanlara bunun hakkında pek az bilgi verildiğini' bildirmesi istenmiştir[1].

Can ve gönül evreni, Allah katında ve her türlü canlılığın kaynaklandığı bir evrendir. Canlılar oradan gelir, oraya gider. Canlar o evrende bir ve beraberdirler, yâni bütün canlar aslında birdir. Can bu maddeden yaratılmış dünyada, şu gök-kubbenin altındaki havada kararsızdır. Burada belli bir süre kalır, sonra toprak bedenleri terk edip anlam evrenine, can evrenine ulaşır, orayı yurt edinir[2].

Allah katında can ve gönül evreninden bazı canlar veya ruhlar, Allah'a bağlılıkları kontrol edilmek üzere bu madde evrenine gönderilmektedir. Sınav, kıyamet gününe kadar bölük bölük sürecektir.

Can, Mevlâna'ya göre, Allah'ın esas sıfatlarından biridir. O, canlar canıdır[3]. Varlıklara esas hayat ve anlam veren, O'nun, değişik şekillerde bu dünyaya gönderdiği canlardır.

Can, madde dünyasında hemen kendi etrafına bazı uyumlu maddeleri toplamaya, onlardan bir beden meydana getirmeye başlar. Can, bedende kaldığı sürece birbirine zıt unsurlar bir arada kalarak uyumlu bir birlik meydana getirir; yabancılığı kaldırıp onları ortak bir amaca göre çalıştırır. Ama can bedenden ayrılınca bütün unsurlar bozulmaya, dağılmaya ve birbirlerini yok etmeye başlarlar[4]. Canın hastalanıp zayıfladığı anlar olabilir ama parçalanamaz, bölünemez[5].

Mevlâna'ya göre, evrenin her tarafında can vardır. Bizim cansız dediğimiz maddelerde de aslında donmuş bir can vardır. Kıyamet günü İsrafil'in "sûr"u ile bütün evren canlanacaktır. Bu hususu daha iyi anlatmak için, Mesnevi'de bir ejderha hikâyesi anlatılmaktadır[6]. Bağdat civarında bir yılancı, soğuk bir kış gününde erkenden çevrede dolaşırken ölmüş bir ejderha gördü. Bunu Bağdat'taki halka göstermek için iplerle sıkıca bağladı, çeşitli çuvallara koydu, kilimlere sardı ve şehre getirdi. Halk, bu üstü örtülü ejderhanın başına toplandı. O sırada iyice yükselmiş olan güneş, sarılarak soğuktan korunmuş olan yılanı daha da ısıtınca, donu çözülen hayvan hareket etmeye başlamış. Ölü varlığın tekrar

---

[1] Kur'ân-ı Kerim. 17/85; 32/9.
Mevlâna'nın Mektupları, s.143
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 2. s.164- 165(1317- 1318), 190(1543), 386(3242)
[3] Dîvan (2). s.260(3300)
[4] Macâlis-i Sab'a. s.26
[5] Dîvan- ı Kebîr, cilt 2. s.37(294)
[6] Mesnevi. 3/976-1066

dirilmesi, üzerindekileri atarak halkın üzerine hücum etmesi bir çok yaralanma ve ölümlere neden olmuştu. Aslında o büyük yılan ölmemiş, sıcak kanlı bir hayvan olduğu için zemheri soğuğundan donmuştu. Mevlâna buradan hareketle aslında bütün evrenin canlı olduğunu, duyduğunu, işittiğini, baktığını, gördüğünü; yarın mahşer güneşi altında kımıldayıp canlanmaya başlayacağını anlatıyor. Tabiattaki hareket eden bütün canlılar da, insan dahil, cansız cisimlerden meydana gelmekte ve tekrar cansız cisimlere dönüşmektedirler. Bize göre ölü ve cansız dediğimiz varlıklar, aslında diri ve canlıdırlar.

Sufilere göre, varlık evreninin her yanı canlıdır. Bir tahtanın, bir demirin, bir kalem veya kâğıdın varlığını, şeklini, özelliklerini koruması, onlarda bir ruh ve can olduğunu göstermektedir. Bize cansız, hareketsiz gibi gözüken her cismin ve zerrenin içinde, aslında çok büyük bir hareket ve canlılık vardır. Bitkilerin ruhu veya canı biraz daha hareketlidir; büyürler, gelişirler, ama varlıklarını uzun süre koruyamazlar. Bu nedenle kısa ömürlü varlıklarını üreme yoluyla ve değişik bir tarzda sürdürmeye gayret ederler. Hayvanların canları bitkilerinkinden daha üstündür, çünkü onlar bitkilerin bütün özelliklerini gösterdikleri gibi, bir yerden bir yere hareket ederler, doğrudan toprağa bağlı olmaktan kurtulmuşlardır. Buna ek olarak algılarlar, algılarını biriktirip ilkel bilgilerin temelini oluştururlar, ses ve hareketlerle aktif savunma yapabilirler. Bitkilerin diken, zehir, kabuk gibi korunma yollarına karşı, hayvanlarınki daha gelişmiş sistemlerdir, insanın ruhu ve canı ise, alttaki bütün bitki ve hayvan dünyasınınkinden çeşitlidir, insanlar beslenme, büyüme, üreme, ses çıkarma, hareket etme, algılama, basit tepkiler gösterme özelliklerine anlama, söyleme, gülme, bilgi işleme gibi bir çok üstün özellikler katmaktadırlar.

Mevlâna, eserlerinde özellikle insan ruhu ve canı üzerinde durmaktadır. Ona göre, insanda iki türlü can bulunmaktadır: hayvanî can ve insanî can. Bu iki can birbirinden çok ayrıdır. Hayvanî can veya ruh her varlıkta, her insanda ayrı ayrıdır; hayvanî canda birlik yoktur. Bu can insanı yediren, içtiren, yaşatan, geliştiren, cinsini üreten candır, insanî can ise anlayış, düşünüş, söyleyiş, iyilik, güzellik, doğruluk gibi özellikleri içinde bulundurandır. Hayvanî ve insanî canın ayrılığı o kadar açıktır ki, meselâ hayvanî canın yiyeceğinden insanî can doymaz; insanî canın üzüntüsünü hayvanî can anlamaz. Hattâ bunlar birbirine düşmandır; hayvanî can insanî canı ezmeye, yok etmeye çalışır. Bedeni geliştirip büyüten hayvanî candır. Hem beden hem hayvanî can, aslında, insanî canın iş görmesi için birer âlettir. Yoksa beden ile can arasında mukayese edilmez bir yükseklik farkı vardır. Bedenin en fazla 2.5-3 metrelik boyuna karşın can, en yüksek göklere kadar çıkmaktadır.

Can, duyu organlarına ışık olmakta, algılamayı ve düşünmeyi sağlamaktadır. Can, beden olmadan da var olabilmektedir, fakat beden, can olmadan kokuşmuş bir leş olmaktadır[1].

[1] Mesnevi. 4/1881 - 1887; 2/188

İnsanî canlar Allah nuru ile ışıklanmalardır. Onlar bir büyük deniz gibi birdirler. Deniz, sayıya sığmaz, ancak bir rüzgar denizde dalgalar meydana getirdiği zaman, sayıya sığan dalgalardır, bu da anında tekrar denizin birliğine kavuşur. Güneş ışığı birdir, ancak cisimlerin üzerinde, odaların içinde güya parçalara ayrılmış gibi gözükür. Ortadan duvarlar kalktı, perdeler kaldırıldı mı güneş ışığı bir ve tek olur. İnsanî can da böyledir, Tanrı ışığıdır o; birdir. Ayrı ayrı gözükmesi bizi aldatmamalıdır. Dünyadaki çeşitli cisimler, canlıların bedenleri birleşemez; fakat on canı bir ve aynı olduğu için birleşir, kaynaşır ve hattâ birbirine zıt maddeleri bile birleştirir ve bir "canlı" haline getirir.

"Bir canım ben, bedenim yüz bindir. Can nedir, beden ne? Her ikisi de benim çünkü."[1]

Canlar, Allah'ın kandile benzeyen insan bedenini aydınlatmak için gönderdiği ışıklar gibidir. Bedendeki hayvanî canlar kandilin fitile, yağa ihtiyaç duyduğu gibi duyu verilerine ve gıdalara ihtiyaç duyar; insanî canlar ise sebebe bağlı olmadan yaşarlar[2]. Nasıl hayvanî can, nesil üretimi vasıtasıyla bazı özellikleriyle daha sonra da yaşamaya çalışıyorsa, insanî can da kültür ve medeniyeti miras bırakarak gelecek insanî canlarda etkilerini sürdürüyor.

Mevlâna can ile bedenin, hayat süresince birbirine uyumlu olduklarını anlatıyor. Her can kendi bedenine tam uyar ve onu tanır; ama bedenler canları bilemez. Canlar kendi eşini, dengini, kalıbını, iyiyi, kötüyü anlayacak bir şekilde, canlar evreninden donatılarak gelmişlerdir. Bedenle can birleşince birbirleriyle hep savaş halinde olmazlar, uyumlu da yaşarlar. Beden can ile güzelleşir, yücelir; tıpkı bir elin ancak beden ile hünerlendiği, bedenden koparılıp atıldığında hiçbir şeye yaramadığı gibi[3]. Ama gene de can-beden uyumunda canın yüceliğine ve önderliğine dikkat etmelidir. Yoksa can, sadece bedenin emirlerini yerine getiren bir güç olunca, kendi varlığının zıddına hareket etmiş demektir[4].

Bedenle can arasındaki uyumun hassaslığına dikkat etmelidir; çünkü bunlar, mahiyetleri itibarıyla birbirinden çok farklıdır. Bedenin boyu kısacık olmasına karşın *"can dokuz kat gökten de yüce, dokuz gökten de geniştir."*[5] Beden toza-toprağa benzer, can ise onu tozutan yel gibidir. Eğer can toz olsa, onu hareket ettirecek bir başka can gelir. Can ile beden arasındaki bağlantı, her ikisinin de hayat süresince birbirlerine bağımlı olmalarıdır. Canı bildiren, bedenin hareketidir, tozu bildiren yeldir. O halde bedenler hareket için, yaşamak için cana muhtaçtırlar; canlar, kendilerini gösterebilmek için bedenlere ve kalıplara muhtaçtırlar[6].

---

[1] Mevlâna'nın Mektupları, s.126
[2] Mesnevi, 2/180-190; 4/425-433
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 1. s.185(1748- 1750); cilt 3. s.78(572-575)
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.26(175)
[5] a.g.e. cilt 1.3.324(2983)
[6] a.g.e. cilt 3. s.219(2046-2049)

Can, ateş gibi, beden onun dumanı gibidir. Dumanın ateşi perdelediği gibi, beden de canı perdelemektedir. Beden mumdur; can onun yanan ışığıdır. Can sudur, beden o suyun aktığı bir dere[1]. Can aktiftir, beden ise pasif.

> *"Can bedene geldi, beden cana gitmedi; gerçekten de okun uçup gittiği yere yay gitmez.*
>
> *Can bedenden uçup gitmek için çevikleşti, sıçradı gitti; şu ağır beden ise yerlere döşendi, gök yüzüne ağamadı."*[2]

İnsanın esas ev sahibi candır; çünkü canlar bedenden çok çok önce yaratılmışlardır, insanın aslı da candır, aslında insan varlığında can değil, beden bir misafir gibidir. Ama bu varlığın kısa bir döneminde topraktan yapılma evde otururken misafir olan beden, cana yoldaşlık edemedi. Toprağı çok seven ten göğe çıkamadı, toprakla beraber yerde kaldı. Beden ile canın bir gün ayrılacağı muhakkaktır, çünkü can sürekli olarak kendisinin ana yurdu olan canlar evrenin özlemini çekmektedir.

Can, bedenin kendisini hapsettiğini, bu dünyaya esir ettiğini düşünür; bu yüzden de sık sık beden ile, bedendeki hayvanî can ile savaşa girişir. Bütün hayat boyunca devam eden bu savaş bedenin, bedendeki hayvanî canın ölümü ile son bulur. Işığın zaferi kazanması için nasıl mumun eriyip yok olması gerekiyorsa, canın güçlenmesi için de bedenin zayıflayıp erimesi gerekir. Eğer beden güçlenirse insanî canı kontrol altına alır. Beden uykuya dalıp faaliyetlerini azalttığında insanî can büyük bir özgürlük içinde bütün evrende dolaşır[3].

Mevlâna, bu can-beden savaşında insanlara şöyle seslenmektedir[4]:

> *"Canlara ne diye ayak direr, durup kalırsınız; asıl evinize, gerçek yurdumuza dönün. 'Gelin!' diye bir ses geldi; o ses diyor ki:*
>
> *Bizim yakınlık Kaf dağımız varlığımızın aslıdır; Zümrüdüanka'sınız siz, Kaf dağına doğru bir güzelce uçun.*
>
> *Şu balçıktan ayağınıza öyle bir pranga vurulmuş ki, çalışın, çabalayın da şu prangayı parça-parça edin, kurtarın ayağınızı*
>
> *Şu gurbetten sefer edin, evinize-barkınıza gidin, iyice bir niyetlenin, iyiden iyiye yolculuğa girişin; bu ayrılıktan usandık artık.*

---

[1] a.g.e. cilt 1. s.356(3272-3273)
[2] a.g.e, cilt 2, s.318(2611 - 2615)
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 2. s.176(1434), 243(1978)
[4] a.g.e. cilt 3. s.168(1479-1489)

Kokmuş, ekşimiş ayranla, göllerdeki kuyuların suyuyla hayatınızı niceye bir yıpratıp duracaksınız?

Tanrı, kanatlarınızı gayretten, çalışıp çabalamadan yaratmıştır; madem ki dirisiniz, hareket edin, gayret gösterin.

Tembellikle, ümit kanadı pörsür, çürür; kolunuz-kanadınız döküldü-düştü mü artık neye lâyık olursunuz, bir düşünün!

Şu kurtuluştan canınız sıkılıyor da bu kuyu dibinde sıkılmıyor ha? Peki öyleyse, kalın kuyu dibinde, mübarek olsun!

İbret almak, suyun öte yanına sıçramak değil de nedir? Haydi o yana sıçrayın; ne biçim gençsiniz siz?

Şehvet havanında ne diye su döversiniz? Suyunuz olmasa da lâf yoluyla eser durursunuz, lâf yelini ölçüp biçmeye koyulursunuz."

Tenin ölmesi, bedenin ortadan kalkması canı serbest bırakmada, o da cennet bahçelerine doğru uçmaya başlamaktadır. Buradaki beden için ölüm, can için yeni bir doğum demektir. Bedenin ölmesi, güneşin batması gibidir; güneş görünüşte batmıştır ama tekrar doğacaktır. Bedene hapis gibi görünen mezar, canın kurtuluşu demektir. Nasıl toprağa gömülen tohumlar orada canlanıp taze olarak yeni bir hayata başlıyorlarsa, bedenin gömülmesi de can için bir tazelik, bir kurtuluş olacaktır[1].

Mevlâna vecd haline geldiğinde kendi canından çoktan vazgeçmekte, onu serbest bırakmakta; yüz kere ölmekte, yüz kere dirilmektedir. Gök cisimlerinin bir merkez etrafında dönüp durdukları gibi, o da kendi içindeki canın çevresinde sema' etmekte, onunla bir olup semaları dolaşmakta, Allah sesini, Allah kokusunu duyunca tekrar doğmaktadır[2].

Can; statik, değişmez bir kalıp değildir; can yaşamaktır. Her soluk yaşamaktır, her solukta insanda güz olmakta, bahar olmakta, her soluk insanı değiştirmektedir.

"Her an yeni bir canım ben, her dem başka bir bahçeye gidiyorum... "[3]

[1] Dîvan-ı Kebîr. cilt3. s.169(1499-1500); cilt2. s. 243(1377)
[2] a.g.e. cilt 1. 64 ve 66. gazeller
[3] a.g.e. cilt 1.s,51 (452)

Can, bedeni yaşatması dışında duyması, algılaması, insana iyi işte de kötü işte de güç-kuvvet vermesiyle tanınır. Canın bedendeki yaşayışının aslı zevktir, zevkle zayıf bir adam bile güçlü kuvvetli kesilir; zevksiz olunca da çok güçlü bir adam bile zayıf, üzüntülü kalır. *"Zevk, canın eşi dostu olmasa canın ne huzuru kalır, ne kararı."*[1] Mevlâna, cana öğüt tarzında yazdığı bir gazelinde, varlık yurdunun zevkten başka bir şey olmadığını, çünkü arazı da, cevheri de zevkin meydana getirdiğini anlatıyor, insanın dünyaya gelmesi, anne ile babanın zevkinin sonucudur; iki bedenin, iki kişinin birleşmesinden bir zevk meydana gelir. Duygular duyguları çeker, hakkın zevki ise canı ve gönlü meydana getirir[2]. İnsanî can için zevk, hayvanî can gibi varlık üretmek olmamalı; perdeleri aşarak kendi eşiyle birleşmek olmalıdır.

Can gizlidir ve can hakkındaki bilgi insanlara verilmemiştir. Mevlâna, ayrılıklardan şikayet ederek başladığı Mesnevi'sinin başında

"Beden candan, can da bedenden gizli değil; fakat kimseye canı görmeye izin yok."

demektedir[3]. Canlar Allah'ın emrindedir, beden emrindeki duyu organlarıyla algılanmasına imkân yoktur. Canlar, anlam içinde anlamdır; şekil, suret gölgesidir; anlam ise güneştir. Bedenler can güneşinin gölgesinin gölgesidir[4].

Can sağlık gibidir. Sağlığın belirtileri veya hastalık durumunda sağlıklı olmanın değeri anlaşılır; ancak belirtilerin ötesinde bizzat sağlığın ne olduğunu bilemeyiz. Bildiğimiz sadece suretler, şekillerdir. Şekillerin arkasındaki gerçek varlık niteliksizdir. Gerçek varlıklar işlerini şekiller, kalıplar vasıtasıyla yaparlar, insanın da asıl varlığı, bize doğrudan görünmeyen candır. Beden ise, canın çeşitli işlerini yapmak için kullandığı bir âlettir, bir kalıptır[5]. İnsandaki bu gizli can, dış sebepler vasıtasıyla da kendini belli eder. Su nasıl ısı ile değişik şekillere giriyorsa, deniz nasıl rüzgâr ile dalgalanıyorsa, insan da dışardan etkilendiğinde, onun içinde olan kızmak, kıskanmak, şehvet gibi sıfatlar ve dil vasıtasıyla iyi ve kötü duygular, düşünceler açığa çıkıyor[6].

İnsanoğlunun bedenine can, akıl, gönül gibi unsurlar gizlilik evreninden akar su gibi gelip durmaktadır. Anlamlar dünyasının güneşi, bu dünyaya her an yeni canlar saçmaktadır. Tıpkı hamile bir kadının karnındaki çocuğun çoğu kez farkında olmadan işiyle gücüyle uğraştığı gibi beden de genellikle canın farkında değildir. Nazlı nazlı salınmakta, güç-kuvvet gösterisi yapmaktadır. Nazından, işvesinden dünyaya sığmayan beden, can çıkınca bir çöplüğe dönmekte, kokmaya

---

Mesnevi. 1/1904

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 1. s.63(572 - 573)

[2] a.g.e. cilt 2. 136.gazel.

[3] Mesnevi. 1/8

[4] Mesnevi. 6/3313-3317, 4756-4758

[5] Fîhi Mâfih. s.60-61

[6] Fîhi Mâfih. s.98-99

başlamakta, kısa sürede toprağa gömülmektedir. Bedenin bütün faaliyetleri can sayesinde, can ışığının bedene yansıması sayesindedir.

> *"Söz de canın ışığıdır, göz de, kulak da. Suyu kaynatan ateşin ışığıdır."*[1]

İnsan ruhu ve canı, bir ağacın kökleri gibidir. Kökler toprağın altındadır, bizim gözlerimizden gizlidir, ancak ağacın gövdesi, dalları, yaprakları, meyveleri o kökler sayesindedir. Kökler olmasa ağaç kurur ve çürümeye başlar; ancak kökler olsa da yapraklar dökülse, dallar kesilse, ağaca can veren kök onları tekrar meydana getirebilir[2].

Canın gizliliği üzerine, Mevlâna'nın bir va'zında şöyle bir hikâye geçmektedir[3]: Bir tilki, ormanda dolaşırken ritmik davul seslerinin geldiği bir yöne doğru gitmiş. Orada dala asılı bir davul görmüş; rüzgârda sallanan bir başka dal davula vurdukça kuvvetli bir ses her tarafa yayılıyormuş. Meraklı tilki bu kadar büyük bir sesi çıkaran davulun canını merak etmiş. Uğraşa uğraşa davulu aşağıya indirmiş, gene orada uğraşa uğraşa dikenlerle, tırmalamakla davulun derisini yırtmış, içine kafasını sokmuş ama havadan başka bir şey bulamamış. Can da böyle, bedenin algılama güçleriyle bulunamaz. Varlıklar, algılayamadıkları canın yerine algılayabildikleri dünya varlıklarına âşık oluyorlar. Yanılıyorlar ve yanıldıklarını da çok geç anlıyorlar.

Mevlâna'ya göre insanların perilerden çok daha gizli olduğuna daha önce değinilmişti. Bizi cinlerden ve perilerden daha gizli ve anlaşılmaz yapan, ruhumuz ve canımızdır.

> *"Periler, cinler bizim şeklimizi görüyorlar, ancak canımızdan haberleri bile yok; o kavim ağyar kesilmiş de Tanrı düzenine tutulup gitmiş.*
>
> *Sen kendini bilmiyorsun da ondan perileri arayıp duruyorsun. Kendini çabucak bu kadar ucuza satma."*[4]

İnsan bu evrenler içinde Allah'ın en güzel şekilde yarattığı ve yücelttiği bir varlıktır. Cinlerden, perilerden, meleklerden, şeytanlardan üstündür. Melek türü varlıklar toprakla karışıp bedenleşemezler, topraktan yapılma hayvanlar da Tanrı'nın anlam denizinden habersizdirler, oraya gidemezler, insan hem maddî hem de manevî olarak karada, denizde, havada hareket edebilen ve dahası bunların anlamlarını bilen, meşakkatini çeken tek varlıktır. Bedeniyle yeryüzünde, canı ile gökyüzündedir[5]. İnsan canı, doğan kuşu gibidir, bedende kendini

---

[1] Mesnevi. 1/3284,2232
[2] Fîhi Mâfih. s.286
[3] Macâlis-i Sab'a. s.47
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 2. s.323(1884- 1885)
[5] Mesnevi. 2/3779-3788

hapsedilmiş hissetmektedir, azap çekmektedir. Hele bir kuzguna benzeyen insan tabiatı ile insan nefsi ile aynı yere kapatılmış ise[1].

İnsan bedeninin gıdası çeşitli renk, tat ve kokulara bürünmüş toprak ve su olmasına karşın, insan aklının gıdası ışıktır. Bu ışık insan canını besler, onun vasıtasıyla gözlere, kulaklara, buruna, dile, bedenin içine ve dışına, her tarafına dağılır. Canın ışığı ve nuru, bedenin canı gibidir; nasıl cansız beden bir işe yaramıyorsa, nursuz, ışıksız can da nefsanî can olur gider[2].

Can bir ışıktır, bir nurdur. Onun gıdası da daha ince bir ışıktır. Can, nurdan başka bir gıda ile gelişip yetişemez. Bedenlerin yediği "eşek gıdası"dır, hür ve gerçek gıdası değil. Hz. Muhammed, *"Ahmak düşmanımızdır, yol kesen gulyabanidir; akıllı olansa canımızdır"* buyurmuştur. Akıllı insanın her yaptığı, her konuştuğu faydalıdır, ışıktır, işte canların gıdası, bu akıl ışığıdır, insan yiyecekten, içecekten kendini yavaş yavaş çekmeli, akıl gıdası ile, nur lokmaları ile doymaya alışmalıdır. Nur denizinden gıdalanmaya başlayan, ekmeğe de, tandıra da boş verir artık[3].

Sadece aklın ve canın değil, insanın asıl gıdası Allah ışığı olmalıdır; ona hayvan gıdası vermek doğru değildir. O, hastalık yüzünden toprak yiyen çocuklara benzemektedir. Su içmek, toprak yemek insanda bir hastalıktır. Asıl gıdasını unutmuştur o. Allah'ın öz kullarına gıdası, boğazsız, aletsiz yenen nurdur. Gönül, her dosttan bir gıda, her bilgiden bir temizlik elde eder[4].

Allah, topraktan yarattığı bu insanı temizlemiş, göktekilerden de üstün etmiş, ileri geçirmiştir. Onları tertemiz bir nur haline getirmiş, evrendeki bütün ışıkları o nurla parlatmıştır. Âdem'den sonra ise bütün peygamberler, bilgilerine ve mucizelerine bu ışıkla sahip olmuşlardır. Herkes o ışıkla güç-kuvvet bulmuş, o ışıkla görmüş, duymuş, anlamıştır. Can denizidir o ışık, denizlerin canı, canlar canıdır. Her şeyin özü bile, o cana, o ışığa karşı kabuktur[5]. Evrenler içindeki oluş, candadır. Dünya her her an candan gebe kalıyor, can doğuruyor, insan canı küllî candan bir parça inci, bir parça nur alıp gelmiştir, bütün vücuda bunu yaymıştır. Bir yağ parçası olan gözde parlayan ışıktır, kulakta duyan, dilde tat alan, burunda koklayan bu ışıktır. *"Gönül ışığı bir damla kanda gizlidir."*[6] Duygulara binen Tanrı ışığıdır; duyu organlarındaki Tanrı ışığı ne kadar fazla ise, duyumlar o kadar incelir. Bizi yere çeken duygu ve nefis isteklerine karşı bizi yükseklere çıkaracak "güç, içimizdeki Allah ışığıdır. Allah ışığı bir denizdir, duyu organlarımızdaki ışıklar ise bir çiğ tanesine benzerler. Bu ışık gözlerden gizlidir; aslında nura nazaran oldukça kaba,

---

[1] Mesnevi. 5/841-844
[2] Mesnevi.5/388-391,2879
[3] Mesnevi. 4/1947-1959.
Dîvan-ı Kebîr, cilt 1. s.362(3321)
[4] Mesnevi. 1/1080-1091;3/40-46
[5] Mesnevi. 1/910-939
[6] Mesnevi. 1/1183

hantal olan duyu organlarımızdaki ışık bile gözlerden gizlidir. Duygu ışığı bile gözle görülemiyor, gizlidir; öyle olunca o yoğun, saf nur olan ışık da hiç görülemez. Bu gizli ışık bütün evrenlere yayılmış, oraları doldurmuştur. Dolayısıyla bütün evrenler Allah'ın bu gizli ışığının kontrolündedir; gizli bir el bütün evrenleri, evrenler içindeki her şeyi çekip çevirmektedir.

"Bak hele, ok uçuyor, yay gizli; canlar ortada da canlara can olan gizli."[1]

İnanan kişi *"Allah ışığıyla görür,"* her şeyin Allah'tan geldiğini bilip anlar. O kişi, Allah ışığıyla ağzına kadar dolan bir kadeh gibidir, artık beden kadehi kırılmakta, can kadehi kalmakta ve o da ağzına kadar nur dolmaktadır[2].

Normal zamanlarda alelade insanların duyu organlarında âdeta bir ateş ışığı vardır. Bu zayıf, dağınık ışıkla evrenin gizliliklerinin görülüp duyulması ve anlaşılması imkânsızdır. Böyle bir anda göz, güneş ışığına bile bakamaz. Oysa, eğer Allah o kişiyi nur ile doldurursa, onun karşısında ateş karanlık kalır, güneş bir zerre ışık! Karanlıklarda görür o göz, kişinin içinden geçenleri duyar o kulak. Sırlar kademe kademe açılır, her perde açılışta hakikate bir parça daha yaklaştırılır[3].

Can, Allah'ın tâ kendisidir, onun düşünceleridir.

"Can odur, bizim hepimiz de rengiz, sayıyız; onun her düşünce yıldızı, yıldızların canıdır."[4]

Düşüncelerin olduğu yerde tertemiz ışıklar vardır. Yıldızlara, kendi düşüncesiyle can, ışık, hareket veren Allah, onlarla dokuz kat göğü doldurmuştur ama nihayet yıldızlar bu evrene sığarlar, insan ise hiç bir yere sığmaz, onun ışığı sınırsızdır[5]. Buna rağmen, canımızda Allah'ın bir damlacık bilgisi vardır. Bu bir damlacık bilgi, canı koca dağ haline getirmekte, bedeni bir saman çöpü seviyesine düşürmektedir. Coşkulu anında beden ile canı böyle gören Mevlâna, Mesnevi'sinde gene de can güneşini nefsin isteklerinden ve beden toprağından korumamız, onun ezilmesine, üstünün örtülmesine izin vermememiz gerektiği noktasında uyarıda bulunmaktadır[6]. Akıl ve can, Tanrı bilgisinin tam içindedir, nefis nefis ise delil peşindedir[7]. Delil peşinde koşmakla sadece bu dünyadaki bazı olaylar anlaşılır gibi gözükür; aslında deliller ve sebepler zinciri içinde sonu karanlık bir çıkmaza girilir. Gerçeği berrak şekilde görmek için cana, gönüle müracaat etmelidir.

---

[1] Mesnevi. 1/1307
[2] Mesnevi. 1/2020, 3481, 1480
[3] Mesnevi. 4/590 - 597, 694 - 695
[4] Mesnevi. 6/113
[5] Mesnevi. 6/103- 115
[6] Mesnevi. 1/1890-1892.
Dîvan-ı Kebîr, cilt 1. s. 174(1642)
[7] Mesnevi. 2/3315

Can, dışarıda olan biten şeylerin görünüşünden ve özünden haberi olan bir şeydir. Canın sırrı, özü haber veriştir; buna göre kimin canı daha duyarlı ise, daha fazla canlıdır o!

> *"Canın tepkisi anlayıştır, haber alıştır; kimde daha fazla anlayış, haber alış varsa, o daha fazla Allahlıktır."*[1]

Çeşitli seviyelerde canlar vardır. Bazı canlar diğerlerine göre neredeyse cansız kalır. Bazı canlar Allah tapısına, onun eşiğine kadar varabilirken, *"canın canı"* Allah'a ulaşmaktadır. Melekler tümden akıl ve can oldukları halde, "insan" denilen öyle bir can gelmiştir ki, melekler ancak o canın bedeni olabilmişlerdir; beden gibi, o cana hizmetçi kesilmişlerdir[2].

Cana, insan canına bu kadar değer ve önem veren Mevlâna, canlar arası sohbettedir, canlar arası dostluktadır. O, birinci canı, nefse, bedene ait canı bir kenara bırakmakta; ikinci canı ile duymakta, düşünmekte, onunla yaşamaktadır. Çünkü ikinci can ebedî candır. Bu can Allah tarafından avlanmıştır, onu aramaktadır. Bu can, Allah'ı yokluk evreninde bulmuştur. Bu canın değeri ondandır ki, bu süflî, aşağılık dünyada bile, sayısız perdeler arkasındaki Rabbini bulabilmektedir. O Allah, gerçekler güneşidir, canlar canıdır. Ne gariptir ki insan canı, baştanbaşa can olan o yüce Rab'den can korkusu çekmektedir. *"Âlemlere rahmet olarak gönderilen"* Hz. Muhammed, Allah'a en çok yaklaşan, Allah'la gören göz, her şeyi bilen gönül, onun vahyi ile konuşan ağızdır. Mevlâna, bu canı rehber edinmekte, bütün gayretiyle *"belki daha da yakın"* makamına ulaşmaya çalışmaktadır[3].

Mevlâna'nın amacı, balçıktan yapılan bu yıkık yeri terk ederek Tanrı denizinin balığı olmak, tamamen can olmaktır, insan bir kerem ve ihsan hazinesidir. Akıl ve can, bu yeryüzüne, "canlar canı"na âşık olmak için gelmişlerdir. Hayatın anlamı, insanın anlamı, evrenlerin anlamı aşktır[4]. Bu nedenle insan beden olmamalı, can olmalıdır; topraktan yaratılmış bedeni, gönül ve âşkı için bir engel yapmamalıdır.

İnsan, Allah aşkıyla, Allah nuruyla, Allah şarabıyla pişmekte ve olgunlaşmaktadır. Bunun dışında hiçbir şey insanı olgunlaştıramaz; ona gerçek değerini veremez. İnsan, canını ve gönlünü şu topraktan kurtarıp yüceltmelidir. İnsan gönlü sürekli olarak yücelere ağar, beden zayıfladıkça o güçlenir, daha yükseklere çıkabilir. Ama can bedende durdukça, geri canın yanına gelir. Gönlün sürekli Allah katında kalabilmesi, sürekli halvette olması için canın da onunla beraber olması gerekir[5].

---

[1] Mesnevi. 6/150
[2] Mesnevi. 6/148-160.
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 1. s.24(180- 189); cilt 2. s.256(2427), 299(2391-2895)
[4] a.g.e. cilt 2. s.11(84-90)
[5] a.g.e. cilt 1.8.76(702-714); cilt 2. 318(170-174)

Neyin üzerinde titriyor, neye ulaşmaya çalışıyorsa, insanın değeri o kadardır, insanın gönlü ve canı Rabbini istediği için, insan dokuz kat gökten, arştan da yücedir, insanın uçmak istediği alan, varlık evreninden dışarıdır. Bu canı, bu gönlü hâlâ bu aşağılık dünyadaki bazı kişi ve varlıkların çevresinde döndürüp dolaştırmak, ona eziyet etmek demektir[1]. Mevlâna'nın bütün eserleri, bu ayrılıktan bir şikayetnamedir. Dîvan-ı Kebîr'inde hep Allah'ın aşkını delicesine bir coşku ile anlatan Mevlâna, Mesnevi'sine de

"Dinle neyden ki, hikâyet etmede
Ayrılıklardan şikayet etmede."

diye başlamaktadır[2]. Bu ayrılığın bir an önce bitmesi için insanın çok çabalaması gerekir. Çünkü insan tabiatı bu dünyaya ekmek bağıyla bağlanmıştır, can da akıl bağı ile, insanın bir an önce beynindeki sersemlikten, ellerine yapışan hamurdan kurtulması gerekmektedir[3].

Allah, insanı bu dünyaya kendi sırlarını anlasın ve anlatsın diye göndermiştir. Beden gibi bir toprak parçasına canı, gönlü, aklı bu nedenle yerleştirmiştir. Öfke, kin, haset, aşk gibi çok çeşitli seslerden çok çeşitli nağmeler çıkaran bu beden çengini Tanrı akort etmiştir. Bu çeng kendi kendine çalamaz, onu da ancak Tanrı çalar[4]. Bedendeki çeşitli özellikler canı, gönlü, aşkı hiçbir zaman kirletemez. Evrenler içindeki her varlığa, her şekle can verir, güzellik verir. Hiçbir perde, hiçbir şekil o anlamı tamamen örtemez, bulandıramaz, kirletemez. Hattâ o öylesine gür bir pınardır ki pislik-bulaşıklık yurdunda kaynadığı halde, o pislik ve bulaşıktan haberi bile yoktur[5].

Mevlâna'ya göre can bir kadehtir; ateşten, ışıktan yaratılmış bir kadehtir. Onun içine Allah nuru, Allah şarabı konur. Ama nasıl ayakkabının ayaktan, kadehin şaraptan haberi yoksa, canın da Allah ışığından haberi olması çok zordur. Buna rağmen eğer cana Allah şarabı doldurulursa bütün akıl, düşünce ve duyumlar o şarap içinde erirler, ilâhî bilgi haline gelirler. Amaç, canı, Tanrı şarabıyla sarhoş etmektir; boğazına dek nurla, ışıkla boğmaktır; gizlenmiş, örtülmüş ne varsa ortaya dökmektir[6].

---

[1] a.g.e. cilt 2. s.46(38. gazel)
[2] Mesnevi. 1/1
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt3. s.446(4278)
[4] a.g.e. s.434(62. gazel)
[5] a.g.e. 404(32. gazel)
[6] a.g.e. s.392(19. gazel), 413(42. gazel)

1.2.2. Gönül

"Yerime göğüme sığamadım da inanan kulumun gönlüne sığdım."

Hadis

Her insanın sahip olduğu üstün manevî güçlerden ve onun içindeki ulu makamlardan biri de gönüldür. Gönül, insanın içindeki cevherlerden biridir. Öyle bir cevherdir ki, bütün evren onun arazıdır. Gönül de can gibi, Allah'ın rahmet denizinden, ışık denizinden gelmektedir İnsana değerini veren, insanın içinde Allah'ın baktığı yerdir, sevgi merkezidir.

Çevredeki şeylere sevgi yönelten, onları bizim gözümüzde güzel gösteren, onlara eğilmemize, önem vermemize sebep olan gönüldür. Her insanda bir takım gönül kırpıntıları, gönül parçacıkları vardır. Çünkü Allah, evrenin her tarafına güzellik ve sevgi saçmıştır. Yerin en alt katı olan "ferş"ten göklerin sınırları dışındaki "arş"a kadar bütün yer ve gökler içinde gönül vardır[1].

İnsan canının her aradığı gönüldedir, insanın içinde yönsüzlük, zamansızlık ve mekânsızlık, yokluk evrenine ulaşan tek güç gönüldür. Gönül, insan bedeninin tam ortasındadır. Allah insanlara bizzat bilgi öğretmiş, insanın göğsünü açıp genişletmiş, oraya sık yerleştirmiş, iman mayalamıştır. Bu bakımdan insanda inanan, yokluk evreninden Allah'ın kokusunu alan, yüce bir aşkla ona ulaşmak isteyen makam gönüldür[2].

Gönül, insanların içine Allah katından gelmiştir, insanlar yaratılmadan önce o, Allah'ın bilgi ve nur denizinde idi, şimdi burada gurbettedir[3], tekrar ayrıldığı yere dönme arzusu ile yanmaktadır. Çünkü mekânsızlık evreninden gelmiştir, altı yönden de dışarıdır, "neliksiz niteliksiz" evrendedir. Şimdi beden zindanına düşmüştür. Can ile beraber bu zindandan kurtulmak için her geçen gün onu yeyip bitirmektedirler. Gönül, yokluk evreninden, kokusunu aldığı Rabbine kavuşmak istemektedir. Beden ve bedendeki nefis ise gönlün ayağını tutmuş, göndermek istememektedir[4].

Can ve gönül bu evrende gariptir; aldığımız her soluk bedenimizi yaşatır, nefsanî duygularımızı cezalandırırken gönlün sıkıntısını, derdini arttırmaktadır. Soluk insanın varlığını devam ettirmektedir, oysa gönül

---

[1] Mesnevi. 3/2262-2272. Macâlis-i Sab'a. s. 19

[2] Kur'ân -ı Kerim. 39/22; 94/1 - 8; 50/16; 56/85.
Macâlis-i Sab'a. s.36-37

[3] Dîvan- ı Kebîr, cilt 3. 373(3640)

[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.164(1451), 313(3041-3048); cilt 2. s.91 (66. gazel)

yokluk evrenine gitmek, Allah ışığının, ıslığının geldiği yere uçmak istemektedir[1].

Mevlâna insana büyük bir değer verirken, onu evrenler içindeki en değerli varlık sayarken aslında kastettiği büyüklük ve yücelik, insanın gönlüdür. Sema' ederken kendinin etrafında, kendi gönlünün, gönlündeki büyük gerçeğin etrafında dönmektedir.

> *"Dışarıda pek çok aradım, sonunda iç evreni gördüm de aramaktan kurtuldum; iç evreni arayıp tararken de iştiyak oldum, aşk kesildim.*
>
> *Bende bir gönül vardı, onu da sen aldın; zaten gönül değildi o, sensin."*[2]

İnsan gönlü çok hassas ve çok etkili bir makamdır. Her insan bir gönül sahibidir ama çoğu kez onu bu dünyanın âdi, süflî işlerine yönelterek; mala, mevkie, dünya güzelliklerine yönelterek asıl doğru ve güzelden yüz çevirtir[3]. Bu duruma düşmemek için, insanoğlu kendinin, kendi içindeki gönlünün değerini çok iyi bilmelidir. Bu dünyada en garip şeylerden birisi, kişinin kendi kendisi ile savaşa girmesidir. O, çevrede gördüğü çeşitli şekillere bağlanıp kalmakta, çeşitli zamanlarda gelip aklına takılan üzüntülere, düşüncelere dalıp batmaktır. Oysa insan, Kendisi bir cevherdir, kendi güzeldir, kendi büyüktür. Evrenin her tarafı, bütün insanlık soyu ondadır; o küp değil, bir nehirdir, o bir ev değil, bir şehirdir. Bu dünya bir küptür, bir evdir; insanın içindeki gönül ise bir nehirdir, bir şehirdir[4].

Evrenlerin işleyişi, sebeplerledir; çeşitli olaylar bir dizi sebepler zincirinin birlikte işlemesiyle olmaktadır, insan gönlü de Allah'ı bulmak için sebeplerin üstüne düşmekte, bir çıkmaz içinde o sebepten o sebebe gitmektedir. Oysa gönül bilse, sebeplerin sebebi yüce Allah'tır, o zaman ona âşık olur, sebeplerle oyalanmayı bırakır, bedeni terk edip bir an önce ona kavuşmaya çalışır[5].

Mevlâna, eserlerinin çeşitli yerlerinde gönlün büyüklüğünü, yüceliğini vurgulamaktadır. Allah'ın insanda esas yöneldiği makam, insanı esas değerlendirme noktası gönüldür. Hz. Muhammed *"Allah görünüşlerinize bakmaz; işinizi gönül doğruluğu ile, Allah'ın razılığını dileyerek yapın"* buyurmaktadır. Tanrının evrene bakışı, bir gönül sahibinin bakışı gibidir. Bu bakımdan insan, her şeyden önce gönül sahibi olmalıdır. Ama öyle gönül kırıntısı, gönül döküntüsü değil gerçek gönüller, hak gönüllerinin sahibi olmalıdır. Gönül erlerinde öyle bir gönül vardır ki, yedi kat yer-dokuz kat gök onun içinde kaybolur gider, görünmez olur. Allah, kişilerden kendisine yönelmiş gönüller

---

[1] a.g.e. cilt 1. s.49(425- 427)
[2] a.g.e. cilt 3. s.348;(3419-3420)
[3] Mesnevi. 3/2268
[4] Mesnevi. 4/803-811
[5] Dîvan-ı Kebîr, cilt3. s.26(180-182)

beklemektedir. O kendisi "canlar canı'dır, gönüller sultanıdır; nurla, hayırla dopdolu gönüller beklemektedir[1].

İnsan kaynaktır, Allah onun göğsünü genişletmiş, onun gönlünü açmış, ışıkla ışıklandırmış, evrenin bütün açılışını onun gönlüne yaymış, yerleştirmiştir. Bütün evren ve Allah gerçeği insanın gönlündedir, ama o hâlâ onu kendi dışında aramaktadır. Gönlü açılıp genişletildiği halde bunu görmüyor, gönlünün açılmasını istiyor, insan ekmek içinde durduğu halde şunun bunun kapısında ekmek arıyor; dizine kadar su içinde olduğu halde şundan bundan su istiyor. "Ha" dese kaynaklara ulaşacak ama, önünde büyük engeller, uzun yollar var sanıyor. Onun gönlünden gönül denizine gizli bir yol var; insan o yolu bulamıyor. Kendi kendine perde oluyor; gözünü bağlayan gene kendi gözü, kulağını tıkayan kendi kulağı, kendi aklı-fikri[2] oluyor.

Bu evrenlerin olduğu gibi, evrendeki her canlının ve bu arada insanın da bir yaratılış amacı vardır. Hattâ canlılar içindeki her unsurun, her parçanın ayrı bir yaratılış amacı vardır: Bedenden maksat, canın gelişmesi; candan maksat organların ve bunların koordineli çalışması ile duyguların gelişmesi; organ-duygu düzeninden maksat da Allah'ın sevgisinin ortaya çıkmasıdır[3]. Dolayısıyla bütün varlık ve yokluk evrenlerinin amacı, Allah sevgisinin yayılması ve anlaşılmasıdır.

Allah sevgisinin duyulduğu ve dolayısıyla insan hareketlerinin düzenlendiği yer gönül olduğu için, insan gönlü aslında dünyalardan daha büyüktür. Halbuki o bir zindanda, bir samanlıkta hapsedilmek istenmektedir. Karanlık bir kuyuda, evrenlerden habersiz gibi görünmektedir gönül[4].

Gönül, ayna gibidir; hırs, tamah, kin, cimrilik gibi nefis özellikleri bu aynayı kirletip paslandırmaktadır. Olgun insan gönül aynasını sürekli temiz, cilalı tutmalıdır. O ayna ne kadar temiz olursa evrendeki varlıklar ve olup bitenler oraya *"olduğu gibi"*, temiz olarak yansıyacaklardır. Yere, göğe, denize, arşa, ferşe sığmayan gizli sırlar gönül aynasına aksedeceklerdir. Gönül aynasının sınırı yoktur; dolayısıyla hem sayıya, şekle sığan sınırlı şeyleri hem de şekle, sayıya sığmayan sınırsız şeyleri içine alıp insana perdesiz olarak gösterebilir. Bunun karşısında sadece şekle, sayıya sığan sınırlı eşya ve olayları kavrayan akıl -fikir susar kalır, Gönül aynalarını cilalayanlar renkten de kurtulurlar, kokudan da. Bilginin şeklini, kabuğunu kırarlar onlar, düşüncenin karanlığından inanmanın aydınlığına gelirler. Allah'ın *"hakikat durağı"*na sefer edip orayı yurt tutmak isterler[5].

---

[1] Mesnevi. 5/868-890 Dîvan (2).s.260(3300)
[2] Mesnevi. 5/1066-1083
[3] Mektuplar, s.197
[4] a.g.e.s.58.
Dîvan-ı Kebîr, cilt 1. s.37(299)
[5] Mesnevi. 1/3500-3512.
Kur'ân-ı Kerim. 54/55.
Dîvan (2). s.319(4095) 5)

Gönlün aydınlanması, kendine gelmesi için Allah aşkıyla sarhoş olması şarttır. Gönül, sarhoş olduktan sonra bir deniz olur, gözüne öyle bir sürme çekilir ki, artık doğrudan nura bakabilir. Altı yönün dışına çıkar, dünyalara sığmaz. O zaman Allah nurundan nûrlanmış bir ışık olur; güneş ve ay, onun yanında kupkuru kalır, işte insanın gönlü öylesine yüce, öylesine iki dünyadan da üstün ve geniştir[1]. İnsanın Allah'a doğru gidişine gerçek yol arkadaşı gönüldür. Çünkü gönül çabuktur, hızlıdır; hiç gemiye binmeden Mısır'a gider, hiç kervana katılmadan Mekke'ye varır. Oysa beden topaldır, can çeviktir; bunlarla Allah katına ulaşmak mümkün değildir. Bu nedenle Tanrı gizli sırları bedende ve canda değil gönülde belirtmektedir[2]. Gönlün gücü ve hızı o kadar fazladır ki, şimşek gibi doğudan batıya bir çırpıda gitmekte, insan uyurken şehirden şehire dolaşmakta, insan bir yerde otururken bile gizli bir yoldan yüzlerce dünyayı gezmektedir[3].

Gönül gizli bir bahçedir, içinde birçok ağaçlar gizlidir. Gönül yüz türlü görünür ama, aslında bir tanedir, O, uçsuz-bucaksız bir denizdir, orada yaşayan her can içinde yüzlerce dalga şahlanır. Gönül, nedensiz olan Tanrı varlığını araştırırken gelişe gelişe âşık olmakta, denize dönmektedir[4].

"Tanrı'nın rahmet denizine girmekten korkmayınız" diyor Mevlâna, insan, o rahmet denizine göre bir balık misâlidir; boğulmak ne kelime! Balıkların deniz dışında az bir müddet yaşadıkları gibi, o da rahmet denizinin dışında, şimdi ölmek için çırpınmakta ve eğer o denize bir an önce ulaşmazsa çırpına çırpına da ölecektir, insan bu denizin, bu havuzun kenarında dolaşıp durmakta, havuza dalmadan kendi özünü temizlemeye çalışmaktadır, işte insan gönlü, onun kendi içinde bulunan bir temizlik havuzudur. Ana denize gizli bir yol ile bağlı olan bu havuzda yıkanarak, bu havuza dalarak insan kendi kendini temizleyebilir. Ten havuzunda çamurlara, pisliklere bulanan insan, ancak gönül havuzunun suyuyla temizlenip arınabilir. Öyleyse insan çamurla, pisliklerle dolu beden havuzuna düşmekten sakınmalı, gönül havuzunda yaşamaya alışmalı, hattâ oradaki gizli geçitten geçerek Allah'ın rahmet denizine ulaşmalıdır[5]. Beden havuzu ile gönül havuzu birbirlerine o kadar yakındır yakındır ki, Kur'ân'daki *"aralarında bir berzah var; birbirlerine karışmazlar"* âyeti[6] sanki onları anlatıyor gibidir.

Mevlâna'nın Büyük Dîvan'ı baştan başa gönül denizinin anlatılmasıdır. Ona göre gönül denizi öylesine bir denizdir ki, bir damlası bile yüzlerce deniz meydana getirir.

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 2. s.16(145-156)
[2] a.g.e. cilt 2.8.279(2255-2265)
[3] Mesnevi. 6/4140-4144
[4] Mevlâna'nın Rubaileri. s.240(1163), 241 (1169)
Dîvan (2). s.250(37. gazel)
[5] Mesnevi. 2/1360-1374
[6] "İki denizi salmıştır, neredeyse karışacaklar, fakat aralarında bir berzah var; birbirlerine karışmazlar." Kur'ân-ı Kerim. 55/19-20

"Kâse gibi denizin üstündesin de denizden haberin bile yok. Bir gör de bak, dalga her an seni nasıl çalkalayıp oynatmada."[1]

Allah gönüle her an başka bir dilek vermekte, her solukta gönüle başka bir dağ vurmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'in Rahman sûresinde *"Göklerde ve yeryüzünde kim varsa O'ndan ister; O, her gün bir iştedir."* buyrulmaktadır[2]. Mevlâna'ya göre de, yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

"Her sabah yeni bir işteyiz, yeni bir güçte; her şey ancak bizim dilediğimiz gibi olur."[3]

Gönül, Allah'ın emrinde âdeta bir tüy gibi titreyip durmaktadır. Rüzgarın tüyü istediği yere götürdüğü gibi, Allah da gönülleri istediği yerlere uçurmaktadır. Gönül, ateş üstünde kaynayan su gibidir, her an bir başka kararda, bir başka dilektedir. Ancak bu dileklerin Allah'tan geldiği bilinmelidir. Allah'ın rahmet denizinden her an bir elçi gelmekte, canın yakasına yapışmakta, gönülde çeşitli hayaller göstermektedir. Gönül bu renk ve koku evreninden gerçek evrenine gitmek istemekte; hem de hiç bir şeye dikkat etmeden, bir âşık gibi, koşa koşa, utanmayı bırakarak, fitnelere bakmayarak koşup gitmektedir. Mevlâna,

"Gönül ateşlerinin içinden geçerek, yerlere döşenmiş gönüllerin üstünden aşarak, gönül sevdasıyla yuvarlanıp durarak tâ Allah'ın 'dilediğini işler' denizine dek."

gitmeyi amaçlamıştır[4].

Allah, bu varlık evrenlerini yedi yüz ışık perdesi altında yaratmıştır. Bu ışık perdelerinin her birisi ayrı bir algılama dünyası, ayrı bir varlıklar evrenidir. Gönülün yolu, bu ışık perdelerini geçerek Allah'ın gerçeklik denizine, yokluk evrenine ulaşmaktır. Bu perdeleri aşmak, birçok varlıklar için mümkün değildir; insan için ise mümkün fakat çok zordur, insanlar bu hakikat perdelerinin çeşitli safhalarında bulunmaktadırlar. Ön saftakilere hayat veren bu ışık perdeleri, arka saftakilerin dayanamayacağı derecede ince bir ışık, bir nûrdur. Meyveleri olgunlaştıran, tatlılaştıran bir ışık vardır ama, bu, madenleri eritmeye, demiri-çeliği yumuşatmaya yetmez, insanları da olgunlaştıracak ışıktır, nurdur. Ama o, bir toprak ve su olarak kaldığı sürece olgunlaşması mümkün değildir. Toprak bedenimiz; gönlümüze, canımıza sadece bir kaptır. Nasıl suyu ateşte doğrudan kaynatamıyor, bir tencereye ihtiyaç duyuyorsak, beden de insan gönlü için öyledir. Dikkat edilmesi gereken, beden tenceresini kaynatacak ateşin gene gönülden çıktığı noktasıdır. Öyle ki, bedenin bütün faaliyetlerini, bütün hünerlerini gösteren de can ve gönüldür.

---

[1] Dîvan-ı Kebîr. cilt3. s. 110(899)
[2] Kur'ân-ı Kerim. 55/29
[3] Mesnevi. 5/1641
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 1.s.30(236)

"Gönül olmasa, beden konuşmayı ne bilsin? Gönül aramasa, beden araştırmaktan ne anlasın?"[1]

Gönül kendini dilde gösterir, harekette gösterir. Asıl seslenen gönüldür; beden dağına akseden gönül sesidir. Ne yazık ki, insanlar sesin geldiği yere, sözün anlamının çıktığı kaynağa değil, seslere ve kelimelere takılırlar[2]. İnsanların gördüğü, maddî varlık perdesidir. Bu da bir çarşafa, bir örtüye benziyor, esas olan onun içindeki can ve gönüldür, yoksa çarşafın, örtünün hareketinden ne çıkar ki? Gönülü görmek, başka bir perdeden çalan gönülü duymaktır esas olan[3].

Demek ki ışığın parladığı, alevlerin yükseldiği yer insanın gönlüdür, insanın odak noktası olduğu için, Allah'ın görüşüne mazhar olan yer de gönül olmuştur[4].

İnsan, dışarıdaki evrenlere karşı çok küçük olan şu bedende, maddî ve manevî bütün bilgilerin ve sırların kademe kademe örtülü olarak durduğunu bilmiyor. Zaman içindeki büyük bilginin kendi içine dürülüp bükülerek konduğunun farkında değil, insan gönlünde öyle bir maneviyat sahası açılmaktadır ki, onun karşısında dokuz kat göklerin genişliği dar kalmaktadır, insana bu genişliği sağlayan, ruh ve gönüldür. Allah, müminin kalbindedir, bu nedenle Tanrı'nın aranacağı her yer kalplerdedir ve bu nedenle insanların kalplerinin kırılmamasına özen gösterilir[5].

İnsanların ve genelde canlıların yüzünde, gözünde ışıyan gönül ışığıdır. Öyle ki, beden o "içte" parlayıp duran gönül ışığının bir perdesi, bir örtüsüdür, insanın içindeki gönül, "neliksiz-niteliksiz" Allah ışığının parladığı yerdir. Bu bakımdan kişiye en iyi kılavuz, gönüldür. Kişiye doğru yolu o gösterir, varlık perdelerini o aşarak insanı gerçekler denizine ulaştırır, insan gönlündeki bu ışık kanalından Allah nuruna bir perde açtı mı, âşık olur. Bu gizli, bilinmez yoldan Rabbine ulaşmaya çalışır.

İnsan bedeni bir büyük evrendir; başın içinde ayrı bir dünya döner, bedende, bacaklarda, ayaklarda ayrı dünyalar döner. *"Baş ile ayağın arasında, başsız-ayaksız dönen bir evren vardır."* Esas evren, bu gönül evrenidir. Bu gönül evreni o kadar geniştir ki, insanın sevdiği her şey, hattâ yüce Allah bile oraya sığabilmektedir.

---

[1] Mesnevi. 2/839
[2] Mesnevi. 3/169-171,479.
Dîvan-ı Kebîr, cilt 1. s.174(1646- 1647)
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 2. s.197(1600-1601)
[4] Mesnevi. 2/840
[5] Mesnevi. 1/2658-2668; 6/3079-3081. Mevlâna, bir gazelinde "Yedi kat göğe sığmak ardır, ayıptır ona. O, zati gömleğimin içinde dolaşıp duruyor." demektedir. Dîvan (2). s.541 (7098), 311(3982)

"Ne gariptir ki, sevgili gönlüme sığar. Bir ten içine belki iki bin tenin canı sığar.

Bir buğday tanesine bin harman, bir iğne deliğine yüz âlem sığdığı gibi."[1]

İnsan, eğer bir elbiseye benzetilirse, yüce Tanrı'nın onu nereden toplayarak, keserek, birbirlerine hiç uymayan parçaları bir araya getirerek diktiği ve bu dikişte hiç bir hata, hiç bir iz bırakmadığı da görülür. Dikilen bu elbisenin içine canlar ve gönüller konarak bağlantılar görülmeyen bir makasla kesilir, "inin oradan" emriyle bir evrene iner. Aşk, gönlün inip geldiği yeri arzulamasıdır. Beden elbisesi Allah'ın elinde halden hale girdiği gibi, onun içindeki gönül de halden hale girmektedir. Gönül Allah önünde bir kum havuzu gibidir; oraya istediği şekli çizer, istediği yazıyı yazar, istediği matematik işlemleri çeşitli sayılar tutarak orada gerçekleştirir; bazen toplar, bazen böler, bazen çarpar, bazen çıkarır ve daha birçok işlemler yapar[2].

Allah, insanların doğrudan gönüllerine hitap eder. Gönüle gelen vahiy bilgisi, insanın gerçekte itimat edeceği bir bilgidir; akıl ve duyumların bilgisine ise güvenilmez. Bu nedenle ilâhî gerçekler karşısında aklı feda etmek gerekmektedir. Akıl, her şeyi bilmek ve herşeye muktedir olmak havasındadır. Bu nedenle Kenan, Nûh Tufanı olacağı zaman yüzme öğrenmeyi, yüksek yerlere çıkmayı "akl etmişti." Oysa peygamber'e inanıp gemiye binseydi, kurtulurdu. Gönüllere gelen vahiy ışığı karşısında dilden, kitaplardan öğrenilen bilginin bir değeri olmaz, ilâhî imtihanlarda akıllı olmak kişiyi kurtarmaz. Bu nedenle aklı da dosta çevirmek, böylece aklı da Allah'ın âşığı yapmak gerekir[3].

Mevlana'ya göre "felsefeci"ler zan ve düşünce içinde boğulup kalır, Allah'ı inkâra kalkışırlar. Onların gönlünde zanlar ve hayaller vardır. Kimin gönlünde şüphe varsa, o "gizli felsefeci"dir; kimi de felsefeyi bir inanç haline getirmiştir. Oysa böyle kişiler gerçekliğin dış yüzüne bakarlar, gerçeklik perdelerinin içine nüfuz edemezler. Onları duymadığı, onların görmediği bir çok gerçekler de vardır. Bu insanlar, bilgisizliği bilgi haline getirmişlerdir. Çocuklar gibi davranmakta, âdeta çocuklar gibi oyun oynamaktadırlar. Zaten Kur'ân'ın birçok âyetlerinde (6/32; 39/64; 47/36; 57/2) gönlü Allah'a âşık olmayan, nefis isteğinden kurtulamamış kişilerin, dünyanın gerçek anlamını kavrayamadıkları, bu dünyada bir çocuk gibi oyun oynadıkları belirtilmektedir. İstek, hırs, öfke, şehvet insanların üzerinde bir yük gibi duruyor, insan bu yükle dokuz kat göğü aşarak onun katına yükselemez ki! Gönül ehlinin bilgileri ise kendi kendilerini taşırlar. Bedene vuran bilgi, insana yük olur; gönüle vuran bilgi ise onu yüceltir, onu destek olur. O'nun gönüllere indirmediği bilgi, gelinlerin süsündeki renk gibidir, uçar gider, insanın gerçek bilgi

[1] Mevlâna'nın Rubaileri. s.90(438)
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.83(22. gazel)
[3] Mesnevi. 4/1407-1425

ambarı gönlüdür; o bilgi insan için bir taşıyıcı olur. Çünkü o makam, her türlü zandan ve hayalden öte, gerçekleri görür[1].

Dıştaki bilgilerle insan gönlünün aydınlatılması, ısıtılması mümkün değildir.

> *"Allah, gönüle bir kilit vurmuştur, üstüne de mühür basmıştır; bu kapıyı kırmak için gamlar içinde çırpınmak gerekir."*[2]

Ancak Tanrı nurunun sızabildiği bu gönülün bilgi sahibi olması, içten-içe yanıp yakılmakla olur[3]. Onun kapısını, penceresini ancak Tanrı açabilir.

Düşünce, vehim, duygu, zan, anlayış gibi akıldan kaynaklanan bilgi unsurları gönül evrenine yetmez. Hattâ eğer insan tamamen bunların üstüne düşerse dış görünüşlere mahkûm kalır, gerçeğe bir türlü ulaşamaz. Gerçek tüm akıl, Allah'ın aklıdır; bizim akıllarımız ondan küçük parçalardır. Bunlar ancak bu dünyadaki yaşayışı sürdürmek için yeterlidir; bununla Tanrı'ya ulaşmak mümkün değildir. Tanrı'ya ulaşmak için aklı ve bedeni bir tarafa bırakmalıdır, insan, canı ile, gönlü ile Allah'a yaklaşıp onun tüm aklına bağlanabilir. Bu yolda insan gönlüne yol gösterecek Allah nurudur[4].

Aklımız, içinde yaşadığımız maddî dünyanın kanuniyetleri ile şekillenir, onları arar, onlar arasındaki bağlantıları inceler. Gönlümüz ise hâlâ Allah nuru tarafından şekillendiği için önü-arkası yoktur, neliksiz-niteliksiz evrendedir. Gönlün sakınacağı şey, düşüncedir.

> *"Gönül, düşünceye karşı uykuya dal, bırak şu düşünceyi. Düşünce, gönüle tuzaktır çünkü.*
>
> *Allah'a, her şeyden ayrılmadan gitme, yakışmaz bu."*[5]

Ama düşünceden kurtulmak kolay bir şey değildir. İnsanı sürekli peşinden sürükleyen, onun söz ve hareket biçimindeki davranışlarını şekillendiren düşüncedir. Heva ve hevese meyletmek, düşüncenin peşinde koşmak gönlün bir tarafta ihmal edilmiş, hattâ bastırılmış kalmasına neden olmaktadır[6]. İnsanın en önde gelen amaçlarından biri, nefsinin ve düşüncesinin önüne geçmek olmalıdır.

İnsan gönlü bazen suya, toprağa ait olur, bazen hayallere kapılır, karanlıklara dalar gider. Bu hayallere kapılma durumu, gönlün kör ânıdır;

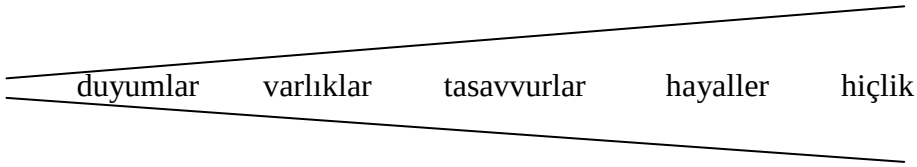
---

[1] Mesnevi. 1/3451-3469,3290-3300
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 1. s.250(2342)
[3] a.g.e.cilt.1 s.392(3406)
[4] Mevlâna'nın Rubaileri. s.475(477-478), 126(620)
[5] Dîvan-i Kebîr, cilt 3. s.164(1453)
[6] a.g.e. cilt 1. s.161(1519)

o zaman gönül gerçek gönül olmaktan çıkar. Allah, kendisinin makamı olan insan içindeki bu merkezin hayallerin kaplamasını istemez; gönlün hayallerden temizlenmesini ister[1].

Ancak şurası da unutulmamalıdır ki, insanlar hayalleriyle yaşarlar. İnsan gönlü, beden gibi bir zindan içinde; insan bedeni de dünya gibi zaman ve mekân yönünden sınırlı bir zindan içinde yaşar. Çeşitli sıkıntılara ve eziyetlere karşı sabır göstermesi, güzel hayalleri sayesindedir. İnsanların çevreyi algılamalarında varlıkları iyi-kötü, çirkin-güzel, doğru-yanlış v.s. olarak değerlendirmelerinde hayal önemli bir rol oynar. Kötü hayal yüzünden, güzel dahi çirkin görünür[2].

Mevlâna, insan açısından varlık dünyasını aşağıda şematize edildiği şekilde anlıyor:

Görüldüğü gibi, yokluk dünyasından varlık dünyasına, oradan da duyumlara doğru giderek bir daralma vardır. Evrendeki her şey, bütün hayaller ve varlıklar yokluk alanından gelirler. Bu çerçevede hayaller yokluğa karşı çok dardırlar, tasavvurlar ve varlıklar da hayallere göre çok dardırlar.

> *"Hayaller âlemi, tasavvurlar âlemine nisbetle daha geniştir. Çünkü bütün tasavvurlar hayalden doğar. Hayal âlemi de, hayali var eden o âleme nisbetle dardır. Bu, sözle ancak bu kadar anlaşılabilir, yoksa gerçek mânânın kelime ve cümlelerle belli olması imkânsızdır."*[3]

Duygu ve renk dünyasının varlığı ise varlık dünyasından daha dar, âdeta bir zindandır. İşte insan bu zindanlardadır[4]. Sayılar, adlandırmalar, sınıflandırmalar hep bu zindandadır. Ama zindandan birlik evrenine doğru giden yol da bellidir, en azından istikamet belirten ışığı görülmektedir.

Mevlâna'ya göre, gönül gerçekleri karşısında bu dünya bir hayal gibi kalır. O, bu hususta şöyle bir hikâye de anlatmaktadır: Bir sûfi, içi açılsın diye başını dizinin üstüne koymuş, kendi gönül dünyasına ulaşmıştı. Onu uyuyor sanan bir kişi, “Ne uyuyorsun? Başını kaldır da şu gül bahçesini, çiçekleri, kuşları, hasılı yüce Allah'ın eserlerini seyret",

---

[1] Mesnevi. 3/2267-2275.
Fîhi Mâfih. s.78
[2] Mesnevi. 2/595-611
[3] Fîhi Mâfih. s.295-296.
Dîvan (2). s482(6299)
[4] Mesnevi. 4/1358-1372

dedi. Sûfinin cevabı şu şekilde idi: "Allah'ın eseri gönüldür ve gönüldekilerdir, bunun dışındakiler ancak o eserin eseridirler."

"Bağlar, bahçeler, yeşillikler canın tâ içindedir. Dışarıdakiler, akar suya vuruşlardır.

Dışarıdaki bağ, bahçe suya vurmuş hayaldir. Suyun berraklığı ile oynar durur

Bağlar, bahçeler, meyveler gönüldedir. Onların berraklığı şu balçığa vurmuştur.

O sevinç selvisinin vuruşu olmasaydı Tanrı ona "aldanma yurdu" demezdi.

Bu aldanış da şudur. O hayal, Erlerin gönüllerinin, canlarının aksidir."[1]

İnsanlar bu dünyayı cennet yurdu sanıyorlar, bu dünyayı seyrediyorlar; böyle yapmakla da varlıkların aslından kaçıp hayale kapılıyorlar, insan bu dünyada bir gaflet uykusundadır, gerçekleri dosdoğru, varlıkları ve olayları "oldukları gibi" görmüyorlar.

Varlıkları olduğu gibi göremeyen grupların başında, akla gereğinden fazla önem veren, hayaller içinde yaşayan filosoflar gelir. Buna karşı gönül ehli arifler, kavuşma ışığı ile, lütuf ile, sabırla gerçeği ararlar; sadece varlıkların dış yüzüne bakarak gerçeğe ulaşacaklarını sananlar ise aldanmaktadırlar[2].

Hayal, hem vardır hem yoktur; dünyadakilerin bütün işleri bir hayal gibidir. Onların savaşları da, barışları da, övünme ve yerinmeleri de hayaldir. Erenler bu dünyada bütün gayretleriyle hayallerden, hızla geçip giden şeylerden kendilerini kurtararak varlıkların ve olayların aslına varmaya çalışırlar[3]. Bu dünyadaki olay ve varlıkların hayal olması, yokluktan gelip yokluğa gitmelerinden dolayıdır; iki yokluk arasına âdeta bir hayal gibi, görünüşte var, gerçekte ise yokturlar. O halde, bu dünyadaki çeşitli varlıklara ve oradan giderek bazı hayallere dalmak, apaçık tuzağa düşmektir.

Bu dünyada insanları hayale sürükleyen şeylerden biri sıfatlar ve isimlerdir. Gerçi sıfatlar ve isimler, dünyadaki bazı gerçeklerden çıkarlar; gerçeği olmayan isim ve sıfat yoktur. *"Dünyada hayalsiz gerçek yoktur."* Her olgu ve olay, bir gerçeğin doğaya yansımasıdır. Bu dünyada varlıkların ve olayların anlaşılmasında en geçerli yol gibi görünen sebepler, aslında zayıftır; her sebebin yanında ve arkasında birçok sebepler, her etkinin yanı başına ve sonrasında ilk başta göremediğimiz birçok etkiler vardır. Allah, hem insanların aklını ve düşüncelerini hem

[1] Mesnevi. 4/1358-1372
[2] Mesnevi. 6/1901-1904
[3] Mesnevi. 1/69-72

de gönlünü istediği gibi yönetir. Allah isterse kişiye gerçekleri ve doğruları istediği gibi gösterir, isterse tam tersi algılamalara götürür. Bu nedenle dünyaya iyi bakmalı, doğru görüp duymadan emin olmalıdır. Gerçekleri bize gösteren Allah'tır.

> *"Şu varlığa tekrar bak; çünkü Allah, 'Sonra gene bir bak'[1] buyurdu."*[2]
>
> *"Gerçekleri inkâr eden tümden bir hayale düşmüştür, onun çevresinde döner durur.*
>
> *Demez ki, her şeyi hayal sanman da bir hayal olabilir mi? Gözünü bir ovuştur da bak hele."*[3]

İsimler ve sıfatlar bu evrendedir, bu isimlere ve sıfatlara uygun varlıkların yaratıldığı yer, anlamlar evrenidir. Filosoflar, anlamlar evrenine hayal, bu madde evrenine gerçek derler; oysa hakikat bunun tam tersidir. Onların hayal dedikleri anlamlar gerçeklerin ta kendisidir, onların göründüğü, his olunduğu için "gerçek" dedikleri evren ise "hayal" denilen anlamların sadece bir feri, bir parıltısı, görünüşüdür. Çünkü o anlamlar, filosofların gerçek dedikleri evrenlerden binlercesini durmadan yaratıyorlar. Bu evrende oluş ve yok oluş devamlıdır. Bir taraftan birçok varlık yok olurken, bir taraftan sürekli yenileri yaratılır. Varlıklar eskir, anlamlar hiç eskimez. Gerçekler, hayallerden doğar. Meselâ bir ev, önce mimarın kafasında odaları, duvarları, boyutları ve rengi ile bil anlam olarak canlanır. Bu, örneği dünyada olmayan yeni bir model de olabilir. Daha sonra bu mimarın kafasındaki anlamdan ev doğar. Ancak bir mimar, kafasında hayal ettiği ve gerçekleştirdiği şeyin yanında gerçekleştiremeyeceği, maddeye uygulayamayacağı şeyleri hayal edebilir ve bu iki hayal birbirinden farklıdır[4].

Gerçekleşmekten çok uzak, kişiye engel olan hayaller kurmak, ahmaklıktır. Bir tür hayalden bir şey uman kişi, Allah'a karşı uykudadır, onların hayalleri ancak bir rüya gibidir. Uyandıklarında ortada hayalle ilgili hiç bir şeyin kalmadığını görürler. Hayal insanı sersemleştirir. Hayal gören kişi, gökte uçan kuşun yerdeki gölgesini anlamaya çalışan insan gibidir, o yerdeki gölgenin gerçek olmadığının farkında bile değildir. Bu dünya hayaline dalan insan da, gölgelerle uğraşır. Bu dünyada gerçeği bulamamış insanların ömürleri, boşa ok atmakla geçmiştir. İnsanı gölgeden ve hayalden kurtaracak yol ise, Allah güneşinin ışığı, ona kulluktur. Allah, gönlümüze kılavuzluk yapmadıktan sonra, gölgeden vazgeçip gerçekleri olduğu gibi görmemiz mümkün değildir[5].

---

[1] Kur'ân-ı Kerim. 67/3-4
[2] Mesnevi. 2/2950
[3] Mesnevi. 6/3708-3709.
Fîhi Mâfih, s.188-189
[4] Mesnevi. 1/3467-3471
[5] Mesnevi. 1/412-429

Filosofların çoğu hikmetleri, hayalden ve tabiattan doğmuştur; bu da insanı azgınlaştırır, aklı kendi gücünün çok üstünde güçlü gibi gösterir. Dünya hikmeti sadece kişinin içindeki bazı çelişik duyumları berraklaştırır; zannı ve şüpheyi azaltır; ama insanın sonsuzluktaki kurtuluşunu sağlayamaz. Bunun için din hikmeti gerekir[1].

Gerçeği olduğu gibi bilmeyenler, bilmedikleri şeylerden korkanlar kendi kendilerine bir takım hayaller kurarlar, doğru olmayan akıl yürütmelerde bulunurlar. Çok telaşlı, korku, kan ve ter içindeki bir adama ne olduğunu bilmeyiz. Eğer o söylemezse, ne olduğu hakkında birçok fikirler yürütür, birçok hayaller kurarız. Dünyadaki pek çok canlı, dışarıya karşı kendi hakkında yanlış imaj verirler. Kendilerini, olduklarından başka gösterirler, insanların büyük çoğunluğu kendi kafalarında dış görünüşe göre imgeler oluşturduklar için yanılgılar içine düşerler. Zan ve hayal, insan gönlünün, insan aklının zayıf yönleridir. Bunlar aynı zamanda insanın duyu organlarını ve algılamalarını da etkileyerek onların gerçeklerden uzaklaşmasına neden olur[2].

Her hayali, bir başka hayal yutar; her düşünceyi bir başka düşünce yok eder. İnsanoğlu hayalden kolay kolay kurtulamıyor; uyku ile uyanıklık arasında çırpınıp duruyor. Uyuyunca suya dalıyor, uyanınca düşünceler, hayaller bal arısı gibi başına üşüşüyor. Hayal insanı bilinçsizce sağa-sola sürükleyen, insanın içindeki birçok bilgileri bozan, iyi duyguları yeyip yok eden bir canavardır, insanın sığınacağı tek yer Allah katıdır[3].

Allah indinde, bu dünyadaki varlıklar bir ressamın önündeki resim gibidir; ister güzel ister çirkin yapar. Şekilleri olduğu gibi, şeklin içindeki maddî olmayan makamları kontrol eden de Tanrı'dır. Herkesi bir vehim, bir hayal peşine takmıştır, insan o hayalden o hayale geçer; hayal ordusu bizim kontrolümüzde değildir.

> *"Can ülkesinden bedene her an bir hayal gelir de, kısmetleri dağıtandan habersiz, çocuklar gibi 'Kal'a bizim' der."*[4]

Hayal, kaygı, düşünce gönül evindeki toz-duman gibidir; aç pencereleri, temizle evin içini. Uyan, düşüncelerden de kurtul, hayallerden de! Hayal ve rüya bir hiç içindir. Rüyada gördüğü binlerce şey, insan uyanınca nasıl yok oluyorlar. Herhangi bir şey hakkında kurulan hayaller, katı gerçek ortaya çıktığında nasıl da yiter gider[5].

Her şeyin bir aslı, durusu, temizi vardır; bir de adı veya tortusu, insanlar çoğu şeylerden aslına ve durusuna ulaşamazlar, sadece adları ve tortularıyla idare ederler. Bazı insanlar tortuları o şeyin aslı sanırlar,

---

[1] Mesnevi. 2/3200-3208
[2] Mesnevi. 6/2188-2189, 2515 v.d.
[3] Mesnevi. 5/729-734
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 1. s.110(1025-1027)
[5] a.g.e. cilt 2. s.455(3854-3865)

bazıları ise ısrarla onun aslını, esasını ararlar; bunlar gerçek yolunun yolcularıdır. Ancak bu arada ortaya çıkan büyük bir tehlike vardır; o da hayaldir. Hayale dalanlar, ona tapanlar bir yerde takılır ve gerçekle ilgisi olmayan bir dünyaya dalarlar. Hayal o kadar uzun çekici bir şeydir ki, çok kişiyi de gerçek yolundan alıkoyabilir. *"Kulağı keskin, aklı-fikri yetkin"* kişiler hayalden korkmaz da, onun tuzağına düşmez de!

Şu anda sözü edilen insanlar "Varlıkta" olan, varlık halindeki insanlardır, ama bunlar kısa bir süre sonra tekrar büyük yokluk evrenine döneceklerdir. Sayıya sığmayacak kadar uzun süre devam eden yokluk evrenine karşı bizim varlık evrenimiz âdeta bir an gibi gelip geçmededir. Varlık halindeki hayat, bir hayal gibidir.

> *"Bu hayaller ortadan kalktı mı, aklının yetmediği şeyler, apaçık görünüverirler sana."*[1]

O halde, önce gönüldeki tortuları temizlemek gerekir, ondan sonra da vehimden doğan hayalleri bir yana bırakmalıdır. Vehimler ve hayaller, yanlış algılamaya ve yanlış değerlendirmeye neden olurlar. Gönlün vehim ve hayalleri, aklın kötü zanları gibidir

> *"Vehim, ümit ve korku hayali, yolcuya iki büyük engeldir.*
>
> *Hayalden doğan bu şekiller, bu görünüş, bir dağa benzeyen Halil'e bile zarar verdi.*
>
> *Cömert İbrahim, vehim emrine düşünce 'Bu, benim Rabbim' dedi.*
> *….*
> *Gözleri bağlayan vehim ve hayal, öyle bir dağı bile yerinden oynattı."*[2]

Akıllar, vehim denizlerinde, hayal girdaplarında boğulur gider. Boş hayaller, kişinin inanç yolunu kapatır, başını döndürür.

Fazla yemek yemek insanın can gözüne, baş gözüne perdedir. Beden onu, yaşamak için gerekli gibi gösterir ama aslında gerçeği görmeye perde olur, engel olur. Yemek yeme kesilince daha fazla hayaller belirir.

> *"... hayaller ise arılık-duruluk kapısına gerilen perdedir.*
> *Tabiattan gelen hayal, can hayalinin yüzünü örter; akıl, 'Cana canlar katan bir perde bul' diye naralar atar.*

---

[1] Mesnevi. 6/1452.
[2] Mesnevi. 5/2649-2654.
Kur'ân-ı Kerim. 6/75-79

A gönül, şu çeşit-çeşit, renk renk perdelerden çık, sıyrıl; aklını başına devşir de perde, ayırmasın seni dosttan."[1]

Vehimin aslı esası yoktur. Meselâ, yerde yürürken aşağı yukarı 25-30 santimetre genişliğinde bir doğrultuda yürürüz. Eğer bir metre genişliğinde bir yol olsa, toprak üzerinde bu kadar genişlikte rahatça koşabiliriz. Ama bu yolu on metre, yirmi metre, yüz metre yukarı çıkarırsak, orada değil koşmamız, doğru dürüst yürümemiz, oturarak durmamız, tutunmamız bile mümkün olmaz.

"Hattâ gönlüne vehim gelir de titremeye koyulursun; vehimden beliren korkuya bir iyice bak da anla."

Mevlâna bu hususta, şimdi artık iyice yaygınlaşmış bir hikâye anlatmaktadır: Bir öğretmenden eziyet çeken öğrenciler, onun okula gelmesini engellemek için onu hasta etmeye karar vermişler. Bunu da, onu vehimlendirmek suretiyle yapmışlar. Çocuklar sabahleyin sıra ile öğretmenin yüzünde hastalık belirtileri gördüklerini ve ona, hasta olup olmadığını sormayı kararlaştırmışlar. Sabahleyin otuz çocuk da öğretmene hasta gibi göründüğünü, bir şeyi olup olmadığını sorduğunda öğretmenin vehmi giderek artmaya başlamış, üşümeler, titremeler ortaya çıkmış, yataklara düşmüş, kendisine iyi bakmadığı için karısına kızmış. Yatakta yatmaya başlayan öğretmenin vehim ateşi giderek artmış, karısı ona "hasta değilsin, vehim bu" dedikçe de ondan şüphelenmiş, onunla kavga etmiş. Bu arada çocukların sınıfta kendi kendilerine çalışmalarını, Kur'ân ezberlemelerini söylemiş. Çocuklardan birisi, bunun öğretmenin başını ağrıttığı ve hastalığını arttırdığını söyleyerek bundan kurtulmalarını sağlamış. Böylece çocuklar günlerce okula gitmemişler. Neden sonra çocukların anneleri öğretmene "geçmiş olsun"a gitmişler. Onu birkaç yorgan altında terlemiş, başını bağlamış bir halde bulmuşlar. "Geçmiş olsun, haberimiz yoktu" demişler. Öğretmen "Benim de haberim yoktu, çocuklar haber verdiler, meğerse ben çetin bir hastalığa düşmüşüm" demiş[2].

Burada, dışardan söylenen birkaç sözün insanı nasıl etkilediği, ne gibi vehimlere düşürdüğü açıkça görülmektedir. Aynı durum, bir kişiye gerçekte kendinde olmayan birçok özellikleri; güç, kuvvet, zekâ, güzellik gibi unsurları ekleyerek onu hayallere sevk etme şeklinde ortaya çıkabilir. Başkalarının telkinleriyle kendini çok akıllı, çok güçlü, çok zeki v.s. sananlar da, acı gerçeklerle karşılaştıklarında "ayakları yere değer."

Hz. Muhammed bu dünyayı "uyuyan bir kişinin gördüğü rüya" olarak tarif ediyor. Rüyada insanın eli kopsa, başı kesilse, bedeni ikiye bölünse ne gam? Kalktığında bütün vücudu sapasağlamdır. İnsan, rüyada gördüklerinden korkmaz; o halde bu dünyadaki çeşitli şeylerden korkmak için de bir sebep yoktur. İnsanın bu dünyadaki hayatı zaten bir uyku,

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. 5.290(2797-2799)
[2] Mesnevi. 3/1524 v.d.

algıladıkları zaten bir rüyadır. Bu dünyadaki uyunan uykular ise uyku içinde uyku, rüya içinde rüyadır. Gerçeği bilen insan hiç bir şeyden korkmaz. Kör, attığı her adımı korkarak atar, bir yere düşmekten, bir şeye çarpmaktan korkar; gören ise ona göre tedbirini alır ve korkusu gider. İşte, bundan dolayı insanın kat kat uykulardan uyanması, hayal ve vehimlerden kurtulması, berrak bilgiye ulaşması gerekir. O zaman çevresinde olup bitenlerin neler olduğunu, neden çekinip neden çekinmediğini, nasıl yürüyüp davranacağını berrak olarak bilir.

İnsan gönlünü bulandıran, onun doğru bilgiye ulaşmasını engelleyen diğer iki faktör de zan ve şüphedir. Kur'ân-ı Kerim'in Hucurât sûresinde, insanlar bu konuda uyarılmaktadır.

> *"Ey inananlar, sakının fazla şüphe etmekten. Şüphe yok ki, bazı zan ve şüpheler suçtur ve ayıplarınızı, gizli işleri arayıp gözetmeyin. Bir kısmınız bir kısmınızın gıyabında kötülüğünü de söylemeyin. Biriniz, ölü kardeşinin etini yemeyi sever mi? Tiksindiniz, değil mi? Ve çekinin Allah'tan. Şüphe yok ki, Allah, tövbeleri kabul eden rahîmdir."*[1]

Zan ve şüphe, insanı kısa görüşlülüğe sevk eder, gerçek yolunda devamlı engeller çıkarır. Zan, kördür; insanların içine kör olarak gelmektedir ve çoğu zaman da yanlıştır. İnsanın Allah ışığı ile görmesi gerekir, zan bu bakışı engeller. Özellikle kötü zan, gerek insanın kendisi gerek diğer insanlarla ilişkileri bakımından çok kötüdür[2].

> *"Zan, kendi ayaklarıyla yıllarca koşsa gene de burnunun direğinden ileriye geçemez, ileriyi göremez."*[3]

Sık sık insanların gönlüne gelen ve doğru olmayan zan ve vehimlerden sakınılması gerektiğini, Yûnus sûresinin şu âyeti de ihtar ediyor:

> *"İnsanların çoğu, ancak zanna kapılmışlardır. Şüphe yok ki zan, gerçek karşısında hiç bir şeye yaramaz. Şüphe yok ki Allah, onlar ne yaparlarsa hepsini bilir."*[4]

Ancak, zannın bilgi kaynaklarından biri olduğu da unutulmamalıdır. Yanlış zanlar insan için büyük bir engel ve tehlike olduğu gibi, doğru ve kademe kademe kuvvetli zanlar da bizi bilgiye götürür. Zan giderek kuvvetlenir ve "yakîn"e ulaşınca sağlam bilgi haline gelir, orada yok olur. Öğretim ve çeşitli yollarla bilgi kazanma, insanların

---

[1] Kur'ân-ı Kerim. 49/12
[2] Mesnevi. 2/2012,479
[3] Mesnevi. 1/3784
[4] Kur'ân-ı Kerim. 10/36

zanlarını doğruya yakın hale getirir ve yanlış zanlara düşmelerini engeller[1].

Ama gene de zan ve şüpheden uzak durmak gerekir. Çünkü bilgi iki kanatlıdır, doğru hedefe doğru rahatlıkla kanat çırparak uçar gider; şüphe ve zan ise tek kanatlıdır. Tek kanatlı kuş, birkaç adımdan ileri uçamaz, yere çakılır. Zan ve şüphe, eksikliktir; sonu gelmez, tehlikeli bir uçuştur. Zandan kurtulan bilgi iki kanatlı olur, Cebrâîl gibi düzgün uçar[2].

Gönlün en önemli özelliklerinden biri, hür olmasıdır. Hz. Muhammed, *"Biz görünene hükmederiz, sırları Allah bilir"*, buyurmaktadır. Gerçekten de sırlarla dolu insanın iç evreni, hürriyet evrenidir. Düşünceden gönlün ince sırlarına kadar, insanın iç dünyasına tamamen Allah hâkimdir. Bizde düşünceler meydana getiren ve onları tekrar bizden uzaklaştıran Tanrı'dır. Onun iradesi dışında biz bir düşünceye de sahip olamayız, kendimize gelen düşünceleri de uzaklaştıramayız. Allah'ın çeşitli işleri yaparken âlete ihtiyacı olmamasının en güzel örneklerinden biri, onun bizim iç dünyamıza hâkimiyeti, düşüncelerimize ve gönlümüze hâkimiyetidir. İç dünyamız, dışarıya karşı ve hattâ kendimize karşı bağımsızdır[3].

Allah'ın kendi iç dünyamızı, dış çevreden ve kendi bedenimizden dahi korumasının, onu bize karşı hür tutmasının büyük hikmetleri vardır. O hürriyete kendimizi tam olarak katmamız için, kendimizden geçmemiz gerekir.

> *"O, benim kendimden geçmeni, hür yaşamamı arzu ediyor. Ben, dâima makamların, mertebelerin bağında (zincirinde) idim. O ise bu bağı koparmamı arzu ediyor."*[4]

Mevlâna, aşk coşkusuna girdiğinde kendini zaman ve mekân sınırlarının, gece ve gündüz ortamlarının dışında, hattâ iyi-kötü, kâr-zarar düşüncelerinin bile dışında hissedebilmekte idi[5]. Ona göre gerçek hürriyet bu idi.

İç hürriyetin yanı sıra tutum ve davranışlarımız, dış hürriyetimiz de Mevlâna'nın üzerinde durduğu ana konulardan biri olmuştur. Buradaki konu, kader var mıdır ve sınırları nedir konusu; insanın davranışlarında seçme ve karar verme hürriyetinin olup olmaması konusudur.

Şeytan, kaderci olduğu için, *"Beni sen azdırdın, daha sonra da cezalandırıyorsun"* dediği için lanetlenmiştir. Âdem ise, Cennet'teki yaşayışı sırasında Allah'ın yapma dediği şeyi yaptığında, bir suç işlediğinde, *"Rabbimiz, biz gerçekten de kendimize zulmettik"* demiştir.

---

[1] Fîhi Mâfih. s.206-207
[2] Mesnevi. 3/1511-1522
[3] Fîhi Mâfih. s.154-155
[4] Mevlâna'nın Rubaileri. s.174-175(857)
[5] a.g.e. s.179(879), 187(917)

Demek ki seçme hakkımız vardır ve seçtiklerimizin sonucundan da sorumluyuzdur. Yoksa yüce Allah, peygamberleri ve Kur'ân-ı vasıtasıyla insanları "şöyle yapın, şöyle yapmayın" diye uyarmazdı. İnsanın içinde bir özgür seçme duygusu ve seçebilme gücü vardır. Taşa "gel buraya!" denmez; köre, "Hadi şunu seyret de anlat." denmez. Demek ki, yap-yapma gibi emirler anlayana ve emri yerine getirecek gücü olanadır. İyilikte de, kötülükte de, yapmada da, yapmamada da özgür seçim hakkımız vardır. Özgür seçim, senin içinde oturup durmaktadır[1].

Özgür seçimimizi bilhassa nefis yönlendirmektedir. Köpekler bir et parçası gördüğünde kuyruğunu sallamaya başlar; at, arpa gördüğünde kişnemeye; kedi, kendi yiyeceğini gördüğünde miyavlamaya başlar. Demek ki özgür seçimi başlatan görüş ve dilektir. İnsanın içindeki özgür seçim gücünü harekete geçiren bir ihtiyaç, bir ilham, bir vesvese olmalıdır. İnsanın algılama güçleri, varlıkların ve olayların üzerindeki sır perdelerini açamadığı için genelde özgür-seçim gücünü nelerin harekete geçirdiğini fark edemez. Aslında seçim sırasında onu gizliden yönlendirmek isteyen melek ve şeytan gibi güçler de vardır. Şeytan ile meleğin insanı iyi ve kötü yanlara çekmek için birbirleriyle mücâdele etmeleri, insanda özgür seçim hakkı olduğunu gösteriyor. Bir öğretmen, eğitim sırasında bir çocuğu azarlar, cezalandırır; hiç aynı hareketi kara tahtaya karşı yapar mı?

İnsan, bu dünyada sınanmaktadır; bir varlığın sınanması için elinde özgür seçim gücü ve yapmak istediğini yapma hakkı olmalıdır. İnsanın içinde güç ve güçsüzlük, iyi ve kötü, doğru ve yanlış gibi birbirine zıt ikilemeler gizli olarak bulunmaktadır. Bu gizli şeyler, İstekler dışardan kendilerine uygun bir şey gördüklerinde, bir şey elde edeceklerini zannettiklerinde hemen ortaya çıkarlar[2].

Gerçi, değil mi ki bütün evrenler ve onun içindeki her şey yaratılmıştır; yaratılan şeylerde yaratanın emirleri geçerlidir. Bir resmin, ressam önünde ne hükmü olur; bir gergef gergefçi önünde ne yapabilir. Yaratılanlar, yaratanın gücüne karşı âcizdirler. *"Attığın zaman sen atmadın"*[3] buyuran Kur'ân-ı Kerim, *"Allah dilediğini azdırır, saptırır; dilediğini doğru yola götürür"*[4] demektir. Ancak bunlar insanların canlarının istediği gibi davranması, çünkü nasıl olsa yapılan her şeyi Allah'ın yaptırdığı, insanın bunda bir suçu, günâhı, bir sorumluluğu olmadığı anlamına gelmez.

İnsan, yaptığı iyi bir işten seviniyor, yaptığı kötü bir işten utanıyor, pişmanlık duyuyorsa; bu, dilediğimizle iş gördüğümüzün delilidir. Kötü bir duruma düştüğünde, hasta olduğunda, başına bir felâket geldiğinde insan uyanır, kendi yaptıklarından nasıl sorumlu olduğunu anlar. İnsan hangi işi yapmak istiyorsa ve bunu da gücü yetiyorsa yapar, ama sıkıştığında bunu kadere bağlar. İnsanlara, bu dünya

---

[1] Mesnevi. 5/2976
[2] Mesnevi. 5/622-640
[3] Kur'ân-ı Kerim. 8/17
[4] Kur'ân-l Kerim. 13/27. Bak ayrıca 16/93, 35/18, 74/31

işlerinde özgür secim hakkı verilmiştir[1], ancak neleri yapıp neleri yapmamaları gerektiği çeşitli yollarla kendilerine bildirilmiştir. Bundan sonra yaptıklarından, gerek iyilik gerek kötülük yönünde en ince noktasına kadar sorumlu olacaklardır. Değerlendirme sonucu artık kaderdir. İnsanın orada özgür seçim hakkı yoktur.

"Kaza ve kader, Allah'ın bilgisidir."[2] Kadere inanma, İslâm dininin en ince noktalarından ve en çok yanlış anlaşılan konularından biridir. Cebirciler, yâni insanın yaptığı her şeyi Allah'ın yaptırdığını, insanın iradesiz bir varlık gibi buna uyup gittiğini savunanlar, Allah'ı inkâr etmekten beter iş yaparlar, her şeyden şüphe ederler. Oysa Allah'ın yarattığı şu evreni görmek, sonra bu evrenler içindeki bir çok anlamları ve uyarıları görmemek olmaz. İnsan, kendi duygusunu inkâr edemez ki; duygularımız da bizim özgür seçim hakkımızın ve bazen de gücümüzün olduğunu gösteriyor. İnsana ait dış ve iç duyguları inkâr etmek, tamamen insanı inkâr etmek demektir[3].

İnsanların özgür seçim hakları yoktur demek, bütün yanlışlıkların, kötülüklerin, nefis azgınlıklarının Allah'tan geldiğini ima etmek demektir. Allah'tan başkasında özgür seçim ve yaptırma yapma gücünün olmaması demek, ortada hiç bir suçlu, günâhkâr, düşman yok demektir. Oysa bir sel gelse, evini-barkını yıkıp götürse bir şey demezsin, ama bir veya birkaç kişi bunu yaparsa kızar, tepki gösterirsin. Yolda giderken ayağına bir taş takılıp düşsen kalkar, yürümeye devam eder; ama bu düşürmeyi bir insan yapsa, onunla kavga edersin. Bir adam sopa ile bir başka adamın kafasına vursa, kafası yarılan kişi sopaya değil, sopayı tutana kızar. Bir köpeğe bir taş atsan köpek önce taşı kovalar, sonra gelir taşı atana saldırır. Bir hayvan bile insanlarda özgür seçim hakkını, hürriyet olduğunu bilip onu sorumlu tutarken, insanlar bunu nasıl bilmez?

Mevlâna, Allah takdiri ile insanın seçim ve yapım hakkı konusunda şöyle küçük bir hikâye de anlatır: Adamın biri dükkandan bir turp çalar, yakalandığında da "Ben yapmadım, bu Allah'ın takdiri" der. Dükkan sahibi de kafasına iki-üç sille atar ve "Bu da Allah'ın takdiri" der. Hiç kimse, kendi yaptığı özgür hareketlerden özür dilerken Tanrı takdirini kullanamaz. Adamın biri, bir başkasının bahçesinde bir meyve ağacına çıkmış, meyveleri düşürmek için ağacı şiddetle silkeliyordu. Bahçe sahibi onu yakaladı. Hırsız, "Bir Allah'ın kulu, bir Allah'ın ağacından onun nimetini yiyor, sana da ne oluyor?" diye çıkıştı. Bahçe sahibi onu bir iple ağaca sıkı sıkı bağladı ve sopayla döverken "A Allah'ın kulu, Allah'ın bir başka kulu, Allah'ın sopasıyla, Allah'ın yarattığı bir vücuda vuruyor. Ben Allah'ın kuluyum ve sadece onun fermanını yerine getiriyorum", diyordu[4].

---

[1] Mesnevi. 1/615-645
[2] Mesnevi. 3/1369
[3] Mesnevi. 5/3005-3030
[4] Mesnevi 5/3059-3087

"O'nun ihtiyarı, bizim ihtiyarımızı meydana getirmiştir. Onun bize emir vermesi, ihtiyarımıza dayanır. İhtiyarımızın olduğuna delildir."[1] Yaratılan her şeyin içinde, onun hareketlerine hükmeden büyük bir güç vardır. Allah'ın san'at ve kudreti, hiç bir âlet kullanmadan, o varlığın içindeki özgür seçim ve davranma gücünü ona kement yapar. Her varlık, kendi özgür davranışlarıyla kendi kendini bağlar. Marangozun tahtaya, demircinin demire hükmetmesi, canlı şeylerin cansız varlıkların özgür davranışlarına uyduğunu gösteriyor. Ama gene de cansız maddelerin canlılarca değiştirilemeyen bir özgür yapıları vardır. İnsanlarda da böyle bir özgür davranış vardır. İnsan tamamen Allah katına yükselir, onun denizine katılırsa özgür davranış sorumluluğundan o zaman kurtulur. O denize karışmadığı sürece, her insan bu dünyada yaptıklarından sorumludur. *"Kötülüğü yaptığın işten bil, bahttan bilme"*. Aynı şekilde, bu dünyada yapılan her zerre hayır da Allah katında değerlendirilir; *"Allah güneşi, bir zerreyi bile örtüp yitirmez."*[2]

İnsan varlığı bir ormandır; onun içinde binlerce kurt, binlerce domuz; temiz, pis, güzel, çirkin binlerce huy vardır. Her çağda insan gönlünden bir özellik baş-gösterir; bazen iyi, bazen kötü, bazen kötü, bazen şeytan, bazen melek kesilir. İnsan varlığında gizli olarak var olan özelliklerden hangisi üstün ise, insan o huy ile şekillenir. Huylar, en keskin şekilleriyle çeşitli hayvanlarda görülür; insanda da hangi huy güçlü hale geldiyse, o hayvan şeklinde davranır. Huylar, insanlar arasında gizli yollardan gönülden gönüle tesir eder. *"Hattâ anlayış, bilgi, hüner; insandan öküze, eşeğe tesir eder."*[3] İnsanlar çeşitli hayvanları evcilleştirirler, terbiye ederler. At, eşek, öküz birçok işlerimizi bizimle yapar; köpek bekçilik eder, av avlar, ayı bile oynamayı öğrenir.

Huy, insanın ve insan gönlünün ana özelliklerinden birisidir.

> *"Her insanın önü, bir şekildir. Ondan sonra can gelir ki, o, huy güzelliğidir."*[4]

Her meyvenin önü bir şekildir, tat ondan sonra gelir, ama meyvenin bütün anlamı da tattır. Anlamlar her zaman şekillerin arkasında, içinde gizlidir[5].

Canlılarda bazı huylar vardır, aslî huylardır, değişmez. Bazıları da vardır ki eğretidir, değişebilirler. Bir kısım insanlar eğitimin mümkün olmadığını ve dünyada hiç bir şeyin değişemeyeceğini göstermek için, "Allah bizim gönüllerimizi ve diğer varlıkların yapılarını kilitlemiştir" dediler. Ressamın yaptığı bir resim sözle değişmez; taş, sözle lal olmaz; eski sözle yenileşmez. Toprağa "Su ol!", "Bal ol!" desek, olabilir mi?

---

[1] Mesnevi. 5/3089.
Mevlâna, bir gazelinde de "Kul, tedbirde bulunur, takdîri bilemez; Tanrı takdîri de gelince tedbir kalmaz", demektedir. Dîvan (2). s.20(268)
[2] Mesnevi. 6/430-435
[3] Mesnevi. 2/1425
[4] Mesnevi. 3/527
[5] Dîvan (2). s.155(1951)

Allah her şeye belli bir özellik vermiştir ve bu değişmez. Zorunlucuların (Cebiriler) bu görüşleri belli ölçüde doğrudur; Allah öyle huylar yaratmıştır ki, değişmez. Bazılarında da değişme yeteneği vardır. Taştan altın çıkmaz ama bakırdan çıkar; kum çamur olmaz ama toprak olur. İnsanlarda da sözle, göstermeyle değişecek huylar vardır[1].

Bazı huylar insan bedenine, annesinden emdiği sütle birlikte yerleşir; bunun daha sonra insanlardan çıkarılması çok zordur[2]. Mevlâna, bu değişmeyen huyları *"güzelin boynunda hurma lifinden örülmüş ip"*e benzetir;[3] bu tür huylar insanların içinde bir âfet gibidir. Meselâ, çoğu insanlar *"maymun huylu"*durlar, hep diğer insanları taklit eder, sonra da sanır ki bunları kendi yapmaktadır. Oysa bir şeyin aslı ile taklit olarak yapılması arasında dağlar kadar fark vardır[4].

Allah, insanlara hangi huyları verdi ise, varlıklar o olurlar, iki şeyin aynı cinsten olması, içindeki huyun, gizli bakış-görüşün aynı olmasındandır. Çünkü bedenleri şöyle veya böyle hareket ettirenler, görüşler ve huylardır. Meselâ bir erkekte kadın veya kadında erkek huyu oldu mu, bedensel özellikleri bir yana, onlar huylarının gereği "sapık" davranışlar gösterirler. Her canlı sadece bedensel özellikleri bakımından değil huy bakımından da kendi sıfatlarına sahip olmalıdır. Yoksa bütün varlıklar topraktan geldiği halde, onları değişik şekil ve davranışlara sürükleyen gönüller, canlar ve huylardır[5].

İnsanda iyi huylar da vardır, kötü huylar da. Bir müslümanın ana özelliklerinden biri sabır ve tahammüldür. Diğer insanları, huyu kötü, tabiatı pis diye şikayet etmek, aslında kötü bir huydur[6].

> *"Ben, bu arayış dünyasında iyi huyludan daha iyi bir ehliyet görmedim gitti.*
>
> *Üstünlüğü, mahareti, hüneri bir yana bırak.. Bu yolda hizmettir, iyi huydur işe yarayan."*[7]

Kötü huyların en kötüsü hasettir. Şeytan, insana hasedinden şeytan olarak cezalandırıldı. Ebu'l-Hakem, Hz. Muhammed'e hasedinden Ebu Cehil oldu. *"Nice ehliyetli kişiler, haset yüzünden ehliyetsiz oldu."*[8] İnsanın yaratılışında apaçık var olan haset, insanı kötü zanlara, vesveselere sürükler. Yusuf'un kardeşleri, onu haset yüzünden kuyuya atmışlardı. Her insanın içindeki haset kurtları, dışarıdakilerden çok çok tehlikelidir[9].

---

[1] Mesnevi. 3/2901-2917
[2] Mesnevi. 2/2632
[3] Kur'ân-ı Kerim. 111/5
[4] Mesnevi. 1/280-285
[5] Mesnevi. 6/3000-3020
[6] Mesnevi. 4/771-774
[7] Mesnevi, 2/811-812
[8] Mesnevi, 2/810
[9] Mesnevi, 2/231-233, 1408-1415

Mevlâna, bedenin dört huyunu (hırs, şehvet, mevki ve dilek) dört manevî kuşa benzetmiş, bunun gönüllere ve akıllara düşman olduğunu ve başlarının kesilmesi gerektiğini anlatmıştır[1].

Dört ana kötü huydan birisi olan hırs, insanların yaptıkları güzel işleri bile kapkara yapar, insanı "çirkinleştirir". Hırs insanlara kötüyü iyi, çirkini güzel, yanlışı doğru (veya tam tersi) gösterir. "Peygamberlerin yapılarında hırs yok da, o yüzden parlaklıkları artıp duruyor".[2]

Kin de, insanda kendini sık sık gösteren kötü huylardandır. "Kinin aslı cehennemdir." "Kin kini çağırır, acı acıya karışır. Huy, düşmandan öç almak ister, bu da insanı ve başka insanları gereksiz acılara sevk eder."[3] Kötü huylara karşı akılla ve gönülle mücâdele etmek, onları elden elden geldiğince değiştirmek gerekir.

Hz. Muhammed, *"Her doğan fıtrat üzere doğar; konuşuncaya kadar o doğum üzeredir; sonra annesi-babası onu Yahudi yapar, Nasranî yapar, Mecusî yapar"* demektedir. Öyleyse doğuştan insanda bir takım gizli iyi ve kötü güçler bulunmaktadır ve daha sonraki çevre ve eğitim, ondaki iyi huyları veya kötü huyları ön plana çıkarmaktadır.

Alışkanlıklar, çeşitli huyları kuvvetlendirir. Alışkanlıklarla yerleşen kötü huyları düzeltmek de zordur. Kişi, alıştığı şeyi normal olan bir şeymiş gibi görür ve bundan vazgeçme çabalarını düşmanlık gibi yorumlar[4].

Gönül konusunu kapatmadan önce, bu evrenlerin en büyük gücünün, hayatın esas anlamının, sevginin de gönülde bulunduğunu; hem de gönülün esas varoluş sebebi olduğunu belirtmek gerekir. Mevlâna, bütün zamanın ve mekânın ötesinde, bütün varlıkların ve yoklukların arkasında büyük bir sevgi, büyük bir aşk olduğu inancındadır. Asıl olan sevgidir Sevgi, bizim elimizde olmayan bir şeydir ve bütün dünyadaki işlerin yapılış nedeni de sevgidir[5]. Mevlâna, gerçeklere ulaşmada, Allah'ın gerçeklik evrenine katılmada en kısa, en emin yol olarak sevgi yolunu tutmuştur.

> *"Savaşa dair ne düşünürsen, bil ki ben uzağım ondan. Sevgiye dair ne düşünürsen oyum ben, ondan ibaretim."*[6]

Dünyadaki bütün varlıkların, bütün insanların içinde, her yerde ve her yaşta daima bir sevgi, bir istek, bir zevk olagelmiştir. Herkes bir

---

[1] Mesnevi, 5/31 v.d.
[2] Mesnevi, 4/1136
[3] Mesnevi. 2/270-275; 4/1984
[4] Mesnevi. 2/3465-3478
[5] Dîvan-ı Kebîr. Cilt 3. s.397(24. gazel)
[6] a.g.e. Cilt 2. s.123(995)

heves peşindedir, herkesin başında bir sevda vardır. Sevginin ipucu, onu başlatan ve coşturan da, çeşitli şekillerdeki zevktir[1].

Sevgi Allah'ın bütün evrenlerine, bütün varlıklarına saçtığı ulu güçlerindendir. Dünyada her şeyi sebeplerle izah etmek isteyenlerin çoğu kez bütün kurnazlıklarıyla bile izah edemedikleri bir gizli bağlantıdır[2]. Cins, cinsini sever; anne-baba çocuklarını sever; bazı hayvanlar bazı insanları, bazı insanlar hiç akla-hayale gelmeyecek şeyleri severler. Dünya, sevginin büyük gücü ile akıp gitmektedir.

Sevgi, çoğu kez görülmez; çünkü o gönlün tâ içinde parlayıp durur[3]. Onu hiç bir ölçüm aracıyla ölçemezsin ve onu hiç bir engel, zorlama ve uzaklaştırma ile de zayıflatıp yok edemezsin. Tanrı ile insan arasındaki bağ, sevgi bağıdır; kıyamet gününde bütün ölüleri diriltecek, eti ve kemikleri birleştirecek güç de sevgidir. Varlıkların var olması, gelişmesi ve hayatlarını sürdürmesi, onların doğması ve ölmesi; hepsi Allah sevgisinin gücü iledir. Varlıkların içinde sevgiyi arttıran güç, Allah ışığıdır;[4] bu ışık olmayınca kişinin ruhu körleşir, sevgi yerini nefret alır.

Kur'ân'daki *"İki denizi salmıştır; neredeyse birbirlerine karışacaklar. Fakat aralarında bir berzah var, birbirlerine karışmazlar"*[5] *karışmazlar"*[5] âyetinin anlamı, aynı zamanda insanın iç dünyasına yöneliktir. Daracık bir bedende, insanın gönlünde savaş ve barış denizleri, sevgi ve nefret denizleri durmadan coşup köpürüyorlar. Bu denizlerin birisi yılan zehiri gibidir, diğeri ise bu zehirleri ve kinleri söküp atacak kadar tatlıdır. Savaşın dalgaları sevgileri alt-üst ederken;

> *"Sevgi, acıları tatlılaştırır; çünkü sevgilerin temeli insanı doğru yola götürmektir."*[6]

İnsanlar günlük hayatlarında genelde hep sevgiye dayanarak yaşarlar. Davranışlarının gerisinde sevgi vardır ve bu sevgi "şekiller"i şekillendirir; sevilen çirkin, kötü, sevimsiz de olsa sevgi bunları güzelleştirir, tatlılaştırır ve iyileştirir[7]. Her güzelin sevilmesi diye bir şart yoktur, ama her "sevilen kimse güzeldir."[8] Her güzelin sevilmesi lâzım gelmez. Güzellik, sevilmiş olmanın bir parçasıdır. Leylâ'dan daha güzel bir çok kız olmasına karşın Mecnun Leyla'yı sevdi. O halde sevme, sadece görünüşe yönelmiyor. Görüşüne yönelen sevgi, suyu değil bardağı sevmek, yemeği değil tabağı sevmek, bir şeyin iç tarafını bırakıp kabuğunu, ambalajını sevmek olur ki, son derece anlamsızdır. Sevginin temeli zevk, şevk ve istemedir; bir tabak yemeğe karşı tok ve aç bir kişinin bakışları farklı farklıdır; tok kişi tabakla, kaşıkla ilgilenirken, aç kişi doğrudan yemeği düşünür. İnsanı bu açıdan değerlendirecek olursak

---

[1] Mevlâna'nın Rubaileri. s.67(319)
[2] Mesnevi. 6/4847-4852
[3] Dîvan-ı Kebîr. Cilt 3. s.412(3958) Dîvan (2). s.41(554),58(784)
[4] Dîvan-ı Kebîr. Cilt 3. s.424(4085)
[5] Kur'ân-ı Kerim. 55/10
[6] Mesnevi. 1/2591
[7] Mesnevi. 5/3260-3265
[8] Fîhi Mâfih. s.112

insan bedeni bir kadehe, onun bilgi ve hünerleri kadeh üzerindeki nakışlara benzer. Sevginin insanda esas yönelmesi gereken, o öldükten sora kalacak olan *"iyi şeyler"*dir[1].

O halde, sevgi bütün evrenler içindeki maddî şeylerden çok manevî şeylere yönelmelidir. Çünkü yaşayış, yaşayışı yönlendiren ve her an tazeleyen, manevî güçlerdir. Sevgi konusu, Mevlâna'da o kadar önemli bir yer alır ki, onu daha sonra ayrı bir bölümde inceleme gereği duyulmuştur. Yalnız gönül konusunu, Mevlâna'nın sevginin gücünü belirten şu dizeleriyle bitirmek yerinde olur kanaatindeyiz.

"Sevgiden acılar tatlılaşır.
Sevgi yüzünden bakırlar altın olur.
Sevgi yüzünden tortular durulur, arınır...
Sevgiden dertler şifa bulur, sağalır.
Sevgiden ölü dirilir.
Sevgi yüzünden padişahlar kul kesilir.
Bu sevgi de bilginin sonucudur.
Saçma sapan şeylere kapılan
Nasıl olur da böyle bir tahta oturur?"[2]

[1] Fîhi Mâfih. s.113
[2] Mesnevi. 2/1529-1533

1.2.2.4. Akıl

1.2.2.4.1. Aklın değeri ve gücü

Akıl, Allah'ın her şeyden önce yarattığı bir güçtür. Bu güç, Allah'ın her emrini tartışmasız yerine getiriyordu. Allah daha sonra çeşitli varlıkları yaratmasını büyük ölçüde, kendi emirlerini eksiksiz yerine getiren bu akıl vasıtasıyla yapmıştır.

> *"O yüceler yücesi, iki dünyadan da önce aklı yaratmadı mı?"*[1]

Bu açıdan bütün evrenler, insanın aklı ile anladığı şeylerin ışığının vuruşundan başka bir şey değildir. Akıl, Allah'ın yarattığı en yüce şeydir; Allah akılla tanınır ve ona kulluk ancak akıl ile yapılabilir[2].

Mevlâna, yaratıkları üç kısma ayırmaktadır:[3] melekler, hayvanlar ve insanlar. Melekler sırf akıldırlar; onların yaratılışlarında ibadet, kulluk ve zikir vardır; hattâ bütün işleri budur. Balıklar nasıl sadece suda yaşıyor, suda besleniyor, suda yatıp uyuyorsa, melekler de bir akıl denizinde yaşamaktadırlar. Esasen onlar bu akıl denizinin dışında, akıl olmadan da yaşayamazlar, ikinci grup yaratıklar hayvanlardır. Bunlar meleklerin tam tersine, akıldan yoksun, sadece nefis ve şehvetten ibarettir. Bunlar neyin doğru neyin iyi olduğunu düşünemezler; Allah bunlara akıl vermediği için bir sorumluluk da yüklememiştir. Esasen onlar yemek, büyümek, korunmak, üremek gibi, bu evrenlerin esas yaratılış nedeni olan insana hizmet görevlerini yapabilecek şekilde meydana getirilmişlerdir. Yaratıkların üçüncü grubu ise insanlardır, İnsanlar, akıl ve nefisten, şehvetten meydana gelmişlerdir. Melekler madde şeklinde yaratılmadıkları halde insanlar maddî birer varlık halinde yaratılmışlardır. Bu maddî varlıklarını gerek bir ömür boyunca yaşatabilmek gerek nesiller boyunca sürdürebilmek için nefise, duyumlara, korunmaya, şehvete ihtiyaç olmuştur. Bunun yanı sıra, insanlarda, aslında saf olarak meleklerin özellikleri olan akıl da bulunmaktadır. Bu bakımdan insanlar, Allah'a karşı sorumludurlar. Akıl, insanı yukarıya, şehvet ve nefis ise aşağıya doğru çekmektedir. Bu iki gücün etkisinde olma, insanı hem çok değerli hem de çok değersiz yapabilmektedir.

> *"Aklı daima şehvetine galip gelen kimse, meleklerden daha yüksek; şehveti aklına galip gelen ise hayvanlardan daha aşağıdır."*[4]

---

[1] Mesnevi. 6/1940
[2] Mesnevi. 6/1939.
Macâlis-i Sab'a. s.92
[3] Fîhi Mâfih. s.112-123
[4] Fîhi Mâfih. s.123

Tamamen akla uyan kişiler melekleşirler, nûr haline gelirler; bunlar veliler ve peygamberlerdir, *"Allah'ın dostları"*dır[1]. Aklı bir tarafa bırakarak tamamen şehvete düşenler veya aklı nefis ve şehvetin emrine verenler ise büyük günâh işlemiş, hayvanlardan daha aşağı seviyelere düşmüşlerdir. Çünkü bunlara doğru yolu gösterecek bir akıl ve bu akla eşdeğer bir sorumluluk yüklenmiştir.

Mevlâna, akıl ile melekler arasındaki bağlantıyı şöyle bir örnekle izah ediyor. Mumdan, buzdan çeşitli heykeller yapılır. Buhar halinde iken avucumuza alamadığımız, su halinde iken bir sopa gibi tutamadığımız bir madde, buz halinde iken tıpkı bir sopa gibi tutulabilmekte, fakat eritildiğinde bir su, bir akıcı mum olmaktadır. Melekler de böyledir, onların kolu, kanadı, şekli aklın somutlaşmış şeklidir, onların aslı saf akıldır. Onları eritsen, ortada akıldan başka bir şey kalmaz. Aklın kolu, kanadı yoktur ama tıpkı bir melek gibi iş görebilmektedir[2].

Melekler ve özellikle de Cebrail, devamlı olarak Allah'ın gizlilik evrenine bakar, orayı düşünür; orada her gün değişik bir şeyler görür ve algılar, İnsan aklı da bir melek gibi, her gün "lehv-i mahfûz"dan dersini alır, yokluktaki işaretlerden çeşitli hayaller içine düşer, çeşitli arayışlarda bulunur. Pervanelerin mum ışığı çevresinde dolaşıp durmaları gibi, insanlar da çeşidi hayalleri etrafında dolaşıp, çabalayıp durular[3].

Tabiatta her şey kendi cinsinin yanına gider; at atın yanına, koyun koyunun, kuş kuşun, karınca karıncanın... Görünüşte değil özde bütün varlıklar asıllarını çekerler. Aklın aslı da, Allah katındadır. Bu nedenle aklın insanı devamlı olarak yücelere çekmesi gerekir. İnsan bedeninin aslı topraktan olduğu için, bedenin arzu ve ihtiyaçlarını yerine getiren nefis, onu sürekli aşağıya çeker. Allah katından gelen vahiy bilgisi, aklın bilgisidir ve onu madde bilgisinden kurtararak yüceleştirmek ister[4].

İnsanı hayvanlardan ayıran akıl olduğu için, akılsızlık, ahmaklık, bir insan için en kötü şeydir. Olayları ve nesneleri anlamamak veya gördüğünü hemen kısa zamanlarda unutmak, insanı insan olmaktan uzaklaştırır. Bu, ateşin çevresinde dönüp duran, ateş kanatlarını yakınca biraz geri kaçan, ancak ateşin yakıcılığını unutarak hemen geri ateşe uçan pervanelerin haline benzer.

> *"Bir şeyi kavramak, anlamak, bellemek, hatırlamak aklın işidir; bunları yücelten akıldır."*[5]

Ama, insandaki nefis, ihtiyaçlar ve istekler insan aklının fonksiyonlarını tam olarak yerine getirmesine engel oluyor, insanı unutkanlaştırıyor; ders almaktan alıkoyuyor. Bazı insanlarda bu durum o

---

[1] Kur'ân-ı Kerim. 10/62
[2] Fîhi Mâfih. s.166-167
[3] Mesnevi. 5/317-345
[4] Mesnevi. 6/2958 v.d.
[5] Mesnevi. 4/2293

kadar belirgindir ki, bunlar öldükten sonra *"gene dünyaya döndürülseler, yaptıklarını yapmaya koyulurlar."*[1]

Mevlâna, aklı bir başka açıdan gene pervaneye benzetmektedir, ona göre insanın ve bütün diğer varlıkların çeşitli işleri yapmak için gösterdikleri arzu, sevgi, ve şefkatlerin hepsinin aslı, Allah'ı bilmek ve sevmektir. Dünyadaki her şey, Allah'ın perdeli olarak görünüşleridir. Allah sebepler ve perdeler gerisindedir[2], çünkü doğrudan doğruya ortaya çıkmasına bu evrenler tahammül edemez. O, meselâ güneşe benzer; güneş ışığı bütün canlılar için gerek ışık gerek sıcaklık olarak hayatî bir önemi haizdir; ancak güneşin bizden biraz uzaklaşması veya yakınlaşması, dünyada yaşayanlar için dayanılmaz sıcaklık değişikliklerine sebep olacaktır. İşte insan aklının bütün işlevi, içinde bulunduğu bu durumların gerçeğini kavramaktır. Aslında çalışıp çabalamakla bunu kavrayamaz; ancak gene de çalışıp çabalamaktan geri kalmaz, bu çabayı bıraktığı an akıl olmaktan çıkar.

> *"Akıl, gerçeği anlayış kabiliyetini haiz ve gerçeği anlamamış olmasına rağmen, gece-gündüz her zaman yüce Allah'ı anlayış ve kavrayışta düşünmekten, çalışıp çabalamaktan mustarip olan ve kararsız bulunan şeydir."*[3]

Bu şekli ile de akıl, gerçekler mumu etrafında, onun ışığı çevresinde dönen pervanelere benzer. İnsan, Tanrı'nın yüceliğinin nuru çevresinde durmadan çalışıp çabalayan, gayret gösteren, kararsız ve huzursuz kimsedir; çünkü bilmez ki Allah'ın bütün hakikatleri ve yüce zâtı akıl ile anlaşılamaz ve bilinemez[4].

İnsanda vehim, akla benzeyen ama aslında aklın tam tersi olan bir durumdur. Duygular, istekler ve şehvet insanı vehimlere sürükler; insan da vehim ile aklı tam olarak birbirinden ayıramadığından, yaptığı akla uygunmuş gibi davranır. Vehim ve aklı birbirinden ayıracak biricik güç ise, Kur'ân ve Hz. Muhammed'in hadisleridir[5].

İnsan aklı ile karışan, insanı akıllı gibi gösteren bir başka güç de hüner ve marifettir. Hüner ve marifet, ham kişileri öldürür gider. Eğer bunların insana verdiği güç iyi kullanılmazsa, hüner ve marifet, çocukların eline verilmiş keskin bir kılıca benzer. Keskin kılıç ancak akıl ile kullanıldığında yaralı bir iş görebilir; eğer akıl yok veya zayıf kalırsa, hüner ve marifet nefsin emrine girer ve bütün diğer canlılardan daha fazla yanlış yapar, günâh işler[6].

---

[1] Kur'ân-ı Kerim. 6/28
[2] Dîvan (2). s.429(5579)
[3] Fîhi Mâfih. s.56
[4] Dîvan (2) 8.371(4818), 557(7345)
[5] Mesnevi. 4/2301-2305
[6] Mesnevi. 5/648 v.d.

Sadece hüner ve marifet değil, eğer insandaki akıl da iyi kullanılmazsa, o da birtakım yanlış hareketlerin yapıcısı, o da ehil olmayan ellerde keskin bir kılıç olabilir. Çünkü şer de insanın aklından meydana gelir hayır da; küfür de akıldan çıkar, destek bulur, iman da![1]

Aklı ve düşünceyi yaratan Tanrı'dır; dolayısıyla insanın tasavvur ettiği, düşündüğü her şeyde Tanrı onunla beraberdir, düşüncelerimiz her an ondan gelmektedir. İnsanlardaki düşünen ve yaratan akıl, ondan gelir. Nasıl aklın eserleri ortada fakat kendisi görünmüyorsa, Tanrı'nın da eserleri ortadadır ve kendi gözükmez. Ruhun eseri candır, hayattır; aklın eseri ise düşüncedir. Zekâ, kurnazlık, hayal gibi şeyler ise olgun aklın değil, nefsin kontrolü altındaki aklın eseridirler[2]. İnsan aklı ve düşüncesi Allah'ın kontrolündedir ve soluktan soluğa oradaki bazı düşünceler silinir, yerine yenileri gelir, İnsan aklı devamlı yazılıp silinen bir levha gibidir. O, yoğrulup yapılmakta olan bir testidir; testici onu istediği kadar genişletir, istediği şekli verir. Bir marangoz elindeki ağacı istediği gibi işler, terzi elbiseyi istediği gibi keser diker. Su kabını doldurup boşaltan sakadır... İşte insan aklı, bu sanatçıların elindeki malzeme gibidir; gözleri sebepler ve perdelerle kapalı olduğundan bir san'atkârın elinde nasıl yoğrulup şekillendirildiğini bilmiyor; ama akıl gözüyle bakar, akıl kulağıyla duyar, başkalarının taklidine düşmezse, bu durumu anlayacaktır.

"Taklide uymadan bakmayı huy edin, kendi aklını koru, onu düşün."[3]

Mevlâna, Mesnevi'sinin 5. cildinin girişinde, insan aklını çarmıha gerilmiş olarak tasvir ediyor. Bu çarmıhın dalları, insan tabiatını temsil eden hırs, şehvet, mevki arzusu ve dileklerdir. İnsan bedeninin bu dört huyu, aklı vehimler, şüpheler ve karanlıklar içinde bırakmakta, onun nura yükselişine engel olmaktadır[4].

Mevlâna, aklı ikiye ayırmaktadır: birincisi çalışılarak kazanılan akıl, ikincisi ise Allah vergisi akıldır. Okuldaki öğrencilerin yaptığı, insanların okumak, ezberlemek, dinlemek ve düşünmekle kazandıkları bilgiler, kazanılmış akıldır. Bu akıla bilgi suyu dışardan gelir. Allah'ın ihsan ettiği akıl ise, gönül ve candan beslenir; onun bilgileri "lehv-i mahfûz"dan gelir. Öğretimle elde edilen akıl, ırmaklara benzer; birisi çıkar, ırmağın akışını engeller veya değiştirirse, bu akıl susuz kalır. Tanrı'nın ihsan ettiği aklın bilgi kaynağı içerde olduğu için sürekli beslenir[5]. İnsan aklını besleyen bu kaynak ince bir ışık, bir nûr kaynağıdır. Temelde bütün varlıkları ve yoklukları nûr besler. Ama nûr çok ince ve hissedilmez olduğu için, maddeden yaratılmış varlıklar, onun maddeleşmiş şekliyle beslenirler. Maddelerin devamı için madde enerjisi

---

[1] Dîvan-ı Kebîr. Cilt 2, s.408(3424)
[2] Fîhi Mâfih. s.264
Dîvan-ı Kebîr. Cilt 4. s.8(40)
[3] Mesnevi. 6/3351
[4] Mesnevi. 5/30-50
[5] Mesnevi. 4/1960-1968

gereklidir. Ancak insandaki can, gönül, ruh, akıl gibi manevî makamlar sadece nûr gıdası ile beslenip gelişebilirler[1].

Şu halde akıllı kişi, taklide düşmekten kaçınan, kendi ışığı, kendi nuru ile doğru yolu ve gerçekleri arayandır. Tam akıllı kişi böyle olur. Yarım akıllı ise, bir akıllıyı kendine rehber edinmiş, ona uymuş kişidir. Akılsız kişi ise, bir akıllıyı takip etmeyi bile akledemeyen bir hayvana benzer.

> *"Olgun bir aklın yoksa özü-sözü diri bir akıllının karşısında kendini ölü say, ona sığın."*[2]

İnsan bedeninde, aslı yokluk evrenlerinden olan üç ana güç vardır akıl, gönül ve can. Bunlar kendileri görünmez, ancak eserleri, yaptıkları görülür; her an hissedilir ama aradığında bulamazsın. Mevlâna, bu üçlüyü "müselles şarabı"na benzetiyor, İyice damıtılarak üçte ikisi buharlaştırılan bu şarap nasıl hem yaraya merhem hem derde deva ise, bu üçlü de insanın bu dünyadaki gerçek rehberleridir; bedenler ölünce ölmeyen güçlerdir bunlar. Bunların hepsi, kendi asıllarının bulunduğu yokluk evrenine ulaşmak ister. Akıl, yokluk evreninin kokusunu bir kere yakaladı mı, artık yok olur gider[3]. Gönül, sürekli yokluklar evrenine gider gelir; can, bir,an önce şu köhne bedeni terk ederek, sonsuzluk evreninde huzura kavuşmak ister.

Mevlâna; gönül, akıl ve can arasındaki sıkı bağlantıyı bir rubaisinde şöyle anlatıyor:

> *"Anlayış, gönül, akıl senin sayende can'ın meyvesi oldu. Sen, canın canı, canın aklı, canın gönlüsün."*[4]

Canlıların bütün hareketlerini akıl idare eder. Aklın görünmeyen gücü bütün organlarımızın görevlerini tam olarak yapmalarını sağlar; eğer bu güç olmazsa organlar çalışmaz, canlı canlılığını sürdüremez bir hale gelir. Meselâ el, akıl sayesinde işini yapar; akıl komut vermezse ayak yürümez, göz doğru göremez, kulak yanlış işitir. *"Hakikatte bütün işler akıldan hâsıl olur; organlar aklın emrinde çalışan âletlerdir."*[5]

Başka bir şekilde, Mevlâna aklı bir emire benzetmektedir. Nasıl bir grupta, bir toplulukta işlerin doğru olarak yapılması, grubun görevini yerine getirmesi için yapılacakları planlayan ve emreden bir kişi varsa; insan vücudunda da akıl, bir emir görevini üstlenmiştir. Bir iş yapılırken bütün organların bu emirin talimatlarına uyması gerekir[6]. Akıl, topraktan meydana gelen şekillerin gerek iç gerekse dış duyum ve duygularına

---

[1] Mesnevi. 4/1954-1959
[2] Mesnevi. 4/2199
[3] Dîvan-ı Kebîr. Cilt 2. s.332(2752-2759)
[4] Mevlâna'nın Rubaileri. s.226(1100)
[5] Fîhi Mâfih. s.166
[6] a.g.e. s.84-85

buyruk yürütür. Aynı insan ve diğer canlıların bedenlerini akıl çekip çevirdiği gibi, varlık ve yokluk evrenlerini de, en küçük zerresine kadar, Allah çekip çevirir[1].

İnsan, gerçi cansız, canlı, bitki ve hayvanlık kademelerinden geçerek insan olmuştur ama, insanlığın içinde de çeşitli kademeler vardır. İnsanlık kademeleri içinde yukarıdaki makamlara çıkabilmek için tamamen aklın kontrolüne ve yönetimine girmelidir. Bu şekilde Mevlâna, insan aklını deveciye, insan bedenini deveye; hattâ daha yukarıdaki akıllara doğru yükseldikçe, akıllı insanların bile daha yukarı akla sahip olanlar karşısında develere döndüklerini ve üst akıllara, kılavuzlara uyulması gerektiğini anlatır[2].

Akıl, insanın kolu-kanadıdır; nasıl bir kuş kolsuz-kanatsız uçamıyorsa, akıl olmadan da insan bir şey yapamaz. Akıl anahtarı olmayan kişilerin, akıllı bir kişiye uymaları, onun görüşünü takip etmeleri gerekir; eğer kendi havalarına uyarlarsa, nefis peşinde koşarlarsa "zaman timsahı"nın ağzında yem olurlar[3].

> *"Akıl, akıllı kişinin iyi-kötü her işini ayarlayan bir bekçidir, inanan akıl, adalet sahibi bir bekçiye benzer; gönül şehrinin bekçisi ve hâkimidir o."*[4]

Bu şekilde akıl bedeni yabancılara ve hırsızlara karşı korur. Ama bedene dadanan hırsızlar da çok dışarıda değildir; onların çoğu bizim içimizdeki nefislerimizin istekleridir; *"akıl, nefse vurulmuş demir bir bağdır."*

Akıl ve gönül, bu dünyadan değildir; arştandır, perde arkasındandır. Bu nedenle akıl göze görülmez ama her zaman insanla beraberdir. Neliksiz-niteliksiz olmak, sağı-solu olmamak aklın özelliklerindendir. Aklı bir yerde görememek demek, onun yakınlığından şüphe etmek demek değildir. Can nasıl bedenin her yanında ölçüsüz ve görülmez olarak varsa, akıl da öyle vardır. Bütün hareketler, bütün işler, bütün hayaller, bütün anlamlı sözler o görünmeyen akıldan meydana gelir[5]. Mevlâna, bu durumu şöyle bir örnekle anlatıyor: Bir karınca kağıt üzerinde giderken yazı yazan kalemi gördü, ona hayran oldu ve diğer karıncalara onu övmeye başladı. Gözü daha keskin olan bir başka karınca ise, kalemi övene *"parmakları olan eli öv; çünkü kalem sadece bir âlet, o yazıları yazan eldir"*, dedi. Gözü bu ikisinden de keskin olan bir üçüncü karınca *"Hayır"* dedi, *"ele ve parmaklara da emir veren koldur. Bu güzel şekilleri yapan, bu güzel resimleri yapan koldur. Ben onu öveceğim"*, dedi. Bu böylece kademe kademe yükselerek en ulu karıncaya kadar dayandı ve o, *"Cansız, akılsız hiç bir şey hareket edemez; iş yapamaz. İnsanlarda bu işi yapan can ve akıldır."* dedi. Halbuki, can ve akıl da

---

[1] Mesnevi'nin 3. cildine giriş.
Dîvan (2). s.59(804), 75(1011-1012), 353(95. gazel)
[2] Mesnevi. 1/2504-2503; 5/2340-2348
[3] Mesnevi. 6/4085-4101
[4] Mesnevi. 4/1985-1986
[5] Mesnevi. 5/619; 4/3686-3697

Allah'ın elinde bir âlet gibidir, tıpkı akıl karşısında elin ve kolun durumu gibi[1]. Tanrı, kendi nurundan bir küçük parça olan akıl ışığını, insanın daracık *"fikir yuvası"*na yerleştirmiştir[2].

İslâmiyet'te, insanın esas temellerinden en önemlisi olarak akıl kabul edilir. Çünkü İslâm dini, algılama ve anlama dinidir. Anlamadan inanmak mümkün değildir. İnanmak için görmek, duymak ve anlamak; bunun için de akıl gereklidir. Aklı olmayana, dinî bir sorumluluk da yüklenmemiştir. Hz. Muhammed, *"Aklın bir zerresi oruçtan da yeğdir, namazdan da; çünkü akıl cevherdir, bu ikisi araz. Namaz ve oruç, ancak bir kişideki aklın tam olmasından sonra farz olur"*, buyurmuştur[3]. Hz. Muhammed'in ahmak kişiyi düşmanı, akıllı kişiyi dostu ve canı olarak nitelediği; ahmaktan kaçılarak akıllı ile dost olunmasını istediği anlatılmaktadır[4].

İnsan hayatının her safhasında aklın önemi ortaya çıkar. Çocuklarda akıl hüküm yürütmeye başlayıncaya kadar, onlar oyun evreninden dünya gerçeklik evrenine gelemezler, nesnelere başka anlamlar ve görevler verirler. Ancak akıllandıktan sonra her nesnenin ve olayın gerçekten ne demek olduğunu ve nasıl davranması gerektiğini anlarlar[5]. İnsan ancak akılla insan olur, vücudunun büyümesi, saçının-sakalının ağarmasıyla değil. Bunun başka ölçütlerinden biri de, başlarında akıl olmayan kişilerin akıl yerini mal ve servetle doldurmuş olmaları; akıllı kişilerin ise orayı ilimle doldurmalarıdır[6].

Varlık ve yokluk evrenlerinin her tarafına yayılmış olan akıl kademesindeki ışık, değişik yoğunluklarda olmak üzere bütün canlılarda ortaktır.

> *"Akıl oldunuz mu, akıl kesildiniz mi binlerce kişi olsanız bile birsiniz gene. Tıpkı güneş gibi her eve girer, yayılırsınız. "*[7]

Bütün fitneler, aklın olmamasından, aklın baştan gitmesinden doğmaktadır. . Mevlâna, akla şöyle hitap etmektedir:

> *"Nereden yüz çevirirsen orada yol bitiriş, savaş yüz gösterir. Nereye yüz döner, ne yana yüz gösterirsen orda zevk, sarhoşluk, hayranlık belirir.*
>
> *Onsekizbin âlem de ancak iki kısma ayrılır; yarısı cansızdır, ölmüştür, yarısı diri, biliş, anlayış sahibi."*[8]

---

[1] Mesnevi. 4/3719-3740
[2] Mevlâna'nın Rubaileri. s.225(1096)
[3] Mesnevi. 5/454-456
[4] Mesnevi. 4/1947-1955
[5] Mesnevi. 3/2279-2281
[6] Mevlâna'nın Rubaileri. s.88(427)
[7] Dîvan-ı Kebîr. Cilt 3. s.40(266)
[8] a.g.e. Cilt 2. s.463(3945-3947)

Bütün akıllar ve fikirler biliş ve anlayış denizinden meydana gelmiştir; akılların, bilişlerin en son varacakları deniz gene orasıdır. Gönül, o denizden haber vermektedir; can, o denizi arzulamaktadır; akıl, o denizin sırlarını aramaktadır. Sadece o evrenlerin, o denizin değil; bu dünyanın canı, ışığı, anlamı da akıl, can ve gönül üçlüsüdür.

Ancak aklın bu gücü ve yüceliğine rağmen gene de sınırlı olduğunu unutmamak gerekir. Dünyadaki insanlar bir takım akıllı insanların çeşitli alanlarda keşfettikleri, düzenledikleri bilgilerle yaşıyorlar; duyguları, düşünceleri, dilleri, yedikleri, giydikleri, yaptıkları işler v.s. hep bazı akıllı insanların buluşlarıdır. Bir takım âlimler bilgi pazarlaması ve satışı yapıyorlar; çevrelerine dinlediklerini, okuduklarını anlatıyorlar. Onların çoğunun Allah katındaki bilgi denizi ile bağlantıları olmadığı, gönüllerine gayb bilgileri gelmediği gibi, içinde yaşadıkları evreni; oradaki nesneleri ve olayları da araştırmıyorlar. Söz öğrenip söz satmak; cariye alıp cariye satmak, silâh alıp silâh satmak gibidir; satılıncaya kadar övülür, ama kişiler onu alıp kendileri için yararlı bir iş halinde getirerek kullanamazlar. İnsanın kullanmadığı şeyi alıp satması, bilmediği, anlamadığı şeyi anlıyor gibi göstermesi veya yanlış anlamasıdır. Eğer tam anlasaydı, bu, ona çeşitli perdeler açar, kendi davranışlarını da değiştirirdi. Günlük hayatta çoğu insanlar anlayamama veya yanlış anlamanın getirdiği problemlerle uğraşırlar ve bu bağlar içinde hareketsiz kalırlar. Bu durumu iyi değerlendiren Mevlâna, aklın insanı belli bir noktaya kadar götürmesinin yeterli olduğunu, oradan sonrasının daha üstün bir akıla bırakılması gerektiğini anlatır. Meselâ, elbise diktirmek istiyorsak aklın bizi terziye kadar götürmesi yeterlidir, ondan sonra en iyisini terzi bilir. Tıraş olacaksan berbere kadar, hasta isen doktora kadar gideceksin; ondan sonrasını uzmanlara bırakacaksın; çünkü, eğer o alanların uzmanı değilsen, akıl orada sana yardım etmeyecektir.

Dünyada bu şekilde kademe kademe akıllar vardır. Ama bütün insanların akıllarının sınırlı olduğu bir nokta da vardır. Akıl bizi inanç kapısına, Allah kapısına kadar getirir; o noktadan sonra akıl bize rehberlik yapamaz, onu bırakıp Tanrı'nın bilgi ve rahmet denizinde kaybolmak gerekir[1].

Aklın zayıf ve güçlü yanlarıyla insan hayatı için bu büyük önemini belirttikten sonra, Mevlâna'nın sık sık söylediği *"Akıllıya bir işaret yeter"* sözünü söylemek, çoğu azdan anlamak için yeterlidir kanaatindeyiz.

1.2.2.4.2. Akıl ve Nefis

İnsanın; aklı temsil eden melekler ile nefsi temsil eden hayvanların arasında, bunların ikisinin özelliklerini de bir araya getiren bir canlı olduğu üzerinde daha önce çeşitli kereler durulmuştu. Bu iki özellik, nefis ve akıl insandan, birbirinden farklı, hattâ genellikle

[1] Fîhi Mâfih. s.174-175

birbirine zıt şeyler istemektedir. Akıl sürekli olarak kendinin mensup olduğu yükseklikliere gitmek istemekte; fakat maddeleşmiş insan varlığı bu maddî yapısını sürdürmek için çeşitli nefsinî davranışlarla insanı maddeye ve toprağa çekmektedir.

Bu durumda akıl ve nefis birbirlerini kontrol etmekte; nefis, aklın yücelmesi için bir bağ, bir kafes, bir hapishane olduğu gibi; akıl da nefis için çoğu yerde engelleyici olmaktadır[1]. Bütün insanlarda var olan bu gerilim, insanı oldukça huzursuz bir yaşayışa sevk etmektedir. Bu gerginliği ortadan kaldırmak için bazı kişiler aklı tamamen nefis emrine vermekte, bedenin yönetiminde akıl nefse yardımcı olarak kurnazca danışmanlık yapmakta, yol göstermektedir. Bu, insanı hayvanlaştırmak, alçaltmak demek olduğu için, genelde bütün dinler böyle bir yaşayışa karşı çıkmakta, bunun tam tersi bir yaşayışı öğütlemektedir. Yani, akıl nefsi kontrol etmeli, hattâ gerekirse tamamen ezmelidir. Ancak Kur'ân'daki *"Nefsinize zulmetmeyin"* emri gereğince nefis fazla azgınlaştırılmadan insanın düşünmesine, kulluk ve ibadet etmesine yardımcı bir unsur haline getirmeye çalışılmalıdır.

Ancak insan, akıl ve nefis arasındaki bu çekişme ve savaşta istediği gibi karar verme durumunda bırakılmıştır. Canlılar içinde bu özgür seçim hakkı sadece insana verilmiştir.

> *"İkisine de gönlün akıyorsa, nefsinle aklın ikisi de karışık sende. İkisi de savaşmaktadır sende.*
>
> *Kendine gel, kendine gel de mânâlar görünüşlere üst olsun."*[2]

İnsanların çoğunda akıl hür değildir; akıl çeşitli şekillere ve suretlere takılıp kalmıştır, bunlar arasında dolaşıp kalmaktadır; hürlüğü, kafes içindeki bir kuş kadardır, kafesin parmaklıklarına kadar uçmakta, oraya çarpıp geri dönmektedir[3]. Aklı hürriyete kavuşturmak demek, birinci derece algıların gerisindeki bir çok gerçeklik kademelerine geçebilmesini, nesnelere ve olaylara iyice nüfuz edilmesini sağlamaktır.

Hür bir insan, nefis ile akıl arasındaki bu mücâdelede genellikle nefsin yanını tutmaktadır. İradesi elinde bir insan, nefsinin dilediği her şeyi yapar ve bir şikayeti olmaz, ancak sıra aklın istediği bir şeyi yapmaya gelince *"irademelimde değil, başka seçeneğim yok"* der[4]. Aslında, nefsin de belli bir aklı vardır, birçok ince şeyleri bilir ama onun yöneldiği bu dünyanın maddeleri olduğu için, yücelikleri düşünmeyen ve maddeye bağlı kalan bir akıldır. İnsan aklını yücelere çeken, maddenin her an değişen özelliklerinden kurtarmaya çalışan ise vahiy nurudur[5].

---

[1] Mesnevi. 4/2688 v.d.
Dîvan (2).S.578(7652-7655)
[2] Mesnevi. 4/2718-2719
[3] Mesnevi. 6/4522
[4] Mesnevi. 4/1401
[5] Mesnevi. 4/1655-1657

Bedene tapan, nefsin emrine giren akıl sersemdir. Çünkü meleklerle aynı cinsten olan akıl, aslında meleklerden bile üstündür. Melekler kuş gibi havalandıkları halde, insan aklı kanatsız uçmaktadır. Melekler Allah nuruna belli bir seviyeye kadar yaklaştıkları halde, insan bu sınırı aşmakta; yanmadan, gözleri kamaşmadan Tanrı'ya ulaşmaktadır. Bu nedenle İblis dışındaki bütün melekler onun aklının üstünlüğünü kabul etmişken, insan nasıl olur da bu gücü bedenin ve nefsin emrine verebilir? Hem de imtihan gününde kendisine karşı çıkan, Allah'a bile isyan eden şeytanın beden ve nefisle işbirliği yaptığını bile bile![1]

Sağlıklı bir insanın yaptığı bütün hatalar, akıl hatası sayılır. Bedenin özellikleri belli olduğu için ona suç yüklenemez, hattâ ondaki bir eksiklik ve kusur, kişiyi bir çok sorumluluklardan kurtarır; fakat akıldaki noksanlık, uzak durulması gereken lânetli bir hastalıktır. Şöyle ki, akıllardaki eksik bilgi tamamlanabilir, bedendekini tamamlamak daha zordur. Akıldaki eksikliklerden en önemlisi de duyulara, nefse esir olmasıdır.

> *"Akıl, akıl olduğundandır ki işlerin sonunu görür; sonu görmeyen akıl, nefis kesilir.*
>
> *Nefse alt olan akıl, nefis olmuştur..."*[2]

Beden dünyası, şehvetten kurtulan kişilerden başkasını kolayca yanıltabilmektedir. Yanılan kişi de tek kanatla uçabileceğini sanmaktadır, insana hata yaptıran veya hata yapmasına neden olan akıl değildir; nefis ve duygulardır. Nefis, aklın çeşitli deliller getirmesiyle de ikna olmaz, sürekli baş kaldırır; en iyisi onun başını ezmektir[3].

Nefse aldanan akıl, kısa görüşlü akıldır, görünenden başkasını görmeyen akıldır. Oysa insan aklının en önemli özelliklerinden birisi, uzun görüşlü olmasıdır. Akıl bakımından hayat bir satranç oyununa benzer. Orada nasıl her hamlenin değeri daha sonraki oyunlar açısından ortaya çıkıyorsa, insanın yaşadığı hayatta da her hareketin değeri daha sonraki hareketler açısındandır. Oyun içinde oyunda her kademe diğerlerinin basamağıdır. Bu oyunda ileriyi görecek olan beden kendi durumunu değerlendirmekten öte bir şey yapamaz. Eğer insan beden ve nefise uyar da; bulunduğu durumdan ilerisini değerlendiremez, görünenden başkasını göremezse oyunu kaybetmiş sayılır[4].

Nefis, akıl karşısında kesilmesi, yok edilmesi gereken bir öküzdür. Çünkü nefis, efendisi olan insanı öldürmekte, ondan kalanı

---

[1] Mesnevi. 3/3194-3200
[2] Mesnevi. 2/1548-1549
[3] Mesnevi. 2/3507-2508.
Dîvan (2). s.15-16(19. gazel)
[4] Mesnevi. 4/2888-2896

kendisine kul-köle etmektedir[1]. Aklın nefsi kesmesi, insanın ve onun içindeki bazı değerli özelliklerin hürriyete kavuşmasını sağlamak içindir.

İnsan beden olarak da görülebilir, ışık olarak da. İnsanı sadece bir toprak, bir beden olarak görmek, onu tanımamak demektir. İnsanın gerçek değeri, ondaki ışıktadır; yoksa beden onun varlığının geçici olarak maddeleşmiş bir özelliğidir. İnsanda ikili ittifaklar vardır: nefis-şeytan ve akıl-melek ittifakları. Şeytan insanların nefislerinde gözlenmiştir, onu gizli gizli çeşitli işler yapmaya sevk eder. İnsanın içinde gizlice *"sinsi sinsi vesveseler veren"*[2] şeytanın yardımıyla nefis, sık sık insanın yolunu kesmekte, ondaki bilgi oluşumunu, doğrunun bulunmasını engellemektedir.

İnsan, bedeninin içinden veya dışından çeşitli faktörlerin aklını örtmesine, onun sağlıklı olarak çalışmasına engel olmasına kesinlikle müsaade etmemelidir. Sarhoşluk, aklın çalışmasını engelleyen, durduran faktörlerin başında gelir. Yalnız bu, içilen bazı sıvılardan olmaz; şehvet, büyüklenmek v.s. gibi bazı nefsanî özelliklerinden de olur. Nereden kaynaklanırsa kaynaklansın, sarhoşluk insanı sersemleştirir[3].

Nefis, genelde akıldan habersizmiş gibi davranır. Doğrudur, akıl herhangi bir madde gibi ortada değildir. Ancak duyu organlarımızın algılayamadığı bu akıl, gene de vardır. Onun varlığından gaflet ederek kötülük yapmanın, hata yapmanın gereği yoktur. Neliksiz-niteliksiz olarak o her an insanı kontrol etmektedir[4]. Mevlâna'ya göre binlerce kişinin nefsini ve aklını kandıran bu dünya *"büyücü, bilgiç"* bir kocakarıya benzer. O kadar bilgiç ve ustadır ki, insanları muhakkak oltasına takar, hem de neredeyse bütün ömürleri boyunca. Akıllar onun düğümünü çözmekten âciz kalmışlardır da, Allah, insanlara yardım için peygamberlerini ve kitaplarını göndermiştir[5].

İnsandaki nefis, gücü-kuvveti ve yüzlerce hüneri ile bir ejderha gibidir. Onun yüz çeşit dili, düzeni, masalı vardır. Onun için nefsi alt etmek zordur ama gene de terbiye edilebilir, kontrol altına alınabilir. Kapkara bir maden parçası bile cilalanıp ayna haline gelince, topraktan meydana gelen insan bedeni ve nefsi de cila tutar. İnsan cilalandığı zaman, gizlilik evrenlerinin şekillerini yansıtır. İnsana gizlilik kapılarını açan cila da, akıl cilasıdır[6].

Hayvanlar nefislerine uyarak yaşadıkları için, duyu organlarıyla algıladıklarının ötesine, diğer gerçeklik kademelerine geçemezler. Ancak nefis kontrol altına alınıp iyice sindirildikten sonra gerçeklik kademelerini aşan bir hakikat arayışı başlayabilir. O halde insanın

---

[1] Mesnevi. 3/2505-2507
[2] Kur'ân-i Kerim. 114/4
[3] Mesnevi. 4/3611 v.d.
[4] Mesnevi. 4/3678-3688
[5] Mesnevi. 4/3192-3215
[6] Mesnevi. 4/2471-2478

tabiatını, nefsini aklına üst etmemesi, nefsinin huylarıyla huylanmaması gerekir.

"... nefsin artta gitmesi, aklın öne düşmesi gerek.
....
Çünkü akıl üstündür."[1]

Aklı, nefsin çeşitli düzenlerinden korumak için belli bir alanda yoğunlaştırmak en iyisidir. Çünkü bedenin birbirinden oldukça farklı bir çok unsurları aklı, birbirinden farklı yüzlerce alana dağıtmış olur. Çeşitli alanlara böylesine dağılan akıl zayıf kalır, şüphe ve vesveselere düşer. Eğer akıl belli yüksek konular üzerinde toplanırsa, beden arzularından bağımsızlığı daha kolay sağlanmış olur[2].

Mevlâna'ya göre duygu akla, akıl da cana tutsaktır.

Akıl ve akıldaki bilgiler duygularımızı yönlendirmekte, şekillendirmekte; can da aklın ellerini bağlamaktadır. Duygu ve düşünceler, duru suyun yüzünü kapsayan çerçöp gibidir; akıl bunları temizleyerek duru suya ulaşabilir; ancak bunun için canın, aklın elini serbest bırakması gerekir. Eğer aklın elleri serbest kalır da, her an gerçeklerin yüzünü örtmek isteyen duygu ve düşüncelerle mücâdele ederek onlara buyruk yürütürse, giderek duygular da aklın emrine girerler[3].

Mevlâna, bu dünyada yaşayan insanların çoğunun genelde bir uyku içinde olduklarına sık sık değinir. Halk kendisini uyanık sanıyor ama, aslında uyanıkken rüya görüyor. İnsanın yokluktan varlığa geçişte ve varlık içinde birçok yaratılış halleri ve kaynakları vardır. Hiç kimse kendisinin cansız olduğu, bir bitki, bir hayvan halinde olduğu halleri, oradaki savaşları, mücâdeleleri hatırlamaz.. Oysa Allah onu, çeşitli varlık kademelerinden geçirerek *"hayvanlıktan insanlığa"* çekmektedir. İnsanlıktan geçtiğinde de bugünkü durumunu hatırlamayacaktır.

Dünya, uyuyan kişinin düş görmesine benzer. Uyuyan, düş gördüğü sırada bu hayallerin gerçek olduğunu sanır; uyandığında bütün bunların birer hayal olduğunu anlar. *"Uyanık"* olarak bu dünyada yaşayan insan da öldükten sonra belki dünyayı kötü bir rüya, bir hayal olarak hatırlar[4].

Aklı, duygu uykusu kapladığında insan aklı da rüyalara dalabilir. Bu dünya, duyu organlarının algılayabileceği şekil, renk, koku gibi özelliklerle dönüp durdukça *"uyuyan kişinin gördüğü bir rüya"* olacaktır. O halde korkuların, şüphelerin, vesveselerin aslı yoktur; insanı korkutmak için kurulan dünya düzenlerine kanmamak gerekir. Testici bir

---

[1] Mesnevi. 2/1854,1857
[2] Mesnevi. 4/3286-3292
[3] Mesnevi. 3/1825-1835, 3584-3589.
Dîvan (2). s.495(6473-6475)
[4] Mesnevi. 4/3637-3667

testinin kırılmasından korkmaz; çünkü yeniden daha güzel yüzlerce testi yapabilir. Ama bir tane testisi olan, bu testiye çok ihtiyacı olan ve testi yapmayı bilmeyen bir adam, testinin kırılmasından korkar. Gözleri gören bir adamın rahatlıkla, güle-oynaya yürüdüğü bir yolda, gözleri görmeyen bir adam korka korka yürür. Demek ki, dünyadaki korkunun temellerinden biri, bilgisizlik ve beceriksizliktir. O halde korkulardan kurtulmak için şüphe ve vehimden uzak olmak, berrak bilgiye ulaşmak gerekir[1].

İnsanın her gün uyuduğu uyku hali nasıl duyu organlarının çalışmalarını azaltıyor, beynin düşünme faaliyetlerini durduruyorsa; insanların bu dünyadaki ömürleri boyunca içinde bulundukları uyku durumu da insanın berrak algılaması ve düşünmesini alabildiğine zayıflatmaktadır. Mevlâna'nın bütün amacı, bu dünyada bir uyku durumunda olan insanı uyandırmaktır. Peygamber'in *"Ölmeden önce ölünüz"* hadisini de bu çerçevede anlamak gerekir.

İnsanın duyu organlarının algıladıkları, aklın düşünebildiklerinden çok çok azdır. Bu nedenle gerçeği aramak hususunda birbirleriyle savaşır dururlar. Duyu organlarının ilk algılarına bağlı kalmak, bizi gerçeklerden uzaklaştırır; bizi gerçeğin dış yüzüne, ilk gerçeklik kademelerine hapseder.

> *"Duygu gözüne toprak serp; duygu gözü aklın da düşmanıdır, dinin de.*
>
> *Çünkü o, köpüğü gördü, denizi göremedi; içinde bulunduğu çağı gördü, yarını göremedi."*[2]

Duyu organlarının verilerinden elde edilen bilgiler iyice berraklaştırılsa, süzülse bile ancak nesneler üzerindeki zannı, şüpheyi, vesveseyi azaltır. İnsanı esas gerçekler düzeyine yükseltecek, Allah ışığının vereceği hikmettir[3]. Çünkü iç bilgilere ancak onunla ulaşılır. Duygular o ışıkla eğitildi ve ”nurlardı” mı akıl ile aralarındaki savaş kalkar, daha önce algılanamayan şeyler algılanır, bütün gizli gerçekler kademe kademe çözülür; ama gerçeğe ulaşmak için can, akıl ve duygu (gönül) arasında bir yarış başlar. Can, kendisine gelen vahiyle, ona dayanarak kurduğu inanç sistemi ile Hakk'a ulaşmak ister[4]. Akıl vahyi anlamadığı için, başka gizli gerçeklerden yola çıkarak yoluna devam eder; gönül ise aşk ile, sevgi ile yola koyulur. Bunlar ortak bir hedefe doğru gerçeği arayan insanların ana yollarıdır. Ama bu ana güçler ne kadar rekabet ederlerse etsinler, gene de birbirlerine muhtaçtırlar. Birinin desteği olmadan diğerinin belli bir yol alması mümkün değildir.

---

[1] Mesnevi. 1/397; 3/1727-1763
[2] Mesnevi. 2/1607, 1609
[3] Mesnevi. 2/3199-3210
[4] Mesnevi. 2/3244-3270

1.2.2.4.3. Aklın zayıf noktaları ve sınırları

Aklın zayıf noktalarının başında delillere dayanarak işlemesi, bir metot olarak kıyası kullanması ve taklitçi olması gelir.

Delil aramakta ısrar edenler, zanlara, şüphelere, vehimlere düşerler. Delille bir karara varmaları ancak "zan"dır. Bir taraftan da şeytan onların içinde gene bir şüphe uyandırır. Mevlâna delillere dayanarak bilgi sahibi olanları *"tahta ayaklı"* kişiler olarak niteliyor; bunlar ne doğru dürüst oturabilirler ne de dışardan gelecek hücumlara karşı direnebilirler[1]. Bilgileri ille de delillendirmek isteyenler için yapılan bir başka benzetme de *"körler topluluğu"* benzetmesidir. Körlerin esas duyu organları bir sopadır. Görenlerin gördükleri işleri göremezler, sadece çevreyi sopa ile yoklayarak, yavaş yavaş, tökezleye düşe yürürler. İşte delil ve kıyasla bilgi oluşturmak isteyenler de böyledir. Delil ve kıyas, onların elinde bir sopadır; oysa sopa, savaş ve kavga aracıdır. Sopaları atmak, gerçekliği bütün çıplaklığı ile gören kişilerin söylediklerine inanmak gerek. Akla, görünüşe uyan şeyleri, bir mucize bildirilmeden, savaşmadan kabul etmelidir. Sadece *"Allah'ı biliş"* düzeyinde kalan sözlerin dış kabuklarına değil, içine bir çok yeni tohumların bulunduğu yere bakmalıdır[2].

İnsan, bilmemesine rağmen, birçok gerçekleri bildiğini sanıyor; o, çok gafildir. Bilmez ki, bütün zevk, rahatlık, yiyecek, içecek, sıkıntı, eziyet, bütün sebepler Allah'tan gelir. Sebepler, onun elindeki bir kalem gibidir; istediği zaman istediğini yazar O. Ama insan yazıya bakıp kalemi görüyor; bilgisi, aklı bu düzeyde kalıyor. Buna bir el, bir kol, bir düşünen akıl gerekli olduğunu düşünemezler. Bazısı düşünse bile, -tıpkı belli bir ölçüden küçük varlıkları göremediğimiz gibi-, belli bir büyüklükten daha büyükleri göremediğinden, anlayamaz ve sebepler zincirini daha başlangıçta keser. Bazıları da yazının ve kalemin güzelliğine kendilerini öylesine kaptırırlar ki, eli ve diğer unsurları düşünemezler. Meselâ iki testi birbirleriyle çarpıştırılsa ve birisi kırılsa, kıran testinin "ben kırdım" demesi ne kadar doğrudur? Asıl işi yapan, onları çarpıştıran değil midir? İşte varlıklar, testiler gibi, sadece vasıtadırlar, esas işi yapan yaratılış elidir[3].

> *"Sözün hayırlısı, delâleti çok olandır ve en iyi söz, çok olan değil faydalı olandır."*[4]

O halde sebep ve delillere değil, onların anlamlarına bakmalıdır. Çünkü zarar ve fayda anlamlardadır, sebeplerde değil.

Gerçi sebepleri bilmek insan bilgisinin temellerini oluşturur. Sebepleri bilmek hem olayın geçmişi hem de geleceği hakkında bize bir

---

[1] Mesnevi. 1/2137
[2] Mesnevi. 1/2139-2162;6/2510-2514
[3] Dîvan-ı Kebîr. Cilt 5. s.328(149. gazel)
[4] Fîhi Mâfih. s.344

bilgi verir. Varlıklar bize gerçeği bildirmek için vardırlar veya başka bir deyişle, biz gerçeği bilmeye varlıklardan başlarız.

> *"Dünya bir sebepler âlemidir; hiç bir şey sebepsiz elde edilemez; öyleyse aramak gerek."*[1]

Sebepler, sadece arayanlar için bir âlet olarak yaratılmıştır; bir takım şeylerin nasıl olduğu hakkındaki yolu-yordamı göstermek için var edilmiştir.

Ama unutulmamalıdır ki, sebepler Allah'ın yaratmasında sadece birer bahanedirler, hakikatte işi sebepler değil başkası yapar.

> *"Sebepler, sadece halkın onunla meşgul olmaları, o işi yapanın görünmesine bir engel olarak yaratılmışlardır."*[2]

Azrail, insanların canını almak gibi zor bir görevi kabul etmek istememişti; çünkü Allah'ın meleklerden bile üstün olarak yarattığı bu varlıklardan hiç birinin kalbini kırmak istemiyordu. Bu durumu Allah'a arz ettiğinde, yüce Allah ona merak etmemesini, dünyadaki her işi sebeplerle yaptığını, insanların canını alırken hastalık, kaza, vade gibi çeşitli bahaneler yaratacağını; Azrail'in kendisini insanların görmemesi dolayısıyla kimsenin onu suçlayamayacağını açıklamıştı.

Sebepleri yaratan, dilediğini yaratabilir. Allah, sebeplerin dışında şeyler yaratmaktan âciz değildir, ama hiç sebeplere dayanmayan bir evren, canlılar ve özellikle de insanlar açısından karmakarışık olurdu; hiç kimse ne zaman ne yapacağını bilemezdi. Tanrı'nın sebeplerle iş görmesi, hem insanlara aradığını bulma fırsatı vermek, hem de kendini perdelemek içindir. Sebepler, Allah'ın kendi san'atını, anlayamayacak gözlerden gizlemesine yarar[3]. Bu bakımdan Allah'ın işleri her türlü akıl, hüner ve yeteneğin üstündedir. Her an onun hiç aklımıza gelmeyen, hiç kimsenin hünerine sığmayan yeni bir takım eser ve olaylarına şahit oluyoruz. Aklımıza ve hayalimize sığmayan bu varlık ve olaylar gibi, gene aklımıza gelmeyen sayısız şeyleri her an yaratabilir ve yaratmaktadır[4].

Düşündüğünü sanan çoğu insan hep sebeplere ve vasıtalara baktıkları için, bu madde dünyasında bunlardan bol miktarda bularak sebepleri çoğaltırlar. Ama delilleri çoğaltmak, gerçeğin üzerindeki perdeleri arttırmak, -gerçeği bir ateş olarak kabul edersek- onun üzerindeki dumanı arttırmak demektir. Bazı insanların, *"Tanrı dilediğini yapamaz, sadece sebeplere ve tabiata göre iş görür"* demeleri de yanlıştır. Çünkü tabiatı, tabiattaki sebepler zincirini yaratan ve her an

---

[1] Mesnevi. 5/2383
[2] Fîhi Mâfih. s.108
Mesnevi. 4/271-273
[3] Dîvan (2). s.185(2346), 374(115. gazel), 406(5289)
[4] Mesnevi. 5/1537-1555

yeni, akla-hayale gelmedik sebepler, yaratan Tanrı, nasıl kendi yarattığı tabiata karşı âciz kalır[1].

Filosoflar bir çok şeyleri bilir; sebepleriyle, delilleriyle bilir. Ancak delil sürekli değildir; delil bir zevk veya güzellik gibidir, ömrü kısadır. Sebepler ve sonuçlar o kadar içice girmişlerdir ki, bir şeyin ne zaman sebep ne zaman sonuç olduğunu birbirinden ayırmak kolay değildir. Varlıklar sürekli değişiyor; topraktaki bazı maddeler ota dönüşüyor; ot, kendisini yiyen ceylanda ete ve başka maddelere dönüşüyor; ceylan, kendisini avlayan aslanın bünyesinde başka bir şeye dönüşüyor v.s.

"Yapılmak, yıkılmaktadır"[2]. Bir terzi elbise yaparken ölçüp kesmeden yapamaz; marangoz, demirci, inşaatçı da öyle. İnsan bedeninin oluşması sırasında da birçok madde ezilmekte, karılmakta, pişirilmekte ve başka kimyevî işlemlere tâbi tutulmaktadır; bedenin yapımı da birçok şeyin yok edilmesindedir. İnsan, bu değişme evresinin bir parçası olduğu için, kendisi de bir sebepler-sonuçlar karmaşası, bir değişme girdabı içinde kıvranıp kalmaktadır. Renkten, şekilden, kokudan başka bir şey görmemektedir. Büyük bir şehrin sokaklarına bırakılan bir öküz, oralarda saman, ot veya bir karpuz kabuğu arar; şehirdeki binlerce anlamlı şey onu hiç ilgilendirmez. Tabiat mıhına asılıp kalmış olan filosof da, canını ve gözünü sebeplere bağlamıştır, ondan başka bir şeyi göremez. Allah'ın varlık ve yaratma evreninde ise sebepler ortadan kalkar, orada her an yeni bir evren yaratılır, donup kalma yoktur[3].

> *"Biz, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları gereğince yarattık."*[4]

Demek ki, yaratılan hiç bir şey boşa değildir. Yaratılan her şey belli bir amaç için, bir anlam ve hikmet için, bir fayda için yaratılmıştır. Ressam, resmi amaçsız mı yapar? Testicinin testi yapmaktan, arabacının araba yapmaktan, kendisi ve diğer insanlar için bir fayda umduğu açıktır. Yazılan bu eser, birilerinin okuyup anlaması ve düşünmesi içindir. Her şey, bir sebeple meydana getirilir, başka bir şeye de sebep olur. Akıllı ve düşünen kişiler, sebeplerin dış görünüşlerine ve ilk halkalarına takılıp kalmazlar.

İnsanın sadece sebepleri görmesi, sebeplerin gerisini görememesi, onlara bir gözbağı oluyor, Tanrı'yı görmelerine engel oluyor[5]. Sebebe kul olan bilginler, perde arkasında kalmışlardır, Tanrı'nın dümenini göremezler. Sebeplere bakmalı, ama pek güvenmemelidir. Allah'ın bir insana her şeyi *"nasılsa öyle göstermesi"* büyük bir nimettir. Gönüllerin, düşüncelerin; maddî ve manevî durumun devamlı olarak değişmesi,

---

[1] Mesnevi. 5/1608 v.d., 569-575
[2] Mesnevi. 4/2340'ın üstündeki başlık
[3] Mesnevi. 4/2368-2383
[4] Kur'ân-ı Kerim 15/85
[5] Mesnevi. 6/2896

insanların olayları ve nesneleri olduğu gibi görmesine engel oluyor[1]. Gerçekler durmadan değişiyor; insan kendini hayal âlemindeymiş gibi hissediyor.

Mevlâna, sadece sebepleri görmeyi, sebeplere kapılıp gitmeyi bir çocukluk, bir gaflet, bir bilgisizlik olarak görmektedir[2]. Bu, asıl güzele değil, yüzündeki örtüye âşık olma demektir. Hattâ bu bilgisizlik besi sığırlarının beslenme sırasındaki ve mezbahaya götürülürken içinde bulunduğu bilgisizliğe benzer. Sebepler, Allah'ın sadece bu madde dünyasındaki sanatıdır; yokluklar evreninde, Allah'ın esas yaratma evreninde sebepler sadece bir sözden ibarettir. İnsanın sağlam bilgiye ulaşması için sebeplere değil eserlere bakması gerekir. Çünkü sebepler geçer gider, geride Tanrı'nın eserleri kalır. Meselâ kadınla erkeğin zevk içinde birleşmesi, o sebepten bambaşka bir varlık meydana getirir. Yapılan bir iş, yapılış amacından çok uzakta ürünler ortaya koyabilir[3]. Allah, bir çok zamanlar ve bir çok mekânlar içinde durmadan yaratıyor. Hiç bir sebep ve hiç bir eser, onun san'atının bir zerresini bile izah edemez. Hele o yaratma evreninde maddenin hiç bir önemi yoktur, olsa olsa anlamların önemi vardır[4].

Önemli olan nesnelerin ve olayların içyüzünü bilmektir, gizliliklere ulaşmaktır. Aklın, buna olmayacak şey demesi doğru olmaz. İnsan yüzlerce karanlıktan geçerek aydınlık bir mekâna çıkmış gibi gözükmektedir, ama akıl ve mantık yönünden gene de çok sınırlıdır. Meselâ, onun aklınca bir şey hem ispatlanabilir hem de çürütülebilir. *"Attığın zaman sen atmadın"*[5] âyetinde hem *"attığın zaman"* denilerek sen attın anlamı ifade ediliyor, hem de *"sen atmadın"* deniliyor. İnsanlar bir yerde bilirler ama bir başka yerde, bilenlerin bilgisi hiç bir işe yaramaz. Mum veya lâmba gece aydınlık verirken, gündüz güneşe karşı ışıkları âdeta yok olur; ama güneşte göremediğin mum ışığının üstüne parmağını tutsan, yanar. İkiyüz kilo bal içine bir kilo sirke katsak, balın tadı değişmez ama ağırlığı bir kilo artar. Bir aslanın önünden kaçan ceylan, aslanın midesine indiğinde hem vardır hem yoktur[6].

Her şeyi yaratan ve her şeyi öğreten Allah'tır. İnsanın bu durum karşısında sebeplere sarılıp çekişmelere düşmemesi gerekir. Karıncanın bilgisi, kurdun hüneri, kadının analık sevgisi hep Tanrı'dandır. Bu nedenle sadece akla ve sebeplere uymak insanı yanlış davranışlara götürür, insanın en önemli özelliği olan inançtan uzaklaştırır.

İnsan, sebepleri kovalamakla bir yere varamaz. Bu nedenle Allah, doğru yolu göstermek için, insanı sebeplere takılıp kalmaktan kurtarmak istemiştir. Peygamberler, sebepleri gidermek için gelmişlerdir. *"Kur'ân,*

---

[1] Mesnevi. 5/1974 v.d; 6/3690 v.d.
[2] Mesnevi. 3/3154-3160
[3] Mesnevi. 3/3460-3470
[4] Mesnevi. 5/1927-1940
[5] Kur'ân-ı Kerim. 7/17
[6] Mesnevi. 3/3654-3680

başlangıçtan sona kadar, hep sebepleri gidermek içindir."[1] Peygamberlerin gösterdikleri mucizeler, Tanrı tarafından sebeplerin her an yaratılabileceğini gösteriyor. Felsefeci, akılla anlaşılır şeylere önem verdiği için, sebeplere bağlıdır. Oysa akıl bir kabuktur, aklın da aklı, sebeplerin de sebebi vardır.

> *"Sebeplerin de başka sebepleri var; sen sebebe bakma da ona bak."*[2]

Her şeyin değeri içindedir; cüzdanın değeri içindeki paradadır; bedenin değeri içindeki candadır; bir yazının, bir kitabın, bir sözün değeri dışında değil içindeki anlamdadır. O halde insanın dışa önem vermesi, dışta takılıp kalması, içi görememesi büyük hatadır.

"Varlıktan maksat, gerçeği belirtmektir."[3] Tanrı, sebepleri de gerçeği belirtmek için yaratmıştır, mucizeleri de. Kendisine inanmayanların şüphelerini gidermek için insanlara ibretler göstermiştir. Ölümden sonra dirilmeyi anlatmak için, bir insanı yüz yıl ölü bırakmış, sonra gene diriltmiş ve çevresindeki -artık kemik olmuş- varlıkları da dirilterek, ona yaratmanın kendisi için nasıl kolay olduğunu göstermiştir. Hz. İbrahim'in de *"kalbini iyice kandırmak için"* parçalanmış kuşları toplayarak diriltmişti[4]. Hz. Musa'nın Mısır Firavunu'na karşı gösterdiği mucizeler, gene Allah'ın sebepsiz yaratma gücünü gösteren bilgi zerrecikleridir. O'nun sebeplere ihtiyacı yoktur. O, *"sebep içindeki sebeplerin sebebi"*dir[5].

İnsan bilgisinin temelinde benzerlerden hüküm çıkarma ve benzerleri ispat etme çabası vardır. Mevlâna, bu durumu *"baş aşağı düşmek"* olarak niteliyor[6]. Taklit ve benzetme, bilginin zayıf temellerindendir. Gece karanlığında bir köylü ahıra, öküzlere bakmaya gitti. Ama bir aslan öküzü yemiş, orada bekliyordu. Köylü karanlıkta aslanı yokladı, öküz sandı, önüne yiyecek koydu, sırtını kaşıdı ve gitti. Çoğu insanların bilgileri de böyledir. Tanrı gerçeğini çıplak olarak göremiyoruz, bir çok bilgileri sadece isim ve cümle olarak duyup kabul ediyoruz; yoksa Allah üzerinde konuşur ve düşünürken onun gerçek büyüklüğünün farkında olsaydık, yanıp-eriyip yok olurduk. Göklerin ve yerin kabul etmekten, kabul edince parçalanıp yok olmaktan çekindikleri Allah Kitabı'nı insanlar kabul etmişlerdir; anlamlarını, içindeki sırları tam olarak bilmediklerinden kabul etmişlerdir; gözleri perdeli olduklarından kabul etmişlerdir.

Varlıkların ve olayların üzerindeki bu sır perdelerinden başka insan gözünde ve diğer duyu organlarında psikolojik ve fizyolojik bir çok perdeler vardır. Meselâ, hırs ve tamah bunların başında gelir; bunlar

---

[1] Mesnevi. 3/2521
[2] Mesnevi. 3/2517
[3] Mesnevi. 4/3588
[4] Kur'ân-ı Kerim. 2/259-260
[5] Mevlâna'nın Rubaileri. s.293(1419)
[6] Dîvan-ı Kebîr. Cilt 3. s.259(2467)

insan aklını ve diğer duyu organlarını kör etmekte, ışığı görmelerine engel olmaktadır[1]. Firavun, denizi kuru görüp içinde boğulmuştur; şeker görünümündeki bir zehir de, insanı aldatan bir ses de felaket olabilir. Görünüşler ve benzerlikler insanı kandırır. Baharda doğup kışın ölen bir sivrisinek kimin çayırında dolaştığını, kimin evine girip kanını emdiğini ne bilsin? Bir ağacın içindeki kurt, o ağacın meyve halini, çekirdek halini, fidan halini, olgun ağaç halini ne bilsin? O, onu hep bir kuru ağaç olarak bilir, insan bilgisinde de bu gibi bir çok eksiklikler ve yanlışlıklar vardır; çünkü insan zaman ve mekân olarak gerçekten de çok sınırlı dilimlerde yaşamakta, çok alçaktan uçmaktadır.

> *"Aklın yücelere doğru uçuyor ama, taklit kuşun aşağılarda yemleniyor.*
>
> *Taklit bilgisi canımıza vebaldir, eğretidir o: bizse malımız diye otura kalmışız.*
>
> *Böylesine akıl sahibi olmaktansa bilgisiz olmak daha yeğ; eli deliliğe vurmak gerek."*[2]

Bir şeyi örnek ve taklit ile bilmekle o şeyin nasıl olduğunu bilmek arasında büyük fark vardır. Bir kimsenin çektiği acının dış belirtilerini görürüz, duyarız; ama onun nasıl bir acı olduğunu, ondan başka kim bilebilir ki? Çocuk, çiftleşmenin, sevgilinin ne olduğunu nereden bilecek? Onu çocuğa anlatmak için *"helva gibi tatlıdır"* desen, çocuk bu örnekle işin aslını, özünü nasıl anlayacak?[3] Öyleyse çocukluktan beri kitaplardan okunan, anlatılanlardan duyulan şeylerin aslı ve doğruluğu nasıl bilinebilir?

Tanrı'nın yaratma san'atı, evrenler içindeki her varlığa sessiz sözsüz hitap etmekte, buyurduklarını yaptırmaktadır. Tanrı'nın varlıklara nasıl tesir ettiğine *"akıl ermez."* Burada en büyük etken, bütün insanlardaki aklın taklitçi oluşudur. İnsan gerek maddî gerekse manevî yönden her an dolup boşalmakta, Allah'ın san'at elinde yoğrulmaktadır. Gerçeği anlaması için gözündeki sır bağının çözülmesi, bunun için de bizzat kendinin çabalaması gerekir.

> *"Gözün varsa bir bak da gör, ama kendi gözünle bak; hiçbir şeyden haberi olmayan bir akılsızın gözüyle bakma.*
>
> *Kulağın varsa, kendi kulaklarında işit; ahmakların kulaklarına ne diye rehin oluyorsun?*
>
> *Taklide uymadan bakmayı huy edin; kendi aklını koru, onu düşün."*[4]

---

[1] Mesnevi. 2/570-585
[2] Mesnevi. 2/2327-2329
[3] Mesnevi. 3/3636-3649
[4] Mesnevi. 6/3349-3351, 1074-1077

İnsan aklının bir başka zayıf yönü, çeşitli olaylara bakarak onları karşılaştırma ve buradan akıl yürütme (kıyas) dir. Aynı gibi görünen nesneler ve olaylar arasında çok büyük farklılıklar olabilir, insanlar bir taraftan birbirlerine benzer ama bir taraftan da aralarında büyük farklar vardır. Aynı canlı türünün, bitkilerin, hayvanların içinde, fonksiyonları birbirinden değişik türler olabilir. Bunların dış görünüşlerine bakarak akıl yürütmek bizi hatalı yollara götürür. Aynı şekilde yapılan, görünüşü aynı olan kelimeler arasında; şekil olarak birbirine benzer harfler arasında aslında dağlar kadar fark vardır. Kalp altınla halis altını, gerçek elmasla sahtesini birbirinden ancak çok ince kriterler ayırabilir. Mevlâna, bu hususta bakkal ile dudu kuşunun hikâyesini anlatmıştır. Bir bakkalın dükkanında çok güzel öten, insan gibi konuşan bir dudu kuşu vardı. Bir gece kuş dükkanda uçarken gülyağı şişelerini düşürdü, kırdı. Sabahleyin dükkan sahibi bu duruma çok kızdı ve kuşu dövdü; öyle ki kafasındaki tüyler döküldü, kel oldu. Kuş da ötmeyi-konuşmayı kesti. Bakkal üzüldü; ne yaptıysa kuşu konuşturamadı. Bir gün dükkanın önünden saçlarını kazıtmış bir Kalender geçerken kuş, *"Ne diye kellere katıldın, senin de mi başına gülyağı döküldü?"* dedi. Mevlâna buradan, kıyasın güvenilir bir bilgi üretme yolu olmadığı, çünkü herkesin kendi görgü ve bilgisine göre kıyas yapacağını ve bunun da gerçeği tam olarak izah edemeyeceği sonucuna varıyor[1].

Eğer önceki bilgi ve tecrübelerde hata var ise, bundan sonraki bütün akıl yürütmeler de yanlış olacaktır.

"... Eğri akıl, boyuna eğri görür zaten."[2]

İçinde yaşadığımız madde ortamında sayılar, şekiller, renkler sık sık değiştiği için, bunların karşılaştırılmasından çok fazla bir şey çıkmaz. O nedenle Mevlâna, kıyasın terk edilip bir görüşe ulaşılması gerektiğini savunur[3].

İnsanların canlarıyla Tanrı arasında öylesine neliksiz-niteliksiz bir ilişki vardır ki, bu ulaşma ve birleşme hiç bir kıyasa sığmaz[4]. Bazı insanların samimî ibadet ve yalvarmalarını taklit etmek, bazı kişilerin kıyafetlerini giymek, bu şekilde onların ulaştıkları şeylere ulaşılabileceğini sanmak hatadır; bazı şeyler vardır ki, ne akılla ne de duyularla anlaşılamaz. Her şeyin aslı ve başlangıcı Allah'ın ışığıdır[5].

Mevlâna, Mesnevi'sinin son cildinde akıl yürütmenin nasıl çeşitli olabileceğini ve gerçeklerden nasıl uzaklaşacağı konusunu bir hikâye ile anlatmaktadır. Tirmiz padişahı Seyyid, Semerkand'a önemli bir haber gönderecekti. Semerkand'a beş günde gidip, haberi verip geri gelecek kişiye önemli miktarda mükâfatlar vereceğini tellallarla çevreye duyurdu.

---

[1] Mesnevi. 1/248-324
[2] Mesnevi. 2/3403
[3] Mesnevi. 3/3193
[4] Mesnevi. 4/760
[5] Mesnevi. 5/1310-1315

Tirmiz köylerinden birinde olan Delhak adlı köle, yolda iki at çatlatarak hızla saraya ulaştı, telaşla padişahın huzuruna çıktı. Herkesi bir korku, bir telaş kapladı. Herkes bunun ne çeşit bir felâket haberi vereceği noktasında değişik değişik akıl yürütmelerde bulunuyordu. Çünkü bu telaşın sebebini kim sormuşsa Delhak, parmağını ağzına götürerek "sus işareti" yapmıştı. Padişahın karşısında da uzun bir süre konuşamadı, soluğunu topladı. Neden sonra *"Duydum ki"*, dedi, *"Semerkand'a kısa sürede gidip gelecek bir adama çok para vereceğinizi vaad etmişsiniz. Bu benim harcım değil, bu işi yapamayacağım diye haber vermeye geldim."*[1]

Mevlâna, akıl konusunda Mu'tezile akımına da karşı çıkar, itizale inananlar (mu'tezile akımından olanlar), duyudan hareket ederek akla varacaklarını sanmışlar, ancak duygu düzeyinde kalmışlardır. Hayvanlarda da, insanlardaki gibi bazı duygular vardır; ancak onların yüce değerleri anlamasına imkân yoktur; bunu ancak insanın duyu organları anlayabilir[2]. Bu nedenle algılamaları hayvanî düzeyde bırakmamak, yüceltmek gerekir.

Mu'tezile grubu, Allah'ın sıfatları olmasını kabul etmiyor. Bu, diyor, Tanrı'nın zamanın hangi noktasında ortaya çıktığı, bu evrenleri ne zaman yarattığı gibi soruları akla getirir. Allah görülemez; görülmesi için var olması, var olması için zamanın ve mekânın bir yerinde olması, var olan her şey gibi günün birinde yok olması gerekir. Her insan, yaptıklarını kendi irade ve özgür seçimi ile yapar; eğer varlıklara her yaptıklarını Allah yaptırıyorsa kötülükleri de o yaptırıyor demektir ki, insanlara bir taraftan kötülük yaptırmak, sonra bunları yapmayın diye peygamberler ve kitaplar göndermek, yapanları Cehennemde cezalandırmak abes ve zulümdür. Allah, zâlim ve adaletsiz olamayacağına göre, herkes Allah'ın verdiği akıl ve fikre göre kendi davranışını kendi yapar demektir.

Mevlâna, bu görüşe karşı çıkarak, her şey Allah'tandır ve ona göre iyidir, diyor. Kötülükler, suçlar bizim içindir, bize göredir; Allah'a göre bunların hepsi birdir. Nasıl, bir padişah katında hem ödül hem ceza, hem af hem mahpusluk varsa; Tanrı katında da akla gelebilecek her şey vardır. Çünkü varlıklar zıtların dengesidir; bir şeyi berrak olarak bilebilmek için zıddını bilmek gerek; soğuk olmadan sıcağı, kötü olmadan iyiyi, yüksek olmadan alçağı v.s. bilemeyiz. Dolayısıyla, zıtlar birbirinden ayrılamaz. Sevinmek için daha önce üzüntülü bir durumun, üzülmek için de bir sevinç durumunun olması gerekir. Allah hayrı da yaptırır, şerri de; ama O, hayra razı olur. Mevlâna, bunu şu tür örneklerle açıklıyor; öğretmen hem öğrencinin bilgisizliğini ister hem de istemez; çünkü öğretebilmesi için onların bilgisiz olması gerek amma bilgisizliğe razı da olamaz, çünkü ona öğretir. Doktor hem hastalığı ister, çünkü hekimlik hünerini başka türlü gösteremez; hem de hastalığı yok etmek ister. Ekmekçi hem açlık ister hem de onu gidermek için çalışır, insan da böyledir, onun içinde hem kötülük dilekleri hem iyilik güçleri vardır. İnsana anlam veren, onu seçim karşısında bırakan da bu durumdur. Şer,

[1] Mesnevi. 6/2515-2560
[2] Mesnevi. 2/60-70

iyilik için gereklidir; küfür, iman için. Şer, hayır için vardır; o halde hayır şer için dilenebilir[1].

Mu'tezile ile Mevlâna'nın ayrı düştükleri bir başka konu, akıl ile yaratılış konusudur. Mu'tezile, yaratılıştan akılların eşit olduğunu, insanlar arasındaki farkların bilgi farkı olduğunu ve bunun da sonradan meydana geldiğini savunur. Mevlâna ise, akılların yaratılışından farklı olduğu görüşündedir. Çünkü bazıları çok tecrübeli, çok okumuş oldukları halde, zeki ve akıllı bir çocuk onları geçebilir ama, yaratılıştan elde edilen üstünlük, hepsinden daha iyidir[2].

Din ve inanç bir yaşayıştır, bir tatmadır; bu yüzden akıl onu anlayamaz, o sadece hayallere kapılır, şaşkınlık duyar. Yokluktan sonra zaman ve mekan evreninin dışındaki şeyler, akıl ve düşünce ile anlaşılamaz. Akıllar, ancak var olan, maddeleşmiş olanlar üzerinde bir araştırma yapabilirler[3].

İnsanların yönelmesi gereken Tanrı ışığıdır, çünkü insanı güçlü ve bilgili yapan, içindeki ışığın artmasıdır. Aklın ve "filozoflaşmış aklın" esas yöneldiği ise sadece hayaldir. Aslı olmayan hayaller ise, kişileri sadece kötü zanna ve vehimlere götürür[4].

Akıl, kendisindeki bazı eksiklikleri, başka akılların ürettiği bilgilerle kapatabilir. Bu nedenle aklın ve duyu organlarının çalışmasını bozacak her türlü nefis özelliklerini ortadan kaldırmak gerekir. Akıl, olayların sonlarını görür; varlıkları zıtlarıyla birlikte tanır. Herhangi bir konuda zıddı olmayan veya karşıtı göz önüne alınmayan fikirler, tek kanatlı bir kuş şekline gelir; kuş gibi görünmesine karşın uçamaz, güçlü gibi görünmesine rağmen aslında zayıftır[5].

Aklın çalışmasında başka zayıf noktalar da vardır. Meselâ hep büyük meselelerle uğraşan, hep uzağı görmek isteyen bazı kişiler en yakınlarını göremez. Hep ince problemler üzerinde duran kişiler de, hemen yanı başlarında duran ana problemleri ve çözümleri görmez. Her iki durum da meselelerin çözümü yerine, onların daha da karmaşıklaşmasına neden olurlar[6].

İnsanın varlığındaki akıl, tıpkı can veya ruh gibi, Tanrı'nın gizlilik evreninden gelmektedir[7]. Bu, insan varlığında o kadar önemli bir yer kaplar ki, aklı olmayana dinî yükümlülükler yüklenmez. Çünkü aklı olmayan göremez, anlayamaz, düşünemez ki, inansın! İnanç, ancak akıllı

---

[1] Fîhi Mâfih. s. 198-199.
Mevlâna, gazellerinde de her şeyin Allah'tan gelip gene ona gittiğini, her işi yapanın o olduğunu sık sık işlemiştir. Dîvan (2). s,59(804), 74(1011-1012), 353(95. gazel)
[2] Mesnevi. 3/1540-1546; 5/459-476
[3] Mesnevi. 5/4146-4149
[4] Mesnevi. 6/1901, 2188-2189
[5] Mesnevi. 2/1539-1555; 3/3814
[6] Mesnevi. 2/3470-3750
Dîvan (2). s.354(4564)
[7] Mesnevi. 1/2231

insanların yükselebilecekleri bir yüksek makamdır. Ancak islâm, aklın ve düşüncenin sınırlarını da Allah'ın yarattıkları ve eserleri ile sınırlandırmıştır; Allah'ın zâtı ve san'atı üzerinde düşünülemeyeceği, çünkü bunun aklın sınırları dışında olduğu belirtilmiştir.

Akıllarımız da; bedenimiz, canımız ve gönlümüz gibi her an Allah'ın emrindedir. Allah, akıllı bir kişiye bile akıl dışı bir şey yaptırmak isterse, onun *"aklını giderir, kaza ve kaderini yerine getirip iş olunca da akıllarını tekrar verir onlara ve bu sefer de pişmanlığa düşerler."*[1]

İnsana sınırlı olarak verilmiş ve her an kontrol altında olan akıl, evrendeki diğer varlıklara da küçük parçalar ve ayrı mahiyetler halinde dağıtılmıştır. Meselâ, tarla faresi toprağı delik-deşik eder, o, topraktaki yolların nasıl yapılacağını ve tehlike anında nerelere kaçılacağım bilir. Her hayvanın, her bitkinin bir şekli, bir hüneri vardır. Her cansız varlığın bir şekli, bir özelliği vardır. Her varlığa, ihtiyacı kadar akıl verilmiştir. Hem de sadece akıl değil her varlığa ihtiyacı olan özellikleri ve organları da vermiştir[2]. Ancak şuna dikkat etmek gerekir ki, bizim canımız ve aklımız onların hepsinden daha yüksektir; çünkü bizim canımız ve aklımızın her şeyden daha fazla haberi vardır, daha bilgilidir. Bu silsileden gidilirse, meleklerin aklı alelade insanlardan daha üstündür; çünkü onlar nefsin aklı engellemesinden kurtulmuşlardır. Ama *"gönül ehli"*, can ve bilgi bakımından meleklerden de üstündür; Âdem'in canı ve aklı onların hepsinden üstün olduğu için, bütün melekler ona secde etmişlerdir[3].

Dağın da aklı var, der Mevlâna, fakat onun insan sesindeki ve dilindeki anlamları anlamasına imkân yok![4]

Tanrı, her varlığa kendisine yetecek kadar akıl ve kendi ihtiyacı olan organları verdikten sonra, onların da akl etmesini ve kendilerine verilenleri kullanarak yaşamalarını ister. Hayvanların koku alma güçleri öylesine geliştirilmiştir ki, onlar hem yiyecekleri otları ayırt edebilirler hem de düşmanlarını kokusundan tanırlar. Kendileri için tehlikeli hayvan ve yiyeceklerin şekli ve kokusu, onlara yaratılışlarında öğretilmiştir. Dünyadaki yaşayış sırasında bu bilgilere göre, *"akıl ederek"* yaşarlar. "Akıl çobanının emirlerine uymayan, onu dinlemeyen hayvanlar yok olurlar[5]. Hz. İsa'ya atfedilen bir söz vardır. "*Ben"* demiştir, *"afsunu sağıra, köre okudum; bu duyu organları çalışmaya başladı. Kayalara, dağlara okudum; çatladı, yarıldı. Ölünün bedenine okudum; dirildi. Fakat ahmağa yüzlerce kez okuduğum halde bir etkisi ve çaresi olmadı. Öyleyse ahmaklık, Tanrı'nın kahrıdır, onulmaz bir illetidir."*[6] Burada

[1] Mesnevi. 3/116; 4/3728-3729
[2] Mesnevi. 2/3274-3285
[3] Mesnevi. 2/3335-3343
[4] Mesnevi. 3/283-284
[5] Mesnevi. 3/383-393, 3619-3625
[6] Mesnevi. 3/2584-2598

bütün canlılara verilen aklın hayat için nasıl gerekli olduğu ve akılsız bir evrenin nasıl hiç bir şey olamayacağı vurgulanıyor.

Mevlâna sık sık akılsızlığın her türlü işine karşı çıkarak aklı övmüştür. Akılsızların yüce Allah'a kulluk edemeyeceklerini belirterek *"akılsız dost, bir düşmandır"* demiştir. Hattâ Peygamberin de *"akıldan doğan düşmanlık, bilgisizin sevgisinden daha iyidir"* şeklinde bir hadisini nakletmiştir[1].

Hayvanlar, hayatları süresince devamlı olarak "içgüdü" denilen akıllarına uygun olarak yaşarlar. Bir köpeğe bir lokma atılsa önce koklar, sonra yer; şayet lokmayı havada kapsa bile yere bırakır, koklar ve ondan sonra yer. Onlardaki bu davranışın insanlardaki karşılığı akıllı davranmaktır. İnsanın da, akıl süzgecinden geçirmeden, düşünmeden bir şeyi yapmaması gerekir[2]. İnsanlardaki akıl ve anlayış, hayvanlardakinden çok başka ve üstündür. Çünkü hayvanların duyu organları da bizim algıladıklarımızı algılar, ancak onların insanlar gibi düşünemedikleri ve bilgi oluşturamadıkları da açıktır. İnsanda can içinde can, akıl içinde akıl vardır. Hayvanî canlarda bir birlik yoktur, hayvanî akıllar da hayvanın varlığıyla birlikte gider. Ancak insan aklı diğer akıllarla birleşir, önceleri gün ışığı gibi ayrı ayrı yerlere dağılmış olan bu akıllar, aralarındaki bilgilerinin dışında genel bir insan bilgisi ve inanç sistemi oluşabilir[3].

Her şeyin bir kapasitesi ve bir sınırı olduğu gibi, akıl da sınırlıdır. Nasıl Cebrail bile Allah katına yaklaşırken kendisinin bir sınırı olduğunu, buradan öteye bir adım daha atarsa yanacağını söylüyorsa, *"akıl da Cebrail gibidir."*[4]

İnsan, bir akıl denizinin üstünde yaşamaktadır; ama onun üstünde yüzen içi boş kâseler gibidir, denizden habersiz orada yüzer-durur. Ancak o denizin suları o kabuğa dolarsa kap denize, ulu aklın içine batar gider[5]. Ancak insanın duyu organları şekilde ve renkte kaybolduğu için, onların verilerine dayalı olan akıl da büyük akıl denizinden pay alarak ona katılamaz.

Akıl, daha önceki bilgi ve tecrübe birikimine, kendisinde var olan ön verilere göre daha sonraki olayları değerlendirir. Bunun için de mucizeleri kabul edemezler, etmemek için savaşırlar. Oysa onlar gerçektir ve aklın gönül yardımıyla kabul edebileceği boyutlar içindedir. Öyle zaman ve mekân boyutları vardır ki, orada bütün görüşler, bütün dinler birdir; yüz binlerce yıl, orada bir saatten ibarettir. Oradaki gerçekleri bu zaman ve mekân boyutundaki akılların anlamasına imkân yoktur[6].

---

[1] Mesnevi. 2/1732, 1875
[2] Mesnevi. 3/3495-3507
[3] Mesnevi. 3/2408-2410; 4/406-415
[4] Mesnevi. 1/1071
[5] Mesnevi. 1/1115-1120
[6] Mesnevi. 1/3513 v.d.
Dîvan (2). s.217(2746), 247(3136), 316(4052)

Bu zaman ve mekân boyutunda bile, aklın bağlantılarını, nelik ve niteliklerini bilemeyeceği bir çok olgular vardır. Meselâ, göz ışığı ve görme arasındaki bağlantılar, gönül ve can ışığı ile onların insan bedenindeki fonksiyonlar, insan aklının doğrudan doğruya algılayamayacağı boyuttadır[1].

Mevlâna, aklın sınırları olduğunu, ancak insan gücünün aklın sınırlarını aşabileceğini anlatmaktadır. İnsanı, aklın sınırları dışına götürüp buradan hakikate yaklaştıracak ve ulaştıracak olan aşktır. Sürekli olarak aklı rehber edinenler çeşitli bağlarla bağlanmıştır; bunlar Tanrı'ya *"istemeyerek"* de olsa gideceklerdir; oysa aşk yoluna girenler *"dileye-isteye"* gideceklerdir[2].

Akıl, varlık dünyasındaki her şeyi çözüp anlayabilecek yetenektedir, ama yokluk sınırına geldiğinde aklın gücü bitmektedir. *"Yoklukta varlığı"* ancak aşk anlayabilir. Aşk bu dünyada bir delilik-Dîvanelik olarak görülür ama *"aklın ayağının kırık olduğu yokluk dünyası"*nın sultanıdır o. Varlık evrenindeki bütün varlık perdeleri akıl vasıtasıyla bir bir kaldırılacak, yokluğa ulaşılacaktır. Yokluk dünyası aklın değil, aşkın ve sevginin egemen olduğu, maddeyi ve varlıkları üreten bir dünyadır[3].

1.2.2.4.4. Tüm akıl ve aklın yetmediği alan

> *"Ey aklı Allah'a hediye getiren, orada akıl, yolun toprağından daha da değersizdir."*[4]

İnsanlardaki akıl birer gölgedir, Tanrı ışığından oluşan gölgelerdir. Güneş karşısında gölgenin değeri ve parlaklığı nasıl yok ise, Tanrı ışığının ve aklının karşısında da insanlardaki zayıf akıl parçacıklarının bir değeri yoktur[5].

Sözler bir gerçeği ifade ederler, bu nedenle sözleri olduğu gibi anlamalıdır, eğer yorum yapılırsa gerçek yanlış görülmüş olur. Bu şekildeki yanlış görüş, insanlardaki aklın zayıflığındandır. İnsan aklı, bazı maddeler ve olaylar karşısında çok becerikli gözükür ama, onun özellikle görünmeyen şeylerden haberi yoktur[6]. İnsandaki "parça buçuk akıl" veya "cüzî akıl" denilen akıl parçacıklarına güvenilemez. Bu akıl, sürekli hayat danışmanı yapılamaz. Bu akıl insanı ancak mezara kadar götürür; oradan ötesi hakkında akıl yürütemez. Mezardan öteye var olan

---

[1] Mesnevi. 1/1180-1187
[2] Kur'ân-ı Kerim. 41/11
Mesnevi, 3/4471/4473
[3] Mesnevi. 3/4661-4675, 4720-4730
Dîvan (2) s.617(8203), 645(8598)
[4] Mesnevi. 4/568
[5] Mesnevi. 4/2110-2111
Dîvan (2) s.153(1921), 344(4439)
[6] Mesnevi. 3/3872

gizli evren, bu akıl tarafından anlaşılamaz. Mevlâna bu aklı bir şimşek yalımına benzetir; nasıl şimşek yalımı ile çevremizi görerek bir yere ulaşamazsak, bu aklın sağladığı ışıkla da ebedî hayat yolunu bulamayız[1].

İnsanlar, kendilerinde var olan yarı buçuk akılları diğer üstün ve olgun akıllarla tamamlamalıdırlar. Akıllar ancak diğerleri tarafından tamamlandıktan sonra tüm akıla yaklaşabilirler[2]. Kendisine vahiy gelen can ve akıl, ne üstün akıldır! Onunki taklit veya duyu bilgisi değil gerçek bilgidir. İnsanların aklı ile peygamberlerin aklı ve bilgisi arasındaki karşılaştırmayı en iyi şekilde anlatacak Kur'ân-ı Kerim'in Kehf süresidir. Buna göre[3], bir gün Hz. Mûsâ, Allah'ın kendisine bilgi öğrettiği bir kul (tefsircilere göre Hz. Hızır) buldu. Ona, Allah'ın kendisine doğru olarak öğrettiği bilgiden öğrenmek için kendisine tâbi olmak istediğini bildirdi. O ise, Mûsâ Peygamber'in bu bilgilere dayanamayacağını, iç yüzünü kavrayamadığı bilgilere karşı sabırlı olamayacağını anlattı. Ancak Mûsâ, Allah'ın izniyle sabredici olacağına ve kendisine karşı gelmeyeceğine dair söz verdi. Bilgili kul, Musa'nın kendisine hiç bir şey sormamasını söyledi ve yola çıktılar. Yolda, bilgili kişi bindikleri gemiyi delerek batırdı. Mûsâ dayanamadı, "Gemiyi deldin, sahiplerini boğacaksın" diye çıkıştı. Ancak adam, "Sabredemezsin demedim mi?" diyerek Musa'yı azarladı. Mûsâ, "Unutmuş bulundum, bundan dolayı arkadaşlığımızı kesme" diye özür diledi. Yola devam ettiler; âlim kişi yolda karşılaştıkları bir oğlan çocuğunu hemen öldürdü. Mûsâ Peygamber, "Masum bir canı öldürdün, çok kötü bir iş yaptın", diye çıkıştı. Öbür adam "Sabretmeye tahammül edemezsin demedim mi?" diye Musa'yı gene azarladı. Mûsâ "Bundan sonra sana bir şey sorar veya konuşursam, benimle arkadaşlık etme", diye gene özürler diledi. Yola devam ettiler ve bir köye vardılar. Çok acıkmış oldukları için köylülerden yiyecek bir şeyler istediler; fakat yiyecek alamadılar ve kimse de kendilerini misafir etmedi. Derken yıkılmak üzere olan bir duvar gördüler. Bilgin adam duvarı düzeltti. Hz. Mûsâ, "isteseydin bunun karşılığında bir ücret alırdın", diyerek adama gene çıkıştı. Adam da kızdı ve "Artık ayrılacağız, ama sana sabredemeyeceğin olayların içyüzünü haber vereyim", diyerek anlattı. Batırılan gemi yoksul kişilerindi ama arkadan gelen bir zâlim padişah onu yoksulların elinden alacaktı. Çocuğu öldürdüm, çünkü annesi-babası mümin olan bu çocuk, azgın bir kâfir olacaktı. Rableri, onun anne-babasına daha hayırlı bir çocuk versin. Düzelttiğim duvara gelince, orası iki küçük yetim çocuğun bahçe duvarıydı; yıkılsaydı, babalarının onlar için duvar altına gömdüğü hazine ortaya çıkacak ve başkaları onu paylaşacaktı. Onlar büyüyünceye kadar yıkılmasın diye duvarı düzelttim. Bu, Allah'ın onlara acımasındandı, ben kendi görüşümle düzelttim.

Mevlâna da, burada Musa'nın arkadaşı olan kişiyi Hızır Peygamber olarak kabul eder ve

---

[1] Mesnevi. 4/3310-3322
[2] Mesnevi. 1/2061-2062
[3] Kur’ân-ı Kerim. 18/65-82

"Hızır'ın kendi aklına uygun işlerini Mûsâ görünce aklı kabul etmedi de, bulandı.
….
Musa'nın aklı bile gizli işte körleşir kalırsa, akıllı-fikirli er, farenin aklı nedir ki?"[1]

der. İnsan aklının bilgisi, tabiat bilgisidir; bu dünyada müşterisi bulunur ve satılır, fakat gerçek bilgisinin alıcısı Allah'tır. Vehim, hayal, vesvese de anlaşılır, vahiy de; fakat vahiy bilgisi ile diğerleri bir midir?[2] İşte bu bilgilerin farklılığı gibi, akıllar da farklıdır. İnsanlar içinde, akıl bakımından kutuplar vardır, bunlar diğer akılların *"olmayacak şey"* diye itiraz ettikleri, kabul etmedikleri şeyleri kolayca anlarlar[3].

İnsan aklının meziyeti, parçadan bütünü, önden sonu görmesidir. Ancak bu yeteneği kazanmasında peygamberlere gelen vahiylerin önemli bir yeri vardır. Cüzî akılların nesnelerden ve olaylardan hüküm çıkarması ancak vahiyler yardımıyla olur. Bu parça akıllar gördüklerini ve okuduklarını anlayabilirler ve ezberleyebilirler; ancak bu bile Tanrı'nın yardımı ile olur.

"Bütün san'atlar, iyice bil ki vahiyden meydana gelmiştir; önce böyledir. Sonra akıl bir şeyler katar ona."[4]

Çünkü, diyor Mevlâna, eğer her şey aklımızdan kaynaklansaydı, bir san'at ustasız da öğrenilebilirdi. Akıl gerçi bir şeyi kılı kırk yararak araştırılabilir ama *"hiç bir san'at da ustasız öğrenilemez."*[5] Demek ki, o alanda daha önce bilgi ve hüner sahibi olmuş bir başka aklın rehberliğine muhtaçtır.

Akıllar kocaman bedenlerin, canlı ve cansız varlıkların yöneticisidirler. Ancak gerçeklik evreni o kadar sırlar ve örtülerle doludur ki, *"akıllara da bir yol gösterici gerektir."*[6] Hayallere ve vehimlere dalan akıllar, kendiliklerinden doğru yolu bulamazlar. O akılları aydınlatacak; içinde bulundukları karmaşık durumları basitleştirerek anlatan, onu inanç düzeyine çıkartan bir üstün akıl, vahiy nuruyla aydınlanmış bir akıl gereklidir.

Akıllar, kademe kademedir; bazı akıllar akbaba gibi dünyanın pislikleri içinde uğraşıp kalırlar; bazı akıllar dünyadaki nesneleri ve olayları maddî düzeyde başarıyla analiz eder ve oradan toplu sonuçlar çıkarabilirler. Bazı akıllar ise yüksek soyutlamalar yaparak iman

[1] Mesnevi. 2/3266-3268.
[2] Mesnevi. 3/3489, 3491
[3] Mesnevi. 3/3655-3656
[4] Mesnevi. 4/1297
[5] Mesnevi. 4/1298-1299
[6] Mesnevi. 4/1459

düzeyine çıkabilirler; hattâ bazılarının aklı, Cebrail'in kanadı gibi, Sidre Cenneti'nin sınırlarına kadar gidebilir[1].

Göze vuran gönül ışığının “görüş”ü, kulağa vuran ışığın kulağı keskinleştirdiği gibi, akla vuran ışık da anlayışı keskinleştirir. Gözü görmeyen bir adamın gözüne vuracak ışık aklına vururşa, o akıl ışığı bütün vücut organlarına yayılır. Meselâ bir kör, testisini çeşmenin ağzına tutar, onun dolup dolmadığını görmez, ama testinin ağırlığından içine ne kadar su girdiğini anlar[2]. Öyle ise, mesele Allah nurunun gözleri, gönülleri, aklı aydınlatmasıdır. Allah katından gelen ışıkla aydınlanan akıl, gerçeklik kademelerini tek tek geçerek Allah katına yaklaşabilir ama gene de O'nun katına giden aşk kervanlarından aklın haberi yoktur. Dolayısıyla aklın oraya ulaşmasına imkân yoktur[3].

Mevlâna'nın insana esas değer verişi, onun bedeninden dolayı değildir; onun manevî kuvvetleri ve en başta da aklı içindir. Hattâ hayvanların akıllılığını da, insana yaklaşması ile ölçer.

> *"Bütün hayvanları insan için, fakat bütün insanları da bir akıl için öldür gitsin.*
>
> *İnsanlardan kaçan hayvanların hepsi, insanlara alışan hayvanlardan aşağıdır,*
>
> *Onların kanları halka mubahtır; çünkü ulu akıldan kaçıyorlar, akılları tam değil."*[4]

Mevlâna'nın burada kast ettiği akıl, akıllı-fikirli kişinin tüm aklıdır, yoksa aşağılık işlerle uğraşan akıl parçacıkları değil. İnsan aklının hayvan aklına karşı üstünlüğü de "aklın aklından” kaçmamasıdır. Çünkü, aklın aklî şeylerden kaçmaması, tabiatı gereğidir. Akıl bir başka akılla eş oldu mu, kötü işleri, kötü sözleri daha iyi engeller. *"Akıl bir başka akılla eş oldu mu, ışık çoğaldı, yol belirdi demektir."*[5]

Kur'ân-ı Kerim'in çeşitli yerlerinde de insanların birbirlerine danışmaları ve danışarak iş görmeleri istenmektedir. Âli İmrân sûresinde

> *"Allah'ın rahmetiyle onlara karşı yumuşak davrandın, yoksa kaba ve katı yürekli olsaydın, mutlaka yanından ayrılıp giderlerdi. Bağışla onları, yarlıganmalarını dile onların, iş hususunda danış onlarla.."*[6]

---

[1] Mesnevi. 6/4149-4150
[2] Mesnevi. 3/4308-4318
[3] Mesnevi. 5/1259, 1305-1310
[4] Mesnevi. 1/3321, 3323-3324
[5] Mesnevi. 2/26, 20
[6] Kur’ân-ı Kerim. 3/159

denilmektedir. İşleri danışarak yapmak pişmanlıkları azaltacaktır, ancak akıllı kişilere danışmak şartıyla. Çünkü *"akıl, bir başka akıldan güç-kuvvet kazanır."*[1]

İslâmda bir takım felsefeciler tarafından "en üstün akıl", Allah'ın aklı olarak kabul edilir ve buna *"akl-ı küll"* (tüm akıl) denir. *"Faal akıl"* da denen bu akıl aktiftir, yaratıcıdır. Evrenlerin akl-ı evvelden kademe kademe meydana geliş senaryolarını yapan ve akla âdeta bin türlü isim verip onların binlerce görünüşünü anlatan bu felsefî yaklaşımlara Mevlâna pek yanaşmaz. Onun "akl-ı küll" dediği akıl, Allah vahyi ile nûrlanmış ve her an Tanrı ışığını alan üstün akıldır. Tüm akıl, herkesin, her şeyin içyüzünü görür. Renksiz, şekilsiz akıl çeşitli elbiseler giyerek, çeşitli varlıklar şekline bürünerek evrenler içine dağılmış, dış özelliklerine göre birer ad almıştır. Ama çıplak olarak insanlara gözükse idi; güneş, onun ışığı karşısında kapkaranlık kalırdı[2].

Varlıkların oluşumunda önce düşünce, sonra varlık vardır. Her san'atın ve hünerin aslı, düşüncedir; düşünceden şekiller, şekillerden arazlar doğar, insan hep arazları ve şekilleri anlatır kalır, oysa düşünceye gitmek gerekir. "Bu dünya, tüm aklın düşüncesidir[3]. Tüm aklın düşüncesi gizli olduğu için cevherler hep gizli kalır; ama bu gizlilik halktandır, anlayışsızlardandır; aklı eren Tanrı kulları bu gizlilikleri bir bir aşarlar.

Tanrı, tüm akıldan bazı bilgi ve düşünme kırıntılarını evrendeki canlı-cansız her varlığa vermiştir. Bir nesnenin diğerlerinden ayrılan özellikleri, yapısı onun aklıdır. Bu pasif akıllar Allah'ın lûtfuyla aktif akıl haline gelir; gerekirse Tanrı taşa, sopaya bile aktif akıl vererek onlar vasıtasıyla iş görür, bazen de canlılardaki akıl ve bilgiyi onların başından alır[4]. Parça akılların zayıflığı, duyulara esir olması, zanlara, vehimlere, şüphelere düşmesi yalnızlığından ve parçalanmışlığındandır. Bu akılları birleştirmek, duygulardan, zan ve şüphelerden arındırmak, yüksek konular ve değerler üzerinde toplamak gerekir.

Şu dünyadaki bir çok şeyler parça-buçuk aklın düzeni ile nice şekiller aldılar, insanlara nice faydalar sağlıyorlar. Bir yün akıl ile birleşince ip oluyor, örgü oluyor, dokuma oluyor. Bir buğday akıl ile birleşince ekiliyor, sulanıyor, korunuyor, hasat ediliyor, yıkanıyor, öğütülüyor, çeşit çeşit yemek oluyor. Bir maden insan elinde, onun aklı, ile işlene işlene kaç türlü makine oluyor.

> *"Nefs-i küllinin anlatış, öğretiş kudretini seyret; akılsız; aptal toprak, onun sayesinde can resimleri yapan bir ressam kesildi."*[5]

---

[1] Mesnevi. 2/2278
[2] Mesnevi. 4/2178-2182
[3] Mesnevi. 2/980.
Mevlâna, akl-ı küll'ün bile devamlı olarak Tanrı'dan ışık aldığını, ondan ışık ve su almasa tüm bilgisizlik kesileceğini söyler Dîvan (2). s. 501(6564-6565)
[4] Mesnevi. 4/2820-2830
[5] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.350(3438)

Evrenler içinde en büyük şeyden en küçük şeye kadar hiç bir şey akıl ve bilgi olmadan olmuyor. Her şeyin olduğu gibi bu evrenlerin, yerin ve göklerin, uzayın ve yıldızların temeli de akıl ve bilgidir. Nasıl, insanın yaptığı işler onun akıl ve bilgisinin bir gölgesi ise, bu evrenler de tüm aklın gölgesidir. İnsanların gördükleri evrenler ve varlıklar gerçek varlığın ufacık zerreleridir ama öbürlerini çoğu insanlar görüp algılayamıyorlar. Bu dünya göklerine hâkim olan gökleri, ancak üstün insanlar görebilir. Biz de toprağız, testi de topraktır; aynı cinsten olan bu iki maddeden insan olanı Allah üstün kılmış, onda bazı kuvvetler meydana getirmiştir. Öyle ki, aslı toprak olan insan, topraktan birçok şey yapmaktadır. Aynı şekilde insanlar arasında bazılarını da diğerlerine üstün kılmıştır. Bunda şaşılacak bir şey yoktur[1]. Varlıklar, Tanrı'nın verdiği şeyleri kabul ederler. Bizim cansız dediğimiz toprak, suyu kabul ediyor, tohumu kabul ediyor, besliyor, büyütüyor. İnsan topraktan daha âciz olmamalıdır. Allah insan aklına, diğer varlıklarda olanlardan daha çok bilgi öğretmektedir. Hem de varlıkların hepsine, baştan bir kere bilgi öğrettiği halde, insana öğretmenliği daimidir; her zaman onunla birlikte, ona yeni sırlar öğretmekte, doğru yolu bulmasına yardım etmektedir.

Mevlâna, insan aklındaki düşüncelerin tüm akıl ile bağlılığını, Dîvan-ı Kebîr'inde şöyle ifade ediyor.

> *"Akıllardaki düşünceler, akl-ı evvelden meydana gelir; bunların tedbirleri tasarrufları hep onun tedbirinden, onun tasavvurundan meydana gelir. Önce tohumu ekmiştir de sonunda ağaç bitmiş, boy atmıştır dersin. Fakat öyle değil; gözünü aç da gör, bunların ne önleri vardır ne sonları"*[2]

Filosofların zannettikleri gibi evrenler, bir açılım, bir sıra halinde yaratılmıyorlar. Allah bütün zamanlara ve mekânlara her an hâkimdir. Onun katında zaman ve mekân bir anlık bir zerredir. Ne doğu vardır ne batı; onun güneşi ne doğudadır ne batıda[3].

Mevlâna bir başka rubaisinde de tüm aklı bağımsız, parça akılları bağımlı kabul edip parça akılların her türlü dünya işlerinden kurtarılmasını öneriyor:

> *"Bilgi, hüner sahibi olan tüm akıldır. Bu tersine dönmüş meleğe maya-katan tüm akıldır.*
>
> *Aklı (bağı) olan akıl, parça akıldır. Eğer akıl aklından (bağından) uzaklaşırsa, o zaman tüm akıl olur."*[4]

---

[1] Fîhi Mâfih. s.338-340
Mevlâna'nın Rubaileri. s.60(287)
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 2. s.330(2728-2729)
[3] Kur'ân-ı Kerim. 2/60; 24/35
[4] Mevlâna'nın Rubaileri. s.70(336)

Mevlâna tüm akıl (akl-ı küll) ile parça-buçuk aklı karşılaştırdığında da şunları söylüyor: Tüm akıl özdür, içtir; parça-buçuk akıl ise deridir, kabuktur. Tüm akıl, *"aklın aklı"*dır[1]. Parça-buçuk akıl çoğu zaman deliller peşinde koşar, gene çoğu zaman kendini değiştireceğine, gerçekleri kendi keyfine göre değiştirir. Bu nedenle insan tüm akıl ile bağlantı kurmaya çalışmalıdır. Parça-buçuk (cüz'î) akıl çeşitli şekiller, renkler ve olaylar arasında şaşırıp kalmışken, tüm akıl olayların, şekillerin ve renklerin üstündedir[2]. O, zaman ve mekân evreninin dışından gelmektedir. Tüm aklı güçlü kılan, onun Allah katından gelmekte oluşudur.

> *"Tanrı ışığının bulunduğu mekânsızlık evreninde geçmiş nerede, gelecek nerede, içinde bulunduğumuz zaman nerede?"*
>
> *"Geçmişi de sana göredir, geleceği de... Her ikisi de sana göredir; sense iki sanırsın.*
>
> *Bir adam onun babasıdır, fakat bizim çocuğumuz. Dam Zeyd'in ayağının altındadır, Amr'ın başının altında.*
>
> *Damın altta üstte oluşu, o iki adama göredir. Damda, tavan da başlı-başına, bir şeydir ancak, işte o kadar.*
>
> *Bu söz de ona eşit değil, sadece bir örnek..."*[3]

1.2.2.4.5. Aklın âciz kaldığı alan: aşk

Mevlâna'nın adını vermediği bir filosof, onca yıllık çalışma ve çabalamadan sonra aklın acizliğini, insan için bir *"ayak bağı"* olduğunu itiraf etmiştir. Filosof, ölüm gününde aklın ne kadar kolsuz-kanatsız ve zayıf kaldığını görünce *"Akılla olmayacak yerlere at sürmüşüz"*, demişti[4]. Gerçekten de çoğu insanlar gerçeklerden yüz çevirerek hayal denizlerinde yüzer dururlar. O hayal denizlerinin insanı boğup yok etmesinden kurtulmak için tek yol, Hz. Muhammed'in din gemisine binmektir. Bu gemi karşısında insan kendisindeki akıl ve düşünceye çok güveniyor; oysa o denizin azgın dalgaları koca düşünceleri alt-üst etmektedir.

Kendisini çok akıllı ve zeki sayan bir insan, kaza ve kaderin yüzlerce çeşit efsunundan birine düştüğünde, aklının nasıl "ahmaklığa"

---

[1] Mesnevi. 1/3756; 3/2529-2539
[2] Mesnevi. 3/1145-1155
[3] Mesnevi. 3/1151-1155
[4] Mesnevi. 4/3354-3359

döndüğünü âciz olarak görmektedir. Kaza ve kader, planları bozmakta, boşlukları daraltmakta, yolları kapamaktadır[1].

Aklın sık sık yaptığı işlerden birisi, tümel kararlara varmaktır. Ancak bu, gerçeği ne kadar yansıtmaktadır? Dinde ve günlük davranışta her şeyi yanlış gören kişiler vardır.

> *"Her şey hak diyen kişi, ahmağın biridir; her şey bâtıl diyen de kötü kişidir."*[2]

İnsanlar, bilmedikleri, özellikle görünmeyen şeyler hakkında birbirine zıt şeyler anlatırlar ve herkes de kendi anlattığının doğru olduğunu savunur. Bunların hepsinin de doğru olmasına imkân yoktur, ama hepsi yanlış da değildir. Bâtıl olmadıkça hak meydana çıkmaz; doğru yalanla aydınlanır. Ama insanlar altın sanarak kalp parayı alırlar, "doğru" diye yalan şeylere inanırlar; hiç kimse yalan söze, yalan olduğunu bile bile inanmaz; hiç kimse sahte parayı sahte olduğunu bile bile almaz. İnsanlar doğru ve hak ümidiyle ve hayaliyle davranırlar. *"Dünyada hayalsiz gerçek yoktur."*[3] İnsanlar sık sık, gerçek arayışı içinde hayallere düşerler. Meselâ, Kadir Gecesi gizlidir; bir gece Kadir Gecesidir, bütün geceler Kadir Gecesi olabilir, ama o bir tanedir. Birbirlerine benzeyen birçok şey içinde gerçeğini bulmak nasıl mümkün olacaktır? Akıl burada birçok hatalar yapmaktadır; bunu sınama ile bulmak gerekir.

Bütün varlık ve yokluk evrenleri, bunlar içinde yapılan her davranış, dâima Allah'ın iradesiyle olmaktadır. Allah her şeyi çeşitli durumlar içine düşürerek sınamaktadır. Meleklerle Âdem'i bilgi sınavına tâbi tuttuğunda melekleri sınamıştı; bu sınamada İblis'in yanlış değerlendirmesi ve hatası ortaya çıktı. Cennette yasak meyveyi yediğinde de Hz. Âdem'i sınamıştı; Âdem sadece *"Rabbim, nefsimize zulmettik"* dedi, *"Bana bu hatayı sen yaptırdın"* demedi. İnsanlar, başkalarını sınayabilirler, kendilerini sınayabilirler ama Tanrı'yı sınayamazlar. Değil Tanrı'yı, kendisinden daha berrak ve daha çok bilgili kişiyi sınayan, aslında kendi bilgisizliğini sınamış olur. Nasıl bir dağ terazi ile tartılamazsa, Tanrı ve Tanrı erleri de akıl terazisi ile tartılamaz. Dolayısıyla, Allah akılla sınanamaz ve bilinemez[4].

İnsan aklı zayıf olduğundan mucizeleri anlayamaz. Hz. Muhammed'in ayı ikiye bölmesini anlayamaz; bilmez ki o el, o anda Tanrı'nın eli olmuştur. İnsanın bilgisi eksik olduğundan, bilmediğinden anlayamaz ve inanmaz; bildiği şeyleri ise kolaylıkla anlar, inanır ve itiraz etmez. Tanrı hakikati ve bu hakikatle yoğrulan, şekillenen akıl, güneş ışığı gibidir. Her şeyi, düşmanları bile aydınlatır, ona ışık ve nimet verir. Ama o berrak akıl bazen düşünceye daldığında yarasaya döner,

---

[1] Mesnevi. 3/3880-3884
[2] Mesnevi. 2/2946
[3] Mesnevi, 2/2938
[4] Mesnevi. 4/361-387

karanlıklar içine dalar gider, orada yaşamaya başlar. Bu nedenle akılların çoğunun sık sık düştüğü karanlık düşüncelerden sakınmalıdır[1].

İnsan aklı ancak kendisinin anlayabileceği gerçeklik derecelerini bilip, bu dereceler içinde bilgi sahibi olabilir. Tanrı'nın yarattığı ve yaratmakta olduğu evrenler içinde de, aklın anlayabileceği dereceleri aşan bir çok gerçeklik kademeleri vardır. Bu alanlara geçtiğinde akıl, saçma-sapan şeyler söyler veya bu gerçeklik kademelerini anlatmada âciz kalır. Gerçekliğin tümünü anlamak mümkün değildir, bunun bilgisi Tanrı katındadır; ama akıl bu gerçeklikten anlayabileceği kadarını anlar ve anlatır. Anlatımda kullanılan sözler, bilgisiz birine göre derin bir "iç", ama bu bilgileri bilenlere göre de sadece bir kabuktur[2]. Bu, böyle kademelenir gider. Tıpkı yükseklik gibi, yön gibi; gökyüzü bize göre yüksek, aya ve yıldızlara göre aşağıdır; yan yana duran iki kişiden biri birinin sağında, öbürü onun solundadır...

Yaratılan her şey, yapılan her eser akıl ve bilgi ile olur. Bir yere bir resim yapsan, bu akılsız yapılamaz; bir yağ inceltmeye kalksan bu bilgisiz olmaz. Oysa akıl ve bilgi de yüce Tanrı'nın bir eseridir. Akıl ve bilgiyi yaratan akıl ve bilgi sahibinin gücü ise, insanın tasavvur sınırlarının çok çok ötesindedir[3].

İnsanın Allah katında bir zerre ölçüsünde olan aklı ve bilgisi, onun katına vardığında, bir damlanın denizde yok olup gittiği gibi, yok olur.

> *"Duygularımız da padişahımızın bilgi ışığında yok olup gitti, sonu gelmeyen sözümüz de.*
>
> *Duyguları da, akılları da dalga dalga coşan, '**Hepsi de huzurumuza getirilmiştir**[4] denizin içinde kaybolup gitmiştir."*[5]

İnsanlar, Tanrı'nın büyüklüğü ve gücü karşısında öylesine âcizdirler ki, varlık halinden yokluk haline, yokluktan varlık haline gelirken direnirler, korkarlar; ama gene de ellerinden bir şey gelmez. Varlık halinde iken yok olmaktan, bir şeye sahip olamamaktan, elindekini kaybetmekten korkarlar. Yokluk da -aynı varlık gibi- böyle tir tir titretmektedir. Ama her şeye rağmen Tanrı'nın "oluş"u devam etmektedir. İnsan bu elinde olmayan, sırrına eremediği evren içinde aklına güvenmekte, onu kılavuz yapmaktadır. Akıl da Tanrı'nın emrindedir ve insanda yaratılmış olan güçlerden biridir. Bazı insanların salt akla bağlanmalarını, onu kaybetmekten, onun ilkeleri dışına çıkmaktan korkmalarını Mevlâna, *"akılsızlık"* olarak nitelemekte ve uykudan uyanmayı şöyle anlatmaktadır.

---

[1] Mesnevi. 6/3399
[2] Mesnevi. 5/15-25
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 2. s.63(518-519)
[4] Kur'ân-ı Kerim. 35/32
[5] Mesnevi. 1/3684-3685

"Allah, akılsızların akıllarını, kulaklarında halka halka küpeler olduğu halde geri verir."[1]

İnsan, kendisindeki bir katrecik akıl ve bilginin kendisini doğru yolun başına kadar götüreceğini, yaşadığı madde dünyası içinde nefsin çeşitli tuzaklarından kurtaracağını; Allah katında ise *"bütün akıl ve fikirlerin uçsuz-bucaksız bir denizde kaybolup gideceğini"* bilmelidir[2].

Allah'ın varlık ve yokluk evrenlerini, gerçeklerin bütün çıplaklığı ile ortada olduğu evrenleri, dünya denizlerinin ona göre bir saman çöpü kadar kaldığı büyük bir denize benzeten Mevlâna; aklın, bu denizde bir süre yüzmemizi sağlayabileceğini, ama bunda ısrar edersek boğulup kalacağımızı, burada ancak bir gemi ile dolaşabileceğimizi, söyler. Bu geminin şaşkınlık ve aşk gemisi olduğunu açıklar. Bu denizde akıllılık sadece zanlar üretir, şaşkınlık ise bizi bir görüşe ulaştırır. Akıl, her şeyi bilirim diye insana sahte ve asılsız bir gurur verir. Oysa akla değil, Allah'a güvenmek gerekir. Mevlâna bu hususta Nûh Peygamber'in öyküsünü anlatmaktadır. Nûh Peygamber azmış olan kavmini doğru yola getirmek için çok uğraşmış, ama başaramamıştı. Sonunda Allah bir tufan yaratacağını, herkesi helak ederek canlı hayatı yeniden üreteceğini; bunun için bir gemi yaparak bu gemiye hayvanlardan birer çift almasını ve kendisine inananların da gemiye binmesini Nûh Peygambere bildirdi. Geminin yapımı sırasında kavmi Nûh Peygambere gene inanmadı; öyle bir şey olursa dağlara çıkarız, yüzerek kurtuluruz dediler. Gemi yapıldı, yerden ve gökten gelen sular her tarafı kapladı. Dağlara çıkanlar da iyi yüzme bilenler de dalgaların içinde helak oldu; yalnızca gemidekiler kurtuldu[3]. Mevlâna, bu noktada şöyle diyor:

"Kenan gibi, gemiden baş çekme; ona da 'her şeyi bilirim' diyen akıl ululuk vermişti.

Keşki Kenan yüzme öğrenmeseydi de Nuh'un mihnetine katlansaydı, gemiye girmeyi umsaydı.

Keşki çocuk gibi bilgisiz olsaydı da, çocuklar gibi anasına sarılsaydı.

Yahut, dilden bellenen bilgisi az olsaydı da, gönüle gelen vahiy bilgisini Tanrı dostundan kapsaydı.

Böyle bir ışığa karşı tutar da kitabı açarsan, vahiyle huzura eren can, seni azarlar."[4]

---

[1] Mesnevi. 1/3687.
Mevlâna, gazellerinde de insanların akılla övünmemeleri gerektiğini, aklın, körün elindeki sopaya benzediğini, gören insan için gereksiz olduğunu anlatır. Dîvan (2). s.326(4190), 331 (4263)

[2] Mesnevi. 1/1898

[3] Kur'ân-ı Kerim. 71 (Nûh sûresi); 29/14; 11/36-48

[4] Mesnevi. 4/1409, 1414-1417

Eğer mecbur kalınırsa, dilden aktarılan bilginin de lâzım olduğu, ancak vahiy varken, onun, *"su varken teyemmüm"* yerine geçtiği belirtilir. İnsanın aklı, fikri ve bilgisi ile övünmemesi ve böbürlenmemesi gerekir; bunlar insanı yanlış yola sürükler, başka bir bağlamda "ahmak" derecesine düşürür.

Akıl, insanı aşka kadar götürüp orada kendi varlığından bile vazgeçmeye bırakmalıdır. İnsan akla dayanarak, belli gerçeklik kademelerinin ötesinde rahat hareket edemez. Gökkubbeye güneş olmak için, aklı bırakmak gerekir[1]. O, bizi bir yere kadar çıkartan bir merdivendir veya bir kuyudan su alabilmemiz için gerekli olan kovanın ipidir; ondan öteye fazla bir anlamı yoktur. Mevlâna, bu gerçeklik kademelerinde aklın çabasını şu şekilde niteliyor:

> *"Gönül seni coşturmak için coşup köpürmede; senin aklına ulaşmak için akılsızca çırpınmaktadır."*[2]

Aklın anlamakta ve anlatmakta âciz kaldığı alan, aşk alanıdır. Aşk alanına geçtiğinde bile hâlâ aklına dayanan kişi, ayağındaki bağı çözüp atamamış kişidir. Aşk alanında, akıl kişiye rehberlik edemez, o alanda sevgi ve aşkın akıldan kat kat güçlü kanunları geçerlidir.

> *"Işığı, aydınlığı yedi kat göğe bile sığmayan akıl, nasıl oldu da senin tuzağına düştü, nasıl oldu da senin çuvalına girdi ey aşk?*
>
> *Akıl, aşk harmanında bir buğday tanesi ancak; fakat o buğday tanesi senin kolunu-kanadını kıskıvrak bağlamış."*[3]

Tanrı'nın sonsuz hayat denizine dalınca, oranın suyuna karışınca insanın mala-mülke, akla-cana ihtiyacı kalmaz; daha doğrusu bunların değeri kalmaz. Akıl-fikir durağında korku ve titreyiş vardır, deprem vardır; bu nedenle akıl-fikir kırılması gereken bir bağdır. Geniş geçim, zevk-safa, güvenlik hep "akılsızlık" evrenindedir; akla-fikre boş veren canlar, onun akıl gibi bir pencereden girmesiyle, bedenin içini loş bularak aydınlatmasıyla yetinmezler; ya pencereleri yıkıp ya da pencereden çıkıp güneş ışığıyla doğrudan yüzsüze gelmek, o aydınlıkta hayat bulmak isterler[4].

Mevlâna, akılların bir "masal" diyecekleri akıl ile aşk karşılaştırmasını, bir gazelinde şöyle yapmaktadır:

---

[1] Dîvan (2). s.484(6320-6321), 661 (8780)
[2] Mevlâna'nın Rubaileri. s.126(620)
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 2. 3.174(1418-1419)
[4] Mesnevi. 6/732

"Akıl bir bilgin kişidir ki mezesi, gıdası ya rivayettir ya kıyas;

Aşk ise, bir buyrukla kâinatı var edenin güneşinden doğmadır, görüş madenidir.

Bir güneştir ki aşk, Koyun Burcu'na girmez; kıranı hoş, eşi bulunmaz benzeri yok bir güneştir.

Çünkü o ne Doğudadır ne Batıda; çünkü Doğu da yeryüzündedir, zamana bağlıdır, Batı da!

Bir güneştir aşk ki, âşıkların gönüllerini yakar yandırır; ona ancak can sevgilisi yol bulabilir, ondan başka ne bahar yol bulur ona ne güz.

Mademki bizi yeryüzünden de çıkarıp götürmede, zamandan da; o halde emin olalım ki, yok olacağız, onun cömertliğiyle ölümsüzüz biz.

Şu zaman da bir yumurtadır, şu yeryüzü de; yumurtadaki kuş, kapkaranlık bir yerde mahpustur, kanadı kırıktır, hor-hakirdir.

Bil ki küfürle iman, bu yumurtanın akıyla sarısına benzer; aralarını ayıran bir berzah var, birbirlerine karışmazlar."[1]

Mevlâna, aşkın büyük gücünün yumurtayı kanatlan altına aldığında, orada küfür ve imanın yok olduğunu, bunların karışımından bir insan birliğinin çıktığını anlatır.

Aklın ve duygunun, evrenin belli yerleri dışında yapma ve yaptırma güçleri yoktur, onlar sadece karşılaştırarak bazı şeyleri bilmeye çalışırlar. Meselâ, ayın ve güneşin ışığına hükmedip onları kesemezler, yönünü değiştiremezler, bükemezler; ama ayı ve güneşi bilebilirler. Kendisine yakın varlık evrenlerinin, "bu iklimin" padişahı olan akıl, aşk ve sevgi evrenine girdiğinde hastalanır, zayıflar, bir hırsız gibi yakalanıp darağacına asılır[2]. Aklın bu zayıflığına neden, kendine çok güvenmesi ve kendine tapmasıdır. İnsan bedeni ve benliği içindeki esas cevher, akıl değil sevgi ve aşktır. O halde insanın gerçek değerinin ortaya çıkması için aşk ateşinde erimemiz gerekir[3].

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s.74(634-640)
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s.160(1459-1460)
Dîvan (2). s. 175(2220)
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s.162(1485-1489)

Mevlâna, bir gazelinde de aklı afsunlar belleyen büyücüye, varlıklara tuzak kuran bir örümceğe benzetmekte; bu aşağılık işleri yapmaktan kurtulmasını istemektedir[1].

İnsanın aslını ortaya çıkaracak, onu gerçeğe götürecek yol, aklın da, gönlün de, canın da bilgisi dışındadır; onlardan gizlidir. Aşk yolunda bütün bunlar ayak bağıdır.

> *"Akıldan, candan, gönülden geçtin mi gerçeğe erersin, bu da umulur senden a oğul."*[2]

İnsan, kendinden geçmeli, göğsünü sevgiye ve aşka açmalı, yedinci kat göğün üstüne bu merdivenle çıkmalıdır. Aşk ile akıl, su ve ateş gibi birbirlerine zıttırlar. Zayıf bir aşkı akıl suyu söndürüp yok eder; ancak aşk çok güçlü bir hale gelmişse, insandaki aklı da bir su gibi kaynatıp coşturabilir[3]. Aşk zayıf olup da akıl düşüncelere ve tedbirlere daldığında, aşk da yedinci kat göğe ağar gider[4].

Akla bağlanılamaz, çünkü onun insanda yerleşip kaldığı bir yeri-yurdu bile yoktur.

> *“Aklın metâı, eserinden başka bir şey değildir; aşk ise canlar bağışlar. Aşk seyre çıktı mı kendisine bakanlara canlar saçar.*
>
> *Binlerce canı, gönlü, aklı birbirine eş etsen, aşk seninle olmadıkça gene de sevgilinin penceresine bile ulaştıramazlar seni."*[5]

Mevlâna'ya göre, sevgili Tanrı’ya ancak aşk ile ulaşılabilir. Aşık olmadıktan sonra buna imkân yoktur; ama aşksız çalışıp çabalama da insanı yetiştirir ve olgunlaştırır.

Aşk ile akıl, bir başka yönden karşılaştırıldığında şöyle bir durum ortaya çıkar:

> *“Akıl 'varlık evreninin altı yanı var, bunlar sınırlıdır, bunlardan dışarı hiçbir varlık yok' der. Aşk ise 'yol var' der, 'hem de ben defalarca gittim.'*
>
> *Akıl bir pazardır, gördü de alışverişe koyuldu. Fakat aşk, akıl pazarının ötesinde nice pazarlar gördü.*
> …

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 1. s.43(362)
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s.187(1738-1739, 1747)
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s.208(69. gazel).
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s.304(168. gazel)
[5] Dîvan-ı Kebîr, cilt 2. s.180(1617-1618)

Şarap içen âşıkların iç evrende zevkleri var, gönülleri kara, akıllarının içlerindeyse inkârlar var.
Akıl, yokluğa ayak basmadır, orda ancak diken var. Aşk ise, 'o dikenler' der, 'orda değil, sende, senin içinde!'"[1]

İnsanın kendine gelmesi, ayağındaki varlık dikenini çıkarması, onun içindeki büyük evrenin kendisine açılmasına imkân sağlayacaktır.

Gönül sahibi, gönlü aşkın denetimine vermelidir; akıl sahibi aklı bırakıp "deli" olmalıdır. İnsanlardaki zavallı akıl parçacığı, aşkın gözüne, bir su kabarcığı gibi görünür[2].

Tanrı sınırlarının usturlabı[3] olan aşk, insanın gönlünden, Tanrı'nın gerçekler dünyasına açılan bir kapıdır. İnsan, aşk havasından çıktığı an, ona dair bir şeyler söyleyebilir ama aşkın gerçek anlatımı sözsüz anlatımdır. Dilin anlatışı, kalemin yazışı sadece aşk hakkında bir bilgi verebilir. Akıl, aşkı anlamak ve anlatmak iddiasında bulunursa çamura batar. Aşkı anlatacak gene aşktır; güneşe delil, gene güneştir. Ancak dünya güneşinin, yanında küçük bir ışık pırıltısı kaldığı Allah güneşi, hiçbir akla ve düşünceye sığmaz. Dünyayı aydınlatan güneşe biraz yaklaşsak, her şey yanar gider. Tanrı güneşini bu noktadan tahayyül edebilirsen et bakalım!..

Mevlâna, aşka iyice daldığında, vecd içine girdiğinde ulaştığı anlamlar evrenini anlatmaya akıl ve dil yeterli olmamakta ve bu yüzden gazellerinin büyük bir çoğunluğunda *"sus, sözü bırak artık, kıyamete kadar söylesem, sayıp döksem anlatamam, âcizim, söze doydum artık..."* gibi ifadeler bulunmakta, bazı sırların açıklanmasına izin olmadığını; sözsüz, susarak anlayanlara birçok gerçekleri anlatmanın daha kolay olduğunu belirtmektedir.

Onun konuşması, gazel söylemesi akıl perdesine indiğinde, varlık evrenine geldiğinde olmaktadır, ama o iştiyakla geri aşk evrenine dönme yollarını aramaktadır. Aklı onu tekrar aşk evrenine götürecek kadar, ona rehberlik etmektedir.

"Akıl, şu toprak yeryüzüne, şu evrene aşka düşmek için geldi. Yoksa aklı, vefası olmayana aklın ne lüzumu var?"[4]

İnsan aşk seviyesine yükseldiği an aklı terk etmek zorundadır, ama akıl ona hâlâ rehberlik yapmak ister, insan da ona alışmıştır. Mevlâna'nın aşk seviyesinde akla karşı oluşu, aklın aşka direnmesinden

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. 5.374(3642-3648)
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 1. s,169(1595), 234(9.gazel)
[3] Mesnevi. 1/110 vd.
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 2. s. 11 (90)
Bak ayrıca: Dîvan (2). s.159(2008)

ve karşı koymasındandır. Ona göre, aşka dalınca aklın bir zerresine bile ihtiyaç ve yer yoktur. Aşkın delisi olan, gerçekten akıllı olan kişidir; ama aşkın aklı, madde düzleminden çok farklı düzlemdedir. Bu nedenle aşka dalan gönül canı da, teni de, bunlara bağlı aklı da bir kenara bırakır. Bu madde evreninde "vücut şehrinin veziri" olan akıl, aşk köyüne vardığında deli-Dîvane olur gider. Tanrının aşkı, en bilgin akılları, en uyanık gönülleri bile uyutur. İnsan aşk içine düştüğü zaman, aşk hemen aklın ve ruhun yüzünü tırmalamaya başlar[1].

Mevlâna, bu akıldan kurtulmak için hemen her konuda aklı sonuna kadar kullanmış, aklın sınırlarına ulaştığı her noktada "iyi, kötü her türlü varlıktan vazgeçme" kararını vermiştir[2]. Akıl aşk şarabını içtiği her zaman baştan çıkıp gitmede, ama aşk şarabının etkisi geçince geri gelmektedir[3].

"Senin şu aklından başka akıllar da yaratmıştır. Tanrı; gökyüzü, o akıllarla yola-yordama girer."[4]

O halde, aklın yettiği şeylerden başka da akıl edilecek şeyler vardır ve bunları bulmanın yolu aşktır. Akıl bize rızk temin eder, aşk ise gökleri döşeme haline getirir. Kâmil insan, aklını da Tanrı'nın aşkıyla doldurur, yüceltir. Ama genelde akıl, sadece fayda temin edeceği şeyleri arar; aşk ise gönüldeki fayda isteğini öldürmüştür, hiç bir şeye aldırmaz, başı ayak yaparak koşar gider[5].

İnsan, Tanrı katından ayrılışın ıstırabını yaşamaktadır. Bu ayrılıktan kurtulmak, geldiği yere, aslına kavuşmak için kılavuzlar aramaktadır. Bu yolda akıl, uzun soluklu ve neticeye götüren bir rehber olamamaktadır. Bu yolun kılavuzu, akılların ve canların nuru olan aşktır[6]. aşktır[6]. Akıl olamıyor, çünkü akıl her an nefsin istekleri, duyuların nefse bağlılığı, hayaller ve vehimlerle bozulmakta, kişiyi yanlış yollara götürmektedir.

Gözün gördüğü, aklın inceleyip öğrendiği evrenin ötesinde sınırsız-sonsuz bir başka evren var; yoksa bu evrenin nereden gelip nereye gittiği cevaplandırılamaz. Mevlâna, dünyayı bir ırmağın suyuna benzetir; ırmaktan akan su hep aynı su imiş gibi görünür, fakat daima yenilenir; dünya da hep aynı dünya gibi görünür, fakat ırmağın suyu gibi durmadan değişmektedir. Eskiyip yıpranan geçip gider, şu andaki her şey yenidir.

"Yeni bir gün, yeni bir gece, yeniden yeniye bağ-bahçe, yeniden yeniye ağ-tuzak; her solukta

---

[1] Mevlâna'nın Rubaileri. s.36(167),60(286),77(372),86(418),98(477), 101(492), 107(525), 202(986)
[2] Mevlâna'nın Rubaileri. s.115(566)
[3] Mevlâna'nın Rubaileri, s.115(565)
[4] Mesnevi. 5/3235
[5] Mesnevi. 6/1970-2978
[6] Dîvan-ı Kebîr, cilt 1. s.51 (444-447)

yepyeni bir düşünce, yepyeni bir hoşluk, yepyeni bir zenginlik."[1]

Bu varlık ve yokluk denizlerinde akıl bilgisi, akıl kayığı bizi nerelere kadar götürür? Kaldı ki aşk, kendi denizinde sevgiden başka hiç bir şeye müsaade etmez; kıskançtır o. Akıl fitneler çıkardığı için, bir kamış gibi aşk ateşi içinde yanar gider. Geride aşkın gözü, aşkın sesi, aşkın coşkusu kalır[2].

Aşkın gücü sevgidedir, güzelliktedir, iyiliktedir; bu bakımdan aklın ona karşı savaşa girmesi, inatlaşması "akıllılık olmaz". Göklerin yücesine ağmanın en iyi merdiveni aşktır. Madde dünyasında insana en iyi rehber aşktır; eğer insan bakmasını ve görmesini bilirse, her şey aşkın tercümanıdır, bütün varlıklar ve yokluklar aşkı anlatır[3].

Aşk seviyesine yükseldiğinde, insan, başını ayak edinir, ırmağı aşar, bütün evreni birbirine katarak evrenden dışarı fırlar, insan, aşk ile, bir sıçrayışta gökyüzüne varıverir. Nelik-nitelik evrenini zerreler gibi birbirine katarak neliksiz-niteliksiz Tanrı'nın huzuruna varır.

"İnsan anlayışı da, insan vehmi de, insan aklı da hepsi yolda dökülüp saçıldı; çünkü insanı çevreleyen altı yönü de aştık biz."[4]

Böyle bir güçle Mevlâna, Mecnûn'un sınırını aşmakta, nefsi ezmekte, dünyadaki bütün değerli şeylere boş vermekte, bir ışık olup Tanrı'nın nuruna katılmaktadır.

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s.318(3078-3080)
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s.376(63. gazel|
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.307(2977-2978), 438(4211-4216)
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s.3(4)

2. İNSANIN ÜSTÜN ÖZELLİKLERİ VE ÜRÜNLERİ

2.1. Düşünce

2.1.1. Düşüncenin mahiyeti ve kaynağı

> *“A kardeş, sen, o düşüncesin ancak; ondan başka neyin varsa kemiktir, kıldır."*
> Mesnevi. 2/277

Kur'ân-ı Kerim'in bir çok sûre ve âyetinde, dünyadaki varlık ve olayların bir çoğunda insanlar için alınacak dersler bulunduğu, insanların bunları düşünmeleri gerektiği belirtilmektedir. Ankebut sûresinde

> *“Biz, bu örnekleri insanlara veriyoruz, onları ancak bilenler anlayabilir. Allah, gökleri ve yeri gerektiği gibi yaratmıştır. Doğrusu bunda inananlara bir ders vardır."*[1]

denilmektedir. Aynı sûrede, bazı peygamberlerin insanları doğru yola çağırmaları anlatıldıktan sonra *"And olsun ki, Biz, düşünen kimseler için bu kasabadan apaçık bir belgeyi geride bırakmışızdır"*[2] buyrulmaktadır. Bir çok âyetlerde[3] yüce Allah *"Düşünmez misiniz?", "Akıl etmez misiniz?", "Belki artık düşünürsünüz?", "Ne kıt düşünüyorsunuz?"* gibi uyarılarda bulunmaktadır. *"Allah, düşünesiniz diye böylece açıklamaktadır"* mealindeki âyetlerin[4] yanı sıra, Rûm sûresinde *"Bunlarda, düşünen millet için dersler vardır"*[5] denilmekte; Sebe' sûresinde de *"... sonra düşününüz"* diye emredilmektedir[6]. Bakara sûresinde

> *“İnkâr edenlerin durumu, çağırma ve bağırmadan başkasını duymayarak haykıran gibidir. Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler; bu yüzden akl edemezler."*[7]

denilmekte ve A'raf sûresinde de düşünmenin önemi çok daha berrak olarak şöyle vurgulanmaktadır:

---

[1] Kur'ân-ı Kerim. 29/43-44
[2] Kur'ân-ı Kerim. 29/35
[3] Kur'ân-ı Kerim. 23/80, 27/62, 28/60, 29/63, 36/62, 68, 37/138, 40/67, 43/3
[4] Kur'ân-ı Kerim. 2/242, 24/61, 30/28
[5] Kur'ân-ı Kerim. 30/24. Bak ayrıca 45/5, 57/17
[6] Kur'ân-ı Kerim. 34/46
[7] Kur'ân-ı Kerim. 2/171

“And olsun ki Biz, cin ve insten bir çoğunu cehennem için yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır, bununla düşünemezler; gözleri vardır, bunlarla göremezler; kulakları vardır, bunlarla işitemezler. Onlar ayaklı hayvanlar gibi, hattâ daha da sapıktırlar. Onlar gaflete düşenlerin ta kendileridir"[1]

Yüce Tanrı bu evrenleri ve onun içindeki varlıkları yaratmadan önce, meleklerle birlikte hükmünü yürütürken insanların canlarını yarattı ve birlikte hükmünü yürütürken, insanların canlarını yarattı ve insanları maddî bedenler halinde ve şekilli olarak yaratacağını meleklere bildirdi. Melekler, Allah'ın kudret denizindeki insan canlarının farkına vardılar, gökler yaratılmadan yıldızları, buğdaylar tohum haline gelmeden ekmeği gördüler. *"Çünkü"*, diyor Mevlâna, (meleklerin) *"beyinleri, gönülleri yoktu, düşüncelerle dopdoluydu onlar."*[2] Orduları olmadığı, savaşa girmedikleri halde üst olmuşlardı. Onların düşünceleri apaçık anlayış ve görüş idi.

Tanrı insanları akıl ve nefisten ibaret yaratıp belli bir süre bu madde dünyasında sınava tâbi tutarken onlara akıl, bilgi ve düşünce de verdi. Düşünce, birinci planda, duyu organlarımızın dışardan aldığı duyumlara bağlıdır; daha sonra da bunların daha önceki bilgi ve duyumlarla karşılaştırılması ve geleceğe yönelik ideal ve amaçlar açısından işe yaramasına göre insan içinde işlenir. Bu arada Allah'ın bize ilham ettiği bir çok düşünceler de her an gönlümüze gelerek bize rehber olmaya çalışırlar. Bu çerçeveden bakıldığında, insanın en önemli özelliklerinden birisi ve insanın maddî ve manevî yönlerinin en değerlisinin düşünme olduğu anlaşılır.

İnsan düşüncesinin amacı, insana bir yol göstermektir. Yolun da amacı, insanı Tanrı'nın gerçekler dünyasına götürmektir[3]. Ama insanlar çoğu kez çevrelerini iyi değerlendiremedikleri için düşünemiyorlar veya yanlış görüşlerden hareket ettikleri için gerçeklere uymayan, insanları Tanrı’dan uzaklaştıran düşünceler geliştiriyorlar.

Bir insanın bütün hareketlerini yönlendiren düşüncedir. Bir canlı, verdiği kararlarla hareket eder; kararların gerisinde sağlam bir düşünce varsa hareketler başarılı olur, yeteri kadar düşünülmemiş veya yanlış veri ve ilkelerden hareket edilerek düşünülmüşse, başarısız ve sonucu kötü hareketler ortaya çıkar. Bir varlığa esas anlamını veren, onun kendisini gösterecek, tanıtacak özellik ve hareketleridir. Mevlâna, üzerinde aslan resmi olan bir bayrak örneği veriyor; rüzgar estikçe bayrak dalgalanıyor ve üzerindeki aslan da hareket ediyor gibi görünüyor. İnsan bedeni de aslanlı bir bayrağa benzer ve soluktan soluğa onu oynatan, düşüncedir, diyor. Çeşitli yönlerden gelen bu düşünce yeli, onun çeşitli şekillerde

[1] Kur'ân-ı Kerim. 7/179
[2] Mesnevi. 2/176
[3] Mesnevi. 2/3211

hareketine neden olur. Düşünce, içi aydınlatan bir güneştir[1]. İnsanın madde olan, et ve yağ olan duyu organlarını görür, koklar, duyar, tadar, hisseder hale getiren, insanın içindeki ışıktır. Allah katından gelen bu ışığın da insan bedeninde indiği yer gönüldür. Bu ışığın duyu organlarına dağılması, oradan gelen verilerle daha da alevlenmesi veya sönmesi de düşüncede olmaktadır. Akıl ve düşüncedeki bilgi, duyu organlarını daha güçlü yapmakta ve algılamasını değiştirmektedir. Görüşleri doğrultan, kulağı göz haline getiren v.s. hep düşünce ışığıdır[2].

İnsanların gönüllerindeki düşünce ışığı zayıfsa veya duyu organları vasıtasıyla alınan veriler ışığın, düşüncenin işleyemeyeceği kadar ham ve kaba ise, insan düşüncesi artık bir ışık olmaktan çıkar, nefsin emrinde bir ateş olur[3]. Ateş de ışık soyundandır ama, her şeye hayat veren nûr şeklindeki ince ışık ile her şeydeki hayatı sona erdiren kaba ateş arasında çok fark vardır. Düşünce, duyu organlarındaki nefsin isteklerinden gelen ateşi söndürüp oraya Tanrı ışığını yerleştirir; öyle ki, bütün duyu organları yüksek tanrı ışığıyla gerçekleri olduğu gibi algılamaya başlarlar. Biz düşüncenin ışığını, nûr şeklinde incelmiş ışığını göremeyiz; bu nedenle düşünceyi de göremiyoruz. Kaldı ki, duyu organlarındaki nefsin ışığını bile göremediğimiz de unutulmasın[4].

Akıllı kişilerin yolunu aydınlatan ışıkları, kendi düşünceleridir. Onun canı, nuru elde etmiştir ve o nûr hem kendisine hem de kendisini takip edecek yarım akıllılara rehberlik eder[5]. Peygamberler, tamamen Allah ışığı ile ışıklanmışlardır; Allah'ın düşüncesinin ışığı peygamberlere vurmuştur. İnsanlardaki düşünce ışıkları da Tanrı'dan gelmektedir. Bir demiri ateşte kıpkırmızı hale getirebiliriz, ama ateşi kesince onun ışığı süratle gider ve gene soğuk-karanlık demir haline gelir. Güneş, dünyamızdaki her şeyi aydınlatmakta, bir çok şeye ışık ve parlaklık vermektedir; ama güneş batınca her şey karanlığa dönmekte, hiç bir şeyde ışık kalmamaktadır. Aynı bunun gibi insan bedenlerini de aydınlatan, onlara can verip, kara toprağı insan bedeninde durulaştırıp ısıtan Tanrı ışığıdır.

> *"Söz de canın ışığıdır, göz de, kulak da. Suyu kaynatan ateşin ışığıdır."*[6]

İşte bu can ışığı biraz çekilince uykudaki veya yorulduğumuzdaki halimiz bellidir. Can ve düşünce ışığı tamamen gittiğinde de insan bedenine ve şahsiyetine verilen değer bellidir[7].

Bizlerdeki ve evrenlerin her yanındaki canlar ve maddeyi şekiller halinde tutan güç, Allah'ın ışığıdır. İnsanda candan özge, bir de Tanrı

---

[1] Mesnevi. 4/3051-3060
[2] Mesnevi. 2/855-865
[3] Mesnevi. 2/1257-1260
[4] Mesnevi. 2/1293-1308
[5] Mesnevi. 4/2188-2191
[6] Mesnevi. 1/3284
[7] Mesnevi. 1/3242-3245, 3270-3285

ışığının tertemiz olarak hayat verdiği düşünce vardır. Gözlerde, yüzlerde parlayan ışığın yanı sıra gönüllerde ve akıllarda daha parlak olarak dışarıya da aydınlık veren düşünce ışığı vardır.

Tanrı'nın ışığı Mûsâ Peygamber'in yüzünde öylesine parlıyordu ki, yüzüne örtü örtmek durumunda kalmıştı. Tur dağı bile o ışığın şiddetine dayanamıyordu. İşte böylesine güçlü olan Tanrı ışığı, gene Tanrı'nın gücü ile bir kandil gibi insanların gönüllerine yerleştirilmiştir. Her insanın bedeninde, ışığı yerleri ve gökleri bile aydınlatacak kuvvette bir ışık kaynağı, bir gönül vardır. Bu nedenle Allah bile, kendisinin yeri olarak bu ışığın kaynağını, inanmış kulunun gönlünü göstermiştir[1].

Mevlâna, insanda düşünen merkez olarak genellikle gönlü kabul etmiştir. *"Kalp"*, *"gönül"* ve *"can"* kavramları birbirlerinin yerine de kullanılmış ve bu kavramlar, kan pompalayan kalpten genellikle ayrı, bedende yeri gösterilemeyen bir mevkie işaret etmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de (7/179) *"kalpleri vardır, düşünemezler"* ifadesi geçerken, Hz. Muhammed de *"insanların kalpleri, tek bir kalp gibi, Allah'ın iki parmağının arasındadır; onları dilediği gibi çevirir"* derken gönlü ve Allah'ın gönülleri sürekli kontrol ettiği ve yönelttiğini açıklamıştır. Mevlâna, Mesnevisinin bazı yerlerinde de düşünmeyi, canın bir fonksiyonu olarak göstermiştir[2].

İnsan ile düşüncenin, daha doğrusu beden ile düşüncenin bağlantılarını ve değerini açıkça belirtmek için, Mevlâna, bir çok ikili benzetmelerde bulunmuştur. Bir gazelinde su değirmeni örneğini getiriyor. Gönül buğdaydır, insan bedeni de değirmendir; beden sanki taş, o taşı çeviren su da düşüncelerdir. O değirmenin dönmesi için, su akıtan da Tanrı'dır[3].

> *"Kim tabiat kuyusunda kalmışsa, ipe benzeyen düşünceye sarılmaktan başka çaresi yoktur.*
>
> *Fakat uçtu mu, ip bir işe yaramaz; adamakıllı inanca kavuşunca 'sanmak' biter insanda."*[4]

dizeleriyle de, düşüncenin alelade insanlar için bir kurtuluş yolu olduğu, ancak sevgi içinde yoğrulup âşık olduktan sonra düşünceye gerek kalmadığı, tam teslimiyet gerektiği açıklanıyor.

İnsan, manevî beslenmesine çok önem vermelidir; yağ koyulduğunda yanarak aydınlık veren bir kandil, yağ yerine su konursa söner, insanın manevî yönden aldığı gıdaların da, onun içindeki ışığı söndürmemesi, daha da alevlendirmesi gerekir.

> *"Hiç buğday ekersin de arpa biter mi?*

---

[1] Mesnevi. 6/3065-3090. Ayrıca bak. 113-114
[2] Mesnevi. 4/1883
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s.142(1279-1283)
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s.241 (2298-2299)

Attan sıpa doğduğunu gördün mü hiç?"[1]

Bu bakımdan, manevî yönden gönle gelen bilgilere dikkat etmek gerekir. Lokma, yukarıdaki dizelerde geçtiği gibi, tohumdur; verdiği şey de düşüncelerdir. İnsanın aldığı manevî gıdaları bir deniz sayarsak, onun incileri de düşüncelerdir. Demek ki, düşünce ile insana verilen bilgiler, onun gönlüne ekilen tohumlar gibidir[2].

İnsanın bedeni bir gül yığınına benzer, düşünceler de gül suyuna. Gülsuyunun gülü inkâr etmesi şaşılacak şeydir. Çünkü bu gül yığınındaki güller, bir gül ağacında bitmektedir, güllere gülsuyunu veren de o ağaçtır. Ama ne yazık ki, gülsuyu gül ağacına kadar gidemediği için, gül ağacı yerindeki yüce Allah, "söyle", "de ki" buyruklarıyla, görünen gerçekleri bize bir kere daha göstermekte ve söyletmektedir[3].

Mevlâna bir gazelinde de düşünceyi, yanı başımızda duran bir ağaçtan akan suya benzetiyor. Bunun için insanın içinin pislikten, çamurdan temizlenmesi gerek ki, su temiz aksın; yoksa bedenin içindeki pislikler bu düşünce ırmağını pisletir, kirletirse ortaya çok saçmalıklar ve hezeyanlar çıkar[4].

Yaratılışın esas amacı insandır; bu bakımdan evrendeki en değerli şey o ve onun da düşüncesidir. İnsan, düşünceden var olmuştur. Mevlâna Mesnevi'yi yazdırırken sabahı bulduğu bir sırada *"şarap bizden sarhoş oldu, biz şaraptan değil; beden dediğimiz kalıp bizden var oldu, biz kalıptan değil"* diyerek insanı balarılarına ve bedenleri de muma benzetmektedir[5]. Dolayısıyla burada, insanın kendi düşüncesinin eseri olduğu vurgulanmaktadır.

Mevlâna, dünyanın durmadan yenilenmesini, eski olan her şeyin eserleriyle birlikte bu dünyadan çekip gitmesini her an taze olarak Tanrı katından yeni ve sürekli düşüncelerin gelmesine benzetiyor.

> *"Yeni bir gün, yeni bir gece, yeniden yeniye bir bağ bahçe, yeniden yeniye ağ-tuzak; her solukta yepyeni bir düşünce, yepyeni bir hoşluk, yepyeni bir zenginlik.*
>
> *Gözün gördüğü evrenin ötesinde sınırsız-sonsuz bir evren olmasa, yeni nerden geliyor, eski nereye gidiyor?*

[1] Mesnevi. 1/1655
[2] Mesnevi. 1/1650-1656
[3] Mesnevi. 6/1819-1631
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s.332(3203-3207)
[5] Mesnevi. 1/1820- 1821

Dünya, ırmağın suyu gibidir, hep "o su" gibi görünür, fakat yeniden yeniye akar-gider, gelir-akar; bu nerdendir, nereden?"[1]

Dünyanın her an yeniden yeniye oluşması, gönle gelen yeni düşünceler, düşünceleri zapt eden yeni sözler hep yüce Allah'tandır; onun yüce düşünmesinin varlık ve yokluk dünyalarının her zerresine nasıl sürekli olarak etki ettiğini gösterir[2].

Düşüncenin Allah'tan geldiği şeklindeki görüş Mevlâna'da genellikle hâkim olan ve özellikle "Fîhi Mâfih"'inde işlediği bir görüştür.

İnsanın içindeki düşünceler o kadar ince ve hürdürler ki, onlara hükmedilemez. Çünkü insanlar sadece görünen ve algılanabilen şeylere hükmedebilirler; algılanamayan sırları ise ancak Allah bilir ve ancak O kontrol edebilir. Bu bakımdan, insandaki düşünceleri de Tanrı meydana getirir. Onun insanda meydana getirdiği bir düşünceyi, o istemedikçe, hiç bir çaba ile kendimizden uzaklaştıramayız. Allah'ın bir şeyi yaratmak, bir şey yaptırmak için âlete ihtiyacı yoktur. O, insanda nasıl çeşitli düşünceler oluşturuyor ve bu düşünceler doğrultusunda onu hareket ettiriyorsa, en küçük zerreye kadar varlık ve yokluk evrenlerindeki her şeye de âletsiz olarak hükmedebilir. Hiç kimsenin içine hükmedilemez, hiç kimse düşündüklerine göre cezalandıramaz. Düşünceler, havadaki hür kuşlar gibidir; nasıl onları yakalayıp kafese koymadan bir şey yapamıyorsak, düşünceler de söz ve yazı haline gelmeden bir şey anlayamayız ve bir hükme varamayız. Nasıl maddî varlıkların bir evreni varsa, manevî varlıkların da bir evreni vardır ve yüce Allah hem maddî hem de manevî evrenin üstünde, o evrenlerin bütün unsurlarına hâkimdir.

Bir insanı parça parça edip en küçük unsurlarına kadar inceden inceye araştırma yapsak, gene de bir düşünceyi onlarda bulamayız. Çünkü o, neliksiz ve niteliksizdir, yönsüzdür, madde değildir. Tasavvurlar ve düşünceler madde gibi algılanamayacak kadar incedir ama onlar bile, Allah'ın çeşitli güçlerine nazaran hâlâ çok yoğundur. Varlıklar, Tanrı'nın nurundan maddeye doğru giderek yoğunlaşırlar ve güçlü insanlar vasıtasıyla maddeden gene Tanrı'nın nuru aşamasına doğru inceltilirler. Yüce Tanrı bütün düşüncelerin yaratıcısı olduğu için, düşünce evrenine ve hiç bir düşünceye sığmaz. Hiç bir eser, onu yaratan düşünceyi bütün boyutlarıyla kapsayamaz, ancak onun hakkında bir fikir sahibi olabilir[3].

İnsana gelen bütün neş'e, keder, iyi ve kötü düşüncelerin kaynaklandığı yer Allah katıdır. Çünkü biz bunların hiç birisine egemen değiliz, istediğimiz zaman bunlara ulaşamayız. Bir insanın içinde arzu ve düşüncelerin oluşması Allah'tandır[4]. O halde bizde sevinç ve gam yaratan

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s.318(3078-3080)
[2] Dîvan (2). s.295(3777), 20(268-269), 50(671)
[3] Fîhi Mâfih. s.154-156
[4] Fîhi Mâfih. s.201.
Dîvan (2). s.59(799-804), 74(1011-1012)

olaylar Tanrı'nın kudret ellerinin arasında olduğuna, iyi ve kötü düşünceler oradan geldiğine göre, bunları Tanrı'dan dilemek gerekir. Şans veya talih dediğimiz olayların ardarda iyi ve kötü gitmesi de Tanrı'dandır. Tanrı, insanın bütün düşüncelerinde, yaptığı bütün işlerde onunla beraberdir, ancak insan onu göremez[1].

Kendi hareketlerini düzenleyen ve âdeta kendi faaliyeti gibi duran düşüncenin yerini bilmeyen insan, onu yaratanın yerini bilmede de oldukça zorlanır. Nereden kaynaklandığını bilmediği binlerce düşünce, onun hallerini değiştiriyor, bazen bir bayrak gibi dalgalandırıyor, bazı hareketlerini engelliyor. İşte insan kendi durumunu bilmekten böylesine âcizdir[2].

Düşünce ve ibret evrenine insan, ancak kendinden geçmekle ulaşabilir. Oraya ulaşmadan da, Mevlâna'nın *"Allah yazısı"* dediği düşünceler hep insanla beraberdir[3]. İnsanın içindeki her organın çalışmasına esas olan ışığın Tanrı'dan geldiği üzerinde daha önce de durulmuştu. Her şey için önce ışık gereklidir; ışık olduktan sonra zıtları zıtlarıyla bilmek mümkün olur. Varlık evreninde Tanrı'nın çeşitli inceliklerdeki ışığına bir zıt yoktur ki, Tanrı, o zıtla meydana çıksın. Bu nedenle hiç bir şey onu açıkça kavrayamadığı halde, o her şeyi açıkça kavrar. Mevlâna, burada şöyle bir örnek getiriyor. Bizim yazılarımız, sözlerimiz seslerle şekillerden meydana gelir; ama onları esas oluşturan düşüncelerdir. Düşünce dalgalarını da Allah'ın bize verdiği bilgiler harekete geçirir. Algılanabilen varlıklardan kademe kademe Tanrı denizine doğru giden gizli yollar vardır. Tanrı düşüncesi her an bu dünyaya akmakta ve varlık, evrenini dâima değiştirmektedir. Bu değişme bizim algılarımıza göre biraz yavaş olduğu için çoğu değişiklikleri algılayamıyoruz. Veya bu algılayamama, değişmenin hızından meydana geliyor; tıpkı havada süratle çevrilen ucu ateşli bir değneğin hareketini, harekete uygun daimî şekiller olarak gördüğümüz gibi. Aslında hızlandırılmış değişmeyi biz başka şekilde algılıyoruz[4].

Allah'ın düşüncelere hâkim olması, onu her an öldürüp diriltmesi, O'nun zaman ve mekân ötesindeki güçlerinin de delilidir. Biz, Tanrı katından kopup geldiğimiz ve birçok görev ve sorumluluklarla bu dünyaya gönderildiğimiz için, düşünce bizden daha ince ve berraktır. Ancak çoğu insan gene de düşünce safhasında kalıyor; bu eseri meydana getiren kaynağa ulaşıp orada var olmayı akıl edemiyor ve başaramıyor[5].

Mevlâna'ya göre Tanrı katı, düşünce kaynağıdır, düşünce ormanıdır; oradan insan gönlüne yığın yığın düşünceler gelmektedir[6]. *"Akıllardaki düşünceler"*, bunların aldıkları tedbirler, yaptıkları işler hep

---

[1] Fîhi Mâfih. s.264
[2] Fîhi Mâfih. s.321
[3] Mevlâna'nın Rubaileri, s. 74(356), 94(457)
[4] Mesnevi. 1/1133-1153
Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s.420(4058)
[5] Dîvan- Kebîr, cilt 5. s.435(5905-5907)
[6] Dîvan- Kebîr, cilt 4. s.342(3306)

*"akl-ı evvel"*den, Tanrı'dan meydana gelir. Bu düşünceler gönüllerimize konuk olarak gelir, bir müddet kalır ve gene bizim irademiz dışında çeker giderler. Bunlar, insan gönlüne ekilmiş tohumlara benzerler, ama bir taraftan da bunların ne önleri vardır, ne sonları. Düşünceler bir güneş gibi. Tanrı ışığının etkisiyle gönül göklerinin her tarafında, hattâ varlık ve yokluk evrenlerinde dolaşıp durmaktadır[1]. Mevlâna, coşkun olduğu zamanlarda *"Yarabbi, gönül levhamdan düşünce hesaplarını sil; çünkü yokluğa ulaşanlar katında hesap yok"*, demektedir[2].

Tanrı'nın insanı yarattıktan sonra ona verdiği sevinç, gam, düşünce gibi şeylerin yanı sıra insanı bütün bu gamdan, neşeden, düşünceden hattâ kendisinden ayırması, insanı soyundan-sopundan, "kendinden kurtarması" büyük bir hürriyettir. Bu seviyede insan artık görünen madde ve olaylara değil görünmeyen sırlara, sevgilere yönelir[3].

Mevlâna'nın düşünceye yaklaşımının bir başka şekli, insan bedenini bir konuk evine ve düşünceleri de bu eve gelen konuklara benzetmesidir. Bilge kişi, iyi bir ev sahibi gibi eve gelen bütün konuklara iyi muamele etmeli, güler yüz göstermeli, hepsi ile ilgilenmelidir. Bu ev, konuk evi olması bakımından küfre de açıktır, imana da. Görünmeyen dünyadan, Allah katından gelen düşünceye ilgi göstermelidir. Çünkü her işte bir hayır vardır; imanın doğruluğu ve haklılığı için küfrü de bilmelidir.

> *"Konuk evine her gün nasıl bir konuk gelirse, senin gönlüne de her solukta aziz bir konuk gibi bir düşünen gelir.*
>
> *A benim canım, düşünceyi adam yerine koy; çünkü adam düşünceyle değerlenir, canlanır."*[4]

Gam düşüncesi sevincin temelini atar, eğer üzüntülü bir durum olmazsa sevincin değeri ve derecesi anlaşılamaz ki. Bir iyiliğin değeri için şiddetli bir kötülük, bir imanın değerinin anlaşılması için güçlü bir yanlışlık ve küfür gereklidir. Bir dalda yeni yaprakların çıkması için eskiler dökülmeli, bir çok bitkilerin hayat bulması için gökyüzünün ağlaması gerekir. Hz. Eyüp'ün da yedi yıl çeşitli acı ve eziyetlere katlanması, daha sonraki hayat ve tat bakımındandır.

Gönülleri, düşünceleri istediği gibi değiştiren Allah'tır. Bazen bir şeyi adama olduğundan farklı gösterir; yemi gösterir, tuzağı göstermez. Çok kademeli olan gerçeğin, istediği kadarını gösterir[5].

Gönle gelen bütün düşüncelerin Allah'tan geldiği, iyi muamele edilip değerlendirilmesi gerektiği hakkındaki bu görüşlerin yanı sıra,

---

[1] Dîvan- Kebîr, cilt 2. s.330(Terci-i bend)
[2] Dîvan- Kebîr, cilt 2. s.264(2153)
[3] Mesnevi. 2/698-708
[4] Mesnevi. 4/3677-3678. Bak ayrıca 3645 v.d.
[5] Mesnevi. 6/3701-3709

Mevlâna, bazı yerlerde de gönüldeki düşüncelerden dolayı insanlara uyarıda bulunmaktadır. Ona göre, gönül düşüncelere dalmayı âdet edinmiştir. Ama Allah, insanların gönüllerindeki her şeyi bilir, bu yüzden gönle kötü düşünce getirilmemelidir. İnsana düşünceler o kadar hâkim olur ki, bazı insanların içindeki kötü huy ve düşünceler dışarıya, diğer varlıklara ve insanlara da yansır. Bu, bir suda aksini gören bir aslanın kendi kendisiyle savaşmasına, boğuşmasına benzer. Bir çok insan da kendini iyi değerlendiremediği için, dışarıyı da kendisi gibi görmekte, kendine saldırmakta ve kendini yaralamaktadır[1]. Aslanın kendi kendisiyle savaştığını anlaması için suyun içine düşmesi yeterlidir, ya insan bunu nasıl anlayacaktır?

Gönül, düşünceler yurdudur; ama bu gönle aşk düşmediği zaman olur. Gönle aşk düşünce oradaki bütün düşünceler, bütün tedbirler, bütün sırlar oradan çekilirler. Gönüldeki aşk, sadece insanı değil, düşünceyi bile kendinden geçirir, aklı sarhoş eder. Böyle bir anda düşünce, içinde bulunduğu insanı, evreni ve hattâ kendisini bile düşünmekten vazgeçirir. Düşünceyi var eden zaten bu varlık dünyasıdır. Bu varlık dünyası, bu şekiller, bu renkler, bu kokular da düşünceden doğar[2].

Allah düşüncesi ile insanların düşünceleri karşılaştırıldığında, aralarında çok büyük farklılıklar olduğu görülür. Varlığın çok çeşitli kademeleri olduğu ve insanların genelde bu varlık kademelerinin en dış düzeylerinde takılıp kaldığı, eşyaları ve olayları bir türlü olduğu gibi göremedikleri hususu üzerinde daha önce de durulmuştu. Eğer algılanan her şey algılandığı gibi olsaydı, gerçeğin anlaşılması çok kolay olurdu. Ama görünen ve algılanan, varlık kademelerinden sadece bir tanesidir ve bazen gerçeği hiç de yansıtmayabilir. Hz. Muhammed bile *"Allahım, bana eşyayı olduğu gibi göster"* diye dua ediyordu. Bu demektir ki, Tanrı, bazen iyiyi kötü, güzeli çirkin, doğruyu eğri göstermekte; canlılar da buna kanarak tuzağa düşmektedirler. İnsanlardaki düşünceler ne kadar parlak olursa olsun, Allah'ın her şeyin gerçeğini kapsayan düşüncesinden daha iyi olamaz. Bu nedenle insan hiç bir zaman sadece kendine güvenmemeli, her zaman Allah'ın yardımını ve yol göstermesini istemelidir[3].

Bir insanın varlığında küfür ve iman, iyi ve kötü, güzel ve çirkin, doğru ve yanlış daima çekişmektedir; çünkü bu zıtların ait olduğu nefis ve yüce duygular insanların içine yerleştirilmiştir. İnsanı dışardan gelecek tehlikelere karşı korumanın çeşitli yolları vardır; bunda başarılı da olunur. Fakat içerden gelecek tehlikelere karşı insan tamamen korumasızdır. Bu içerden gelen tehlikeler nefis ve nefsin emrine girmiş akıl ve düşüncelerdir. İnsanlar, içlerindeki bulanık düşüncelere esir olurlar. Bu bakımdan insanı, kendi kendisinin esaretinden kurtarmak oldukça zordur. İş, düşüncelerin elindedir, şekiller düşüncelere bağlıdır ve onların âletidir. Aslında dış düşmanlarla, şekillerle uğraşırken de

---

[1] Mesnevi. 1/1320-1330, 3041
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s. 482(6624), 483-484(131 ve 132. gazeller), 327(3999)
[3] Fîhi Mâfih. s.10-11.
Dîvan (2). s. 498(6513)

düşüncelerle uğraşıyoruz demektir; ama diyelim ki dış şekilleri yendik, onları üreten düşünceleri yenmeyince savaş devam eder. Bu bakımdan tasavvufta, dış evrenle savaş *"küçük savaş"*, insanın kendi içindeki kötü düşüncelerle savaşı da *"büyük savaş"* olarak nitelenir[1].

Bu savaş insanın olgunlaşması, pişmesi, kendinden kaynaklanan kötülükleri yenmesi, *"kendinden kurtulması"* savaşıdır. İnsan bu savaşı kazanınca Tanrı'nın ışığına karışır, onun gibi âletsiz iş görmeye, sözsüz konuşmaya ve ders vermeye başlar[2]. Sözsüz sesler, gönül dağlarında yankılanır, güçlenir, çoğalır; o sesler gönüle damga vurur. Ama bu düzeye ulaşmayınca gönül dağında yankılanan seslerin kaynağından sesler kesildi mi, o dağın herhangi bir toprak ve taştan farkı kalmaz.

Gönüldeki düşünceler oluktan akan suya benzer; bu akışın sürekli olması için devamlı yağmur yağması gerektiği gibi, gönüldeki düşüncenin de devamlı olabilmesi için Tanrı'dan gelmesi gereklidir[3].

Tanrı düşüncesinin nesnelere ve olaylara hâkimiyeti o kadar akıcıdır ki, insan düşüncesi sadece hayret ve şaşkınlık içinde kalır. Çünkü hiç ummadığı yerde, hiç ummadığı kaynaklardan öyle olaylarla karşılaşır ki, kendi ümit ve düşüncelerinin hiç bir işe yaramadığını, ne kadar âciz kaldığını görür[4].

Mevlâna bazı noktalarda, insanın Allah'tan başka bir şey düşünmemesi gerektiğini, çünkü ondan başka her şeyin bir hiç olduğunu savunur[5].

Mevlâna'ya göre, gönül için her iki dünya da sadece birer penceredir. Beden yeryüzünde olmasına rağmen, gönül evrenler içinde dolaşmaktadır. Peygamberimiz, *"Ben düşüncelerden yüceyim, çünkü düşüncelerden geçtim, onların dışına ulaştım, düşünceye buyruk yürütüyorum. Benim nazarımda düşünce bir yapıdır, ben onun mimarıyım. Ben, yücelerden uçan bir kuşum, düşünce ise bir sineğe benziyor"*, demektedir[6].

Mevlâna bir gazelinde,

> *"Düşünceyi yaratandan başka hiç bir düşünceye kapılma; ekmek, yemek kaygısı, düşüncesi mi daha iyidir, sevgilinin kaygısı, düşüncesi mi?*
>
> *Allah'ın yeri bu kadar genişken ne diye şu hapishaneye yamanıp kaldın? Düşünce*

---

[1] Fîhi Mâfih.s.90-91
[2] Mesnevi. 2/1320-1345
[3] Mesnevi. 5/2491-2495
[4] Mesnevi. 6/4195-4235
Mevlâna'nın Rubaileri. s.276(1334)
[5] Mesnevi. 1/1736-1739
[6] Mesnevi. 2/3657-3669

düğümünü az düğümle de gönül açıklığını gör, uçsuz bucaksız gönlü seyret."[1]

demektedir. Ona göre, insanı Tanrı'dan uzak tutan düşünce bir duman, bir örümcek ağıdır. Düşünce sadece bir vasıtadır. Gerçeği arayan bir insan düşünceye değil, düşünceleri yaratan Tanrı'ya bakar[2].

Ancak İslâmda, insan düşüncesinin berrak olarak kavrayamayacağı, düşünce sınırları içine alıp inceleyemeyeceği Allah'ın zâtı üzerinde düşünülmesi de yasaklanmıştır. Çünkü bu saha, insan düşüncesinin anlama ve inceleme boyutlarının çok çok üstündedir ve o sahada akıl ve düşünce bir işe yaramaz; o noktadan sonra insanı taşıyacak güç, aşktır. Bu tıpkı şuna benzer; bir at ile ancak bir denizin kenarına kadar yolculuk edebilirsin, atı orada bırakman ve denizde insanı taşıyacak bir araca binmek gerekmektedir. Bu nedenle Mevlâna, düşüncenin sınırlarının iyi çizilmesi ve düşüncenin muktedir olamayacağı sahalara dalınmamasını istemektedir. *"Düşünmemen emredilen düşüncede takılıp kalma"*[3], uyarısı bunu iyi anlatmaktadır.

2.1.2. Düşünemediklerimiz

Dünyanın direği gaflettir; eğer varlıklar davranışların sonucunda ne olacağını baştan apaçık görselerdi, davranış ve hareket diye bir şey olmazdı. Herkesin hareketlerini yönlendiren ve zamanlayan iç uyarıcılar vardır; bunlar varlıkları çeşitli hareketlere sevk ederler. Başka bir deyişle her varlığı bir yerlere çeken, belirli şekillerde davranmaya zorlayan güçler vardır, ama *"ne ip meydandadır, ne çeken."*[4] Hiç, inek ve koyun biraz sonra kesileceğini bilseydi, kasabın elinden kepek yiye yiye kesilme yerine gelir miydi? Hiç, bir işte başarısızlığa uğrayacağını, bir zarar göreceğini bilseydi, insan bir davranışı yapar mıydı? İşlerin kötü yanı Tanrı tarafından örtüldüğü, bize gösterilmediği için bir çok davranışları yapıyoruz.

"Böylece hararetle sarıldığın her düşüncenin ayıbı da senden gizildir."[5]

Bu ayıp ve çirkinlikler baştan görünseydi, varlıklar o hareketleri yapmazlar, kaza ve kader de meydana gelmezdi. Ama işler kaza ve kadere göre oluyor; ne kadar düşünsek de düşünemediğimiz, göremediğimiz şeyler oluyor ve sonra pişman oluyoruz. O halde, esaslı olmayan düşünceden vazgeç, bilmiyorsan bilmeye çalış. Zaten her musibet bir bilginin temeli olmalıdır, kötüyü bilmeden, yaşamadan iyiyi ve doğruyu bilemezsin. Ama insan bazı şeyleri düşünmekten

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 2. s.245(2000-2001)
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.163(1440-1441)
[3] Mesnevi. 6/937
[4] Mesnevi. 4/1322
[5] Mesnevi. 4/1334

vazgeçemez, bu arada düşündüğü şeylerin kötü yönlerini ve sonuçlarını aklına bile getiremez ve tekrar hata yapar.

Tanrı bize, bu evrende olup bitenlerden pek azını göstermektedir. Yazı yazılırken kalemin ucundan ötesini göremeyen varlıklara benziyoruz. Aklı ve düşünceyi genelde duygu uykusu kaplamıştır. Bir hayat boyunca bütün canlar bir tuzaktan öbür tuzağa dolanıp dururlar. Şu insan, bir hayat boyu ambarına tahıl doldurmaya çalışıyor ama tahıl orada durmuyor. Ambarda bir fare var ki, oraya koyduğun tahıl birkaç saat sonra yok oluyor. Eğer insan, günün parça parça meydana gelen gerçeklerini toplar, bilgi haline getirirse, eğer insan iç dünyasını aydınlatırsa, kendi içindeki bu hırsızı görecektir. Ama insanın içinde nefis dediğimiz şu beden arzuları, kendisini gizlemek için insanın içinde doğan kıvılcımları sürdürmektedir

Çoğu insanlar, uykudaki rüya âleminde gibi yaşıyorlar. Uyananlar tekrar hayaller içine dalıyorlar; görünen ve görünmeyen hayaller insanın bütün faaliyetlerini kapsıyor. Birçok insan, havada uçan kuşun gölgesini avlamaya çalışan ahmaklara benziyor. Bir ömür boyu gölgeye ok atıyorlar; okluk boşalıyor, ömür bitiyor[1]. Halbuki Tanrı'nın nûr olan gölgesi o insanlar üzerine düşse idi, gerçeğin daha fazla kademelerini görebilirlerdi.

İnsan, dış dünyanın felâket ve tuzaklarından kurtulmak için her şeyden kaçar, kendi içine gizlenir, kapıyı kapar, kilitler. Oysa bilmez ki, dış dünyaya karşı kendini kandıran düşman kendi içindedir. Firavun, ülkedeki bütün erkek çocukları öldürtürken, "düşman" olan Mûsâ, kendi evinin içindeydi. Dışarıdaki düşmanlarla uğraşmadan önce kendi içini durult, duyu organlarını temizle, bütün hırs ve kinlerden arın ki, dışarıda olup bitenleri olduğu gibi algılayıp değerlendirip ve ona göre tedbirler alasın.

Bunun yanı sıra insan övgüye ve eleştiriye karşı da çok zayıftır. Bir insanı övmek, onun düşünmesinde ve değerlendirmesinde hemen değişikliklere yol açar; yermek ve eleştirmek de aynı şekilde. Oysa başta tatlı gelen birçok madde ve olayların daha sonra insana büyük dertler ve acılar verdiği; buna karşı insana şifa verecek birçok ilaçların başlangıçta acı olduğu, insanın birçok mutlu sonlara uzun sabır ve gayretler sonunda ulaştığı açıktır. Ama insanlar bunu hâlâ göremezler, hâlâ övülmenin tuzağına düşerler. Övülme ve övünme, insan düşüncesinin sağlıklı çalışmasını engelleyen, etkisi uzun süre gizli kalan ama sonra kötü sonuçlar çıkaran güçlerdendir[2].

Bu madde evreninde bile asıl olan anlamlardır, tabiattaki bütün hayvanlar bile anlam bakımından kendi cinslerinden olan varlıklarla beraber olurlar, insanların aslı ve esas mânâsı ise akıl ve gönüldür; onu dostu madde ve şekil bakımından değil, akıl ve gönül bakımından kendisine benzeyenlerdir. Akıl ve düşüncenin bu yönde insana büyük

[1] Mesnevi. 1/420-426
[2] Mesnevi. 1/1865-1875

faydaları olabilir. Bunlar, olaylar ve nesnelerden pek çokları için bir ölçüt olurlar ama, çoğu kez de dileklere kapılırlar ve tuzakları göremezler. Bu noktada akıl ve düşünce için en iyi ölçüt, gizli şeyleri gören vahiydir[1].

Akıl ve düşünce nerede yanılgıya düşmekte, başka bir deyişle nereden itibaren yetersiz kalmaktadır? Bunun başta gelen cevaplarından biri, sebepleri geniş düşünememiz, sebepler zincirini geriye doğru fazla götürememiz dir.

Dünyada hiç bir şey sebepsiz olmaz; bu dünyanın işleyişinde bir sebepler zinciri yaratılmıştır. Bilen adam, bir şeyin sebebini veya sebeplerini bilir. Mesela coşan, söz söyleyen insanı buna sevk eden bir sebepler zinciri, bir coşturan, bir söyleten vardır[2]. Ancak her sebebi, iş görebilir hale getiren bir başka sebep vardır; giderek sebepler geriye doğru uzar gider. Akıl ve düşünce, o sebeplerin belli bir derecesinden öteye gidemezler; çünkü sebepler belli bir noktadan sonra maddi sebepler olmaktan çıkar, manevi sebepler zinciri başlar. Bu alan artık peygamberlerin ve velilerin görüp takip edebildikleri bir alandır. Bu nedenle Peygamber, *"Tanrı'nın zatını pek aramayın, çünkü ona kadar yüz binlerce perde vardır"* demiştir. İnsanın bu kadar perdeleri aşmasına imkân yoktur. Ulaştığı ileri bir safhadaki varlığı yanlış değerlendirme ihtimali çoktur[3]. Mevlâna, bu konuda şöyle diyor:

> *" ... Sen ne düşünürsen düşün; O, o düşüncenin de üstünde*
>
> .
>
> *Ne düşünürsen düşün, hepsi de yok olur gider; düşünceye gelmeyen yok mu? O'dur Tanrı."*[4]

Aslında varlık evrenindeki her şey bir âlettir. Akıllı kişi belki aletlere bakar, ama mutlaka o aletleri yapanı ve kullananı unutmamalıdır. Dünyadaki bütün varlıklar gibi insanlar da, Allah'ın iradesine göre oluşu gerçekleştirmek için birer vasıtadırlar. İnsan, kendisine saplanan oka mı söylenir, oku atana mı? Çivi bile duvara "Beni çakanı görsene" demiştir. Tanrı bir varlığa ne yaparsa o olur; yağmur yaparsa yağar, bıçak yaparsa keser, ateş yaparsa yakar... En büyük varlıklardan en ufak zerrelere kadar her şey Tanrı'nın iradesine tabidir. Düşünce de, tencerede kaynayan bir suya benzer. Nasıl dönen bir değirmen karşısında onu döndüren bir su, rüzgâr v.s. arıyorsan, kaynayan tencere için de bir ateş ara, ateşe bak; ateş olmadan suyun kaynayamayacağını düşün. Aklı da kendinden bilme, akılsızlığı da; sabrı da kendinden bilme, sabırsızlığı da. Köpüğü ve dalgaları değil, denizi görmeye çalış. Her şey Allah'tandır.(4)

Mevlâna, aslı görmeyen, kendi daracık sınırları içinde kalan, nefse ve isteklere esir olmuş düşüncelere karşı çıkıyor. *"Eğer Allah'tan*

---

[1] Mesnevi. 6/2977
[2] Mesnevi. 3/4749.
Dîvan(1). s.207(1089)
[3] Mesnevi. 5/3700-3707; 1/848-855.
[4] Mesnevi. 2/3110-3111

gelmiyorsa ve onunla ilgili değilse, düşünce düşünceye perdedir"[1], diyor. Çünkü güneşten gelmeyen ışık, balarısından meydana gelmeyen bal, aslı gibi olmaz; inkârcıların düşünce pırıltıları da, Tanrı'nın nuru karşısında kararır gider. Tanrı'nın ışığı insanın gönlüne gelince bütün düşünceler sonbahar yaprakları gibi dökülür, bütün sebeplerin üstü tozlanır, akıl korkup bir köşeye çekilir[2].

İnsandaki bütün korku, varlıktan, varlığın zarar görmesi, eksilmesi, yok olması düşüncesinden gelir. Konuşurken bile insan, sözün varlığı yüzünden düşüncelere dalar. Mutluluk için, gönüldeki varlıkla ilgili düşünceleri çıkarmak, Tanrı'nın iradesine sığınmak, ona güvenmek gerekir. İnsan, neliksiz-niteliksiz bir ruh olduğunda kendisini her şeyden dışarıda hissedebilir, bütün kuruntulardan, düşüncelerden kurtulur[3].

Anlayışı, hatırlamayı, düşünceyi keskinleştirmekle Tanrı'ya yol bulunmaz. Bu şekilde kendini akıllı ve uyanık sanan kişiler aslında daha da derin bir uykudadırlar; onun uyanıklığı, uykusundan da beterdir[4]. Uyumuş kişiler rüyalara dalarlar, varlıkları gerçekte olduğundan hayli farklı görürler.

> *"Tanrı, uykuya öyle bir hal vermiştir ki, düşünceyi iki dünyadan da çeker alır."*[5]

Uyku, ölümün kardeşidir, orada görülen rüyalar gerçekler evrenindeki olaylardan tamamen farklıdır. Günlük hayatta gerçekleştiremediğin bütün istekler, rüyanda değişik şekillerde ortaya çıkar. Yolda uyumuş bir kişi, kendini gideceği yere varmış görse, varabilir, mi?

> *"Uykuya dalanın düşüncesi iki derece, üç derece üstün olsa, gene de yanlış içindeki yanlışın yanlışıdır."*[6]

Her şeyi bilirim, düşünür kurtulurum sanmak, zor günlerde hiç bir işe yaramayabilir. Bu tür davranmak, denizde yüzmek gibidir; belli bir noktadan sonra takatin kesilir, yüzme bilgisi işe yaramaz; çıkacak bir kara veya binecek bir gemi ararsın. Tanrı'nın azameti karşısında akıllılık, düşünce gibi şeyler zan yerine geçer, bunlar kişiye sahte bir yücelik verir. Tufandan önce Nuh Peygamber'in oğlu da 'yüzme öğrenirim, yüksek dağa çıkarım' diye düşünmüştü.

---

[1] Dîvan-ı Kebîr. cilt 5. s.20(240-245)
[2] a.g.e. s.111 (7. gazel)
[3] a.g.e. s.460(6278,6292-6294), 388(5117).
Dîvan (2). s.246(3121)
[4] Mesnevi. 1/404-420,536
[5] Mesnevi. 4/2685
[6] Mesnevi. 4/3068-3080), 3238-3239

"Düşünce dağının yüceliğini pek görme, ona pek güvenme; bu denizin bir dalgası onu alt-üst ediverir."[1]

Tanrı insana göz vermiştir, kulak vermiştir, akıl vermiştir... ama buna rağmen bu organları etkili kullanamayabilir. İnsanlar uyanık görünürler, düşünüyor görünürler; ama aslında uykudadırlar ve rüya gördüklerinin bile farkında değildirler. Akıllı olmada, iyi düşünmede en önde gidenler, uyandıklarında geri dönmüş ve öyle bir durumda en başta gidenler en geride kalmış olacaklardır. Daha önce gönüllerinde Allah'ın yüceliğine karşı hayranlık ve şaşkınlıktan başka bir şey bırakmayanlar ise en başa geçeceklerdir[2].

İnsanda duygular akla, akıl cana tutsaktır. Duygular, düşünceler, duru suyun yüzünü kaplayan çer-çöp gibidirler. Gerçek suyun ortaya çıkabilmesi için insandaki bu çer-çöpün temizlenmesi gerekir. Bunu yapacak da, Tanrı'nın insanın gönlüne gönderdiği nurla aklın bağlı olan ellerini çözdürmesi, aklın duyguları kontrol altına alarak, düşünceleri doğru yöne yönelterek insan üzerindeki pislikleri temizlemesi, onun gerçek varlığını ortaya çıkarmasıdır[3].

Mevlâna, düşüncelere ulu-orta güvenilemeyeceği hakkında bir başka örneği de şöyle anlatıyor: Eşek sidiği üzerindeki bir saman çöpüne konmuş olan sinek, kendini kaptan sanıyor, başını kaldırıyor, "Ben gemi ve deniz üzerine tahsil yaptım; işte deniz, işte gemi ve üstünde akıllı, iyi düşünür bir kaptan" diyordu. O kadarcık su ona uçsuz-bucaksız görünüyordu. Dünyası, görüşü o kadardı. İnsanların çoğu da böyledir; dünyayı ve evrenleri sadece gördükleri kadar ve kendi bilgi ve düşüncelerini de evrensel sanırlar[4]. Oysa gerçeğin bilgisinden pek azına sahip olduklarını ve düşüncelerinin de bununla sınırlı olduğunu bilselerdi ne olurdu?

Eğer düşünme bedenin arzularına esir edilse idi, bu, eğri bir düşünce olurdu. Bu şekildeki düşünceye de milyonlarca kişi esir olmuştur[5]. Oysa insanın yaşayışında hürriyet esastır. İnsandan başka varlıklara ve canlılara bu hürriyet verilmemiş, yalnız insana verilmiştir. İnsanın hürriyeti de hür düşünceden başlar; varlıklardan, arzu ve isteklerden bağımsız olan bir düşünceden!

Düşünce, çözülmesi zor düğümler çözmeye çalışır; ama eğri düşünce, kötü düşünce canın yüzünü tırmalayan zehirli bir tırnaktır. Tanrı katında çözülmemiş düğüm yoktur, zaten bütün düğümleri atan da kendisidir. İnsan ise, bütün ömrü boyunca düğümleri çözmeye çalışır da,

---

[1] Mesnevi. 1/570-581; 4/3364.
Bak ayrıca 4/1403-1425, 3360-3369
[2] Mesnevi. 3/1114-1122.
Dîvan(1). s.110(199-200)
[3] Mesnevi. 3/1825-1833
[4] Mesnevi. 1/1087-1095.
[5] Mesnevi. 6/4454-4457.

ömrünün sonunda hiç mesafe alamamış olduğunu görür. Allah'ın bu varlık evrenleri içinde attığı çözülmesi en güç düğüm, insanın kendisidir. İnsan soluğunu kendi düğümünü çözmeye, kendi sırlarını düşünmeye harcamalıdır.

> *"Tut ki mana âlemindeki varlıkları da bildin, cisimlerle beliren varlıkları da bildin; ne çıkar bundan?*
>
> *Sen asıl kendi haddini bil; çünkü bundan kaçıp kurtulmana imkân yok!"*[1]

İnsan, Tanrı'nın kendine verdiği aklı-fikri gereksiz yere birçok farklı konular üzerine dağıtır; bunlar, ürün vermeyecek kısır konulardır. Meyve ağacı yetiştireceğine diken yetiştirir; saçma-sapan düşünceler çıkar ortaya. Adalet, diken bahçesi yerine meyve bahçesini sulamaktır; meyve ağacına gitmesi gereken suyun dikenlere veya kuru köklere gitmesi zulümdür. Sürme, kulağa çekilmez, gönül işi bedenden istenmez. Tanrı nimeti olan aklı-fikri, düşünceyi "iç ağrısına uğramış, düğümlerle bağlanmış tabiata değil", cana, ruha vermek gereklidir[2].

Çoğu insanlar, tabiata esir olmanın yanı sıra kendi yaptıkları eserlere, kendi yarattıkları vehim ve hayallere aşık ve esir olurlar; düşünceyi binlerce kötü hayal ve vehimlerle doldururlar. Ölmüş, çürümüş hayallere dalanlar gerçeği bir türlü bulamazlar. Gerçek, görünenden farklı bir şeydir; bir balık resmini duvara asmışsın veya denize atmışsın, ne çıkar? Bir zenci sabahtan akşama kadar ellerini sabunlasa elleri temizlenir ama beyazlaşır mı? Bütün bu varlıkların ve bu değişimlerin anlamı gönüldedir. Şekiller, sadece manayı anlamak ve düşünmek için öyledir. Ama bir insan şekil kademesinde kalır ve düşünceyi sağlam temeller üzerine dayandırmazsa, kendi varlığına zulüm yapmış olur.

O halde şekillerden ve renklerden önce anlamlar ve amaçlar gelir. Anlamlar ve amaçlar bir olduktan sonra şekillerin ve renklerin önemi yoktur. Aşıkların düşüncelerinin de anlamları ve amaçları önemlidir; ne başı vardır ne sonu, ezel ve ebed gibi başı da belli değildir sonu da; bir su damlası gibi, yuvarlak bir şey gibi hem baştır hem ayak. Gerçek bir bütündür; yeşilliğin güzelliği, gülün güzelliğini tamamlar; kumrunun sesi, bülbülün şakımasından bir parçadır. Anlaşılması zor şeyleri anlamıyorsan sakın düşüncelerde. Çünkü öyle durumlarda gönül bir orman, düşünceler ise aslan ve yaban eşekleridirler[3]. Öyle durumlarda sabırlı olmak, beklemek en iyisidir; zaman dönecek, olaylar gelişecek, gerçeğin bütünlüğü ortaya çıkacaktır.

İçinde yaşadığımız madde dünyası sınırlıdır; gönül aynasının ise sınırı yoktur. O, hiç bir yere sığmaz ama her şeyi içine alır. Eğer oraya

---

[1] Mesnevi. 5/564
[2] Mesnevi. 5/1084 – 1100
[3] Mesnevi. 1/2921. Bak ayrıca. 1/2905-2930.

sayılar, şekiller, kabuklar doldurursak ve gönül aynası da paslı ise, düşünce, aynanın sonsuzlukları içinde saçmalar gider. Böyle bir durumda gönüldeki düşünceleri temizlemek, maddelerin şekil ve kabuklarını dışarı atmak, gönlü temizleyip cilalamak gereklidir. Ancak bundan sonra gönül her şeyin özü, anlamı ve amacı ile ilgilenebilecek, Allah'ın "gerçeklik durağı"nda oturacaktır[1].

Mevlâna için, "gerçeğe ulaşma" ancak sevgi ve aşkla olur. Ama aşka da düşünce engel olmaktadır. Bu açıdan gazellerinin çoğunda, Mevlâna, madde dünyası ile ilgili düşüncelere karşı çıkmıştır. Ona göre bu yolda kaygıya ve düşünceye dalmak, her kökü yakıp yandıran gaz yağına dalmaktır. Düşünce ve kaygı, üstüne düşülmesi haram olan tuzaklara benzer[2]. Ona göre düşünce adama ayıklık vermektedir, bu nedenle düşünceden bezmiş, onun yüzünden perişan olmuş ve eline fırsat geçtiğinde de düşünceyi aşmıştır[3]. Kendi aşk anlayışına çağırdığı insanlara da şöyle çağrıda bulunmaktadır:

"Bir an olsun düşüncelerden vazgeçsen ne olur? Balık gibi bizim denizimize dalsan, orada dalgalar yutsan ne çıkar?

Düşüncelerinden uyur, onlardan vazgeçersen, Ashab-ı Kehf'den sayılırsın.

Düşüncelerden mukaddes, münezzeh bir nûr kesilirsin, Ne olur bu hale gelsen?
…
Sanki bir gizli incisin amma şu samanlıkta toprak rengini almışsın. A güzel yüzlü, ne olur yüzündeki tozu-toprağı bir yıkasan da arınsan.

Padişah oğlusun sen, Cebrail'in bile secde ettiği varlıksın sen. Ne çıkar a yoksul, babanın yurdunu bir arasan?
…
Tümden ayrılmış bir parçasın, bedenden ayrılmış bir elsin ancak; bari bundan böyle bizden ayrılmasan ne olur?

O vakit başsız kalırsın, malın-mülkün gider, hırstan, kibirden ayrılırsın, işte o zaman ululuk evreninde baş gösterir, görünürsün, ne olur bunu-yapsan?

Tanrı zikrinden bir şerbet iç de düşünceden kurtul.

---

[1] Mesnevi. 1/3500-3512
Kur'ân-ı Kerim. 54/55.
[2] Dîvan-ı Kebîr. cilt 3. s.36(229-232)
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 1. s.95(878).Dîvan (2). s.340(4382), 586(7780), 618(8214-8215)

Ey Tanrı rızasına mazhar olan, savaşa sarılmasan ne olur?"[1]

Düşünce, insanın gönlüne bir hırsız gibi girmekte, orayı alt-üst etmektedir. Aşk karşısında aklın ve düşüncenin hiç bir işe yaramadığı, bu nedenle "düşünceden yanmanın ve erimenin" bile insana bir şey kazandırmadığı açıktır ve terk edilmelidir[2].

Düşüncenin böyle yanlış anlaşılmasında, insanın kendi aklınca düşünce ile birleştirdiği bazı etkenler de rol oynar. Bu etkenlerden biri, yorumdur. İnanç, tartışmasız, olduğu gibi kabul etmeyi gerektirir; inanç hükümleri karşısında yorum yapmak, onu işaret ettiği gerçekten uzaklaşmak demektir. Çünkü küllî aklın bildirdiği gerçekleri cüz'î aklın yoruma kalkması, onu kendi çıkarları doğrultusunda değiştirmeye kalkmadığı sürece normal kabul edilebilir[3].

Gene düşünce sırasında sık sık müracaat edilen kıyasın ne kadar temelsiz olduğu, ne kadar gerçek dışı hayal ve vehimlere dayandığı Üzerinde daha önce de durulmuştu. Tanrı'nın gerçekler katı, aklın ve düşüncenin çok üzerinde olduğu için halkın büyük bir çoğunluğu vehimler ve zanlar içindedir. Aslında gerçek de, vesvese ve yalan da akılla anlaşılır, aklî gözükebilir; ama ikisinin arasında çok fark vardır. Gerçekle yalanı veya gerçek olmayanı ayırt edebilmek için gönül sarrafı olmak gerekir; gerçek düşünce ile gerçekten uzak olan düşünce ancak imanla ayırt edilebilir.

"Eğer şüphe yüzünden bu iki düşünceyi ayırt edemiyorsan, aldatmaca yok de; tez olma, koşma!"[4]

Tanrı'nın katı, bilgi merkezi, bilgi şehridir; orada hayal, vehim, zan, şüphe yoktur, berrak gerçekler ve değişmeyen bilgiler vardır. İnsan ise kesin bilgiden o kadar uzak ve genellikle hayaller, zanlar, vehim ve şüpheler içindedir. Yıkık bir yerde bir hazine bulan kişi, bütün yıkık yerleri hazine bulma ümit ve zannı ile kazmaktadır.

"Zan, kendi ayaklarıyla yıllarca koşsa, gene de burnunun dibinden ileriye gidemez, ileriyi göremez"[5]

Gerçek, gerçeğin içinde gizlidir; bu gerçekler silsilesinin değişik kademelerine ulaşan insanlar birbirlerinden çeşitli noktalarda ayrılırlar. Ama gene de, sonuna kadar her gerçeklik kademesinde hayallere ve zanlara kapılıp gerçekten uzaklaşma tehlikesi vardır. Gerçekten

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 1. s.253(28. gazel)
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 1. s.278(2592); cilt 5. 5.327(3999)
[3] Mesnevi. 1/3754-3757
[4] Mesnevi. 3/3494
[5] Mesnevi. 1/3785

ayrılmamak veya uzaklaştığımız gerçeğe geri dönmek için zanlardan kaçmak, hayalleri ortadan kaldırmak gereklidir. Önemli olan en son gerçektir.

> *"Ezelde doğru, gerçek olmayan görüşten başka bütün görüşler, ona nisbetle doğru değildir; göremez onu.*
>
> *Çünkü her düşünce bir hayali seçer, bir hayale kapılır; fakat onun hayaline âşık olanların meclisi apayrı bir meclistir."*[1]

Bazen güzel hayallere de dalmak iyidir ama, hayalle aşka dek gidilmez. Hayal gerçeklikten bizi uzaklaştıran veya ona yaklaşmamıza engel olan bir "gayret çavuşu"dur. Hayal, ancak Tanrı'nın gösterdiği yolu kabul etmiş akıllı, düşünceli kişileri durduramaz[2]. Her hayali bir başka hayal yer durur; hayallere dayanan ve her düşünceyi de bir başka düşünce ortadan kaldırır. Hayalden kurtulmak için uyanmak gerekir. Ama hayalden uyansan, başına gene düşünce arıları üşüşür, onlar kısa sürede hayal arılarına dönerler[3]. Bütün bunlardan Allah'ın koruyuculuğuna sığınmalıdır.

2.1.3. Düşüncenin özellikleri

"İnsan yalnız düşünceden ibarettir, bundan gerisi sinirdir, ettir", derken; burada kastedilen düşünce değildir. Mevlâna, buradaki anlamı şöyle izah etmektedir:[4] "İnsan, konuşan bir hayvandır" dersek, buradaki konuşma düşünmeye karşılık gelir. Çünkü konuşma, fikir ve düşünceye dayanır. Öyleyse fikir ve düşüncenin ötesinde bir hayvan, bir kemik ve et yığınıdır. Gökteki güneşi görürüz, fakat ışıklarını, bir maddeye vurmayınca, bir şeyi ısıtmayınca göremeyiz. İnsandaki düşünce de böyledir; o da hep vardır ama söze ve yazıya dökülmeden göremeyiz, anlayamayız. Demek ki, düşünce her zaman vardır ama çok ince (latif) olduğu için göremeyiz, anlayamayız. Tanrı'nın bu evrende yarattığı pek çok şey de inceliklerinden dolayı bizler tarafından algılanamıyor. Güneşin ışığından faydalanmak için onun maddeleşmesi, yoğunlaşması gerekir, insan düşüncelerini anlamak için de keza. Veya insan kendi duyuş ve anlayışını incelterek Allah'ın letafet denizindeki pek çok sırlara ulaşabilir. İnsanda hayvanlık da vardır, düşünme ve konuşma vasıtasıyla insanlık da! İnsan düşünürken bir dile ihtiyacı vardır; kelimeler ve kavramlar olmadan düşünemez. Dolayısıyla düşünmesi, bir iç konuşmadır.

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. 3.19(128,233)
[2] Mesnevi. 5/366-370
[3] Mesnevi. 5/725-735
Dîvan (2). s.379(4919)
[4] Fîhi Mâfih. s. 299 v.d.

Tanrı, bu varlık evrenini yaratırken bütün canlara kendi ışığından dağıtmış ve hâlâ dağıtmaktadır. İnsandaki zekâ ve gönül her an için bu Tanrı ışığını almaya devam ediyorlar, diğer varlıkların pek çoğu buna genelde kapalıdırlar. "Öküzün rengi dışındadır, insanın rengi içinde" diye bir atasözü vardır. Gerçekten de, maddeleri ve hayvanları genelde dış yüzlerinden tanıyabilirsiniz ama insanları değerlendirirken onun içindeki ışık merkezlerine bakmak gerekir; aklı, düşünceyi, sevgiyi, aşkı orada görmek gerekir. Eğer doğrudan içe bakamıyorsak, bunların dışa vuran şekilleri bizim için bir tanıma rehberi olur. Bir toprağın tercümanı, o toprak üzerinde biten otlardır. Her şeyin sesi, o şeyden haber verir.

> *"Peygamber, insanlardaki ayırt ediş kabiliyetini anlatırken "insan" demiştir, "dilinin altında gizlidir"!*[1]

Aynı şekilde yüzün rengi, gözün ışığı da gönlün halini bildirir.

Allah'ın bu dünyayı meydana getirmekten maksadı, bildiği şeylerin apaçık meydana çıkması idi. O bakımdan bütün varlıklar ve özellikle de insan, Tanrı'nın bildiğini ortaya koyması için bir vasıtadır. Bu nedenle Tanrı insanlara bir iş yapma, hareket etme isteği vermiştir.

> *"Düşüncen ipin ucunu çekip durdukça ten iği nasıl durabilir ki?"*[2]

Bu nedenle insan işsiz-güçsüz kalamaz; bir şey yapmadığı anda bile ya düşünceleri ya nefsi onu durmadan bir şeyler yapmaya teşvik eder. Varlık dünyası da, yokluk dünyası da durmadan doğurur. Her sebep anadır, eseri de doğurduğu çocuktur; fakat eser de doğdu mu sebep kesilir. Ve o da şaşılacak başka eserler doğurur. Bu sebep-eser-sebep bağlantıları insanı düşünmeye, bir şeyler yapmaya sevk eder[3].

Gönüldeki düşünceler söz vasıtasıyla açığa çıkarlar. Ancak sözler tatlı gönül düşüncelerini anlatabiliyorlarsa, bu iyidir. Bazen gereğinden fazla söylenen sözler, gönüldeki düşünce için engelleyici olur. Çünkü önemli olan sözün, gönüldeki düşüncenin özünü aktarmasıdır; "söz çoğaldı mı, özü yiter gider."[4] Bir ülkenin, bir toprağın durumunu oralarda biten otlar bildirdiği gibi, gönlün durumunu da düşünceler bildirir. Düşünceyi bildiren de iyi bir dil ve mantıksa düşünce açılır gider, fakat kötü bir dil veya kötü bir mantık ise düşünce bozulur, gönüllerden kaçar gider[5].

Düşünceler birdir; çünkü onlar bütün insanların gönüllerine dağılmış Tanrı ışıklarıdır. Görünüşe göre göz ikidir, ama iki gözün ışığı

---

[1] Mesnevi. 1/1275
[2] Mesnevi. 2/1000
[3] Mesnevi. 2/996-1004
[4] Mesnevi.5/1174-1117
Dîvan(1).s.244(1495)
[5] Mesnevi. 4/1317-1320

da bir olduğu için, insan bir görür. Bir yana konan on tane mum, görünüşte ayrı ayrıdır; fakat ışıklarına baktığımızda bir tek ışık vardır. Binlerce elmayı, armudu, şeftaliyi sıkıp posasını attığımız zaman onların suyu da meyvelerin sayısı kadar olmaz, bir su olur. Anlamlarda bölünme, sayılarda ayrılma yoktur; anlamlar ve anlamı düşünen düşünce birdir. Eğer anlamları değil de şekilleri, görünüşleri düşünürsek, düşünceler parçalanır, birbirinden uzaklaşır, bazen de birbirine zıt olur. İnsanlar bu dünyaya bir cevherden yayılmışlardır, gönüller hep birdir, başsızdır, ayaksızdır; güneş gibi bir cevherdir, su gibi düğümsüz ve berraktır. Her ayrılık şekle bürünmeden gelmektedir; güneş ışığı maddeler üzerinde ayrı ayrı görünmede, su kaplar içinde birbirinden ayrı düşmektedir[1].

İnsan bu madde dünyasında çeşitli şekillerde ana kaynaktan ve birbirinden ayrı düşmüştür, ama en azından düşünce seviyesinde, sevgi ve aşk katında tekrar birliğe kavuşmalı, aslî şeklini almalıdır.

Tanrı sesi ister gönlümüze doğrudan ister vasıtalı olarak gelsin, birdir. Onun ışığı ister doğrudan aydınlatsın gönlümüzü, ister insanlar arasında dolaşan bilgilerle! Suyu ister bardaktan iç, ister kaynaktan; mumu ister ilâhî ateşten yak, ister başka bir mumdan... esas olan içimizdeki ışığın yanması, bize rehberlik etmesidir.

> *"Bir mumdan yakılan mumu gören, gerçekten de asıl mumu görmüştür.*
>
> *Böylece o mumun ışığı yüz muma nakledilse, o mumdan yüzlerce mum yakılsa, sonuncusunu gören bile asıl ilk mumu görmüş sayılır.*
>
> *Işığı istersen son mumdan al, istersen can mumundan; hiç bir fark yoktur."*[2]

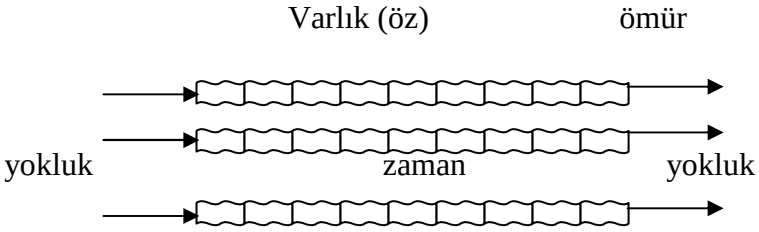
Biz o sesle, o ışıkla görürüz, duyarız, düşünürüz. Hangi kaynaktan gelirse gelsin, o ilâhi ışığın gücü, bütün insanlarda bir olan düşünce ışığını yakabilir.

Yokluk evreninden varlık evrenine her an binlerce varlık, milyonlarca canlı geliyor ve her an oraya gelen kadar da giden vardır. Güya bir yerde oturuyor, bir yerde duruyor görünüyoruz, ama aslında her an yeni bir yere gidiyoruz; biz yolcuyuz. Yolcu, durmadan ileriye gitmelidir; çünkü arkadan birçok hayal sürüleri, bize yararı olmayacak birçok hatıra geliyor. Bütün düşünceler hep bir kaynaktan geldikleri için, hepsi yolunu bulup o kaynağa ulaşmaya çalışıyorlar. Onlar, gökteki yıldızlar gibi, geldikleri ışık kaynağının hararetiyle yanmadalar[3]. İnsan

---

[1] Mesnevi. 1/683-695.
Dîvan(1). 8.90(8), 198(1000-1003)
Dîvan (2). s.217(2746)
[2] Mesnevi. 1/1955-1957
[3] Mesnevi. 6/2789-2791

düşüncesini hayallerden, vehimlerden, zanlardan kurtardığı zaman daha temiz, yükü daha hafif olarak ve daha hızlı gidebilir.

Her şey yokluk evreninden, varlık evrenine giriyor ve orada, zamanın hızlı akışı içinde hayatını sürdürmeye bakıyor. İnsanlar bu ömür akışı içinde gördüklerini, yaşadıklarını gönül ışığı ile birleştirerek bilgi haline getirip kendilerinden sonra geleceklere bırakıyorlar. Diğer varlıklar yokluk evreninde kendilerine öğretilenleri yapmakla veya insanın yaptıklarından yararlanmakla ömür ırmağını geçiyorlar. İçinde yaşadığımız zaman da belli bir yerde durmuyor; o da kendinden daha yavaş işleyen başka bir zamanın içinde akıp gidiyor.

İnsan düşüncesi açısından, bu dünyada esas olan şekillerden ziyade anlamlardır. Kelimeler hiç bir zaman varlıkların anlamını tam olarak ifade edemezler. Kelimeler varlıkların bir yansımasıdır. Bu yansımayı anlayabilmenin yolu varlığın yani özün kendisine ulaşabilmektir. Sözler bir yuva gibi, anlamlar oradan uçan kuşlar gibidir veya başka bir deyişle anlamlar bir nehirde akan sular gibidir. İnsan onu genelde aynı su sanır, oysa o her an değişmekte, yenilenmektedir. İnsan düşüncesi de öyle bir anlamlar akarsuyudur. Düşünce ırmağı aynı kaynaktan gelmekte, yalnız insanlar onun üzerini çeşitli çöpler ve pisliklerle doldurduğu için farklı gözükmektedir[1].

Düşünce, nesnelerin ve olayların anlamıdır. Varlık dünyasındaki olaylar ve nesneler karmakarışıktır; ancak anlamlara ulaşırsak, nesnelerin ve olayların temelini bulursak dünya daha aydınlık bir hale gelir; çünkü anlamlar varlıkların ve olayların derinliklerine gizlenmiştir. Anlamları insan aklı ve düşüncesi çeşitli metotlarla açığa çıkarır ama bunlar açıkta fazla kalamayacağı için, açığa çıkan her anlamı söz ile bağlar, söze hapseder; yoksa esası hürriyet olan anlamlar gene kaybolup giderler. Bu bakımdan düşüncelerin ortaya çıkardığı anlamları söze bağlamada büyük faydalar vardır;[2] ancak anlamın söz içine tamamen alınamadığı ve bu sırada büyük bir kısmının dışarıda kaldığı, kaçıp kaybolduğu da ortadadır. Sözler söylendiğinde de istenilen anlamlar ortaya çıkmayabilir veya amaçlanandan çok farklı anlamlar çağrıştırabilir.

Anlamlar genelde insanlardan gizlenmiştir; çünkü varlık yalnız anlamdan meydana gelmez, anlamın ortaya çıkması için maddeye ve oluşa (olaylara) ihtiyacı vardır. Dünyanın düzeni, anlamlarla maddenin karışmasıdır. Bu düzen, anlamla maddenin birbirini tamamlayarak varlığa dönüşmesine bağlıdır. Sevginin de, anlamın da ortaya çıkması

[1] Mesnevi. 2/3295-3301
[2] Mesnevi. 1/1526-1537

ancak maddeleşme anında insanlara anlatılabilir. Görünmeyen sevgiye, görünen bazı şeylerin tanık olması gerek; anlamlara da olaylar ve nesnelerin tanık olması! Anlamlar Tanrı katından taşıp durmadalar, yokluk evreninden varlık evrenine gelmedeler. Madde bu dünyada kalır, olaylar geçip gider; bu dünyada asıl olan anlamlardır; maddeyi şekilden sekile sokan, olayları yönlendiren ana güç anlamlardır. İnsan da anlamları düşünürse doğru yolu bulur. Yok, düşüncesini şekiller, renkler ve olaylar üzerinde yoğunlaştırırsa sonuçsuz bir işe girişmiş, düşünceyi toprağa, maddeye bulaştırmış olur[1].

Her şey gelip geçer, ama anlamlar hiç kaybolmaz, olayların her anında birbirinden ayrı olarak anlamlar durur. Şekiller değişir, anlamlar değişmez; bazen şekillere bürünürler, bazen şekillerden sıyrılırlar. Bu bakımdan madde de, anlamlar da, olaylar da yüce Allah'ın emrindedir. Mevlâna, bu durumu bir elmalığa benzetiyor. Burada anlamlar, elmalardır; yani anlamlar, harf yaprakları ve söz dalları arasına gizlenmiştir. Dala-yaprağa benzeyen bu seslerden, bu sözlerden elmanın kokusu geliyor, fakat kendi gözükmüyor[2].

Anlamla görünüş bazen birbirine zıt olabilirler. Canlılar çoğu kez görünüşe aldanarak yanılır. Bu konuda gönüle ve düşünceye büyük iş düşmektedir.

Anlamı olan, bu dünyaya defalarca varlık olarak gelir. Anlamlar, şekillerin kanatlarıdır. Anlamlar bulunduktan sonra şekillerin, renklerin, seslerin pek önemi yoktur. Anlamların ortaya çıkması için uygun bazı maddeler ve şartlar gereklidir. Bahar şartlarında birçok canlı gerçek anlamını göstermeye başlar. Önce şekiller ortaya çıkar, yeşillikler durur, çiçekler dökülür, baharın gerçek anlamı olan meyveler ortaya çıkar[3]. Ama aslında meyveler de bir şekildir, onlar yenip tatlar alınınca, suyu içilince bir başka anlam çıkar. Ama aslında bu da bir şekildir, onların insan vücudunda cana can katması, vücuda gerekli enerjileri sağlaması anlamdır. Ama aslında o da şekildir... bu böyle sürüp gider. Peygamberimiz, *"Kur'ân'ın dış yüzü var, iç yüzü var; iç yüzünün de yedinci iç yüzüne kadar iç yüzü var"*, demiştir. Kur'ân'ın görünen dış yüzü onun kâğıdı, harfleri, yazısı, sözüdür. Anlamı, bu sözlerin içindedir.

> *"Onun altında bir iç mânâ daha, ondan sonra bir üçüncü iç mânâ var ki, orada bütün akıllar yiter gider.*
>
> *Kur'ân'ın dördüncü iç mânâsını, eşi, örneği olmayan Tanrı'dan başka kimse görmedi, bilmedi."*[4]

---

[1] Mesnevi. 1/2282-2283; 6/4885
[2] Mesnevi. 6/84-85, 4885; 1/2250
[3] Mesnevi. 1/714-717, 2940-2946.
Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.156, 170, 181, 187, 208; cilt 4. s.38, 72-73, 250, 276, 310, 344, 358; cilt 5. s.44, 68, 367-378, 397, 400 v.s.
[4] Mesnevi. 3/2446-2447

İnsanlar ancak anlamı duyduklarında, gördüklerinde, bildiklerinde, düşünüp anlayabilirler. Anlamlarda varlıktan çıkarılır ama yokluğa aittir, yokluktan anlamaktır. Varlıklar ve olaylar hep anlamı anlatmak içindir. Allah katında olan, anlamlardır; insanlar bu anlamları anlasınlar diye bu varlık âlemi yaratılmıştır. Sevinç ve üzüntü, söz ve sessizlik hep anlamları anlar, hattâ insan düşüncesinin çeşitli seviyelerine uysun diye çeşitli zorluk kademelerinde anlatır. Mevlâna, anlamları en üst düzeylerin birinde anlamayı, kendini pişirip yandıracak, bedenini eritecek bir seviyede anlamayı "yoklukta varlığı görmek" olarak nitelemektedir[1].

Tanrı katının nuru ile durmadan tazelenen insan düşüncesinin temeli, duyarlı bir gönül, iyi bir zekâ ve bilgidir. Bir taş üzerine yağmur yağsa, güneş vursa taş yeşerir mi? Eğer insan gönlü taş haline gelmişse, onun iç ışığı sönmüşse dışardan yansıyan hiç bir ışık orada düşünce meydana getiremez. İnsanın içinde bulunduğu durum, onun görüşlerini etkiler. Dönmeye başlayan insanın başı döner de, kendisinin durduğunu, bütün dünyanın durduğunu sanır. *"Herkes, her şeyi kendi varlık çerçevesinden, kendi bulunduğu duraktan görür. Mavi cam, güneşi mavi gösterir, kırmızı cam, kırmızı."*[2] Bunun için düşüncede mümkün olduğunca bütün şekil ve renklerden sıyrılmak, renksiz ve şekilsiz bakmak gerekir. Şu beden testisine duyguların doldurduğu acı suyu boşaltmak, şu beş lüleli testiyi bütün pisliklerden arıtmak, onu Allah'ın nuruyla doldurup lülelerinden nûr akıtmak gerekir[3]. Bu insan düşüncesinin de temizlenmesine ve gerçeğe uygun düşünmesine imkân verecektir.

Kimi insanlar vardır, yazıları görürler, sesleri duyarlar; kimi de vardır, bunlara önem vermez, doğrudan anlamları algılar. Harflere ve şekillere dalan göz, anlamları göremez. Bir şeyin aynı anda hem önünü hem de arkasını göremezsiniz. Bu, ancak Tanrı'nın yapabileceği bir şeydir. Demek ki, anlamlar hemen şekillerle birlikte değil, onların içinde gizlidir. Aynı şekilde, yokluk da varlığın arkasında gizlidir, rüzgâr tozun içinde gizlidir, düşünce sessizliğin, sesin, sözün, yazının, davranışın arkasında gizlidir[4].

İnsanların büyük çoğunluğu, gizli olan düşünceleri bilmez. Bütün gizli şeyler gibi, gizli düşünceleri de bilen ancak Allah'tır. Allah güneşi, varlık evrenindeki en küçük bir zerreyi bile gölgede bırakmaz, gözden kaçırmaz. Maddî güneş, bu evrende var olan birçok şeyleri nasıl gösteriyorsa, Allah'ın manevî güneşi, gözle görünmeyen nuru karşısında ne bir madde ne de bir düşünce zerresi gözden kaçmaz. Nasıl vücudumuzda iş gören elimiz, gönlümüzden gizli bir iş yapamıyorsa, bizleri yaratan Tanrı da düşüncemizin ne olduğunu, sözlerimizin doğru

---

[1] Mesnevi. 5/1021-1022, 2746-2749, 1896
[2] Mesnevi. 1/1919-1920, 2734'ün üstündeki başlık.
[3] Mesnevi. 1/2721-2726
[4] Mesnevi. 5/1026-1032; 1/1489-1490
Dîvan (2). s.71 (962-965), 325(4177)

mu yalan mı olduğunu bilir. Onun için, insanın ağzını açıp söylememesi veya susup söylememesi hiç bir şey fark etmez. Bir odun parçası bizim gözümüzde cansız, hareketsizdir; onun yanında ise bir tencere gibi kaynayıp coşmaktadır. Evler gizli gizli naralar atar, kuş gibi öterler. Varlıklar dünyasındaki her varlığın durumunu en küçük zerresine kadar bilen Allah'tır; zaten her şeye anlamları da o vermektedir[1].

İnsanın da gizli sırları anlayabilmesi, görebilmesi için gönlündeki ve düşüncesindeki şekilleri temizleyip atması gerekir.

Düşünce, her şeyi yaratandır. İnsanlar bazı işleri bazı amaçlarla yaparlar. Hastaya acı ilaçları içirmemiz, hastalığı gidermek içindir. Kadınla erkeğin birleşmesi, çocuk içindir; meyve bahçesi yapmamız meyve için. Ancak bazı işler yapılırken esasa ait olmayan bazı işler daha yapılır. İnsanların namaz kılması, oruç tutması çok daha başka işler içindir; bunların amaçları hareketin kendisi değildir. Esas olan düşüncelerin şekilleri ve buradaki niyetlerdir. Meselâ, bir evin meydana gelmesini düşünürsek, bunun ilk önce bir mimarın kafasındaki düşünce olduğunu görürüz. O düşüncenin gerçekleşmesi için birçok âletler, malzemeler ve çalışan insanlar gereklidir.

> *"Her san'atın, her hünerin aslı, temeli, hayalden, arazdan, düşünceden başka nedir ki?"*[2]

Önce düşünce olarak gönülde şekillenen daha sonra işe dönüşür; dünyanın kuruluşu ezelden beri böyledir. Meyve, önce gönül düşüncesindedir; daha sonra ağaç dikilir, yapraklar, çiçekler oluşur; ama bunları oluşturan köklerin esas amacı, ağacı diken adamın da esas amacı meyvedir. Düşüncelerden şekiller doğar. Bu varlıklar evreni de, "akl-ı küll"ün bir düşüncesidir. Düşünce gizlidir, eserleri ortadadır[3].

> *"Şekilleri yokken bir şekle büründüler; yani düşünenler şekilleşti, bak da seyret.*
>
> *Gönül, gözün dehlizidir; gönüle ne gelirse oradan göze gelir de bir şekle bürünüverir."*[4]

Düşünce her an yeni şekiller, yeni eserler yaratır; insanlar da şekillerin anlamlarına, onların gerisindeki düşüncelere gitme yerine şekiller ve renkler içinde boğulup kalırlar. Göz, vücudun birçok kısmına göre çok küçüktür, ama onların hepsinden daha seçkindir. Gönüldeki düşüncenin bir zerresi de yüz binlerce dünyadan daha önemlidir. Binlerce kişilik ordunun bir padişahı vardır, onun da gizli bir düşüncesi. Dünyadaki milyarlarca insanın da hareketlerinde hünerlerinde, san'atlarında, konuşmalarında, ağlamalarında düşünce vardır.

---

[1] Mesnevi. 4/435-437; 3/479; 1/3157-3159
Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s.152(51. gazel)
[2] Mesnevi. 2/970; 3/1450
[3] Mesnevi. 2/971-991
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 2. s.407(3999-4000)

“Evlerin, köşklerin, şehirlerin, dağların, ovaların, nehirlerin;

Yeryüzünün, denizin, güneşin, göğün; balığın deniz yüzünden diri olduğu gibi, düşünceyle diri olduğunu görüyorsun da,

Neden körleşiyorsun; neden aptallıktan beden sana Süleyman görünüyor da düşünce karınca oluyor? Neden gözüne dağ büyük görünüyor da, düşünce fareye dönüyor?...

Dünya gözüne korku veriyor, büyük görünüyor; buluttan, gök gürültüsünden, gökten titriyor, korkuyorsun.

... taşın, nasıl bir şeyden haberi yoksa, senin de düşünce dünyasından haberin yok; eminsin o dünyadan.

Çünkü bir şekilsin, akıldan payın yok...

Bilgisizlikten gölgeyi insan görüyorsun da bu yüzden sence insan bir oyuncak, değersiz bir şey.

Hele dur; bir gün o düşünce, o hayal, örtüsüz, perdesiz bir kol-kanat açsın...

O vakit görürsün ki, dağlar pamuk gibi yumuşamış, şu soğuk-sıcak yeryüzü yok olup gitmiş.

Bir tek diri ve güzel Tanrı'dan başka ne gök görürsün, ne yıldız, ne de bir varlık."[1]

İnsanları işe-güce sokan, onlarda her an tazelenen düşüncelerdir. Düşünce esastır, işler ve eserler düşüncenin gölgesidir. Suretlerin hepsi suretsizlikten gelir, düşünceden gelir. Kendisi de kendi düşüncesiyle -Allah'ın iradesi dahilinde de olsa- bir şeyler yaratan insan, neden en büyük düşünceye, Allah'a yönelmez de, yaratılan şekillerden medet umar?[2] Zamanın ve mekânın dışında, her türlü şekilden, renkten, kokudan sıyrılmış Tanrı katındaki hoşluğu, yok olmaktaki varlığın zevkini niçin bilmez?

[1] Mesnevi. 2/1037-1048
[2] Mesnevi. 6/3739-3770

2.2. **Dil**

“Beri gel beri, daha da beri; niceye bir şu yol vuruculuk? Mademki sen bensin, ben de senim, niceye bir şu senlik benlik? Tanrı ışığıyız, Tanrı sırçası. Kendi kendimizle bunca savaşımız, bunca inatlaşmamız da ne? Aydınlık aydınlıktan ne diye korkar böyle?

Sağ el ne diye kendi solunu hor görür? Her ikisi de mademki senin elin; uğurlu ne demek, uğursuz ne demek?

Biz hepimiz aynı mayadanız; aklımız da bir, başımız da. Fakat şu beli bükülmüş göğün altında iki görür olmuş-kalmışız.

Hadi, şu benlikten geç de herkesle karış, kaynaş. Kendinde kaldıkça bir habbesin, bir zerresin ancak; fakat herkesle birleştin-kaynaştın mı, ummansın, madensin.

Canı da bir bil, bedeni de; fakat sayıda yüz binlercedir. Hani bademler gibi, hepsinde de aynı yağ var.

Dünyada nice diller var, fakat hepsi de anlam bakımından bir; kapları kırıp döktün mü, su, bir olur gider.”[1]

2.2.1. Dilin mahiyeti

Dil, bir insanda kendi iç dünyasının ve dış dünyadan onun gönlüne yansıyanların ifade edilme, açıklanma, anlatılma aracıdır. Allah'ın, insanın içinde ve dışında olarak, her an kurmakta olduğu bu varlık evreni, âşıkların gönlünde, akıllıların dillerindedir. Dilde olanla gönülde olan aynı gerçek arayışları, aynı duygular ve ideallerdir. Ancak gönül göğe, dil yeryüzüne benzer; nasıl gökten yere kadar birçok konaklar varsa, gönül ile dil arasında da böyle duraklar vardır. Sanki Tanrı'nın rahmeti insanın gönlüne dolar ve oradan, su oluklarına benzeyen dil ile dışarıya akıtılır. Tanrı'dan gönüllere ve göğüslere muhakkak ki temiz bir rahmet gelir; ama insanın içi kirli ise, o temiz su orada kirlenir ve dil vasıtasıyla dışarıya da kirli su akar. Tanrı'dan rahmet bulutları her an gökyüzünde dolaşıp durmaktadır; yetenekli olan kişiler, Tanrı'nın bu rahmet bulutlarından yağmur emebilenlerdir. Bazıları da sadece dil vasıtasıyla gönüllerden dışarı atılan suları toplayan nakilcilerdir[2].

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. 8.423(111. gazel)
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s.134(1996-1208).

Dil, insanın içindeki anlamları bildirmeye çalışır. Bazen anlaşılması güç olsa bile, dilin esas çabası doğruyu bildirmektir. Terazi ne kadar güzel olursa olsun, dili eğri ise gerçeği yanlış gösterir. Doktor, hastalığı anlıyorsa acı veya tatlı, ona gereken ilacı verir, onun dilini anlar.

Bütün anlamlar ve dolayısıyla bütün sözler gönülden doğar. Genelde anlamları dil ile anlatan gönül, bazen bunları dile başvurmadan da anlatabilir[1].

Gönül, insandaki en büyük güçlerden biridir. Aşk yolu ile insanı değişik gerçeklik kademelerine götüren, yeryüzü halindeki insanı gökyüzüne çeviren gizli gönül, yumuşak bulduğu dili kendine tercüman etmiştir. Gönül sırlarını bir bir anlatan dil, gönülle iyice kaynaşmış, birleşmiştir[2]. Gönülle dilin birleşip kaynaştığı gibi, bu dünyadaki varlık ve yokluk evrenleri de birleşmiş, yeryüzü ve gökyüzü de karılıp katılmıştır. Suyla ateş, toprakla yol, birbirine düşman olan bütün unsurlar birbirleriyle karışmışlardır. İnsan, eserleri seyrederse birleşmeyi görür, ayrılığı görmesi için dağılmaya, parçalanmaya, ölüme bakmalıdır[3].

Mevlâna, gönül ile dil arasındaki birliğe, eserlerinin çeşitli yerlerinde sık sık değinmiştir. Dilin söyleyebilmesi için gönülde bir toplanmanın, bir mayalanmanın olması gerekir. Görüşler, fikirler, inançlar gönülde yeteri kadar güçlendikten sonra, dışarıya karşı dil vasıtasıyla ifade edilmeye başlanır[4].

İnsanın bütün hüneri, bütün hevesi gönlündedir. Bu bakımdan gönül olmadan dil konuşamaz; tıpkı gözün gönülsüz göremediği, kulağın gönül olmadan duymadığı gibi[5]. Tanrı'nın insanda hitap ettiği yer gönüldür; dil dâhil bedenin bütün uzuvlarına da gönül hitap eder.

"Şüphe yok ki her dil, gönlün perdesidir;
perde kımıldadı mı, sırlara ulaşılır."[6]

Madde halindeki varlıklar kendi şekilleri ve durumlarıyla kendilerini ifade ederler. Canlıların maddî yönünü de bilmek zor değildir, ama bizden oldukça gizli olan manevî yönü, perdeler arkasını bilmek oldukça zordur. Bir insanın içinde olup bitenleri, düşüncesinden gelip geçenleri ancak dil vasıtasıyla öğrenebiliriz. Dil, yalan şeyler de söyleyebilir ama tabiattaki oluş, söylenen yalanları kısa sürede ortaya çıkarır. Akıllı kişi, daha söylenen sözlerden, ifade tarzının yalan mı yoksa doğru mu olduğunu anlar.

Dîvan (2). s.628(8355-8360)
[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s. 140(1258), 242(2308)
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s. 124(1410-1426)
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s.262(2510-2520)
[4] Macâlis-i Sab'a. s.36
[5] Mesnevi. 2/839
[6] Mesnevi. 6/4901

Yahut da dil, tencerenin kapağına benzer; kıpırdadı da kokusu duyuldu mu, ne yemek pişiyor, anlarsın.

> *"Aklı keskin kişi, tencerede tatlı yemek mi var, sirkeli, ekşi yemek mi; dumanından, kokusundan anlar."*[1]

Bir testinin çatlak olup olmadığı, küçük cisimlerle hafifçe vurulduğunda çıkardığı sesten anlaşılır. Söz söylemeyen bir kişinin ne istediği, ne düşündüğü günlerce anlaşılamaz ama konuşmaya başlayınca kelimelerden, sesinden, yüzünden anlaşılır.

Rüzgârı doğrudan doğruya göremeyiz, ancak yaprakları ve dalları kımıldatmasıyla, çıkardığı sesi ile tanırız. İnsanın içindeki pek çok duygular da, rüzgâr gibi incedir. İnsanların gizli özelliklerini ve duygularını bir takım vasıtalarla anlayabiliriz. Meselâ, dalgalar denizin dili gibidir, ancak onun ortaya çıkabilmesi için rüzgârın esmesi gerekir. İnsanın denizi de ruhu, bu ruhun dalgaları da insanın dilidir. İnsanın iç denizindeki güzellikler ve çirkinlikler ancak dil vasıtasıyla ortaya çıkarlar. Dil, insanın duygu ve düşüncelerini belli kalıplara döküp, kelimeler ve cümleler şeklinde zapt edip dışarıya sunmamıza yarar. İnsanın içindeki düşünceleri, o insan konuşmadıkça bilemeyiz; dolayısıyla hiç kimseyi düşüncesinden dolayı suçlayamayız. Bir kimse hakkında hüküm verebilmek için o düşüncenin dil vasıtasıyla somutlaşması gerekir[2].

Hz. Âdem'e Tanrı'nın vahyi "adları bildirme" şeklinde idi, her şey ne ise Allah Âdem'e onları öğretmişti. Bu bakımdan Âdem'in dili her gördüğünün özünü apaçık söyledi. Söylediği her şey varlıkları tam olarak anlattı[3]. Ancak, dilin anlatış kabiliyetinin yükselmesi, doğrulara karşılık gelmesi için duyu organlarının gerçeği olduğu gibi algılaması gerekir. Gerçekler gönüle eksik veya yanlış gidince onun üzerine kurulacak bilgiler ve onların ifadeleri de yanlış olacaktır. Bu bakımdan, uzun süre sadece dilin söylediklerine bağlı kalmak, insanı gerçeklerden uzaklaştırabilir. Eğer, dil vasıtasıyla gerçeklerin anlatımı yeterli olsaydı, Tanrı diğer duyu organlarını yaratmazdı. (Ama) yeni doğan her insanda bütün duyu organları mükemmel olarak yaratıldığı gibi, insanların zihinleri de tertemiz olarak gelmektedir. Bu, bilgi elde ederken, bilgileri kontrol ederken herkese her defasında ve her an eşit şans verildiğini göstermektedir. Bazen bir bakış, bir görüş, binlerce cilt içindeki dilsel anlatıma bedeldir. Bu durum karşısında insanların algılama ve değerlendirme hakları açıktır.

Tabiattaki bütün varlıklar, çeşitli zıtlıkların birleşmesinden meydana gelmiştir; ama çoğu zaman bu zıtlardan bir ucunu görür, diğerini göremeyiz. Varlıkların meydanda olan, algılanabilen kısımları

---

[1] Mesnevi. 6/4908-4909
[2] Fîhi Mâfih. s.98-99, 154-155
[3] Mesnevi. 6/2652-2657
Dîvan(1). s.343(1488-1489)

vardır. Varlık evreni de, yokluk evreni de buradadır ve varlık evrenindeki her belirti, her oluş yokluk evreninden haberler getirmede, onun dili olmaktadır. Hangi şekilde ele alınırsa alınsın, dışarıya karşı bir ifade aracı olan dil, kelimeleri, cümleleri ve bütün anlatım gücünü akıldan elde eder; bu varlık dünyasındaki cisimler ve oluşlar da, âdeta Allah'ın dili gibidir[1].

Dil, insan gönlünün ve aklının ürünü olan çeşitli seviyelerdeki bilginin geçici tutulma yeridir. Bütün duyu organları, aklın ve gönlün bilgi elde etmesine, onu tespit edip yaygınlaştırmasına hizmet ediyorlar; yoksa gözün, kulağın, dilin bir madde olarak üstünlüğü ve özelliği yoktur.

> *"İki parça yağdan çıkan, akıp duran şu ışığın dalgası gökyüzüne vurmaktadır.*
>
> *Dil denen bir et parçasından hikmet seli ırmak gibi akıp duruyor.*
>
> *Adı "kulak" olan deliklerden giriyor da, meyvesi akıllar olan can bağını suluyor."*[2]

Kur'ân'da emanetin göklere, yeryüzüne, dağlara arz edildiği; fakat onların, bu emaneti yüklenmekten çekindikleri, korktukları; bunun üzerine emanetin insana yüklendiği ve onun, bunu kabul ettiği; bu nedenle insanın çok cahil ve zalim olduğu belirtilir[3]. Burada belirtilen emanet akıl ve söz, dolayısıyla dil olmalıdır. Çünkü Allah'ın yarattıkları bunlar vasıtasıyla anlaşılabilir. Allah'ın emirleri bilinir ve onun getirdiği sorumluluklara uyulur. Bu evrenler içinde Allah'ın yarattığı hiç bir şey boşuna ve anlamsız değildir. Dolayısıyla varlıklar içinde en çoğu, en güçlüsü insana bahşedilen akıl ve dilin de, insan için anlam ve sorumluluğu büyüktür.

Dilin yönetimini gönül ve akıl birlikte yaparlar. Öz ve görünüşler her zaman farklılaşabileceği gibi, insanın içi ve onu aksettiren dili veya onu dışa yansıtma biçimi de farklı olabilmektedir. İnsan niyetlerini ve düşüncelerini bazen susarak gizleyebildiği gibi, bazen de dil ile gizlemektedir. *"Dilinde övüş, içinde sövüş"* durumu insanları kandırabilmektir. Bundan dolayı, Tanrı görünüşlere ve dışa vuruş biçimlerine değil özlere bakmakta, onları değerlendirmektedir[4]. Bazen dilden ve dudaktan öyle sözler dökülmektedir ki, eğer bu sözler gönlün gerçek halini yansıtsa, insan bedeni zerre zerre olurdu; ama dil o sözü söylüyor ve bedende hiç bir değişiklik olmuyorsa, insanın işlediği suç, gösterdiği samimiyetsizlik o kadar çok artmaktadır[5]. Bu nedenle susmak, çoğu zaman konuşmaktan çok çok iyidir.

---

[1] Mesnevi. 5/3315
[2] Mesnevi. 2/2452-2455
[3] Kur'ân-ı Kerim. 33/72
[4] Mesnevi. 4/1736-1738
[5] Mesnevi, 2/502

Sözün amacı, dünyada ve insanın gönlünde olup bitenleri açıklamaktır. Dünya devamlı yokluktan varlığa geldiği ve varlıktan yokluğa gittiği, insanın gönlü her an tazelendiği için; dil de bu değişmelerden haber vermektedir. Bir şeyi bilmek, yavaş yavaş ondan usanç meydana getirir. İnsanın evrende, zamanın ve mekânın derinliklerinde bilmediği şeyler olduğu için arayışı ve araştırması durmadan sürmekte, dil de durmadan yeni ve taze şeyler söylemektedir.

Söz söylemenin bir başka amacı, kandırmak ve inandırmaktır. Bazen bu hususlarda temel bilgisi olmayanlara herhangi bir şey söylemek, beklenenin tam aksi sonuçlar doğurabilir. Bilgisizlere ve ahmaklara verilecek en iyi cevap, susmaktır[1] ve susmak, çoğu kez, saatlerce konuşmaktan daha iyi, daha anlamlı, daha yararlı bir cevap olabilir.

Dil, insanın elindeki en büyük kuvvetlerden, en iyi savunma ve saldırı araçlarından biridir. Bu silâh kullanıldığında etkisini hemen gösterir; telafisi ve geri alınması mümkün değildir.

> *"Dilden, ağızdan ansızın çıkan söz, bil ki yaydan fırlamış bir oktur sanki.*
>
> *Ay oğul, o ok, bir daha geri dönmez; suyu baştan kesmek gerek."*[2]

Bu nedenle insanın dilini kullanmayı öğrenmesi, hayatta en baştan öğreneceği en önemli şeylerden biridir. Dil, çok tehlikeli güçleri aynı anda üzerinde bulunduran bir bilgi ve yetenektir. İnsan konuşmasıyla yükseldiği gibi, gene konuşmasıyla aşağıya düşer. Dil hem kuru bir harman hem de ateştir. Ateş yanı iyi kontrol edilemezse, kendi harmanını yakabilir. Dil, hem sonsuz bir hazine hem de dermanı bulunmayan bir derttir[3]. Bu bakımdan, iki ucu da son derece keskin olan bu kılıcın kullanılması, kullanan kişi için hem çok yararlı hem de çok tehlikelidir.

Evrendeki her şey, önce söz haline geldi ve sözden de varlıklar meydana geldi. Güç de, güçsüzlük de; varlık da, yokluk da sözden meydana gelmektedir.

> *"Çünkü söz gâh kilittir gâh anahtar; onunla gâh aydınız gah karanlık.*

---

[1] Mesnevi. 4/3297

[2] Mesnevi. 1/1667-1668.
Bir gazelde de, beden bir yay, soluk ve söz ise o yayın oku olarak gösterilmektedir.
Dîvan (2). s.229(2904

[3] Mesnevi. 1/1709, 1711

Sen, ışıklardan ibaretsin; söz, eğer onda senden bir ışık varsa kadehtir ancak."[1]

Öyleyse sözlerin hep ışıkla dolmasına, karanlıklardan temizlenmesine, gerçeği olduğu gibi bildirmesine ve gerçeği yansıtmada da eksik bırakmasına, özü yitirmemesine özen göstermelidir. Dil, eğer gönlü tam olarak yansıtıyorsa ve gönül de dilin yansıttığı gibi ise güzeldir[2]. Eğer dil ile gönül arasında uyumsuzluklar varsa, yalanlar ortaya çıkar; bu ise giderek hem gönlün hem de dilin bozulmasına neden olur.

İnsanın "konuşan" bir hayvan olduğu, çok eskiden beri düşünürlerin dikkatini çekmiş ve bu konuda çeşitli yorumlar yapılmıştır… Bu, insanın diğer canlılar ve özellikle hayvanlardan "konuşma" yolu ile ayrıldığının belirtilmesidir. İnsanda bir hayvanlık tarafı, bir de daha güçlü olan insanlık tarafı vardır. Hayvanlık tarafının aksi, bilhassa onun dili ve konuşmasıyla ortaya çıkar. Çünkü onun bütün bilgisi, hikmeti, duygu ve düşünceleri kendini en iyi şekilde dil ile gösterir. Bütün iş, düşüncelerden başlar. Düşüncenin kendisi esasen dilden meydana geldiği gibi, onun şekillenmesi ve algılanabilir bir hale gelmesi de dil ile olmaktadır.

İnsanda hayvanlık daima var olduğu gibi, söz söyleme güç ve ihtiyacı da her zaman vardır. *"İnsan görünüşte bir söz söylemese de içinden konuşur; her zaman konuşkandır."*[3] Mevlâna, insanı bir sele benzetmektedir; bu selin çamur tarafı insanın hayvanlık tarafı, su kısmı da insanın düşünme ve söz tarafıdır. Çamurlar, pislikler çürüyüp gideceklerdir ama onun söze gelmiş bilgileri, hikâyeleri, öğütleri daha sonradan gelen insanlara kalmaktadır. *"İnsan konuşan bir hayvandır"*, derken buradaki konuşma, düşünme demektir; yoksa düşünme olmadan konuşmanın, bir söz söylemenin imkânı yoktur. Dil ve düşünce birbirlerine o kadar muhtaçtırlar ki, birisi olmadan diğeri olamaz. Her ikisi de birbirinin varlık şartıdır. Nasıl güneş ışığını herhangi bir cisme vurmadan göremiyorsak, düşünceyi de seslere, harflere, şekillere vurulmadan algılayamayız. Varlığı çok ince olan düşünceyi en iyi ortaya çıkaran dildir. Dilin illâ söz ve yazı ile ortaya çıkması da şart değildir; dil çoğu kez insanın düşüncesinin içinde ve dışında kendini gösterir; ona şekil verir, onunla şekillenir[4].

Varlık ve yokluk evrenindeki her şey Tanrı'nın dilini, emirlerini en açık şekilde anlar ve hemen yerine getirirken, kendi aralarında birbirlerinin halini anlamakta ve anlatmakta güçlük çekerler. Evrendeki varlıklar ve olaylar öylesine zengin bir anlatım gücüne sahiptirler ki, çoğu kez özellikler ve nesneler arası ilişkiler berrak olarak anlaşılamaz.

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s.191(2196, 2198)
Dîvan (2).s294(3761)
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 1. s.174(1646))
Fîhi Mâfih. s120
[3] Fîhi Mâfih. s.120
[4] Fîhi Mâfih. s.89-90, 299, 301

"Cansız varlıklar" biyolojik mekanizmalar içinde enerjiye ve cana dönüşmekte, sonra gene cansız olmaktadır. Hayvanlar bitkileri yemekte, insanlar bitkileri ve hayvanları yemekte, cansız kalan insan bedeni gene bitkilere, dolayısıyla hayvanlara yem olmakta; hiç bitmeyen bir dönüşüm sürüp gitmektedir. Evrendeki bu anlamların anlaşılması, evren dilinin anlaşılmasıdır.

İnsanın çevresini algılaması ve daha sonra bu algıları işleyerek bilgiler oluşturması, varlıkların "hal dili"nin anlaşılması demektir[1]. Her şey kendine tanıklık ediyor; her olay nesneler arası ilişkileri anlatıyor. Demirin sıcak veya soğuk oluşu, onun dilidir; bir rüzgârın yaprakları, dalları sallaması, onların arasındaki ilişkilerin en açık bir şekilde anlatımıdır. Kaldı ki, kıyametten sonra bir insandaki ellerin, ayakların, gözlerin, derilerin, insan bedenindeki bütün unsurların daha önce yaptıklarını teker teker ve açık olarak anlatacakları Kur'ân'da belirtilmektedir[2].

Bir insanda bir hastalık, bir yaralanma olduğunda meydana gelen ateş ve ağrı, aslında bedenin dili gibidir. Bir kâğıt üzerine boya sürdüğümüzde orada meydana gelen renk değişmesi bir anlatımdır. *"Allah, her şeyi söyletir."*[3] Her şey Tanrı'nın gücü ile konuşur. İnsanın konuşması da Tanrı'nın bir ihsanıdır; yoksa ağzımızdaki dilin bir et parçası olmaktan başka bir özelliği yoktur.

> *"Bir et parçasından ibaret dilin söz söylemesi sana göre akla uygun ve her zaman gördüğün için imkânsız görünmüyor. Yoksa dil, Tanrı'nın yanında bahanedir. Ona "Konuş!" diye emrettiği için konuşmuştur. Bunun gibi her neye emretse, o da konuşur."*[4]

Bu dünyada varlıkların çeşitli olması, her varlığın birbirinden ayrı, bazen birbirlerine zıt istekler içinde bulunması duyguların, düşüncelerin, dillerin çeşitliliğine neden oluyor. Ama bu çeşitlilik, bilmemeden ve arayıştan doğmaktadır. Bu, kaybedilen bir şeyin aranması gibidir; bulunmadan önce aranmadık yer kalmaz, ama bulunduktan sonra ortadadır, bir yerde aranmaz. Anlamların çeşitli varlık ve oluş perdeleri arkasına gizlenmesi dillerin, anlayışların, düşüncelerin çeşitliliğini meydana getirmektedir.

Çok zengin dil farklılığı içinde, Mevlâna, "iş dili" ile "söz dili"ni de birbirinden ayırmaktadır. Söz dili hızlıdır, esnektir, ama genellikle gevşektir de. Bunun için sık sık iş dili ile de anlamak ve anlatmak gerekir[5]. İş dili, bir şeyi yapmak, yaşamaktır. Sadece söz, anlatım için

---

[1] Allah durmadan yaratır ve durmadan da "Rabbiniz değil miyim?" der, Dîvan(1). s.321(2328)
[2] Kur'ân-ı Kerim. 36/65, 41/21-22
[3] Kur'ân-ı Kerim. 41/21
[4] Fîhi Mâfih. s. 169
[5] Mesnevi. 5/1044

yeterli değildir; söz dili ile söylenen, iş dili ile de yerine getirilmelidir ki, insanın gerçek değeri ortaya çıksın. Yoksa insanın hareketleri sözlerini yansıtmayınca yalan olan, birbirine uygun olmayan iki durum ortaya çıkar. İnsan bu dünyadan giderken mallarını ve dostlarını burada bırakacaktır; götürecekleri, yaptıkları ve düşündükleridir.

Peygamberler arasında Hz. Süleyman'ın kuşdilini bilmesi, bütün Doğu edebiyatında sık sık temas edilen konulardan biri olmuştur. Allah, her kuşun nağmesini ve dilini Süleyman Peygamber'e öğretmiştir. O da kuşlarla konuşmakta; onların dilini anlamakta onun söylemek istediklerini de kuşlar anlamaktadır. Hz. Süleyman, aynı zamanda karıncaların seslerini de duyup anlıyordu.

Kur'ân'ın Neml suresinde Süleyman'a kuş dili öğretildiği, herşeye ait bilgi verildiği; onun Saba melikesi Belkıs'a hüdhüd kuşunu elçi olarak gönderdiği, hattâ Belkıs'a karşı elçilerini gönderdikten sonra çevresinde bulunan varlıklara, onu tahtıyla beraber hemen kimin getirebileceğini sorduğu ve cin taifesinden birisinin bunu hemen yerine getirdiği anlatılır. Gene aynı sûrede Hz. Süleyman'ın karınca vadisine geldiğinde bir karıncanın diğerlerine, *"Yuvalarınıza girin, Süleyman ve Ordusu sizi çiğnemesin"* dediğini işittiği ve *"Ben bir Peygamberim, sizi hiç çiğner miyim?"* diye cevap verdiği; bunun üzerine karıncanın *"Maksadım başkaydı, senin debdebeni görüp seyre dalarlar ve zikirlerini unuturlar diye söyledim"*, dediği anlatılır[1].

Hz. Süleyman kuşdillerini biliyordu; kuşlar da onunla gayet açık olarak konuşabiliyorlardı. Bu dil birliği, her şeyden önce gönüllerin birliği idi; onlar arasında mahremlik dili idi. Bütün kuşlar kendi sırlarını, hünerlerini, bilgilerini, işlerini Süleyman Peygamber'e anlatıyorlar, gösteriyorlardı. Gönülden gönüle yollar açık olunca sözsüz, işaretsiz, yazısız bütün bilgiler ve hünerler akar gider[2].

> *"Bir dili konuşmak hısımlıktır, bağlılıktır; insan yabancılarla kaldı mı bağlanmışa, hapse düşmüşe benzer.*
>
> *Nice Hintliyle Türkün dili birdir de, nice iki Türk de yabancılar gibi, birbirlerinin dilini anlamaz."*[3]

Mevlâna, Hz. Süleyman ile çeşitli kuşları anlatmasının yanı sıra, Hz. Musa'ya ait bir hikâye de anlatır. Gencin biri Musa'ya, *"Bana, canlıların dillerini öğret. Hayvanların ve canavarların dillerini anlayarak bundan dinim için ibretler alayım. İnsanların konuşmaları sadece ekmeğe, soya ve boya aittir; ola ki hayvanlardan başka şeyler öğrenirim"*, demiştir. Hz. Mûsâ, gence; bundan vazgeçmesini, bunun çeşitli tehlikeleri olduğunu, esasen bir şey dileyecekse, öğrenecekse

---

[1] Kur'ân- Kerim. 27/16-44

[2] Mesnevi. 4/851 v.d.; 1/1207-1240.
Dîvan (2).s.109(1350), 114(1411-1412), 399(5194)

[3] Mesnevi. 1/1210-1211

Tanrı'dan dileyip öğrenmesini öğütlemiştir. Hikâyenin bundan sonrası şöyle gelişir. Gencin devamlı ısrarı üzerine Hz. Mûsâ durumu Tanrı'ya arz etmiştir. *"Öğretsem ziyanlara uğrayacak, öğretmesem gönlüne kötü düşünceler gelecek"* demiştir. Allah da Mûsâ'ya *"Öğret!"* emrini vermiştir. Çünkü insan dilediğini işleyebilir ve eğer doğru şeyler yaparsa yücelir. Mûsâ'nın uyarı ve ikazları karşısında, *"Hiç olmazsa köpekle kümes hayvanlarının dilini öğreneyim, hep onlarla beraberim"*, demiştir. Bu hayvanların dilleri kendisine öğretilmiş ve genç, bu hayvanların kendi aralarındaki konuşmaları anlamaya başlaşmıştır. Bu konuşmalardan, önce atının öleceğini öğrenip atını satmıştır. Sonra bir gün katırının sakatlanacağını öğrenip onu da satmıştır. Bir ara kölesinin hastalanıp öleceğini öğrenip köleyi de satmıştır. Böylece adam, hayvanların dillerini öğrenerek ziyandan kurtulacağına seviniyordu. Ama bir gün kendi öleceğini de öğrendi. Pişman bir şekilde Hz. Mûsâ'ya koştu. Hz. Mûsâ, *"Bilmek, usta olmak seni kuyudan kurtarmaz. Senin için hüküm verilmiştir"*, dedi. Tanrı'ya, onun iman ile gitmesi için dua etti[1].

Hz. Mûsâ, Tanrı ile konuştuğu için ona "Kelimullah" denilmiştir. Bütün varlık evreni Tanrı'nın kelimeleri ve sözleridir. Tanrı, Mûsâ'ya da ağaçta hitap etmiştir. Tanrı, iradesini kelâm vasıtasıyla açıklar ve gerçekleştirir.

Konuya peygamberlerin kıssaları açısından değil de günlük insanlar açısından bakarsak; insanların bazılarının kuşların ve bazı hayvanların seslerini, gerçek anlamına ulaşmadan taklit ettikleri; papağan, dudu kuşu gibi bazı kuşlara da insan dilinin çeşitli tekniklerle öğretildiği görülüyor[2]. Anlamlara ulaşılmadıktan sonra dillerin bir önemi yoktur. Anlamlara ulaşma, ancak Tanrı'nın takdiriyle olur. İnsanlar arasında insan dilleri olduğunda bile, kelimeler ve sözler ezberlendiğinde bile anlamlara ulaşılamadığı olur. Sesler, kelimeler, cümleler şekildir; ham kişiler sadece bu şekilleri ezberlemekle kalırlar, o suretlerin gerisindeki anlamlara ulaşamazlar. Süleyman'ın kuşdilini bilmesi, Tanrı tarafından "öğretilme" idi. Çoğu insan kendi içindeki kuşun çırpınışını, feryatlarını anlamazken başka kuşları anlamaya çalışır[3].

Daha önce sözünü ettiğimiz bir hikâyede, su ile kendi arasında yüksek bir kerpiç duvar olan bir susuz adamın, suya attığı kerpicin suda çıkardığı sesler hoşuna gittiği için duvarı parçalayıp bitirdiği ve suya ulaştığı anlaşılmıştı. Dünyadaki varlıkların kendilerini böylesine canlı anlatmaları, âhiret dünyası ile kıyaslandığında zayıf kalır. Çünkü o dünyadaki her zerrenin diriliği, sözleri ve nükteleri karşısında bu dünya bir ölüye, bir leşe benzer[4].

Bütün dünyadaki varlıkların bir oluş dili, bir de hal dili vardır. Hal dili bir anda o varlığın durumunu bildiren özellikleridir; oluş dili ise oluşun, değişmenin dilidir. İnsan balçıktan yaratılmıştır, ama onun

[1] Mesnevi. 3/3267-3999
[2] Mesnevi. 5/1430-1445
[3] Mesnevi. 6/4020/4026
[4] Mesnevi. 5/3582-3594

içindeki can ve gönül, onu pırıl pırıl yapmaktadır. Tabiatta canlı olan her unsur her an yeni bir şeyler söylemektedir. Her canlı zerre, feryatlarla, işleyişlerle dopdoludur; onun anlatışı, dili oynayışıdır[1].

> *"Bahçe içten içe yürür gider, yol alır da sana der ki; sen de içten yol al, yol al da canına can gelsin.*
>
> *Nihayet gonca açılır da süsenin sırrını söyler selviye; lale, söğüt ağacıyla erguvana müjdeler verir.*
>
> *Her fidanın sırrı dipten baş verir, yücelir de yayılır, boy atar; miraç edenler bahçede göğe merdiven kurmuşlardır.*
>
> *Kuşlar, bülbüller dallara konmuşlardır, bekçilik ederler âdeta, bekçilerin maaşı da hazneden verilir.*
>
> *Şu yapraklar dillere benzerler, bu meyveler de gönüllere; gönüller yüz gösterdi mi diller çözülür, sözler değerlenir."*[2]

2.2.2. İsimlerin ve kavramların meydana gelmesi

Bir körler topluluğunun, adını duydukları kocaman bir fili Gazneli Mahmud'un ordugâhına gelerek inceledikleri ve daha sonra köylerine döndüklerinde, fili herkesin incelediği noktadan hareket ederek anlattıkları hikâyesi üzerinde daha önce durulmuştu. Bu hikâyede, isimlerin ve kavramların belli bir kalıp olduğu, insanların onları kendi algı ve tecrübelerine göre doldurdukları görülüyor.

Tabiatta aynı adı taşıyan, ama birbirlerinden tamamen veya oldukça farklı olan çok şeyler vardır. "Ağaç" adını verdiğimiz hangi varlıklar birbirinin aynıdır? Birbirlerinden yaşı, cinsiyetleri, şekilleri, bilgileri farklı olan milyarlarca insana "çocuk" adını veriyoruz. Birbirinden farklı olan, birisi çok güzel, çok iyi bir adamla çok çirkin ve çok kötü adamlara da "Hasan" adını verdiğimizi düşünelim; bunlar arasındaki dilsel yakınlaşma hatalı olur. Bu bakımdan sözdeki, bedendeki birlikler görünüşte ve bazen de aldatıcı olan birliklerdir; esas olan canların, gönüllerin, anlamların birliğidir[3].

Mevlâna, söz ile anlam arasındaki ilişkilere dair ilginç benzetmeler yapmıştır. Ona göre, bedenler ağzı kapalı testilere benzerler,

---

[1] Dîvan-ı Kebîr. cilt 5. 8.21(251,252,258), 275(3227-3228)
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 1. s.238(2227-2231)
[3] Mesnevi. 6/650-653.
Dîvan (2). s.71 (962-964), 325(4177)

içinde ne olduğunu anlamak, tatlı su mu, zehirli bir sıvı mı olduğunu bilmek için açıp bakmak, içmek gerekir; dıştan bir şey anlaşılamaz.

> *"Sözü de şu beden gibi bil; anlamı içindedir, can gibi hani."*[1]

Sözlerdeki görünüşe aldanmamak, anlamı görmek gerekir. Eğer görünüşlere değil de anlamlara önem verilirse, değerlendirmelerde yanılma olmaz.

Gene bir canlı üzerinde düşünürsek, söz deri ve kabuk gibidir; bir şeyin varlığının özünü meydana getiren anlamı, canı örter. Deri, renk, şekil... bunlar sözlerdir, durmadan değişir, gelip geçer. Anlamlar ise özde durur, görünüşlere hükmeder; kendisi genelde değişmeden kalır[2].

Sözler, anlamları ve sırları anlatmak için bir vasıtadır. Ancak bu, biz konuyu anlamlar açısından aldığımızda böyledir. Konuyu varlıkların çokluğu ve karmaşıklığı açısından ele alırsak sözler, öz ve iç olurlar. Bu, şuna benzer; gökyüzü yeryüzüne göre yüksektedir ama arza ve yıldızlara göre aşağıdadır[3]. Dil, anlam ile varlıkların çeşitliliği ve karmaşıklığı arasında bir yerdedir. İnsan zihnini ve düşüncesini varlıklar karmaşasından kurtarır, ancak anlamların özünü de hiç bir zaman yakalayamaz.

Anlamlar, arı-duru bir şekilde bu varlık ve yokluk dünyaları arasında akar giderler. Sözler ve kelimeler ise bu anlamlardan kalan tortulardır. Akıllı ve gönül ehli kişiler hep bu anlamları içerler; insanların geri kalanları da tortuları alır[4]. Tortuları almak ve sindirmek güçtür, anlamanın kolayı arı-duru suyu içmektir.

İsimler, varlıklara verilir ve adlar sahipleriyle, bir kın ve kılıç gibi birleşmişlerdir. Ancak kılıçla kının bir araya gelmesindeki esas maksat kılıçtır; kılıç olmadan kının bir değeri yoktur ve kılıç, kını olmadan da değerlidir. Gerçek anlamlar isimlerin de, varlıkların da ötesinde, yokluktadır[5].

Adlar, insandaki düşünceler ile dışardan alınan duyumların birleşmesinden meydana gelir. Varlıklar ilkönce düşüncede oluşur, daha sonra kelimeler ve sözler şeklinde açığa çıkar ve uygulanmaya koyulur. Demek oluyor ki, kelimeler hem düşüncenin belli kalıplar içinde akıp gelişmesini hem de dışarıya karşı ifade edileceği zaman onun somutlaşmasını sağlıyorlar. Ancak buna rağmen kelimelerin, dışarıdaki varlıkları veya düşüncedeki oluşumu ne kadar başarıyla aksettirdikleri belli değil. Varlıkların gerek birbirlerinden ayrı olarak sergiledikleri çeşitlilikler gerekse her varlığın sahip olduğu özellik ve anlam

---

[1] Mesnevi. 6/656
[2] Mesnevi. 1/1101-1107
[3] Mesnevi. 5/20-21.
[4] Mesnevi. 5/356-360
[5] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s.6(26-29)

çeşitlilikleri karşısında insan dillerinin sınırlılık ve zayıflıkları ortadadır. Gene ortada olan bir başka gerçek de, insan gönlünde ve düşüncesinde cereyan eden pek çok şeyin kelimelerle ifade edilememesi ve dilin bir yerde durup kalması, dilsizlik ve sessizlik karşısında aczini göstermesidir.

Anlamlar, adlar ve şekiller karşısında o kadar güçlüdür ki, hem adları hem şekilleri belirlediği gibi, belirleme anında ve daha sonrasında durmadan etkisini göstermekte ve şekiller onun emrine kayıtsız şartsız uyarken, kelimeler anlamların dinamizmine yetişememektedir. Bir çocuk anasından doğmasından delikanlılık çağına kadar sayısız gelişim aşamalarından geçmesine rağmen ona verilen isimlerin ne kadar sınırlı olduğu görülürse; dilin, oluş ve anlamlar karşısında ne kadar âciz kaldığı anlaşılmış olur.

Sözler, çeşitli duygu, düşünce ve gönlümüzün sesidir. İnsanın yaptığı ve yapmak istediği çeşitli işler, dilinden anlaşılır. Ancak bazen dil ile gönüldekiler arasında uyumsuzluklar ortaya çıkar; içinizdeki iyi bir niyet, dışarıya iyi veya kötü yönde ters aksettirilmiş olabilir. İnsanlar berrak olarak bilmezler ama Tanrı, insanın içinden geçen niyetleri dilin ifade ettiğinden çok daha açık olarak bilir.

> *"... sözün eğri de olsa, anlam doğru bulunsa, sözdeki o eğrilik, Tanrı'ya makbuldür."*[1]

Bazen kelimeler ve cümle kuruluşu bakımından birbirinden ayrı olan iki söz, anlam bakımından birdir; bazen de kelime ve cümle kuruluşu bakımından aynı olan iki söz anlam bakımından farklıdır. Tabiatta çeşitli yönlerden karşımıza çıkan çeşitliliğin anlatmak istediği anlam tektir. *"Ayrılık görünüştedir, anlam itibariyle hepsi birleşmiştir."*[2] Meselâ, bir çadır yapılırken kimi ip büker, kimi bez dokur, kimi bezleri birbirine ekler, kimi çadırın direklerini ve kazıklarını hazırlar... Görünüşte herkesin yaptığı işler birbirinden farklıdır, ama yaptıkları işler anlam bakımından birdir. Bu dünyanın işlerine bakıldığında da aynı durum görünür; herkes bir başka yönde birbirinden ayrı işler yapıyor, hattâ bazısı açıkça günâh işliyor görünür. Ama aslında evrendeki her şey melekten şeytana, canlıdan cansıza, insandan hayvana, iyiden kötüye... her şey Allah'ın kulluğunu yapmaktadır. Her şey, Tanrı'nın sınama işini başarıyla yerine getirmek için görevlerini yapıyorlar. O halde bunca çeşitliliğe, bunca zıtlığa rağmen dünyanın anlamı birdir.

Anlam olarak var olup söze gelmeyen, gönülde belirlenip dilde yok olan Allah vardır. Dünyanın varlığı onun yüzündendir, O'dur; O, *"varlıkta yokluk"* tur. Bu nedenle söze ve dile gelmesi; kelimelerle, cümlelerle ifade edilmesi son derece güçtür[3].

---

[1] Mesnevi. 3/171
[2] Fîhi Mâfih. s.72.
[3] Mevlâna'nın Rubaileri. s.107(521).

Varlık ve yokluklar evreninde asıl olan anlamlardır. Sözler, o anlamların elden geldiğince, insan dilinin ve düşüncesinin gücü nispetinde tespit edilmesidir. Bu açıdan anlamları yakalamada dil, -varlıklar kadar değilse bile- gene de çok önemli bir rol oynar. Ancak bunun bir de tehlikesi vardır; eğer gerçeğin anlaşılmasını dil düzeyinde tutarsak, kelime ve cümlelerin arkasında çok büyük bir evren olan anlamlara ulaşamayabiliriz. Anlamlara ulaşmak için dil de, varlıklar dünyasındaki çeşitli şekiller, renkler, kokular, sertlik ve yumuşaklıklar, hâsılı eser ve oluşlar gibi birer vasıtadır. Esas amaç dili ve varlıklar dünyasını bir vasıta olarak kullanıp anlamlara geçebilmektedir. Bu vasıtalara bağlanıp kalma, vasıtalardan öteye gidememe, insanın sık sık yaptığı hatalardan biridir.

> *"Eğri kişi, Kur'ân'da sözden başka bir şey görmez; sapıkların bu hallerine şaşılmaz.*
>
> *Körlerin gözü, ışıklarla dolu güneşin yalımlarından, hararetinden başka bir şey elde edemez."*[1]

Varlıklara verilen adlar iki türlüdür; onu tanımak için rasgele konulan isimler ve varlığın çeşitli özelliklerinden kaynaklanan sıfatlardan yapma isimler. Tanımak için konan isimler çoğu kez varlıkla doğrudan bağlantılı değildir; anasından doğar doğmaz bazı çocuklara "Hacı", "Gazi" gibi isimler verilir ki, bunun o çocukla bir bağlantısı yoktur. Anlamlı olan isimler, o şeyin sıfatlarından ve özelliklerinden hareket edilerek verilen isimlerdir. Meselâ, insanların Allah'a verdikleri isimler, onun sıfatlarından meydana gelmiştir ve anlamlılık bakımından insanların çocuklarına ve tabiattaki çoğu varlığa verdikleri isimlerden çok çok yüksektir[2]. İsimleri, o varlıktaki çeşitli özelliklerden hareket ederek koymak, insan hayatının daha anlamlı, insan düşüncesinin daha berrak olmasını sağlar[*].

Tabiattaki birçok varlıkların ve olayların görünüşleri ile asıl mahiyetleri birbirinden farklıdır. Meselâ, zehirli bitki ve hayvanların renkli ve güzel görünmeleri, tatlı şeylerin çoğu kez acı sonuçlar doğurmaları gibi... İşte kelimeler ve cümleler de böyle aldatıcı görünüşlere sahip olabilirler. Bir kişi kandırılmak istendiğinde çok tatlı sözler söylenmesi; övgü ve pohpohlamanın başlangıçta iyi, sonra kötü sonuçlar çıkarması; gerçeği söyleme ve azarlamanın başlangıçta kötü olmasına rağmen sonra iyi sonuçlar ortaya çıkarması gibi...

Dünyada insanların düşmanları sadece kendi varlığına zararlı bazı tabiat olayları ve maddeleri değildir. İnsanın kendi yarattıkları isimler, unvanlar, mevki ve şeref kazanma, bazı yüksek kavramlar v.s. de halkın

---

[1] Mesnevi. 3/4231-4232.
[2] Mesnevi. 4/215-225
[*] Eski Türklerde, yetişkinlik çağına gelip kendini karakterize edecek bir şey yapmayınca çocuğa isim verilmezdi.

aklı ve faaliyetleri için bir tuzak kesilmiştir[1]. İnsanlar, kendileri için aslında tuzak olan bu mevkilerde de birbirlerinden çok ayrı işler gösterirler. Aynı sıfatı, aynı adı taşıyan kimseler, taşıdıkları isimle ve unvanla hiç ilgisi olmayan, hattâ bazen ona tamamen zıt işler yaparlar. **Bu nedenle Mevlâna, görünüşten, addan, sandan anlama kaçılması, gerçeğin ancak anlamlar içinde bulunacağı kanaatindedir**[2].

Bir yazıyı okurken yazıların şekline, rengine, yazılış biçimine takılanlar; bir sözü dinlerken sesin güzelliğine, cümlenin gramer yapısına v.s. bağlı kalanlar bunların gerisindeki anlama ulaşamazlar veya anlamı kaçırırlar. Varlıklar, olaylar, sesler, yazılar, sözler anlamlara ulaşmak için birer vasıtadırlar. Çünkü bunlar olmadan anlamlar ortaya çıkamaz. Ancak, anlamlara ulaşmak için birer vasıta olarak kullandığımız bu şeyler aynı zamanda anlamları örten, gizleyen, onun berrak olarak anlaşılmasına engel olan bir duruma gelebilirler. Harf tuzağına, kelime, söz, ses tuzağına takılıp kalanlar[3], renk ve şekil tuzağında takılıp kalanlardan daha az değildir.

> *"Addan-sandan lâf edeni bırak; varsın kendi çevresinde tuzak ören kuş gibi patlasın derdinden.*
>
> *Şu tuzakta, şu yemde sevgilinin aşkından başka bir şey arama; ne gökten bahset ne evden-barktan; tut ki, evi-damı görmüş-geçmişsin.*
>
> *Ş,k,r harflerine kamıştan şeker deme; şekilden sözden ibaret olma, diri kişiye verilen lâkapları verme, onu diri sayma."*[4]

Bitkilerle hayvanları, hayvanlarla insanları birbirinden ayıran esas fark, gerçeği daha iyi bilmeleridir. İnsanların şekli renk, ses, koku gibi vasıtaları aşarak gerçeğe ulaşmaları, tabiatın dilinden anlamaları hayvanlardan daha ilerdedir; ancak meleklerden geridir. Çünkü insan algılarken, duygularını oluştururken, akıl yürütürken birçok hatalar yaptığı gibi, bilgi aktarırken kullandığı ortak duygular ve bilgiler de bazı hatalara yol açmaktadır. Oysa melekler saf akıl oldukları için duyguları işe katmadan gerçeğe daha soğukkanlı yaklaşmaktadırlar. Gönül ehli olanların bilgisi ve canı meleklerden de üstündür; çünkü onlar gerçeklik kaynağına, Tanrı katına onlardan daha fazla yaklaşmaktadırlar.

---

[1] Mesnevi. 2/1475.
[2] Mesnevi. 4/1285 Dîvan (2). s.347(4479).
[3] Mesnevi. 6/185-186.
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s.382(5007-5009)

2.2.3. Dilin gücü ve güçsüzlüğü

> *"Her şeyin aslı sözdür. Senin sözden haberin yok, hem de bunu küçümsüyorsun. Söz, amel ağacının meyvesidir; çünkü o, amelden doğar. Ulu Tanrı âlemi sözle yarattı ve "ol!" deyince o da olur."*[1]

Yokluktan varlığa geçme, Tanrı'nın düşünüp, tasarlayıp, adlandırıp "ol" demesiyle olmuştur. Bu, insanın kendi çapında yaptığı âciz eserlerinde de böyle olmaktadır. Söz, amelden doğar derken de kastedilen görünürdeki beden hareketleri değildir, asıl amel içteki anlamlardır ve dışa vuran o amellerin suretleridir. Sözü doğuran amel de insanın içindeki düşünceler, tasarımlar, inançlardır. Ancak söz, içteki amelin ortaya çıkması için şarttır ve amellerin, düşüncelerin maddeleşmesinin, ortaya çıkmasının ana şartlarındandır.

Ancak şu nokta da göz önüne alınmalıdır ki, söz, insanların varlıkları ve olayları kolay algılaması ve anlaması içindir. Eğer varlık evreninde olup bitenleri sözsüz olarak idrak edebiliyorsa, söze gerek yoktur. Çünkü *"idrak edebilen için göklerin, yerlerin hepsi sözdür. Hafif bir sesi duyana bağırıp çağırmaya ne lüzum var?"*[2] Yüce Allah da bu evrenleri yaratırken "ol" demişti ve "her şey" emri bütün ayrıntılarıyla anlayarak hemen yerine getirmişlerdi[3].

Evren sözle yaratılmıştır, ama söz olmadan ihtiyaç vardı. Sözler, asıldan, ihtiyaçtan meydana gelmiştir[4]. Asıl olan anlamlardır; ağız, dudak, söz, yazı, işler, eserler hepsi arazdır. Cevher, bütün bunların gerisinde kalan şeydir. Gerçeğe ulaşmak için belirtilerin hepsini evvel emirde terk etmek gerekir. Ama bu, varlık evrenindeki nesneler, olaylar, belirtiler kötüdür, zararlıdır demek değildir. Her şeye kadir olan Allah, bu varlık evrenini boşuna yaratmadı. Meselâ, kayısı çekirdeğinin bir kabuğu, bir aslı, içi, özü vardır. Öz değerlidir ama kayısı çekirdeğinin kabuğunu kırıp içini ekersek bir şey bitmez; o ancak kabuğu ile ekilirse çıkar[5]. Bu, anlamların ortaya çıkması için maddenin ve sözün nasıl gerekli olduğunu göstermektedir. Hiç bir anlam tek başına ortaya çıkmaz. Meselâ bir sözün meydana gelmesi için çevredeki birçok varlıklar ve olaylar, bunları algılayacak duyu organları, bu algıları değerlendirecek, adlandıracak bir düşünce, düşünceyi ifade edecek ağız, dil, diş, damak v.s. gibi organlar gerekir.

Söz, konuşmayı ve konuşulanı anlamayı bilen kişilerin yanında yüce ve değerlidir. Gökten inen söz, hor-hakir görülemez. Eğer kötü söylenirse, binlerce söz bir anlam ifade etmez; ama iyi söylenirse bir tek kelime veya cümle binlerce anlam ifade eder, binlerce söz yerine geçer.

---

[1] Fîhi Mâfih. s.118.
[2] Fîhi Mâfih. s.34.
[3] Kur'ân-ı Kerim. 36/82, 46/82.
[4] Fîhi Mâfih. s.215.
[5] Fîhi Mâfih. s.221

“Söz, perdesini kaldırsa da ortaya çıksa o zaman görürsün ki, yaratıcı Tanrı'nın sıfatıdır söz.

Söz yüzünü gösterse herkes gıpta eder ona, bundan dolayı yüzünü gizler.

Ne mutlu o kişiye ki, sözde sır sahibidir, aklına geleni söylemez.

Arştan yere dek zerre-zerre her şey konuşmadadır; yeryüzü de bil ki anlayışta tıpkı Arşa benzer."[1]

Tanrı anlayışından doğan sözler, yaratıcı ve iş yapıcıdır. Gerçeklerden uzak insanların dilleri ise kavgaya ve savaşa neden olur. Bazen en keskin silâhtan daha yaralayıcı ve öldürücü olan söz, iyi kullanıldığında zıt unsurları birbirine yaklaştıran, acıları tatlılaştıran, barış ve sevgiden mutlu ürünler ve sonuçlar çıkartan bir güç olur.

Mevlâna, sözün büyü gibi tesir ettiğine dair bir hadisten bahseder[2]. Düşmanlıkla ve gerçek olmayan esaslar üzerinde, çeşitli duyguları okşayarak söylenen sözler, insanın içindekilerle de birleşerek çeşitli kötü sonuçlar doğurur. Ancak bazen bu sözlerin panzehiri de, onların etkisini silecek, insanı doğru değerlendirmeye ve düşünmeye sevk edecek sözleridir. Bu anlamdaki sözler güneş gibidir, insanı ve çevresindekileri ısıtır. Sözün aslı da güneş gibidir; ışıkları doğrudan görünmez, ancak cisimlere çarptıklarında görülür. Sözler de ancak sesler şeklinde duyulduğunda, yazı şeklinde okunduğunda farkına varılır ve anlaşılır[3].

Sözün etkili olabilmesi için, candan ve gönülden gelmelidir. Yoksa bu makamlardan kaynaklanmayan bir söz, güneş etkisi yapmaz, bilakis tam ters bir etki yapar[4]. Sözün insafı algılama ve düşünmesine olumsuz etkilerini göz önüne alan Mevlâna, söz makamını *"afyon huylu"*, insanı uyutup giden bir makam olarak değerlendiriyor[5]. Sadece söze dalmak, aynı renklere, şekillere dalmak gibi insan düşüncesinin daha derindeki gerçeklik kademelerine geçmesine engel olur. Ancak öyle uyandırıcı sözler vardır ki, insanı *"sözden kurtarır"*[6], tıpkı bir hastalıktan iyileşmek gibi insanın yeniden daha sağlam esaslar üzerinde algılama ve düşünmesini sağlar.

Varlıklar ve olaylar geçip gider, yalan ve yanlışlar zaman içinde kaybolur; insanlara kalan doğrular ve gerçeklerdir. Yalan ve yanlış olan

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.145(78. gazel)
[2] Mesnevi. 3/4080
[3] Fîhi Mâfih. s.299.
[4] Mesnevi. 2/2844
[5] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s.252(2944)
Dîvan (2).s,369(4785)
[6] Mesnevi. 6/4604

sözlerle varlıklar ve olaylar bir rüzgâra benzer. Nasıl rüzgâr geçip gidip çayırlık ve çimenlik şen ve yeniden hayat bulur bir tarzda kalıyorsa; söz de nefesle birlikte gelmesine rağmen nefes geçer gider, söz kalır[1].

Tabiattaki her varlık kimine dost kimine düşmandır; bir olay, bir kısım yaratık için faydalı, diğer bir kısmı için zararlıdır. İnsanları serinletmek için yapılan bir havalandırma, o rüzgârın şiddetine dayanamayan hafif varlıklar için bir felaket olur. Söz de böyledir; birisine bal olan bir söz başkasına zehir olabilir[2]. Söz vardır, cehennemden kopar gelir; söz vardır, can şehrinden gelir. Dil ve dudak tatlı ve acı denizler arasında bir berzah, çeşitli karakterdeki kişilerin bir pazaryeri gibidir; o pazarda değerli mallar da bulunur değersiz mallar da, gerçek para da vardır kalp para da. Oradaki pazarlıklar kimi için zehir olur kimi için de bal[3].

İnsan söz ile başkalarını etkilediği gibi büyük sevaplar ve günâhlar da işleyebilir. Kur'ân-ı Kerim'in Mâide sûresinde *"Yahudiler, "Allah'ın elleri bağlanmıştır" dediler, bunun için elleri bağlanmıştır, söyledikleri bu söz yüzünden lanetlenmişlerdir"*, denmektedir[4]. İnsan, gerçeğe aykırı sözü bilmeden söylüyorsa "yanlış", bilerek söylüyorsa, bu "yalan" olur. Doğru, gönlü yatıştırır; yalan ise gönüllerde şüphe uyandırır. Yalan söz, gönül kandilinin yağına katılmış su gibidir; gönlün yanmasını ışık vermesini bozar; doğru söz ise aydın gönlü daha da aydınlatır[5]. Öte yandan Doğu edebiyatında sık sık vurgulanan, dilin insan insan başını hem yükselteceği hem de -iyi kullanılmazsa- kestirebileceği görüşünü Mevlâna da tekrar etmektedir[6].

Sözlerin içindeki anlamlar da, varlıkların içindeki anlamlar gibi kat kattır. Bir sözdeki bütün anlam kademelerini herkes çözemez. Bu nedenle söz, hitap edilen kişinin anlayışına göre söylenmelidir. Öte yandan sözü dinleyenin de, o söz içindeki anlamları tutup çekmesi gerekir; çekmedikçe sözün anlamı içinde gizli kalır ve ne kadar anlama çekilirse o kadar anlam gelir[7].

Bir kişinin söylediği sözün güzelliği, dinleyenin anlamasından meydana gelir. Eğer karşıdaki dinlemiyor veya anlamıyorsa, söze devam etmenin bir anlamı yoktur. Yoksa bu, sağırlara yirmi dört makamdan çalgı çalmaya, körlere resim göstermeye benzer[8]. Dostla dost, düşmanla düşman, çocukla çocuk, bilge ile bilgece konuşmalıdır. Yapılan konuşmalar ancak bu şekilde anlam kazanır[9]. Meseleye kökten yaklaşan Mevlâna, bir gazelinde şöyle söylüyor:

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.97(758)
[2] Mesnevi. 4/136-137
[3] Mesnevi. 6/4292-4300
[4] Kur'ân-ı Kerim. 5/64
[5] Mesnevi. 2/2736-2744
[6] Mevlâna'nın Rubaileri. s.139(681)
[7] Fîhi Mâfih, s.176
[8] Mesnevi. 6/1660-1668
[9] Mevlâna'nın Rubaileri, s.257(1246)

"Sözü insanlara söylerler; yalnızken hiç kimsecik, sevgilinin sırrını kapıya-duvara söylemez."[1]

Sözü gerçek şekliyle anlama ve kötüye kullanmama yeteneği olanlara söylemelidir; çünkü söz gizli anlamlardan, sırlardan bahseder.

İnsanların bazıları uzağı görmek gayreti yüzünden kör olurlar. Bu insanlar ince sözlere dalmış, düğümleri çözmeye âşık olmuşlardır. Bilmezler ki, çözülen her düğüm bazı soruların cevabı olabileceği gibi, birçok yeni soruyu da beraberinde getirir. Bundan bir sonuç alınamayacağı gibi, düğümleri çözmek insanların daha büyük hakikatleri görmesine engel olur; onda kör bir gurur yaratır[2].

Anlam derinliklerine fazla düşmeden, sözün içinde bulunan önemli anlamlara ulaşabilmek gerekir. Her söz çıplak olarak anlaşılmayabilir; çünkü o bir büyük evren olan insanın içinden gelmektedir, bir ses ve şekil sıralaması olmaktan öteye bir anlamlar yumağıdır. Bu nedenle Mevlâna,

"Ben, kilitten seslenen bir kapı anahtarı gibiyim sanki. Sanır mısın ki, benim sözüm sadece bir sözdür?"[3]

Söz, bir taraftan varlık ve olayların içindeki anlam katlarından haberler verirken bir taraftan da anlamları daha da gizleyebilir veya görünmesine engel olabilir. *"Bizim sözümüz, sustuğumuz zaman daha da açık anlaşılır."*[4] diyen Mevlâna'ya göre, gerçek o kadar açık ve parlaktır ki, çoğu zaman dilin anlatabileceğinden binlerce kat daha açık olarak kendini ortaya koyar. Ses ve yazı halinde anlatış ise kulağı, gözü ve dolayısıyla akılları oyalar, meşgul eder, gerçeklerin algılanma ve değerlendirmesini engeller.

"Söz söylemek, o pencereyi kapatmaktır; söz söylemek onu gizlemenin ta kendisidir."[5]

Eğer varlık evrenine dikkatle bakacak olursak, susar gibi görünen bu varlık ve olayların, gerçekleri açık ve sesli olarak anlattıkları görülür. Anlamlar her an varlıktan yokluğa, yokluktan varlığa gelip gidiyor. Oluş dünyasında her an cansız varlıklar canlanıyor, canlı varlıklar ölüyor; cansız varlıkların kimyevî terkipleri, halleri ve konumları durmadan değişip duruyor. Bin türlü şekil, renk, ses, koku, v.s. belirtileri arasında olup duran bu gerçeklerin, insanlara dilin anlatacağından çok daha fazla şeyler söylememesine imkân var mı? Beden göz göz olmuş, bu olayları

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. 8.431(4141)
[2] Mesnevi. 2/3740-3747
[3] Mevlâna'nın Rubaileri. s.74(354)
[4] Mesnevi. 6/700.
Dîvan (2). 5.114(1411-1412), 206(2613)
[5] Mesnevi. 6/702

algılamakta ve anlamaktadır. İnsanların ve varlıkların birbirlerini anlamaları için çoğu kez sözlere gerek yoktur. "Fabl" denilen, hayvanların kendi aralarındaki olayları onları konuşturarak anlatmaya çalışan masallar, insanların anladığı bu gerçekleri dile getirmektedir. "Kelile ve Dimne" aslanları, öküzleri, filleri, kargayı, leyleği, bülbülü, gülü v.s. konuşturmaktadır. Bütün bu olayların arkasında verilmek istenen anlamlardır. Dünyadaki varlıkları ve olayları böyle bilmek gerekir. Mum ile pervane arasında cereyan eden olayda söz yoktur ama anlam vardır. Hal dilini duymak, okumak ve anlamak gerekir. Bunu anlamayan insanlar, sözlerle daha da perdelenmiş olan anlamları nasıl anlayacaklardır? Bunlar kelimelerde, ses ve yazıda takılıp kalırlar[1].

Bir Arapça hocası gramer anlatırken okunuşlara örnek vermek için "Zeyd Amr'ı dövdü" cümlesini söylermiş. Bunu anlamayan kişi, "Ne suçu vardı da dövdü?" demiş. Gramerci ne kadar uğraştıysa da örneği anlatamamış; adam hâlâ "Suçsuz adamı niye dövdü?"diye sorup duruyormuş. Gramerci çaresiz, onun hırsızlık yaptığı için dövüldüğünü söylemiş. Adam da, "Şimdi oldu, işte şimdi kabul ettim", demiş. Mevlâna, "Doğru, eğrilere eğri görünür", diyor[2]. Bir şaşıya ayın bir olduğunu kabul ettiremezsin, çaresiz "Senin gördüğün gibi ikidir", diyeceksin.

Bir bilgin, masal yollu, "Hindistan'da bir ağaç var, kim onun meyvesini yerse ne yaşlanır ne de ölür" dedi. Bunu duyan bir padişah birçok adamla, yıllarca bütün Hindistan'da o ağacı aradı. Bulamadı tabiî; çünkü kastedilen bilgi ve erdem ağacı idi; o padişah, sözün arkasındaki anlama ulaşamamıştı.

Dört arkadaş vardı; bir Türk, bir Arap, bir Rum ve bir Fars. Bunlar bir gün bir yerden para buldular, canları üzüm istiyordu. İranlı, "Bununla **engûra** alalım" dedi. Arap itiraz etti, "Hayır ben onu istemiyorum, bence **ineb** alalım" dedi. Türk, "Benim canım **üzüm** istiyor" dedi; Rum ise "Bunları bırakın, bence **istafil** alalım" dedi. Anlaşamadılar, kavgaya tutuştular. Neydi mesele? Mesele, isimlerin anlamlarından haberleri olmamasıydı. Aslında hepsi kendi dillerinde üzüm istediklerini söylüyorlardı. O para ile hepsinin istekleri karşılanabilirdi. Niyetlere ve anlamlara bakmayıp söze bakarsak savaş olur. İnsanların çoğu da böyledir. Bu nedenle yüce Allah, *"Susun, dinleyin ve rahmete erin"* buyurmuştur[3]. İnsanların dilleri, duyguları, anlamları milyonlarca çeşittir; Tanrı'nın ise tektir ve herkese hitap eder.

Sözler, gerçekliğin bir gölgesi olabilir, ama onu olduğu gibi ifade etmesi mümkün değildir. İki insan bir araya gelince konuşurlar; ama onları bir araya getiren söz değildir; söz sadece bir bahanedir. İnsanları birbirine yaklaştıran, ruhsal birliktir. Sevgiyi de meydana getiren, insanlar arasındaki bu ruhsal ortaklıktır. Mıknatıstaki, kehribardaki çekim güçleri gözle görülmez ama bazı cins maddeleri kendilerine çekerler.

---

[1] Mesnevi. 2/3620-3688
[2] Mesnevi. 2/3644.
[3] Kur'ân-ı Kerim. 7/204.

Gerçeğin aynısı olmayan, bir gölgesi veya ışığı olan söz belli bir amaç için, bir etki yaratmak için söylenir. Bazılarının çok değişik söz ve ifadelerle sağladıkları etkiyi, bazıları da sözsüz meydana getirirler. Söz, gerçeğin anlatımı yollarından birisidir ama tek yolu değildir.

Bir insan karşısındakini dinlerken kendi içinde daha önce var olan bilgilerden yararlanır. Yeni işittiği sözlerden bazılarını kabul eder, bazılarını etmez. İnsan konuşurken kendi içinde cereyan eden bu tartışma ve hesaplaşmalara müdahale edemez. Arasa, içinde konuşan birini bulamaz, tartışmaları duyamaz. Demek ki sustuğunu, konuşmadığını sandığımız insanlar da konuşuyorlar. Bazıları emrindekilerle konuşurken dile müracaat etmeden yüz rengi, göz ve kaş işaretleriyle dediklerini anlatır ve yerine getirtir. Bu şekilde tabiattaki bütün varlıklar birbirleriyle anlaşırlar; bir mücevherci altını mihenk taşına vurunca cevabını alır. Bütün ölçü araçlarıyla insanlar arasında bir konuşma ve anlaşma vardır. Vücudumuzun açlık, hastalık ve diğer durumlarda verdiği işaret ve belirtiler onun bize karşı konuşması, bizim ona verdiğimiz yemek ve ilaçlar bizim cevabımız; buna karşılık tokluk ve sağlık onun cevabıdır[1].

Mevlâna, eserlerinin çeşitli yerlerinde sık sık *"Akıllıya bir işaret yeter"* der[2]. Çünkü tabiatta cereyan eden olayları, varlıkların değişimini, varlıkların ve olayların arkasındaki anlam katlarını bütün incelikleriyle anlatmaya imkân da yoktur, gerek de. Çok uzun sözler bazen görüşleri kısaltır. Amaç, görüşlerin uzun, sözlerin kısa olmasıdır. Fazla söz, genelde düşünceyi dağıtır gider[3]. İnsan bütün zerreleriyle düşünmeli ve düşünürken de tabiattaki bütün zerreleri hesaba katmalıdır. Mevlâna, böyle bir durumda şu dizeleri okuyor:

> *"Yarabbi, ecelimden önce ilimden de geçir beni, amelden de; hele şu, bütün ağızlara gelen konuşma, söyleme ilminden büsbütün geçir..."*[4]

Çünkü dilden çıkan söz pek bir şey anlatamadığı gibi, insanlara da boş bir gurur ve kibir verir. Asıl konuşan, düşünen gönüldür; dolayısıyla dilin çıkardığı ses yerine gönlün sesine yönelmelidir. Orası insanlara konuşarak değil susarak hitap eder.

> *"Sus ki, sükût evreni dolu bir dünyadır; söz davulunu çalıp durma; söz, içi boş bir davuldur."*[5]

Bu dünyada oluş birbirine zıt şeylerin, birbirinden ayrı varlıkların sevgi ile bir araya gelmelerinden olur. Bu oluşun içinde hem meydana gelme hem de dağılma vardır. İnsanların bütün boyutlarıyla algılayamayacakları ince bir sevgi, Tanrı'nın gücü, varlık ve yokluk

---

[1] Fîhi Mâfih. s.11-12, 202, 230-231
[2] Dîvan-ı Kebîr. cilt 5, s.57(681)
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s.460(6294)
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 1. s.175(1658)
[5] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s. 108(871)

evrenindeki en küçük zerreleri bile her an için çeşitli şekillerde etkilemektedir. Bu kadar ince ve algılaması güç şeyleri söze ve dile getirmek de güçtür. Bu nedenle Mevlâna, coşkunun belli bir seviyesinden ötede, dile "sus" komutunu vermekte, susarak, sözsüz-kelimesiz konuşmaya geçmektedir[1].

Dilin gücünden bahsederken, onun bilgi öğretebilme özelliği üzerinde de kısaca durulmalıdır. İnsanlar bir şeyler öğrenirken genellikle dili kullanırlar, bir takım becerileri tekrar ederek pekiştirirler. Ancak dille bellenen bilginin değeri, gönülde oluşan, gönüle doğdurulan bilgiye göre hiç yoktur. Gönüle gelen ışık, bilgilerin en güçlüsü, en gerçeğidir. *"Dilden aktarılan bilgiyi, su varken teyemmüm bil."*[2] Âdem'i meleklere üstün kılan, Allah'ın onun gönlüne giren ışığı, ona öğrettiği adlar idi.

> *"Anlam balçıkta görünsün diye yüzünü harf ve söz örtüsüyle örttü. Söz, bu yüzden anlamı açıklar ama o yüzden de kapar-örter."*[3]

İnsan için en doğru ve en iyi eğitici, vahiydir; ancak o gizli, ince ışığı herkes algılayamaz. Bu nedenle dünyada diller var olmuş, söze ve yazıya dökülmüştür.

Ama bilgiyi gönülden anlayabilenler için bu sözler ve yazılar çok kaba dikenlere benzerler.

Dil, esasında bir et parçasıdır, ama Tanrı onu konuşturmaktadır. Tanrı, bir et parçasını konuşturduğu gibi, evrendeki her zerreyi ve her varlığı da konuşturmaktadır. Dilin konuşması ne kadar akla mantığa uygunsa, tabiattaki diğer varlıkların konuşması da o kadar akla mantığa uygun olması gerekir. Dilin de, konuşmanın da temeli, durmadan akan bu suyun başı Allah'tır. *"Her şeyi söyleten Allah, bizi de söyletti."*[4] Dolayısıyla dilden alınan bilgiler de, bir kaç aracı vasıtasıyla gelen Tanrı'nın bilgileridir; ancak bu bilgiler aracıların algılaması ve değerlendirmesi sırasında önemli ölçüde değişmiş, bozulmuş, zayıflamış olmaktadır.

Dilin insandaki hitap merkezi birinci planda kulaktır. Kulak bir şeyi çok işitirse, görmüş gibi olur. Bilgilerimizin büyük bir kısmı, kulaktan duyulanlardır. Annemiz ve babamızın kim olduğunu duyarak öğreniriz; dünyanın göremediğimiz birçok yerinin var olduğunu da duyarak öğrenmişizdir. Demek ki, kulağın işittikleri de göz yerine geçiyor. Anlatılanlara göre, görmediğimiz yeri görmüş gibi tasarlayabiliyoruz. Öte yandan söylenen bir söz ağızdan ağıza yüz binlerce kez tekrar edilmiş olabiliyor. Eğer binlerce kişi, aslında değersiz olan bir şeye çok fazla değer verirlerse, o şey değerlenir. İnsanın zihnine bu şekilde yerleşen bilgiler, daha sonra insanın algılamasını da etkiler.

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.251 (2368)
[2] Mesnevi. 4/1418
[3] Mesnevi. 4/2912-2973
[4] Kur'ân-ı Kerim. 41/21.

Meselâ, kalabalık içinde yabancıların simgesi aklımızda pek kalmaz, tanıdıkları hemen hatırlarız. Gene kalabalıkta bir kişiyi arıyorsak, diğer insanlara dikkat etmeyiz. Kitapta belli bir konuyu ararken diğerleri dikkatimizi çekmez veya bir gürültü içinde aradığımız ve tanıdık bir ses, hemen dikkatimizi çeker[1].

Bütün varlıklarda olduğu gibi, insan soyundaki bilgilerin aslı da Allah'tandır. Kur'ân'ın Rahman sûresinde *"Rahman, Kur'ân'ı öğretti; insanı yarattı; ona dilleri ve konuşmayı belletti"*[2] denilmektedir. Tanrı, insanlara ve diğer varlıklara belletilmeyen bilgi verir, söz söyler; insanlar ise onu defalarca tekrarlayarak, birçok vasıtalar kullanarak belletirler[3]. İnsanlardan bilgi bellemenin yolu, sözdür; bir sanat öğrenmek istiyorsan, onun yolu da iştir. Ama Tanrı katının bilgisine ulaşmak istiyorsan, burada diller ve sözler bir işe yaramaz; çünkü orada öğrenilmesi gereken yokluk bilgisidir ve o da ne dille öğrenilir ne sözle[4].

İnsanların çoğu sözleri, eskiden yaşamış insanların sözleridir veya onlara dayanır. Çoğu kez de sözler, başkalarının sözlerinin kuru bir taklidinden ibarettir. Dilin, düşüncenin gönülden ve taze olabilmesi için, Tanrı ışığıyla ışıklanması gerekir. Peygamberlere gelen vahiyler saf Tanrı ışıklarıdır, onların söyledikleri diğer sözler ve yaptıkları hareketler de, Tanrı ışığını en iyi yansıtan söz ve hareketlerdir. İçinde Tanrı ışığı olmayan söz, toza dumana benzer, kısa bir sürede dağılır gider[5].

İnsan, tabiatı gereği önce kulaktır, çocuk konuşmaya başlamadan önce bir süre dinler. Dinlemeden konuşma olmaz; söze dinleme ile girilir. İnsanlar sanatta, sözde bir ustaya ihtiyaç duyar. Dinlemeden konuşan, herhangi bir konuda ustaya ve örneğe ihtiyacı olmayan, sadece yüce Allah'tır[6]. İnsan hem dili hem konuşmayı ve yazmayı öğrenir; sevgide, bilgide, sanatta asıl temeller ise Tanrı katında atılır. Tanrı katında bu temeller lûtf edilmezse, daha sonra sevmek, bilgi öğrenmek, konuşmak, yazmak, çeşitli sanat eserlerini yapmayı öğrenmek mümkün değildir.

Yüce Allah geceyi gündüze, sütü bala, acıyı tatlıya, güzeli çirkine katmış ve hâlâ da katmaktadır. İnsan da bu katışık varlıklardan birisidir; toprakla yüce can, iyi ile kötü, akıl ile nefis, melek ile hayvan birbirine katılmış, birbirlerinin dilleri öğretilmiş, birbirleri sevdirilmiştir[7]. Var olmanın şartı, zıt şeylerin birbirlerini tanıması ve sevmesidir. İnsan olarak yaşamanın esaslarından biri de tabiatta var olan cisimlerin ve cereyan eden olayların bilinmesi, onların dillerinin anlaşılması ve oradan anlamlara yükselmedir.

---

[1] Fîhi Mâfih. s.330-331.
[2] Kur'ân-ı Kerim. 55/1-4.
[3] Mesnevi. 4/3040-3041.
[4] Mesnevi. 5/1061-1066.
[5] Mesnevi. 3/2539; 6/4559-4562, 4679-4682
[6] Mesnevi. 1/1631-1640; 6/4845
[7] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. 8.165(1518-1519)

"... ve elbette sözlerinden tanırsın, anlarsın onları ve Allah yaptıklarınızı bilmektedir."[1]

İnsanın ve diğer varlıkların en iyi tanınma yollarından biri sesler ve sözlerdir. Nasıl bir testinin, bir cam eşyanın çatlak olup olmadığını anlamak için sesine bakıyorsak, insanları da konuşturunca onların niyetlerini, bilgilerini, değerlerini anlarız[2]. Mevlâna bir rubaisinde *"Benim dilim bensiz de konuşuyor; fakat ben onun ne buyurduğunu bilemiyorum"* demektedir[3]. İnsanların birbirlerinden farkı, şekilden ziyade bilgi, inanç ve düşünme yönündendir. İnsanlar arasındaki akıl farklarını en iyi şekilde gösterecek olan da konuşmadır. Hz. Muhammed de *"Erlerin güzelliği dillerinde gizlidir"*, demektedir[4]. İnsanların güzelliği, sözlerinin doğruluğunda; olgunluğu ise yaptığı işlerin güzelliğindedir. İş ve söz, insanın gönlünün tercümanıdır; insanın içi de dışı da bunlar vasıtasıyla anlaşılabilir. Nasıl bir insanın bedensel hastalığının anlaşılması için onun idrarı, kanı v.s. tahlil ediliyorsa; onun içindeki ruhsal ışığın veya karanlığın anlaşılması için de söz ve hareketlerine bakmalıdır[5]. Mevlâna, Mesnevi'sinin ilk hikâyesinde böyle bir konuyu işlemektedir.

Sesler, varlıkların birbirlerinden ayırt edilmesinde önemli roller oynarlar. Çeşitli varlıklar birbirleriyle sesle anlaşırlar. İnsanlar ise bütün varlıklardan ziyade sesle anlaşırlar. Bu kanaldan hem başkalarını anlarlar hem de kendilerini anlatırlar. *"İnsan, dilinin altında gizlidir"*[6]. Ruhun ve canın gizliliklerine ulaşabilmek için dil, iyi bir rehberdir. Sadece ruh ve can gibi yüce makamlar değil, alelade hallerin anlaşılması için de söz bir vasıtadır.

Sözler, her söyleyenin ağzında aynı değeri kazanamazlar. Kuyumcunun elinde bir kundura âleti, doktorun elinde bir ressamın âleti nasıl bir işe yaramazsa, bazı bilgileri ve sözleri de çoğu kişi kullanamaz. Meselâ, "Ben Hakkım" (*"Ene'l-hakk"*) sözü Mansûr'un ağzında büyük bir anlam kazanırken, bir zındığın ağzında küfür olur gider. Nasıl bir âleti ancak o âletin ustası kullanır ve işe yarar hale getirirse, sözleri de ancak bilgisine ve anlamına sahip olanlar kullanabilir[7]. Bilgi, iyice benimsenip ona uygun davranılmadıkça bir kabuk olarak kalır. Söz de, eğer içteki düşünce ve halleri aynen yansıtmıyorsa bir kabuğa benzer. Sözle öz bir olmalıdır, birbirlerine tam olarak uymalıdır. Bu bakımdan sözün çoğu özden uzaklaşır; az ve öze uygun konuşmalıdır[8].

Tanrı'nın "bütün" hakkındaki bilgisine, "bütün"ü kapsayan düşüncesine, "Ol" emri ile varlıkların ve olayların en ince ayrıntılarına kadar planlanıp olmasına karşı insan düşüncesinin, aklının, bilgisinin ve

---

[1] Kur'ân-ı Kerim. 47/30
[2] Mesnevi. 3/790-797
[3] Mevlâna'nın Rubaileri. s.92(447)
[4] Mesnevi. 3/1439
[5] Mesnevi. 5/236-241
[6] Mesnevi. 1/1275; 2/848; 5/258
[7] Mesnevi, 2/302-310.
[8] Mesnevi. 5/1174-1178.

dilinin sınırlı ve âdeta bağlı oluşu Mevlâna'nın sık sık belirttiği konulardır. Ona göre, evrenin sırlarını bilmek yeterlidir; insan için bilmek esastır, söylemek ve konuşmak değil[1]. Mevlâna, gerçeklerin ince sırlarına daldığında sık sık "Sus" emrini vermekte ve gazeli kesmektedir; sırların açıklanmasına izin olmadığını belirtmektedir[2]. Diline yüz düğüm vurulduğunu, sözün bağlı bir halde geldiğini, bu nedenle kırık-dökük söylediğini belirtiyor. İnci, "inci" kaldıkça, buğday, "buğday" kaldıkça bir şeye yaramaz, un olmalı, ilaç olmalı, ekmek olmalıdır, diyor ve bu anlamda söz seviyesinde kalmayı da insanın ana gerçek içinde eriyip gitmesine bir engel olarak görüyor[3].

Allah'ın her an yaratmakta olduğu anlamlar evreni o kadar geniştir ki, insanların onu anlayıp izah etmesine dil yetmez. Yaratılmış olan evrenlerin ve evrenler içindeki çeşitliliğin yanı sıra Allah'ın sözlerinin de bitmeyeceği, Kur'ân-ı Kerim'de şöyle anlatılmaktadır:

> *"Yeryüzünde ne kadar ağaç varsa hepsi kalem, deniz de mürekkep olsa ve bundan sonra yedi deniz daha mürekkep olup o denize katılsa, gene Allah'ın sözleri yazılıp tükenmez; şüphe yok ki, Allah duyar ve görür."*[4]

Allah, her an bütün yarattıklarının en küçük zerrelerine bile hitap etmekte, *"harfsiz-dudaksız yüzlerce söz söylemektedir."*[5] Allah'ın evrenleri ve onun içindekileri idare edişi, sebeplerle ve eserlerledir. Ama onları meydana getirirken nasıl tesir ettiği, insanların bilgisinin çok üzerindedir. Bu nedenle tam inanç sahibi insan, Tanrı'nın anlamlar evrenine oldukça yaklaşmış olan, hattâ onun içine girmiş olan kişidir. Mevlâna, bir gazelinde şöyle hitap ediyor:

> *"Onun sözlerini kulaksız duy, ona dilsiz-ağızsız söz söyle; çünkü dille söylenen sözün bazı bazı yalan olmamasına, bazı bazı insanı incitmemesine imkân yok."*[6]

İnsandaki her organ Tanrı'nın ululuk sınırlarını, Tanrı ışığını kendi yapısına göre içmekte, kendi ihtiyacı olan bilgileri almakta, ama çoğu kez oradan öğrendiği sırları kimseye anlatamamaktadır. Tanrı'dan dinlediği emirleri her varlık anlamakta, iş olarak yerine getirmekte, renk, şekil, koku v.s. olarak sunmaktadır. Tanrı'nın gerçeklik sırlarını içen insanlar da süsen (susan) gibi aslında yüz dilli olmalarına rağmen dilsiz kesilmekte, hal dili ile konuşmaktadırlar[7]. Hal dilinin anlatım gücü

---

[1] Mevlâna'nın Rubaileri. s.156(769).
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.11(48), 15(76), 23(148), 34(214), 37(243), 41(275) v.s. Bu şekilde her ciltte yüzlerce örnek vermek mümkündür.
[3] Mesnevi. 4/339-348.
[4] Kur'ân-ı Kerim. 31/27. Bak aynı anlamda: 18/109.
[5] Mesnevi. 6/1074
[6] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.327(3204)
[7] Dîvan (2). 8.109(1350), 399(5194)
Mesnevi. 3/21

karşısında gerçekten de insan dilinin anlatım gücü çok sınırlıdır. Dünyadaki varlık ve oluş evreni o kadar şaşırtıcıdır ki, bunları dille anlatmak imkânsızdır[1]. İnsan ise buna rağmen, bu olmayacak işi yapmak için karanlıklar içinde çabalayıp durmaktadır.

Allah'ın insanları değerlendirmesi söze bakarak değil, gönüle bakarak olur. Çünkü cevher gönüldür, söz onun belirtisidir. Söz ile gönüldekilerin söylenmesi insanın kendi kendisini ikna içindir; yoksa Allah onun gönlündeki gerçeği, sözlerin buna uygun olup olmadığını bilmektedir. Mevlâna, *"Bütün akılları, bütün düşünceleri, bütün sözleri yakın gitsin"* dediğinde, Allah'a hal yolu ile ulaşmış olduğunu, ona ulaştıktan sonra hâlâ dil, düşünce, akıl gibi şeylerin *"Kâbe'nin içinde kıble aramak"* gibi olduğunu anlatır[2].

Tabiatta öyle olaylar olup bitmektedir ki, bunlar ne dile ne söze sığmaktadır; bu konuda dil âciz kalmaktadır.

"Gözün bir kere görüp anladığını, dil yıllarca anlatamaz. Anlayışın bir solukta gördüğünü kulak, yıllar geçse de işitemez[3].

Söz, hiç bir zaman anlamı tam olarak kucaklayamaz. Söz söylemek, nihayet gerçeğin bir ölçü âletidir; gerçeklik o kadar geniştir ki, onu küçük ölçü aletleriyle, kırık-dökük söz ve yazılarla izah ve ifade etmenin imkânı yoktur. Hele Allah'ın gerçeklerinin, bizim ulaşabildiğimiz gerçeklere göre hayal bile edemeyeceğimiz genişlik ve çeşitliliği göz önüne alınırsa…[4]

İnsanların gerçeği ararken sık sık söze müracaat ettiği, ama bunun gerçeklik arayışını kestiği Hz. Mûsâ ile Hz. Hızır arasındaki hikâyede de gözükmektedir. Bize göre Mûsâ son derece ölçülü ve mantıklı konuşmasına rağmen, Hızır onun çok konuştuğundan, çok soru sorduğundan şikayetçidir. Mûsâ'yı çok konuştuğu için uyarmakta, *"Benimle beraber geleceksen dilsiz ol, kör kesil"*, demektedir[5].

"Evrende bir amaç arıyorsan, sakın kendini amaç yapma"[6] diye öğütleyen Mevlâna, insanın gerçeğe ne kadar dalarsa o kadar susması gerektiğini anlatır. Gerçeklerin farkına varması insanda bir görüş meydana getirir veya var olan bir görüşü kuvvetlendirir. Oysa söz, görüşü bulandırır. Başlangıçta gerçeğe ve görüşüne ait bir-iki söz söyleyince geriden gelen sözler bulanmaya başlar. *"Söz sözü açar"*, ama bu arada söz doğrudan eğriye akıverir.

---

[1] Mesnevi. 3/58.
[2] Mesnevi. 2/1757-1769.
[3] Mesnevi. 3/1995-1996
[4] Mesnevi. 2/3017-30019.
[5] Mesnevi. 2/3523-3526.
[6] Mesnevi. 6/1597

"Senin elinde değildir; ağzını açtın mı arı-duru sözün ardından bulanığı da akar."[1]

Sadece Tanrı vahyi hep temizdir, hep temiz akar. İnsan ise bulanık söz içmeyecek ve hiç bir zaman bulanık su akıtmayacak şekilde kendi halini değiştirmelidir.

Mevlâna ne zaman Tanrı gerçeğine ulaşsa, ne zaman onun perdesiz güzelliklerini anlatmaya kalksa sözün daraldığından ve karardığından şikâyetçidir[2]. Tanrı bu dünyada yarattığı hiç bir şeyi işsiz-güçsüz bırakmamakta, kendisi de bir an olsun işsiz-güçsüz durmamaktadır. Her şeyin mimarı, her şeyin boyacısı, her şeyin seslendiricisi olarak durmadan yaratıyor; yarattığı varlıkları da durmadan çalıştırıyor. Bütün bu oluşumu gönül kavrayabiliyor ve kendi bütünlüğü içinde de anlatabiliyor; ama duygulara ve dile geldiğinde esas özelliklerinden binlercesini kaybediyor.

Söz, gerçeği tam olarak anlatamaması bir yana, çoğu kez de gerçeği örtmek ve gizlemek için bir perde olarak kullanır. İnsanlar bazı durumlarda sesleri, yazıları, sözleri, cümleleri duyar ve görürler de, daha ötedeki gerçeğe ulaşamazlar. Sözler, yazılar, insanların karşısına gerçeğe ulaşmayı engelleyen bir kapı olarak çıkar[3].

Söz, kanatlı bir uçuşa benzer; Tanrı'nın gerçekler katında ise uçuş kanatsızdır. Orada kanatlı uçan çok hantal kalır, bir işe yaramaz. İnsanın söylediği sözler sadece kabuktur; bu söz kabuğundan onun içindeki sırları anlamak çok zor ve her zaman da mümkün değildir[4].

Bazen de insanların kalpleri çeşitli bilgi ve duygularla dolu olabilir; fakat bunları kelime ve cümleler haline getiremezler. Ama insanların içlerindekini söylememeleri sevmeye ve içteki niyet ve bilgilere göre iş yapmaya engel değildir. Meselâ, bebeklik çağındaki çocuk sütü sever, onunla büyür ama onu anlatamaz. Yetişkin insan da her ne kadar anne sütünün faydasından ve tadından söz etse de, bundan bir tat alamaz[5].

Tanrı yolundaki bütün dualar Tanrı'nın isteğiyle olur. O isterse bütün varlıklar ona yalvarmaya girişirler. Tanrı'yı anan ağız ve dil, Allah'ın iradesiyle konuştuğu gibi, o korku ve sevgi anında Tanrı'dan cevabını da almaktadır. Asıl kötü olan gönüllerin, kalplerin, düşüncenin ve ağzın kapalı-kilitli kalmasıdır[6]. Mevlâna, eğer kalp Allah'ın birliğine ve büyüklüğüne şahitlik ederse, dil ile bunun tekrarlanmasına gerek var mıdır, sorununu da tartışmaktadır.

---

[1] Mesnevi. 6/1603.
[2] Dîvan-i Kebîr, cilt 5. s.153(1774).
[3] Mesnevi. 6/3489-3495.
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s.289(3483-3439).
[5] Fîhi Mâfih. s.261.
[6] Mesnevi. 3/172-210

İnsandaki esas “yönetici merkez” gönüldür; bütün vücut organları ve hattâ zerreleri gönül ile duyarlar, onunla zevk alırlar ve onun emri ile hareket ederler. Görünüşte ayrı da olsalar, insanlardaki duygular anlam bakımından birdir. Bu bakımdan iman söz ile desteklenmeli ve açıklanmalıdır. Tanrı bile evreni söz ile yaratmıştır[1].

Mevlâna için en büyük, en güçlü, en evrensel dil, aşkın ve sevginin dilidir. Bütün insanlar arasında, bütün varlıklar arasında kökeni sevgi olan binlerce dil vardır; aşkın ise bütün bunlardan başka daha yüzlerce dili vardır. Sevginin ve aşkın kokusu geldi mi bütün diller susar, şaşırır kalır; bütün varlık ve yokluk evrenleri kulak kesilir[2]. Aşk, parça-buçuklardaki çeşitli unsurları, hattâ birbirine zıt unsurları ince bir ışık olan sevginin gücü ile birleştirerek varlık yapar, iş yapar, söz yapar... kademe kademe Tanrı'nın yüce katına doğru çıkartır[3].

Aşk bütün varlıklardan, bütün düşüncelerden, bütün dillerden, bütün din ve mezheplerden yukardadır. Aşk denizi yokluk denizidir; oraya varıldığında varlık dünyasında gördüğümüz bütün farklılıklar ortadan kalkar; orada akla, düşünceye, birbirinden ayrı dillere ihtiyaç yoktur. Bu dünya da, öte dünya da orada yok olur gider. Varlık evrenindeki çeşitli diller, varlık üzerindeki gerçeklik perdelerini kaldıramazlar; bilakis söylenen her söz varlık üstüne bir perde daha gerer[4]. Bu, âdeta kanı kanla yıkamak gibidir, perdelerin açılması için ne kadar söz söylense, gerçeklik biraz daha perdelerin altına girer. Allah, varlık evreninde sırları, birbirinden güzel birçok örtü ile örtüp gizlemiştir. Ama gerçek o kadar güçlüdür ki, her türlü örtünün altından bile kendini gösterir. Çünkü gerçeğin arkasındaki güç, aşktır; onu böyle coşturan, üzerindeki bütün perdeleri yakıp yandıran aşktır. O aşka ulaşan, artık perdelerle uğraşmayacağı için, dillere de ihtiyacı olmaz.

"Biz aşkın âşıkıyız, çünkü aşk kurtuluştur", diyen Mevlâna, kendilerinin varlık âlemindeki bütün dillerden ayrı olduğunu göstermek için *"Bizim, bu dilden başka bir dilimiz; Cennetten, Cehennemden ayrı bir yerimiz var"*, demektedir[5].

Tanrı'nın dili de harfsiz ve sözsüzdür; o, bütün zamanlara ve mekânlara sessiz olarak konuşur. Tanrı, her türlü ses ve harften münezzehtir, ancak istediğinde her dilden, her sesten konuşabilir[6]. Tanrı, istediğinin kalbini açar, onun istediği dilden hitap eder ve anlatmak istediğini anlatır. Onun kalbini açmadıkları ise apaçık sözler, apaçık gerçekler karşısında bile bir şey anlayamazlar.

Gerçek anlamın kelime ve cümlelerle, yâni dille ifadesi imkânsız olduğuna göre, dilin faydası nedir? Dil ve söz, insanı heyecanlandırır,

---

[1] Fîhi Mâfih. s.66-67, 118-119.
[2] Mesnevi. 3/3843-3844.
[3] Mesnevi. 3/4186-4189.
[4] Mesnevi. 3/4720-4727.
[5] Mevlâna'nın Rubaileri, s.72(343-344).
[6] Fîhi Mâfih. s.62, 109.

istemeye ve harekete sevk eder. Eğer söz olmasaydı, insan hayatta bugün yaptığı pek çok şeyi yapamazdı. Söz sadece motive eder, yoksa söz ile bir şey meydana getirilmesi mümkün değildir. İnsan, görmediği birçok şeyi elde etmek için dili ile ona teşvik verilir. Ancak gerçeğe ulaşmak için sadece söz yetmez; öyle olsaydı vücudun yok olmasına, insanın bu kadar çalışıp çabalamasına gerek kalmazdı[1].

[1] Fîhi Mâfih. s.295-298

2.3. Bilgi

2.3.1. Bilginin ilâhî temelleri

"Doğruyu, Allah daha da iyi bilir"[1]

Mevlâna'nın eserlerinde geçen genel inanca göre, Tanrı gizli bir hazine iken bilinmeyi dilemiş ve bilinmek için bu varlık evrenini yaratmıştır. Dolayısıyla bu evrendeki nesneleri ve olayları bilmek, Tanrı'yı bilmektir

Kur'ân'ın çeşitli âyetlerinde belirtildiğine göre de, Allah, bütün yerleri ve gökleri insan için yaratmıştır. İnsan yaratılmadan önce yaratılan canlı ve cansız varlıklar ile melekler, Allah'ın kendilerine verdiği kadar bilgi ile Tanrı'yı ve çevreyi tanıyorlar, bir grup saf akıl olarak, diğer grup da tamamen nefislerine uyarak Allah'ın iradesini yerine getiriyorlardı. Ancak bu şekilde bir bilme ve kulluk etme, bilinmenin ve varoluşun bütün anlamını veremiyordu. Bilme ve Allah'a kulluğu belli bir çabalama ve belli bir hürriyet içinde başaracak bir varlık olarak insan yaratıldı. Bakara sûresinde, Allah'ın meleklere *"Yeryüzünde bir halife var edeceğim"* dediği; meleklerin de *"Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi var edeceksin? Oysa biz seni överek yüceltiyor ve seni devamlı takdis ediyoruz"* diye yalvardıkları ve buna karşılık yüce Allah'ın, *"Ben, şüphesiz sizin bilmediklerinizi bilirim"* diye cevap verdiği anlatılır[2]. Bu âyette, insanın yeryüzünde Allah'ın halifesi olduğu ve meleklerin belirttiği bazı olumsuz özelliklerine rağmen gene de Tanrı tarafından onlardan üstün tutulduğu anlaşılıyor.

Allah insanı, hayır ve şerle sınamak için yarattı[3]. Âdem'i yarattıktan sonra *"bütün isimleri"* ona öğretti[4].

Aslında Allah, evrendeki her zerreye, her varlığa, her oluşa kendi aklından bir parça vermiştir. Bütün bitkilerin kendi özelliklerini koruyan ve büyümelerini düzenleyen bir akılları vardır.

> *"Tanrı'nın balansına öğrettiği şeyi ne aslan yapabilir ne yabaneşeği. Taze balla dolu petekler kurar; Tanrı o bilgiden bir kapı açmıştır ona.*
>
> *Tanrı'nın ipekböceğine öğrettiğini hiç bir fil bilebilir mi, o çeşit düzeni düzebilir mi?"*[5]

---

[1] Mesnevi. 3/3845.
[2] Kur'ân-ı Kerim. 2/30.
[3] Mesnevi, 5/1556.
[4] Kur'ân-ı Kerim. 2/31.
[5] Mesnevi. 1/1014-1016.

Mevlâna'ya göre bütün dünya ağzına kadar güzellik ve bilgi ile dolu bir testi gibidir. Tanrı da ağzına kadar dolu bir gizli bilgi hazinesi olduğu için çatladı, bu evrenleri yarattı; ancak bu evrenler onun bilgi denizine göre ancak bir damla kadardır[1]. Tanrı'nın yarattığı bu varlık evreninde her varlık kendi yaratanını bilmekte, onu kendi bilgi ve anlayışı içinde teşbih etmektedir. Varlıkların hepsi Allah'a karşı açık ama kendilerine karşı kapalıdırlar; ayrı cinsler birbirlerinin halini pek anlamazlar. Bütün cansız varlıklar Tanrı'ya kullukta ustadırlar. Canlılar içinde bitkiler ve hayvanların da beslenme-büyüme ve üremeye dayalı bir hayat düzenleri olduğu için, hareketleri günâh sayılmamaktadır. Ama insanlara çok fazla bilgi verilmiş ve çok fazla da sorumluluk yüklenilmiştir. Ancak onlar da kendi aralarında binlerce ayrı gruba ayrılmakta, birbirleri ile anlaşamamakta; hattâ bir grup içindeki insanlar bile -aynı dili konuşmalarına rağmen- birbirlerinin halini bilmemektedir. Ancak Allah, konuşmayan varlıkların durumunu bile berrak olarak bildikten sonra insan ister konuşsun, ister gizlesin gönlündeki bütün iyi ve kötü düşünceleri bilmektedir[2].

Bütün varlıkların ana özelliklerini teşkil edecek varoluş bilgileri, varlıkların çekirdekleri içine, hücrelerin derinliklerine yerleştirilmiştir. Bu varoluş özelliklerini gösteren bilgilerin yanı sıra, onlara canlı hayvanların varlıklarını sürdürebilmeleri için gerekli bilgiler de verilmiştir. Her hayvan kendisine faydalı ve zararlı yiyecekleri bilir; canlılar dünyasında hangilerinin kendinin dostu, hangilerinin düşmanı olduğunu tanır. Bir serçe, koskoca filden kendisine bir tehlike gelmeyeceğini ama küçücük bir kedinin bile kendisini yakalayıp yiyeceğini bilir. Bir at, aslanın sesini de tanır, kokusunu da... hattâ onu karartısından anlayarak gerekli tedbirleri alır. Yarasa gündüz ortaya çıkmaz, gecenin karanlığında çıkıp karnını doyurur[3].

Bitkilerin ve hayvanların kendilerini koruma, beslenme, büyüme ve üremeye yönelik ve tamamen nefsin emrindeki bu bilgilerinin yanı sıra; meleklerde korunma, beslenme, büyüme, üreme gibi kaygılar olmadığı için nefsin hiç boyunduruğuna girmeyen rasyonel düşünce vardır. Onlar saf akıl ve saf bilgidir ama bilgileri de gene Allah'ın kendilerine takdir ettiği kadarcık bir bilgidir.

İnsan ise meleklerin ve hayvanların bazı özellikleri birleştirilerek yaratılmıştır. Onun şahsında iki dünya birleşmiştir: meleklerin akıl dünyası ve hayvanların bağlı olduğu tabiat. Tanrı katında değerli olan bu iki zıt özelliğin bir araya gelmesi, insan şahsiyetini daha değerli ve güçlü kılmıştır. İnsan varlığında bu iki zıt özellik çarpışmaktadır.

> *"Melek, bilgiyle gelişmiştir, hayvan bilgisizlikle; insanoğlu ise ikisinin arasında becelleşe kalmıştır.*

---

[1] Mesnevi. 1/2872-2875
Dîvan(1). s.454(3815-3816)
[2] Mesnevi. 3/1496-1501
[3] Mesnevi. 3/3619-3623

Gâh bilgi onu tutar İlliyin'e[*] çeker; gâh ne olursa olsun der, bilgisizlik onu aşağılara sürükler, düşürür gider."[1]

Allah, bütün yarattıklarına bilgi öğrettiği gibi, Âdem'e de bilgi öğretmiş, her damarına yüz binlerce bilgi yüklemiştir.

"Her şeyin adı, o şey nasılsa, hem de sonuna dek ne hale gelecekse hepsi, onun canına bildirilmiştir."[2]

Tanrı'nın taktığı adlardan hiç birisi değişmemiş, O'nun çevik dediği tembelleşmemiştir. Zaman ve mekân içindeki her şeyin en ince ayrıntısına kadar bilgisi O'nun katındadır. İnsana öğretilen bilginin büyük bir esnekliği de vardır. Tanrı her şeyin en içindekine kadar bütün anlam katlarının net bilgisine sahip olduğu halde, insan bilgisi genellikle şekillerde, renklerde, dış görünüşte kalmaktadır. İnsanlar, hattâ Mûsâ, elindeki asayı bile bir sopa olarak görürken, yüce Allah onu hemen bir yılan haline getirebilmektedir. Bizim bir erlik suyu olarak bildiğimiz maddenin, bütün hayat boyunca neler olabileceğinin bilgisi Tanrı katındadır. İnsanlar genelde görünüşlere ve ilk baştaki durumlara göre ad verirken, yüce Tanrı'nın verdiği isimler her şeyin son durumunu da kapsamaktadır.

Ama gene de Hz. Âdem'in gözleri en temiz ışıkla bakmakta, gönlünde Tanrı'nın diğer varlıklara verdiğinden kat kat daha fazla bilgi bulunmaktadır[3]. Evrenin neresinden, hangi maddeden ve olaylar zincirinden alınırsa alınsın, hiç bir bilgi Tanrı katından verilmiş bilginin seviyesini tutamaz; hattâ onun bir zerresi bile olamaz. Mevlâna bu yönden insanın amacını ve övüncünü şöyle anlatıyor:

*"**İnsana belletti** âyeti tuğramızın kıvrımıdır, Allah katındaki bilgi'yi elde etmektir maksadımız.*

*O aydın güneş yetiştirdi bizi; o yüzden '**Rabbim en yücesidir**' deyip duruyoruz."*[4]

Rahman sûresinde *"Rahman olan Allah, Kur'ân'ı öğretti. İnşanı yarattı, ona konuşmayı öğretti"* denilmektedir[5]. Allah'ın topraktan yarattığı Âdem'e öğrettiği bilgi, tâ yedinci kat göğe kadar her yanı aydınlatmıştır[6]. Topraktan yaratılan bu varlık, Tanrı'nın verdiği bilgi ile göklerden de ileri geçmiş, onlardan üstün olmuştur. Âdem'de bilgi olarak

---

[*] İlliyîn: Cennetlerin en yücesi.

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.129(1109-1110)

[2] Mesnevi. 1/1240

[3] Mesnevi. 1/1239-1255

[4] Mesnevi. 5/2588-2589

[5] Kur'ân-ı Kerim. 55/1-4

[6] Mesnevi. 1/1018.

Dîvan. (2). s.277(3450)

gözüken, ona vuran Tanrı ışığıdır. İnsanlar arasında dolaşan, nesilden nesile gittikçe güçlenen de bu ışıktır. Âdem'den sonraki bütün insanlar o ışıkla bilgilenmişlerdir; Tanrı'dan gelen o ışık; bütün peygamberleri yüceltmiştir[1].

Tanrı'nın bir avuç topraktan değerli bir kimya haline getirdiği insan, maddesinin ötesinde bir soluk, bir yeldir. Onun değeri, o bir yudum nefes içine yüklenmiş olan onca bilgiden gelir[2].

Yüce Allah, Âdem'i kendi bilgisiyle ışıklandırıp ona bütün adları öğrettikten sonra, insanın yaratılışı hususunda kaygılarını belirten meleklere çeşitli eşyaları göstererek *"Eğer sözünüzde samimi iseniz bunların isimlerini bana söyleyiniz"*, demiştir. Meleklerin cevabı ise şöyle olmuştur: *"Sen münezzehsin, öğrettiğinden başka bizim bir bilgimiz yoktur. Şüphesiz sen, hem bilensin hem hakîmsin."*Bunun üzerine Allah Âdem'e *"Ey Âdem, onlara isimlerini söyle"* demiş, ve meleklere, Âdem'e secde etmelerini buyurmuştur. İblis hâriç bütün melekler bu emre uymuşlar, o ise büyüklük taslayarak inkâr edenlerden olmuştur[3].

Aslında, burada yüce Allah'ın "secde edin" buyruğu "Âdem'e secde edin" şeklinde değil, "Âdem'e verilen bilgiye secde edin" şeklinde anlaşılmalıdır. Çünkü Âdem'in madde olarak secde edilecek bir değeri yoktur; onun değeri, ona verilen bilgidedir. Şeytan da zaten bu noktada yanılmıştır. Kur'ân'ın çeşitli âyetlerinde geçen anlatıma göre Allah İblis'e *"Sana emrettiğim halde, seni secde etmekten alıkoyan nedir?"*, diye sormuş; o da *"Beni ateşten onu çamurdan yarattın; ben ondan üstünüm"* demiştir. Allah, *"Sen üstün değil, alçağın birisin. Lanetlendin, defol!"*dediğinde İblis hâlâ ısrar etmiş ve kendisinin cezasının kıyamet gününe kadar ertelenmesini, bu süre zarfında, kendisinden üstün tutulan bu yaratıkların, bu insanların nasıl yoldan çıkarılacaklarını, nasıl kötü yollara, adilik ve alçaklıklara düşeceklerini göstereceğini iddia etmiştir. İblis, Tanrı'nın bilgisinin her şeye hâkim olduğunu bile bile onları sınava tâbi tuttuğunu ve eğer kendisi yoldan sapmış ise, gücü her şeye yeten Tanrı'nın kendisini saptırdığı iddiasındadır. Kendisi Âdem yüzünden saptırıldığı için, kıyamette kadar kendisinin de insanoğullarını saptıracağını söylemektedir. Buna karşı Tanrı, kendisinin koyduğu doğru yolun belli olduğunu, kullarının şeytana uymayacaklarını, ama uyanlar olursa, onların da şeytanın ertelenen cezasıyla birlikte cezalandırılacağını söyler. Ve Tanrı Âdem'i Cennet'e gönderir, ancak şeytan Cennet'e girerek Âdem ve eşini kandırır, Allah'ın emrine karşı gelmelerini sağlar. Ancak Âdem, yaptığı hatayı kabul edip tövbeler getirince onlara yeryüzünde gene yaşama şansı verilir. Üstelik onlara peygamberler ve kitaplar gönderilir. İnsanların dünyada yaşamaları artık böyle bir yaşamadır. Tanrı'nın gösterdiği doğru yol açıktır, şeytanın gizli

---

[1] Mesnevi. 2/909 v.d.
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s.3(12)
Dîvan(1).s.367(2843)
[3] Kur'ân-ı Kerim. 2/31-34, 7/11.
Melekler, Âdem'in bedeninde Allah ışığını gördükleri için hemen secde etmişlerdir.
Dîvan (2). s.397(5173)

faaliyetleri ise devam etmektedir. İnsan türü üzerindeki bu sınama kıyamete kadar da sürecektir[1]. Allah'ın topraktan, ancak en güzel surette yaratıp kendi ruhundan can üfürdüğü insana güveni de tamdır. O, şeytanın gücünün yettiği bütün yollara başvursa bile insanlar üzerinde bir hâkimiyet kuramayacağını söylemiştir[2]. *"And olsun ki, daha önce Âdem'e ahd vermiştik, fakat unuttu; onu azimli bulmadık"*[3] durumuna bir daha düşmemek için Tanrı'nın bilgimizi, ilmimizi arttırmasını dileyip bilerek hareket etmeliyiz.

İnşirah sûresinde de *"Senin göğsünü genişletmedik mi?... Elbette güçlükle beraber şüphesiz bir kolaylık vardır"*[4] derken de Tanrı, insan gönlünün genişletildiğini, bilgi ile doldurulduğunu, bundan dolayı zor gibi görünen her şeyin bir kolayı olduğunu belirtmektedir.

Gene Kur'ân-ı Kerim'in Ahzâb sûresinde geçen *"Şüphe yok ki, Biz emaneti göklere, yeryüzüne ve dağlara arz ettik de onlar yüklenmekten çekindiler, ondan korktular. Onu İnsana yükledik; şüphe yok ki o pek zâlimdi, pek bilgisizdi"*[5] âyetleri de Tanrı'nın insanlara bilgi vermeden, onların pek bilgisiz ve zâlim oldukları belirtilmektedir. Ancak insanın yüklendiği bilgiyi de, onun dışında hiç bir şey kabul edememiştir.

Tanrı'nın bize verdiği bilgiyi insan ruhu yüklenmiştir. İnsan başka işlerle uğraşsa da ruhu aydınlık içinde olur. Bu yönden insan hamile bir kadına benzer; o nasıl bir taraftan yemek yer, iş yapar ve uyurken kendisinin her an farkına varmadığı çocuk onun karnında büyürse, insandaki bilgi dolu ruh da öyle gelişir;[6] ama dışardan ve içerden zehirlenmemek şartıyla.

İnsan gönlüne düşen bilgi incisi, denizlere ve göklere bile verilmemiştir. İnsanı "insan" yapan şekli değil, gönlündeki bilgi incisidir. Yoksa şekil bakımından insanın aynısı ve belki ondan daha mükemmel bir resim, bir heykel yapsan, buna insan diyebilir misin? Bu nedenle şekiller değil anlamlar önemlidir. Dilin söylediği, kalemlerin yazıp çizdiği şekiller de, şekilleri dolayısıyla değil, aktardıkları bilgi dolayısıyla önemlidir. Eğer bir bilgi aktarmıyorsa o şekillerden hemen usanılır, terk edilir[7].

İnsan, gerçekler karşısında gerçekten de bilgisizdir; biliyorum dedikleri de, zanlar üzerine kurulu bir takım hükümlerdir. Veya başkalarının zanlarına uyar giderler. Eğer zanlarımızın ardında yatan gerçekleri bilseydik, değerlendirmelerimiz çok başka olurdu. Akşam ahırda öküzünü bağlayan bir köylünün öküzünü gece bir aslan yedi ve öküzün yerine de yattı. Gece öküzünü bellemek için ahıra gelen köylü, karanlıkta aslanı yoklamaya başladı. Kendi öküzüne de benzetemediği

---

[1] Kur'ân-ı Kerim. 2/33-39; 7/11-27; 15/26-43; 17/61-65; 20/116-125; 38/71-85
[2] Kur'ân-ı Kerim. 17/65
[3] Kur'ân-ı Kerim. 20/115
[4] Kur'ân-ı Kerim. 94/1,5-6
[5] Kur'ân-ı Kerim. 33/72
[6] Fîhi Mâfih. s.286.
[7] Mesnevi. 1/1022-1030.

için sırtını, böğrünü yukarı aşağı yoklayıp duruyordu. Acaba aydınlık bir ahırda bu davranışlardan birini bile yapabilir, hattâ aslana yaklaşabilir miydi? Mevlâna, bu durumu anlattıktan[1] sonra, Haşr süresindeki *"Bu Kur'ân'ı bir dağın üzerine indirseydik elbette görürdün ki dağ, Allah korkusundan eğilip çatlamış, param parça olmuş"*[2] âyetini hatırlatmakta; bu ilâhî bilgilerin arkasındaki gerçekleri bilmedikleri, bundan gafil oldukları için- insanların çok zâlim olduklarını söylemektedir.

İnsanların bilgisinin zanlarla kaplı olmasına karşın, Allah, yarattığı evrenler içinde her şeyi en ince ayrıntısına kadar bilir. Tanrı, bilgi şehridir; o şehirden vuran ışık insanlarda iyi yansıma bulursa, parlar. Bilgili insan, cilalanmış ayna gibidir; Tanrı'dan gönlüne gelen bilgiyi daha iyi değerlendirir ve yansıtır. Eğer bilgiye geçmek istersen her zerre, her esinti bir penceredir; gönlünde anlayış olan o pencereden bilgi şehrine bakabilir, fakat gözü açık olmayan önündeki açık kapılan bile göremez[3].

Allah, her şeyi en ince ayrıntısına kadar bilir; zaten bilgi onun iradesi altındadır. Kur'ân'ın Lokman ve Kehf sûrelerinde bütün ağaçların kalem, bütün denizlerin ve hattâ bir o kadar denizin daha mürekkep olması durumunda bile Tanrı'nın sözlerinin yazılıp tükenmeyeceği belirtilmektedir[4]. Burada "Tanrı'nın sözleri" olarak kastedilenler gene Tanrı'nın bilgisidir; çünkü o makamdan gelen her bir söz bir koca bilgi deryası, bir bilgi madenidir.

Bütün varlıklar ve oluş, yaratılmadan ve olmadan önce Tanrı'nın bilgisinde idiler. Tanrı bir şeyi yaratmak istediğinde, onu çeşitli canlı ve cansız maddelerden toplayıp bir araya getirerek bilgisini ve canını kendisine ihsan eder. Bir insanı meydana getiren babanın erlik suyu daha önce çok çeşitli maddelerde dağılmış bir halde idi. Tanrı'nın iradesiyle onlar bir araya toplandı, annede bir cenin haline geldi, orada gene çok değişik maddelerle beslendi. Bu oluşum sırasında kademe kademe bir takım maddeler başka varlıklara dönüşür, önceki hallerini hatırlayamaz[5], yeni bir akıl, yeni bir ruh kazanırlar. Allah, âdeta varlık dünyasındaki dönüşüm içinde maddeyi her an silip temizleyerek yeni varlıkların oluşumunda kullanmaktadır. Değişmeyen madde dünyasına her an anlamlar dünyasından sonsuz sayıda anlamlar gelerek madde dünyasını ve oluşu yönlendirmekte ve geri anlamlar evrenine gitmektedir. Bu anlamlar, Allah'ın düşünmesi; bu evrendeki varlık ve oluşlar da O'nun düşünmesinin eseridirler.

Varlıkların bilgisi genelde kendileri ile hattâ kendilerinin bazı dönemleri ile sınırlıdır. Yüce Allah, geçmişte olan ve gelecekte olacak her şeyi en ince ayrıntısına kadar bilir; çünkü O, zamanın ve mekânın bütün bilgisine hâkimdir, bütün bilgi O'nun kontrolündedir ve O'ndan

---

[1] Mesnevi. 2/504-509.
[2] Kur'ân-ı Kerim. 59/21.
[3] Mesnevi. 1/3767-3780.
[4] Kur'ân-ı Kerim, 18/109; 31/27
[5] Mesnevi. 4/3657-36592).

çıkar. Evrenlerde, O'nun bilgisi dışında hiç bir şey yoktur ve hiç bir şey olup bitmez[1]. Yüce Tanrı, gizliyi de bilir, açığı da![2]

Evrende her varlığın kendine göre bir aklı, her oluşun bir mantığı vardır. Varlıklar kendi aralarında bir akıl ve bilgi sıralamasına tâbi tutulmuştur. Varlıklar içinde kendilerine en fazla akıl ve bilgi ihsan edilmiş olan insanlar da kendi aralarında bilgi bakımından sıralanırlar. Kur'ân'da *"Dilediğimizin derecelerini yükseltiriz ve her bilgi sahibinin üstünde, her şeyi bilen var"* buyrulmaktadır[3].

"... muhakkak ki, Allah her şeyi duyandır, bilendir"[4], *"Allah bilir, siz bilmezsiniz"*[5] gibi âyetler Kur'ân-ı Kerim'in çeşitli sûrelerinde geçmektedir. Ancak yüce Tanrı yarattığı varlıklara, kendi hayatlarını sürdürecek ve kendilerine gerekecek kadar uzuv ve bilgi vermiş, geri kalan bilgileri de kendi katında tutmuştur. Bilgi bakımından yarattıkların en şanslısı insan olmasına rağmen, ondan da birçok bilgiler gizli tutulmuştur. İnsan eğer yüce Allah'ın" emirlerini dinler, onun ihsan ettiği akıl ile çevresine, maddelere ve olaylara bakmasını, incelemesini bilirse, pek çok bilgilere sahip olacaktır. Ancak bazı bilgiler, meselâ ruha dair bilgiler gene de insandan gizlidir; bunların bilgisi insana bile verilmemiştir.

Gözlerde, gönüllerde ışık olduktan sonra insanlar varlıkların ve olayların ardındaki bazı sırları görebilirler, fakat canı göremezler. Kur'ân'da da *"Ve sana ruhu soruyorlar. De ki, ruh Rabbimin emrindedir, zaten de size pek az bir bilgiden başka bir bilgi verilmemiştir"*[6] buyrulmaktadır. Bütün sırları her zaman perdesiz olarak gören Tanrı, yarattığı şeyler içinde en gizli olarak insan ruhunu yaratmıştır. Tabiatta var olan her şeyin sırrını gören gözlere, duyan kulaklara anlayabilecekleri oranda açmıştır da, *"O benim emrinde ve işimdedir"* diye insan ruhunun bilgisini mühürlemiştir.

Tanrı, istediği varlığa istediği kadar bilgi verir. *"Hiç kimse O'nun ilminden, O'nun isteğinden fazla ihata edemez."*[7] Kaldı ki, varlıklara ve olaylara her an hâkim olduğundan, insan bilgisini ona bağlı olmak durumundadır. Bir nesne veya olaydan birtakım özellikler duyu organlarınca alınıp beyinde bilgi-işleme tâbi tutulup berraklaştırıldıktan, hele ve kavramsallaştırıldıktan, hele dil ile ifade edildikten sonra hâlâ aynı özelliklerini koruyamazlar. Çoğu zaman duyu organlarımızda ve hafızamızda sadece izler kalır; o izler oluştuğunda, izleri oluşturan etmenler çoktan geçmiş ve yerini yeni etmenlere bırakmıştır. Algıladığımız her şey, çoktan başka bir şey olmuştur. Kaldı ki, bize

---

[1] Kur'ân-ı Kerim. 6/59 3)
[2] Kur'ân-ı Kerim. 87/7 4)
[3] Kur'ân-ı Kerim. 12/76 5)
[4] Kur'ân-ı Kerim. 2/181 6)
[5] Kur'ân-ı Kerim. 2/216
[6] Kur'ân-ı Kerim. 17/85.
Mesnevi. 1/8:6/2883-2886
[7] Kur'ân-ı Kerim. 2/55.
Dîvan (2). s.39(525), 335(4308-4309).

oldukça sağlam ve değişmez gibi gözüken maddelerin, yüce Tanrı'nın gücü ve iradesi ile her an başka maddelere dönüştürülebileceğini de biliyoruz. Zaten bu, her an olmakta olan bir şey değil mi? Ama nedense Musa'nın asasının bir ejderha olabileceğini, demirin Hz. Davut'un ellerinde yumuşak bir madde haline gelebileceği gibi çok hızlı değişmeleri de kabul etmiyoruz.

İnsan bilgisinin büyük bir çoğunluğu şekildir, cansız ve özsüzdür. Oysa Allah katındaki bilgiler canlıdır. İnsanın da cansız ve özsüz bilgilerden canlı ve anlamlı bilgilere geçmesi gerekir[1]. Maddenin canlanması, anlamlara bürünerek çeşitli renkler, şekiller v.s. göstermesi akıl ve bilgi sayesindedir... Bir yün yığını, bilgi ve hüner olmadan sadece bir yığındır. Oysa bilgili ve hünerli kişiler o yünleri ip yaparlar, güzel örgü ve dokumalar meydana getirirler. Akıl ve bilginin cansız cisimlere nasıl etki ettiğini bu, çok güzel göstermektedir. Bir de içinde yaşadığımız evrene ve olaylara bakılırsa, yüce Allah'ın bilgisinin onları her an nasıl şekilden sekile, renkten renge soktuğunu, her an nasıl sonsuz faydalı şeyler meydana getirdiğini görürüz. Bizim anlayışımızla, bu evrenin meydana gelmesi ve devam etmesi için bile ne kadar esaslı bilgi gerektiği açıkça ortaya çıkar[2]. Bu varlık evreninin, yüce Tanrı'nın yarattıklarından ve gücünden sadece bir zerre olduğunu düşünürsek, Tanrı'nın büyüklüğü ve bilgisinin kapsamı hakkında bir fikir sahibi olabiliriz.

Hz. Muhammed'in, *"Tanrı insanı kendi suretinde yarattı"* diye bir sözü vardır. Bütün insanlar bu bakımdan büyük değer taşırlar, hepsi Tanrı'nın gölgesidir ve her gölge gibi sahibine benzer. Gölgelerin sahibinden haberi olmamasına rağmen sahiplerin gölgeden haberleri vardır ve ona istediği hareketi de yaptırabilir. Bilgi bakımından Tanrı ile insan arasındaki fark da böyledir; o bizim bütün bilgimizi bilip, ona istediği şekli verdiği halde, biz onun bilgisinden haberdar değiliz. Nasıl bir varlığın bütün özellikleri gölgesinde gözükmüyorsa, Tanrı'nın bütün özellikleri de insanlarda gözükmez[3].

Tanrı, Âdem'e adları öğretip meleklerle bir yarışmaya tabi tuttuktan sonra, bazı peygamberlere de, genelde diğer insanlara verilmeyen özel bilgiler öğretmiştir. Kehf sûresinde, Mûsâ Peygamber ile Hızır hikâyesi anlatılır. Hızır, Tanrı katından bilgi öğretilmiş, varlıkların ve olayların zaman ve mekân içindeki sırlarından çoğuna sahip kılınmıştı. Mûsâ, kendisine öğretilen bu bilgiden biraz öğretmesini isteyince, Hızır, *"Sen buna dayanamazsın"* demişti ve hikâyenin daha önce değinilen ayrıntılarında olduğu gibi, olayların mahiyetinden, önünden ve arkasından haberdar olmayan insanların nasıl bilgisiz ve hata yapmaya açık olduğunu göstermişti[4]. Mûsâ Peygamber halkla meşgul olduğu için bilgisi halka göre idi; Hızır ise yüzünü Hakka dönmüştü ve

---

[1] Fîhi Mâfih. s.239.
[2] Fîhi Mâfih. s.338-339.
[3] Fîhi Mâfih. s.352.
Mevlâna, bir gazelinde de *"Tanrı insanda göründü; hayır-şer bir araya toplandı; şaşırma bu kazaya, bu kadere... Sakın testiyi kırmayasın"*, demektedir. Dîvan (2). s.172(2184)
[4] Kur'ân-ı Kerim. 18/60-82.

hep onunla meşgul oluyordu. Hz. Muhammed ise hem halkla meşgul olmuş; hem Tanrı'ya yönelmiş, daha doğru deyişle Hakka yönelirken halk ile de ilişkisini kesmemişti[1].

Tanrı'nın diğer insanlara vermediği bilgiler lütfettiği bir başka peygamber de Hz. Süleyman'dır. Ona kuşdilinin öğretilmesinin yanı sıra herşeye ait bilgiler de öğretilmişti[2]. Kuşlar, Süleyman ile Saba melikesi Belkıys arasında elçilik yapmışlardır, Süleyman her kuşa kendi dili ile hitap ediyor, aynı zamanda onlara öğretmenlik yapıyordu. Süleyman, karıncaların dilini de biliyor, onlarla da konuşabiliyordu. Mevlâna'ya göre Süleyman, otlarla da konuşuyordu; onların adlarını, özelliklerini, hangi yönlerden ilaç, hangi yönlerden zararlı olduğunu sorup öğreniyordu. Hekimler de, otlar hakkındaki bilgileri Süleyman'dan alıyorlardı[3].

Evrendeki her şey bilgi ile olur; Tanrı'nın bilgiye dayanmadan yaptığı hiç bir şey yoktur. İnsanların gücü ve değeri de bilgileri oranında artar. İnsan olmanın ana şartlarından en başta geleni akıl ve bilgidir. Tanrı, en yüksek bilgi ile bilinebileceği için, Tanrı'ya yakın olmak isteyen insanların özellikle bilgilerini arttırmaları gerekir. Bilmeyen kişilerin Tanrı'yı kabul edip ibadet etmeleri ile bilen kişilerin kabul edip ibadet etmeleri birbirinden farklıdır. *"Allah'tan ancak bilgin kulları korkar"*[4] **.**

Hem inanmak hem de ibadet için bilgi gerektiği gibi, Allah'ın gücünü, buna karşılık insanların güçsüzlüğünü kabul etmek için de bilgiye ihtiyaç vardır. Dinin de, dünyanın da temeli bilgidir, din İçin dünya bilgisi de gerekir; kendini bilmeyen, çevresinde apaçık olup bitenlerin sırrını bilmeyen Tanrı'yı nasıl bilir? Tanrı ki, sırların sırrıdır; ona yaklaşmak için bu madde dünyasındaki varlıkların ve olayların kat kat olan sırları bilinmelidir. Bu dünya, yüce Allah'ın kudret denizinden ancak bir damladır. Hani bahçıvan, yüksek duvarlar arkasındaki bahçesini sana anlatmak için orada yetişen meyvelerden bir kaç tanesini verir ya; veya bir buğdaycı, ambarındaki buğdayın kalitesini anlatmak için sana bir avuç buğday gösterir ya, işte bu evren de böyle bir örnekçiktir[5].

Allah'ın insanlara verdiği has bilgilere "hikmet" denir. İnsanları güçlendiren, bilgisizlikleri gideren, ayıpları ve zulümleri ortadan kaldıran, akıl sarasına tutulmuş kimseleri bundan kurtaran yüce Allah'ın hikmetidir. Akıl, duyular yolu ile maddî dünyadan topladığı kırık-dökük, yalan-yanlış algılar üzerine zanlar, tahminler ve bilgiler oluşturmaya çabalarken; hikmet doğrudan gönüle gelir, apaçık, dupduru bir bilgi olarak yerleşir. Hikmet hazineleri herkese açık değildir; bunun için

---

[1] Fîhi Mâfih. s.104-105.
[2] Kur'ân-ı Kerim. 27/16.
Mesnevi. 4/563-914; özellikle 851-858.
[3] Mesnevi. 4/1287-1292.
[4] Kur'ân-ı Kerim. 35/28.
[5] Mesnevi. 5/2114-2120

Allah'ın bu dünya yaşayışında koyduğu kurallara uygun yaşayıp ona sığınmak gerekir.

Tanrı'nın hikmeti, her an yokluktan varlığa gelen, varlıktan yokluğa gider şu oluş dünyası ile peygamberleri, kitapları ve peygamberlerin söz ve hareketleri ile karşımızda durmaktadır. Önce Allah'ın bu hikmetlerini alıp içimize sindirmeliyiz. Bizim için en büyük hikmet, Kur'ân-ı Kerim'dir, orada öğütlenen yaşayış biçimidir. Hikmet; doğru ile yanlışı, güzel ile çirkini, iyi ile kötüyü v.s. birbirinden ayırabilme yetisidir. Bunları ayırabilen bir gönül hikmetle coşar ve kaynar; artık hikmetler gönülden dile vurur. Tanrı'nın bu dünyaya ektiği, Kitab'ı ve Peygamber'i vasıtasıyla -üstelik özlü ve sözlü olarak da- açıkladığı hikmetlerin insan gönülleri tarafından algılanıp geliştirilmesi için, buna müsait bir zemin olması gerekir. Ekin taşta bitmez, iyi toprakta biter. Yüce Allah'ın yardımıyla, gönüllerin hikmet için hazırlanması gerekir.

Hikmet bakımından bu evren, Tanrı katındaki diğer evrenin tam tersi gibidir. Bu dünya işlerinde dünya bilgisi ve hünerinde önde gidenler, öbür dünyada en arkada kalacaklardır. Mevlâna, bu konuda bir sürü örneği veriyor; sürü geri döndüğü zaman en arkadan gelenlerin en önde, en önde gidenlerin en arkada gitmeleri gibi... Sıkıntıdan genişliğe bir yol vardır; o yolda dünya bilgisi ve hünerleri bir işe yaramaz. Gönüldeki tozlu-topraklı bilgileri yıkayıp, öbür yanda gerekli olacak bilgileri yerleştirmek gerekir; Tanrı katına bu dünya bilgisiyle çıkılmaz, oraya ancak Tanrı katından verilen bilgi ile gidilir. Melekler gibi *"Bizim bilgimiz yok; ancak senin öğrettiğin bilgiyi biliriz"* demek, en iyisidir[1].

İnsan topraktan yaratıldığı için toprağın gıdalarına daha düşkündür. İlgisi ve beslenmesi toprağa çok bağlı kaldığı sürece de perdesiz ışığı doğrudan kabul edemez; o ışık onu yakar. O, kat kat perdeler arkasına gizlenmiş olan ışığı aramalıdır. Bu ışığı görebilmek için belli bir olgunluk düzeyinde olmak şarttır. Bu bakımdan dünya bir ağaca, insanlar ise o ağacın meyvelerine benzerler. Meyveler ham olduğu zaman dallara nasıl sıkı sıkı yapışıyorlarsa, insanlar da olgunlaşmayınca dünyaya öylesine sıkı sıkı yapışırlar. *"Bir şeye sıkı sıkıya sarılmak hamlıktır, taassuptur."*[2] Olgunlaşan, tatlılaşan meyve ağacı bırakır artık, ondan alacağı bir şey kalmamıştır. İnsanın dünyaya ve dünya bilgisine böyle bakması gerekir.

Tanrı'nın yardımı ve lütfu ile insanın gönlüne gelen bilgi ve hikmet ışıkları karşısında bilginin, anlayışın, çalışıp çabalamanın hiçbir değeri yoktur[3]. Çünkü insanın bilgileri varlıklar ve olaylar yüzünden meydana gelmiştir. Oysa varlık dünyası yokluk dünyasından meydana gelmektedir ve yokluk dünyasının çok kısa bir zaman ve çok sınırlı bir mekânında görünüp geçmektedir. Dünya bilgisi; Tanrı bilgisi, yokluk

[1] Mesnevi. 3/1130.
[2] Mesnevi. 3/1298.
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 2. s.89(731).

bilgisi yanında bir hiçtir. Yokluk bilgisine ise gönülle varılır. Yokluk ancak can gözüyle görülür, gönülle anlaşılır[1].

Bilgi ve hikmet boş şeyler değildir. Dünyadaki her şey doğru, her şey iyi, her şey güzel değildir. Bir yere ulaşmak istiyorsak, bunun bazı yolları olduğunu biliriz; her yer yol değildir. Eğer her şey doğru, her yer yol olsa idi, bilgiye ve özellikle hikmete ihtiyaç olmazdı[2]. Dünya işlerinde bilgi nasıl rehberimiz oluyorsa, gönül ve din işlerinde de hikmet, öyle rehberimiz olur. Akıl nasıl varlık evrenindeki birçok madde ve olayların arkasındaki sırları anlıyorsa, gönül ve aşk da yokluk evrenindeki *"varlıkları"* ve olayları anlar.

Yüce Tanrı insana bilgi, anlayış, derine dalma ve araştırma yapma zevki bağışlamıştır. Bu nedenle insanlar durmadan bilgi peşinde koşmakta, bildiklerini başkalarına öğretmekte, başkalarının bildiklerini öğrenmeye çalışmaktadırlar. Yüce Tanrı da bu yönde insana yardım etmekte, onu her solukta yeniden yaratmakta, gönlüne ve düşüncesine her zaman yeni ve orijinal şeyler göndermektedir. Fakat Tanrı bilgisinin başlangıcı, insanın kendisini bilmesidir. İnsanın kendisini bilmesi, en değerli başlangıç bilgisidir ama ne yazık ki, insanların çoğu dünyadaki pek çok şeyleri bilmekte, kendilerine ait bilgi sahibi olamamaktadırlar.

Kendilerine ait bilgi sahibi olanlar kısa zamanda Hakk'ı tanırlar; O'nu tanıyan O'na âşık olur, O'na âşık olan da dünya bilimlerini, hem tabiat hem dünyaya ait din bilgilerini bırakarak irfana, marifete, yokluğa yönelirler. İlimden irfana, varlıktan yokluğa, duygudan duygusuzluğa geçerler. Medreselerde din bilimlerinde yükselmiş birçok kişinin, aşk yoluna girdikten sonra derslerini terk etmesi ancak böyle açıklanabilir.

Gönüller Tanrı sırları dolunca, insan "ârif" olunca bilgi gönülde kalır, dudaklar kilitlenir. Arifler sırları bilirler, fakat örterler[3]. Marifet sahibi ârif kişilerin başlangıçtan haberi vardır; onlar geleceğe yönelik korku ve ümidi de ortadan kaldırmışlardır. Bir yere mercimek ekildiğini bilen kişi orada ne çıkacağını nasıl biliyorsa, ârif de -başlangıcı bilmesi sayesinde- sonra da neler olacağını bilmektedir[4]. Arifin hayat içindeki seçimleri tam doğrudur, çünkü onu hiçbir tuzak kandıramaz. O, avcının kurduğu bütün tuzakları önceden bilip tanıyan bir av gibidir. Her tuzağa karşı Tanrı'nın kendisine gösterdiği emin yollardan geçer[5].

Dünya bilgisi ile gökyüzü sırlarının bulunduğu sınıra, yokluk ve berrak bilgi ülkesine varamayız. Çünkü dünyadaki güzelliklere bağlanan duygu ve bilgi, mekânsızlık evrenine varamaz. O marifet evrenine, o yıldızlar üstü evrene sadece ârifler varabilirler[6]. Aşka düşen, gönülleri

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 2. s.157(1263)
[2] Mesnevi. 6/1757.
[3] Mesnevi. 5/2238-2240.
[4] Mesnevi. 5/4068-4072.
Dîvan (2).s.36(483).
[5] Fîhi Mâfih. s.210.
Mevlâna'nın Rubaileri, s.194(949).
[6] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.132(65. gazel).

açılıp dilleri kilitlenen ârifler artık sözle anlatılan bilgiden halle anlatılan bilgi kademesine geçerler[1].

2.3.2. Dünya bilgisi ve din bilgisi

Yukarıda da kısaca değinildiği gibi, Mevlâna, bilgiyi genelde ikiye ayırmaktadır. Birisi varlığa ve benliğe ait, kişiye mal şan ve şeref kazandıracak, onu yüksek mevkilere çıkartacak, dünyaya hâkim olmanın bir vasıtası olacak olan bilgidir. Diğeri ise Tanrı'nın gönüllerimize yerleştirdiği, bütün insanlığın iyiliğini amaçlayan, insanı yokluk evreninde Tanrı katına ulaştıracak olan bilgidir. Ancak bu tasnifte birine *"dünya"* diğerine *"din bilgisi"* derken, bu isimlerin birinci dereceden anlamlarına saplanıp kalmamalıdır; çoğu din bilgisi artık bir dünya bilgisi olmuştur; çoğu dünya bilgisi de insanların bilgiye ulaşmalarındaki perdeleri kat kat aşmaktadır.

İnsanın bildiği bilgi, Allah'ın bilgi güneşinden sadece bir zerredir; bu bakımdan insan bilgide ilerledikçe kendisindeki boş gurur ve tamahı bırakır, bilgisizliğini, yüce Allah'ın kudretini daha iyi anlar. Tanrı katından verilen bilgi insanın gönlüne yerleşip onunla yoğruldukça insan tevazu sahibi olur; yüceliği dıştan içe geçer.

Mevlâna bu bilgi farkını anlatırken sık sık Nûh Peygamber ile oğlu Ken'an'ın hikâyesini anlatır. Nûh, olacak tufanı haber verip Allah'a inananları kendi gemisine çağırdığında oğlu Ken'an ona karşı çıkmıştı. O, yüksek tepelere çıkacağını, eğer belirtilen su tepeleri de aşarsa yüzerek kurtulacağını söylüyor ve bunun için yüzme öğreniyordu. Nûh, her ne kadar bunun tufanda bir işe yaramayacağını, çünkü bu tufanın bir tabiat olayı değil kötüleri ve inanmayanları cezalandırma tufanı olacağını söylediyse de, Ken'an, *"Baba"* dedi, *"yıllardır bu sözleri söyledin, gene de söylüyorsun; bilgisizlikle perperişan olmuşsun sen. Bu soğuk sözün kulağıma girmiyor, hele şimdi hiç girmez, çünkü bilgim var."* Ken'an babasının bu öğütlerini kendi bilgisine aşırı güvenerek, duymadı. Karısı da Nuh'un davetlerine karşı çıkıyordu. Nûh, *"Yüce Tanrım, umuyordum ki, benim eşim ve çocuklarım kurtulacak. Neden böyle oldu?"* diye yalvardı. Yüce Allah da, *"Onlar senin soyundan, senin renginden değil. Bir diş çürüdü mü, o artık senin değildir, sök at onu. Bir Ken'an için gönlünü kırmam senin, fakat durumları çok iyi biliyorum"*, demişti[2]. Tufan oldu, Nuh'un gemisine binenler kurtuldu, binmeyen her şey helak oldu. Bu dünyada kazanılmış olan bir bilgi ve hüner kâr etmedi.

Bu nedenle gerçek bilgi, Tanrı katından gelen bilgidir; birinci planda da bu bilgiye uymalıdır. Bu açıdan Mevlâna'nın ana görüşünü, *"Kâfirlik bilgisizliktir"* şeklinde formüle ettiğini görüyoruz[3].

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.372(3629)
[2] Mesnevi. 3/1310-1360.
[3] Mesnevi. 3/1372.

Dünya adamı bu dünyaya çıplak gelir, çıplak gider. Buna rağmen bir çocuğun kucağına saksı kırıklarını toplayıp mal sahibi havasıyla onlara sahip olduğu gibi, insanlar da dünya malına öyle sarılmış, bir çanak parçasını elinden alsan, ağlamaktadır. *"Bilgi elbisesi"*ni giymediği için, çocuğun ağlamasına ve gülmesine çok fazla değer verilmez, İnsan, rüyasında kendini büyük servet sahibi olarak görüp bunları koruma gayretleri gösterdiği gibi, bu dünyanın bilgisine sahip olanlar da kendi bilgileri üzerinde tir tir titremektedirler. Bu tür bilginler kendilerinde esaslı ve büyük bilgiler olduğunu zannederler; bu bilgiler bozulmasın, biz bu bilgilerle uğraşırken halk bizi alıkoymasın derler. Tanrı, bu tür kişiler için yüce Kitab'ında *"bilmezler"*[1] demiştir. Bu tür insanlar her şey hakkında fetva verir, *"caizdir, caiz değildir"* derler, *"her cevherin hassasını bilir de kendi mayasını bilmede, anlatmada sanki bir eşektir"*[2] Bu insanlar her şeyin değerini ve amaçlarını bilmiyorlar.

Bütün bilgilerin canı, bütün bilgilerin temeli insanın kendini, kendi değerini bilmesidir[3].

Yüce bilgi, varlıklar yaratılırken Tanrı'nın onların içine yerleştirdiği ve daha sonra onların gönüllerine ilham ettiği bilgidir. Bu bakımdan balarısının bal yapma, ineğin süt yapma, ipekböceğinin ipek yapma gibi bilgileri ilahî bilgilerdir. Topraktan yaratılmış Âdem'i de varlıklar arasında yücelten, Allah'ın ona öğrettiği bilgilerdir. İnsanın esas amaçlarından biri, bu Tanrı bilgisinin sütünü emmektir. Ama toprağa bağlı bedenimiz ve duygularımızın öyle topraksı, maddeci bilgileri vardır ki, insanın ağzını bağlayarak bu bilgiden süt emmeyi-engellemektedir[4]. Hattâ duygu ehlinin bilgisi, o bilginin tadını devamlı kötüleyerek ondan nefret edilmesini, iyice uzaklaşılmasını sağlamayı amaçlamaktadır.

Bazı insanlar, insanın ve diğer varlıkların sadece şekline ve maddesine bakarlar; anlamına, varlığın gizli olan esas önemli yanına bakmazlar. Maddenin birçok inceliklerini bilirler ama insanın bütünlüğü açısından maddî yönü bir hiç seviyesindedir. Maddî yönü inceleyip "gerçek budur" demek, çok büyük bir hatadır. Bir taraftan maddeye ait bilgi maddenin inceliklerini araştırırken, maddenin ötesindeki gizlilikleri algılayacak can gözünün, can kulağının v.s. de açılması gerekir. Akıllı ve bilgili insan, şekilden, maddeden öteye amacı ve anlamı da gören insandır[5].

Maddeye bağlı olan bilginin canı, özü yoktur; bu tür bilgiden bahseden sözlerin de yaprağı, meyvesi olmaz. Anlamdan bahseden sözlerde ise nûr vardır, bu bilgiler nûr ile karışmıştır, ışıktır, aydınlıktır.

---

[1] Kur'ân-ı Kerim. 30/7.
[2] Mesnevi. 3/2650.
[3] Mesnevi. 3/2653-2657; 5/563-564.
Dîvan (2). s.274(3508-3509).
[4] Mesnevi. 1/1020-1021.
[5] Mesnevi. 6/260-262.

Anlamlar üzerine yoğunlaşan düşünceye ilham gelir, keşif gelir, vahiy gelir[1].

Bazı akıllı-fikirli kişiler kılı kırk yararak içinde yaşadığımız madde evrenini incelemeye çalışırlar, incelemelerini de yaparlar ama yüce Tanrı anlayış vermezse, aşk vermezse kılı kırk yararak da, göğün yüceliklerine çıkarak da anlamlara ulaşılamaz. Çünkü anlamlar gizlidir; kafadaki bir düşünceyi, bedendeki bir canı, resimdeki bir güzelliği bulamadığın gibi, bakış açısını değiştirmezsen, duyulan can duyusu haline getiremezsen anlamları yakalayamazsın.

Mevlâna, insanları üç gruba ayırır:[2]

1) Görünüşte insan, anlam bakımından ise meleklere katılmış her türlü nefis isteklerinden kurtulmuş olanlar.

2) Tamamen nefsin ve duyuların, arzuların hizmetine girmiş insanlar. Bunlar gönlü ve bilgiyi de nefsin emrine verdikleri için hayvanlardan da aşağıdadırlar. Bunların bilgileri de bu dünyaya yöneliktir, gönülleri hastadır; bu hastalık aklın daha da kötü işler için kullanılmasına neden olur.

3) Aklın nefis ile çarpıştığı insanlar grubu. Bu tür insanlarda doğru yolu bulma ile nefse uyarak hayvan gibi yaşama eğilimleri savaştadır. Bu, Mecnûn ile devesine benzer; Mecnûn Leylâ'sına kavuşmak için deveye binip o yöne doğru deveyi yürütür, yolda Leylâ'nın aşkı ile kendinden geçer, yuların gevşediğini anlayan deve de geride kalan yavrusunun yanına döner. Derken Mecnûn kendine gelir, deveyi tekrar çevirir, ama yolda tekrar kendisinden geçince deve geri döner; bu böyle sürüp gider. Üçüncü grup insanlar da gerçeğe gitmede ve nefse uyup hayvanca yaşamada bu ikili gibidir.

Medresede öğretilen bilgiler dünya işlerinin parçalanmışlığını, sebepliliğini yansıtırlar. Marifet ise parçalı değil, dünyayı bir bütün olarak görebilmektir. Dünyaya bağlı insanlar biri iki görürler; Tanrı bilgisine ulaşmış kişiler ise tam tersine, ikiyi bir görürler[3].

Bu varlık dünyası sebeplere dayalı olarak yaratılmıştır; her şeyin oluşunun bir takım sebepleri ve her olayın bir takım sonuçları vardır. Bu dünyanın bilgisi de her şeyin nedenlerini ve sonuçlarını bilmeye dayanır. Sebebi bilinen bir hastalık kolayca iyileştirilebilinir, ama sebebi bilinmezse tedavinin nereye yöneleceği belli olmaz; çünkü yüzlerce ihtimal ortaya çıkar. Dünyada bilgisizliği gidermenin en pratik yolu sebepleri araştırmak ve sebepleri bilmektir[4].

Ancak bu dünyadaki sebepleri yaratan, sebepler meydana getiren varlıkları ve olayları yaratanın da Tanrı olduğu unutulmamalıdır. Tabiat olayları sebeplere bağlıdır amma Tanrı'nın yaratması sebeplere bağlı

---

[1] Mesnevi: 5/2480-2495.
[2] Mesnevi. 4/1505-1560
[3] Mevlâna'nın Rubaileri, s.55(261), 195(954).
[4] Mesnevi. 4/271-273.

değildir. Sebepler, arayanlar içindir. Tabiatta her şey yolunca-yordamınca, sebep-sonuç zinciri içinde olur. Ama insan hiç bir zaman bu sebepler zinciri içine sıkışıp kalmamalıdır. Sebepleri yaratan yüce Tanrı, gerekli gördüğü her an ve her noktada sebepler zincirini kırıp sebepleri ortadan kaldırabilir. Ama gerekli görmediği durumlarda yüce Tanrı, sebeplerle iş görür. Çünkü sebep olmasa dünyada yaşayan canlıların hayatları imkânsız hale gelirdi. Onlar hayatlarını sürdürürken genelde sebep-sonuç sıralanışını yakalayıp ondan faydalanmaya çalışmaktadırlar ve bu, onların hayatlarını da büyük ölçüde kolaylaştırmaktadır. Sebep-sonuç ilişkisi, dünyada yaşayan ve olaylardan bir şeyler akıl edebilen insanlar için bir şeyler yapabilme ve rahat bir yaşama imkânı sağlar. Ama öte taraftan, insanın bu sebeplere körü körüne bağlı olması, onlara gereğinden fazla değer vermesi, gerçeğin algılanmasına ve değerlendirilmesine engel olabilir. İnsanın duyu organları ve anlayışı gerektiğinde sebepleri ve vasıtaları delerek, onların arkasında ve onları yaratan yüce Tanrı'nın gücünü görebilmelidir. Yoksa insanların kurduğu, sebep-sonuç bağları bir hayal örgüsü olmaktan başka bir işe yaramaz, insanı hayal içinde, gaflet içinde yaşatırlar[1].

Sebeplere bağlanmak, insanın görüşünü sınırlar. Değil mi ki insan evrenin bir parçasıdır, evren gibi durmadan değişmekte, Tanrı'nın iradesine kapılıp gitmektedir; kendisinin bir parçası olduğu bu evreni duyu organlarıyla anlayamaz. Kendi çevresinde biraz çok dönse, ev ve çevredeki her şey ona dönüyor gözükür, gemide giderken kendi duruyor, kıyıdaki kara parçaları gidiyor sanır; bir darbe veya hastalıktan dolayı gönlü daraldı mı, bütün dünyayı daralmış görür veya istediği şeyler olur, gönlü neşelenirse bütün dünyaya iyimser bakar. Maddeye ve olaylara bakmayı bilmezsen, bütün dünyayı hattâ bütün evreni bile dolaşsan şekilden, renkten, kokudan başka hiçbir şey bulamazsın. Bir büyük şehire bir öküz gelse ne görür, ne arar orada? İnsan da böyledir; o da bu evrende ne görmekte, ne aramaktadır. Eğer öküz gibi sap-saman, yiyecek bir şey arıyorsa, insanın büyük bir kısmı eksik kalır. İnsanın nefisten, duyudan, maddeden öteye bir şeyler görmesi gerekir; sebeplerin ortadan kalktığı *"Allah'ın geniş yeryüzüne"* ulaşması gerekir[2].

Bu dünyanın bilginleri, bu dünyada olup bitenleri, sebepleri arayarak, maddeleri ve olayları tahlil ederek, belirtileri ölçerek öğrenirler; bu belirtiler olmadan bir şey bilmezler. Olgun kişiler ise tâ uzaktan varlığın içine girerler, olaylar daha olup bitmeden çok önce olayların sebeplerini ve sonuçlarını görürler[3].

Yüce Tanrı'nın evrenleri, maddeleri, olayları yaratması her türlü hikmetten ve her türlü sebepten ötededir. İnsanların sadece sebepleri görmesi çocukluktur, sebeplere saplanıp kalması bilgisizliktir. Gönlün sebeplere akması, sebebi sebep edenden gaflette olmak demektir. Sebepler, yüce Allah'ın sanatıdır. Bu dünya sebepler dünyası olduğu için

---

[1] Mesnevi. 5/1537-1555
[2] Kur'ân-ı Kerim. 4/97; 29/56; 39/10
Mesnevi, 4/2368-2381.
[3] Mesnevi. 4/1794-1801.

birçok canlının bu sebeplere göre davranması hoş görülür; ama insanın -yaratıkların en yükseği olarak- bu sebepleri aşması beklenir[1].

Umulur ki, sebeplerle eserler arasında bir benzerlik olsun, aralarında mantıkî bir bağ bulunsun. Oysa öyle midir? İşçilerin ücreti zor çalışmanın ve alın terinin urludur; ikisi birbirine benzer mi? Birisi, kendisine çok tatlı gelen bir suç işlemiştir; cezası hapis veya dayaktır. Erlik suyu, çocuğa, insana benzer mi hiç? Şeker kamışı ile şeker arasında ne bağlantı görebiliyorsun? Sebepler eserlere benzemez ve yüce Tanrı'nın bu sebeplerin yerine o eserleri nasıl getirdiğini kimsecikler bilmez[2]. Sebeplerin pek çoğuna insan vesile olur, sebepleri istediği yöne çevirebilir. Erlik suyu onun emrindedir, isterse bir soy-sop başlatabilir. Ama yukarıdan bakıldığında evrendeki her olayın ve her varlığın, yüce Tanrı'nın iradesini yerine getirdiğini de unutmamak gerekir.

Sebepler üzerinde araştırma yaparken şuna dikkat etmelidir. Her sebebin doğurduğu bir sonuç, hemen başka bir şeyin sebebi haline gelir; dolayısıyla sebep-sonuç zinciri sonsuz bir zincir halinde devam edip gider. Öte yandan bir olayın birçok sebebi olabileceği gibi, bir tek sebep de birçok olayları doğurabilir. Sebep-sonuç zincirinin içine düşmek, içinden çıkılması zor bir girdaba düşmek gibidir; bir yandan bir düğüm çözülürken başka bir yandan tekrar düğümlenir.

> *"Sonucu olmayan, bir iz bırakmayan her delil boştur; sen kendi sonucuna bak.*
>
> *Yapanı ancak yapılanla gördün, iktirânî kıyasla yetindin.*
>
> *Felsefeci vasıtaları çoğaltır durur; temiz er ise, tersine, delilleri bırakır gider."*[3]

Kendini nedenlere ve delillere kaptıran ondan kurtulamaz, çok dolambaçlı bir yola düşer ve labirentten kurtulup gerçeğe ulaşamaz. Akıllı ve olgun kişi ise nedenlerden ve delillerden kaçarak, görünen hayallere kapılmamaya çalışarak anlamlar üzerinden gerçek bilgiye ulaşmaya çalışır.

Sebepler de renk, şekil, koku gibi yüce Tanrı'nın gerçek üzerine çektiği perdelerdendir. Perdesiz olarak gerçeğin gücüne dayanmaya insanlar muktedir değildirler. Kaldı ki, varlıklar gerçeği çıplak olarak görselerdi, dünyanın gerçekleşmesi ve işlemesi, Tanrı'nın iradesinin gerçekleşmesi mümkün olmazdı. İnsanlar ve diğer varlıklar şekillere, renklere, kokulara, sebeplere bakarak bu dünyanın işleyişine katılıyorlar. Yoksa olayların öncesini ve sonrasını, maddelerin aslını bilselerdi, bu

---

[1] Mesnevi, 3/3153-3159
Dîvan (2). s.185(2346).
[2] Mesnevi. 3/3447-3464.
[3] Mesnevi. 5/567-569.
Bak ayrıca: Dîvan (2). s.374(115. gazel)

dünyanın işleyişine gönüllü olarak katılmazlardı. Azrail, "insan" gibi meleklerden bile üstün varlıkların canlarını almaktan çekindiğinde, Allah ona müsterih olmasını, ölümün insanlara çeşitli sebeplerle geleceğini, insanların sebeplerle uğraşacağını ve kendisine yüklenmeyeceklerini açıklamıştı. Yalnız mutsuzluğu doğuran ölüm, hastalık, kayıplar, başarısızlıklar değil; sevinç doğuran başarı, sağlık, doğum gibi olayların da bir neden olduğunu çoğu zaman düşünemeyiz. Önemli olan, Tanrı'nın iradesidir; sebepler o iradenin gerçekleşmesinin vasıtaları ve perdeleridir. İnsan akılsız ve ham olunca sebeplerden kendini kurtaramaz; oysa göz ve gönül olgunlaştı mı sebepleri değil temeli, özü görür; hem de dosdoğru görür[1].

İnsan bilgilerinin büyük bir çoğunluğu zanlar üzerine kurulmuştur. Zanlar kendi içlerinde, gerçeği aksettirme durumlarına göre çeşitli kademelere ayrılırlar; zan kuvvetli oldukça, yakîn bilgiye daha da yaklaşmış olur. Bütün doğru zanlar, yakînden süt emerler ve onunla beslenirler. Zanlar bu şekilde büyüyüp gelişerek kesin olan yakîn bilgi düzeyine ulaşırlar. Bunun yanında, gerçeğe hiç bir zaman ulaşamayacak yanlış ve bozuk zanlar da mevcuttur. Eğitim ve bilgi kazanma, zanların düzelmesine ve doğru zanların gelişmesine hizmet etmelidir[2].

Bilgilerimizin büyük çoğunluğu, başkalarından öğrendiğimiz bilgilerdir. Bu, ışığı olduğu gibi değil, bir takım renkli camlar arkasından görmek gibidir; başkasının mumu ile aydınlanmak demektir. Oysa ışığı camsız görmeye çalışmalı, başkalarının eğreti mumu ile aydınlanmak yerine kendi içimizdeki mumu yakmaya çalışmalıyız. Bunun için Tanrı'ya şükredip sürekli çalışmak gerekir[3].

Bir şeyi örnek ve taklitle bilme ile o şeyin nasıl olduğunu doğrudan bilme arasında büyük bir fark vardır. Bir insandaki ağrının, sızının, acımanın dışarıda bir takım belirtileri görünür, ama o üzüntü veya neşenin nasıl bir şey olduğunu ondan başka kim bilebilir? Çocuk, cinsel birleşmenin ne olduğunu nereden bilsin? Eğe bunu ona anlatmak istersen "helva gibidir" diyebilirsin, fakat o tat helvaya benzer mi hiç? Dünyanın birçok gerçekleri karşısında insanlar da tıpkı çocuklar gibidir. Bu nedenle, anlayamadıkları pek çok şeyler, onlara örneklerle anlatılır. Ancak örnekle anlatılan bir şeyi dinleyip de daha sonra "Ben bunu biliyorum" demek, -yalan değildir ama- gerçeklerden de ne kadar uzaktır. Meselâ, birisine Nûh Peygamber'i bilip bilmediğini sorsak, o, okuduğu birçok kitaba ve işittiklerine dayanarak bunu bildiğini söyleyecektir. Ama o kişi, Nûh Peygamber'i ve onun çevresinde cereyan eden olayların aslını, tam gerçeğe uygun bir şekilde nereden bilecektir?[4]

Bir şeyin hem yanlışlanabilir hem de doğrulanabilir olması, varlığın zıtlardan meydana gelmiş olmasındandır. Sadece varlıklar bakımından değil, olaylar bakımından da bu böyledir. Meselâ, *"Attığın*

---

[1] Mesnevi. 5/1683-1709.
[2] Fîhi Mâfih. s.206-207
[3] Mesnevi. 5/989-993
[4] Mesnevi. 3/3636-3650.

zaman sen atmadın" âyetinde hem sen attın deniyor hem de sen atmadın deniliyor. Burada insanın hareketleri ile Tanrı'nın iradesi birleştiğinde böyle bir durum ortaya çıkıyor. İçinde yaşadığımız madde ve olgu gerçeğini Tanrı'dan başka hiç kimse bilemez; araştırmalar, incelemeler, parçalamalar, birleştirmeler, çok çeşitli sekilerdeki sınamalar bu gerçeklik kademelerinin birkaçını bile geçemez. Bu, insanın Nuh'u bilmesine ve bilmemesine benzer[1].

Ancak buna rağmen insan bu dünyada, şu veya bu doğruluk derecesinde, şu veya bu yollarla elde edilmiş bilgilere dayanarak yaşamak zorundadır. İnsanın içinde uçup duran zanlar tam doğru bilgi seviyesine ulaşınca kanatları ayak olur, sağlam temeller üzerinde yürümeye başlar. Deneme ve sınama yoluyla elde edilen bilgi zanlardan üstün, ancak tam doğru bilgiden aşağıdır. Bunlar, dünyanın çeşitli aldatıcı görünüşleriyle bir oyalanmadır.

> *"Çoğalmak ve çok görünmek çabaları sizi o kadar oyaladı ki... Hayır, öyle değil, yakında bileceksiniz... Dikkat edin, şayet yaptığınızın sonucunu kesin olarak bir bilseydiniz?..."*[2]

Bilgiden amaç, bir görüşe sahip olmaktır. Zandan ancak hayal doğar, bilgiden ise görüş ve inanç doğar. O halde, dünyada aldatıcı pek çok şeyle oyalanmadan doğru bilgiyi doğru görüş haline getirmek gerekir[3].

Taklit yoluyla bilgiye sahip olanlar binlerce söz söyler, binlerce delil getirirler; ama bunların canı, özü yoktur. İnsan, bilgiyi kendi içindeki nurla birleştirmezse o bilgi kendine de mal olmaz, etrafa da ışık vermez. Eğreti düşünce ile bir yere varılamaz. Bu, korkak bir kişinin eline keskin kılıç vermeye benzer; kılıç onun elinde bir şeye yaramaz. Esas olan dış görünüş değil işteki ışık, içteki sevgi, içteki yiğitliktir[4].

Her alanda olduğu gibi bilgi alanında da insanın kendine güvenmesi gerekir. Çünkü o, yaratılmışların en yücesi, en değerlisidir; her şeyin madeni odur.

> *"İnsan cevherdir, gökyüzü ise ona arazdır; her şey parça-buçuktur, basamaktır; her şeyin amacı ise insandır.*
>
> *Akıl da, tedbirler de, fikir de sana kuldur-köledir; ama sen neden böylesin, niçin kendini ucuza satarsın?*

---

[1] Mesnevi. 3/3659-3669
[2] Kur'ân-ı Kerim. 102/1-5
[3] Mesnevi. 3/4100-4126
[4] Mesnevi. 5/2485-2510

Sana kulluk etmek bütün varlığa farzdır; böyle bir inci, böyle bir cevher nasıl olur da arazdan bağış ister?

Kitaplardan bilgi elde etmek istiyorsun; yazık! Helvadan tat almak isteğindesin; vah vah.

Bir bilgi denizisin ki, bir nemde gizlenmişsin; üç karışlık bedende bir evren gizlenmiş-gitmiş."[1]

O halde insanın bu dünyadan yardım istemesi gerçekten anlamsızdır. O kendisi bir güneş iken bir zerreden yardım istemektedir. Neliksiz-niteliksiz, bütün evrenlere hâkim bir can iken, bu dünyaya, bu dünyanın neliğine-niteliğine mahpus olmaktadır. Bu dünyadaki insan, tutulmuş bir güneşe benzemektedir.

Gerçek birdir, ancak onun bir benzeri ve birçok zıddı vardır. Taklit yoluyla bilgi sahibi olanlar tek olan gerçekle onun benzerlerini birbirine karıştırırlar.

"Dünyanın direği taklittir ama her mukallit de sınama yüzünden rezil-rüsva olur gider."[2]

İnsan gerçeğe ulaşınca taklide ihtiyaç kalmaz. Gerçeklerden bilgisiz olan insan, satranç oynayan kişilere benzer; atla-askerle oynar, onları korur, onların kazanmasına sevinir, elden çıkmalarına üzülür. Şekillerle bu kadar zahmet çekip baş ağrıtmaya gerek yoktur. Eğer anlamlara bakılırsa, eğer işlerin başı ve sonu bilinirse düşünüp üzülmeye gerek yoktur. Ama insan olayların ve varlıkların başını ve sonunu bilmezse, şekilden, renkten öteye geçip anlamlara ulaşamazsa, korkulacak olan budur.

İnsanların kurtuluşu, ilâhî bilgi ile olur; bu dünyanın bilgisine eni-konu güvenilemez. Çünkü

"Yazı, kışı sırayla değildir o padişahın; şu anı bana kış yapar, sana yaz.

Tapısında dikenle gül birdir; tikenin ucuyla birini yaralar, öbürüne tikeni güllük-gülistanlık eder.

Kim suya kaçar sığınırsa su, emriyle ateş kesilir; fakat onun sevgisiyle ateşe atılana ateşi reyhan haline getirir.

---

[1] Mesnevi. 5/3576-3580.
Mevlâna'nın insana güveni ve ona verdiği değer çok büyüktür. Bak meselâ, Dîvan (2). s.265-266(53. gazel), 450-451(48. gazel), 500-501(28, gazel), 503-504(31. gazel).

[2] Mesnevi. 5/4054.

Ben, şu kuvvetli delile dayanıp söylüyorum; delilim baştanbaşa şüpheden ibaret bile olsa, O, o şüpheyi delil eder."[1]

İnsanlar niçin şaşırır ki, O her ölüyü diri, diriyi ölü haline getirmektedir; her an şeytan insan, insan şeytan olmaktadır. Yüce Tanrı, bütün varlık aynasının özüdür; küfür de onun buyruğu iledir, iman da.

"Tanrı tapısında kendisini hiç bir şey bilmez sayan her şeyi bilir, anlar;

Fakat ona karşı bilgi satmaya kalkışanı, gayreti, hiç bir şey bilmez bir hale koyar.

Bu bilgi, bu taklit, bu sanı senin için bir ekmek tuzağıdır; iyiden iyiye görgü halindeki bilgiyi ancak Kur'ân'ı belleten verir; kim verdiyse bu bilgiyi o bilir."[2]

İnsanların çoğunun bilgileri de, inanışları da taklide dayanır. Taklit de insanın gözünü ve gönlünü gerçeklerden hayallere çevirir. Halbuki Hakk'ın her an tazelenen yaratmasına karşı hayallerin ne değeri olabilir? Yokluk dünyasından her an kervan kervan somut varlıklar geliyor; alıştığımız, gitmez sandığımız birçok varlık da yokluk dünyasına gidiyor. Varlık ile yokluk arasındaki bu ana caddedeki geliş-gidiş trafiği hiç durmuyor. Kendimizi bir yerde oturmuş sanıyoruz; iyi bak, bir yanda otururken bir yandan da gidiyoruz. O halde bir yolcuyuz biz; yol halinden ziyade menzile, varacağımız yere göre kendimizi ayarlamalıyız. Bunun için de hayalden, zandan, vehimden kurtulmalıyız[3].

Bizim bilgimizi tek doğru bilgi, bizim aklımızı tek doğru akıl olarak kabul etmek hatalıdır. Hızır'ın kendi aklına ve bilgisine uygun işlerini, Musa'nın aklı kabul etmemişti de, ona kızıp soru üstüne soru sormuştu. Musa'nın aklı bile bazı gizli işler karşısında körleşir kalırsa, öteki insanların aklı ve taklit bilgisi ne olur ki?

“Taklitten doğan bilgi satış içindir; bu bilginin sahibi, müşteri buldu mu bir hoşça satar bilgisini. Fakat gerçek bilginin müşterisi Tanrı'dır."[4]

O halde insanlar taklit bilgilerle kendilerini oyalamamalı, Tanrı katında değeri olan gerçek bilgileri aramalıdırlar. Bunun için ihtiyacı olan bütün uzuvları ve gerekli desteği, Tanrı ona vermiştir.

Bütün varlık evreni ve bu evrenin içindeki varlık, Tanrı'nın yürüyüp giden varlık denizinde çer-çöp gibidir. Bu nedenle insanın,

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.415(3993-3996)
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.416(4004-4005).
[3] Mesnevi. 6/2776-2795.
[4] Mesnevi. 2/3269-3270.

madde dünyasının gafletine dalmaması, Tanrı'nın verdiği aydınlıktan başka aydınlık aramaması gerekir. Çünkü Tanrı'nın verdiği özdedir; taklit ile öz arasında o kadar büyük anlam farkı vardır ki! Bülbülün ve diğer kuşların ötüşünü aynen taklit etsen, bülbülün gülle ne işi olduğunu, diğer kuşların ne dediklerini nereden bileceksin ki? "Biliyorum" desen bile, bu biliş zandan meydana gelir; tıpkı sağırların başkalarının dudak hareketlerinden bir şeyler anlamaya ve genelde de zanlarına göre bir şeyler çıkarmaya çalışmaları gibi[1].

Bir sağır, hasta olan bir komşusunu ziyarete gitmişti. Konuşma sırasında karşısındakinin ne dediğini işitemediği için ağız ve yüz hareketlerine bakar, ona uygun nezaket sözleri söylerim, diye aklından geçiriyordu. Öyle de yaptı; ancak konuşma öyle gelişti ki, her sözü hastaya bir beddua yerine geçti, hastanın moralini iyice bozdu. Kendi aklı sıra iyilik yaptığını sanıyordu, oysa iş tersine idi. Bu bakımdan, dıştan bakma ve onlardan bazı şeyler çıkararak kıyaslara girişme, insanı büyük hatalara sürükler. Tanrı ışığına karşı kıyası ortaya çıkaran İblis'tir. O, ateşten olan kendisi ile topraktan olan Âdem'i kıyaslamıştı da, yüce Tanrı, "Hayır, soy-sop yok" demişti[2]. Çünkü Nûh Peygamber'in oğlu yolu azıtanlardan olmuştu da, Ebu Cehil'in oğlu apaçık müslüman olmuştu... İnsanlar nedense, sadece görünüşteki anlamı üstün tutarlar; ondan sonra buradan hayallere girişerek buldukları hayalî gerçeği gerçeğin ta kendisi sayarlar. Ses ve şekil bakımından öğrenilen bilgiden kıyaslara girişerek yeni bilgiler üretmeye çalışmak, birçok yanlışların ortaya çıkmasına neden olur[3].

İnsan kısacık bir zaman ve küçücük bir mekân üzerinde oyun oynayan çocuklara benzer. Bilgisizliğinden dolayı kendisini yüksek görmektedir. Hareketlerini zanlar yönlendirmektedir, hangi zan gerçeğe daha yakın görünüyorsa, ona uymaktadır. Oysa gerçeğe karşı her zan faydasızdır, güneş doğunca her şey ortaya çıkar. Tanrı'nın vahyi de, vehimler, düşünceler, duygular, anlayış ve zanlar üzerine doğan bir güneş gibidir. O güneş doğunca, her şey ne ise, bütün doğruluğu ve yanlışlığı ile ortaya çıkar. Tanrı'nın gönüllerimize doğan bilgisi, bizim için bir taşıyıcı ve yardımcı iken, duygularımızla elde ettiğimiz bilgiler her yönden bir yük olur. Allah'ın bilgisi vasıtasız olarak gelir ve kalıcıdır, öbür vasıtalardan aldığımız bilgi ise adlara ve sıfatlara. Ad ve sıfatlardan ise gerçek ortaya çıkmaz, sadece hayal çıkar[4].

İnsanlar bugün dünya bilgisini de, din bilgisini de bir amaç haline getirmişlerdir. Bu bilgiye sahip olmak sadece insanın benliğini, bencilliğini geliştirir; ona şan-şeref ve varlık sağlar. Tanrı'nın bize verdiği bilgi ise gönlümüze iyice yerleşir, silinmez ve insanı, insanlığı gerçeğe yaklaştıran, yerini ve seviyesini bildiren, insanın mutlu ve huzurlu bir varlık olmasında daha faydalı olan bilgidir.

---

[1] Mesnevi. 1/3369-3408
[2] Kur'ân-ı Kerim. 23/101.
[3] Mesnevi. 1/3420-3424.
Bak özellikle Dîvan (2). s.315(4050-4053).
[4] Mesnevi. 1/3455-3469.

İnsanın aklı definedir, bilgisi de bir araz değil cevher olmalıdır. Bu bilgi taklitten meydana gelmemeli, bellemekle elde edilmemeli, yiyecek ve içeceğe yönelik olmaktan ziyade insanın içini aydınlatmalıdır. Dünya aşağılıktır, dünyanın bilgisi de aşağılıktır. İnsanın ışıktan kaçmaması, ışığa koşması gerekir. İnsan bilgisinin onu kurtarması, Tanrı tarafından beğenilmesi, Tanrı huzurunda uygulamaya konması gerekir. *"Sözde kalan bilgi, cansızdır."*[1] Bilgiyi içerden kaynatmak gerekir, oysa insanlar hep dış görünüşlerle uğraşıyorlar.

Korkak bir adam heybetli elbiseler giyinerek ve korkunç silâhlar kuşanarak soylu bir ata binmiş, ormanda dolaşıyordu. Gene onun gibi giyinmiş bir okçu ondan korkarak okunu takmış, yayını germiş. Adam, *"Sakın oku atma, cüssem çok zayıftır, ben sana zarar verebilecek kadar yiğit bir kişi değilim"*, diye bağırmış. Okçu zaten ondan daha korkak; *"İyi ki söyledin, yoksa korkumdan oklayacaktım seni*", demiş. Bu hikâyede olduğu gibi, insanlar dış görünüşleriyle sürekli kendilerini gizlemede; dışarıya, olduklarından farklı görünmektedirler. Oysa böyle düzenle, sahte bilgilerle uğraşacaklarına, melekler gibi "Tanrım, bellettiğin bilgiden başka bilgimiz yok" itirafında bulunmaları daha hayırlıdır[2].

Bilgi sadece dünya bilgisi değildir; hattâ Mevlâna'ya göre, özellikle dünya bilgisi değildir. Hz. Muhammed, *"İki haris vardır ki, hiç doymaz: dünyayı isteyen ve bilgiyi isteyen"*, buyurmuştur. Burada dünyayı isteyen de bilgiye sahip olarak dünyayı elde edeceği için, Mevlâna, buradaki bilgiyi, dünya ile ilgili olmayan bilgi olarak yorumlamaktadır[3].

Dünya bilgisini bu dünyada kazanabiliriz, ama bu dünyanın ötesiyle ilgili bilgilerin "Tanrı katından bildirilmiş", O'nun tarafından öğretilmiş bilgiler olması gerekir. Yahut da bu dünya gerçek anlamlara ulaşmak için bir vasıtadır. İnsan buradaki gerçeklik kademelerini aşıp da esas anlamlara ulaşabilirse, Tanrı da onun gönlünü açacak, genişletecektir. Oysa biz gönlümüzü bu dünyanın durmadan değişen hallerine açıyor, oradan bilgi elde etmeye çalışıyoruz. Gönlümüze Tanrı katından bir kaç gül aldıktan sonra o kapıyı hep kapalı tutuyoruz. Oysa Allah insanı yaratırken, onu bilgiyle dost olarak yaratmıştır. Bu bilgi, bu dünyanın bilgisi değil, Tanrı yolunun bilgisidir[4].

İnsanda iki türlü akıl vardır: birisi çalışarak kazanılan ve geliştirilen akıl, diğeri de Allah'ın ihsan ettiği akıl. Birinci tür akıl kitaplardan, öğretmenlerden ve tecrübelerden kazanılır. Bu tür bilgiler bizde genelde ezber bilgiler olarak yer alır ve bizi bu dünyada belli basamaklara da ulaştırır. Can içindeki Allah ihsanı akıl ise gönüldeki bilgi suyunu coşturur, kaynatır. Öğretim yolu ile elde edilen bilgi,

---

[1] Mesnevi. 2/2437.
Dîvan (2). s.214(2714-2716).
[2] Mesnevi. 2/3167-3179
[3] Mesnevi, 6/3895-3897.
[4] Mesnevi. 4/1520-1521.

dışardan insanın içine akan nehire benzer, bu nehir kesildi mi içerisi kurur. Gönüldeki aklın bilgisi ise, kaynağı içerde olduğu için hiç bir zaman kurumaz[1].

Bilgiyi yaratan, düzenleyen yüce Allah'tır; bu bakımdan bütün bilgilerin kaynağı O'dur. İnsanlar ancak onun koyduğu ilâhî ve dünyevî yolları, sırları bilebilirler. Bu bilmede de insanlar kademe kademe sıralanırlar. İnsan bilgide ne kadar yükselirse, bilgi ile Allah arasındaki bağlantıyı, bilginin kaynağını daha iyi bileceği için daha mütevazı olur. Bu anlamda insan yükseldikçe alçalır. Oysa bilginin alt seviyesindeki kişiler, bilginin kendi içindeki gücü ve bilgiyi bilenlere verdiği güç ile şımarırlar ve kendilerini yüksek görmeye başlarlar. Bu nedenle, insanları bilgi yolunda mümkün olduğunca ilerletmek gerekir.

Yüce Tanrı sadece insanlara değil, yarattığı her varlığa bir akıl vermiştir ve O'nun iradesiyle cereyan eden bütün olayların da bir mantığı vardır. Başka türlü akılsız ve mantıksız bir yaratma, kontrolsüz bir olaylar zinciri zaten Tanrı'nın yüceliğine ve Tanrılığına yakışmazdı. Akıl ve bilgi bakımından bu kadar cömert olan, taşa, sopaya bile bir bilgi veren yüce Tanrı'nın en çok bilgi verdiği varlığın da insan olduğu düşünülürse, insanın evren içindeki değeri ve görevi daha iyi anlaşılmış olur.

Mevlâna, dünyada çalışıp öğrenerek elde edilmiş bilgiyi "bedenler bilimi", öldükten sonra gerekli olacak bilgiyi de "dinler bilimi" olarak adlandırmaktadır. Başka bir deyişle, "ene'l-hakk" bilimini bilmek bedenler bilimi, "ene'l-hakk" olmak ise dinler bilimidir[2]. Ateşi, ışığı bilmek ayrı, bir nûr içinde yaşamak ayrıdır. Mutlak olan bir gerçek ve bir görüş vardır; onun dışındakiler ise hayaldir. Gerçi hayalden hayale fark vardır; herhangi bir kişinin bir ev tahayyül etmesiyle, binlerce ev çizmiş ve yapmış olan bir mimarın ev hayali birbirinin aynı değildir. Ama hayaldeki ev ile yapılmış-bitmiş ev arasında da büyük bir gerçeklik farkı vardır. Hayaller arasında farklar olduğu gibi görüşler arasında da farklar vardır. Birbirinden farklı karanlıklar içinde yedi yüz hayal perdesi vardır, aydınlıklar içinde gerçeğe tekabül eden yedi yüz de nûr perdesi vardır[3].

Mevlâna dünya bilgisini, bedenler bilgisini değil, Tanrı bilgisini istemektedir.

> *"İlmim de O'nun kabul ettiği ilim ancak, amelin de; bundan başka makbul olan bilgiden de bezmişim, ibadetten de."*[4]

Bütün bilgi ve hüner, vahiy ile başlar; akıl, daha sonra esası vahye dayanan bu bilgi ve hünere bir şeyler katar. Akıldaki anlama ve belleme

---

[1] Mesnevi. 4/1960-1968.
[2] Fîhi Mâfih. s.347
[3] Dîvan(1). s.367(2838), 369(2868), 380(2988).
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s.280(3293).

gücü de Tanıdandır. Akıl, bir fen sahibinden bilgi almasa, bir ustadan san'at öğrenmese kendi kendine bu bilgi ve hünerleri çıkartabilir miydi?[1]

Ustaların birçok hüneri, birçok oyunu vardır; ustasından öğrendiği bazı hünerlerle hemen bir şeyler yapmak isteyenler hüsrana uğrar. Bu nedenle her hüner ve bilginin daha üstü, daha yükseği olduğu unutulmamalıdır. İnsan, hünerlerine kapılıp sınanmalara düşmemelidir; böyle yapanlar Tanrı'nın kahir gücü ile cezalandırılır[2]. Hüneri olgunlukla birleştirmek gerekir, hüner sahibi en baştan kendi gücünü ve güçsüzlüğünü bilmelidir. Yüzme bilmeyen bir adam denize atlarsa boğulur, ama "yüzme biliyorum" diye, Ken'an gibi Tanrı emirlerine karşı çıkmak da hüner sahibine bir şey kazandırmaz.

> *"Olgun kişide olan bilgisizlik bile hüner kesilir, fakat olgun olmayan kişide bilgi bile bilgisizlik olur gider."*[3]

Bu dünyada asıl olan olgunluktur; Tanrı'nın san'atta ve bilgide ustaya, örneğe ihtiyacı olmadan devamlı yarattığı halde, insanların hem bilgi oluştururken hem san'at geliştirirken, bunları öğretirken mutlaka örneğe, uyarıcıya, duyumları meydana getirecek şekil ve olaylara muhtaç olması gibi.

İnsan gene bilmelidir ki, varlıklar da, insanlar da bilgi ve hünerde O'na doğru kademe kademe sıralanırlar. Bu sıralamada her insan mütevazi olarak kendi yerini bilmelidir. Tanrı kâtına veya Tanrı bilgisine bizden daha yakın, öyle ermiş kişiler vardır ki, insanlara bazı şeyleri hem hatırlatmaya hem unutturmaya güçleri yeter. Bunlar unutturma yolu ile görüş kapısını kapadılar mı, artık hünerin de olsa bir işe yaramaz[4]. Yüce Tanrı da çoğu kez insanların yapmasını istemediği şeyi onlara unutturur. Bazen de insan gaflete düşer ve kendisi unutur. Bilgiyi, hem de Tanrı katından verilen değerli bilgileri unutma, insanda şaşkınlık, gevşeklik ve yanılma doğurur. *"Unutup işlediklerimizden dolayı suçlu sayma bizi."*[5]

Dünyada bütün varlıklar belli bir iş için yaratıldığı gibi, insanların her biri de belli bir amaç için yaratılmış ve onun bilgisi onun gönlüne verilmiştir. Kişinin gönlü hangi işe akıyorsa onun bilgisini ve hünerini öğrenir[6]. Ama yüce Tanrı istemezse, *"en sağlam bilgiler bile yolunu şaşırır, en güçlü hüner ve marifetler bile kırılır gider."*[7]

Hüner gibi, bilgiye yakın olan bir başka biliş alanı ise *"görüş"*tür. Çeşitli hünerlerde olgunlaşmış bir Buhârâlı, bilgiyi bir kenara bırakmış, görüş derdine düşmüştü. Çünkü görüş bilgiden üstündü ve bu yüzden

---

[1] Mesnevi. 4/1295-1300.
[2] Mesnevi. 6/2507-2511.
[3] Mesnevi. 1/1621.
[4] Mesnevi. 1/1684-1685.
[5] Kur'ân-ı Kerim. 2/286
[6] Mesnevi. 3/1619-1620.
[7] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. 8.139(1244).

kendince bazı marifetleri olduğunu sanan kişilere tatlı gözüküyordu[1]. Bilginin amacı "tam inanç", tam inancın amacı da apaçık görme ve görüş sahibi olmadır. Zandan nasıl hayal doğuyorsa, tam inançtan da görüş doğar[2]. Ancak görüşe ulaşmada da acele etmemelidir; çünkü tam inanca ulaşmak için uzun bir bilgi yolu vardır. Bilmeden inanılmaz. Doğru bilgiyi elde edip de tam inanç düzeyine çıkınca artık insanın bilgiye ihtiyacı kalmaz; bütün gerçeklik kademelerini, başı ve sonu berrak olarak görmeye başlar. Berrak görüşe karşı bilgi ve haber de çok saçma bir şeydir; çünkü "görüş", bütün bilgileri ve haberleri kuşatır. Görüşe ulaşan kişiye "önünde şunlar var" demenin saçma olduğu gibi[3].

İnsan bilgilidir, gerçeklik kademelerini aşıp sırların bilgisine ulaşınca daha da bilgili olur. Ancak bütün sırları yaratanın, bu sırlar diğer varlıklara kapalı iken insanlar için ve insanların iyiliği için onların üzerini örtenin de Tanrı olduğu unutulmamalıdır. Tanrı'nın bilgisi ve gücü karşısında Hz. Âdem'in gösterdiği davranışlar örnek davranışlardır. O, Cennet'te yaptığı hatadan sonra birçok şeyi anlamış ve *"Rabbimiz, gerçekten de kendimize zulmettik"* demiştir.

Tanrı, bütün varlıkların -konuşurken de, susarken de- isteklerini, ihtiyaçlarını, durumlarını bilir. Onun için bir dil engeli, bir hal engeli yoktur. Çünkü O, her şeyin özüne hitap eder, özüne bakar. Evrendeki bu özler içinde en derin olan da insanın özüdür. İnsanın içyüzünde sonsuz enginlikte bir başka deniz açılır. Bu iç dünyaya, kendisinden geçmedikçe insanın kendisi bile giremez. Tanrı, insanın esas varlığını oraya gizlemiştir[4].

İnsan, görünüşte bir küçük evren gibidir ama onun içine girince, onun aslında nasıl büyük bir evren olduğu anlaşılır. Görünüşte dal, yapraklar ve ağaç, meyvenin temelidir; fakat bunların hepsinin amacı meyvedir. Bir bahçe yapan, onu koruyup hazırlayan bahçıvanın amacı da meyvedir. Görünüşte meyve ağaçtan olmaktadır, ama aslında ağaç da meyveden doğmuştur[5]. Anlam bakımından ağaç meyveden doğmuştur, evrenler de insandan, insan da Tanrı'nın düşüncesinden. Başka bir açıdan, Tanrı'nın düşüncesi bir meyvenin çekirdeği gibi insanın içindedir. İnsanın bilgisi, hüneri, yüceliği buradan gelmekte; bütün gizlilikler insanın içinde açıklığa kavuşmaktadır. Bilgi merkezi olarak insan gönlünün alınması da bu yüzdendir.

2.3.3. Bilgisizlik ve bilginin gücü

[1] Mesnevi. 3/3855-3859.
[2] Mesnevi. 3/4120-4126.
[3] Mesnevi. 4/2065-2072.
[4] Mevlâna'nın Rubaileri. s.298(1442), 307-308(1484, 1485, 1486, 1488).
Dîvan (2). s.274(3508-3509).
[5] Dîvan (2). 8.155(1951)

Bilgili olmak da Tanrı'dandır, bilgisizlik de[1]. Bizdeki bilim, güç, hayat v.s. hep O'nun lütfudur ve bize verilen her şey sınırlıdır; sınırsız olan, O'nun katındadır. Tanrı yardımı olmadıkça hepimiz bir hiçiz. Canımızda Tanrı'nın bağışladığı bir damlacık bilgi vardır. O, gene de her an yokluk evreninden gönlümüze yüzlerce fikirler ve hayaller getirmektedir. Tanrı katındaki bilgiyi, Tanrı meydana koyar[2].

Hz. Muhammed bile, çevresindeki varlıkları ve olup bitenleri değerlendirirken, *"Yarabbi, nasılsa öyle göster"* diye dua etmiştir. Varlık ve olayların sırlarına ulaşabilmek için herkes Tanrı'nın yardımına muhtaçtır. İnsanlar Tanrı'nın yardımıyla iyi bilir, Tanrı daha da iyi bilir[3]**.**

İnsan içinde esas değerli merkez, gönüldür ve burası da Tanrı ışığı ile beslenir. Işık bilgidir ve ışıkların en değerlisi de Tanrı nurudur. Bunun yanı sıra insan çevresiyle sürekli haberleşme içindedir. Erkekle kadın birleşince nasıl çocuk doğuyorsa, çakmak taşı ile demiri çarpıştırınca nasıl kıvılcım çıkıyorsa, toprakla su birleşince nasıl bitkiler ve ağaçlar yeşeriyor, çiçekler, meyveler ortaya çıkıyorsa; insan gönlü de dışardan gelen duyumlarla ve bilgilerle birleşince orada bilgi çiçeklenmesi ve gelişmesi oluyor. Varlıklar, eserler, birleşmelerden doğar. Bilgi elde etmek ve özellikle bu bilginin temiz olabilmesi için, duyu organlarının hem madde hem de nefis arzuları gibi pisliklerinden arındırılması gerekir. Meselâ kin ve garez, bilgiyi bilgisizlik haline getirir; garezsizlik ise bilgisizliği bilgi eder. Nefis isteklerinden arınmak gönlün ışığını artırır, berrak bilgiye ulaştırır[4].

İnsanların, duygularını arıtamadıkları zaman veya duyu organlarını nefsin emrine verdiklerinde nasıl yanlış bilgilere düştüğü biliniyor. Filin neliği-niteliği, şekli üzerinde anlaşmazlığa ve birbirine aykırı "bilgilere" ulaşan körler topluluğu da, duyu organlarındaki bir kusurun insanı gerçek bilgiden uzaklaştırabileceğini gösteriyor[5]. Kaldı ki, ki, insandaki mevcut duyu organlarının gerek çeşit (sayı) gerekse algılama gücü olarak gerçeklik kademelerinin derinine gidememesi de bilgilerimizin zayıflığını meydana getiriyor.

Mevlâna, gönüldeki bilgilerle gönül dışındaki bilgiler hakkında şöyle bir hikâye anlatıyor: Bir gün Anadolu başkentine Çinli ressamlar gelerek kendileriyle resim yapmada yarışacak kimse olmadığını söylediler. Bunun üzerine oranın padişahı da Anadolu ressamlarını çıkarttı ve karşı karşıya iki odaya bunları yerleştirdi. Çinli ressamlar her gün yüzlerce çeşit boyalar alarak çalışıyorlar, Anadolulu ressamlar ise kilitli kapılar arkasında devamlı olarak duvarı cilalıyorlardı. Çinliler resimlerini yapıp bitirince davullar çalarak durumu bildirdiler, padişahı davet ettiler. Anadolu ressamları da hazır olduklarını söylediler. Padişah geldi, önce Çinlilerin resimlerine baktı; renk ve şekil cümbüşüne hayran

---

[1] Mesnevi. 3/331.
[2] Mesnevi, 1/3655.
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s.8(80); cilt 4. s.223(2105).
[4] Mesnevi, 2/2753-2759.
[5] Mesnevi. 3/1260 v.d.

kaldı. Sonra aradaki perdeyi kaldırdılar ve herkes Anadolu san'atçılarının duvarlarına baktı; orası tıpkı bir ayna gibi Çinlilerin yaptığı resimleri gösteriyordu, hem de cilalı olduğu için gerçekte olduğundan daha iyi gösteriyordu.

Bu hikâyede, Anadolulu ressamların yaptığı iş, gönlü temizlemek, oradaki her türlü kini, kıskançlığı, gururu silip atmaktır. Gönül aynası temiz olursa bütün suretler, şekiller, renkler oraya vurur ve aynanın temizliği oranında gerçek olarak görülür. Dışarıdaki şeyler sayıya sığdıkları, sınırlı oldukları halde, gönül aynasının sınırı yoktur. Orada her zaman yeni şekiller, yeni fikirler bulunur. Tertemiz gönül, bilginin kabuğunu, şeklini dışarıda bırakmış, hattâ düşünceyi de atmış ve kendi gerçek bilgisiyle inanma seviyesine çıkmıştır[1].

Bilgi, kabuğa benzer; o bilgiye dayanarak kendi içini şekillendirmek, değerlendirmek ve ona uygun davranmak ise özdür, içtir. Bu bakımdan insan bir ağaca benzer, bunun özü kök, görünüşü de dallar ve yapraklardır. İnsanın asıl dikkat edeceği şey kökü sağlam ve sağlıklı tutmaktır; kök devamlı olarak dallara, yapraklara yeni hayat bağışlayan yerdir. Kök çürür veya koparsa dallar ve yapraklar çabucak kurur[2]. Kökü koruyup kuvvetlendirecek olan da bilginin iyice benimsenmiş, içleştirilmiş olmasıdır.

İnsana Tanrı katından sadece bilgi verilmemiş, nefis de verilmiştir. Çünkü maddi hayat içinde hayatı devam ettirebilmek için nefis de, akıl kadar gereklidir. Ancak insana her ikisi de birlikte verildiği için, insan ikisini de kullanacaktır.

Bilgide ustamız Tanrı'dır, ama bize bilgiden bir damla verildiği için, ustanın yardımı olmadan iş yapmaya kalkışmak hüsranla sonuçlanabilir. Dünya tuzaklarla doludur; her varlık kendisini korumak için diğerlerine karşı çeşitli şekil, renk, koku v.s. tuzaklarla donatılmışlardır. Bu da tabiî hayatın rasyonel bir düzenlemesidir. Buna rağmen varlıklara, birbirlerinin tuzağına düşmeyecek kadar bir anlayış ve bilgi de verilmiştir. Hayvanlar ve bitkiler dünyasında bir taraftan kendini avlatmamak için tuzak çok yaygın olarak kullanıldığı gibi, bir taraftan da avlanmak için tuzak kurulmaktadır. İnsanlar da nefislerinin esiri oldukları sürece bu tuzağın esiridirler. Nefis insanı, gördüğü ve algıladığı ilk duruma göre davranmaya zorlar; oysa gerçekler dış görünüşlerde değil, içte, derinliklerde gizlidir. Sadece dış algılarla veya öğrenilen boş laflarla davranmak insana çoğu zaman hata yaptırır. Dünyada en güçlü şey, gerçeklerin gerçekliğidir; bu da sadece şekil, koku, renk v.s. değildir; onların çok çok derinlerinde başka bir şeydir[3].

Bir kayısı olgunlaşınca kabuğu iyice incelir, nar olgunlaşınca kabuğu incelir ve çatlar, kavun-karpuz olgunlaşınca keza. Fındığın, fıstığın, cevizin, bademin içi dolup olgunlaşınca kabuğu incelir.

---

[1] Mesnevi. 1/3480-3512.
[2] Mesnevi. 5/1165-1170.
[3] Mesnevi. 5/1415-1429

Meyvelerdeki bu durum bilgi alanında da görülür; bilginin özü çoğalıp olgunlaştı mı kabuğu, derisi azalır.

Bir insan dilediği bir şeyden uzaksa, dilediği şeyi andıran, onu hatırlatan her şey onun gözüne çok değerli gözükür; ama dilediği şeye ulaşınca, ondan gayri her şeyin değeri düşer. Bir âşık, sevdiğine kavuşmuş, onun karşısında, daha önce ona yazıp göndermeye fırsat bulamadığı bir mektubu okuyordu. Sevgilisi, "Eğer bunlar benim için ise, ben karşındayım; öyleyse mektubu niçin okuyorsun?" diye sormuş. Bilinmek istenen şeye ulaştıktan sonra bilgi ile oyalanmak iyi bir şey değildir. Ayna tertemiz, apaydın yapıldığında onu hâlâ silmeye, cilalamaya çalışmak bilgisizliktir[1].

Bilgi, zandan ve şüpheden kurtulmuş hükümlerdir. Şüphe ve zan o kadar dayanıksızdırlar ki, tek kanatlı bir kuşa benzerler. Zandan ve şüpheden kurtulan bilgi, iki kanatlı bir kuş gibi rahatlıkla uçabilir[2].

İnsanın bilgi kaynakları çok çeşitlidir: vahiy, duyumlar, akıl v.s. Bilgi elde etmenin yollarından biri de soru sormaktır. *"Soru da bilgiden doğar, cevap da."*[3] Eğer soru bilgiden meydana geliyorsa, soru bilginin yarısı demektir. Tanrı da bu dünyadaki insanlara pek çok şeyi öğretmek için, onları soru şekline getirmiştir. Hiç bir şey bilmeyen soru soramaz. Her şey bilgiden meydana gelir; sevmek de, sevmemek de, yapmak da, yapmamak da.

Bilgi ve bilgisizlik, bu birbirine zıt iki şey insanda bir araya gelmiştir. İnsan maddeden yaratıldığı için bilginin aslına, gerçeğe doğrudan dayanamaz, yanardı. Ama insan, Tanrı'nın onun içinde yaktığı ışıkla bilgisizliğe ve karanlığa da razı değildir. Bilgi, varlıkların ve olayların aslını, Tanrı'yı bilmeye vesile olduğu için istenmektedir. Bütün zıt şeyler gibi, bilgi ve bilgisizlik de birbirleri sayesinde vardırlar. Meselâ gece gündüzün zıddıdır ama ancak ikisi birleşerek bir iş görürler. Her zaman gece veya her zaman gündüz olması, gece ve gündüzün kendisi açısından hiç bir şey ifade etmezdi. Bunların birbiri arkasından gelmesi ve değişik işler çıkarması anlamlıdır. Bütün zıt şeyler bize göre zıttır; aslında onlar birleşerek tek bir iş meydana getiren iki unsur gibidir. İyilik ve kötülük, güzellik ve çirkinlik, bilgi ve bilgisizlik de böyle birbirini tamamlayan unsurlardır[4].

Bütün bu birbirine zıt şeylerde olduğu gibi, bu iki unsurdan biri istenmez. Bilgi ve bilgisizlik çiftinde istenmeyen, bilgisizliktir. Bilgisizlik, varlıkların kendi içlerindeki en affedilmez hatadır. Bilgisizlik, kafalara yerleşmiş öyle bir yobazlıktır ki, kişiye hayattaki en büyük kötülükleri yapabilir[5]. Bilgi de Tanrı'dandır, bilgisizlik de. *"Kâfirlik"* olarak nitelenen bilgisizlik, bir Tanrı takdiridir. Kaza ve kader, bizim

---

[1] Mesnevi. 3/1390-1410.
[2] Mesnevi. 3/1511-1520.
[3] Mesnevi. 4/3008-3010.
[4] Fîhi Mâfih. s.324-325.
[5] Mesnevi. 3/395.

bilmediğimiz Tanrı bilgisidir. Nasıl kaza ve kadere razı oluyorsak, Tanrı'nın takdiri, bilgi vermemesi olan kâfirliği de anlayıp takdir etmeliyiz[1]. Bir ressam güzel resim de yapabilir, çirkin resim de; güzel resim de ressamın gücünü gösterir, çirkin resim de. Bu bakımdan evrende bulunan iyilik-kötülük, doğruluk-eğrilik, müminlik-kâfirlik gibi birbirine zıt şeylerin her ikisi de Tanrı'nın gücünü gösterir.

Bilgi, zamana ve mekâna hâkim olmaktır; nesneleri ve olayların akışını görmek, anlamak ve kestirmektir. Yalnız nesnelerin dış yüzlerini gören, yalnız içinde bulunduğu zamanı gören kişi, bilgisizliktedir, zandadır, şüphededir. Nesnelerin iç yüzünü gören, olayların başından sonunu gören adam bilgilidir[2].

Bir bilginin bir gönülde kalıcı olması, yeşerip gelişmesi için uygun bir gönül gerekir. Eğer bir kişi akılsız ve bilgisiz olursa; oraya ekilen bütün öğüt ve hikmet tohumları çürür kalır. Mevlâna bu hususta şöyle bir hikâye anlatıyor:[3]

Ahmak bir adam tuzak kurarak küçük bir kuş yakalamıştı. Kuş, *"A ulu hoca, şimdiye kadar nice sığırlar, nice koyunlar yemişsin, doymamışsın; benimle mi doyacaksın? Beni bırak, ben de sana üç öğüt vereyim"*, demiş. Adamın tereddüdü üzerine de, *"İlk öğüdümü elindeyken vereyim, ikincisini şu duvarın üstünde, üçüncüsünü de şu ağacın dallarına konunca"*, demiş ve ilk öğüdünü de vermiş: *"Olmayacak şeye, kim söylerse söylesin, inanma!"*. Adam bu söz üzerine kuşu bırakmış, kuş karşıdaki duvarın üstüne konarak ikinci öğüdünü vermiş: *"Geçmişe gam yeme, geçti gitti mi ona hasret çekme. Ha bir de, içimde on dirhem ağırlığında eşi bulunmaz bir inci vardı ve bu, seni ve çocuklarını servete kavuştururdu"*, demiş. Adam, elinden büyük bir fırsatı kaçırdığını düşünerek dövünüp ağlamaya başlamış. Kuş, *"Öğüdümü tut. Ne demiştim? Geçip giden şeye gam yeme demiştim. Kaldı ki be adam, ben iki-üç dirhem ağırlığında bir kuşum, on dirhemlik inci benim içimde nasıl olur?"*, demiş. Adamın aklı yatmış, üzüntüsü geçmiş, *"Hadi demiş, üçüncü öğüdünü de ver bakalım."* Kuş, karşıdaki ağacın dalına konarak üçüncü öğüdünü söylemiş; *"Uykuya dalmış bilgisize öğüt vermek, çorak yere tohum ekmektir. Ahmaklığın, bilgisizliğin yırttığı şey, artık yama tutmaz."*

Her şeyin aslı bilgidir, hattâ sevginin ve nefretin bile. Bilgisiz kişinin sevgisi de bir şeye benzemez, nefreti de[4]. Ve bilgi insanlara sonradan gelir, insanlar çocuk olarak doğduklarında bilgisizdirler. Uzun sürede haberdar oldukları bazı şeylerle onların gerçekte neye tekabül ettiklerini bilmezler, her şeyi bir oyun havası içinde değerlendirirler. Oysa iyice olgunlaşıp *bilgi elbisesini giymeye* başladıktan sonra bilgilerle gerçek hayat arasındaki bağlantıları kurabilirler[5].

---

[1] Mesnevi. 3/1369-1375.
[2] Mesnevi. 4/1690-1694.
[3] Mesnevi. 4/2245-2266
[4] Mesnevi. 2/327-329; 6/2044-2045.
[5] Mesnevi. 3/2639.

Halk genelde bilgisizdir; nesnelerin dış yüzlerinde, olayların oluş anında kalır, daha derinlere giremez. Bazı kişiler de halkın bu özelliğinden yararlanarak, gâh halkı korkutup gâh neşelendirerek kendileri için geçim ararlar. Bu bilgisizlik yüzünden halk bazen çok zâlim, bazen çok garip olur. Bu bilgisizlik içinde bazen en küçük zerreleri görür, güneşi görmezler, bazen sadece çarpıcı bazı özellikleri görür, önemli ayrıntıları göremezler. Halk, çürümüş elmaları toplamak, pörsümüş meyveleri yağmalamak için birbirini parçalıyor; âdeta gerçekle aralarına büyük bir perde gerilmiş gibi. Her ağaç, her dal, har yaprak, her meyve bilgi dolu, bir-şeyler soluyorlar; ama halk bunları anlamıyor. Onlara gerçek yol gösterilse, *"Delisin"*, diyorlar[1].

Aslında dünya bir leştir, ama bütün insanlar ona karşı haristirler; aslında şekerin içinde zehir vardır, ama bütün insanlar özellikle onu yemek isterler. Bu bakımdan insanlar, bilgisizliklerinden pervane gibi ateşin çevresinde dolanıp ateşe saldırmaktadırlar. *Akılsız* bir tavuk gibi, misafir olarak deveyi çağırmakta, deve tavuğun kümesine girerken de, daha başta kümes tahrip olmaktadır. İnsan bilgisizce zor bir ava girişmiştir, tavşanın aslan avlamaya giriştiği gibi, yapılmayacak işler yapmaktadır[2].

Halk bilgisizdir, çünkü duyu organları pek çok sesleri duymaz, pek çok şeyleri görmez, hissedemez, koklayamaz, tadamaz... Bu açıdan insanlar gibi periler de bilgisizlik zindanında mahpusturlar. Rahman sûresinde insanların da, cin topluluğunun da yeryüzü ve gökyüzünün sınırlarından Tanrı'nın kudreti ve isteği olmadan geçemeyecekleri anlatılmaktadır[3]. Tanrı'nın gücü ve sesi öylesine büyüktür ki, onu duyan bütün varlıklar hem ölür hem de dirilirler.

> *"Tanrı ona ben senin dilinim, gözünüm; senin duygularınım ben; senin razılığınım, öfkenim demiş.*
>
> *Yürü, demiş, benimle duyarsın, benimle görürsün sen. Gizli şeyler sahibisin demenin de yeri mi, gizli şeyler sensin."*[4]

Bütün karanlıkları Tanrı aydınlatır; ancak aydınlatırken gene vasıtalarını, sebeplerini kullanır. Halk câhildir ama halk içine gönderilen erenler, birer Tanrı ışığıdır. Tanrı'nın kendi adlarını bildirdiği, başka yaratıklara ad takmaya bir vesile yaptığı insanlar bunlardır. Bunların ışığı da Tanrı ışığıdır. İster doğrudan doğruya Tanrı'dan ışıklan, istersen onun ışığını taşıyan insanlardan ışıklan. Bir mumdan yüz tane ayrı mum

---

[1] Mesnevi. 3/2010-2025, 990-1000.
[2] Mesnevi. 3/4669-4677, 5657
[3] Kur'ân-ı Kerim. 55/33.
[4] Mesnevi. 1/1945-1946.

yakılsa, sonuncusunu gören bile ilk, asıl mumu görmüş sayılır. *"Işığı istersen son mumdan al, istersen can mumundan; hiç bir fark yoktur."*[1]

Halk bilgisizdir, hem de unutkandır. Ona defalarca öğretilse de unutur, gene pervane gibi mumun ateşine gider[2].

İnsanların bedeni topraktandır, gönlü ateşten. Bir kişide bu iki unsurdan hangisi güçlü olursa insan ona meyleder[3]. İnsanların çoğu -daha kolay geldiği ve bedene daha çok önem verildiği için- maddeye yönelmişlerdir. İnsan iyiliği de, kötülüğü de, pisliği de, temizliği de tanımalıdır; ama kötüden iyiye, pisten temize bir gelişim geçirmeleri şartıyla.

İnsanın iki varlığı, iki türlü benliği vardır; birisi bir damla, bir altın parçasıdır, diğeri bir deniz, bir altın mâdenidir. Ama Tanrı'nın varlığı belirdi mi, bizim bir deniz, bir mâden olan varlığımız da yok olur gider. Bu dünyada son derece bilgili olan insanın, öyle bir durumda gönlünü her türlü bilgiden de temizlemesi gerekir. Çünkü bilgilerin yaratıcısının yanına bilgili olarak gitmek, marifet değildir[4].

Böyle olunca, iki türlü bilmeme vardır: birisi bir nefsin ve duyu organlarının etkisiyle en baştan bir şey bilmeme, diğeri ise her şeyi bilip Tanrı katına, bilgi merkezine ulaştıktan sonra bütün bilgileri bırakıp bilgisiz kesilme. Çünkü böyle bir aşamada bilgi bir kabuk gibi kalıyor; bir şeyin özüne ulaştıktan sonra da hâlâ kabuğu ile meşgul olmak pek doğru olmaz. Mevlâna, böyle bir aşamada gönlün düşünceyi ve bilgiyi kırıp attıktan sonra deli gibi olduğunu ve herkesin, her şeyin bu tip varlıkları aldatmak(?) için uğraştığını anlatmaktadır[5].

Dünyadaki her şey değişir, değişmeyen bilgi güneşidir. Bilgi güneşi her zaman canı ve aklı gösterir. İnsanlar hep nefsin emrindeki duyu organlarıyla ve ona bağlı olduğu için yanlış bilgiler üreten akılla batıya doğru giderler. Oysa nefsin esaretinden kurtulmuş duyu organları ve akıllarıyla güneşe, bilgi kaynağına doğru gitmelidirler. Biz, dünyadaki sıfatları bilgi sanıyoruz, oysa ki gökteki bilgi güneşinin bir tek sıfatı vardır. Çeşitli şekillere dönme, durmadan parçalanma ve değişme bu dünyadadır. Öz ve temel ise, her türlü şekillerden ve renklerden ötededir.

> *"Can bilgiyle, akılla dosttur; canın Arapçayla, Türkçeyle ne işi var?"*[6]

Dünyada en güçlü şey, -bilgi ve nefsin duygularından arınmış- akıldır. *"Bilgisiz kişinin akıldan korkmaması yiğitlikten değil,*

---

[1] Mesnevi. 1/1958.
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s.6-7(54-55).
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s.15(184).
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s.466(6380-6381), 469(6422-6423).
[5] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s.469(112.gazel)
[6] Mesnevi. 2/56.

aptallıktandır."[1] Ve bu insanlar, sahip olmadıkları akla, sahip olmadıkları güzelliğe düşman olurlar.

Evrenlerin ve bu evrenler üzerinde, oluşun meydana gelmesi, sevgidendir. Ama sevgi de bilginin sonucudur. Bilgisizlik ve eksik bilgi, sağlıklı bir sevgi doğurmaz. Madde dünyasına doğan sevgi, eksik ve yanlış bilgidendir; doğru sevgileri ancak doğru bilgiler doğurur[2]. Eksik bilgili kişiler varlıklardan ve olaylardan yanlış çıkarımlar yaparlar, bunları birbirlerinden doğru olarak ayıramazlar.

Her şeyin aslını bilmek gerekir, çünkü bilmeden bilinçli olarak bir şey yapmak mümkün değildir. Bilgi, hem anlama hem yapabilme gücüdür. Testici bir testi kırarsa gene yapabilir, ama testici olmayan, kırılan testinin yerine yenisini yapamaz.

Korku, bilgisizliktendir; cesaret de. Yalnız bu, bilginin sağladığı korku ve cesaretle karıştırılmamalıdır. Kör, attığı her adımda, önünü göremediği için, bir şeye çarpmaktan, bir çukura düşmekten korkar. Gören ve bilen için ise böyle bir korkuya gerek yoktur[3]. Bilgisizlik güç ile birleşti mi ortaya çok büyük zulümler çıkar[4]; fakat bilgi güç ile birleşti birleşti mi bütün iyi özellikleriyle birlikte ortaya çok güzel eserler çıkar. Bilginin gücünü, denize düşen yüzme bilen ve bilmeyen iki kişinin davranışlarında berrak olarak görmek mümkündür. Yüzme bilen kişi vücudunun ve uzuvlarının azıcık hareketiyle denizde boğulmadan durur ve hattâ yüzerken, yüzme bilmeyen kişi bütün vücudu ve uzuvlarıyla çırpındığı halde suyun yüzeyinde duramaz ve boğulmaktan kurtulamaz. Bu örnekten hareketle Mevlâna şöyle diyor:

> *"Bilgi sınırı, kıyısı olmayan bir denizdir; bilgi dileyense, denizlere dalan bir dalgıçtır."*[5]

Bilgisizlik; illâ varlıkların duyu organlarının olmamasına veya eksikliğine göre, değildir. Körün çevresini bilmemesi, tanımaması, korkak olması sadece gözlerinin olmamasından dolayı değil, büyük ölçüde gayretsizliğinden dolayıdır. Kör, tabiatta gözleri olmayan birçok varlıktan daha aşağı değildir ya? Onlar düşmanlarını tanımakta, işlerini yapmakta, Tanrı buyruğunu yerine getirmektedirler.

> *"Toprak da, su da, yel de, kıvılcımlı ateş de bize karşı habersiz; fakat Tanrı buyruğuyla her şeyden haberleri var.*
>
> *Bizim işe tersine, Tanrı'dan başka her şeyden haberimiz var da Tanrı'dan, bunca korkutucudan haberimiz yok."*[1]

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s.255(2978).
[2] Mesnevi. 2/1511-1533.
[3] Mesnevi. 4/1739-1745.
[4] Mesnevi. 6/4734.
[5] Mesnevi. 6/3892.

Tanrı, emaneti tabiattaki bunca varlıklara teklif ettiğinde, hepsi yüce Tanrı'nın ve emanetinin azametini bildikleri için *"yüklenmekten korkmuşlardı"*; fakat insanın madde tarafı onu bilgisiz-cesur yaptığından, emaneti korkusuzca kabul etmişti. İnsanın duyu organları kilitlendikten sonra, gözü, kulağı, burnu, dili v.s. de olsa işe yaramaz, gene bilgisiz olur. Bütün bunlar olmayıp da can duyuları açık olsa, belki dünyaya karşı bilgisiz olur ama Tanrı emirlerine karşı son derece bilgili olur.

Bilgi ağacı veya bilgi güneşi bir tektir; ama varlık ve yokluk evrenindeki bütün varlıklar ve oluşlar ondan meydana gelir. Tek olan o ağacın sonsuz sayıda dalı ve meyvesi vardır, durmadan yenilenir, durmadan tazelenir; bu arada birbirlerinden değişik binlerce ad alır ama anlamı, varlığı tektir[2].

Tanrı, kendi adlarını kendi sıfatlarına uygun olarak kendisi vermiştir; bu bakımdan hepsi gerçeğe tam uygundur. Oysa insanların verdikleri adlar bazen insan bilgisinin hatalı ve sınırlı olmasından bazen gerçeğin tam tersi olduğundan, tamamen doğru sayılamaz. İnsanların tekil varlıkları tanımlamak için koydukları isimler buna örnektir. Köre "Aydın", yeni doğan çocuğa "Hacı", "Gazi" gibi adlar veriliyor. Takılan lâkaplar bazen alay olsun diye tamamen zıt takılıyor. Yüce Tanrı, olmadan önce ve olduktan sonra her şeyi bilir, bilgisiyle görür, duyar. İnsan ise kat kat bilgisizlikler içindedir[3].

İnsanların, bilgisi-becerisi zor durumlarda kendisine yardım edebilmelidir. Hayvanlarda birçok bilgi vardır ve bunlar, bu bilgilere dayanarak beslenmek ve korunmak için birçok tuzaklar kurarlar. Bu, sadece hayvanlarda değil hattâ birçok bitkilerde bile görülebilir; koku ile, renkle, görünüş ile düşmanlarını korkutmak, yiyeceklerini avlamak isterler. İnsan da, tabiî hayatını sürdürebilmek için bilgisinin bir kısmını bu işlere ayırabilir ama, insan bilgisinin esas amacı çok yücedir. O, sadece korunmak ve hayatını devam ettirmek arzusunda değil; gerçeği anlamak, bu gerçek içinde Tanrı'ya yol bulmak amacındadır. O, şimşeğin bir anlık ışığıyla yol alan bir varlık değil, kendi bilgi güneşinin gece-gündüz devamlı yol göstermesiyle giden bir varlık olmalıdır. Gerçeğe uymayan zanlardan kendisini kurtarması gerekir. Yoksa bu dünyada sivrisinekten kaçar, akrebe sığınır[4].

Bilgiler içinde toprak ve suyun bilgisi en üstünlerden birisidir. Toprak ve suya bilgi ışığı vurunca yeryüzündeki canlı hayatı meydana getirmişlerdir. Toprak ve su, kuşattıkları her tohumu aslına uygun olarak büyütüp geliştirmektedir. Toprak ve suda sadece bilgi güneşinin değil, adalet güneşinin parladığını da görüyoruz. İlkbaharda tabiat, yüce Tanrı'nın emrini nasıl yerine getirir, bunu herkes açık olarak görmektedir. "Cansız" diye nitelediğimiz toprağı bile Tanrı'nın nasıl aydınlattığı nasıl

---

[1] Mesnevi, 2/2371-2372.
[2] Mesnevi. 2/2678-2888.
[3] Mesnevi. 4/215-237.
[4] Mesnevi. 6/4110-4120

bilgilendirdiği, güneşten, sudan, birbirinden ayrı milyonlarca tohumdan nasıl haberdar ettiği her baharda görülmektedir[1].

Tanrı'nın toprağa, suya, güneşe rahmeti böyle bol olduğu gibi, hayvanlara ve özellikle insanlara da rahmeti boldur. Varlıklar içinde akıl ve anlayış yönünden en büyük yücelik şansı insana tanınmıştır; ama bu, değerlendirilmezse en aşağı olma tehlikesini de içinde bulundurmaktadır. Kendilerine verilen bilgi şansını iyi değerlendiremeyen insanlar, Tanrı katında, tabiattaki en aşağı varlıktan daha aşağıdır. Önemli olan insan veya hayvan şekli değildir, anlam ve içe yüceliktir. Meselâ, önemli olan bu kâğıt üzerindeki yazı şekilleri değildir, yazının içindeki anlamdır[2]. Yoksa bu yazı başka dille, başka bir alfabeyle, sesle, şarkıyla, görüntü ile de anlatılabilir. Bilgi, şekil değil anlamdır; doğruluk, iyilik, güzellik v.s. de şekilden ziyade anlamdadır. Mekânsızlık evreninin parlayan bu güneşleri insan gönlüne yansır, orada bilgi haline gelir.

Bilginin oluşması sırasında zıtlar dengesine çok dikkat etmelidir; çünkü anlamlar, zıtların bir arada olmasından doğar. Gece-gündüz, canlı-cansız, uyku-uyanıklık, siyah-beyaz v.s. de olduğu gibi zıtlar zıtlarla belirir ve anlam kazanır. Savaşlar ve barışlar da birbiri yüzünden anlam kazanır. Artışlar, eksilmelerin içindedir; bahçıvan bağı budar ve bağ daha da gelişir. Bahçedeki otlar ve diğer bitkiler gelişip boy atarlar. Ağızdaki çürük dişler diğerlerine zarar vermesin diye ya temizlenir ya çekilir. Bitkiler ve hayvanlar yenir, insanlar gelişir; bir tarafta ölüm, diğer tarafta hayat ve canlılık doğurur. Kırıkçı, kırması gereken yeri kırıp yeniden onarır. Dikmeyi bilen keser, yırtar, diker... eserler meydana getirir[3].

İnsan, karanlıktan aydınlığa çıkmalıdır; aydınlık bilgidir, emniyettir. Aydınlıkta da aydınlığa yönelmelidir; insan ise kendi kendine gölge yapıyor, gölgesine bakıp, onunla oyalanıp duruyor. Aydınlıkta her şey en ince noktasına kadar berraktır, ortadadır. Tam bilgi şehrine ulaşınca, orada güneşin bile hafif bir ışık şeklinde, öğle güneşi karşısında mum gibi kaldığı görülür. Ancak bilgi katına ulaşanlara, iyi-kötü kaydında olanlara, bilgiden beter işkence yoktur[4]. İyi-kötü, adalet-adaletsizlik kaydında olmayanlara ise bilgi vermek anlamsızdır. Mayası kötü olanlarda ise bilgi de, mal-mülk ve mevki de kötü sonuçlara yol açabilir. Bu durum, yol kesenlerin eline çok güçlü silâhlar vermek gibidir. Bu bakımdan kötü kişilerin elinde sarhoşluk ve bilgisizlik, bilgiden iyidir. Kötü kişilerin elindeki bilgi ve diğer güçler "fitne" kesilir. Bilgiye sahip bir kişinin yaptığı kötülük, bilgisizlerin yaptığı kötülükten kat kat yakıcı olur[5].

Oysa iyi niyetli, iyi düşünceli kişilerin elinde bilgi, iyinin ve doğrunun gücü haline gelir. İyi değerlendirilirse, evrendeki her varlığın,

---

[1] Mesnevi. 1/310-318.
[2] Mesnevi. 1/1013-1031.
[3] Mesnevi. 1/3874-3900.
Dîvan(1). s.228/(1325-1326).
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s.51 (418-419).
[5] Mesnevi. 4/1436-1453.

her olayın bir faydası vardır; her bilginin ve her sorunun da! İnsanın boş şeylerle uğraşması, kendince faydasız işler yapması da anlamsızdır. Dünyadaki birçok şey bir açıdan faydasız görünse de, başka açılardan faydalıdır; birine faydasız olan bir şey, bir başkasına faydalı olabilir[1]. Dünyada her cins canın bir başka gıdası vardır; insan gönlü ise her dosttan bir gıda, bir bilgiden bir temizlik elde eder.

Bilgi, kullanan insan için mükemmel bir araç, bir silâhtır. Ancak silâhı kullanacak cesur bir yürek gerektiği gibi, bilgiyi kullanacak akıllı ve girişken bir kişi gerekir. Bir bilgi dalını hünerleriyle birleştirerek faaliyet haline getiren meslek sahibi insanlar, evrende yüce Tanrı'nın yaratma iradesinin âleti olan kişilerdir. Bilgi ve hünerleri, bu insanların neredeyse bütün hayat meşguliyetleri olur. *"Birinin san'atı kuyumculuk oldu mu, hangi şehre gitse "Kuyumcu kimdir" diye sorarlar"*[2]. Bilgi, insanın çevresini değerlendirmesini, dünyaya bakış açısını etkiler. Dünya bilgisi, bu dünyada Tanrı'nın iradesini daha iyi yerine getirmek için bir vasıtadır. Din bilgisi ise, insanın dünyayı ve kendini bilmesine, değerlendirmesine, anlamasına ve bu anlam içinde gerçek bilgi şehrine, Tanrı katına ulaşmasına yarar.

> *"Şu bilgim, bilgine perde kesildi; bu yok-yoksul kulun feryadı, bilgiden, anlayıştan."*[3]

Bilmeyen insan bu dünyada her şeyden habersiz olarak canlılığını sürdürür gider; bilen insan ise rahatsız olur, bildiğine kavuşmak, onu daha çok bilmek için çırpınır. Günlük hayatta bile bir şeyden haberi olmayan insanlar âtıl kalırlar, haberi olanlarsa devamlı çırpınırlar..

Evrenin yaratılışının amacı insan; insanın yaratılışının amacı ise bilgidir. İnsanın yaratılış amacı, evrenin bütünüyle birlikte, kulluktur. Her şey Tanrı'ya kulluk eder, fakat en bilinçli, en değerli ve anlamlı kulluk, insanınkidir. Esas amaçlarla amaçlardan sapmayı Mevlâna şöyle izah ediyor: bir kitabın yazılmasından maksat, belli bir konuda bilgi ve hüner aktarmaktır. Kitaptan maksat bilgi iken, birisi onu yastık olarak kullanabilir. Kılıç mıh olarak kullanılırsa nasıl yüksek amacının çok çok dışında kullanılmış olursa; amacı bilgi ve doğru yolu bulmak olan insanın başka işlerle uğraşması da o kadar amaç dışı olur. İnsan, Tanrı'ya kulluk etmek için yaratılmıştır ve bu da ancak doğru ve temiz bilgilerle olur[4]. Bunun için bilgiyi ezberleme yerine içselleştirmeli; "irfan" sahibi olmalıyız[5].

Bu evren, Tanrı gerçeğinin yanında bir köpüktür. Bu dünyadaki iyiliklerin, güzelliklerin gerçeğiyle ilgisi yoktur; onlar başka yerden gelmiştir ve eğretidir. Bu dünya aslında önemsizdir, önemli olan sadece Tanrı'nın usturlabıdır; Tanrı onu kendinden bizzat bilgin ve bilen bir kişi

---

[1] Mesnevi. 2/1070-1079.
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s.281 (3307).
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 2. s.250(2041)
[4] Mesnevi. 3/2984-2998.
[5] Mesnevi. 3/3039.

olarak yaratmıştır. Tanrı'nın hikmet, marifet ve keramet elbiseleriyle gizlediği kulları, Tanrı'yı kendilerinde aksettiren Allah'ın sevgili kullarıdır[1].

Bir insan, çok özel bir görevle bir yere gönderildiğinde o görevi yapmaz da onunla ilgisi olmayan yüzlerce iş yaparsa, esasta, hiçbir şey yapmamış olur. İnsan, birçoklarının almaktan çekindiği Tanrı'nın emanetini kabul etmiştir. Bunun yanı sıra madenleri ayrıştırıyor, bitkileri ve hayvanları özel tekniklerle yetiştiriyor. Dış tabiata karşı insanın elinden birçok şeyler geliyor ve bunları yapıyor. Evrende Tanrı'nın şereflendirdiği varlık, insanoğullarıdır. Nasıl bir kılıcı bıçak yerine, mücevherlerle süslü bıçağı tahta çivi yerine kullanmıyorsak, insanı da yaratılış amacının dışında kullanmamalıyız. İnsan; gönlü ve düşünceleriyle iki evrene bedeldir ama çoğu kez değerini bilmiyor. İnsan dünyayı nasıl bir madde, görünüşteki bir olaylar silsilesi olarak değerlendiriyorsa, kendini de bir madde olarak değerlendiriyor. İnsanın iç evreni, nefsinin ve vücudunun emrindedir. Bu ise, olması gerekene tamamen zıttır[2].

Tanrı'nın ilimleri ve hazineleri çoktur. Kur'ân, onun bilgisinden bir damladır. Yoksa o, *"Tanrının sözleri için deniz mürekkep olsa, bir misli de ona eklense, sözler bitmeden deniz biter"*[3] demezdi. Bütün evren, bütün varlıklar ve olaylar Tanrı'nın sözleridir. Kur'ân'ı bilen adam, Kur'ân dışındaki Tanrı sözlerini de kabul eder; bunların illâ Arapça olması, illâ insan dilindeki kelime ve cümleler halinde olması şart değildir[4].

İnsandan maksat bilgi, inanma ve kulluk olunca, insanların en değerlileri de inanmış bilginlerdir. Gerek inanma gerekse bir dindeki ibadet ve muamelât, bilgiye bağlıdır. Kur'ân-ı Kerim'de *"Söz ancak budur, Allah'tan en fazla bilgili kulları korkar"*[5] denilmektedir.

Bilgili insan, her şeyin aslını gören insandır. Varlıkların ve olayların arkasındaki sırları, hem ana hatlarıyla büyüklükleri hem de ayrıntılardaki incelikleri fark edebilmelidir. Gerçeklik düğümlerinin çözülmesi için bu şekilde bir yaklaşım gereklidir. Bu açıdan insanı, nakışlarla süslenmiş bir toprak parçası olarak görmemeli, onu bilgi ve ibadetlerle dolu bir varlık olarak değerlendirmelidir. O, öylesine bir varlıktır ki,

> *"Bilgisi boyuna canından coşar; o bilgi, ne eğretidir onda, ne de borç alınmış."*[6]

Bilgin kişilerin Tanrı katında nasıl değerli oldukları ve insanlar arasında bu değere dikkat edilmesi gerektiğine dair çeşitli hadisler de

---

[1] Fîhi Mâfih.s.17-18.
[2] Fîhi Mâfih. s.23-26.
[3] Kur'ân-ı Kerim. 18/109.
[4] Fîhi Mâfih. s.128-129
[5] Kur'ân-ı Kerim. 35/28
[6] Mesnevi. 6/1152.

vardır. Durum böyle olunca insanlara bilgi öğretmek, onlara bilgiyi benimsetmek de büyük bir önem kazanmaktadır.

Bilgisizlik bilginin zıddıdır ve bir boşluktur. Yeni bir şeyler öğretmek için karşı tarafta bilgisizlik olması gerekir. İnsandan insana büyük bir bilgi akışı olduğu gibi, bilgi ve hüner insandan hayvanlara bile etki eder[1]. Çoban köpeği, at, eşek, çeşitli ev hayvanları değişik yönlerde eğitilebilir. Bilgi insanlarla hayvanları bile birbirine yaklaştırdığı gibi, bilgisizlik de insanları hayvanlaştırır.

İnsan, bilgi öğrenebilmek için evvelemirde bilgisizliğini kabul edip bilgiye açık olmalıdır. Bilgisizliğini kabul etmeyip böbürlenen kişilere bilgi öğretmek çok zordur[2]. Akla güvenip her şeyi bilebilirim iddiasında olmak veya dilden aktarılan bilgilere çok güvenerek kendi içindeki inanma pınarlarını kapatmak, kurutmak kişiye bir yarar sağlamaz; onu bilgisizliğe sevk eder[3]. Ama önemli olan Tanrı bilgisi, gerçek ışığıdır. Tanrı'nın sesi ister içinde doğrudan yankılansın, ister perdeler altından gelsin; ister bilgiyi ilk mumdan yak, ister son mumdan, önemli olan kendi içinde hakikat ışığının, bilgi ışığının yanmasıdır.

[1] Mesnevi. 2/1425.
[2] Mesnevi. 4/1388.
[3] Mesnevi. 4/1407-1425.

2.4. Sevgi

"Akıl, aşk ve bilgi Tanrı damının merdivenidir..."[1]

2.4.1. Sevgi ve aşk nedir?

Sevgi ve aşk her şeydir ve bütün dünyayı kapsar. Bütün varlıkların ve oluşların sebebi sevgidir. Yoksa varlıkların birbirlerine dönüşmeleri, cansız maddelerin can haline gelmeleri mümkün değildir. Varlıkların başta doğum ve ölüm olmak üzere çeşitli şekillere girmeleri, aslında, büyük oluşumun çeşitli safhalarıdır. Bazı canlılar ölüp yeni oluşumlara hazır olmadan bir takım yeni canlıların oluşması mümkün değildir.

Bütün varlıkları ve oluşu sevgi idare ettiğine göre, bütün varlıklar sevgiyi bilirler ve her oluşum safhasında sevgiyi görmek mümkündür. Aşk, canlılar dünyasında ve cansızlar arasında oluşu, yeni canlıların ortaya çıkışını idare ettiği gibi, insan dediğimiz yüce varlığı da ölümsüzlük mertebesine ulaştırabilir[2].

Yüce Tanrı bu evreni tertemiz bir aşkla yaratmıştır. Bütün bu aşkın esas amacı ise insan olmuştur. Bütün denizleri bir tencere gibi kaynatabilecek, göğü yüz yerden yarabilecek, sebepsiz olarak yeryüzünü titretebilecek kudrette olan aşk[3], insanın gönlünde son derece ince bir duyguya dönüşmekte, onun içindeki koca evrenleri altüst etmektedir. İnsanın dışındaki evrende aşk ne kadar güçlü ise, insanın içindeki evrenlerde daha da güçlüdür.

Ancak insanlara ulaşan aşk, Tanrı'nın büyük aşk denizinden bir damladır. İnsan bir testidir, bu testiye denizi dökmeye imkân yoktur. Böyle olunca, insanın kendi varlığıyla aşk denizine katılması gerekir. Aşk maddeyi harekete geçiren ve dönüşümü sağlayan güçtür, ama gene de aşkın madde ile arası hoş değildir. Aşk, insanın toprak bedenini çevikleştirir, oynatır. Sevgiye ve aşka yönelmeyen kişi katı, soğuk bir madde olur. Bu madde, aşka perde olmaktan başka bir işe yaramaz[4].

Aşk, yokluk denizidir; yokluk denizinde akıl ve dil tamamen çaresiz kalır; akıl düşünemez, dil orasını anlatmak için ne kadar çabalarsa çabalasın, açıklamak istediği şey dilin çabaları oranında gizlenmeye başlar. Ama ateşi yün içine, pamuk içine ne kadar gizlemeye çalışırsan,

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.395(3812).
[2] Mesnevi. 5/2008-2014
Dîvan (2). s.229(2898), 44(489-501).
[3] Mesnevi. 5/2736-2739.
[4] Mesnevi. 1/19-34.

gizleyemezsin. Aşk da öyledir; o bütün varlıkların içinde, bütün olaylarda, bütün ifadelerde kendini gene de belli eder[1].

Sevgi sonsuzluk evreninden gelir, sonsuzluk evrenine gider; kökleri hem başlangıcın sonsuzluğunda hem de sonun sonsuzluğundadır. Bu bakımdan aşk, ne üstünlükte ne bilgide ne defterde ne yazıdadır. Bu sevgi ağacı ne toprağa dayanır ne göğe. Aşkın akıl ve huy ile ilgisi yoktur; bilakis bunlar kişiye ululuk verdiklerinden, sevgiyi engellerler. Sevgi sanılan özleyişler de sevgi değildir. Sevgi denizinde yok olmanın dışında hiç bir şey tam sevgi değildir[2].

Aşk, evrendeki bütün varlıkları sarhoş eder, onları bir başka yaşayış katına çeker. Aşk, Tanrı'nın, evrendeki en küçük şeyi en küçük zerresine kadar sürekli etki altında tutan güçlerinden biridir. Bütün varlık ve yokluk evrenleri her an bu büyük gücün lütfu ve etkisi altındadır.

> *"Ben kim oluyorum? Su, yel, toprak, ateş bile ondan sarhoş olmuş; onun ateşi bana da neler eder, toprağa da, yele de.*
>
> *Aşk, ondan gebedir, bu cihan ise aşktan gebe. Bu dünya şu dört unsurdan doğdu, fakat bu dört unsur aşktan doğdu."*[3]

Varlık evreninin de, yokluk evreninin de kendi içlerinde ve kendi aralarında çeşitli oluş ve değişmelere uğramaları, aşktandır. İki evrende de egemen olan yalnız aşktır, bütün varoluş ve yok oluşların özü yüce Allah ve onun sevgisidir. Ama gerçek aşka ulaşmak, onu anlamak için bu varlık ve oluş perdelerinin geçilmesi, terk edilmesi gerekir. Maddelerdeki ve oluşlardaki güzellik, aşkın bir belirtisidir ama eğer burada takılıp kalırsak aşkın en dış engeline takılıp kalmış oluruz. Bu nedenle her tür dileği-isteği bırakmak; her türlü varlığın ve hattâ her türlü anlamın ötesinde, onların üstünde olan aşka ulaşmak için gerekli ilk şartlardandır[4].

Bütün evren Tanrı'nın aşkıyla sarhoş, bütün gök cisimleri onun aşkından dönmekte; bütün canlı varlıklar bu aşk ile doğup bu aşk ile ölüyorlar. Tanrı ve onun sevgisi her şeyde adam akıllı görünmede, ama bir taraftan da iyice gizlenmektedir.

> *"Görünen o değil, her şey ondan ibaret zaten; o bizim oldu mu da herkes, her şey biziz, bizden ibaret."*[5]

---

[1] Mesnevi. 3/4720-4735.
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.403(31 .gazel)
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.426(4100-4101).
Mevlâna, "Tanrı beni aşk şarabından yaratmıştır; ölüm beni çürütse bile gene o aşkım ben" demektedir, Dîvan(1). s.240(1459).
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 1. s.373(3419-3420, 3424).
[5] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s.26(318).4

Aslında bütün evren canlıdır, hepsi kendi dilleriyle ve halleriyle gerçeği anlatırlar. Dinleyene, varlıklar ve yokluklar dünyasından devamlı aşk ve gerçeklik sözleri gelmektedir. Aşka düşen, sevgi sarhoşu olan kişiler evrendeki her şey ile konuşurlar[1], onları anlarlar, onları hoş görürler. Amaç sevgi içinde coşup bütün evrenle, bütün varlıklarla dost olmaktadır.

Gerçek aşka tutulmamış, sevgiyi iş edinmemiş canların varlığı ayıptır. Dünyada ne varsa sevgiden, aşktan ibarettir; bunu anlayıp yaşayamadıktan sonra her şey boştur[2]. Aşk, iradeyi, ihtiyarı terk etmektir; çünkü bunlar terk edilmediği sürece varlıklardan ve olaylardan kurtulup aşka ulaşmak mümkün değildir. İki evrende de her şeyi yapan, buna karşılık hiç bir şeye ihtiyacı olmayan aşktır. Evrenler içinde sonsuz olarak kalan yalnızca aşktır; ondan başka her şey geçicidir, eğretidir. Madde ve olaylar geçip gider; geçip giden, ölen şeye ne diye bağlanacaksın. Bahar, büyük bir aşkın eseridir; ama bu aşkın maddeye vuran şekilleri, kokuları, renkleri, tatları kısa sürede geçer gider; geçip gitmeyen, durmadan yeni baharlar doğuracak olan aşktır. O aşk, öylesine büyük bir kuvvettir ki, dikenle gülü, bal ile zehiri bir arada tutar, bütün zıtları dengeleyerek, barıştırarak varlıkları ve olayları meydana getirir. Öyleyse aşkın eserleri üzerinde düşünüp kalmanın, insan dediğimiz yüce varlığa pek faydası yoktur. Demirden ayna bile gerçeği aynen gösterecek kadar arı-duru oluyorsa, insan gönlünün kendini ondan daha fazla arıtıp bütün gerçeği utanmadan benimseyip aksettirmesi gerekir. Tertemiz ayna nasıl kimseden utanmadan ve çekinmeden gerçeği olduğu gibi söyleyebiliyorsa, aşka düşmüş insan gönlünün de, birinci planda, bu benimsemeyi ve aksettirmeyi yapması gerekir[3].

Aşk, bir ışıktır; bizim güneşimizin onun yanında sönük bir mum gibi kaldığı bir güneştir. Bu ışık ne doğuda ne batıdadır; her an evrenin her yerindedir. O ışığın etkisiyle her şey olur, onun eliyle cansız maddeler cana dönüşür, onun etkisiyle canlılar birbirine ısınır, yeni canlılar üretir. Sevgi ve aşk bu şekliyle dört unsurdan da dışarıdadır, beş duygudan da, yedi gökten de. O, âdeta her şey olan, evrendeki canları, gönülleri çekip çeviren bir beşinci tabiattır[4].

Aşk, dünyadaki en doğru, en güzel yoldur. *"Caizdir, caiz değildir"* şeklindeki bilgiler ve sözler ölüme kadardır. Aşk için ise ölüm ve dirilik diye bir şey yoktur. Aşk, hep yaşamaktır, mutluluk denizinde, şeker denizinde yaşamak, denize karışıp deniz olmak demektir[5]. Aşk, göğe uçmak, her solukta yüzlerce perdeyi yırtmak demektir. Ancak

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s.34(430-439).
[2] Dîvan(1). s.254(1506-1507), 394(3139-3140), 457(283. gazel).
Dîvan (2). s.42(567), 166-167(107, gazel), 527(26. gazel)
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt.2 s.312-313(21. gazel).
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt.2 s.330-331 (2725-2738).
[5] Dîvan-ı Kebîr, cilt.5 s.117(1322-1326).
Mevlâna'nın Rubaileri. s.46(216).

bunun için önce nefisten kurtulmak gerekir. Bu dünyayı görmemek, kendi gönlüne bakmak, aşk dilini anlamak gerekir[1].

Aşk olmayınca bu dünyadaki varoluşu ve yokoluşu anlamak imkânsızdır. Dönen bir değirmeni döndüren olmayınca nasıl değirmen duruyorsa, insan ve küçük canlı bedenlerinden bütün varlık ve yokluk evrenlerine kadar her şeyin bir oluş gücü vardır ve bu da *sevgi*dir. Sevginin bu gücü, kendini neredeyse sonsuz çeşitlilikle ortaya koyar. Nasıl insanlar arasında birbirinden güzel yüzlerce dil varsa, varlık ve oluş dünyasında da binlerce dil vardır. Ancak aşk içinde iyice yok olunca bunca dillerin hiç birine gerek yoktur. Aşkın içine dalınca bütün diller susar, sevginin güzelliği ve gücü insanı deli eder[2].

Sadece evrendeki ilâhî oluş değil, ilâhî oluş çerçevesindeki insan ve diğer canlılar arasındaki işleri de yaptıran ve yöneten sevgidir. Sevgi, içten hizmet etmek, devamlı olarak hizmet etmek demektir. Ancak insan bu dünyaya atılmış bir balıktır, buranın işlerine-güçlerine tutulmadan tekrar aşk denizine dönmek gerekir. Biz, genelde dönen değirmen taşını görürüz, o taşı döndüren gücü görmeyiz. Bütün dünya aşk derdine düşmüştür, bir taraftan dönerler, bir taraftan coşup köpürürler[3].

Bir taraftan her iş sevgiyle yapılırken, öte taraftan sevilen bir adamın yaptığı şeyler sevilir, sevilmeyen adamın yaptıkları ise sevilmez. Aşk olmadan güzellik olmaz, ancak insanlar açısından aşk da güzellik olmadan tasavvur olunamaz. Aslında güzellikleri, güzel yüzleri aşk meydana getirir; aşktan her an binlerce çeşit güzellik meydana gelir. Bu, resimle ressam arasındaki ilişkiye benzer; ressam olmadan resim, resim olmadan da ressam düşünülemez. Ancak gene de, burada asıl olan ressamdır. Eğer ressam resim, mimar ev planları yapıyorsa, bu, onların içindeki sevgidendir. Ama bunların sevgisi de, ortaya koydukları san'at eserlerine başkalarının değer vermesinden dolayıdır. Eğer onların yaptıklarına başkaları değer vermezse, onlar bu işle uzun boylu meşgul olmazlar. Bir şeye muhtaç olmak, bir şeyin eksikliğini duymak ona olan sevgiyi arttırır. Buğdayın, soğanın fiyatı ürün bol olduğu yıl ucuzlar, ürün kıt olduğu zaman artar; oysa soğanın ve buğdayın görünüş ve muhtevaları her yıl aynıdır. Demek ki değer üzerinde, onlara duyulan ihtiyaç ve sevgi önemli rol oynar[4].

Sevgi, acıları tatlılaştırır; çünkü sevginin esası, insanı doğru yola götürmektir. Sevgisizlik ise tatlıları bile acılaştırır[5].

Sevgi insanlara tamamen öz olarak gelseydi, şekiller ve olayların dışında anlam olarak var olsaydı herkes anlam ve sevgi ile meşgul

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt.5 s.321 (137.gazel).
[2] Mevlâna'nın Rubaileri. s.100(488-489).
Mesnevi. 3/3843-3852.
Dîvan (2).s.32(435).
[3] Mesnevi. 6/915-919.
Dîvan(1).s.282(1910)
[4] Fîhi Mâfih. s.214-215, 211.
[5] Mesnevi. 1/2590-2592.

olacağından, varlıklar ve oluş şimdiki gibi rasyonel olmazdı. Şekiller ve olaylar çeşitli varlıkları oyalamakta, Tanrı'nın iradesine hizmet eder hale getirmektedir. İnsanlar da, bu şekiller ve olaylar arasında anlamları ve sevgiyi görünen şekillerde izah etmektedir. Dostların birbirlerine armağan sunması, görünmeyen dostluğu ve sevgiyi belirtir. Bazı insanların bir takım şeyler yapmaları, çevrelerindeki insanların sevgisini kazanmak istemekten gelmektedir. Sevginin böyle görünür bir takım şeylere ihtiyaç duyması, insanların yeterince olgunlaşamamış olmasındandır. Oysa sevgi gönüllerde ışık ışık parlamaya başlayınca belirtileri görmekten, sevgileri açıklamaktan vazgeçer; onun sevgisi artık bütün evreni aydınlatmaya, ısıtmaya başlamıştır[1].

Varlıkların ve olayların dili, kendilerini ve olup bitenleri anlatmaları, her zaman, insanların ifadelerinden daha doğru ve açıktır. Bu nedenle insan dillerinin cazibesine fazla kapılmadan her zaman varlıklara ve olayların akışına müracaat etmeliyiz. Parça-buçuk şeylerden varlıklar meydana gelirken nice birleşme, haz ve sevinç safhalarından geçilmektedir. Anlamlar eserler doğurur; bahar gizli kalır, birçok çiçek ve bitki ortaya çıkarak bize baharı anlatır; kış gizli kalır, birçok kar ve buz bize kışı anlatmaya çalışır. Bahar olmadan nasıl bahçe doğurmazsa, sevgi olmadan da hiç bir varlık doğmaz. Doğuran kadınların çocukları, onların aşk oyunlarına, oynaşmalarına şahittir. Bir ana gibi her ağaç, her ot da çocuklarını emzirmededir. Ateş ne kadar gizli olsa, suyun kaynaması onu açık açık gösterir[2].

İki dünyada da her şey aşkın iradesiyle olmaktadır. Bütün damarlar aşkın emriyle akmaktadır. İki dünyanın da canı **aşktır;** can olmayınca varlıkların nasıl bir anlamı yoksa, aşk olmayınca da canın bir anlamı yoktur[3].

Bütün evrenlerin özünde aşk olduğu için, aşkla dünyaya bakan orada yabancı hiç bir şey bulamaz. Dünyada her şey de birbirine muhtaç, birbirine dosttur. Gerçi dünyanın işleri birbirine zıt gibi görünür, ama zıtlar bir araya gelerek bir tek işi meydana getirirler. Müşterilerin hepsi tek müşteridir, hepsi de bir pazardadır. Bu, şuna benzer; buzdan bir küp yapsak, içini su ile doldursak, küp eriyince içindeki su ile birleşir, küpten hiçbir eser kalmaz. Bütün dünyanın aslı da böyledir. Dünya, parçalanmasına imkân olmayan bir bütündür; o, tek telli bir çalgıya benzer. Aykırılıklar, ayrılıklar sadece bir aldanma, bir düzendir[4].

> *"Biri dedi ki; aşkın eli-kolu nerdedir? Halbuki herkesin eli-ayağı aşktan biter, herkes aşkla alır verir, yürür-gezer.*

---

[1] Mesnevi. 1/2637-2649.
Dîvan (2). s.140(1763), 190(2041), 529(6945, 6947).
[2] Mesnevi, 1/1800-1811.
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s. 30(365-366).
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s. 31 (378-385).

Babanla annen bir solukcağız aşk oyununa girişmediler mi? Birleştiler de senin gibisi baş çıkardı, dünyaya geldi.

Aşkın eli yok, senin elini o düzdü-koştu; onu başsız-elsiz görme, bir başka çeşit bak ona."[1]

Aşk karşısında denizlerin, ateşlerin bir etkisi yoktur. Şu dönen göğün, yıldızların, ayın aşk karşısında bir iradesi, bir seçim hakkı yoktur. Aşk güneşi karşısında, gök kubbedeki şu güneş zavallı bir ışıktır. Yel karşısında saman çöpü çaresizdir, küçük taş parçalarını kuvvetli bir su sürükler gider. Ama bunlar da aşka karşı son derece uysaldır. *"Herkesin yuları aşkın elindedir"*[2], biz sadece aşkın bize yüklediği yükleri çekiyoruz; bazen bir aslan kesiliyoruz, bazen son derece zavallı bir hale geliyoruz.

Aşk, bütün varoluşu seve seve meydana getirir; oluşa katılanların hepsi varlıkların ve olayların meydana gelmesi için seve seve gayret ederler. *"Dünyadaki bütün zerreler, o güneşin aşkıyla, yokluk yurdundan varlık evrenine güle oynaya gelmektedirler."*[3] Susarak oluş evrenine baktığımızda her şeyin büyük bir huzur içinde meydana gelmekte olduğunu görürüz. Her şey önce aşktan doğar, sonra bu varlıklar gönüllerini aşka verirler; daldaki bir meyvenin olgunlaşınca daldan ayrıldığı gibi, aşka düşenler de kendi varlıklarını terk ederler.

Çoğu kez bedensel hazlar ve sevgi ile, gönlün sevgisi ve aşkı birbirine karıştırılır. Aslında, her şekilde sevgi iyidir, sevgiyi kötü hale getiren kötü huylardır. İnsanlar, biraz da bilgisizce, kendi şehvet ve arzularına "aşk" adını verirler. Bu da bir yoldur, ama *"şehvetten aşka giden yol çok uzundur"*[4]. Kadınla erkeğin birbirine karşı duyduğu sevgi, Tanrı'nın sevgi denizinin ancak bir damlasıdır. Tanrı'nın sevgi denizi öylesine uçsuz bucaksızdır ki, aslanlar oradan kaptıkları sevgilerle eniklerine süt verirler, zenginler o denizden kapabildikleri bir nebzecik sevgi ile yoksullara acır ve bir sadaka verirler[5]. Ateşin İbrahim'i yakmaması bundandır, diyor Mevlâna. Güneşten ışık sağan göz, suyu emen toprak, putlara tapan insanlar, ipek salgılayan ipekböceği, öten bülbül... sevgi yüzünden öyledir, bu işi aşkla yapmaktadırlar. Ancak, değerli olan aşk, gönlün maddeye değil de daha yüksek şeylere duyduğu aşktır. İnsan bedeni gönlü sürekli maddî isteklere ve arzulara çeker, gönül ise yüce şeylere duyduğu aşkla yükselmek ister.

Tanrı katında en eski şey aşktır, onun *"evveline evvel yoktur."* Canlar bile aşktan gelir, aşka giderler. Aşkın bütün canların kaynağı

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s. 353(3414-3416).
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s. 51(608,617-618).
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s. 269(3147).
[4] Mevlâna'nın Rubaileri. s.26(119).
[5] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s.84(968-969).

olması, bütün canların aşka dönmesi aşkın gücüne ve başlangıcına bir delildir, *"fakat kimsecikler sonuna ermemiştir aşkın."*[1]

Sevgi, evrenlerin en büyük gücüdür; zehirler onunla bal olur, günâhlar onunla sevaba dönüşür, ölüler onunla dirilir, bütün yollar onunla aydınlanır; o, düşünce gibi, insanı girdaptan girdaba sürüklemez. Dünyanın canına candır o, ondan bir kol-kanat bulan yücelere uçar[2].

Sevgi ve aşk hoş bir şeydir; o, bütün zıtları uyum haline getirir, parçalanmışları birleştirir, bir insana bir kere geldiğinde, damarlardaki kan gibi bütün vücuda yayılır. Hastalar iyileşir, canlar daha bir hareketli olur. Gönüle gelip bir madde olan, insan bedenini bile bu denli etkileyen aşkın manevî gücü, madde üzerindeki gücünden çok daha fazladır. Sevgi mutluluktur, rahatlıktır; sevgisizlik ise insanı sürekli huzursuz eder. Mevlâna bu hususta şöyle diyor:

> *"Bütün insanları sev ki, daima çiçekler ve gül bahçeleri içinde bulunasın. Eğer hepsini düşman bilirsen, düşmanların hayali gözünün önüne gelir ve sanki gece-gündüz dikenlikler ve yılanlar arasında geziyormuş gibi olursun."*[3]

Bu nedenle, insanları anarken hepsini iyilikle anmaya çalışmalıdır. Buradaki anmaların iyi olması insan için iyi, kötü olması da kötüdür. Sevginin ve aşkın değerli olması, gücünün iyiliğinden, güzelliğinden, hoşluğundan gelir. Bu özellikleri dolayısıyla, var olan her şeyi o yaratır. Onun yokluk ülkesinde yüzlerce gizli ordusu vardır, ama aynı zamanda var olan her zerrenin içinde de o vardır. Var olan her zerre onunla vardır, onunla hür ve ferahtır[4].

Hem derlenip toparlanmada hem ayrılıp-bağımsızlaşıp yeni oluşumlar için hür bir hale gelmede sevgi vardır. Bu nedenle bütün varlıklara ve olaylara karşı hoşgörülü ve ılımlı olmak gerekir. Sevginin fazlalığı her türlü aşırılığı önler; tabi burada kastedilen sağlıklı bir sevgidir. Bu şekilde, dostlukta ve düşmanlıkta bile aşırı gitmemelidir. Halk, gökkubbenin esiridir; gökkubbe döndükçe halkın durumu da döner. İnsan, aşarı dostluğun arkasından bir şeyler bekler, aşırı düşmanlığın arkasında da kötülük ister. Oysa insanlar değişir; bazen mutlu bazen bedbaht, bazen iyi bazen kötü, bazen dost bazen düşman olur. Evrenlerin her yanında Tanrı sevgisi vardır. Yalnız bu sevgi bazı engellerle gizlenmiştir, engeller kalkınca açığa çıkar. Bu sevgi varlıklar içinde de vardır, yokluklar içinde de. Esas olan, bu evrenlerdeki her şeyin Tanrı'nın eseri olması, onu övmesidir. Küfür de, iman da Tanrı'nın yolunda, onun

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s. 129(25.gazel).
Mevlâna bir gazelinde de "Kâfirlikle müslümanlık daha şimdi meydana geldi; aşkınsa önüne ön yok..." demektedir. Dîvan (2). s.328(4216).
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.161 (1417).
[3] Fîhi Mâfih. s.306.
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 1. s.57(459-460).
Dîvan(1). s.129(361-364)

iradesini yerine getirirler[1]. Bu nedenle iyi-kötü, dost-düşman gibi kavramlar oldukça izafidir. Dost, düşman; düşman da dost olabilir. Bu nedenle aşırılık insanı üzer, güç durumlar içine sokar[2]. Mevlâna, sadece Tanrı sevgisindeki, Tanrı dostluğundaki aşırılığı hoş görür; kendisi de kendini sadece aşk ve sevgiyle dost olarak değerlendirir[3].

Sevgi ışıktır, gönüle gelen yeni ışıklarla artar[4]. Ancak bu ışık dışardan gelmez, gönlün kendisinden doğar. Aşığın gıdası olan ışık, gene kendi içinden gelir[5]. İnsanın içinde sevgi ışığı yandı mı kendisi de aydınlanır, geceleri de sabahlara döndürür; o ışıktan taşlar parça parça olur, acılar tatlıya döner[6].

Bir mum yakılarak parlak güneşin önüne konulduğunda, güneş ışıkları onu boğar, ışığı görünmez olur. Böyle bir durumda mum ışığı hem vardır hem yoktur; ışığı belki görülmez ama üstüne bir şey tutsan yanar, kendi kendini de yakarak bitirir. Âşık insanın ışığı da büyük aşk ışığına karışınca yok olur gider. Irmak suyu denize ulaşıncaya kadar dağları, ovaları dolaşır ve bu arada her zaman kendi varlığı ortadadır. Ama denize ulaşınca artık ırmak suyu yoktur, deniz suyundan ayrılmaz o. Bir şey arandığı sürece, bir şey eksik olduğu sürece "aramak" işi vardır; fakat aranan bulundu mu, istenen geldi mi "arayış" da biter. Aşk da, ulaşılamadığı, arandığı sürece böyledir[7].

Yeryüzünde ve gökyüzünde, daha önce hiç görmediğimiz yeni renkler çıkıp durmada, çünkü rengin temeli renksizlik, şeklin aslı şekilsizlik, harfin özü harfsizliktir. Bu bakımdan âşık da, sevgili de insanın kendisidir; ama insan, zaten kendisinde olan bir şeyleri arayıp duruyor. Başkalarından gizlediği kendi benliği. İnsan, kendi özünü kendisinden bile gizliyor, kendi ışığını kat kat örtülerle bastırıyor[8]. İnsan istese de bu içindeki ışığı kendi yakamaz; o ışık yüce Tanrı tarafından yakılır ve bundan sonra insan şaşırır, âşık olur. Bazen uçup Tanrı katına gitmek ve bu uçuşta kendisine mâni olan bedeni yok etmek ister, bazen Tanrı'yı kendi içinde duyup *"Ben Tanrı'yım"* vecdine geçer. Hâsılı aşk ışığının verdiği ateşle insanın birçok değişik şeyler yaptığı görülür ve Mevlâna, bunları mazur görür[9].

Sevgilinin aslı ışık olduğu gibi, akıl da bir parça ışıktır. Ama aşk kasırgasına karşı akıl, ancak bir sivrisinekçik olabilir. Aşk, aklı anında yakıp kavurur; tıpkı Sidre'nin ötesine geçen Cebrail'in, o tümden aşk ve sevgi sahasında yanacağını söylediği gibi[10]. Sevgi ortamı, her türlü

---

[1] Fîhi Mâfih. s.214-215.
[2] Mesnevi. 2/2149-2152.
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.400(3866).
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.424(4085).
[5] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s.417(5655).
[6] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s.424(5760-5763).
[7] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s.183(46. gazel).
[8] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s.425(5767-5768).
[9] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s.465(6365-6366).
[10] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s.272(3179-3182).

ayrılıkların ortadan kalkıp birliğin sağlandığı bir ortam olma özelliğini, bu aşk ışığı ve ateşi sayesinde yapmaktadır.

Aşk, insanları yaratan, onları doğru yola götürmek isteyen güçtür. O, yüce bir ışık sırrıdır. O hiç durmadan akan bir ırmak, hiç durmadan yanan bir ateştir. O, elemlerle beraberdir, ama gene de hoştur ve yücedir. İnsan bu gücü aramalı, onu görmeye, ona ulaşmaya ve içinde yaşamaya çalışmalıdır. Sevgi ve aşkı bulamayan, onun içinde yaşamayan kişi, doğru yolu bulmuş sayılmaz. Doğru yolu bulan, sevgiden başka bir elbise giyinmez. Aşkı ve sevgiyi elden kaçıran üzülmemeli, onu tekrar ele geçirmeye çalışmalıdır[1].

Aşk meydanda, sevgisi ise gizlidir. Başka bir deyişle sevgi gizli, sevgili ortadadır. Ama meseleye değişik bir şekilde baktığımızda insanlar şekle âşık olmuşlar gibi gelir. Bu durum, gerçekte görüldüğü gibi midir? Aslında bu dünyada da, öte dünyada da sevgilinin şekli yoktur. İnsanlarda aslında şekle âşık olmazlar. Eğer şekle âşık olsalardı, can çıkıp şekil gene yerinde olduğu halde ondan vazgeçmezlerdi; oysa geçiyorlar. Öyleyse insanların sevgisi şekle değil cana yönelmiştir. Bir şeyin güzelliği, ona vuran ışıktadır, ışık gittiğinde değeri düşer. İnsanda sevginin yöneldiği şekil, duygu, vefa ve can da bir ışıktır.

Her cins kendi cinsine çeker; aslı ışık olan sevgi de insanlar ve diğer varlıklarda kendi aslı olan ışığa çeker[2]. Mevlâna, bu hususta şöyle bir hikâye anlatır: Bir âşık sevgilisine kavuştu, tuttu onunla karşı karşıya iken, daha önce ona yazdığı bir aşk mektubunu okumaya başladı. Sevilen (kadın), *"Eğer bunları benim için yazdıysan, işte ben karşındayım. Bunlar âşıklık belirtisi değil"* dedi. Âşık ise, *"Evet, sen karşımdasın ama, istediğim zevki bulamıyorum, seni ayrılıktaki gibi göremiyorum. Ben sevginin kaynağını görüyorum."* Sevgili buna şöyle cevap verdi: *"O halde sen bana değil, bendeki hâle âşıksın. Ben senin sevdiğin değil, sevdiğinin eviyim."* Burada da sevginin hem gizli hem apaçık ortada olduğu, sevginin bir hal olduğu, bu sevgi hali geldi mi insanın yüceldiği anlatılmaktadır[3].

Bilgi başka, aşk başka bir iştir[4]. Oradaki mahmurluk, oradaki kararlar bilgiye dayalı olanlardan tamamen başkadır. Tanrı aşkına düşenler, ad-san sahibi olmayı, halkın kınamasını veya beğenmesini bir yana atarlar, ar-hâya kaydına düşmeyi bırakırlar.

> *"Aşk âleminde bilgi, bilgisizliktir; bilginin şerefi pek de o kadar önemli sayılmaz. Aşkın câhili, şu sıra bilgilerinin âlimlerinden yücedir, üstündür.*

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 1. s.168(123. gazel).
[2] Mesnevi. 2/700-715.
[3] Mesnevi. 3/1407-1425.
[4] Mevlâna'nın Rubaileri. s.55(261).

İzi, eseri belirmeyen taraftan, o bilgisizlik, o bilgi tarafından, o canın canına can katan yerden aşk geldi sana, esenlik sana."[1]

Mevlâna her zaman sarhoştur; ama o şarabın, tefin, neyin sarhoşu değil, Tanrı aşkının sarhoşudur. Canı, doğduğu gece Hakka teslim olmuştur, ruhu o aşkın kıyısına çoktan uçup gitmiştir, o aşkın heybeti karşısında aklı fikri, bilgisi kaybolup gitmiştir. Tanrı aşkına düşen kişi ölümden korkmaz, onu sevinçle karşılar.

Âşık olanla olmayan, ağacın dallarıyla gövdesine benzerler; dallar ve yapraklar en küçük değişikliklerde bile titreyip sallanırken ağacın gövdesi hiç bir şeyden korkmadan metin olarak durur.

Aşk, bilgi gibi çalışıp çabalamakla elde edilmez[2]; o, insana her türlü çalışıp çabalamanın dışında gelir ve zaten gelince de onu tamamen kontrolü altına alır.

Aşkın simgesi pervanedir; ateşe atılır, alevler arasında kanat çırpar, gene de onun çevresinden uzaklaşamaz. Aşkın simgesi mumdur; bir taraftan yanar, bir taraftan da ıstıraplar içinde erir. Aşkın simgesi zümrüd-ü ankadır; iyiden de kötüden de geçmiş, bütün tuzaklardan kurtulmuş olarak Kaf dağına gitmiştir. Aşkın simgesi güldür; kaftanını yırtmış dikenlere sabretmektedir. Aşkın simgesi şaraptır; ardan-hayâdan geçmiş, akılla düşman olmuş, insanın bütün damarlarında dolaşmaya başlamıştır. Aşkın simgesi, kendini bomboş hale getirerek üfleyenin dudağına ve nefesine bırakmış zurnadır. Aşkın simgesi kırk yıl yas tutup ağlayan, özürler getiren Âdem'dir[3].

Aşk, binlerce duman, ateş ve gamdır; belâdır, cefadır, çiledir.

"Bu aşkın işkencesi Nil suyu gibi iki yüzlü, ehline su gibi, ehli olmayana ise tıpkı kan.

Ödağacı gibi, mum gibi, âşığını yakıp yandırmadıktan sonra ne değeri kalır âşığın? Yakmadıkça, ödağacı ile kuru dikenin ne farkı vardır?

Savaşta kılıç, mızrak, ok yarası olmazsa korkak puştla Rüstem'in, silâhlı erin arasında ne fark kalır?"[4]

Âşıkların gözünde diriler gaflete dalmış kişiler olarak görülür. Çünkü aşkın işleri hep tersinedir, orada anlamları vermek için söylenen sözler çoğaldıkça anlamlar kaybolur.

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 1. s.364(3345-3346).
[2] Dîvan-ı Kebîr. cilt 5. s.175(1991).
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 1. s.308(79. gazel).
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.190(1438-1440).

İnsan, gerçekten de çok tembeldir. Aslında kendisi dünyanın güneşidir, ama gönlünü boş yere karartmaktadır. Sevgi tektir ve tek bir şeye yönelir; ama varlık dünyası insanı bu hususta şaşırtmaktadır. İnsan, şaşırmadan, Tanrı ehline sunulmakta olan aşk şarabını içmeli, aşk ateşinin odunu olmalıdır[1].

Sevgi bazen gönüle girer, bazen candan doğar, ayrılıklardan ağlar; bazen güzellerin güzelliği, bazen putların kırıcısıdır. Sevgi, kolsuz-kanatsız yoklukta bilinir, sarhoşluktaki tat gibi anlaşılır. O ateştir, dumandır, Nuh'tur, gemidir, bir gizli hazinedir.

> *"Bütün dünyanın aşkı sana, fakat sen herkesten gizlisin; gizlisin, ortadasın, tıpkı cana benziyorsun; ne devletsin, ne ihsansın sen.*
>
> *Beni tencere gibi kaynatıp coşturursun da sonra tutar "Sus" dersin, "ne diye coşup köpürüyorsun?" Sabrın de yeri mi, susmanın da yeri mi? Ne devletsin ne ihsansın sen."*[2]

Aşk insanı yaktıkça, onun gönül tenceresi kaynayıp coşar. Bu şekilde aşk, bir kurtuluştur. İnsan, Tanrı aşkından bir zarar görmez, onun canının eziyet görmesi bir tarafa, insan "can" haline gelir. Önce göklerden yere inmişti, âşık olunca yerden tekrar göğe çıkar[3].

> *"Biz, aşkın âşıkıyız, çünkü aşk kurtuluştur. Can, Hızır'a benzer, aşk da Bengisu'ya."*[4]

Aşka düşenin, insanların konuştuğu dilden başka bir dili, Cennetten, Cehennemden ayrı bir yeri vardır. Aşk, tümden bir varlıktır; hem taçtır hem zincir, hem Peygamber'in davetidir hem ümmetin halden hale, inançtan inanca girişi. Aşk, insanın yaratılış mayasında vardır. Bu nedenle insan gülü dikende, tümü parçada, şarabı korukta, varı yokta, saltanatı kuyuda görebilir[5]. Her varlık, her ses Tanrı'dan çıkıyor, her şeyin aslı O'dur. Ayrılık ve buluşmalar bizi yanıltıyor.

Aşk yiğittir, fedaidir, yalnız yürür, altı yönden, beş duygudan da dışarıdır. En güzel surette iki dünyada da tektir, gönüllerden ikiliği kaldırır. İnsanlar bir karartı, bir bulut gibidir; var olan; değeri bilinmeyen sadece aşktır[6].

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.343(3370).
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.357(3510-3511).
[3] Mevlâna'nın Rubaileri, s.86(417).
Dîvan(1).s.163(582).
[4] Mevlâna'nın Rubaileri. s.72(343).
[5] Dîvan-ı Kebîr, cilt 2. s.31 (254-257).
[6] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s.376(225. gazel).

Akıl, aşk yolunda gitmek isteyenlerin bağıdır;[1] bu bağı koparanlara yol apaçık görülür. Aşk yolunun gizli kalmasına sebep olan faktörleri Mevlâna şöyle sıralıyor:

> *"Akıl bağdır, gönül bir aldatış, beden aşağılık bir şey, can ise perde..."*[2]

Sağlam aşk yoluna ulaşabilmek bu sayılanların hepsinden de geçmek gerekir. Kendinden geçmeyen, benliğini bırakmayan âşık olamaz; canı yok etmeyen aşk, "aşk" değil, bir masaldır ancak. Aşk bir kere bir kişinin gönlünü okladığı zaman, oklanan kişide birçok belirtiler görünür.

Yaratılışın hangi aşamasında, evrenlerin neresinde olursan ol, sevgi ve aşk, en sağlam, en iyi merdivendir. Kervancıya en iyi kervanbaşı, aşktır. Tanrı'nın sevgi gücü yeryüzünün üstünde bir gölge gibi durmakta, yeryüzünde olan her şeyde gücünü göstermektedir.

Aşk, bir gerçektir, başkalarına sorulmakla değil kendi gerçeğine bakmakla anlaşılır. Aşkın, kimsenin tercümanlığına ihtiyacı yoktur, bütün gerçekler onun tercümanıdır. İnsanın gücü, aşkı ve gerçekleri bilmesi oranında, kendisini ona vermesi oranında artar. Ancak dünyanın çeşitli hile ve düzenleri insanı gerçeklerden ve aşktan uzaklaştırır[3].

Aşk yoluna çağrı, Tanrı'dan gelir. Nasıl güneş ışığının vurduğu yerler aydınlanıyor ve canlanıyorsa, Tanrı aşkı da öyledir ve her şeyi canlandırır. Aşksız gönül ölüdür. İnsanları Tanrı aşkından uzak tutan düşünce, gerçeğin anlaşılmasına engel olan bir perdedir[4]. Hiç bir insan, hiç bir varlık, zaman ve mekan farkı gözetmeden bütün evrenlere rehber olmuş olan aşk, İslâmın da esasıdır. Mevlâna bu hususta şu rubaiyi söylemektedir:

> *"Bizim peygamberimizin yolu aşk yoludur. Biz aşkın çocuğuyuz, aşk da bizim annemiz. Ey çadırımızın altında gizlenmiş olan annemiz! Sen bizim kâfir tabiatımız yüzünden saklandın."*[5]

İnsanda aşkın merkezi *"gönlün gönlü"*dür; bedenin gönlünde gönlün aşkı, gönlün gönlünde de Tanrı'nın aşkı vardır[6]. Tanrı, insana hitap edeceği zaman onun gönlüne hitap eder. Gönül, beden sevgilerinin merkezi olduğu sürece bedenin gönlüdür; ama kendini bedenden kurtarıp Hakk'a yöneltince, yüce sevgilerin merkezi olunca *"gönlün gönülü"*, gönülün özü olur.

---

[1] Dîvan (2). s.52(705), 124(1551), 420(5466), 485(6329, 6332).
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.438(4206).
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.438(67. gazel); cilt 4. s.187(3. ciltteki 67. gazelle hemen hemen aynı olan 50. gazel).
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s.20(17. gazel).
[5] Mevlâna'nın Rubaileri, s. 12(49).
[6] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s.405(3918).

Sevgi, gönlün özünde parıl parıl parlar;[1] gönülle parlayan sevgi insanı uyandırır, varlığını güzelleştirir, anlamı yüceltir. Ancak gönlün de aşkı öğrenmesi gerekir. Aşkı öğrenen gönül bir daha aşkın hayalinden ayrılamaz, onun çömezi olur ve gündüzü arayan geceye, yanmak için kandili arayan yağa döner[2].

Sevgi gönülde belirdi mi dilde yok olur, anlamda var oldu mu sözde yok olur. Aşk, akılları uyutur ve âşık da aşkla ısınmış gönül içinde uyur[3].

Aşk, gönülde beliren Tanrı sırlarının en incesidir. Aşk bir kere gönüle girdi mi bir taraftan insanı gizledikçe daha gizler, bir taraftan çeşitli belirtiler şeklinde kendini açığa vurur. Aşkın dil ile anlatılması çok zordur. Dil, aşkın kenarına kadar olanları anlatır, aşka ulaşıp aşk dolu bir gönüle varıldığında dil biter, akıl biter, kelimeler gerçekten uzak, âciz ses ve işaretler olarak kalır. Aşk denizinde insanın rehberi gene aşktır[4].

Her şeyi var eden, düşüncelerin kaynağı olan bir şey bütün bunların üstündedir ve bunu düşünmek bile mümkün değildir. O ancak bir sevgi, bir aşk olarak ve Tanrı'nın istemesiyle bizim içimizde kendi yerini alır. Aşk bir kere gönüle (kalbe) geldi mi onun varlığını teslim alır, âdeta yok eder ve aşk gönül ile bütünleşerek uçmak ve gönlü de uçurmak noktasına getirir[5].

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.412(3958).
[2] Mevlâna'nın Rubaileri, s.61 (290).
[3] Mevlâna'nın Rubaileri. s.107(521, 525).
[4] Mesnevi. 1/111.
[5] Mevlâna'nın Rubaileri. s.276(1335)

4.2. Aşkın gücü ve âşıkın hali

Âşık, hiç kimsenin öğüdünü dinlemeyen, hiç kimsenin önüne geçemediği bir güçtür. Aşkın verdiği zevk ve coşkunluk âşık olmayanlarca bilinse ve tadılsa idi, o kişiler bir an bile vakit kaybetmeden aşka koşarlardı. İnsanın bedensel sevgiler için bile neler feda ettiği göz önüne alınırsa, Ferhat'ın, Mecnûn'un durumu açık olarak anlaşılır. Bütün evren bir bakıma âşıktır, gökleri döndüren aşktır. Her toprağa, her gönüle Tanrı sevgisi ve aşk üfledikçe ihtiyaçlar ortaya çıkmakta, olaylar olmakta, yeni varlıklar oluşmaktadır. Sevginin bu gücünü bilen kişi gönlünü Tanrı sevgisinden ayırabilir mi?[1]

Gök bile Tanrı aşkından sarhoş olup dönüp dururken insan bu güce karşı nasıl dayanabilir? Evrendeki her şey gibi gönül de aşkın nefesiyle feryat etmekte, baştanbaşa aşk ile kuşatılmak istenmektedir[2]. Aşk, Mevlâna'nın gözünde, kâfirliğe bile iman bağışlar, küfrün bile imanını arttırır.

> *"Aşkın ağzı olsaydı bütün dünya bir lokma olurdu, aşkın kapısı olsaydı, padişahların canlan o kapıda bekçilik ederdi."*[3]

Aşka karşı düşünce, gerçek sabaha karşı yalancı sabah gibidir. Aşk gelince, onun huzurunda düşünce ölür. Nefis ve haset insanlar için ayıplar aynasıdır; buna karşı aşk ve istek tecelli aynasıdır, her şey o aynada ortaya çıkar[4].

> *"Güneşten de üstünüm, güneşten de aydın; ruh zerreleri önümde oynamada, zikretmede; hepsi de inciler saçan tapıma yönelmiş*
>
> *Dünya pervane gibi ışığının çevresinde dolanıyor; ona bir ışıktır yolluyorum, kanatlarını yakıp yandıran da benim.*
>
> *Bu şahrem şahrem yarılıp parçalanan, anlatışa sığmayan aşk, halvettir; aşkı anlamak istiyorsan gel de huzuruna götüreyim seni."*[5]

İnsanın gönlünde olanı aşktan gizlemesine gerek yoktur. Eğer gönülde şüphe de varsa, bu aşktandır, iman da varsa aşktandır. Derdin içinde de aşk vardır, dermanın içinde de. Bu nedenle insanın aşka karşı kendini gizlemesine, başka gibi göstermesine gerek yoktur. Aşk bu kadar

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 1. s.60(38. gazel).
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 1.s.156(1477-1491).
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 1. s.209(1979).
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 1. s.240(2250-2258).
Dîvan (2).s.315(4037).
[5] Dîvan-ı Kebîr, cilt 1. s.290(2683, 2685-2686).

yaygın ve bu kadar açık iken, gene de onu bulmak için dünyanın altını üstüne getirenler vardır. Aşk gerçeğini anlayan, aşkta doğru yolu bulan için ise her şey o kadar açık ve berraktır ki!

> *"Aşkta ergenlik çağına ulaştı, olgunlaştı da artık taca da aldırış etmez oldu, kemere de. Çünkü o Arştan, Kürsü'den zafer fermanı geldi."*[1]

Tanrı aşkının şarabı gökten gelir ve bütün varlıkları sarhoş eder. Aşkın ordusu, atlısı yoktur ama gene de güneş gibi bütün dünyayı kaplamıştır. Nakliye araçları yoktur ama candan cana, varlıktan varlığa, ülkeden ülkeye sevgi, dostluk ve tatlılık taşır. Aşk, dünyanın kutbudur; herkes ona yönelir, her şey onun çevresinde döner.

> *"Benim yakınım, akrabam aşktan doğandır; bundan daha güzel yakınımız, bundan daha âlâ soyumuz sopumuz yok bizim.*
>
> *İki dünyadan da üstün, İki dünyadan da değerli nedir? Aşk sırrı. Bundan daha iyi şehrimiz de yok, ülkemiz de."*[2]

Aşka katılıp aşk rengine boyanmayan kişi, Tanrı katında çer-çöptür ancak. Kâfirlik savaştır, inanma ise barıştır; fakat aşk geldi mi savaşı da vurur gider barışı da.

> *"Aşk, gönül denizinde baş verir, ağzını açar da timsah gibi iki dünyayı da yutuverir.*
>
> *Aşk ne hiledir ne düzen, gâh tilkileşip gâh kaplanlaşmaz o. Aşktan yardım üstüne yardım geldi mi, can kapkaranlık, daracık bedenden kurtuluverir.*
>
> *Aşk, daha başlangıcında bile baştan aşağı şaşkınlıktır; akıl, aşka karşı şaşırır, can aptallaşır gider."*[3]

Aşk zevkine erenler adı-sanı, arı-hayayı bir yana bırakırlar. Aşk şişesi yüz binlerce taş atılsa gene kırılmaz, o istedi mi bütün oluşlara ve evrenlere hâkim olur. Yüz binlerce gökyüzü, yüz binlerce yeryüzü, aşk dönüp dolaşmaya başladı mı, dar gelir[4]. İki dünyayı da bir lokma yapabilecek aşkın yalımları, insanı da tam anlamıyla sarhoş eder, diline mühür vurur. Aşk vecdine ulaşmış kişi, sadece bu dünyanın değil

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 2. s.62(512).
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. 8.18(224-225).
Bir başka gazelde de, *"Eşsiz inci bile olsa bu aşktan başkasından kesil gitsin; çünkü bu aşktan başka ne akraba vardır sana, ne baba"*, denilmektedir. Dîvan (2). s.4(41).
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s.63(750-754).
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. 8.132(1515).

yüzlerce dünyanın sahibidir. O sadece varlık evrenlerinin değil, yokluk evrenlerinin de hâkimidir. Bir yere bağlı değildir âşık; varlık dünyasında da yokluk dünyasında da bütün yerler onun evidir. Canın canına sahip olduktan sonra, bedendeki canın hiçbir önemi yoktur onun için[1]. Aşkın ışığını ve aydınlığını gören kişi, seve seve canını o iş için verir.

Aşk her şeyi değiştirir;[2] o cana erişip orada eridikten sonra bu dünyadaki hiçbir ayrılığın anlamı kalmaz; orada milliyetler, dinler, cinsiyetler, yaşlar, makam ve mevkiler, mallar-mülkler birbirine karışır gider. Bu sırlara erdikten sonra âşık, hünerlerle dolu lâf etmeyi bırakır, susma sırrına erişir. İnanç yurdu gönüle dalan, orada emniyeti susmakta bulur.

Aşkın yüzü bir ilkbahara benzer, bütün güzellikler, bütün tazelikler ve her an yeni bir oluşum, capcanlı bir hayat oradadır. Aşk, insanı bütün belâlardan koruyacak sağlam bir kaledir. İnsanlar onun için bütün mallardan-mülklerden geçerler ama zaten evrenin canı, bütün mal ve mülk odur. Bütün evrenler birdir ve o bir olan her şey de aşktır; insanların bu birliği çokluk olarak görmeleri bir yanılgıdır. Varlıkların çeşitliliği de birdir, oluşların çeşitliliği de aslında bir tek şeydir; ölüm de, dirilme de aynı şeydir. "Bir"i bin görme, aşka ulaştıktan sonra geçer[3].

Aşka düşen, kısa zamanda bütün evreni birbirine katarak evrenden dışarı çıkar, bir sıçramada gökyüzüne varır. Nelik-nitelik evreni aşk için ancak bir zerre kadardır. İnsan anlayışı, vehmi, aklı v.s. hep yolda dökülür kalır; çünkü aşk bizi çevreleyen altı yönden de dışarıdadır. Aşkın ışığıyla yola düşünce bir çırpıda gökyüzündeki kan dolu denize gelinir, kısa sürede bu deniz geçilip Mecnûn sınırına varılır; oradan -her türlü nefisten kurtulmuş olarak- Karûn hazinesine doğru gidilir; oradan aşk hazinesine varılır ki, orada sevgiden ve aşktan başka hiç bir şeyin değeri yoktur[4].

İnsan, içten ve dıştan birçok bağlarla bağlanmıştır. Aşka düşen ise, hiç bir şeyden çekinmeyerek, bütün iç ve dış bağları bir bir kırarak[5] bağımsızlaşır.

Aşk, insanın içindeki bir ışıktır; insanlar, Meryem gibi, Tanrı'nın nuruna gebe kalmışlardır. Bu nura gark olmuş kişi her türlü töre ve yasadan dışarıdır, *"delinin delisi"*dir, akılla-mantıkla aranıp bulunamaz[6].

Aşk ordusu, bütün halkı kendisine hayran eder ama bir yandan da uğradığı her yeri viraneye çevirir. Canlar bir taraftan coşar, bir taraftan kendilerini aşka kurban ederler. Aşkın verdiği dert, onlara derman olur.

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. 8.162(60. gazel).
Dîvan (2).s.67(899).
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s.214(2464).
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s.300(3580-3585)
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s. 3(140. gazel).
[5] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s. 4(105. gazel).Dîvan(1).s.439(3637).
[6] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s. 9(52-53).

İnsanların, aşkın ışığı ile öğrendikleri, tabiattan okuyup yazdıkları, aklın ışığı ile öğrendiklerinden ve anladıklarından kat kat fazladır.

O, güneşi de zerre gibi oynatır, göğü de; her şeyi birbirine katar, her şeye yeniden, güzelliğinden bir sermaye verir, dişleri dökülmüş bir ihtiyar bile aşka düşünce yüzlerce istek içine düşer; onun aşkına akıl düşse, kendini yitirir, deli olur gider. Aşk, varlıktan da yüzlerce yıl öte yandadır, yokluktan da; ama her ikisine de komşu, her ikisine de hâkimdir[1].

Aşk, kendisine gösterilen bir iyiliğe yüz katı ile cevap verir. Yokluktan varlığa her an yüzlerce kervan geliyor. O dünya, bu dünyaya gelip duruyor. *"Mekânsızlık evreni, süte benzeyen cana karışan yağ gibi mekân evrenine geliyor."*[2] İzsizlik-esersizlik, aklın deriye-kana karışması gibi iz-eser evrenine geliyor. Daha önce evrende olmayan birçok sözler, aşktan söze gelip durmadadır.

Halkın oynayıp hareket etmesi aşktandır. Şu tembel, yorgun beden o aşkla zıplamada, bedeni zıplatan bu güç gönül perdesini de yırtıp gitmededir. Biz aşkı görmeyiz, sadece eserlerini görürüz. Hava, göğün dönüşünden oynar, mevsimler buradan meydana gelir, doğumlar da, ölümler de bu aşk dönüşünün eseridir[3].

Aşk zincirini oynattı mı buna hiçbir akıl dayanamaz, hepsi şaşırır kalır; hangi şekilde gizlenirse gizlensin hiç bir can kendini aşktan kurtaramaz. Aslan olsan, fil olsan aşk seni gene avlar; kuyunun dibine kaçsan yakalar çıkarır seni aşk.

> *"Kıla dönsen, aşk kılı kırk yarar; kebap olsan, aşk kebap şişi olur, evire-çevire yakar yandırır seni*
>
> *Aşk, erkeğin, kadının aklını çeler, fikrini alır, ama evrenin emniyeti de aşk iledir; adalet, düzen de hep ondandır."*[4]

Aşk nezdinde canın da, aklın da bir arpa kadar değeri yoktur. O, susuz, kan içen bir kara aslandır; bu nedenle ancak gönül kanında yayılır o. Sevgiyle yaklaşır, insanı bir kere toprağa düşürür ve sonra da bir kenara çekilir. Korku bilmez ve son derece de güçlüdür. İşkence yapar, sıkıştırır pençesine düşeni. Onun eline düşen ağlar, sızlanır ama, ondan uzak kalan da buz gibi donar kalır. Her an binlerce kadeh şarap içer, kadehleri kırar-geçirir; her an binlerce kat elbise diker, yırtar-parçalar bunları. Bir an binlerce gözü ağlatır, bir an sonra da güldürür.

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s. 127(221. gazel).
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4, s. .286(2767).
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s. .323(3114-3119).
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.159(1396-1397).

> *"Onun bağından hiç kimse düzenle veya deliliğe vurarak kurtulamaz; onun tuzağından hiç bir akıllı, aklıyla-fikriyle bir çare bulup halâs olamaz."*[1]

Semâ, Mevlâna'nın aşka dalma yöntemidir. Semâa giren, iki dünyadan da dışarı çıkar; Semâ evreni, her iki evrenden de dışarıdadır. *"Yedinci göğün damı yüce bir damdır, ama Semâ merdiveni bu damı da aşar-geçer, bu damdan da yücedir."*[2] Semâ eden aşkı kucağına alır, onunla bütünleşir, onun ışığıyla dolar.

Aşka karşı bahtın, talihin, kutluluğun hiç bir anlamı yoktur. Onun nezdinde yoksulluğun ve zenginliğin de bir değeri yoktur. Tanrı nuruna gark olunca başka hiçbir ışıktan korkmaya da gerek yoktur; Doğudan tâ Batıya kadar hiç bir şeye aldırış etmeden gidilebilir. Tanrı sırlarına ulaşan kişinin bu dünyanın sırlarıyla uğraşması çok basitlik olur. O Hak yolunda, her türlü hile ve düzen bırakılır; gerçek olunur. Bu şekilde aşkın sınırı hiç bir şeyle ölçülemez. Mevlâna, bu coşku anında şöyle söylüyor:

> *"Cehennemin tâ dibinde oturdum, tâcı-tahtı bıraktım ben; çünkü bizim ne Cennete iştahımız var, ne iyi kişileri özlüyoruz."*[3]

Çünkü aşka düşmüş kişi o kadar güçlüdür ki, kıyamet gününde Cehennemi içerler, Cenneti isteyene bağışlarlar, dağları havada oynatırlar, denizleri şeker gibi tatlılaştırırlar, bedenleri can haline getirirler, taşları lâl madenine, küfürleri imana çeviririler. *"Herkesten daha fazla meydandadır aşk, herkesten daha gizli."*[4] Anadan doğma körü görür hale getirirler, bütün dikenleri gül yaparlar...

Aşkın bu gücünün yanı sıra esirgeyiciliği ve şefkati de o oranda fazladır. Aşkın sonsuz lütûfları vardır; şükretmeye ve nankörlüğe bakmadan bize karşı hoşgörüde bulunur. Aşk, bu anlamda insanı ölümsüz eden bir hayat suyudur. Tanrı ile insan arasında haber getirip götüren bir elçidir aşk; dünyadaki her şeyi anlayan, Kur'ân'ın âyetlerini tefsir eden güçtür aşk[5].

Aşkın merhameti de gücü oranında fazladır. Varlıkları birleştirip yeni varlıklar ortaya çıkaran, varlıkları dönüştürüp değiştiren, anlamsız toprağa birbirinden farklı binlerce anlam veren güçtür aşk. Bazen gökyüzünden kapılar açmakta, bazen aklı merdiven etmektedir. O, bazen Hz. İsâ gibi bir hekim, bazen kendisine tutunanları kurtaran Nûh olmaktadır. *"Ancak senden yardım diler, ancak sana güveniriz"*[6] sesini

---

[1] Dîvan-ı Kebîr. cilt 3. s.172(1530).
[2] Dîvan-ı Kebîr. Cilt 3. s.225(2100).
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.410(3947).
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.411(3954).
[5] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s.176(1630-1636)
[6] Kur'ân-ı Kerim. 1/5.

duyan yüce Tanrı'nın bize eş olarak gönderdiği aşk ile canların her zerresi duyarlı hale gelir.

Sevgi ile güzellik arasında bir bağlantı vardır; her güzel sevilmez ve sevilmesi de gerekmez, ancak sevilen kimse güzeldir. Güzellik, sevilmiş olmanın, sevimliliğin bir parçasıdır. Asıl olan sevimli olmaktır; sevimli olunca güzellik de olur. Leylâ'yı güzel yapan Mecnûn'un aşkıdır. Sevgi yalnız dış güzelliğe, görünüşe yönelmez; iç güzellik ve o varlığın anlamı daha büyük önem kazanır. Tok bir kişi yemeğin, ekmeğin dış görünüşüne, rengine, kokusuna bakar; aç olan ise ekmeğin özüne, anlamına bakar[1].

Tanrı, kadınları süslemiş, güzelleştirmiştir. Bunu, erkek onunla yatışsın, erkeğe güzelliği ile eş olsun diye yaratmıştır. Bu şekilde, erkek erkeklere ne kadar yiğit olursa olsun, kendi kadınının tutsağı olmaktadır. Su, ateşten üstündür, onu söndürür ama su bir kaba koyuldu, su ile ateş arasına bir tencere girdi mi, ateş o suyu kaynatır, buharlaştırır, yok eder. Erkekle kadın arasındaki ilişkiler de buna benzer; görünüşte erkek kadına üstündür ama gerçekte ona yeniktir. Bu da sevgiden kaynaklanır. Yaratılanlar içinde sevginin en fazla yoğunlaştığı varlık, insandır. Hayvanların noksan yaratılışı, başka özelliklerinden ziyade sevgi noksanlığındandır. İnsanlarda lütuf ve sevgi arttıkça insanlar hayvanlardan uzaklaşırlar. *"Sevgi, acımak insanlık huyudur; öfkeyle istek ise hayvanlık huyları. Kadın Tanrı ışığıdır, sevgili değil; kadın sanki yaratıcıdır, yaratılmış değil."*[2]

Tanrı'nın yarattığı her şey güzeldir ve yarattıkları içinde de en güzeli insandır. Hak, güzele bakar, güzeli sever[3]. İnsanlar da güzeli sevsinler diye varlıkları ve olayları insanın duyu organlarının fark edebileceği bir şekilde perdelemiştir. Yüce Tanrı, insanlar da güzeli sevsinler diye bu güzellik ve hoşluk, tatlılık sebeplerini yaratmıştır. Ancak bütün bunlar nihayet sevginin özü, kendisi değil, kalıbıdırlar. Asıl aşk, Tanrı aşkıdır; güzelliklerin aslı da ondadır. Tanrı güzelliğinden başka güzellikler altın suyuna batmış, içi kötü, dışı parlak olan maddelere benzerler. Dıştaki geçici ışık geçince, bu güzelliğe yönelen aşk da solar, kaybolur. Duvara, duvardaki resme bir ışık vurmayınca, o bir toprak, taş, su ve boyadan başka bir şey değildir. İnsanın sahte ile gerçeği birbirinden ayırabilmesi, sevgiyi gerçek güzele ve iyiye yönlendirmesi gerekir. Eğer bu sevgi bu dünyaya, bu dünyanın olaylarına ve varlıklarına yöneltilirse, burada seven de yok olur, sevilen de. Aşk, Tanrı'ya ait olmalıdır, ondan başkasına beslenen aşk geçicidir[4].

Yaratıcı Tanrı'nın güzelliği karşısında insanın canı tir tir titrer, onun aşk şarabından bir yudum içtikten sonra aşk evreninde uçtukça uçar, her an yeni bir can kazanır, her an yeni bir şey kaybeder. İstekler

---

[1] Fîhi Mâfih. s.112-113, 244-245.
[2] Mesnevi. 1/2445-2446.
[3] Mesnevi. 6/2889-2991.
[4] Mesnevi. 6/971-986.

hep ona yönelir, insan hep kavuşma anını düşünür. İnsanın gönlüne düşen aşk, onu tamamen kendi kontrolüne ve korumasına alır[1].

Âşık, ateşler içine düşer, gönlünden her yana kan çeşmeleri boşanır. Gönül ateşi öyle şiddetli bir hal alır ki, gökler dumana boğulur, yel onunla ısınır. Düşünce ormanından *"gamdan neşeli"* binlerce düşünce gelir. Aşka tahammül eden gönül Tanrı'ya ulaşır, Tanrılaşır.

> *"Elin Tanrı eli, gözün Tanrı gözü; kulların Rabbinin gölgesi herkesin başında olsun, dilerim eksilmesin.*
>
> *Halkın feryadı sizden, sizinki nerden, kimden? Bütün bunlar aşktan doğdu, aşk kimden doğdu acaba?"*[2]

Âşık deli-Dîvaneliğinin ilk şartı, akıl zincirini kırmaktır. Zamanenin bilgisinden, düzeninden kaçmak, halkı terk etmek gerekir. Çünkü akıl ve kamuoyu, körün elindeki sopaya benzer. Aşka düşenin ise gözü açılır; gözü açılan kişinin ise kör sopasını bırakması gerekir. Veya halk süt, âşık olmayan da süt emen çocuk gibidir; çocuk büyüyünce nasıl süt emmeyi bırakıyorsa, âşığın da artık akıldan ve halktan geçmesi gerekir[3].

Âşık gerçekler sırrına eren, gerçeklerden haberdar olandır. İncelikte melekleri bile geçmişlerdir; bu yüzden insanca yaşayıştan uzaktırlar. Aşk yerler, aşk içerler, onların bütün zerreleri aşk kesilir. İnsanlar gibi kör-sağır yaşamazlar, gayb gözleri açılmıştır onların[4].

> *"Yüceler ülkesindenim, bu dünya ile işim yok benim; ne sudanım ne topraktan, insanla alış-verişim yok.*
>
> *Yüceler yıldızlarla doluymuş, deniz incilerle; orada miskler varmış, amberler varmış; onlara da boş vermişim ben.*
>
> *Sevinçlerden bile usanmışım, artık nerden gamım olacak?... ... Çünkü öylesine hür bir selviyim ki, gam yaprağı yok bende.*
>
> *Irmağın suyuna düştüm; denkten, kokudan yunmuş arınmışım; onun açtığı yaranın zevkiyle merheme aldırdığım bile yok.*

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.382-383(11. gazel)
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s.342(3309-3310).
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s.23(279-283).
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s.123(18. gazel).

Gündüzle geceyi siyah-beyaz iki at say; fakat ben siyah ata binmem, beyaza da aldırış etmem.

Aşk bahçesinde tarafsızlık, mekânsızlık yanına uçan kuşlar var; onlara Süleyman'ım ben, fakat yüzüğe aldırdığım bile yok."[1]

Âşık insan, aşktan başka her şeye, herkese yabancı olur; gönülden başka bir şey bulamaz kendinde. Gönül sahibi olmak her şeye yeter, her zaman canlı, her zaman yeşil bir ağaç gibidir o. Bütün korku varlıktan gelir, insan varlıktan geçince her türlü dert ve korkulardan kurtulur[2]. Gizli sırları görmek, vahyi duymak ancak incelmekle, lâtif olmakla mümkündür; oysa madde ve varlık batağına saplanmış olanlar yapamaz bunu, sadece âşıklar yapabilir[3].

Aşk, insanlara her türlü varlık bağını kesmeyi emreder; emrini dinlemeyenlere karşı da acımasızdır. Aşk kızınca hiçbir canın, hiçbir varlığın zerrece değeri yoktur. Kızgın değilken bile binlerce canı öldüren aşk, kızınca hepten aslan kesilir. Ama aşkın öldürüşü, binlerce diriliğe tercih edilir. Çünkü ona ulaşan; seslerde, kokularda, şekillerde kalmış olan anlamların gerçeğine ulaşır, Tanrı sırlarına doğrudan vakıf olur[4]. Gerçek bilgilere ulaşmanın bir tek yolu vardır, o da aşktır. Bilgiler, sırlar aşkın emrindedir ve aşk çok kıskanç olduğundan, yüzünü çok çeşitli şekillerde gizlemeyi bilir[5]. İnsanlar âşık olmadıkça hep aşkın, gerçek bilginin ve sırların üstündeki perdelerle uğraşırlar. En küçük zerrelere ulaşılsa bile, aşk istemeden onun gerçek yüzüne ulaşılamaz.

"Ateşi mi daha hoş, yoksa Kevser'i mi diyorsun; o padişahın beni bir hoşça tutup çekmesi yok mu? Nereye çekerse çeksin, o çeksin daha hoş bence.

Su da hoştur, ateş de; dert de onun vergisi, rahat-huzur da; bütün bu sebepleri, gözleri bağlamak için düzüp koşmuştur."[6]

O, dostu düşmana, ateşi suya çeviriverir; kâfiri mümin, mümini kâfir yapar.

Âşık sevgilisine kavuşunca kendisi aradan çekilir. Bazen varlıktan yüz çevirir yokluğa gider, bazen yokluktan varlığa gelir. Denizden toz koparır, dokuz göğü aşar, yeryüzünü de bırakır gökyüzünü de, zamanı da. Âşıklığın şartı, yokluğa yiğitçe, pehlivanca dalmaktır; varlık düzeyinde titreyip kalmak ise korkakların, er olmayanların işidir[7].

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s.441 (5992-5993, 5997-6000, 6002-6003).
[2] Dîvan (2). s.7(8. gazel), 647(8616).
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s.459-460(102. gazel).
[4] Mesnevi. 6/3997-4025.
[5] Mesnevi. 5/2763-2770.
Dîvan(1). s.313(137. gazel).
[6] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. 8.427(4107-4108).
[7] Dîvan-ı Kebîr.cilt 4.s.18(119.gazel).

"Aşığın canı, mekânsızlık evrenindedir; şu beden, gölgesidir onun; can güneşi raksa girmiştir, şu bedende oynar durur."[1]

Yüce Tanrı, kendi sonsuz aşkıyla bütün evrenlere, varlığa ve yokluğa can vermiştir. Bir baharı düşünün, ıslak bir topraktan nelerin çıktığına, bülbüllerden daha iyi öten kuşlara, birbirinden daha iyi kokan gül dallarına bakın. Güneş, altın bir top gibi durmadan hareket ediyor, bulut gamlanıp ağlıyor, gök durmadan gece-gündüz aşk sarhoşluğu ile dönüp duruyor[2].

Âşıkın gitmek istediği yer aslımızın, başlangıcımızın yeri, canların harman yeridir. Orada, o sır perdesinin ardında yokluktan, yoksulluktan kurtulunur. Sebepler, vasıtalar orada düzülüp koşulur, bütün varlık ve yokluk evrenleri o yücelikte ayarlanır; âşık o kaynağa ulaşmak ister[3].

Halk, aşk sırrına erişenlerin çeşitli hallerinden onların âşık olduklarını anlar, ancak kime, nasıl bir sırra âşık olduklarını bilmez.

Çekinip sakınma duygularını kökünden söküp atan aşk, evi-barkı, işi, akrabayı, dostu terk ettirir. Aşkın insana verdiği şey, bütün bunlardan daha değerlidir.

Aşk ateşi, kendinden başka ne varsa siler süpürür, insandaki bütün duyu organlarının duyum eşiklerini değiştirir[4]. Âşık mertebesine ulaşan kişi için hiç bir şey aşkın üzerini örtemez; âşık olmayan insan için ise aşkın meyvelerinden öteye geçmek, gerçek aşkı doğrudan görmek mümkün değildir. Aşk insanları böylesine sarhoş ve Dîvane eder ama kendisi akılların aklı, güçlerin gücü, canların canı, özlerin özüdür. Aşk sırrına ulaşan insanlara, bu sırları açıklama izni verilmez ve Mevlâna'nın Büyük Dîvan'ının hemen her gazelinde, sırları açıklamaya izin verilmemesinden dolayı sözün tıkandığı ve çaresiz kaldığı durumlar gözükür. Çünkü aşk mertebesine ulaşan kişi, vücudunun bütün zerreleriyle aşka katılır, onun nûrunu, onun güzelliğini seyretmekten başka bir şey yapamaz[5].

Âşık, yemeyi-içmeyi de terk eder, uyumayı da. Aşk insanı bir taraftan kul eder ama, bir taraftan da binlerce hürriyete kavuşturur. Aşağılık kişiler için aşk bir şehvet, bir gösteriştir ama, aslında o her şeyin kendisinden geldiği bir nûr kaynağıdır. Aşktan ölen kişi aşkta dirilir ve orada gerçeği ve ölümsüzlüğü bulur[6].

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s.93(808).
[2] Dîvan- Kebîr, cilt 4. s.161(23. gazel).
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s.219(77. gazel).
Dîvan(1).s.193(947l
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s. 121(55. gazel).
[5] Dîvan(1). s.223(1268), 256(1629).
Dîvan (2). s.24(452, 456), 436(5677).
[6] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.266(186.gazel).

Aşk sultanlıktır, olgunluktur, murada-maksada ulaşmaktır. Aşk, yokluk olduğu için ne varlıklardan korkar ne de yok olmaktan. Aşk insanı ve düştüğü her şeyi eritir, yok eder. Dağa bir damla aşk düşse onu coşturur, köpürtür, sarhoş eder[1]. Toprağa düşen aşk orada binlerce yeni hayatın, aşk ürününün canlanmasını başlatır. Aşk bir taraftan yok ederken bir taraftan da sonsuz sayıdaki hayatın, canın, tadın, lezzetin kaynağı olur. Bu nedenle ondan kaçmak mümkün değildir.

Aşk insana bir taraftan coşkunluk, bir taraftan durgunluk verir. Gönül evi, bizim emrimizde olmayan, tamamen aşkın emrindeki memurlarla dolup taşar. Bunlar bizim dilimizi anlamayan, bizi dinlemeyen kaza ve kaderdir. Aşk insanın gönlüne girince, dünya onun gözüne bir saman çöpü gibi görünür. İnsan kendini, dağları, ovaları aşıp denize ulaşmak isteyen bir nehir, bir sel gibi görür[2].

Âşık olmanın şartı, halka düşman olmak, dünyaya düşman olmaktır. Çünkü aşk kıskançtır; ancak her şeyi terk edersen aşk seni yanına çeker. Aşk içinde de insanın çocukluk ve olgunluk dönemleri vardır. Aşka iyice dalan kişi, kendini ona teslim eder, onda yok olarak sonsuz yaşayışına başlar[3].

Aşk isterse, ağlayışları gülüşe, çirkinlikleri güzelliklere, kötülükleri iyiliklere çevirir. Aşkın her varlığa verdiği özellik ya kendisi için ya da başkaları ve yeni bir takım yaşayışlar için iyilik ve güzelliklerle doludur.

Âşık, aşk ateşiyle gönlünü yaktı mı, güneş gibi, ay gibi kolsuz-kanatsız uçmaya başlar[4]. Dokuz kat göğü geçip mekânsızlık evrenine ulaşmak ancak böyle mümkündür. Aşkın eline düşen ondan bir daha kurtulamaz; o, insanı bu dünyadan çeker alır. Aşka düşen için küfür-sevap, din-iman yoktur; o artık Tanrı'nın emrindedir. Tanrı açtı mı açılır saçılır, bağladı mı bağlanır kalır; bazen onu İbrahim gibi ateşe atar, bazen Ahmed gibi Kevser'e ulaştırır.

Tanrı'nın zatına ulaşamayan, ona tahammül edemeyenler hiç olmazsa onun perdelenmiş güzelliklerini sevmelidirler. Olaylara, varlıklara ve evrenlere sığmayan sevgi nurunu göremiyorsan, görebildiğin kadarını sev. Sevgiyi dâima daha güzele, daha iyiye yönelt. Bütün sanatların, her türlü işin-gücün aslı, temeli aşktır[5]. Bu sanatların, işlerin ortaya koyduğu güzellikler aşkın meyvesi olduğu gibi, yeni aşkların da çekirdeğini oluşturur.

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.337(225.gazel).
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.359(3534).
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.418(46.gazel).
Dîvan(1).s.358(2735).
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.420(4049).
[5] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.402(3880)
Dîvan(1).s.238(54. gazel).

Aşk, aslında şekilsizdir, fakat birçok canlının ve bu arada insanın da anlayabilmesi için şekil, renk, koku gibi güzelliklere bürünür ve bu bakımdan da güzelliklerin sonu gelmez.

Aşka ulaşan, âşık olan insanın hali de değişir. Âşık önce ham sofuluğu bırakır, canla-gönülle değil aşkla diri olur; aklı, gönlü, düşünceyi tâ temelinden söküp atar. Deli olmanın bile ötesine geçer, yokluk evrenine uçar. İnsanoğlu bir kere doğup ölürken, âşık defalarca doğar ve ölür. O, bütün vücudu, bütün organları, duyguları, bilgileri terk eder, bunların hepsine uzaktan bakar[1].

Âşık aşk sesini duyunca her zerresi sarhoş olur, her zerresi bilinmeyen bir evrene doğru uçmaya başlar; dili değişir, bir başka söylemeye başlar. Diri olan kişi, aşkta diridir; bunun dışındaki diriliğin bir anlamı yoktur. Aslanların kükremesi, yiğitlerin erliği aşka karşı hiç bir şey değildir. Aşkın gürlemesi gönülden gelir, bedende şimşek gibi akımlar olur. Aşkın canlılığı karşısında ecel bile çaresiz kalır. Âşık gönül, gama gussaya düşmez; dünya üzüntüleri onun neş'esini arttırır. Aşk, ilkbahar bulutuna benzer, bütün evren onunla güler, onunla tatlılaşır. Aşk bir kere ağzını açtı mı, kocaman "biz denizlerini bir damla gibi yutar, yok eder."[2] Aşkın bu gücünü kendi benliğine geçiren kişiye ateş de bir şey yapamaz, su da. Bu durumda âşık, gökyüzündeki ve yeryüzündeki her şeye boş verir.

Âşık, iki evrenden de dışarıda yaşar. Ayaklarını alsan başka ayaklar bulur. İki evreni de alt-üst etse gönül aradığını bulamaz; onun için bir başka yer, bir başka bakış, bir başka yarın vardır[3].

Âşık durmadan yanıp yakılır, kendinden öyle geçer, öyle sarhoş olur ki, halkla, çevresiyle ilgisini tamamen keser; vehimden, şüpheden uzaklaşır. Aşka düşen, sonsuz hayata ulaşır, çünkü aşk abıhayattır[4].

Âşık kişi kendini, hem alevi hem dumanı olan bir ateş gibi görür; hem toplu hem dağınık hisseder. Şeker gibidir, süt gibidir; tabiatı delirmiştir, kendisini çeşitli kişiler, çeşitli varlıklar, çeşitli olaylar gibi hisseder. Bazen kuldur, bazen hür; bazen mumdur bazen demir; bazen hayır bazen şer; aşk onu nereye çekerse oraya gider[5]. Aşk, insanı yaratılışının kaynağına çeker, gökyüzünde ona bir kapı açılır. O, aşk içinde, güneş ışığı karşısında karanlığın, gölgenin yok olduğu gibi yok olur. Kabuk kırılır, öze ulaşılır; öze ulaşıp her şeyin gerçeğine varınca ar-hayâ anlamsız kalır; onu sadece kaynaktan ayrı olmak üzer.

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 1. s.97(72. gazel).
Dîvan(1).s.193(941).
Dîvan (2).s.30(402).
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 1. s.263(38. gazel).
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 2. s.36(290-293).
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 2. s.38(305).
[5] Dîvan-ı Kebîr, cilt 2. s.107(93. gazel), 121 (107. gazel)

Aşk ile sarhoşluk aynı kaynaktandır; aşk ölümden kurtulmak, saf altın madenine düşmektir. Gönül aşka verilince insan sadeleşir, her türlü şeyden vazgeçer; öyle ki, hiç bir malda ve mevkide gözü olmaz, hiç bir şey ona kötü gelmez[1].

2.4.3. Akıl, din ve aşk

Çeşitli varlıkların renkleri, kokuları, şekilleri kendileri için bir perdedir. Zaten varlığın kendisi bir taraftan gerçeği gösterir, bir taraftan onu gizler. İnsanda ise, bütün bedensel ve duygusal perdelere ek olarak ve hepsinden daha güçlü olarak akıl perdesi vardır. Gerçeğe varmak için aklı ve varlığı öldürmek gerekir;[2] yoksa hep perdelerle uğraşıp kalırız.

Aşk mertebesinde insan akıl ve duyu organlarıyla kazandığı bilgileri terk etmek zorundadır; çünkü bunlar çok anlamsızlaşır. Akıl ile sevgi bir arada bulunamaz. Akıl; dış belirtilerde, suretlerde kalır; sevgi ise suretleri geçer, mânâya ulaşır.

Ayna nasıl boyutları miktarınca görürse, insan da kendisine çizilen sınırlar çerçevesinde görür. İnsan aklı, insanın kendi kendisine vurduğu bir köstek, bir ayak bağıdır. Akıl aşkın tuzağına düşmüş, onun kontrolüne girmiş evrensel bir ışıktır. Ancak aşk harmanından bir buğday tanesi olan akıl da, insanın kolunu-kanadını kıskıvrak bağlamıştır[3].

Bu bakımdan aşk, akıla düşmandır. O bir kere insanın gönlüne yerleşince onun bütün zerrelerini kaplar; aklı, duyguları kontrol altına alır. İnsan artık duygularının, aklının kontrolünden çıkar, aşkın hükmettiklerini yapar.

Aşk bir kere gelince akıl kaybolur gider. Aşka ulaşan gönül, kendisinin aşk kaynağına ulaşmasına engel olacak her türlü engeli yok eder[4]. Çünkü o kaynağa yaklaştıkça insanın gönlünü kat kat nûr kaplamaya, insan deniz olmaya, Tanrı nuruyla *"Ben Tanrıyım" ("Ene'l-hakk")* demeye başlar. Bu durumu insanın aklı ve mantığı alamadığı için, akılla sürekli savaşmak durumundadır[5].

Değerli olan aşktır; nabzı aşk ile atmayan aklî ve naklî bilimlerde ne kadar bilgi sahibi olsa, değeri yoktur. Bir varlığın değeri, aşktan kanatları olmasına bağlıdır[6].

Âdem, ışıklı gökten düşmüştür, bu aşağılık yeryüzünde kalmaması gerekir. Buluşma yeri, ab-ı hayatın bulunduğu yer, aşk

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 2. s.137(122. gazel).
Dîvan(1).s.374(2922).
[2] Dîvanı Kebîr, cilt 2. s.8(61).
[3] Dîvanı Kebîr, cilt 2. 8.174(1414-1420).
[4] Dîvanı Kebîr, cilt 5. s.32(400-406).
[5] Dîvanı Kebîr, cilt 5. s.45(545).
[6] Dîvanı Kebîr, cilt 5. 8.142(1620-1621).

kaynağıdır. O aşk ve kerem denizinden, o ilim madeninden çıkan geri oraya dönmelidir. Buraya gidişte akıl hiç bir işe yaramaz.

> *"Deli olduğunu bildin mi, bu biliş akıldır; sarhoş olduğunu anladın mı, artık ayıksın sen."*[1]

Aşk, başlangıcı bilinmeyen sırlarla dolu, ucu-bucağı bulunmaz bir denizdir. Canlar orada boğulur, akıl ve ruh orada yok edilir. Taştan, demirden dağlar bile aşk şarabına dayanamaz. Aşk sırrına ulaşana da, bu sırların zerre kadarını açıklama yetkisi verilmez. Aşk insanın gönlüne, Meryem'i gebe bırakan Tanrı nuru gibi gelir. Akıl töresine uyarak aşk aranmaya kalkılırsa bulunamaz; çünkü aşk her türlü yasa ve töreden dışarıdadır[2].

Aşk için, bir kişinin aklının başında bulunması acınacak bir durumdur. Âşık, deli-Dîvane olmalıdır; bu nedenle âşıklar dünyada hiç akıllarının bulunmamasını, aşk sıcağına karşı aklın çok soğuk kaldığını söylerler.

> *"Bir akıllı gelip de içimize katılmak isterse, yol yok de, işim var; fakat bir âşık geldi mi tut elinden, çek onu içeriye.*
>
> *Ayıp dediğin şey nerden meydana gelir, neden ayıp görürsün bir şeyi? Usanmış, bezmiş akıldan, aklın başındadır da ondan; susuz hiç yağmur bulutunu ayıplar mı?*
>
> *İnkarcı akıl hiç bir surette izden-eserden geçemez; izsiz-esersiz yürü, izsiz-esersiz git de izinin tozu belirmeyenden bir yara almayasın."*[3]

Akıl, mezesi-gıdası rivayet veya kıyas olan bir bilge kişidir; aşk ise bu evrenleri yaratanın güneşinden doğma bir görüş madenidir. Aşk ne doğuda ne batıda ne de zamana bağlı olan bir güneştir. Bütün bunlar bu evrende, bu yeryüzündedir; aşk ise hem bu evrende hem evren dışında, hem zamanın her anında hem de zamanın dışındadır. Aşka tutulan kişi de hem yeryüzünden hem zamandan kurtulur. Çünkü zaman da, bu evren de bir yumurtadır; can ise yumurta içindeki bir kuştur, orada mahpustur. Yumurta içinde iman ve küfür yumurtanın akı ve sarısı gibidir; aralarını ayıran bir zar yüzünden birbirlerine karışmazlar. Eğer aşk yumurtayı kanatlarının altına alır da oradan birlik kuşunu çıkarırsa, iman da yok olur, küfür de![4]

---

[1] Dîvanı Kebîr, cilt 5, s.479(6577).
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s.9(52).
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s.49(401-403).
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s.74(630-641)
Dîvan(1).s.152(571), 171(738).

Bizim varlığımız, üstümüzde dönen yedi gök değirmeninin altında ezilmektedir; ezilmesi de gerekir. Dövülmeyen, öğütülmeyen şey işe yaramaz; buğday, kahve, kına, sürme... gibi. Akıllılar da bu dövülmemiş, ezilmemiş şeylere benzerler. Âşıklar bunlarla bu nedenle uyuşamazlar, uzlaşamazlar. Akıllılar çok ihtiyatlı davranırlar, ölü karıncadan bile çekinirler; âşıklar ise her şeye boş verirler, ejderhaya bile çekinmeden saldırırlar, yok ederler[1].

Akıllılar âşıkların yanına gelmesin, çünkü âşıklar arasında akıllıya yer yoktur. Akıl tutumlu, cimridir; aşk ise korkusuzcasına cömerttir[2]. Akıl da bir ışıktır, büyük bir güçtür; ama akıl ışığı, can ışığı sevgi ışığına karşı çok kabadır. Akıl, belli bir iklimin sultanı olsa bile aşk darağacına bir hırsız gibi asılır kalır. Akıl hem bildiktir hem yabancı; nasıl olur bu? Kendini beğenir, kendine tapar o; bu benlik hastalığı da kutsuzluktur, bu benlik topraktır. Madeni, mücevheri bulmak için ateşe girmek, erimek gerekir. Işık ve ateş, zevk ve rahmettir.

> *"Medresemiz aşktır, müderrisimiz ululuk ısısı; bizse bilgi elde etmeye uğraşan talebeyiz, dersimizi tekrarlar dururuz."*[3]

Aşk akıldan çok bilgili, çok kurnaz, çok güçlüdür. Aşkın *"fitneleri karşısında akıl bir şey yapamadığı gibi, zaten aşk da akılı arar bulur ve aşk zinciri ile kıskıvrak bağlar"*[4]. Aşka uğrayan akıl-fikir delirir, bu dünyaya sığmaz, bırakır gider, dünya varlıkları, olayları, sıkıntıları ancak aklı korkutur, onu tedbir almaya sevk eder; aşk için varlık evrenindeki hiç bir şey korkutucu, ürkütücü değildir.

Aşk iki dünyayı da bir zerrenin içinde gizler; aşağılardaki ve yücelerdeki bütün zerreleri dilediği şekilde kullanan odur. Aşkın gücü ve tedbirleri karşısında akıl şaşırır, aptallaşır. Akıl bilgisi, aşk sarayına giremez, hep o saraya ulaşan dehlizlerde kaybolur gider.

> *"Aşk deliliği, yüz binlerce evren dolusu akıldan daha iyidir; çünkü akıl, baş davasına girişir, aşkınsa ne başı vardır ne ayağı."*[5]

Başı olmadığı için hiçbir şeyle ilgisi kalmamıştır, hiç bir şeyden çekinmez. İnsan hiç bir şeyin farkında değildir.

> *"Kâse gibi denizin üstündesin de denizden haberin bile yok; bir gör de bak, dalga her an seni nasıl çalkalayıp oynatmada."*[6]

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s.87 (750-752).
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4, s.145(8. gazel).
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s. 163(1497).
Dîvan (2). s.315(50. gazel).
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s.350(3382-3383).
[5] Dîvan-ı Kebîr.cilt3.s.110(893).
[6] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s. 110(899).

İnsanın günlük yaşayışında akıl onu binlerce zulüm ve belâdan kurtarır; fakat aşk makamına geldi mi aklın da oturacak, yerleşecek bir yeri yoktur. Akla bağlanıp kalma burada insanı kurtaramaz. Aklın metâı eserinden başka bir şey değildir; aşk ise durmadan canlar ortaya çıkaran hayatın tâ kendisidir. Binlerce akıl birleşse, aşkın ulaştığı seviyenin en aşağısına bile ulaşamaz[1].

> *"Akıl, yola düşenlere âşıkların bağıdır a oğul; bağı kopar, yol apaçık meydandadır, görünüp duruyor a oğul.*
>
> *Akıl bağdır, gönül bir aldatış, beden aşağılık bir şey, cansa perde; yol bunca ağırlık yüzünden gizlidir a oğul.*
>
> *Akıldan, candan, gönülden vazgeçtin de bunları bıraktın mi, tam anlayışa ulaşman, yolu apaçık görmen umulur mu a oğul."*[2]

Aşk candan değilse, varlığı yok etmek istemiyorsa, bir masaldan ibarettir. Aslında aşkı anlatmak, insanın yapabileceği bir şey değildir; aşk iştir, eserdir, oluştur. Aşkın en iyi anlatanı kendisidir; gerçeklere bakmak, aşkı anlamak için yeterlidir. Aşka ve gerçeğe kendisini teslim eden güçlenir, yücelir; bu dünyanın hile ve düzenlerine kendini kaptıran da alçalır.

Mevlâna, sevgiyi her türlü dinsel tören ve davranışların üstünde tutmaktadır. Sevgi birlikten gelir ve birleştiricidir. Sevginin yarattığı her varlığın bir özelliği, bir huyu vardır. Bu varlıkların birine iyi gelen diğerine kötü, birine bal gelen diğerine zehir olabilir. Tanrı'nın evrenleri yaratmakta amacı, herhangi bir fayda değil, cömertliğini göstermektir. Her varlık kendince yaratıcısına şükreder, bu arada kendi kendilerini de arıtırlar. Bu inanma ve ibadet herkesin kendisi içindir; bu bakımdan içten olmalıdır.

> *"Biz dile, söze bakmayız; cana, halle bakarız.*
>
> *İsterse sözle alçalmasın, özünü vermesin bize; yüreğinden bağlanmışsa, gönlüyle alçalmışsa, ona bakarız biz.*
>
> *Çünkü gönül cevherdir, söylemekse araz; öyleyse araz eğretidir, maksat cevherdir."*[3]

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.180(109. gazel)
Dîvan (2). 5.153(1921), 175(220).
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.438(4205-4207).
[3] Mesnevi. 2/1757-1759.

Tanrı, anlamı gizli veya açık olsun, söz istemez; yanıp yakılma ister. Gerçeği anlayan kişinin en baştan bütün düşüncelerini, bütün sözlerini yakması gerekir. Bir kere aşk ile yandıktan sonra sözlerin, hareketlerin bir anlamı kalmaz. *"Kâbe'nin içinde kıble yoktur."*

> *"Aşk şeriatı bütün dinlerden ayrıdır; âşıklara şeriat da Tanrı'dır, mezhep de Tanrı."*[1]

Aşk, iki dünyaya da yabancı ve yetmiş iki türlü deliliği içinde bulundurur. Bu nedenle de *"yetmiş iki dinden de ayrıdır"*[2]. Padişahların tahtları onun tahtına karşı bir tahta parçasıdır. O, her türlü kulluğun da, efendiliğin de dışındadır. O, yokluk denizidir, eğer varlığın anlayışı ve dili, perdeleri kaldıracak kadar güçlü olsaydı her şey yanıp yakılırdı. Aşka dair varlığın söylediği her şey onun üstüne bir perde daha katmak gibidir, bu da kanı kanla yıkamak gibi imkânsız bir şeydir.

Mevlâna, bir rubaisinde şöyle diyor:

> *"Kâfirlikten de, müslümanlıktan da dışarıda bir alan vardır ki, o boşlukta bizim bir sevdamız var. Arif oraya erişince başını verir; orada ne küfrün, ne de müslümanlığın yeri vardır."*[3]

"Biz aşkın âşıkıyız, müslüman başkadır"[4] diyen Mevlâna, aşk için zerrelere ayrılmakta, bir suyun denizi aradığı gibi hep aşkı aramaktadır. O, her türlü aklı, düşünmeyi, varlığı bırakıp çıplak ve boş olarak kalmıştır. Özellikle Tebrizli Şems ile karşılaştıktan sonra Mevlâna, bu dünyanın çeşitli kaygılarından tamamen geçmiş ve *"dinim aşktır"* demeye başlamıştır[5]. Beklediği, âşk âyetleri olmuştur. Yusuf'un gömleğinin kokusunu duymaya, Mansûr'daki kat kat Tanrı nurunu görmeye başlamıştır. Mansûr taşlansa ne gam, kırılırsa testi kırılır, ama esas amaç zaten testideki suyun serbest bırakılması, denize kavuşmasıdır. Taşlamakla testi kırılabilir, ama suya bir şey yapılabilir mi?[6]

Aşka, düşen, bir solukta yüzlerce dünyayı ardında bırakarak uçar gider; bu kadar gidiş, daha onun ilk adımıdır. *"Kayboluşta kayıp dinimdir benim; varlıkta yok olmak ibadettir bana."*[7]

Aşkın küfür ve imanla bir işi yoktur, canın adlar ve sanlarla bir işi yoktur. Âşık, sevgilinin elindeki bir toptur, nereye atılırsa oraya koşar durur, kendisinin hiç bir şeyle ilgisi yoktur. Bir aynadır o, güzeli güzel,

---

[1] Mesnevi. 2/1768.
[2] Mesnevi. 3/4722.
Dîvan-ı Kebîr. Cilt 3. s.92(704)
Dîvan(1). s.225(1289), 328(2405).
[3] Mevlâna'nın Rubaileri. s.64(-304).
[4] Mevlâna'nın Rubaileri. s.64(306).
[5] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.443(4257).
Dîvan (2). s.539(7074), 436(5677)
[6] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s.45(39.gazel).
[7] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s.163(25.gazel).

çirkini çirkin olarak yansıtır; ama onun güzellikle-çirkinlikle bir işi yoktur. İsa'nın ne işi var sıcakla, soğukla; aşkın ne işi var sözle, kavgayla?[1]

İman gücü geldiğinde yürekteki küfrü kaldırır ama, aşk padişahı olan Tanrı gelince, yürekte ondan başka hiç bir şey kalmaz. Tanrıyla birleşip kaynaştıktan sonra Tanrı'yı çağıran ölür, Tanrı'yı bilen can geçer onun yerine[2].

Aşk sultanı yüce Tanrı'nın yanında küfrün de, imanın da bir değeri yoktur; onlar ona karşı ancak bir çer-çöp olabilir. İman, canın bir sıfatıdır; ancak can aşk denizinde boğulunca can diye bir şey kalmaz ki, onun vasfı olsun. İmanla küfür, gece ile muma benzer; ancak güneş doğdu mu ortalıkta gece mi kalır, mum mu? İman insanı bir yöne, küfür onun tersi yöne sevk eder; fakat aşk içinde eriyen can için ne beri kalır ne öte, ne arka, ne ön, ne yukarı ne aşağı[3].

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt4. s.196(59.gazel).
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s.343(3317, 3319).
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 2. s.69(573-575).

3. İNSANIN EĞİTİMİ

"... öğrenip öğretmeye koyulun, çekinmeyin."[1]

3.1. Eğitimin ilâhî temeli

İslâm inancına göre yüce Allah, Âdem'i topraktan yaratıp lehivlerde, ruhlarda ne var ne yoksa hepsini ona belletmiştir. Melekler, kendilerinin Allah'a kulluk görevlerini mükemmel olarak yaptıklarını, kendilerinin akıl ve ışık olduklarını belirterek topraktan yaratılan ve içinde karanlık unsurlar da bulunan insanın yaratılmasına karşı çıkmışlardı. Onun yeryüzünde bozgunculuk yapacağından, kan dökeceğinden kuşkulanıyorlardı. Ancak yüce Tanrı Âdem'i yarattıktan sonra ona öğretmenlik yaptı, onu bilgilendirdi. Daha sonra ise meleklerle onu imtihan etti. Bazı eşyaları göstererek bunların adlarını söylemelerini istedi. Melekler, *"Biz ancak bize bildirdiğin şeyleri biliriz, başka bilgimiz yok"* dediler. Bunun üzerine aynı soru Hz. Âdem'e yöneltildi ve Âdem de bunların adlarını söyledi. Yüce Allah, *"Ben size demedim mi ki, göklerin ve yeryüzünün gizli şeylerini bilirim, açığa vurduğunuzu da bilirim, gizlediğinizi de"* dedi ve meleklere, *"Âdem'e secde edin!"* emrini verdi. Daha önce meleklerin en bilgililerinden olan, bilgisiyle mağrur cin taifesinden İblis hâriç bütün melekler Âdem'in yüceliğini kabul edip secde ettiler[2].

Âdem'e verilen bilgi, zamanın ve mekânın bilgisi idi. Bütün zamanların ve bütün mekânların, evrenlerin bilgisi onun içine gizlenmişti. Eşyaların adları öğretilmişti ve o adlar, kendilerinin tekabül ettiği eşya (bilim dalı) hakkındaki bütün bilgileri içine alıyordu.

Buradan çıkarılacak birinci sonuç, bilgi öğretme işinin ilk önce yüce Allah tarafından yapıldığı, insanın diğer varlıklara maddesiyle değil bilgisiyle üstün geldiği sonucudur. Bu, insanlığın bütün zamanlarda ve bütün mekânlarda asla unutmaması gereken bir ilkedir.

Eğitimin ilâhî özelliğinin ikinci kısmı, Âdem'in öğretmenliğinde yatmaktadır. Melekler kendisine secde ettikten sonra Âdem onlara ders vermeye, öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Melekler Âdem'in dersi yüzünden, o zamana kadar ulaşamamış oldukları bir yücelik ve kutluluk elde etmiştir. Görmüşlerdir ki, Âdem'in can sahasının genişliği yedi gök sahasını çoktan geçimektedir. Âdem'in gönlü, hiç bir yere sığmayan yüce Allah'ın sığabileceği kadar geniş idi. Gökler, bütün ışıklarına ve genişliklerine karşın, Âdem karşısında küçülüyordu. Âdem ile Âdem dışındaki diğer varlıklar arasındaki fark, şekil ile anlam arasındaki fark gibi idi; anlam gelince şekiller değersizleşiyordu.

---

[1] Mesnevi. 5/1058.
[2] Kuran-ı Kerim. 2/30.36; 7/11; 15/29-32; 17/61; 20/116; 38/72-73

Hz. Âdem'in yüceliğini maddesinden dolayı değil, gönlünden ve bilgisinden dolayı kabul eden melekler, insan yaratılmadan önce, tamamen ışıktan yaratılmış olan kendilerinin yeryüzüne kulluk tohumları ektiklerini, bu arada kendilerinin ışık olmalarına rağmen karanlık toprağa ilgi gösterdiklerini söylüyorlardı. Bu, saf toprakla meleklerin ışığından çok daha ince bir ışıkla yaratılmış olan Hz. Âdem yüzünden imiş. Onlar bunu bilmiyorlardı. Yüce Tanrı topraktan Âdem'i yaratırken kulluğu ve ışığı, lâfa-söze sattığını sanıyorlardı. Daha sonra Âdem kendilerine ders vermeye başlayınca gerçeği, insanın Tanrı'nın sırrı olduğunu anladılar[1].

Tanrı'nın Âdem'e adları belletmesi, onun topraktan yaratılmasından daha önce olmuştu; öyle ki, Âdem'in topraktan yaratılması, o bilgilerin yüzünün örtülmesine neden oldu. Bu bakımdan insandaki bilgiyi doğrudan göremeyiz; onu görmek için o bilginin söz, yazı ve görüntüyle kendisini açığa vurması gerekir; insanlar ancak bu şekillerde görünen bilgiyi anlarlar. Tanrı bilgisinin varlık evrenleri ve bu evrenlerdeki çok çeşitli varlıklar olarak cisimleşmesi, bir taraftan Tanrı'nın bilgi öbeklerinin farkına varmamızı sağladığı gibi, bir yandan da bunların örtülmesine neden olur. Varlık evrenleri gibi, aslında yokluk evrenleri de, varoluş da Tanrı bilgisinin bize çeşitli görünüş şekilleridir. Söz, şekil, görüntü, koku, var oluş ve yok oluş şekillerinde bu bilgi bizim duyu organlarımıza ve aklımıza ulaştığı gibi, bu özelliklerin, gerçeğin özünü kat kat örtüler altına alması ve duyu organlarımızın algı bozukluk ve özellikleri, gerçeğin kendisine ulaşmamızı engeller.

Peygamberler Tanrı'nın bilgisine doğrudan ulaşmış, aradaki melekleri bile kaldırmış ulu kişilerdir. Bu kişiler Tanrı bilgisinin insanlara ulaşmasında bir vasıta olmuşlardır. Tanrı'nın gizli vahyini her gönül duyamaz[2]. İnsanlar bu dünyadaki çeşitli varlıklar, olaylar ve bunlardan zaman ve mekânlar içinde edinilmiş, dilde, kitaplarda, görüntülerde ve çeşitli kültürel eserlerde kristalize olmuş bilgilerle yetinmemek, onu geliştirmek zorundadırlar,

İnsanların aklındaki tortulardan oluşan bilgiler bazen gerçeğin anlaşılmasında yararlı iş gördükleri gibi, bazen de (veya bazı kişiler için de) gerçeğin anlaşılmasına engel olurlar. Bilgi kimine yeni bilgi ufukları açar, kimine ise bütün bilgi yollarını tıkar. Bu, bir şeyin kimine fayda, kimisine zarar vermesi gibidir.

Varlıkların amaçları kendileri değildir; varlıklar bir başka güç tarafından yaratılırlar ve burada amaç da varlığın kendisinden çok daha yücedir. Şekiller anlamlar içindir; şekilden şekle gitmek, bir fasit daire içine düşmek demektir. Şekillerden, renklerden, olaylardan anlamlara, sorulardan cevaplara gidildiğinde gerçeğe yaklaşılmış olur; yoksa bunların kendileri içinde dönüp kalırsak, gerçeklik kademelerinin en dış yüzeyinde dolaşıp kalmış oluruz.

---

[1] Mesnevi. 1/2658-2695, 4/2970-2973, 5/2104.
[2] Mesnevi. 4/2979-2985.

Yüce Allah insanı yaratmadan önce ona, varlıklara verdiği bilginin en çoğunu vermiştir ve bu nesilden nesile, babadan oğula akıp gider. Bu bakımdan bir insanın yapacağı ilk ve en önemli iş kendisini bilmektir. Gerçekten kendi varlığının özüne, kendi içindeki sonsuz denize ulaşan, Tanrı'sını da bilir, çevresindeki pek çok şeyi de gerçeğe uygun şekilde anlar ve değerlendirir. Ama kendine yönelip de ette, kemikte, kanda, haz ve acıda kalan, kuyruğunu yakalamaya çalışan kedi gibi bir fasit daire içine düşmüş olur. Acı ve nazdan ete-kemiğe kadar olan kısım, Tanrı'nın insana verdiklerinin çok küçük bir zerresidir. Gerek insanda gerek diğer varlıklarda Tanrı bilgisinin esas derinlikleri bundan sonra başlar. Şu, içice yaşayan varlık ve yokluk evrenlerinin ağzı sırlarla dopdoludur. Tanrı'nın bütün adları öğrettiği insan, varlık ve yokluk evrenlerinin yüzündeki bu sır ağızlarından (olaylar ve varlıklardan) gerçeğe ulaşabilir. Ama bu ulaşma da, ulaştıktan sonra sırları açıklama da Tanrı iradesine bağlıdır[1].

Tanrı'nın devamlı olarak aletsiz iş gördüğünü, insanlara *"sözsüz dersler"* verdiğini görüyoruz. Bu sözsüz dersler, varlık evreninde durmadan devam eden oluştur. Oluş, bir bilgi dahilinde, belirli kurallara göre olur. Olgunlaşma geriye gitmez; buğday un olur, ekmek olur; aynı varlık üzerinden geri buğday olmaz. Hiç bir üzüm artık koruk olmaz, olgunlaşmış meyve yeniden hamlaşmaz[2]. İnsanlara bu oluş yolu, bu oluş biçimi çok şeyler anlatır.

İnsana kılavuz sadece aklı ve duyguları olamaz. Çevresinde olup biten her şey, aslında, Tanrı'nın ona bir kılavuzluğudur. İnsan kılavuzsuz bir yere gidemez, ustasız bir sanat öğrenemez. Olaylar sebepsiz olmadığı, çocuklar anasız-babasız doğmadığı gibi, insanın derinliklerindeki bilgilerin, aklın ve mantığın da bir sebebi, yaratıcısı vardır. Kur'ân-ı Kerim'in bazı âyetlerinde yüce Allah'ın insanlara nasıl öğreticilik yaptığı açık açık anlatılmaktadır.

> *"Rahman Kur'ân'ı öğretti."*[3]

> *"Oku Rabbinin adıyla ki, bütün mahlûkatı yarattı. İnsanı da bir kan pıhtısından var etti. Oku, Rabbin büyük bir kerem sahibidir. Öyle bir Rab ki, kalemle öğretmiştir, insana bilmediğini belletmiş-tir."*[4]

Yağ, yoğurt ve ayran içinde nasıl gizli olarak bulunuyorsa, Tanrı'nın, insanın yaratılışında yerleştirdiği o gizli benlik de insanın içinde öylesine gizlidir. Bütün yalanlara, aldanmalara, yanlışlara ve inançsızlıklara rağmen, Tanrı'nın yarattığı o iyi ve bilgili benlik, insanın özünde bulunmaktadır.

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.71 (507-515).
[2] Mesnevi, 2/1320-1330, 1336.
[3] Kur'ân-ı Kerim. 55/1-2
[4] Kur'ân-ı Kerim. 96/1-5

Eğitimin görevlerinden biri, bilgi ve hünerle insan yayığını döverek ondaki en değerli şeyi ortaya çıkarmak ve şahsiyetini onunla şekillendirmektir. Tanrı insana kulak, göz ve diğer duyularla müracaat etmeden de söz söyler ve onun sözleri insan için bütün boyutları ile tam bir öğrenme olur. İnsanların yaptıkları eğitim ise söze, göstermeye, yaptırmaya, tekrar ettirmeye dayanır. Bir çoğunun kulakları, çevresindeki insanların sözleri ile dolduktan sonra yani uzun dinlemelerden, o dinlemeleri anladıktan sonra o çocuk konuşmaya başlar[1]. Ama insan kör, sağır, dilsiz bile olsa Tanrı ona hitap edebilir. Her türlü varlık biçimine ve hattâ yokluk evrenine bile söz geçirip bilgi veren yüce Tanrı insanı, eğitilebilecek varlıkların en uygunlarından bir tanesi olarak yaratmıştır.

İnsan bilgisinin yüce Tanrı'dan kaynaklanması, onun en değerli yönüdür. Tanrı, kendi katındaki bilgiden bir parça koyarak bizi böylesine duyarlı ve güçlü kılmıştır. Bu bilginin değerini anlayan insan için tek amaç, *"Allah katındaki bilgi"*yi elde etmek olmalıdır[2].

Dünyada insan için en iyi öğretmen Tanrı'dır;[3] bütün her şeyi yaratıp olduran, bütün evrenlerde oluşu idare eden O'dur. O, bu oluşu o kadar güzel idare eder ki, her şeyi okşaya okşaya, usanmadan, bir hoşça çekip götürmektedir. İnsanın eğitiminde değer vereceği şey, Tanrı'dan öğrendiklerini hatırlamak ve o olmaktır; eğer kendi içinde bu özü yakalayabilirse, bunu başaracaktır. Halktan öğrenilen şeyler ise bu dünya ile, hattâ bu dünyanın da belli bir zamanına, belli mekânına, belli yaş kademelerine, cinsiyete, bünyeye, ihtiyaçlara göredir ve bu birçok faktörlerden bazıları değişince onun da değişmesi gerekir. Buna dayanarak insan esas varlığını, esas kişiliğini oluştururken çevreden, halktan öğrendiklerine değil, Tanrı'dan öğrendiklerine dayanmalıdır[4].

Tanrı'nın varlıklara öğrettiği şeyler, onların, eğitimin ötesinde, ana karakteristiklerini oluşturur. Bülbülün ötüş bilgisi ona Tanrı tarafından verilmiştir. Canlıların ve cansızların henüz tamamına yakını ümmidir; yani bir eğitim görmemişlerdir; ancak bunlar Tanrı'nın kendilerine verdiği bilgi ile dışarıya karşı ana karakteristiklerini gösteren birer varlık olarak dururlar. Başkalarının elle, kalemle yazdıklarını yüce Allah elsiz, kalemsiz yazar; geçmişte olmuş olanları ve bizim bilmediğimiz gelecekte olacakları bütün ayrıntılarıyla o bilir. Ümmî olan Muhammed'e Kur'ân'ı o öğretmiştir; bu, taklit ile, ezber ile olan bir öğrenme değil, öze işlenen bir tam öğrenme idi. Taklit öğrenmenin yazısı, çizisi, şekli v.s. olduğu halde Tanrı öğretmesinin izini göremezsin, ama o tamamen canlıdır. Taklit bilgisi, aydınlık vermeyen bir kandil resmi, hareket etmeyen bir insan, büyümeyen bir ağaç resmi gibidir. Gerçi, eğer üzerinde düşünülürse bunlar da faydalıdır, bunlar da gerçeğin

---

[1] Mesnevi. 4/3035-3040.
[2] Mesnevi. 5/2587-2589.
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.305(2955).
Mesnevi. 3/3221-3235.
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4 3.268(2580).

yansıması gibidirler; Tanrı'nın varlıklara ve insanlara doğrudan verdiği bilgi ile karşılaştırılamazlar[1].

İnsan, *"Âdem medresesi"*nde iyi yetişmiş insan, orada Tanrı'ya mahrem olmuş olan insan, melekler evreninin en üstünde, bütün meleklerin öğretmenidir; bütün evrene Tanrı'nın adlarını öğretmektedir. İnsanın başı göktedir, bütün hayvanların başı ise yere eğilmiştir. İnsan daha da insan oldukça başını yere eğmemeli, yükseklere çevirmelidir[2]. İblis Âdem'e secde etmediğinde, *"Secde edilecek ancak Tanrı'dır, O yeter"*, diyordu. Bilmiyordu ki, Âdem'e edilen secde, onun toprak olan cismine değil, Tanrı'nın ona verdiği bilgiye, yani gene Tanrı'ya secde idi[3]. Ama İblis bir kere şaşırmıştı, bilgisine mağrur olmuştu ve biri iki görüyordu.

Tanrı'nın bir varlığa öğrettiğini diğer varlıklar ne kadar taklit ederlerse etsinler, aynısını yapamazlar. Meselâ Tanrı bal arısına petek yapma, bal yapma bilgisinden bir nebze vermiştir. Bal arılarının gösterdiği bu hüneri bir kuş, bir aslan -ne kadar uğraşırlarsa uğraşsınlar- yapabilirler mi? Tanrı'nın ipekböceğine öğrettiğini bir fil, bütün gücüne rağmen, yapabilir mi? Her varlığı o varlık haline getiren Tanrı'nın ona verdiği bilgi ve beceridir; şekiller, bu bilgi ve beceriyi en iyi kullanacak ve en verimli sonucu alacak şekilde düzenlemiştir. Öyle ki, bu evrenin varoluşunda ve yokoluşunda sayısız varlık çeşitlerinin bilgilerinde, hünerlerinde, şekillerinde, her an olmakta olan tabiat oluşlarının sayısız derecedeki boyutlarında Tanrı'nın bilgisi gözükmektedir.

Topraktan yaratılan Âdem'e verilen bilgi, bütün varlıklara verilen bilginin en fazlasıdır; öyle ki bu bilgi, tâ yedince kat göğe kadar her yeri aydınlatmaktadır[4]. Varlıklar sadece dış şekilleriyle o varlık olamazlar, daha ziyade bilgi ve hünerleriyle o varlık haline gelirler. İnsanı da insan yapan, onun gönlündeki bilgidir. Adam şekille adam olsaydı, Hz. Muhammed ile Ebu Cehil arasında bir fark olmaması gerekirdi. Aynı şekilde bir heykelle, bir resimle gerçek insan arasında da fark olmaması gerekirdi. Oysa insanı daha insan yapan, onun kendi içindeki bilgiyi keşfetmesi ve ona uygun yaşamasıdır. Kendi içimizdeki bilgiyi keşfetmenin çeşitli yolları vardır; vahiy şeklinde gelen ilâhî emirler veya tabiattaki çeşitli varlıkları ve olayları dikkatli bir şekilde inceleyip oralardaki bilgiyi sağmak veya düşünceyi tamamen kendi üzerine çevirerek gönlün derinliklerini keşfe çıkmak gibi... O halde insanın duyu aşamasında kalmayıp bilgiye ulaşması ve bilgiyi de giderek inceltmesi, anlaştırması gerekir.

Yazılan, yapılan eserler hep bir bilginin eseridirler; bunları sadece bir şekil olarak görmek hatalıdır. Bütün şekillerin arkasında bir bilgi örgüsü vardır. Bilgi örgüsü olmadan şekillerin anlamsızlığını her an görmekteyiz. Bir koyun ve bir insan aynı konuşmayı dinlediğinde, bu

---

[1] Macâlis-i Sab'a. s.98.
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 2 5,156(1252-1253).
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.118(980).
[4] Mesnevi. 1/1014-1024.

kelimelerin ve cümlelerin anlamı her ikisinde de aynı mı olur? Bir bülbül ötüşünün, eşi olan bir bülbülde, bir başka kuşta ve insandaki etkileri bir midir? Bir annenin ağlayışını anne olmayan bir kişi veya insan olmayan bir canlı anlayabilir mi? İnsan konuşması bile olsa, bilmediğimiz dilden yapılan bir konuşmayı anlayamayız; hattâ kendi dilimizde bile olsa konusu bizden uzak ve soyut bir konu ise, bunu da anlayamayız. Dilin yazıldığı yazıyı biliyorsak, şekiller bizim için bir şey ifade eder, yoksa o yazı şekillerinin arkasındaki anlama ulaşamayız. Bir tabloyu, bir grafiği, bir haritayı anlayamıyorsak bunlar bize hiç bir şey ifade etmez. Tabiattaki çeşitli varlıklar ve olaylar hakkında yeterli bilgimiz olmadığı için tabiatın anlamına ulaşamıyoruz. Eğer yeterli bilgimiz olsaydı, tabiattaki sayısız varlık ve olayların nasıl anlam yüklü olduğunu, nasıl yoğun bir bilgiye dayandığını anlayabilirdik. Bunu yapabilmek için bütün duyu organlarının çeşitli bilgilerle eğitilmesi, çevreye dikkatle bakması, onları anlaması, dahası onları içerde işleyip değerlendirecek büyük merkezin olması gerekir.

Bütün dünya, bütün varlık evrenleri bir şekildir; bilgi, bu şekillerin canıdır. Bilgi yokluklar evreninin, şekilsizliklerin de canıdır. Bilgi güçtür, akıllı, ihtiyatlı davranmaktır; bir işin yapılışını, bozuluşunu bilmektir. Bir işte, davranışta kendi bilgisi yetersiz ise başkalarına danışmak[1], başkalarının bilgisinden, dolayısıyla gücünden faydalanmak da bir bilgidir.

Bilginin en önemli özelliklerinden biri ilk görünüşte birbirine benzer gözüken şeyleri, ayrıntılara ve anlamlara giderek birbirinden ayırmaktır. Şekiller, renkler, kokular maddeler birbirlerine benzerler; bu benzerliklerden hemen sonuç çıkararak erken kararlara varmak hatadır. Olaylardan, şekillerden hemen akıl yürüterek bir sonuca varmak o anda, o kişiye doğru gibi gelebilir ama zaman ve mekân içinde genişliğine ve derinliğine incelendiğinde bunun yanlış olduğu ortaya çıkabilir. Yazılışı aynı olan fakat anlamları birbirinden çok farklı olan kelimeler vardır. İnsanlar şekil olarak, dil, kültür olarak birbirlerine benzerler ama bu benzerliklere bakarak onların hepsini bir kabul etmek, onlar arasındaki sonsuz farklılıkları görmemek bir hatadır. Çiçek emen arıda, hem bal vardır hem zehir, aynı otu yiyen ceylanların bazısından halis misk çıkar bazısından fışkı; aynı suda yetişen bazı kamışlar boştur bazılarında şeker doludur. Acı su ile tatlı suyu berraklıkları yönünden ayıramazsınız[2]. Bu bakımdan bir gerçeğin incelenmesine hem makro hem mikro düzeyden, dikkatlice ve bütün faktörleri göz önüne alarak yaklaşmalıdır.

Gerçeklik kademe kademe olduğu için insanların oluşturdukları bilgiler de değişik değişiktir. İnsanların bilgileri, genelde duyu organları ile aldıkları izlenimleri veya kendilerinin ayarladıkları ölçülere göre tespit ettikleri verileri birbirleri ile yüzeysel olarak karşılaştırıp, buradan çıkan benzerlik ve farklılıklara göre oluşturdukları bir bilgidir. Öyle ki, bu bilgiler bir taraftan bu dünyada oluşmuş çok hassas şartlara, bir taraftan da insanların duyu organlarının, vücut gelişimlerinin,

[1] Mesnevi, 1/1049.
[2] Mesnevi. 1/264-277.

cinsiyetlerinin, kültürlerinin, istek ve ihtiyaçlarının şekillendirmesine bağlıdır. Bunlardaki değişmeler, insan bilgisinde de değişmelere neden oluyor. Şu andaki bilgilerimizin kaynağı olarak sadece duyu organlarımızı alırsak ve bu bilgiyi de genel-geçerli bir bilgi olarak savunursak, bu bir hata olur. Belki özdeki gerçeğe dayanan bilgi, duyulara dayalı bilginin tam tersi olur. Suya doğru hızla koşan susuz bir sürü düşünün, bir noktada bu sürü gittiği yerin yanlış olduğunu, orada su bulunmayıp tam tersi yönde su bulunduğunu fark etse ve sürüdeki bütün hayvanlar kendi eksenleri etrafında geri dönseler, en başta giden koyun en arkada kalır, en arkadan gelen topal koyun da en başa geçmiş olur. Tıpkı bunun gibi bir durum, bilgi konusunda da ortaya çıkabilir. Bu nedenle yanlış bilgi peşinde koşmamak, yanlış bilgilere göre yaşamamak gerekir. Gerçek bilgi, Tanrı yolunun bilgisi, Tanrı katından verilen bilgidir. İnsan için, tıpkı Âdem'in bilgisi karşısında meleklerin dediği gibi, *"Bizim (kendimize ait) bilgimiz yok; ancak senin bellettiğin bilgiyi biliriz"*[1] itirafında bulunmak gerekir. Düşünmek gerekir ki, öncenin amacı kendisinden sonrasıdır. Meyve ağaçtan sonra gelir, ama ağacın amacı ve anlamı meyvedir. Bilgide ihtiyatlı olmak, sonu, her şeyin amacını düşünmek gerekir[2].

İnsanlar bu dünyanın görünüşlerine, süt çocuğunun süte bağlandığı gibi bağlanmışlardır. Onlar, çocuğun bir çok şeylerin farkında olmaması gibi, ince hakikat ışığının farkında değillerdir; ancak onun perdelenmiş şeklini hissedip perdeli hakikatle yaşamaktadırlar. Bu, kabaca bir kitaptaki yazıların şekillerini görüp şekilden anlama gidemeyen, yazıyı okuyup ne dediğini anlayamayan insanların haline benzer. Halbuki insan, hayatın anlamını düşünse, bunu apaçık görür; yokluktan varlığa gelmiştir, bir kan pıhtısından bebek olmuş, karanlık ve su dolu bir dünyadan aydınlığa çıkmıştır; annesinin karnındaki beslenme şekli ile bebekliğinde ve yetişkinliğindeki beslenme şekilleri birbirinden farklıdır. Milyonlarca yıllık evren tarihinin içinde onun ömrü bir gün, bir an gibidir. O, bu madde dünyasında maddeleşmiş, bu arada bir çok başka maddeleri kullanmış ve gene madde olmayan evrenlere gitmiştir.

Bu dünyadaki insanın ruhunu olgunlaştırmazsak, o ham bir meyve olarak kalır. Adeta bu dünya bir meyve ağacı, insanlar da onun dallarına sıkı sıkıya yapışmış meyvelere benzerler. Ama ham meyve neye yarar; olgunlaşmak, tatlanmak, bir işe yaramak gerekir. *"Bir şeye sımsıkı sarılmak taassuptur, hamlıktır."*[3] Bu nedenle, insanın bedenen olgunlaştığı gibi ruhen de olgunlaşması, yani dıştan olduğu gibi içten de olgunlaşması gerekir. İnsanın kendi iç evrenine ulaşması, bu maddeden ibaret zayıf yaratığın birlerce kat derin mi derin, ulu mu ulu bir varlık, yüzlerce evreni içine alan bir evren olduğunu anlaması gerekir.

İnsan aklının, insan bilgisinin oluşma, şekillenme şartları yüce Tanrı tarafından ayarlanmıştır. Göz için şekiller ve renkler, kulak için

---

[1] Kur'ân-ı Kerim. 2/32.
[2] Mesnevi. 3/1117-1130.
Dîvan (2).s.155(1951)
[3] Mesnevi. 3/1294-1305.

sesler, dil için tatlar yaratan, bunları varlıklarla birleştirip insanda algı haline getiren, insan beyninde ve gönlünde her an değişip duran düşünce ve hayallere hükmeden yüce Tanrı'dır. Tanrı, varlık dünyası ile yokluk dünyasına da her an, en ince noktasına kadar hâkimdir. Onun kalıcı olarak öğrettiği aslî bilgiler ve geçici olarak verdiği geçici bilgiler de vardır. Onun öğretmenliği, öğretmenliğin en güzeli; onun verdiği bilgiler, bilgilerin en iyisidir.

Bilgilerin yanı sıra, Tanrı, insanın ahlâkını da kendi sıfatlarınca yaratmıştır. Bizim sıfatlarımızın, ustası ve örneği de Tanrı sıfatlarıdır[1].

Bütün davranışlarımız, öğrenmemiz, ustamız Tanrı'nın elindedir. O, bize verdiği bütün *"hayatî bilgileri"*, okumadan, çalışıp çabalamadan doğrudan doğruya vermiştir. Bitkilerde, hayvanlarda ve hattâ cansız maddelerde örneğini gördüğümüz bir çok bilgi Tanrı tarafından, eğitim ve tecrübe dışında verilmiştir. İnsanların eğitim vasıtasıyla kazandıkları da Tanrı'nın takdiri iledir; *"tutulmadan, kekelemeden yüz kitap okusan, Tanrı takdir etmediyse aklında bir şey kalmaz"*[2] Hz. Muhammed'in, kendisine gelen vahiyleri unutmamak için acele söylemesi üzerine, Kıyamet sûresinde şöyle uyarılmıştır:

> *"Cebrâîl sana Kur'ân okurken, unutmamak için acele edip onunla beraber söyleme, yalnız dinle. Doğrusu, o vahyolunalı kalbine yerleştirmek ve onu sana okutturmak Bize düşer. Biz onu Cebrail'e okuttuğumuz zaman, okumasını dinle. Sonra onu sana açıklamak Bize düşer."*[3]

Yüce Tanrı yarattığı her şeyden önce aklı yaratmıştır. Bugün insanın çevresinde gördüğü, anladığı her şey de, onun içindeki akıl ve bilgi ışığının dışa vurmuş şeklidir; bu bilgi ve akıl ışığı olmadan bir şeyi algılamamız ve bilgi haline getirmemiz mümkün değildir.

Bütün varlık ve yokluk evrenleri birdir, bir deniz gibidir. Onun dalgaları da, onun içindeki çeşitli varlıklar da onun birliğini bozmaz. Bir olan denizi parçalara ayırmak nasıl anlamsız ise, evrenleri de iki olarak algılamak şaşılıktır, hatalı görmedir. Her şey, bir olan büyük oluşun değişik görünüşleridir; ancak bu söz meydanına iki olarak gelir; söz araya girince de iki olarak gelmek zorundadır. Susmak, bakmak ve anlamak esastır; başkalarına da anlatmak için söze veya başka tekniklere başvurduğumuzda anlamın yüceliği bozulur. Varlıklar ve olaylar arasındaki sırları değil de farklılıkları görmek ve söylemek, bilgisizliktir. Bilgisizlik, bilgi küplerine karşı tehlikeli bir taştır; bu nedenle bilgisizlik ve ondan kaynaklanan sabırsızlık, zulüm gibi etmenlerden, bilgimizi arttırmak, gönlümüzü kötülüklerden arındırmak için yararlanmalıyız.

---

[1] Mesnevi. 4/1194.
Dîvan(1).s.193(947).
[2] Mesnevi. 6/1935.
[3] Kur'ân-ı Kerim. 75/16-19.

İnsan için esas amaç, Tanrı katından verilmiş bilgiyle hareket etmek, onunla hoş geçinmektir[1].

Tanrı'nın bilgisine ve sırrına teslim olmadıktan, büyük gerçeği bilmedikten sonra bu dünyadaki maddenin bilgisine sahip olmak, hattâ hayvanların ve kuşların dillerini bilmek, bunlarla gururlanmak, büyüklenmek yanlıştır, hatadır. Bilginin suret bilgisi değil can bilgisi olması gerek, taklit bilgisi değil öz bilgisi olması gerek, düzen bilgisi değil Tanrı tarafından belletilmiş bilgi olması gerek[2].

Yüce Tanrı'nın öğretmenliğinin açık delillerinden biri de vahiy yoluyla peygamberlerin kalplerine duygu şeklinde, bilgi şeklinde, söz şeklinde hitap etmektir. Kur'ân-ı Kerim, Tanrı'nın söz şeklindeki bir vahyidir. Hz. Muhammed'e *"ümmî"* denir ama bu söz peygamberlikten önceki okuma-yazma durumunu belirten bir sıfattır; yoksa Tanrı'nın her şeyi kapsayan aklıyla sırdaş olmuş bir kişinin bilgi ve hikmet bakımından *"ümmî"* sayılması yanlış olur. Eğer ümmî sıfatını bu dünyanın, maddenin ve geçici istekler peşinde koşan nefsin geçici, sahte, yanlış bilgilerine bulaşmamış; Tanrı gerçeğine dünya bilgisinin ötesinde ulaşmış anlamında yorumluyorsak, doğru olur.

Bizim akıllarımız bütünü kavrayamaz. Bilgilerimiz maddenin kavrayabildiğimiz özelliklerine, arzu ve ihtiyaçlarımıza göre oluşur ve bunlara göre değişir. Üstelik insanlar bu dünyada sürekli öğrenmek zorunda ve öğrendiklerine göre davranmak durumundadırlar. Tanrı'nın her şeyi kapsayan aklı ise herkesin öğretmenidir; bütün bilgiler ondan kaynaklandığı için onun öğrenmesine gerek yoktur. İnsanlar, bu temel akıldaki bilgileri vahiyler yoluyla ve bunun varlık ve yokluk evrenlerinde olaylara ve varlıklara dağılmış kısmını da uzun araştırma ve incelemeler yoluyla öğrenebilirler. Bütün bilgi ve bütün sanatlar öğrenilmek durumundadır. Nasıl insan bedeninde bütün organlarımızın çalışması, sağlıklı algılama ve düzgün iş yapabilmesi için aklın ve kalbin "öğretmenliğine" ihtiyaçları varsa, toplum içinde insanların öğrenebilmesi için de gerçeği biten kişilere ve öğretmenlere ihtiyaç vardır. Nasıl akıl ve kalp olmazsa; göz, el, burun, ayak v.s. bir işe yaramaz, bir madde parçası olarak kalırsa, eğiticiler ve öğretmenler olmadan da insanların cisimleri öyle kalır[3].

Mademki bütün varlık ve yokluk, varlık içindeki şekillenme ve değişmeler Tanrı'nın iradesi ve bilgisiyledir; insanların yaptıkları bütün iyi ve kötü şeyler onun iradesiyle olur. O halde Kur'ân niçin inmiştir, Kur'ân niçin öğretilmiştir, her şeyi öğreten zaten o değil midir? *"Allah Kur'ân'ı öğretti"*[4] veya *"O, gökleri ve yeri yarattı"*[5] derken bunların büyüklüğü, iyiliği ve önemi vurgulanmaktadır. Yoksa bütün varlıklar su

---

[1] Mesnevi. 6/2044.
[2] Mesnevi. 6/4024
Dîvan(1).s.407(3289).
[3] Fîhi Mâfih. s.219-221
[4] Kur'ân-ı Kerim. 55/1-2.
[5] Kur'ân-ı Kerim. 6/1.

üstündeki kâseler gibidirler, hareket ederler ama bu kendi iradeleri ile değil suyun hareketleriyledir[1].

İnsanlar tedbir alır, ama takdir Tanrı'nındır. Öğretme de O'na aittir, öğrettiklerini unutturarak bilgiye zıt hareket ettirme de. Rüya da O'na aittir, gerçek de. *"Tanrı, insanın özü ile kalbi arasına girer."*[2] Bu bakımdan insanlar bildikleri şeyleri unutur, yanlış zanların peşine düşer ve Tanrı'nın hükmüne uyar. Bundan dolayı da bilgi ve beceri ile övünmek, gururlanmak, kendini çok güçlü sanmak yanlıştır. İnsan, Tanrı'nın tedbirine karşı dülgerin elindeki bir tahta gibidir. Tahta nasıl dülgerin düşüncesine aykırı davranamaz, keserden, çividen korkmazsa, insan da Tanrı iradesine karşı öyle olmalıdır[3].

Bütün varlık ve oluş, Tanrı bilgisinin çeşitli görünüş şekilleridir. Bunun yanı sıra Allah'ın doğrudan söz ve davranışlarla gösterdiği örnekler (hikmetler) de insan için büyük bir eğitim kaynağıdır. Ancak insanların bedensel özellikleri değişik olduğu gibi, ruhsal özellikleri de farklıdır. Akıl ve anlayış farklılığı, insanların Tanrı bilgisini anlama ve değerlendirmelerinde farklılıklar yaratmaktadır. Her şeyin bir miktarı, bir kapasitesi vardır ve Allah'ın iradesi olmadan bunu aşamaz. Allah'ın bilgisi sayıya sığmaz bir çokluk, çeşitlilik ve genişliktedir. Cebrâîl bile onu (*"lehv-i mahfuz"*u) her gün bir başka türlü görür ve anlar[4]. Aklın esas özelliği düşünmesidir, ancak onun ders aldığı yer, Allah bilgisinin saçıldığı evrendir. Bu evrendeki oluş ve yokoluşu, çeşitliliğin basit kuralını anlamayan insan, çoğu kez şaşırır kalır, düşünmekten vazgeçer. Bu noktada gerçekliğe dayanmadığı, gerçeklik hoşuna gitmediği için çoğu zaman hayallere dalar. Gerçekliğin çeşitliliği karşısında şaşıran insanlar çoğu zaman birbirlerinden ayrı düşünme ve geçim yolları bulurlar. Bu düşünce yolları içinde de bir parça gerçeklik olmakla birlikte, çoğu akıl yürütme ve hayallerdir[5].

Her insan, insan suretini taşımasından dolayı insanlar atasının (Allah'ın) perdesi altındadır. Öyleyse her insan değerlidir, her insanın özü iyidir. Bundan dolayı insana kötü gözle bakmamak gerekir. Bilgi, insanların asıl özelliklerinden biridir; fakat bu dünyadaki bilgi çeşitliliği hem insanları birbirine yaklaştırmakta hem de birbirinden uzaklaştırmaktadır. Bilginin parçalayıcı, uzaklaştırıcı özelliğini kaldırmak için aşk ve sevgi gereklidir. Sevgi, bilgi ışığından çok daha ince, çok daha etkilidir. İnsan bilgisini sevgi ile kaynaştırmadıktan sonra, insanların atasına ve bütün varlıkların yaratıcısı Allah'a lâyık bir insan olamayız.

3.2. Eğitimin gerekliliği ve amacı

---

[1] Fîhi Mâfih. s.234-235.
[2] Kur'ân-ı Kerim. 8/24
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s.454(6198)
Dîvan(1). s.226(1304-1305).
[4] Mesnevi. 5/317-328.
[5] Dîvan(1). s.432(259. gazel), 433(260. gazel), 436(264. gazel)

İnsan gerçekleri anladığında ne kadar güçlü olursa olsun, gene de yardıma ihtiyacı vardır. Kaldı ki insanların büyük çoğunluğu bilgisiz ve gerçeklerden uzak oldukları için, başkalarının görüş ve desteklerine muhtaçtırlar. Küçük çocuklar başkalarının yardımına ihtiyaç duyduklarını açıkça bildikleri için anne-babalarının kucaklarında, omuzlarında gezerler, ellerini tutarlar; ama el-ayak sahibi olmaya başlayınca bağımsız hareketlere girişirler, hatalar yaparlar, kötülüklere düşerler. Hırs, öfke ve hattâ kanaat, insanı belli kalıplar içinde hapseder.

İnsanın bilgi durumunu zedeleyen ve sarsan bu durumlardan kurtulması, kendi bedeni dahil bu dünyanın bozucu etkilerinden uzaklaşması için bir yandan temiz bir inançla Allah'a sığınması, bir taraftan da büyüme ve olgunlaşmasındaki kademelere uygun olarak eğitilmesi gerekir. İnsanın büyüme ve olgunlaşması, Tanrı'nın onun önüne koyduğu bir basamaktır. Bu basamaklara uymadan sağlıklı bir gelişme sağlama düşüncesi ham bir hayaldir. Unutmamak gerekir ki, dama basamak basamak çıkılır[1]. İnsanın eli vardır, ayağı vardır, duyu organları, aklı, gönlü vardır. Bütün bunlar insana anlamsız verilmemiştir; hepsinin ayrı ayrı görevleri vardır ve doğru olan, insanın maddî ve manevî varlığındaki her unsurun hakkıyla, yerinde ve dengesinde kullanılmasıdır.

İnsanların içinde, onları harekete geçiren istek ve ihtiyaçlar vardır. İhtiyaçlar bedenden, istekler gönülden gelir. Eğer istekler tamamen ihtiyaçların kontrolüne girer ve hattâ birbirlerini kamçılayıcı rol oynarlarsa, bu iki temel fonksiyon hem maddî hem de manevî yönden insan için zararlı bir hale gelir. İnsanın kendi istekleriyle savaşması çok zordur, ama isteklerin sağlıklı olarak yerine getirilebilmesi için bilgi, hüner ve güç gereklidir. Uçmak isteyen kişinin uçmayı bilmesi ve uçabilmesi, denize atlamak isteyen kişinin önce yüzme bilmesi, denizci olması gerekir[2]. Bir tahta, olgun, hünerli kişinin elinde anlamlı ve işe yarar bir eşya haline gelir; bilgisiz ve hünersiz kişinin elinde ise o tahta sadece odun kıymıklarına döner.

Eğitimin ilk amaçlarından biri, kişinin olgunlaştırılmasıdır. Çünkü olgunlaşma sağlanmadan bilgi ve hüner bir işe yaramaz. Kişide olgunluk esastır; bilgisizlik, olgun bir kişide bilgi ve hüner haline gelir; olgun olmayan kişide bilgi ve hüner ise, bilgisizlik ve hünersizliğe dönüşür[3]. Olgun olmama bir hastalıktır, vücudun bütün yönlerini olumsuz etkiler. Başka bir benzetme ile, olgunluk insanın emrindeki güçlü bir binit gibidir; bilgi ve hüner ise sadece yaya kişideki çeşitli özellik ve âletlere benzer.

Bir musluktan bir su sürekli akıyorsa, bunun su üreten bir kaynağı var demektir. Bir insandan da sürekli sözlerin, bilgi ve becerilerin çıkması, onda büyük bir kaynağın olduğuna delildir, İnsanda akıl, hüner,

---

[1] Mesnevi. 1/935.
[2] Mesnevi. 1/1615-1616.
[3] Mesnevi. 1/1621.

sevgi gibi çeşitli kaynaklar vardır ve insanın yaptığı her işte, her davranışta bunlar kaynaştırılmalıdır.

Herkes bilgisini ve hünerini satar; herhangi bir hüneri olan usta, işini ve şahsiyetini bunun üzerine kurduğu gibi, çevresindekilere de bunu öğretir. Herhangi bir bilim alanında bilgili olan da öyle. Ama bu bilgi ve hünerler insana ne kadar gereklidir? Bu konuda, bütün insan topluluklarında neredeyse evrensel hale gelmiş bir hikâyenin kendi çağındaki bir versiyonunu Mevlâna da anlatmaktadır: Gemi ile seyahat eden bir dilbilimci, yolda gemici ile sohbet etmektedir. Bir ara dilbilimci gemiciye, *"Sen Nahiv* (Arapça gramer) *biliyor musun?"* diye sorar; *"Hayır"* cevabını alınca da, *"Ömrünün yarısı boşa gitti"* der. Gemicinin kalbi kırılır, kızar ama susar. Derken fırtına çıkar, gemi bir girdaba yakalanır, girdaptan geminin kurtulamayacağı anlaşılır. Gemici dilbilimciye *"Sen yüzme biliyor musun?"* diye sorar. Yüzme bilmeyen dilbilimci gemiciye yalvarmaya başlar. Gemici, *"Nahivci"*, der *"bütün ömrün boşa gitti, çünkü girdaba düşen gemi batar gider."*[1]

Burada, eğitimin en önemli problemlerinden biri olan *"neyi bilmeli"* konusu gündeme getirilmektedir. İnsan önce kendi içindeki yanıltıcı bazı huyları öldürmeli, yok olmayı bilmeli, olgunlaşmalı, Hakk'a teslim olmalıdır. Unutmamalı ki, deniz, yüzme bilmeyen, çırpınıp duran diri kişiyi içine çeker, boğar; ölmüş, denize teslim olmuş kişiyi ise su üstünde tutar ve kısa zamanda sağlam bir zemine, sahile atar. İnsanın olgunlaşmasından maksat, kendini feda etmeyi, teslim olmayı, yok olmayı öğrenmesidir. Yok olmayı öğrenemeyen, dünyanın en bilgilisi bile olsa, bir anlamı yoktur. Her şeyin aslı yok olmadır. İnsanlar nihayet bilgi testileridir, onları iyice doldursak bile, bilgi denizine varınca kırılacak ve denizde yok olacaktır.

Bilginin iki yolu vardır; ikisi de birbirine zıttır ama kendi yolları üzerinde gitmeye devam ederlerse, sonunda ikisi de aynı noktada birleşirler; tıpkı bir çember üzerinde başlangıçta zıt yönlerde giden ve birbirinden uzaklaşıyormuş gibi görünen iki kişinin, sonunda belli bir noktada buluşmaları gibi. Kendi yolunu gerçek ve doğru yol gibi bilen tam inanç sahipleri, kendi yollarında hoştur. Ancak her iki yolu da beğenmeyen, bu birbirine zıt gibi olan yollar karşısında bir karar veremeyen taklitçiler, hasetlerinden ortada kalırlar.

İnsan aklının yettiği şeylerden başka akıl edecek şeyler de vardır; Tanrı, insan aklından başka akıllar da yaratmıştır. Her varlık, her tabiat olayının akışı bu akıllar sayesindedir. Bunlara ulaşmak için sadece maddeden kaynaklanan aklı değil, insanın gönlünden kaynaklanan sevgi ve aşk aklını da kullanmak gerekir. Sadece rızk sağlamak, maddeye hâkim olmak yetmez; Tanrı sevgisini anlamak, onu özlemek, onunla uğraşmak da gerekir ve bu, insan için çok daha faydalı ve iyidir[2].

---

[1] Mesnevi. 1/2847-2853.

[2] Mesnevi. 5/3226-3238.
Dîvan (2). s.197(2484), 517(15. gazel).

Bir insan ne kadar zeki ve becerikli olsa da eğitilmelidir. Bilen bir kılavuz her zaman güçten ve yiğitlikten iyidir[1]. Kendi başına giden sadece kendini görür, sadece kendi görüşüne bağlanır. Oysa başkalarının görüşüne ve özellikle de bilen kişilerin görüşlerine ihtiyaç vardır.

İnsanın topraktan yaratılmış bedeni, cevheri iyi olan bir demir madenine benzer. Nasıl iyi demir istenerek ayna gibi yapılabiliyorsa, akıllı insan da olgunlaştırılarak ayna gibi berrak bir insan yetiştirilebilinir. Kapkara demir cilalanarak ayna yapılıyor; insan gönlü de eğitilerek gümüşlenebilir. Demirin cila tutması gibi, insan bedeni de cila tutabilir[2]. Cilalanmış demir nasıl aynaya dönüp önündeki her şeyi berrakça görebiliyorsa, insan gönlü de akıl cilası ile cilalanarak gerçeği olduğu gibi yansıtır bir hale gelebilir. Eğitim, insan gönlünün akıl ve bilgi ile cilalanmasıdır.

İnsanlar için en kötü durumlardan biri, akıl azlığıdır. Çevresine bakıp ders almayan, kendilerine gösterilen gerçeği anlayıp inanmayan ahmaklar, kendilerinin de, toplumun da düşmanıdırlar. Akıllı olan anlar, inanır; kendine ve diğer insanlara dosttur. Akıllı, faydalıdır[3]. Çünkü insan canının gıdası akıl ışığı, akıl nurudur. İnsan canı, akıl nuru olmadan gelişemez ve çevresinden bağımsızlaşamaz. Ruhta ve maddede bir şeyin olup bitmesi akıl iledir.

İki çeşit akıl vardır; bunlardan birincisi *çalışarak kazanılan akıl*dır; insan bunu okulda ve okul dışında çeşitli vasıtalarla öğrenir. Okuyarak, dinleyerek, görerek, yaşayarak insan bir çok değerli bilgiler elde eder. Bu şekilde insan bir çok bilgi gücünü kendisinde toplamış olur. Ancak diğer akıl, Tanrı ihsanı olan akıl olmadıktan sonra bilgi kazanma da olmaz, bilgi üretme de. Tanrı ihsanı akıl, hem bilgi kazanır hem de gönüldeki bilgi suyunu coşturur, ham bilgileri kaynatıp pişirir. Gönülde kaynatıp pişirilmedikçe, çeşitlendirilip üretilmedikçe ham bilgi hiç bir işe yaramaz. Öğretimle, okumakla dışarıdan kazanılan bilgi, dışardan beslenmekle akan bir nehire benzer; besleyen merkezden su kesilince nehrin akışı durur. İnsanın kendisindeki akıl ise durmadan kaynayan bir kaynak gibidir[4].

Eğitim, aklın parlaklığını daha da artırır. Bir kişinin değeri bedenin olgun olmasında, saçının sakalını ağarmasında değil, aklının olgun ve bilgili olmasındadır. İblis, yaratıkların en yaşlılarındandı, ama gördüklerinden ders almadıktan, düşünmedikten, aklını olgunlaştırmadıktan sonra çok yaşamanın bir değeri yoktur. Eğer gönlünde gurur ve heves fırtınaları esiyorsa, saç-sakal ağarması bir olgunluk delili değildir. Aklın olgunlaşması için insanın taklitten özellikle sakınması, görünüşlere bakarak karar vermemesi, her şeyin

---

[1] Mesnevi. 4/543.
[2] Mesnevi. 4/2469-2478.
Dîvan(1). 8.244-245(61. gazel).
[3] Mesnevi. 4/1945-1960.
[4] Mesnevi. 4/1964-1968.

içyüzünü araştırması gerekir[1]. Aklın olaylara ve varlıklara ad vermesi, görünüşlerden, değişmelerden kurtulmak içindir. Meselâ, bir "insan" sözü çeşitli yaş, cinsiyet, ırk, meslek ve görüşlerdeki milyarlarca insanı; "ağaç" kelimesi, birbirinden çok farklı sayısız varlıkları ifade eder.

Bir eser ortaya koymak için mutlaka bir hazırlık, bir terbiye gereklidir. Bir toprakta bir şey yetiştirmek istiyorsak önce orayı kazmak, hazırlamak, gübrelemek, ektiğimiz şeyin yetişmesi boyunca sulama, çapalama, ilaçlama gibi işlemleri yapmak zorundayız. Topraktan veya taşlardan bir bina yapmak istiyorsak oradan kalıplar çıkartmak, yontmak, çamurla sıvamak gibi işlemler gereklidir. Bir yarayı veya hastalığı iyileştirmek için belki bedenin açılması, hastalık yapan unsurların ve pisliklerin temizlenmesi gerekir. Bir marangoz, bir demirci, bir terzi ellerindeki malzemeyi ölçmek, biçmek, kesmek, uygun şekillerde yeniden birleştirmek zorundadır. Buğday tanelerini değirmende öğütmeden ekmek yapılabilir mi?[2]

Eğitim de böyledir, o insan dediğimiz malzemenin içinde insan olma potansiyeli vardır. Tıpkı bir mermerdeki heykel, bir tahtadaki masa, buğdaydaki ekmek olmak özelliği gibi; ama bunu yapacak, bu oluşu güçlendirecek insanlara veya başka varlıklara ihtiyaç vardır.

İnsandaki akıl, bütün boyutlarıyla her şeyi yapmaya kadir değildir. Meselâ, bizim parça-buçuk akıllarımız bizi ölüme kadar, mezara kadar, yok olmaya kadar götürür; ondan ötesine dair hiç bir şey bilmez. Parça-buçuk akıllarımız nihayet bir şimşek ışığı kadardır ve şimşek ışığı süresi kadar olan ömrümüzü aydınlatır; ya onun dışında kalan tahayyül bile edemediğimiz zaman süresince yolumuzu aydınlatan ne olacaktır? İnsan kendi kendisine çok şey öğrenemez. Hastanın aklı çoğu zaman kendisine ilaç olamaz; onun yapacağı en iyi iş, hastayı doktora götürmek olacaktır. Evlere kapılarından girmek ve olgun olmak, her türlü şehvetten kurtulmak gerekir. Bilgi öğrenme ve öğretmenin bile aşırı bir tutku halini aldığı durumlar tehlikelidir; her çeşit şehvet, her çeşit aşırılık bir puttur[3].

İnsanın yetişmesinde mutlaka bir eğitici, bir usta, bir yol gösterici gereklidir. Akıl ve yetenek, insan olmada tek başına yeterli değildir. Eğitimin asıl amacı, insanın asıl amacı olgunluktur. Olgunluk olmayınca zekâ ve yetenek bilakis ayak bağı olur; bunları ayak bağı olmaktan çıkartıp bilakis bir güç haline getirmek için, o zekâ ve yeteneklerin nesiller boyu biriktirdiği bilgileri pişirmiş, olgunlaştırmış bir ustanın yanında olgunlaşmak gerekir. Yoksa akıl ve yetenekle olmayacak yerlere at süreriz, çok az şeyin farkına varabilir ve yorulur kalırız. Nuh'un gemisi gibi bir gemiye binip de kurtulmak varken, Ken'an gibi dağdan dağa koşmak, dalgalarla boğuşmak niye? *"Düşünce dağının yüceliğine pek güvenme; bu denizin bir dalgası onu alt-üst ediverir."*[4]

---

[1] Mesnevi. 4/2163-2187.
[2] Mesnevi. 4/2341-2353.
[3] Mesnevi. 4/3317.
[4] Mesnevi. 4/3364.
Dîvan (1). s.334 (2463- 2465).

Sağlam bir sevgi ve aşk, tam bilgiye dayanır; eksik bilgi zayıf sevgiler, bilgisizlik ise nefret doğurur. Her şeyi meydana getiren, acıları tatlılaştıran, ölüleri dirilten sevgi de bilgi sonucudur. Bu nedenle insanın ana hedefi tam gerçeğe, tam bilgiye ulaşmaktır. Bilgideki ve akıllardaki eksiklikleri tamamlamak da eğitimle mümkündür. Bir uzvu eksik olana acınır, ama uzuvları tam olduğu halde aklını kullanamayan, bilgi sahibi olmayan akılsızlara acınmaz. Bedensel kusuru olana birçok konuda bir vebal yüklenmemiştir; ama bilgi ve düşünme noksanları olanlar vebal altındadır[1].

İnsanı doğru yola götürecek olan akıl ve bilgidir. Gittiği yolun kötü olduğunu, yaptığı şeylerin mutlak yanlış olduğunu bilen bir kişi, bunları yapamaz. Hz. Muhammed de Allah'a yalvarırken *"Kavmimi Sen doğru yola götür; çünkü onlar gerçekten de bilmiyorlar"*, demiştir. Akıllı ve bilgili olanların düşmanlığı bile yararlıdır, ahmak ve bilgisiz olanın da dostluğu bile zararlıdır, zahmettir, sapıklıktır. Yücelik görünüşlerde, bulunulan yerde değildir; yücelik akılda ve candadır. Her sebep, meydana getirdiği eserden üstündür; meselâ, çakmak taşıyla demir kıvılcımdan üstündür. Çünkü kıvılcım çıkarmak için önce çakmak taşıyla demir gereklidir. Ancak bu ikisinin de, kıvılcım meydana getirmeyince bir değerleri yoktur. Onların bilgi ve hünerleri kıvılcım meydana getirmededir ve -eğer başka bir şey yapamıyorlarsa- değeri de bu kadardır. Ağacın da aklı, becerisi meyvedir…

Bilgiler ve hünerler asıldır ama bunlar da tek başlarına yeterli değildir. Kafadan kafaya, dilden dile dolaşan bilgi ve hünerler, belli bir olgunlukta değer kazanırlar. Eğer olgunluktan yoksun ise, bilgi, hüner ve beceriler insanın başına tezce dert açarlar. İnsanın düşüncesi, Tanrı düşüncesi ile birleşip kaynaştığında can bulur, yoksa ölü bir bedene benzer. Eğer Tanrı düşüncesinden, olgunluktan uzak ise, insandaki düşünce kaynağı devamlı çer-çöp üreten bir merkeze döner. Kaynağı temizlemek, hayallerden, nefsin bizi yanlışa sevk edecek isteklerinden kurtulmak gerek.

Ateş İbrahim'e bir zarar verememiştir; çünkü İbrahim'in canı delil peşinde koşmayı bırakmış, Tanrı'yı kılavuz bellemiştir. Gerçeğe ulaşıncaya kadar insanın kılavuza ihtiyacı vardır. Kılavuz olmanın, yol göstermenin de belli bir yolu vardır. Baba, çocuğuna bir şeyler öğretmek için onun dilince konuşur, onun hareketlerince davranır. Tanrı da insanları eğitirken, onlara yol gösterirken, babanın çocuklarına davrandığı gibi davranır[2].

İnsan günlük hayatında inanç ve akıl güçlerine dayanarak hareket eder. Bunların her ikisinin içinde de sabırlı davranmak, geniş düşünmek, bilen kişilere danışmak anlamları gizlidir. Çünkü akıl, bilgi ve inanç insanların içinde bir ışık gibidir[3]. İnsan kendi içindeki bir ışıkla

---

[1] Mesnevi. 2/1538-1544.
[2] Mesnevi. 2/3319-3322.
[3] Dîvan(1). s. 108(185).

yetineceğine, o ışığı başka ışıklarla fazlalaştırırsa daha doğru ve aydınlık kararlar verebilir. Hem kendi içimizdeki ışığı yakıp büyütmek hem de dışarıdaki ışıkları yakarak çevreyi aydınlatmak için, eğitim kaçınılmazdır.

Gerçekler, çeşitli perdeler altında gizlenmiştir, dünyada insanlar birbirlerine karıştırılmış vaziyettedir. Akıllılarla akılsızlar, iyilerle kötüler, bilgililerle bilgisizler birbirlerine karıştırılmış olduğu için; insanın bu dünyada aklı, bilgiyi, iyiyi, doğruyu araştırması, onları bulup, onlara uygun yaşaması gerekir.

İnsan, kendi iç dünyasının derinliklerine yolculuk etmeden önce çevredeki maddî ve manevî gerçekleri bilmeli, görmeli, içinde yaşamalıdır; çünkü iç dünyanın derinliklerine yapılacak yolculuk, her türlü yolculuktan daha zor ve tehlikeli bir yolculuktur; insanın buna hazırlıksız olarak girmemesi gerekir. İnsanların birbirleriyle tanışıp görüşmelerinde, birbirlerinin bilgilerinden, tecrübelerinden faydalanmalarında, insanların binlerce yıldan beri biriktirdiği doğru bilgilerin yeni yetişenlere kazandırılmasında büyük faydalar vardır.

İnsan kendini beğenerek, gururlanarak bir tarafa çekilirse, büyük hata yapmış olur. Tanrı'nın daha önce yücelttiği, akıl ve bilgi verdiği kişilerin bilgilerine vâkıf olmak gerek; bunun yanı sıra, Tanrı'nın her insana tek tek verdiği ayırt etme duygusu ile araştırmaktan, bakmaktan, görmekten, yaşamaktan bir an bile geri kalmamalıdır[1]. Bilgi ambarından bir şeyler almak için yol apaçık ortadadır.

Çocukların bilgilendirilmesi, olgunlaştırılması için eğitim şarttır. *"Çocuk bilgisizdir, şüphesiz zandadır, şüphededir... Çocukta yüzlerce savaş, yüzlerce afet vardır; şükürler olsun ki bilmez, gücü yoktur."*[2] Dünyanın kalıcı gerçeklerini çocuklar henüz bilmez. İnsanlardaki, diğer varlık ve olaylardaki yalancı boyalarla Allah boyasını ayıramazlar. Şekiller, renkler, kokular bu dünyada dökülecek, unutulacak, zaten her an da değişmekte olan özeliklerdir. Bunun yanı sıra edep, çekinme, inanç veya tam zıddı kötü huylar (şüphe, nankörlük, ikiyüzlülük) kalıcı olan özelliklerdir; bunlar, insanlar öldükten sonra bile yaşarlar.

Varlıkların ve olayların farklılıklarına aldanmamak gerekir. Hamurdan çeşitli şekillerde ekmekler yapılır, pişirilir; fakat bunlar ağızda bir tek ekmek haline gelir; çeşitli şekiller verilen ekmekler mahiyet itibarıyla aynıdır. Ancak çocuklar ve bilgisiz kişiler olayların ve varlıkların bu değişik görünümlerine aldanırlar. Hırs, tamah, şüphe, nefsin değişik istekleri, kavgalar, zulüm bunlardan doğar. Gerçeklerin anlaşılması, bütün bunların ne kadar temelsiz olduğunu ortaya koyar. Ruhun ve aklın sakinleşerek çevre olaylarının farklılıklarına bakmak, bunlardaki ortak yönleri sühunetle izlemek ve varlıklarla olaylar karşısında en doğru kararları vermek, olgunluktur.

---

[1] Mesnevi. 6/2633-2636.
[2] Mesnevi. 6/4731-4732.

Korkuya, hayale ve zanna dayalı düşünce sistemleri oluşturmak (bunlara ne ad verilirse verilsin), aslında beyin içinde bir kanser oluşturmak demektir. Bu sistem beyin içinde sürekli gelişerek oradaki sağlıklı düşünceleri siler süpürür. Kendi içindeki *"tutarlı"* gelişimini sürdürmek için daha çok varlık, daha çok olay, daha çok delil peşinde koşar. Bu olgu giderek ham algılamayı, ham düşünme ve karar vermeyi etkileyerek insanın düşünme organlarını artık hayat kalmamış kuru dallara çevirirler. Kuru dallardan ne meyve alınır ne de eğilip bükülüp bir eser ortaya konmadığı gibi, bu şekilde kurumuş düşünce sistemlerinden de sakınmak gerekir. Öyle ki, düşünce ağacını kurutmamak, onun su emmesini devamlı olarak sağlamak, dalları hep taze ve canlı tutmak, oradan yeni yapraklar ve meyveler elde etmek veya eğerek bir takım yararlı eşyalar yapmak mümkündür.

Eğitim için en büyük tehlike, insan beynine bir virüs gibi yerleşmiş olan bu yanlış bilgilerdir. Bunlar kendi koruma sistemlerini de kurarak dışardan ancak kendilerini destekleyecek yanlış bilgilerin girişine izin verirler; kendilerini desteklemeyen bilgiler doğru da olsa, bunların sisteme girmesine karşı çıkarlar. Eğitim olgusu, insanlara hem doğru bilgileri verir hem de sistemi devamlı canlı tutarak yeni bilgi alma ve üretme işlevini yapabilecek duruma getirirler. Bilgiler tek başlarına insanlık için yararlı olamazlar; bilginin gücünü insan ve insanlık için yararlı hale getirmenin şartı, insanın olgunlaştırılmasıdır. Olgunlaşmayı amaçlamayan veya başaramayan bir eğitim, insanlara yalnızca doğru olarak kullanamayacakları bir silâh vermiş olur.

Hz. Muhammed, *"Hikmeti, ehli olmayana öğretmeyiniz; yoksa o hikmete zulmetmiş olursunuz; ehli olandan da esirgemeyiniz, çünkü o zaman da ehline zulüm etmiş olursunuz"* demiştir. Bu, bir taraftan öğretimin gerekliliğini, bir taraftan da öğretimde nasıl dikkatli olunması gerektiğini göstermektedir. Bilgi insanı uyarır ve güçlü kılar; ancak uyandırma olgunlukla olmadığı zaman sapıklık ve yanlış yönlerde gelişmeler olur. Böylece, bilginin gücü de negatif yönde kullanılmış olur.

Eğitimin gerekliliği sadece çocuklar ve bilgisizler için ortaya çıkan bir durum değil, olgun ve bilgin kişiler için de bir mecburiyettir. Gene Hz. Muhammed'in, *"Bazınız bazınızdan ilmi gizlemeyiniz; çünkü ilimdeki hıyanet, maldaki hıyanetten daha çetindir"* hadisi, bu hususta çok sağlam bir ilkedir. Bilen kişilerin, bildiklerini bilmeyenlere ve yeni yetişenlere öğretmeleri, kendileri ve insanlık için en temel görevdir.

Yüce Allah, bilgi öğretenlerin yolunu ne kadar berrak buluyorsa, bilgi öğrenmeye çalışanları da son derece üstün tutar. Bilen, bilerek Allah'a kulluk eden kişinin değeri, bilmeden kulluk edenlerden çok daha fazladır. Varlıklar arasında insanın üstünlüğü de bilerek kulluk etmesinden dolayıdır. İnsana yakışan, bilerek inanmak ve bilerek kulluk etmektir; bunun yolu da eğitimden geçer. İnsanlar, kendi aralarında çok değişik dünya mallarıyla iş yaparlar, miras bırakırlar; ancak peygamberlerden bize kalan sadece bilgi ve inançtır. İnsanlar arasındaki

en değerli miras, muhakkak ki bilgi mirasıdır[1]. İnsanların kazanmak ve kazandırmak için uğraşacakları en değerli şey bilgidir.

Eğitimin amacı, insanın bu dünyadaki yaratılış amacıyla uyumlu olmalıdır. Eğitimin hiç bir kademesinde, esas büyük amaç gözden kaçırılmamalıdır. İnsan, bu dünyaya belli bir amaçla, belli bir iş için gelmiştir. Birçok şey yapıp ta bu amacı yerine getirmezse, hiç bir işe yaramaz. İnsan, Tanrı'nın büyük emanetini yüklenmiştir; ancak bunu çok bilinçli olarak yüklenmediğinden dolayı emanetin gereğini yerine getirmemekte, hata yapmakta, zâlim olmaktadır.

İnsan bu dünyada birçok iş yapabilir; yaratılan varlıkların özelliklerinden de faydalanarak, onlarla işbirliği halinde bir çok yeni varlıklar, yeni ürünler ortaya çıkarabilir. Tanrı insana hem bilgi hem de şeref vermiştir. İnsan yerlerin ve göklerin elinden gelmeyen bir çok işi de yapabilir. Ama, eğer ana yaratılış amacına uygun yaşamazsa, bu yaptıkları hiç bir işe yaramaz. Bir âlet, belli bir iş için yapılmıştır. Eğer çok keskin ve büyük bir kılıcı kullanılacağı yerde değil de elma soymada, et kıymada kullanırsak; altın bir tencereyi şalgam pişirmede, mücevherlerle süslü bir bıçağı âdi bir çivi yerine kullanırsak, amaca uygun davranmamış oluruz. Yapılış ve yaratılış amacı, yaşayışta ve kullanışta hiç bir zaman göz ardı edilmemelidir. İnsan söz konusu olduğunda, yüce Allah, ona yarattıkları şeyler içinde en yüksek değeri vermiştir. İnsanın da bu değerini bilip her zaman ona layık olmaya çalışması gerekmektedir. İnsanın değeri, varlık ve yokluk evrenlerinin hepsine bedeldir, ancak insanlar bunu bilmezler ve hiçten sebeplerle, çok aşağılık ve ucuz şeyler karşılığında kendilerini satarlar, yok ederler.

Konuya eğitim açısından bakacak olursak, insanların öğrendikleri bilgiler ve bilimler hep kendisi içindir. Fıkıh öğrenen kendi haklarını korumak, astronomi ve yıldız bilgisi öğrenen kendisi ve çevresi için uğurlu ve uğursuz zamanları bilmek, tıp öğrenen kendi sağlığına özen göstermek veya bu yoldan para kazanmak için bunları öğrenir. Bütün bilgi ve bilimler, bu evrendeki varlıkları ve olayları incelerler. Ancak insan, bütün evrenlerin aslıdır, özüdür[2]. Bilimler aslı ve özü incelemeyi bir tarafa bırakıp ayrıntılarla uğraşıyorlar. Ayrıntılarda bu kadar anlamlar, bu kadar güç ve fayda olduğuna göre özün yoğunluğu ve kudreti çok çok daha fazladır. İnsan yemek yer ve uyur; bütün hayatın bu maddî besinlerden ve vücudun maddî dinlendirilmesinden ibaret olduğunu sanır. Vücudu ve nefsinin istekleri onu yenmiş ve kontrol altına almıştır. İnsanın bedeni, sesi, rengi, sağlığı, hastalığı asıl değildir; bunlar geçip gider, çünkü hepsi arazdır; hattâ onun sağlığında yaptığı bir çok işler, bedene hizmet olarak yapılan işler hep geçip giderler. İnsanın maddî varlığı yok olduktan sonra da kalan ve uzun yıllar yaşamaya devam eden eserler asıldır. Önem verilmesi gereken de odur.

---

[1] Dîvan(1).s.400(3214).

[2] Dîvan(1). s.297(2076-2077), 301(2118).
Dîvan (2). s.265-266(53. gazel)

Eğitim açısından anlamlı olan şöyle bir hikâye anlatılır. Bir padişah oğlunu hüner sahibi bir topluluğa teslim etmiş; onlar da bu çok aptal olan çocuğa yıldız bilgisi, fal bilgisi ve daha başka bilgileri de öğretmişler ve padişaha teslim etmişler. Padişah da, oğlunu imtihan etmek maksadıyla yüzüğünü avucuna saklamış ve çocuğa *"Söyle bakalım, avucumda ne var?"* diye sormuş. Çocuk, *"Avucundaki yuvarlak, sarı ve içi boş bir şeydir"*, demiş. Padişah, *"Özelliklerini doğru verdin, o halde ne olduğunu da söyle"* deyince, çocuk *"Kalbur olması gerekir"* demiş. Padişah hayretler içinde kalarak şöyle demiş: "Aklı şaşkınlığa düşüren bu kadar özellikleri, gördüğün öğrenim ve kazandığın bilgi sayesinde bildin; fakat kalburun avuca sığmayacağını nasıl düşünemedin?"[1]

Bu, bütün çağlardaki eğitim olgusu bakımından son derece anlamlı bir hikâyedir. Eğitim sistemleri öyle adam yetiştirmektedir ki, bunlar çeşitli konuları ele alarak ve *"kılı kırk yararak"* incelemekte, en ince ayrıntılarına kadar da bilmektedirler. Ancak bunlar, kendilerine her şeyden daha yakın ve daha önemli olan kendi özü üzerinde, kendi anlamı üzerinde düşünememekte ve bir şey de bilememektedir. İnsanın işleri, sözleri, renkleri, şekilleri cevher değildir, öz değildir. İnsan her şeyden önce kendinin ne olduğunu bilmeli ve kendini bulmalıdır. Hiç kuş sesini taklit eden avcı ile kuşun kendisi bir olur mu? Hiç papağanla insan aynı olur mu? Taklit ve eğreti bilgiden ve davranıştan kaçınmak, özü bulmak ve onun anlamına uygun yaşamak gerekir[2].

Vücudun şekli, özellikleri, yaptıkları işler geçicidir demekle insan vücudunu aşağı ve gereksiz bir şey olarak göstermek istemiyoruz. Evet, asıl öz iç anlamdadır, ancak anlamların ortaya çıkabilmesi için madde gereklidir. Hiç bir zaman özler doğrudan doğruya ortada gözükmezler; belirli kılıflar ve kabuklar içindedir ve fonksiyonlarını ancak orada yerine getirirler. Beyin, kafatasının dışına çıkartıldığında iş görebilir mi? Veya çekirdek kabuğundan çıkartılarak ekildiğinde ürün olur mu?[3] Bu bakımdan, insanın özü ve anlamı yorumlanırken insan varlığını bir bütün olarak alıp, anlamı ve özü o bütünlükte bulmalıdır.

Eğitimin amacı her zaman yüce olmalıdır; eğitim genişletmeli, geliştirmeli ve her zaman şerefli olmalıdır. Bir hayvanı terbiye edip bir iş yapmaya alıştırdığımızda, bir değerli taşı işleyerek daha değerli hale getirdiğimizde, bilgisiz bir kimseyi bilen, olgun bir kişi haline getirdiğimizde yüce bir iş yapmış oluruz[4].

Eğitimde kısa alt-amaçların üstündeki en yüksek amaç, çok önemlidir. Kim yetiştiriyor, ne için yetiştiriyor? Eğer insan tabiatına ve yaratılışına uygun olmayan kötü bir niyetle eğitim yapılıyorsa, eğitim silâhı tamamen tersine çevrilmiş demektir. Böyle bir durumda eğitimin alt kademelerinde ne kadar başarılı olunursa, eğitimin yüksek amacı

---

[1] Fîhi Mâfih. s.28.
[2] Fîhi Mâfih. s.25-30 Dîvan(1).s.431(258. gazel).
[3] Fîhi Mâfih. s.30.
[4] Fîhi Mâfih. s.41.

bakımından da o kadar başarısız olunmaktadır. Eğitimin yönü her zaman aydınlığa çevrilmelidir; eğer eğitimin yönü karanlığa çevrilmiş ise, eğitim olgusu hem o olgu içinde yetişen kişiler hem de onların içinde yaşadığı topluluk için en tehlikeli faaliyet olmaya başlar.

İnsan yaratılışı temiz ve iyidir. Nasıl temiz bir su, üzerinde durduğu veya üzerinden akıp gittiği nesneleri gösteriyorsa, insan ruhu da su gibi berraktır; kendi tabiatında bulunan özellikleri, sonradan kazandığı bilgileri temiz olarak gösterir. Ancak su, tabiattaki toprak ve diğer şeylerle karışıp kaynaşınca ana özelliğini kaybediyor; renk, pislik, tortu, tat, koku özellikleri kazanarak ana tabiatından uzaklaşıyorsa, insanda da böyle olabilir. Amaç, her şeyin tabiatının temiz kalarak yücelmesidir; eğer insana bilgi ve beceri kazandırmak amacıyla önün tabiatı bozuluyorsa, bu yanlıştır. Her şeyin aslı ve cevheri değerlidir, ana özellikleri oradadır. Ana tabiattan uzaklaşıp başka renklere, kokulara bürünmek, bulanmak insana bir değer kazandırmaz, geçici ve aldatıcı bir özellik kazandırır.

Her insanda iki yön vardır; hayvanlık ve insanlık yönleri. Hayvanlık yönü, nefisten kaynaklanan şehvet verici şeylere ve arzulara yönelir; insanlık yönü ise bilgi ve hikmetle beslenir ve doğruluk peşindedir. İnsan vücudunda bu iki yön devamlı olarak savaşıp durmaktadır. Bu iki yönüyle insan, varlıklar evreninin en sıcak, en hareketli unsurudur. Varlıklar evreninin büyük bir kesimi donmuş unsurlara yönelmiştir, insan ruhu ise bilgiye ve düşünceye, yani donmuş unsurları çözüp canlı hale getiren güçlere yöneliktir.

Bilgi ve bilim çok üstündür; bundan dolayı bilen insan da üstündür. Ancak bilen insandan daha üstünü hem bilen hem de yapan insandır. Bilmeden yapan insan amacına ulaşsa bile tesadüfen ulaşır; bilerek yapan ise attığı her adımda bilinçlidir[1]. Eğitimin amacı, bilmeden yapan veya bilip de yapmayan değil, hem bilen hem de yapan insanlar yetiştirmek olmalıdır.

Eğitimin amacı, insanlara değişik bir bakış açısı verebilmektir. Bu bakış açısı varlıkların ve olayların dış yüzünü değil, içteki gerçek anlamı görebilmektir. Bunu şöyle anlatmak mümkündür. Esas olan dış hatların güzelliği değil, iç güzelliğidir. Sevilen insan güzeldir; her güzel sevilmez. Sevgi esastır, güzellik onun parçalarından biridir. Sevgi, bir dış bağlanma değil, insanlar ve varlıklar arasındaki iç anlamların bağlanmasıdır. Eğer sadece dış görünüşe göre hüküm verirsek, her an büyük yanlışlar içine düşeriz. Şöyle ki, bir bardak var, altından yapılmış, şekli de çok güzel; bir bardak var, kırık-dökük ve ağaçtan yapılmış; her ikisinin içi de dolu. Bunlar önümüze getirildiğinde çok kimse altın bardağı alıp ondakini içmek isteyecektir. Ama ya altın bardakta zehir, diğerinde temiz su olduğunu bilselerdi?... Muhakkak ki, bakış açıları tamamen değişecekti. Günde dört-beş öğün çeşitli yemeklerle karnını doyuran bir adam ile dört-beş gündür yemek yemeyen iki insanı bir sofra başına oturtsak, karnı

[1] Fîhi Mâfih. s.93-94 284.

tok olan adam ekmeğin şeklini, yemeklerin sırasını, servis edilmesini, pişme derecesini, sofrada durdukları yeri v.s. inceleyecektir; aç olan adam ise ekmeği ve yemekleri kendi ihtiyacını karşılamak için yemeye başlayacaktır. İşte insanlara verilecek eğitim de bu noktalardan hareket ederek öze yönelik olmalıdır. İnsanlar şekillere, dış görünüşlere değil her şeyin özüne bakabilmelidir. İnsanlara eğitim vasıtasıyla verilecek bilgilerin ve bilimlerin de, varlıklar ve olayların dış görünüşlerinin bilgisi değil, özün, anlamların bilgisi olması gerekir[1].

İlimlerin hepsi şekildir. İnsanların gerçek bilim sahibi olabilmeleri için bunu canlandırmaları gerekir. Bilginin gücünü faal hale getirmek[2] ilâhî bir şeydir. Bizim parça-buçuk bilgilerimizin aslı, yüce Tanrı'nın katındadır. Tanrı, varlık ve yokluk evrenlerini her an yeniden yaratırken kendi bilgisinin bazı parçalarını harfsiz ve sözsüz olarak faaliyete geçirmektedir. Bilgilerin insan ruhunda canlanması, tıpkı cansız bir bedenin dirilmesine benzer. Tanrı'nın insanlara hitabı, bilgilerin açık ve canlı hale getirilmesi yoluyladır. Onun sese, harfe, dile ihtiyacı yoktur; zaten hiç bir söz, yazı, resim v.s. de gerçeği Tanrı'nın gösterdiği berraklık ve mükemmellikte gösteremez. Buna rağmen insanlar sese, yazıya, görüntüye alışmışlardır; bu nedenle bu dünyada eğitilmelerine ihtiyaç vardır. Ancak burada da, insanların harf, ses ve görüntü aşamalarında takılıp kalmaları, bilginin özüne yaklaşmamaları tehlikesi vardır.

İnsanlar genelde dünyanın nimetlerinden faydalanırlar ve onların gerçek anlamlarını bilmezler. Tıpkı bir küçük bebeğin annesinden süt emmesi, onun koruması ve bakımına rağmen onu tanımaması, bir meyvenin ağaçtan her türlü faydayı elde ettiği halde ağacı tanımaması gibi. Öte yandan insanların çoğu farkına varmadan çeşitli bilgilerden faydalanırlar, ancak bu bilgilerin aslını bilmezler. Ama aklımızın, canımızın, bilgimizin kaynağı, ilâhîdir, oradan beslenirler, oradan beslendikçe gelişip gerçekleri daha çok anlarlar[3].

İnsan, bilgisini ilâhî kaynaktan beslemiyor da sadece çevresinde algıladıklarından oluşturuyorsa, bir çok yanlışlar içinde boşuna dolanmış olur. Gerçi bu şekilde bilgi oluşturma zihinsel olarak onun hoşuna ve kolayına gider; ancak unutmamalı ki, toprak yiyen bir kimse bundan hoşlansa bile, bu yaptığı onun sağlığı açısından tehlikelidir. Safra hastası olanlar da ekşi şeyleri severler ama bu onları daha da hasta eder. Kolu kırılıp ta yanlış tutmuş olan bir kimsenin kolunu düzeltmek için tekrar kolunu kırmak ona çok acı verecek ve o da bundan kaçınacaktır, ama doğru olan bu şekilde tedavi etmektir. Eğer bir yanlışlık, bir eğrilik insanın hoşuna gidiyorsa, bu aldatıcı bir hoşluktur ve değeri yoktur. İnsan yanlış zan ve alışkanlıklarından kurtarılmalı, ona gerçeği göstermelidir.

Eğitimin olabilmesi için bilgisizliğin ve eğitimsizliğin olması gerekir. Çok bilgili ve becerikli bir öğrenciye, eğitimle aynı bilgi ve becerileri vermeye kalkışmak anlamsız olur. Eğitim için bilgisizlik şartı

---

[1] Fîhi Mâfih. s.112-113.
[2] Dîvan (2). s.335(4308-4309).
[3] Fîhi Mâfih. s.239-240.

gerekir ama öğretmen, öğrencinin bilgisizliğini istemez, bunun için eğitim-öğretim yapar. Doktorluk ancak hastalıklar sayesinde vardır, ancak doktorluğun gereği, kendisinin varlık sebebi olan bu hastalıklara karşı mücâdele etmek, hastalıkları yok etmektir. Ekmekçinin çalışabilmesi için halkın acıkması ve ekmek istemesi gerekir, ama ekmekçi ekmek yaparak halkın açlığını giderir. Ülkenin polis teşkilâtı, ülkedeki yasadışı olayları engellemeye çalışır, bunların olmamasını ister, ancak hiç kimse bu tür yasadışı işler yapmayınca da teşkilâtın bir anlamı kalmaz. Buradan şu ortaya çıkıyor; insan bir yönden kötülüğü bir yönden de iyiliği ister; insanın hiç bir zaman kötülüğü istememesi mümkün değildir. Bir şey zıddı ile belli olur, yokluğu ile değer kazanır. Bu nedenle bir şeyin zıddına da saygı göstermek, bir şeyin yokluğuna da anlayış göstermek gerekir. Yoksa, sadece istediğimiz bir varlık boyutunda yaşamak, sarhoş olmak, gerçeklerden kaçmak demektir. Bir şeyin varlığını soğukkanlılıkla kabul etmek, mutlaka ona razı olmak anlamına gelmez. İnsan istemediği kötü, yanlış olan şeyleri istemez ve razı olmaz. İnsanın ne olduğunu, değerini anlamak için küfür de gereklidir ama bu istenmez. Bütün iyilikleri yapmak için küçük kötülük ve çirkinlikler yapmak gerekiyorsa, bunları yapmak gerekir. Meselâ, bir çocuğun eğitiminde arada bir azarlama belki o anda kötü olabilir, ama eğitimin genel iyiliği göz önüne alındığında, faydalıdır[1].

İnsanın, gerçeği bütün boyutlarıyla bilmesi gerekir. Hep çarmıha gerili olarak duran ve başka bir şey bilmediği için kendini rahat hisseden bir adam çarmıhtan kurtarıldığı zaman, kendisinin bildiğinden çok daha iyi rahatlıklar olduğunu anlar. Bir çocuk beşikte, halinden çok fazla şikayetçi değildir, oysa bir yetişkini sarıp sarmalayıp beşiğe yatırırsak, orası ona büyük azap verir[2]. Bunun gibi, her şeyin daha aşırısı vardır; iyilikte de kötülükte de. İnsan evrendeki her iki yönlü gelişmeleri de bilip ona göre davranmalı; dâima iyiliği ve mükemmelliği istemelidir.

Eğitim amacının belirlenmesinde, insanın yaratılış ve varoluş amacı çok önemlidir. Meselâ bir kitabı yazmaktan amaç, hangi konuda yazılmışsa o konudaki bilgi, teknik ve becerileri anlatmak ve öğretmektir. Ama bu kitap raf doldurmak, masanın ayaklarını yükseltmek, baş altına konup yastık yapmakta da kullanabilir; bu, onun yazılış ve varoluş amacına aykırıdır. İnsanın eğitimi söz konusu olduğunda da, onun yaratılış ve varoluş amacı birinci planda göz önüne alınmalıdır. İnsanın yaratılışından maksat, Allah'a kulluk etmesidir[3]. İnsan bu dünyada birçok işler yapabilir, bir çok şeylere sahip olabilir ama hayatın en son amacı nedir; bu hiç unutulmamalıdır. Yaşamak, çalışmak, düşünmek bir ibadettir; ancak ibadetin değerlisi bilgi ile olanıdır. Bu nedenle insandan amaç bilgi ile, bilerek ibadet etmesidir. Bilginin amacı da insanlara doğru yolu göstermektir[4].

---

[1] Fîhi Mâfih. s.274-275.
[2] Fîhi Mâfih. s.297.
[3] Kur'ân-ı Kerim. 51/56.
[4] Mesnevi. 3/2987-2993.

Bu dünyanın temellerinden biri de ihtiyaçtır. Yüce Allah, evrenlerin her yerinde görünen ve görünmeyen her şeyi ihtiyaca göre yaratmıştır. Her şey ihtiyaç olunca ortaya çıkar ve o zaman değer kazanır. Evrende var olan her varlık ve oluş, bir ihtiyacı gidermektedir. Bir kadın çocuk doğurmadıkça sütü akmaz. Eğitim de bu çerçevede, bazı yerlerde ortaya çıkan ihtiyaçların eseridir. Her insanın, her çevrenin, her zamanın birbirinden ayrı ihtiyaçları vardır ve bunları karşılamada eğitim önemli bir rol oynamaktadır.

Bu dünya ham ve çiğ varlıkları hazmedemez, her şeyi olgunlaştırıp kemâle erdirmeye çalışır. İnsanlar da yiyecekleri şeyleri önce bir güzel pişirirler, tatlandırırlar, vücutlarının sindirebileceği bir hale getirirler. Giyecekleri elbiseleri keserler, biçerler, dikerler; kullanacakları âletleri bir çok işlemden geçirerek hazırlarlar. İnsan dediğimiz varlığı da, hayatta işe yarar hale getirebilmek için bir dizi eğitimden geçirmelidir.

İnsanlar önce eğitimden kaçarlar, çekinirler; onun faydalı yanlarını değil, sadece zahmetli yanlarını görürler. Oysa bir kere bilginin gücünün farkına varsalar, içlerindeki ışığın eğitimle ve çalışmakla artacağını bilseler, bu ışık arttıkça gerçeklerin anlaşılmasının, yaşamanın daha kolay olduğunu bilseler, eğitimden kaçarlar mı? Ama çocuklar da okula başlarken bazı uyumsuzluklarla karşılaşırlar; bu, onlara okulun faydasının tam olarak anlayamamasından dolayıdır. Eğer onlar bunun faydasını görmeye başlasalar, aldıkları eğitimle para kazanmaya ve manevî tatmin bulmaya başlasalar, okula koşa koşa giderler.

Bütün insanlar belli bir gelişim ve oluşum çizgisini izleyerek yokluktan gelip, belli şartlarda bir varlık gelişimi gösterip tekrar yokluk evrenine giderler, Bütün insanlar ve hattâ varlıklar, isteseler de istemeseler de, bu gelişim aşamalarından geçerek Tanrı'ya ulaşırlar; ama kimisi sadece varlık dünyasının nimetlerinden yararlanarak, kimisi de gerçeği bilip, nereden gelip nereye, niçin, nasıl gittiğini, bu evrenin, yaşayışın, uğraşmaların anlamını bilerek parlak bir ışık halinde, sevgi-yönlendirmeli olarak gider[1].

Eğitim insanlar için sadece bir vasıta, ona gerçeklik denizinde yüzmeyi öğreten ve denizi gösteren bir safhadır. İnsan, sadece eğitim sırasında öğrendiği bilgi ve becerilerle kalmamalı, eğitimin içinde yaktığı bu ışığı daha da fazlalaştırmalı, bilgi ve becerilerini geliştirerek başka insanların içindeki ışıkları yakmaya çalışmalıdır. Bu ışıkların yanmasının ilk belirtisi de, ışığın renksiz görülmeye başlanması, yani dünya gerçeklerinin aldatıcı bir takım faktörler bir yana bırakılarak değerlendirilmesidir[2]. Tabi bu yetmez; görmek, anlamak ve söylemek-yazmak gerçeklik denizine girmeye niyet etmektir. O denize girince de, önce gerçeğe uygun olarak yaşamak gerekir. Dolayısıyla eğitimde sadece bilgi aktarmak yetmez, yaşamayı da öğretmek gerekir. Hem bilginin hem de işi öğretecek ustanın (öğretmenin) çok iyi seçilmesi gerekir. Bilgi

[1] Mesnevi, 3/4585-4596.
[2] Mesnevi. 5/989-992.

bellemenin yolu söz, san'at öğrenmenin yolu da iştir. Tam gerçeğe ulaşmak için dil de, iş de tek başına yeterli olamaz. Gerçek bilgisi bunların da ötesindedir.

Tanrı'nın insan gönlünü açıp genişletmesi, gönlündeki gerçeklik denizinde yol alabilmek için de bilginin gönülde yaktığı o ışığı söndürmemek, giderek daha da büyütmek gerekir. Eğitimin ana amaçlarından birinin, insanın içine rahatlıkla yolculuk edebilmesini sağlamak olduğunu söyleyen Mevlâna, Mesnevi'sinde şöyle diyor:

> *"Yolcunun gönlü açılır, o ışıkla ışıklanırsa Tanrı da 'Senin gönlünü açmadık mı' buyurur.*
>
> *Gönlünde açtık, yaydık onu, onun açılışını gönlüne koyduk senin. Sense hâlâ dışarıda arıyorsun onu; süt sağılan sensin de hâlâ başkalarının süt sağmasını istiyorsun.*
>
> *Sende, dibi-kıyısı olmayan bir süt kaynağı var; ne diye tulumda süt arar-durursun?*
>
> *A su çeken, denize bir geçidin var; gölcükten, kuyudan su çekmekten utan."*[1]

İnsan bir ağaca benzer; ağacı besleyen, geliştiren, ayakta tutan kök olduğu gibi, insanı besleyen, ayakta tutan da sözünde durmak, doğru davranmak, iyilik yapmaktır. Bu açıdan bilgi çoğu zaman insanı aldatır, ona bir ululanma verir; oysa bilgi sadece bir kabuktur, onun özü ve içi bilgiye uygun yaşamak, iyilik yapmaktır. Bilgiyi ve sözü nefsin esiri yapmamak gerekir. Bilgi ve sözün amacı, insan gönlünü geliştirmek, özleştirmek, insanın özünü kuvvetlendirmektir. Nasıl kabuk kalınlaşıp güçlenince öz zayıflarsa nefsin emrindeki bilgi de insanın içini kemirir, bilgi tamamen ters etki yapar. Oysa hamlıktan kurtulan meyvelerde olduğu gibi, kabuk zayıflayıp incelince iç güzelleşir, olgunlaşır, tatlanır. İnsanda da bilgiyi her zaman iş haline getirmenin yollarını aramalıdır; iş ve harekete dönüşmeyen bilgi insana bir yük olur, hattâ nefsin kullandığı bir özellik haline gelir.

Eğitim insanlara bir bakış açısı verir; öyle bir bakış açısı ki, insan bununla âleti değil âleti kullanan gücü, dağdan yankılanan sesi değil, bizzat sesi çıkaranı görür. Duvara çakılan bir çiviyi düşünelim; burada duvar çiviye kızsa doğru olur mu? Onu oraya çakan çekiçtir, ama çekice de kızmak doğru olmaz, onu da kullanan bir el-kol vardır; ama onlara da kızılmaz, onlara bunu yapma emrini veren ve belli bir kuvvetle o işi yaptıran düşünen bir merkez vardır. Bu olayın çeşitli safhalarını takip ederek, olayı en doğru bir şekilde değerlendirmek gerekir. İnsana saldıran bazı köpekler vardır; bir taş atarsan o taşı kovalar, yakalar, ısırır; veya bir sopa ile korunursan sopayı ısırır; o öfke içinde esas hedefini unutur.

---

[1] Mesnevi, 5/1066-1070.
Dîvan(1). s.301 (122, gazel), 387(212, gazel).

İnsanlar çoğu olaylarda böyle değildir; belli olayların arkasındaki güçleri ararlar; ama onlar da çoğu zaman sebepler zincirinin daha ilk halkalarında takılır kalırlar. Böylece teşhisleri ve buna karşı geliştirdikleri tedbirler de yanlış olur. Konuya geniş perspektiften bakarsak, evrendeki her şey belli bir amaç için yaratılmış ve yapılmıştır, bunlar tabiatlarının gereğini yerine getirecek, gül kokacak, acı acıtacak, yılan sokacak, bıçak kesecektir. Sebepler zincirini cesurca ileri götürürsek, sonunda yüce Tanrı'ya ulaşırız. Ama çok akıllı insanlar bile daha en başta sebeplere av olurlar; olayların sebebini, sebepler zincirinin ilk halkalarıyla izah eder kalırlar[1]. Adeta, gerçeklik güneşi ondan daha ötesinin görülmesine engel olur; bilgisiz ve korkakların gözlerini kamaştırır.

Eğitim, hem insanların gerçeğe korkusuzca bakabilmelerini hem de gerçeğe yaklaşıp gerçeklik denizi içinde yaşamalarını sağlar.

Tarihte, medrese ve tekke eğitimi arasındaki esas anlaşmazlık, eğitim amaçlarından başlamaktadır. Medreselerde sadece dinî bilgilerin ezberlenmesi, onun dış görünümüne uygun yaşanıyor gözükülmesi ve dış görünüşlere göre uygulama yapılması yeterli oluyordu. Tekke eğitiminde ise kişilere sadece bilgi aktarılması yeterli görülmüyordu. Eğitimin esas amacı, kişilerin olgunlaştırılması idi. Bilgi verilen kişide olgunlaşma sağlanmadan eğitim amacına ulaşamıyordu.

Esasen bilgi her zaman çeşitli yollarla kazanılacak bir sistem olduğu için eğitimin en önceki amacı, kişinin bedensel büyüme ve olgunlaşmasına paralel bir ruhsal ve zihinsel olgunlaşma sağlamaktır. Bilginin insanı yükseltebilmesi için olgunlaşma aşaması sırasında onunla beraber kaynaması; olgunluğun bilgi ile, bilginin olgunluk ile değer kazanması sayesinde olur. Bir kişide bilgi ve olgunluğun birleşmesi, onun sözlerini aydınlatır[2].

Bilgisi ve hüneri olup da olgunluğu olmayan ve sevgisi bulunmayan varlığın örneği şeytandır[3]. Onda bilgi ve hüner, gurura ve sonra da kötülüğe dönüşmüştür. İnsanların eğitiminde de amaç sadece bilgi ve hünerlerin inceliklerini öğretmek değildir. Bilgi ve hüner eğitimde bir amaç değil bir araçtır; insan bunlarla olgunluğu ve iyiliğini arttırırsa bunlar bir işe yararlar. Ama bu âletler bir amaç yerine geçer de olgunlaşmayan kişilere verilerse, kişiye yalancı bir güçlülük duygusu, bir boş gurur verir ve kısa zamanda onun daha usta kötülükler yapmasına neden olur.

Dünyada bütün olaylar birbirine dayalı olarak gelişiyor; aynı bir satranç oyunu gibi, her hareket başka birçok mümkün hareketleri hazırlıyor. Bilen insan sadece içinde yaşadığı anı değil, zamanın gerisini ve ilerisini gören adamdır. Aynı görüş, mekân içinde, sebepler zinciri içinde, görünenden görünmeyenlere doğru uzar gider. Satrancı iyi bilen

[1] Mesnevi. 5/1683-1709.
[2] Mesnevi. 5/2485-2490.
[3] Mesnevi. 6/259-262.

kişi her harekette hem kendinin hem de rakibinin yapabileceği bir çok hareketleri görür, bilmeyen ise göremez. Görünenler, görünmeyenlerin habercisidir[1].

Bilgi ve olgunluk insanı geniş ve uzun görüşlü yapar. İnsanın insan olması da, kısa görüşlülükten kurtulduğu oranda artar. Bu dünyada bilgi sınırsızdır; yüce Allah'ın bilgisine bir sınır yoktur. Bir insanın bilgisiyle gururlanması yanlıştır; bilen insan, bilgisi genişledikçe bilmediklerinin de ne kadar fazla olduğunun farkına varır. Eğer farkına varamıyorsa, bilgi o insanda hâlâ bir süs, iğreti bir şey gibi durmakta, onun şahsiyeti ile karşılıklı etkileşime girip birbirlerini olgunlaştıramamaktadır. İnsana mal olmayan bilgiden ise, ona esaslı ve sürekli bir fayda gelmez.

İnsan olgunlaştıkça kendi değerinin farkına varır. Olgun, kendi değerini ve gücünü bilen bir insan dışardan bir şey istemez. Dışarıya karşı tamahkâr olanlar, her şeyi dışarıdan bekleyenler, kendilerini bilmeyenlerdir. İnsan cevherdir, onun dışındaki her şey de arazdır. İnsan dışındaki her şey parça-buçuk, insan asıldır; insan dışındaki her şey bir basamak, insan ise varılacak son hedeftir.

Düşünce de, akıl da insana kuldur; böyle olunca insanın kendi dışındaki bazı şeylere kul olması, hattâ kendi akıl ve düşüncesine bile kul olması anlamsız kalır. Bütün varlıklar insana kuldur. Bilgi denizi insandır; ama o bu denizin farkında olmadığı için bilgiyi hep dışarıda arar. Bu küçücük insan bedeninde, gerçekte çok büyük evrenler gizlenmiştir[2].

İnsanın içindeki bilgi denizini uyandıracak sevgi ve düşüncedir. Düşünceler bizim kontrolümüzde olmayan, gönlümüze gelip giden konuklardır. İyi düşünceler de gelir, kötü düşünceler de. İnsanın her türlü düşünceye tahammül etmesi gerekir. Bu düşünceleri sistemli olarak kullanıp teemmül ve dua yoluyla iç denizimize ulaşabiliriz. Aslında insan, kendi iç dünyasının farkına varmadan uyuyan bir varlıktır; eğitim, bilgi, düşünme onu bu uykudan uyandırmaya, kendi değerini tanıtmaya yarayacaktır[3].

Eğitimle insanın içine ekilen tohum, o kişinin gayretiyle daha önceden insan ruhunun ve zihninin iyi hazırlanması ve tohum ekildikten sonra da iyi bakılması suretiyle yeşerecek, büyüyecek, yeni ürünler verecek ve onların iyi olanları da başka insanların ruhuna ve zihnine ekilecektir. Unutmamalı ki, bilgi tohumları insan kafasında depolanmak için verilmiyor; insan beynini de bir ambar olarak kullanmak büyük bir israftır[4]. Buna benzer bir değerlendirmeye Hz. Muhammed'in bir hadisinde rastlıyoruz. Peygamberimize göre, Tanrı'nın hidayet ve ilmi, toprağın üzerine düşen yağmura benzer. Topraklar çeşit çeşittir; bazı

[1] Mesnevi. 4/2889-2910.
[2] Mesnevi. 5/3570-3580.
[3] Mesnevi. 6/3839-3892.
[4] Mektuplar, s. 127.

topraklar suyu kabul eder ve bol ot yetiştirir; bazı topraklar kuraktır, sadece suyu üstünde tutup halkın kullanmasına yardım eder. Bazı topraklar ise düz ve kaypaktır, suyu ne tutarlar ne de emerek çayır yetiştirirler. İnsanlar da, gökten yağmur gibi yağan Tanrı'nın bilimine karşı bu topraklar gibidirler. Kimisi vardır hem faydalanır hem faydalandırır (bilip bildirir). Kimisi vardır, faydalanır, faydalandırmaz. Kimisi de vardır, ne faydalanır ne de faydalandırır (bilmez, bildirmez).

O halde, eğitimde en çok dikkat edilecek nokta, insanın iç dünyasıdır. Eğitim faaliyetinin odak noktası burası olmaktadır. Eğitimin işe yaraması, ancak insanın olgunlaşması sayesinde mümkündür. İnsanın olgunlaşması da ancak kendine, kendi iç dünyasına doğru korkusuzca seyahat etmesiyle mümkündür. Gerçi insanın kendi kendisiyle mücâdele ederek iç dünyasına doğru yola çıkması, bütün dış dünya ile uğraşmasından daha zordur; fakat insanı acılıktan tatlılığa, hamlıktan olgunluğa ulaştıracak tek şey de, bu yolculuktur[1].

Kendi iç dünyasının aydınlıklarına ulaşan kişi, daha sonra çevresindeki varlık dünyasına bakarsa her yanı ışıklar ve bilgi sistemleri içinde görür. Her varlığın dış görünüşlerinden özlerine, ana karakteristiklerine; yüce Tanrı'nın onlara verdiği kat kat bilgi sistemlerine geçer. Her şeyin içindeki ana bilgiyi görür. Hiç balık yüzmeyi öğrenmeye kalkışır mı, hiç selvi başını aşağı veya yana çevirir mi? Bunun gibi, insanın esas özü de varlık dünyasındaki her şeyi bilerek inanmaktır.

Bilgi, inanmanın ön şartıdır; ancak inanç safhasına geçilince düşünce ve bilgi çoğu kez inancı yavaşlatıcı, Tanrı yolunda gidişi aksatıcı rol oynarlar. Çünkü bilgi nihayet suda yüzmeyi öğrenmek demektir; halbuki denize dalıp o denizin bir parçası olan için, yüzmenin lâfı mı olur? Bilgi varlık dünyasına aittir; bu dünyanın hallerini ve özelliklerini bildirir. Ama yokluk dünyasına geçen için, varlık dünyasının bilgisi ne işe yarar? Bu dünyadaki her şey bir başkasını aldatmaya çalışır. Varlık dünyasında oluşun bazen gönüllü bazen zorla olabilmesi için yüce Tanrı *"isteyerek-istemeyerek"* insanları ve diğer canlıları bu oluşa katılmaya çağırmaktadır. Bazen zevkle, bazen hırsla, bazen öfkeyle, bazen sevgiyle, bazen akıl ve kurnazlıkla bütün varlıklar da bu oluşa katılmaktadırlar[2]. Bu dünyadan çıkan, bu düzenden kurtulup inancın mutlu kollarında başka varlık ve yokluk boyutlarında yaşayan kişi için şekillerin, renklerin, bilginin ve hattâ düşüncenin bile fazla bir değeri kalmaz[3].

İnsanın en son amacı bir sevgi topu, bir aşk ve ışık topu, hattâ ışıktan da daha ince bir anlam olarak Tanrı'nın varlığında yok olmaktır. Bu, bazı kişilerin üstün bir amaç olarak gösterdikleri gibi, insanın varlığının Tanrı'nın varlığı ile birleşmesi demek değildir. Ne kadar yüce

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.206(1910-1912).
Dîvan (2). s.274(3508-2509).
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s.469(112. gazel).
[3] Dîvan(1). s.219(31. gazel).

ve ince olursa olsun, Tanrı'nın varlığı yanında bir başkasının varlık iddiasında bulunması yanlış olur[1].

İlk yaratılışta bütün canlar birlik halinde idi; varlıkların her şeyi, bütün maddesi ve anlamları birbirine karışmış bir halde idi. Sonra bunlar değişik maddî yapılarda ve değişik anlam düzenlemeleri içinde birbirine benzer ve birbirinden farklı varlıklar haline geldiler. Ancak bu farklı varlık yaşayışı uzun süre devam etmiyor; gene varlıklar da, anlamlar da en baştaki gibi birleşip kaynaşıyorlar[2]. O halde bu dünyadaki senlik-benlik ayrılığı kısa bir varlık dönemini kapsıyor ve bunu gerçekte olduğundan daha geniş boyutlarda değerlendirmek yanlış oluyor. Varlıkların ve anlamların birbirinden farklı gibi görünmesi, insanların şaşkınlığındandır. Eğitilmiş, dünya varlıklarına ve olaylarına dürüstçe bakmayı öğrenmiş gözle bakılırsa, *"sen o olursun, o da sen olur."*[3]

Aşk ve ışık düzeyine yükselmiş bir kişinin eğitimi, artık ateş üzerinde kaynayan bir tencereye benzer; coşar, kaynar kendi özündeki cevheri bulmaya, onu ortaya çıkarmaya çalışır.

İnsanda bu cevher, toprak veya su değildir; insanın esas cevheri bu toprak ve su denizinin ötesindedir. İnsan bedeni zaman ve mekân içinde ırmağın sadece bir süre içinden akıp gittiği bir kalıptır. Bu kalıplar geçilecek gidilecek, esas cevher olan o temiz, coşkulu ayna; o ruh, o can daha çok kalıplar görecektir. Bütün varlık ve yokluk evrenlerinin yaratıcısı ulu Tanrı'nın insanların içine koyduğu cevher, onun kendi özelliklerinden bazılarıdır. Bu dünyanın asıl amacı, onu bulmamız, onu hatırlamamızdır[4]. Bu amaca ulaşıp da bu cevheri bulunca aşka da ulaşmış oluruz; o kademede bilginlik de biter, duygusallık da. Bu kademeden sonra insanın kendi iç kaynayışı, iç yolculuğu başlar ki, bu çok çetrefil, çok uzun, ama her safhası insana daha büyük bir azim, daha büyük bir coşku veren güzel ve doğru bir yoldur.

3.3. Eğitime etki eden faktörler

Kalıtım, yetenek, gelişme ve olgunlaşma, eğitim sırasında kullanılan teknikler gibi eğitim olgusuna etki eden bazı faktörler vardır. Eğitim yaparken bunlara dikkat ederek amaçlar ve gidiş yolları tespit etmek hem eğitimin başarısını arttıracak hem de fert ve toplum açısından olumlu sonuçlar verecektir.

3.3.1. Kalıtım (fert insanların yaratılışındaki farklılıklar)

Müslüman fikir adamları çerçevesinde Mu'telize grubunun *"akıllar temelde birdir; insanlar arasındaki farklar akıl ve anlayışlarının farklılığından ziyade bellemek, denemek ve uğraşmaktan kaynaklanır"*

---

[1] Mevlâna'nın Rubaileri. s.95(464).
[2] Mevlâna'nın Rubaileri, s.258(1251), 260(1258).
[3] Mevlâna'nın Rubaileri. s.263(1272).
[4] Mevlâna'nın Rubaileri. s.264(1278), 265(1281), 310(1494), 311(1499).

şeklindeki iddiaları Mevlâna tarafından kabul edilmemiştir. Ona göre insanlar arasında çeşitli yönlerden farklılıklar vardır ve göz rengi, deri, saç rengi, boy, cinsiyet gibi farklılıklar nasıl onların yaratılışlarına kadar gidiyorsa, akıl ve anlayıştaki farklılıklar da fert insanların yaratılışlarına kadar gider.

Yeryüzündeki insanların akılları arasındaki farklar "*mertebe ve derece bakımından yeryüzünden gökyüzüne denktir.*"[1] Çok yüce ve çok aşağı akıllar vardır; kandil kadar ısıtan akıllar vardır, güneş kadar aydınlatan akıllar vardır.

Nefsin emrine girmiş akıl, aşağılık bir akıldır. Kendi gücüne ve parlaklığına mağrur olan akıl, kötü bir akıldır. İyi bir akıl az hayal kurar, az düzen dokur; sadece düzenden kurtulmak için düzen kurar. İyi bir akıl, tertemiz bir ayna gibidir. Ama insanların akılları iyilikten kötülüğe, yükseklikten aşağılığa kadar yüzlerce, binlerce kademeler içinde sıralanmışlardır.

İnsanlar arasındaki akla dayalı bilgi ve tedbir farklılıkları asıldandır. Akıllar, asıl bakımından eşit değildirler. Tecrübe ve bilgi bellemenin akılları çoğalttığı, bunları yapmayanların ise az akıllı oldukları doğru değildir[2]. Sadece tecrübe ve bu dünyadan öğrendiği bilgilere bağlı kalan akıl, insanın büyük gerçeği bulmasına kılavuz olamaz. Gerçi tecrübe ve bilgi belleme, akıllar arasında bir fark yaratıyormuş gibi görünürler; ama buralardan doğan üstünlük, yaratılışlardaki farkların yanında kaydedilemeyecek kadar küçük kalır.

Zayıf akıllar, duyguların esiri ve maskarası olan akıllardır; güçlü akıllar ise duygudan bilgi, bilgiden inanç seviyesine yükselebilen akıllardır. Duygudan çıkıp gerçek anlamları yakalayabilmek esas hedeftir. Bir hayvan, sosyal statüleri farklı iki insanı görse, bunları birbirinden ayırt edemez; akıllı bir insan ise hem görünüşteki farklılıkları hem de insanın iç dünyasındaki farklılıkları anlayabilir.

Duygu bakımından hayvanlarla insanlar hemen hemen ortaktırlar; ama insanoğlunun yükselmesi şekillerden, renklerden, duygulardan kurtulması sayesindedir. Gönül aynası, akıl aynası tertemiz oldu mu hem resim görülür hem ressam[3]. Yoksa bir kızgın boğa gibi, sallanan kırmızı bezden başka bir şey görmeden ona göre hüküm vermek, ona koşmak, bizi gerçeğe ulaştırma yerine her defasında boşa çıkartır. Bütün düşünceler, bütün çabalar, bütün hayat boşa geçmiş olur.

Varlıkların birbirinden farklılıkları sadece görünüş bakımından değildir; görünüşlerdeki benzerlikler de aynen bir iç ve asıl benzerliğin olacağına delil sayılamaz. İblis, görünüş bakımından meleklerden biri olmasına, bilgi bakımından onların en üstünü sayılmasına rağmen liyakat

---

[1] Mesnevi, 5/459 v.d.
[2] Mesnevi. 3/1540-1547.
[3] Mesnevi. 2/72-73.
Dîvan(1). s.244-245(61. gazel)

sınavını başaramamıştır. Nuh Peygamber'in oğlu belki dış bedensel özellikleri bakımından babasına benziyordu ama iç dünyası kapkaranlıktı; buna karşın Ebu Cehil'in oğlu büyük çağrıya uyarak iç dünyasını aydınlatabilmişti.

Kurt, ceylandan bir yavru doğursa bu kurt mu olur ceylan mı? Belki görünüşünde bazı tereddütler olabilir ama önüne ot ve et konduğunda yapacağı tercihe göre onun ne olduğuna karar vermek kolaydır. Görünüşler insanı yanıltmamalıdır. Kahırla lütuf birbirine eştir, fakat bunlardan birbirine aykırı bir şer ve hayır dünyası doğmuştur. Yenilen yiyeceklerden sağlanan gıda cana da hizmet eder, bedene de. Karar verirken görünüşlerdeki benzerlikler ve farklılıklar erken değerlendirmelere ve bu da hatalara yol açar. Değerlendirmeleri acele etmeden ve öze yönelik olarak yaparsak, benzerlik ve benzemezliklerin aldatıcılığından kurtuluruz.

İnsanlar arasında yaratılıştan gelen birçok farklılıklar vardır, fakat bunların en şaşmaz ölçütü, gönül aydınlığıdır. Gönlü aydın kişi gerçekleri olduğu gibi, yanılmadan görür; gönlü aydın kişi gerçeklere uygun yaşar ve bunun için iyidir; verdiği kararlar o an için iyi olmasa bile geniş zaman ve mekân içinde değerlendirildiğinde iyidir. İnsanların da, küçük rahatlık ve menfaatlere kanmadan gönlü temiz ve aydın kişilerle dost olması gerekir[1].

Mayası kötü olanların bilgi, mal-mülk ve mevki sahibi olmaları hem kendi açılarından hem de çevresindekiler açısından kötüdür. Mayası kötü olana bilgi belletmek, san'at öğretmek, yol kesen kişilerin eline güçlü silâhlar vermek demektir[2]. Kötü kişilerin elinde bilgi, güç ve saygınlık bir fitne aracı haline gelir: Bilgi ve hünerle yapılan kötülük, bilgisiz ve hünersizce yapılan binlerce kötülükten daha kötüdür. Bilgisiz ve hünersizlerin iş başına geçmesi gerçekten kötü bir durumdur. Ama bilgi ve hüneri kullananların iş başına geçmesi, kötünün de en kötüsüdür.

Tanrı, yaratışta her varlık türüne ve bu türlerin içinde de tek tek varlıklara ayrı ayrı huylar vermiştir. Kötü huylar bedensel arzulara esir olmuş, sadece onların isteklerini yerine getiren huylardır ve hayvanlarda bu kötü huyu değiştirebilme, iyi huy haline getirme yetenek ve yatkınlığı yoktur. Hayvanî duyguların verdiği uykudan uyanma, kötü huyları iyi huy haline getirme yetenek ve yatkınlığı sadece insanda vardır. *"İnsandaki istidat ve kabiliyet yok oldu mu, ne yerse yesin, yediği eşek beyni kesilir."*[3] Nefsine esir olan insan, kendisine tapar hale gelir.

Her hayvanın ayrı bir ahırı, her cins atın ayrı bir tavlası, her kuşun ayrı bir kafesi vardır. Melekler bile birbirlerine benzemez ve gökte saf saf ayrı durmaktadırlar. Bunun gibi insanların da hepsinde duygu, hepsinde görüş vardır. Ama bunlar birbirinden farklıdır. Nasıl beş iç, beş dış duygu birbirlerinin işini göremez, ayrı ayrı yönleri değerlendirirlerse;

---

[1] Mesnevi.3/637-640.
[2] Mesnevi. 4/1436-1452.
[3] Mesnevi. 4/1529

insanlar da -aynı ilkelere göre çalışan duygu ve düşüncelere sahip olmakla birlikte- gerek duyma, algılama ve bilmeleri gerekse üst-bilgi ve değerlendirmeler yapmaları bakımından birbirlerinden farklıdır.

İyi kişi, hem zaman hem de mekân içinde geniş görüşlü olmalıdır. Mekân içinde altı yönü, zaman içinde üç zaman boyutunu çok iyi değerlendirmelidir. Gözüne, gönlüne, beynine ışık doldurmalı, ışık ile bakmalıdır. İçinde bu ışık olmayan, hayvanî duyguların esiri olur. İnsan içindeki ışığı yakan da yüce Tanrı'dır; daha yaratılışta o kişinin içine kendisinin istediği bir ışığı koymuştur. Bu ışık yoksa, yaratılış başlangıçta ışıktan yoksun, karanlık duyguların esiri ise, o varlıktan çıkan ürünler de yalan, yanlış ve fitneye yönelik olur. *"Yay kötü oldu mu, ok eğri fırlar."*[1]

Bazen kötü huy daha yaratılışta varlıkların içine yerleşmiştir. Bu durumda, bu kötü huyu değiştirmek hemen hemen imkânsızdır. Ama bazen de kötü huy eğretidir ve o kişinin çalışıp çabalaması ile iyi huya çevrilebilir. Bu, şuna benzer: Âdem'in Cennette işlediği suç, onun mayasında olmayan eğreti bir suçtu ve pişmanlıkla tevbe edince affedildi; insan Tanrı katındaki yüksek yerini korudu. Ama İblis'in işlediği suç onun mayasında vardı, bu nedenle ona ne pişmanlık ne tevbe için yol açılmadı[2]. Kötü yaratılışlı kişilerin yaptıkları iyilikler, yanlışlık veya art niyetle yapılan iyiliklerdir; neticede yol kötülüğe çıkar. Ama iyi yaratılışlı insanların yaptıkları kötülükler de bir yanılma ve yanlışlığın sonucudur.

İnsanın soyu-sopu ile övünmesi büyük bir hatadır. Anne-baba, soy-sop sadece birer perdedir. Gerçekleşen, yüce Tanrı'nın iradesidir. Tanrı, iradesini gerçekleştirirken vasıtalar kullanılır; anne-baba ve soy-soptan gelen kalıtım sadece bir vasıtadır; insanların gerçeği iyi anlamaları için konulan bir sebepler dizgesidir. İnsanların ve diğer varlıkların özüne dikkat edip eğitimin büyük ve küçük amaçlarını ve sonuçlarını değerlendirirken bunu gözden kaçırmamalıdır.

"Terbiyeli bile olsa, bu köpek, gene de köpektir..."[3]

Her şey çok çeşitli yönlerden aslına gider. *"Miske bir domuz düşse yahut pislik içinde bir insan doğsa her biri, rızk bakımından da aslına gider, her bakımdan da aslına varır."*[4] Her zerrenin oynayışı kendi aslı iledir, her şey kendi aslına meyleder. Ancak buradaki asıllara çekişler varlıkların bir türe bağlı olması dolayısıyladır; yoksa her tür içindeki her varlığın kendi özellik farklılıkları Tanrı takdiridir.

Eğitimde en büyük rolü oynayan etmenlerden birisi asıl, huy, yetenek ve yatkınlıklardır ve bu da varlıklara Tanrı tarafından bağışlanır. Yetenekler olmadan eğitimden hiç bir fayda sağlanamaz. Erliği olmayan

---

[1] Mesnevi. 4/3406.
[2] Mesnevi. 4/3414-3415.
[3] Mesnevi. 6/4870.
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s.382(5020).

bir kişi bir kız alsa, kız gümüş bedenli çok güzel bir kız bile olsa ne faydası vardır? Çok güzel bir kandil olsa, bunun yağı veya fitili eksik olsa bir ışık verebilir mi? Burnu koku almayanı gül bahçesine sokmanın, gözleri görmeyene bir renk ve şekil harikası sunmanın, sağıra enfes müzik parçaları çalmanın ne anlamı vardır? Yüzme yeteneği olmayan, denize dalsa dibe batmaktan başka ne yapabilir? Buğday olmadan değirmen kurmanın, değirmene gitmenin de bir anlamı yoktur. Sütten başka bir şey emmeyen çocuğa kebap, baharat yedirmenin amacı ve faydası mı olur? O halde bir şeyden faydalanabilmek için doğuştan veya varlığın özü içinde bir yetenek, yatkınlık, duyma algılama ve değerlendirme gücünün olması gerekir[1].

Yetenekli, akıllı, iyi huylu insan değerlidir. Akılsız, kötü huylu insanlar ise, dost gibi görünseler bile aslında düşmandırlar. Akıllının olumsuz ve kişiyi üzen davranışlarında bile bir hikmet, bir fayda vardır; akılsızın ise faydalı dediği davranışlar bile -iyice düşünülüp taşınılmadığı için- bir yerden itibaren zarar verirler[2].

Eğitim ile kişinin doğuştan getirdiği yapı arasındaki ilişkiyi; su, toprak ve tohum arasındaki ilişkiye benzetebiliriz. Bitkilerin yeşermesi su, toprak ve tohum arasındaki uyuma bağlıdır. Yoksa toprak sudan, tohum topraktan habersiz olursa ortada bir oluşum, bir değişim olmaz. Eğitimin de insanlara faydalı olabilmesi için okul hayatının, bunun içindeki tohumlar olan öğrencilerin doğuştan getirdikleri yapıların uyum içinde olması gerekir. Bunlar birbirinden etkilenmeden yan yana duruyorlarsa veya tohumun toprak ve sudan etkilenme yeteneği yoksa, ortada bir eğitim oluşum ve olumlu değişimi olmaz.

Hz. Muhammed, *"Hikmeti, ehli olmayana öğretmeyiniz; yoksa o hikmete zulmetmiş olursunuz. Ehli olandan da esirgemeyiniz, çünkü o zaman da ehil kişiye zulmetmiş olursunuz"*, demiştir[3]. Eğitimde bilgi ve hüneri alıp, anlayıp onunla iyi işler yapacak, onu geliştirerek yeni kuşaklara aktarmayacak kişilere öğretmek hem boşa bir faaliyet hem de ihtimal zararlı bir faaliyet olur. Bunun yanında bilgi ve hüneri alıp, anlayıp onunla çok iyi işler yapacak kişilere öğretmemek de, hiç hoş görülmeyecek bir israf olur.

3.3.2. Yetenek ve yatkınlık

Bütün varlıklar belli bir şekil ve özden bir başkasına değişmektedirler. Bu değişim bazen kendi iç dinamizmi sayesinde, bazen de dış etkilerle olmaktadır. Her varlığın içinde bir çok şeyler gizlidir, hattâ bunlar iki zıt kutup arasına yayılacak kadar çok ve çeşitlidir. Her varlığın en mükemmel hali, olgunluk halidir. Ham ve ilkel bir durumdan bu ince, olgun hale yükselmek veya yükselebilmek bir yetenek ve

---

[1] Mesnevi.6/4435-4449.
Ancak yetenekler de çalışıp çabalamakla mükemmelleşir. Dîvan (1). s.173(757).
[2] Mesnevi. 4/1946-1951.
[3] Fîhi Mâfih. s.236.

yatkınlıktır. Yetenek ve yatkınlık, uygun şartlar ve uyaranlar bulunmadığı sürece gizlidir.

Varlıklarda yetenek ve yatkınlık olmayınca dış şartlar ve uyaranlar onda istenilen, olumlu etkileri yapamazlar. Meselâ, güneş bir çevredeki her şeye aynı etkileri gönderir. Altın güneş altında parlar, oysa bir söğüt ağacı parlayamaz, ama o altından farklı olarak yeşerir. Güneş canlı ağaçları yeşertirken kuru ağaçlarda bu etkiyi yapamaz[1]. Aynı güneş bir toprağa vurunca ondaki her tohum kendi iç yapısına göre gelişir. Aynı güneş karşısında her meyve ayrı olgunlaşır. O halde, belli bir çevre ve uyaran grubu, her varlığa kendi yaratılış özellikleri ve bunların da yeteneklerine göre etki eder.

Mesnevi'de, Hz. İsa'nın bir hikâyesi anlatılır. Bir gün İsâ Peygamber hiç kim senin tutamayacağı bir hızla bir dağa doğru kaçıyordu. Bunu gören birisi koşa koşa ona yaklaştı, niye böyle kaçtığını sordu. İsâ, *"Beni oyalama"* dedi, *"bir ahmaktan kaçıyorum; bırak da kaçıp yakamı kurtarayım."* Adam da, *"Sen Mesîh değil misin; körleri, sağırları iyileştiren, ölüleri dirilten, kuşlar yapıp onları dirilten sen değil misin?"* dedi. İsâ, *"Evet, o benim, onların hepsini dualarımla yaptım. Fakat bir ahmağa yüz binlerce kez okudum, ama onun gönlünde dualarımın hiçbir etkisi olmadı; sanki bir taş, bir kum yığını oldu, attığım hiçbir tohum canlanmadı orada"*, diye cevapladı. Adam bunun nedenini sorduğunda da, *"Körlük, sağırlık gibi hastalıklar belâya uğramadır; insanlar bunlara acır ve Tanrı bunların iç dünyalarını açmıştır. Ahmaklık ise Tanrı'nın kahrı, Tanrı'nın o insanların gönlünü, iç dünyasını mühürlemesidir. Ahmaklık soğukluktur"* diye cevaplandırdı[2]. Burada kastedilen ahmaklık sadece geri zekâlılık değil, zekâsı olduğu halde, onları belli dar kalıplar içinde kilitleyip çevreyi değerlendirmeyen kişilere de verilen bir sıfattır.

Varlıkların ana özelliklerini de, o özellikler içindeki yetenek farklılıklarını da Tanrı verir. Hiç bir varlık, Tanrı'nın vermediği bir yeteneği kullanamaz. Sayısız yetenek ve yatkınlık da varlıkların her birine değişik ölçülerde dağıtılmıştır. Yetenek ve yatkınlık olmadıktan sonra çalışıp çabalama ile varlıkları değiştirmek mümkün değildir. Taşı altın haline getirmek mümkün değildir. Bir kum yığınından da çamur yapılamaz. Çamur topraktan olur, fakat kumdan da başka şeyler yapılır. Varlıkların bazı eğreti özellikleri vardır, çeşitli tedbirlerle bunlar değiştirilebilinir. Ancak bazı huylar ve özellikler de vardır ki, bunların değiştirilmesi mümkün değildir[3].

Yetenekler, bir bitkinin tohumu ve kökü gibidir. Görünüşte orada bir şey gözükmez, ama uygun çevre şartlarında dalları, yaprakları, meyveleri ve diğer özellikleriyle kendini belli eder. İnsanların yaptıkları da akıl ve yeteneklerinden ortaya çıkar.

---

[1] Mesnevi. 3/707-709.
[2] Mesnevi, 3/2571-2600.
Dîvan(1). s.217(1199).
[3] Mesnevi. 3/2905-2915.

Bir varlıkta yetenek ve yatkınlık olmadıktan sonra dışarıdan hiç bir şey ona etki edemez. İnsan öyle bir yapıdadır ki, içerde bulunan hırsız yardım edip kapıyı açmadıktan sonra, dışardan gelen hırsız kapıyı açamaz. Duyacak kulak, anlayacak zihin ve gönül olmadıktan sonra dışardan bir şeyler söylemenin anlamı yoktur. Kuru bir ağaca yüzlerce kova su döksen ne fayda; içinde bir ıslaklık, bir dirilik olmadıktan sonra yeşeremez. Gözde görme kabiliyeti olmadıktan sonra bütün evreni nûr kaplasa, istenilen yerine gelemez[1]. Dışarıda olup bitenleri algılamak, bunları değerlendirmek ve insanca işlemesini yapabilmek için birçok organda ve ruhta birçok yeteneklerin bulunması gerekmektedir.

Bir varlığın yaratılışında ona verilen çeşitli özellikler ve yatkınlıklar hep onu olması gereken belli bir seviyeye getirmek için verilmiştir. Duyu organları, düşünme, sevgi ve hattâ nefis ve hırs bile bu oluşuma yardım eder.

Yetenek ve yatkınlıklar duyu organlarının, zihin ve ruhun sağlıklı çalışmasına bağlıdır; dıştan görülmez, hattâ vakti gelmeyince görülmeyecek kadar da içtedir. Ama yetenek ve yatkınlıklar gene de bir varlığın özünü meydana getirmez. Gerçek öz karşısında yetenekler ancak sonradan olma bir kabuk, bir sıfat gibidir. Bir varlığın yoktan var olması, onun bir yeteneği olamaz; sebepsiz-maddesiz yaratan ancak Tanrı'dır[2]. Ama varlık olup bu evrenin sebepler zinciri içine girince, varlıkların sebepler çerçevesi içindeki yetenekleri ortaya çıkmaya başlar.

İnsan veya genel olarak varlıklar ne için yaratılırlarsa, onlara o iş kolay gelir[3]. Bir insan için sürünerek hareket etmek çok zordur ama bir yılan için kolaydır. Bir insanın el ve ayaklarını dört-ayak gibi kullanması zordur, ama at için de iki ayağı üzerinde durmak zordur.

Bazı maddeler tencerede biraz kaynatmakla pişerler, ama bazıları saatlerce kaynatsan da yumuşamazlar. Bir közün üstüne biraz kuru ot atıp hafifçe üflenirse yanar, ama o közün içindeki toz ve külü ne kadar üflesek de yakamayız[4].

Yetenek ve yatkınlıkların ortaya çıkması için belli bir ortam ve zaman içinde gelişim gerekir. Gelişimin olabilmesi için hırs, nefis gibi unsurlar birlikte çalışır. Yeteneği olan herkes, uygun şartlarda büyüme ve olgunlaşmalarını sağlarlarsa, yetenek ve yatkınlıklar ortaya çıkar, güzel eserler meydana getirirler. Yeteneklerin ortaya çıkması için mutlaka belirli şartlar gerekir. Ödağacı ateşe atılmadıkça, yanıp tütmedikçe koku veremez[5].

---

[1] Fîhi Mâfih. s.88-89.
Mesnevi, 5/1530-1536.
[2] Mesnevi. 5/1537-1550.
[3] Mektuplar, s.92.
[4] Macâlis-i Sab'a. s.36-37.
[5] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s.341 (3300).

Ancak çevre şartları ve dış uyaranlar ne olursa olsun, bunların bir varlığa yetenekleri oranında etki edeceğini de unutmamak gerekir. Ay ışığı doğudan batıya bütün çevreyi aydınlatabilir; fakat pencere ne kadarsa evin içine o kadar vurur[1]. Tanrı'nın bilgi ve sevgisi de evrenlere bir ışık olarak dağılmıştır. İnsanların ve diğer varlıkların bundan faydalanmaları da yetenekleri oranında olmaktadır. Bir terziden kumaş alırken boyumuzun ölçüsünde alırız; kumaş uzundur ama boy kısadır[2]. Her varlık bu dünyadan kendi ihtiyacı için faydalanır, kendi ihtiyacı olan yönlere dikkat eder.

Nasıl içerden bir yankı bulmadan dıştan yapılan hiç bir şeyin faydası olmuyorsa, belli bir zaman geçmeden yetenek ve yatkınlıkların ortaya çıkmasını beklemek de boşunadır. Bir varlığın içi, gelişme ölçüsünde aydınlanır. Oyun çağındaki bir çocuğa oyunun bir hayal, boş bir şey olduğunu, gerçek olmadığını anlatmaya çalışmak boşunadır. Onu, büyüyünce anlayacaktır[3]. Aynı çocuğa büyüklerin maddî ve manevî değer yargılarını anlatmak veya onların bunu tam olarak anladıklarını sanmak da yanlış olur.

Eğitimin en önemli faktörlerinden olan yetenek ve yatkınlıklar büyüme, olgunlaşma, ihtiyaç, çevre şartları ve uyaranları gibi bir çok faktörlere bağlıdır.

3.3.3. Gelişme ve olgunlaşma

Varlık hali, baştan sona bir oluş ve oluşumdur. Çeşitli maddî ve manevî unsurların belli oranlarda birleştirilmesinden meydana gelen varlıklar, başlama ve bitiş arasında hemen hiç durmadan değişirler. Özdeki gerçek anlamın ortaya çıkması için belli bir hamlık devresinden olgunluk ve çözülme, dağılma devresine doğru sürekli bir gelişim gösterilir.

Dünyada her bitkinin bitmesi, her şekerin olması için belli bir çağ vardır. Tere iki ay içinde büyüyüp olgunlaşır, kızıl gül bir yılda açar, bazı meyvelerin olması için de fidanların senelerce büyümesi gerekir. Yenen bazı şeylerin varlıklardaki ve özellikle insanlardaki maddî ve manevî etki süreleri değişiktir. Bazılarında bu etki daha ağızda başlar, bazılarında saatlerce, günlerce, yıllarca ve hattâ beden öldükten sonra bile etkisini gösterebilir. Kaldı ki, bir maddenin etkisi her varlık bünyesinde aynı sonucu göstermez. Zehir bir yerde zararlıdır, bir yerde ilaç. Bir ilacın azı fayda verir, belli bir ölçüyü geçince zarar vermeye başlar. Bir madde her zaman aynı şekliyle de kalmaz. Koruk halindeki üzümün suyu ekşidir, bu su olgun üzümde tatlılaşır, üzüm suyu olarak küpe konduğunda gene acılaşır, o halde de kalmaz, sirke olur; yani bir maddenin terkibi ve etkileri de zamanla değişebilir[4].

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. 3.148(1289).
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.284(2749).
[3] Macâlis-i Sab'a. s.38-39.
[4] Mesnevi. 1/2596-2613.

İnsanın da bebeklikten çocukluğa, çocukluktan gençliğe, gençlikten olgunluğa, olgunluktan yaşlılığa giden bir gelişimi vardır. Her gelişim kademesinin de kendine göre gerekleri vardır. Bu gelişim kademeleri içinde çocuk önce kulaktır, belli bir dönem süt emer ve susar. Söz söylemeyi öğrenmesi için belli bir dönem susması gerekir. Çevrede konuşulanlara kulak vermez de kendi kendine konuşur durursa, hiç bir şey öğrenemez, dilsiz olur gider. Daha başlangıçta söze kulak verip dinlemeyen, bir şey öğrenemez de, bir şey söyleyemez de. Söze, dinlemek yolundan girilir. Tanrı'dan başka herkes, hem san'atta hem bilgide ustaya, örneğe muhtaçtır. İnsanın dil haline gelmesi için önce dinlemesi gerekir[1].

Gelişimin olabilmesi için büyüme ve olgunlaşmanın olması gerekir. Büyüme için de her varlık kendi dışından bazı gıdaları almak zorundadır. Hemen her varlık da, âdeta doğuştan beslenmeyi öğrenmişlerdir. İnsan anne karnındayken gıdası kandır, annesinden doğunca bir süre binlerce gıdayı içinde bulunduran sütle beslenir. Daha sonra sütten de kesilir, yemek yemeye başlar. Ama insanların çoğu, ondan ötesine geçemez. Anne karnındaki bir çocuğa, *"dışarıda binlerce yiyecek, güzel hava, canlı bir tabiat, mutlu bir hayat var; sense bu karanlık dünyada iki büklüm duruyorsun, pislik ve eziyet içinde kan içip durmadasın; gel dışarı çıkalım"* desen, çocuk kendi haline şükrederek o hayatı yaşamaya devam ederdi. Bu dünyadaki insanlar da, bir nevi anne karnındaki çocuklara benzerler[2].

Bu varlık evreni bile, başlangıçta yüce Tanrı tarafından yavaş yavaş, tam altı günde tasarlandı. Bu nedenle her varlık da birdenbire olgun haliyle yaratılmaz. İnsan birtakım sebeplerin bir araya gelmesiyle yavaş yavaş yaratılır, büyütülür, olgunlaştırılır ve aşağı-yukarı 40 yaşında tam olgun bir insan haline gelir. Tanrı, varlık evrenini bir sözle istediği düzeyde yaratmaktan âciz değildir, ama bu şekil anlamsız olurdu. Oluşun bu şekilde ayarlanması hem zamana hem mekâna hem de bunlar içinde yaşayışa anlam ve değer kazandırmıştır. Oluşun bu şekilde yavaş yavaş ve ihtiyatla sürüp gitmesi, insanlara bu dünya işlerini yaparken nasıl yapmaları gerektiği hakkında, aynı zamanda bir derstir. Yavaş yavaş ama sürekli akan bir su pislenmez, ama azgın bir sel halinde akan veya hiç akmayıp duran su kirlenir.

İhtiyatla iş görmek, sebeplere ve sonuçlara dikkat etmek insan davranışının temelleri olmalıdır. Bir hayvan bile bir yiyecek atıldığında önce bakar, koklar; yiyecekse ondan sonra yer. İnsanların da bir şeye karar verirken önce bakmaları, defalarca çeşitli akıl süzgeçlerinden geçirmeleri ve kararlarını ondan sonra vermeleri gerekir. Evrendeki gelişim, bize bu dersi vermektedir[3].

---

[1] Mesnevi. 1/1631-1640.
[2] Mesnevi. 3/46-63.
[3] Mesnevi. 3/3499-3517.

Büyüme ve olgunlaşma ilkönce ihtiyaçları farklılaştırır. İhtiyaçların farklılaşması düşünceleri, hayalleri, ilgileri değiştirir; eski duygu ve düşüncelerin bir anlamı kalmaz. Olgunluk çağında insan daha çok doğrulanmış bilgilere, bilgilerden inanca, inançtan görüşlere ulaşır. Bu arada sık sık zanlarla bilgi ve inançların karıştırıldığı görülür[1].

Gelişme sırasında başlangıçta, çocuklarda ve gençlerde büyük bir enerji vardır; ancak bu bedensel enerjiye eşlik edecek, onu kontrollü olarak kullandıracak bilgi ve tecrübe yoktur. Bunlar zaman içinde kazanılır; ancak akıl ve tecrübe arttığında da bedenin enerjisi azalır. İnsanları büyüten ve olgunlaştıran da hırstır. Boğaz hırsı, zevk hırsı, manevî hırslar kişileri çeşitli hareketler yapmaya zorlar. Sonuçları ne olursa olsun, bu hareketler insanları belli ölçüler içinde olgunlaştırır.

Gelişme içinde en çok önem kazanan, ruhun gelişmesidir. Gerçi ruh gelişmesi de büyük ölçüde bedenin gelişmesine, çeşitli hayat şartlarında yaşamasına bağlıdır ama, nice gelişmiş bedenlerin ruhsal gelişimden haberleri bile yoktur. Çocuklar olgunlaşmadıkları ve gelişmedikleri için yapma bebeklerle, tahta kılıçlarla oynarlar. Ama nice insanlar da vardır ki, bu oyunu âdeta hayat boyu sürdürürler; hayatın gerçek anlamına bir türlü yaklaşamazlar[2].

Her varlığın en anlamlı çağı, olgunluk çağıdır. Her varlık, kendi olgunluk zamanında değerlendirilmelidir. Bir meyve, kavun, karpuz tam olgunluk zamanında değerlendirilmelidir; eğer bu zaman geçirilirse, onlar kısa zamanda çürümeye, kokmaya başlarlar.

İnsanın bedeni genelde bir soğuk demirdir ve insanlar onu soğuk demir olarak dövüp şekillendirmek isterler. Tabi bu da genellikle bir çok çabaların boşa gitmesi demektin Oysa demir kor haline getirilip dövülünce çok daha çabuk ve güzel şekillenir. İnsanın da eğitim faaliyetinden önce bu şekillendirme işine hazırlanması, eğitimi alabilir bir hale getirilmesi gerekir. Büyüme ve olgunlaşma, bu şekilde, kişinin eğitime hazır hale getirilmesinde ve eğitimin başarılı olmasında büyük rol oynar.

Olgunluk, insanın bağımsızlığıdır. Nasıl bir meyve, tam olgun hale gelinceye kadar ağacın dalına sımsıkı yapışıyor[3], onun çeşitli nimetlerinden faydalanıyorsa; insan da olgun hale gelinceye kadar çevresindeki insanlardan, onu besleyen toplumdan faydalanmalıdır. Bizim gibi dinamik bir akla sahip olmayan bitki ve hayvanların bile böyle davrandığına bakarsak, onlardan kat kat daha güçlü bir akla sahip olan insanlar neden hata yaparlar?

İnsanlar ham bir meyve halinde ise veya henüz yeteri kadar bilgi ve beceri sahibi değillerse, dikkatli hareket etmelidirler. Demirciliği

---

[1] Mesnevi. 3/4112-4125.
[2] Fîhi Mâfih. s.227.
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5.5.363(4680-4682).

bilmeyen demircilik yapmaya kalksa neler olurdu? Bir işi yapmadan, mutlaka gerekli olgunluk ve bilgi şartları yerine getirilmelidir[1].

Eğitimde, gelişim kademelerine muhakkak dikkat edilmelidir. Beden ve gönül gerektiği kadar olgunlaşmadan insanlara bazı bilgi ve beceriler öğretilebilir ama, bu bilgi ve becerilerden tam olarak yararlanılabilmesi için o bilgi ve becerilerin kişiye en uygun zamanda verilmesi gerekir.

"Ebcede erişse bile, çocuk gene çocuktur."[2]

Bazı meyveler, belli bir olgunluk seviyesine gelmeden kabuklarından çıkmazlar. Yeteri kadar olgunlaşmayan meyveyi kabuğundan çıkarmak, henüz gelişimini tamamlamamış yavruyu yumurtadan çıkarmak daha iyi olmaz; onlar için tam bir felâket olur. Aynı şekilde olgunlaşmış bir meyve için kabuk, gelişimini tamamlamamış yavru için yumurta veya anne karnı bir zindan haline gelir[3]. Canlılar, dünyaya geldikten gidinceye kadar bunun gibi çeşitli gelişim evrelerinden geçerler ve bunlara uyulmadan yapılacak işler, onun daha sonraki hayatı üzerinde bir çok kötü etkiler yaparlar.

3.3.4. Eğitim tekniği

Dünyada yapılacak her işin bir yolu-yordamı vardır; bu dünyada yaşayacak kimselerin bu yollan bozmaları, kendi işlerini zorlaştırır. Bu yol-yordam, bir sebepler zinciri içine gizlenmiştir. Her olayın, insanların görüp anlayabilecekleri sebepleri vardır. Her olay, kendisinden sonraki bir çok olayların doğmasına sebep olur. Bir olayın birçok sebebi olabileceği gibi, gene aynı olay daha sonraki pek çok olayın da sebeplerinden biri olabilir. Sebepler ve olaylar bizim görüp değerlendirdiklerimizden çok çok fazladır. İnsanın zayıflıklarından biri, olayların görünen sebep ve sonuçlarından bir çoğuna dikkat etmemesi ve değerlendirme dışı tutmasıdır. Üstelik bu görünen sebep ve sonuçların ötesinde hem algılayamadıkları hem de anlamadıkları bir çok sebep ve sonuçları değerlendirmeden karar verirler. Zaman ve mekânda, o andaki olaydan uzak düşmüş bir çok sebep ve sonuç da gene değerlendirilme dışında kalırlar.

Oysa bizim ve diğer varlıkların bu dünyada yaşama ve anlamalarını kolaylaştırmak için sıkı bir sebep-sonuç zinciri ile olaylar birbirine bağlanmıştır. Bir hedefe ulaşmak isteyen, bu sebep-sonuç zincirini izlemelidir. Tanrı'nın iradesi dışında bu yol bozulmaz ve insanlar isteklerini ve sanatlarını bu normal yola göre yapmalıdırlar. Zaten yüce Allah da, rızıkları, sebeplerine sarılın da dileyin, *"evlere kapılarından giriniz"*[4] demiştir.

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4, s.244(2328-2333).
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 4. s.337(3226).
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.100(780-781).
[4] Kur'ân-ı Kerim. 2/189.
Mesnevi. 3/1466-1468.

Yolu ve yöntemince yapılmayan işler, insanlara zor görünür. Eğer yol ve yöntem bulunursa, o işin ne kadar kolay olduğu görülecektir.

Bilgi ve beceriler, bize, yapılacak işlerin yollarını gösterir. Bilgi ve beceri olmadan bazı işlerin de yapılması mümkün değildir, bazı problemlerin de çözülmesi. Elbise dikmek isteyen bir kişi, terzilik bilgi ve becerisine sahip değilse, bu işi kolayca yapamaz. Yüzme bilmeyen suyun içinde çırpına çırpına batar, oysa yüzme bilen için hem suyun üzerinde durmak hem de istediği gibi hareket etmek zor değildir. Bilmeden veya tecrübe kazanmadan bir işi yapmaya kalkmak çok zor gelir; onu kolaylaştıran, hattâ farkına varmadan yapılan bir iş haline getiren bilgi ve tecrübedir.

Bilmeyenler bilenlerden, bilinmeyenler bilinenlerden çok fazladır. İnsanın bilmedikleri de bildiklerinden çok fazladır. Ancak insan, bildiği bazı şeylerden bilmediklerini çıkarabilir. Az bilgisini, genelleme yoluyla çok bilgi haline getirebilir. Bir avuç buğdayı bilen, tonlarca buğdayı birazcık genelleme ile bilir. Biraz şeker yiyen, şekerle yapılan yiyecekler içinde onu kolaylıkla tanır. O halde çeşitli bilgiler insanın aklında kalır ve daha sonraki benzer durumlarda kullanılır.

Halk ve özellikle de çocuklar bir çok konularda bilgisiz ve tecrübesiz oldukları için, onların bir çok yanlış söz ve hareketlerine tahammül etmek gerekir. Onların her kusurunu yüzlerine vurmak ve düzeltmeye çalışmak, çoğu zaman hem öğretenin hem de öğrenenin hayatını kilitler bırakır. Ama arada ve önemli konularda onların hatalarını ve bunun nasıl düzeltileceğini göstermek, çok daha faydalı olur. Öğretmen, yeni öğrenmekte olan ve bu arada bir çok yanlışlar yapan öğrenciye bütün yanlışlarını birden göstermez. Hattâ bir çok yanlışlarını görmezlikten gelerek onu över, ancak bazı yanlışlarını gösterip, bunları da düzeltse daha iyi olacağını söyler. Yanlışların düzeltilmesinde ve doğru hareketin gösterilmesinde incitmeden davranmak ve övgü ile teşvik etmek, incelik göstermek özellikle faydalıdır. Övgü, çocukların ve bilmeyen insanların zayıf taraflarının güçlendirilmesini sağlar. Yanlış ve eksiklerin yavaş yavaş gösterilmesi de, gene eğitimin belli kademeler içinde yapılmasının bir gereğidir[1].

İnsanın kafası bir basit makine gibi, öğrendiği her şeyi unutmamak üzere kafasına almaz. Duyulan ve görülen şeyler uzun süre insan zihninde ilk andaki tazeliği ile kalmaz. Bir halıya bir desen koymak istediğimizde, koyduğumuz desen aynı kalır; bir kâğıda veya duvara bir resim yapsak bu da uzun süre bozulmadan kalır. Ama bunların üstüne yeni bir şey yapmak istersek hem alttaki bozulur hem üstteki berrak şekilde yerleşmez. İnsan zihni ise böyle değildir. Unutma, insan zihninin önemsiz şeyleri silerek veya arka plana atarak güncel hafızanın her zaman taze kalmasına; şu anda gördüğü, duyduğu şeyleri berrak olarak algılamasına imkân sağlar. İnsan hafızasının henüz tam olarak

[1] Fîhi Mâfih. s.204-205.

keşfedemediğimiz derinlikleri vardır. Algıların çoğu, bir takım ilk kontrollerden sonra bu, derinliklerde bir yere gönderilir. Bunları hemen hatırlayamayız ama istediğimiz bir hatıra parçasını da uzun çabalar sonu bu derinliklerden çıkarmamız mümkündür. Bunun yanı sıra zihnin daha üst düzeyleri vardır; bunlar, kolayca hatırlayabileceğimiz şeylerdir. Daha da yüzeyde birtakım canlı bilgilerimiz, prensiplerimiz, inançlarımız, değerlerimiz vardır. Bunlar hem aldığımız bütün algıları kontrol ederler, elemeler yaparlar; bilgileri ve duyuları düzeltecek, genişletecek, değiştirecek, pekiştirecek elemanları değerlendirir. Bazılarını beynin derinliklerine gönderir, bazılarını ise hemen silerler, hem de yeni algılamaların (meselâ nelere dikkat edileceğinin) ayarlamasını yaparlar.

Pazarda dolaşan bir insan düşünelim; bu insan pek çok maddeler, insanlar, olaylar görür. Ama bunların çoğunu unutur. Binlerce yüz görür, bunların görüntü, davranış, ses, bakış gibi özelliklerini beynin derinliklerine gönderir. Eğer bu insanlardan bazıları ile birkaç defa karşılaşırsa, beyninin derinliklerindeki bu algı parçaları biraz daha ön plana gelir, iyice tanışık bir hale gelmişlerse, bunun görünüş, davranış gibi özellikleri insan zihninde hep canlı olarak durur. Pazarda algılanan olağanüstü bir olayın şekli ve kişileri hafızada uzun süre canlı kalabilir. Hattâ bazı olaylar ve bazı görüntüler, sesler bir hayat boyunca hafızanın aktüel kısmından hiç kaybolmaz.

İnsan zihninde algıların ve bilgilerin sürekli kontrol edilmesi, eğitimde en çok dikkat edilmesi gereken hususlardan birisidir. İnsan, çevresinde olup bitenleri seçerek algılar; bir çok görüntü arasından istediğini görür, bir çok ses arasından istediğini duyar. Tabi olağan üstü bir değişiklik olmazsa bu böyle olur; neye dikkat ederse genelde onu görür, onu duyar. Algılardaki bu seçicilik öğretim sırasında, bilgilerde seçicilik şekline dönüşür. Bir öğretmeni dinleyen öğrenciler, onun söylediklerinin bazılarını kabul eder, bazılarını -daha önceki bilgileriyle çeliştiği için- tamamen saçma görerek reddeder, bazılarının kanıtlarını ise değerli görerek askıya alır... Yani söylenen her söz sıkı bir kontrolden geçirilerek çeşitli açılardan değerlendirilir ve bu değerlendirmeye göre zihnin çeşitli yerlerine yerleştirilir. İnsan yaşarken, konuşurken, dinlerken v.s. kendi içinde büyük bir değerlendirme ve tartışma olmaktadır. Bazı eski bilgiler ve görüntüler kafadan silinmemek istemekte, yeni fikirler ve görüntüler bazen onları desteklemekte, bazen hafif düzeltmeler yapmakta, bazen de tamamen onları sürüp dışardan gelen algılar kontrol mevkiine kendileri geçmek istemektedirler. İnsanın içinde olup bitmekte olan bu sürekli tartışma, bilgi ve davranışların öğretilmesinde ve değiştirilmesinde esas rolü oynamaktadır. İnsanın içinde, kendi kendine her an birçok soru sorulmakta, cevaplar verilmekte, gene sorular sorulmakta ve bu böyle devam edip gitmektedir.

İnsan hem dıştan hem içten her an birçok soru ve cevaplara muhatap olmakta ve kendisi de bunlara aktif olarak katılmaktadır. Sorular insanın bu dünyadaki varlığından başlamakta ve evrendeki en küçük zerrelere kadar uzayıp gitmektedir. Evrendeki her şey aynı zamanda hem soru hem de cevap olabilmektedir. Bir bakış, bir mimik,

gözün içindeki bir ışık, yüzdeki bir renk değişmesi değişik durumlarda hem soru hem cevap olabilmektedir. Varlıkların birbiriyle ilişkileri de böyledir. Altının mihenk taşına vurulması altına sorulan bir soru ve ortaya çıkan sonuç da altının ona cevabıdır. Açlık veya yemek yerken hissedilen tokluk, vücudun soru ve cevabıdır. Doktor hastanın nabzını ölçerken kalbe soru sormakta, damarın atış sayışını bularak cevabını almaktadır. Tohum ekmek, ağaç dikmek sorudur; ürünleri ve meyveleri toplamak dilsiz bir cevaptır. Tabiattaki bir çok soru ve cevap sessiz olarak cereyan etmektedir. Tıpkı insan kafasında ve gönlünde cereyan eden sessiz tartışma ve hesaplaşma gibi. Bu arada, tabiatın soru-cevap şeklinde akışı içinde, cevap vermemenin de bir cevap olduğunu bilmek gerekir. Tohum ekilip de ekin çıkmıyorsa, bu, cevap vermemek şeklinde bir cevaptır. İnsanın yaptığı her hareket sorudur ve bu hareket sonunda üzüntüsü, sevinci ve hareket esnasında karşılaştığı her şey bir cevaptır[1].

Soru sormak, öğrenmenin başlangıcıdır. Bazen soru sormak öğretmenin de başlangıcı ve en etkili vasıtalarından biri olabilir. Bir soru kişiye pek çok şey anlatabilir, onun kafasındaki pek çok şey anlamsız bilgi ve algı parçalarını anlamlı olarak düzenlemeyi ve sistemleştirmeyi sağlar. Sorular zihindeki binlerce düzensiz veriyi defalarca gözden geçirmeyi, çevreyi sistemli algılamayı sağlar. Sorular insan zihninin dinamolarıdır; hem iç çalışma ve değerlendirmeyi başlatır hem de dış algıları teşvik eder. *"Soru, bilginin yarısıdır."*[2]

Bir taraftan sorular insanı bilgiye götürdüğü gibi, öte yandan soru da bilgiden çıkar, cevap da. Varlıkların oluşmasında toprak nasıl merkezî bir rol oynuyorsa, gül de diken de balçıktan bitiyorsa; soru ve cevabın oluşmasında da bilgi öylesine asıl bir yer tutar. Konuya başka bir açıdan bakarsak, sapıklık da bilgiden meydana gelir, doğru yolu bulma da; sevgi de bilgiden doğar, tiksinme ve nefret de.

Soru sormak, düşünmenin başlangıcıdır. Ancak bazen gereksiz ve yanlış soru sormak anlayışı uzatır ve güçleştirir. Bazen soru sormayıp sabretmek, bilgiye ve amaca kolayca ulaşmayı sağlar. Soruyu içten sorup dıştan sabrederek yapılan dikkatli bir gözlem, kolayca amaca ulaşmayı sağlar[3].

Cevapların doğru olabilmesi için, soruların doğru sorulması gerekir. İçindekine değil de çarşafına, giyimine âşık olan yanılır. Bir hayvana bir şey atılsa, yemeden önce bir koklar. İnsanların koklaması zayıftır ve onun yerine aklı ve gönlü vardır ama çoğu kez meselelerin üzerine akıl ve gönül kontrolünü yapmadan gideriz. Soruları yanlış sorarız ve aldığımız cevapların niçin yanlış olduğuna şaşarız. Doğru sorulara doğru cevaplar verildi mi, *"soru, bu cevapta yok olur gider."*[4] Tıpkı suyun şarap içinde, yanan şeylerin ateş içinde yok olmaları gibi.

---

[1] Fîhi Mâfih. s.230-232.
[2] Mesnevi. 4/3008.
[3] Mesnevi. 3/1836-1878.
[4] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.393(3797).

Soru soran, iki amaçla sorar; ya iyice emin olmadığı bir konuda görgü ve bilgisini doğrulamak (veya doğrusu ne ise onu öğrenmek) ya da belli bir bilgi zemini üzerinde daha yüksek, daha doğru bilgileri elde etmek için. Her iki halde de soru bilgiye götürür. İnsan bedeni kadehe, bilgi de onun içindeki içeceğe benzer. Asıl değerli, işe yarar ve hayatta önemi olan kadeh değil, içindeki içecektir. İnsanın esas anlamı da bedeninden ziyade bilgisi, düşünmeleri, niyetleridir[1].

Eğitimde aynı soru-cevap dinamizmi gibi, belli bir teknik ve belli bir hoşgörü ile yaklaşım da son derece önemlidir. Hoşumuza giden şeyler her zaman yararımıza olan şeyler değildir. Gerçi beden kendi ihtiyacı olan bazı şeyleri elde etmek için bizi bazı şeylere sevk eder; susuz kalmışsa susuzluk, aç kalmışsa açlık hissi doğurur. Ama toprak yemekten herhangi bir sağlık faydası beklenemez. Kolu kırılınca iyi tedavi ettirmemeden dolayı eğri kaynamış olan bir adamı, doktor tedavi etmek istediğinde kolunu tekrar eğri tutan yerden kırmak mecburiyetinde kalır. Ama hasta acıdan kaçındığı için, eğri tutan kolun hoşuna gittiğini söyler. Doğal olarak bu, aldatıcı bir hoşluktur. Çoğu kişi gerçek hoşluğu ve mutluluğu bilmediği için, aslında birtakım eziyetlere katlanırlar.

Gerçek doğru bilgiyi bilmeyenler de yanlış temeller üzerindeki zanlarına bir kurtarıcı gibi yapışırlar. Onlara doğru bilginin sadeliği ve basitliği gösterildiği zaman, kendi yanılgılarına ve boşu boşuna yıllarca çabalamalarına hayıflanırlar.

Eğitimde, insanlarda yeni bilgiler, yeni ruhsal yapılar, yeni davranışlar oluşturmak istediğimizde çok yumuşak davranmalıyız. Ola ki, yaklaşımdaki sertlik, zaten çok hassas olan insanların kalbini kırar; onları eğitime zarar verecek gurur ve inatlaşmalar içine sokar. Bu konuda Fihi Mâfih'te, Hz.Hasan ile Hz.Hüseyin'in güzel bir hikâyeleri anlatılmaktadır:[2]

Peygamberimizin torunları olan Hasan ve Hüseyin çocukken, bir adamın yanlış ve İslâm esaslarına uymayan bir şekilde abdest aldığını gördüler. Ona, doğru abdest almayı, onu kırmadan ve nezaketle öğretmek istediler. Adamın yanına geldiler ve biri şöyle dedi: *"Bu, bana yanlış abdest alıyorsun diyor. Her ikimiz de senin önünde abdest alalım; hangimizin abdestinin doğru olduğunu söyle."* Böylece her ikisi de adamın önünde doğru bir şekilde abdest aldılar. Adam hatasını gördü, anladı ve şöyle dedi: *"Ey oğullarım, sizin abdestinin çok doğru, şeriata uygun ve güzel. Ben zavallının abdesti ise yanlıştı."*

Evrende yaratılmış olan her şeyin, olmakta olan her olayın bir amacı ve bir anlamı vardır. Fayda amacı gütmeden bir şey yapılması saçma olur. Bir ressam resim yapıyorsa, burada hem kendi çıkarını düşünür hem resmi satın alan veya yaptıranınkini. Bir testici, yaptığı testinin şeklini, ağzını, sapını v.s. hep bir amacı göz önünde tutarak yapar. Bir hattât zevkle okunsun diye yazı yazar, okunmasın diye yazı

[1] Fîhi Mâfih, s.113-114.
[2] Fîhi Mâfih. s.242-243.

yazmaz. Örnekleri çoğaltmak mümkündür ve yapılan her işte kademe kademe faydalar vardır.

Eğitim işinde de birtakım faydalar gözetilmelidir. Yalnız eğitim uzun süreli bir olgu olduğu için, satranç oyunu gibi, her safhası ayrıntılı olarak hesaplanmalı ve planlanmalıdır. Orada, nasıl bir oyunda daha sonraki bir çok oyun gizli ise, eğitimin her kademesinde yapılan faaliyetlerde de daha sonraki bir çok faaliyetler gizli olmalıdır. Bir hareket, daha önceki hareketlerin sonucu, daha sonraki hareketlerin ön-basamağı olmalıdır. Bir merdivende nasıl basamak basamak çıkarak yükseliyorsak, eğitimde de en yüksek noktalara kadar basamak basamak çıkılmalıdır. Görünenlerden görünmeyenleri anlamak, *"olanlardan olacakları kestirebilmek"* ve bu faaliyetleri bilinçli olarak planlamak ve düzenlemek gerekir.[1]

İnsan kafasındaki işlenmemiş ilk bilgiler, çevre özellikleri ve olayları tarafından oluşturulur. İnsan, kafes içine kapatılmış ve bahçenin bir köşesine konmuş kuş gibidir. Çevresine bakar, dinler, bazen kafesten kafasını çıkarır ama hür kuşlar gibi havalanıp istediği yerlere gidemez. Gönlü de, aklı da dışarıdadır ama kafesten kurtulması mümkün değildir. Bilgiler çevre tarafından oluşturulur, ama sadece çevrenin bilgilerine bağlı kalırsak, bununla fikir hürriyetine ulaşamayız. Bir deliğin içinde yaşamakta olan bir fare, ancak o delikteki çevrenin çeşitliliği oranında bilgi ve beceri sahibi olabilir. İnsan bilgisinin ve ruhunun hürriyete kavuşması için, insan zihninde işlenmesi gerekir. Ancak işlenen ve düşünce ile yoğrulan bilgiler, insanı çok geniş çevreler içinde özgürleştirebilir.

İnsanların öğrenmelerinin çoğu taklittir. *"Taklit, dünyanın direğidir."*[2] Ancak taklit öğrenme, sınama ve benzetmelerle yapılan bir öğrenme olduğu için, iyice benimsenmiş, insanın iç dünyası ile bütünleşmiş bir öğrenme değildir. Taklit yoluyla öğrenen, gerçeği bütün boyutlarıyla, özellikle zıt boyutlarıyla göremez.

Akıl, temelde taklitçidir; bu bakımdan insanlar ve diğer parça-buçuk akla sahip olan varlıklar da taklitçidir[3]. Taklit, sadece görünüşleri esas alıp ona benzemeye çalışır. Eğer bir varlığın iç dünyası ile görünüşteki davranışları birbirine uyumlu değilse, kişinin söz ve davranışları da yalancı olur.

Taklit bilgi gevşektir, kişinin iç dünyasında yer etmediği, içten kaynaklanmadığı için kolaylıkla unutulur ve bundan kurtulabilmek için taklitle bakmayı, taklitle hareket etmeyi bırakmalı; insan kendi aklıyla bakıp, kendi aklıyla görmeli, düşünmeli ve değerlendirmelidir[4].

---

[1] Mesnevi. 4/2881-2596.
[2] Mesnevi. 5.
[3] Mesnevi. 6/1076.
[4] Mesnevi. 6/2776, 3351.

Taklit yolluyla öğrenme, insanın özüne nüfuz edemez. Bu öğrenme sadece şekildir, canı ve özü yoktur. Aydınlık vermeyen bir kandil resmi, hareket edemeyen bir insan, kımıldamayan bir ağaç resmi gibidir. Ancak, gerçeğin şeklî de olsa bir yansıması olarak, bu bilgiler de faydalıdır; içleştirilebilinir ve üzerinde düşünmekle esas canlı bilgilere bu bilgiler vasıtasıyla ulaşılabilinir[1].

Taklit bilgiyi içleştirip iyice benimsemezsek, bizi kolaylıkla hatalara, yanlış yollara sevk eder. İhtiyatı elden bırakıp acele davranmaya, içyüzünü araştırıp düşünmeden, görünüşlere aldanarak erken karar vermeye götürür. Görünüşte birbirinin benzeri olan pek çok şey vardır ve bunlar aslında birbirlerine benzemez veya görünüşte birbirine zıt olan pek çok şey de aslında göründüğü kadar zıt değildir.

> *"Yapraklara benzeyen bedenler birbirine benzer; fakat her beden bir iş için yaşamaktadır. Halk pazarda eşit yürür; ama biri zevk içindedir, öbürü dertli."*[2]

Eğitim işi genellikle çocukluk ve gençlik döneminde yapılır. Bu nedenle eğitimde, büyüme ve olgunlaşmanın yanı sıra çocukluğun bazı özelliklerini de göz önüne almak gerekir.

Evrendeki genel *"her cins kendi cinsine çeker"* eğilimi, çocuklar dünyasında da geçerlidir. Çocuklar çocuklarla daha iyi anlaşır ve daha iyi oynarlar. Günün birinde Hz. Ali'nin huzuruna bir kadın geldi, *"Çocuğum bir dam başına çıktı, oradan da bir oluğun üstüne kaydı. Şimdi ne yaptıysam, oranın ne kadar tehlikeli olduğunu anlattıysam da geri gelmiyor, mememi gösterip sütümü hatırlatayım dedim; yüzünü gözünü çeviriyor. Yavrumu, meyvamı yiyeceğim diye çok korkuyorum. Bana yardım et"*, dedi. Ali de, dama bir çocuk çıkarmasını, o çocuğu gören oluktaki çocuğun da geri dama geleceğini, cinsin dâima kendi cinsine âşık olduğunu söyledi. Kadın, Hz. Ali'nin dediğini yaptı, çocuk oluktan tekrar sürüne sürüne dama geldi, düşmekten kurtuldu[3].

Çocuklarla uğraşanların, çocukların ruhsal durumlarını çok iyi bilmeleri, ona göre davranmaları gerekir. Nasıl insanlara akılları miktarınca konuşmak gerekiyorsa, çocuklarla konuşurken de, *"çocukça ağız açmak gerek."*[4] Çünkü söz, dinleyene göre söylenir; terzi elbiseyi adamın boyuna göre biçer[5]. Bir şey yapılacaksa önce amaç, sonra o amacı gerçekleştirilecek unsurların özellikleri v.s. göz önüne alınmalıdır. Çocuklara hitap ediliyorsa, onlara göre, onların ilgi, ihtiyaç ve bilgi seviyelerine göre konuşulmalıdır. Buna dikkat edilmezse, amaca da kolaylıkla ulaşılamaz.

---

[1] Macalis-i Sab'a. s.97-98.
[2] Mesnevi. 3/3515-3516.
[3] Mesnevi. 4/2657-2668.
Bak ayrıca Dîvan (2). s375 (4868-4870).
[4] Mesnevi. 4/2577.
[5] Mesnevi. 6/1244.

Çocukluktaki büyüme yavaş yavaş oyun oynaya oynaya olur. Akıl denizine ulaşması, akıl denizinde yüzmeyi öğrenmesinde oyunun önemli bir payı vardır.

> *"Oyun, görünüşte akla uymaz ama çocuk oyunla akıllanır. Deli çocuk nereden oyun oynayacak?"*[1]

Oyun, çocuğu büyüme ve olgunlaşmaya doğru çeken bir iç-güçtür. Onu belli bir düzeyden daha olgun, daha akıllı bir düzeye doğru çeker götürür. Bir çok şeyler onun heyecanı ile öğrenilir, bedensel gelişmesi oyun sayesinde normal seyrini izler[2].

Çocukluktaki bu oyun, aslında çocuğun hayal gücüne dayanır, gerçekle ilgisi yoktur. Ama bir taraftan da yetişkinlerin katı dünyasına yumuşak olarak girmelerini sağlar. Zihin fonksiyonları yavaş yavaş oyun ve hayal gücü vasıtasıyla açılır. Kaldı ki her oyun, gerçekliğin özünden, doğruluğundan esinlenmiştir. Çocuklar bazı gerçeklerden hareket ederek, oyunlarını bunun üzerine kurarlar[3]. Ancak zihinlerdeki mantık kuralları henüz tam olarak çalışmaya başlamadığı için düşünme ve hayal güçlerinin sınırları çok geniştir. Gerçek hayatın görünüşleri zamanla onların zihinlerini ve düşüncelerini sınırlar.

Eğitimde en çok kullanılan veriler, duyu organlarının verileridir. İnsanın her duyusu, çevresindeki varlık ve olayların değişik yönlerini algılar. Her duyum birbirinden değişik ve birbirinden habersizdir. Göz koklayamaz, kulak göremez... İnsan idraki, çevresindeki varlıklara, olaylara ve onları da duyu organlarının algılayış miktarına ve gücüne göredir. İnsanın çevresinde olmayan veya onun algılayamadıkları şeyler, onun bilgisi dışındadır. Öte yandan çoğu kez duygularımız ilk temizliklerini kaybetmişlerdir; onun üzerindeki kir ve pis, temiz veriler algılamayı engellemektedir. Eğer duyu organları hatalı ve temiz değilse, insanın çevresindeki berrak bilgi kaynaklarının hiç bir değeri yoktur.

Her insan kendi bilgisinde bilgin olduğu gibi, her duyu organı da kendi algılama yönlerinde "bilgin"dir. Kulak sesleri duymada, göz şekilleri görmede, burun kokuları almada bilgindir. Ama bu duyu organlarının algılama güçleri sadece onların maddî yapılarından kaynaklanan bir şey değildir. Eğer böyle bakarsak göz bir yağ parçası, kulak bir kıkırdak, dil bir et parçasıdır. Bunların algılayabil meleri için can gerekir, ruh gerekir, bilgi gerekir. Bilgili göz sadece bakmaz, bilgili bir şekilde görür ve değerlendirir.

Topraktan yaratılan, topraktan gıdalanarak büyüyen insanın böylesine duyu organlarına sahip olması ilâhî bir iştir. Bu duyu organlarının bilgili ve bilinçli olarak kullanılmasında da eğitimin büyük

---

[1] Mesnevi. 6/2259-2260.
[2] Fîhi Mâfih. s.208-20.
[3] Mektuplar, s.91.

payı vardır. İnsanların algıları seçicidir ve *"akılda ne varsa kulak o yana dikilir."* Bilerek bakan insan, bilgisizce bakan insana göre çok daha fazla şey görür ve gördüklerini bilir. Bir hastaya tabibin bakışı ile câhil bir adamın bakışı bir değildir. Bir konu ile ilgilenen kişi ile ilgilenmeyen kişinin bakışı da bir değildir. Ortada cereyan eden bir olayı, değişik meslek sahipleri kendi açılarından ve farklı farklı değerlendirebilirler.

Dil, duyu organlarımızla algıladığımız binlerce birbirine benzer veya zıt olguların sadeleştirilmesidir. İnsanların bazı şeyleri ifade etmelerinde, bazı gerçekleri yakalamalarında büyük bir faydası da vardır. Ancak dil ifadeleri karşıdakinin kafasında, gerçekte ifade ettiğinden çok başka şeyler ifade ediyor veya hiç bir şey ifade etmiyorsa, o zaman dilsel iletişim hem insanlara bir şey öğretme de hem de gerçeklerin ifadesinde ve aranmasında âciz kalır. Sözlerin yanı sıra duyu organlarıyla da algılamak öğrenmeyi de, anlamayı da güçlendirir. Tanrı'nın bellettiği adlar, gönlümüzden dilimize akmaktadır. Ancak bu akış yollarını açan, duyu organlarımız vasıtasıyla kazandığımız algılamalardır. Eğer dilsel ifadeler gerçeği anlatmada âciz ve silik kalıyorlarsa, tekrar duyu organlarına başvurmak daha iyidir.

Sadece akla ve sözlere dayanmak, bazen bizi yanlış yollara sevk eder. Akıl ve dil, insana sahte gurur ve güç verir. Bir kişi bir hata yaptığında onu defalarca cezalandırsak ve hatasını sözle ifade etsek belki başarısız olabiliriz; buradaki üç yüz sopa yerine ona bir kez gerçeği göstermek daha iyi olabilir[1].

Tabiattaki sırlar, birtakım şekiller, renkler, kokular v.s. arkasına gizlenmiştir. Bunlar tamamen açık olmadıkları gibi tamamen gizli de değillerdir. Bunların sırlarına bazen gözlerimiz, bazen kulağımız, burnumuz, derimiz vasıtasıyla, bazen de düşünme ve akıl yoluyla ulaşabiliriz. Ama bazen de yukarıda sayılanlardan her birisi, ana gerçeği örten, perdeleri daha da arttıran bir rol de oynayabilirler.

Bazı kimselere az söz, az algı belki çoktan daha faydalı olabilir. Çok şey her zaman faydalı değildir. Bir yangının ateşi, bir mumun, küçük bir çıranın ateşinden daha faydalı olabilir mi? Bütün işlerde maksat fayda olduğuna göre, her şeyde çoktan ziyade faydalı olup olmamaya önem verilmelidir. Bazıları için faydalı olan, belki bir sözü işitmemeleridir; onların sadece görmeleri yeterli ve faydalı olur[2]. Bir mumu yakmak için azıcık bir ateş yeterlidir, fazlası onu eritir ve mum için faydalı olmaz.

Eğitimin amacı, her kişide var olan bilgi ve sevgi ışığını yakmaktır. Eğer bu ışık gerçekten yakılırsa, çok fazla müdahaleye gerek kalmaz.

Hem öğrenmede hem öğretmede *"söz dili"* gevşektir, *"iş dili"* ile de konuşmak, göstermek, yapmak gerekir. Her çağda insanın üç yoldaşı vardır; bunların ikisi gaddardır, ancak birisi vefalıdır. Gaddar olanlar

[1] Mesnevi. 6/3796.
[2] Fîhi Mâfih. s.345.

dostlarla mal-mülktür; mal insanın ölümü halinde hiç yerinden kımıldamaz, olduğu yerlerde kalır. Dostlar ise ancak mezara kadar gelirler ve orada insanı terk ederler. İnsana vefalı olan ise, yaptığı işlerdir; o, insanla beraber en sonuna kadar gidebilir. İnsanın yaptığı iyi işler de, kötü işler de onu hiç bir zaman bırakmaz. Kötü olan işler bilgisiz ve ustasız yapılan işlerdir. Doğru bilgilerle ve iyi ustalarla yapılan işler insanlara sonsuz faydalar sağlarlar. İnsanlar bilgileri ve san'atları, ehlinden, büyük insanlardan öğrenmelidirler[1].

İnsanların bilgisi, hüneri ve ahlâkı değerlidir. Deri işlemeye çalışan adamın kirli elbiseleri, demir dövüp körük basan demircinin hırkası, onların ululuğunu azaltmaz. İnsan bedenindeki sahte ululuk elbisesi, onun bilgi ve hüner öğrenmesine engel olur.

"Bilgi bellemenin yolu sözdür; san'at bellemenin yolu ise iştir."[2]

Bütün varlıklar belli bir amaç için yaratıldıkları gibi, her insan da bir iş için yaratılmış, herkesin gönlü bir işe akıtılmıştır[3]. Gönül gelmezse, el-ayak o işe gitmez.

Bir mimarın içinde ev yapmak aşkı olmazsa, mimar evin planını nasıl yapar? Bazı ürünler bazı yıllar ucuz, bazı yıllar pahalı olur; bu, halkın onu isteyip aramasından kaynaklanmaktadır. Bir bilginin, bir hüner ve san'atın öğretilebilmesi için karşıdaki öğrencilerde istek olması, aşk olması gerekir. Sevgi ve isteğin temelinde de ihtiyaç vardır. İhtiyaç olmadan söz de olmaz, hüner de[4].

Eğitim sadece ustanın gösterdiği şeylerle olmaz, kişi onun bütün ayrıntılarını öğrenip bilgi ve hüneri âdeta kendi malı hafine getirmelidir. Bilginin gücünü keşfeden kişi kendisini tanıyıp olgunlaştıramazsa, o gücünü kullanmak isteyen hırsın eline düşer. Eğitimin amaçlarından biri, kişiye bilginin ve hünerin tamamını öğretmektir. Yarım bilgi ve hünerle yapılan iş, belli bir noktaya kadar gider, ama ondan sonra insanı yanlış yollara sevk eder, hata yaptırır.

Tam bilgi ve hüner, bir şeyi bütün boyutlarıyla, içyüzüyle öğrenmek demektir. Bilginin özünü değil de sadece boş lâf öğrenenler, san'atın sırrını ve amacını değil de sadece bazı hareket parçalarını öğrenenler; bilginin ve san'atın gücünden taklitçi kimseler kadar uzaktırlar. Bir sesi taklit etmek başkadır, o sesin anlamını bilmek başka; bir malın taklidini yapmak başkadır, düşünüp planlayarak anlamlı, orijinal şekiller yapmak başka.

---

[1] Mesnevi. 5/1044-1057.
[2] Mesnevi. 5/1062.
[3] Mesnevi. 3/1619.
[4] Fîhi Mâfih. s.214-215.

İnsanlar genelde algılayabilecekleri birtakım şekiller, renkler, sesler v.s. üzerinde bilgiler oluştururlar. Bu, görünüşler üzerine kurulan insan bilgi ve tecrübeleri, gerçeğe ne kadar yaklaşabilirler?

Dudu kuşuna söz belletmeye çalışırken karşısına bir ayna konulur, aynanın arkasına öğretici kimse geçer ve güzel bir dille dudu kuşuna konuşmaya başlar. Kuş, bu yavaş yavaş, hafifçe söylenen sözleri, karşısındaki aynaya akseden dudu kuşu söylüyor sanır; görünüşte kendi cinsinin söylediği bu sözleri tekrar etmeye başlar. Usta, ayna arkasından söz öğretir, o, kendi cinsinden öğreniyorum sanır.

> *"O hünerli kuş, söz söylemeyi öğrenir ama, anlamından da haberi yoktur, sırrından da.*
>
> *Bir bir söz söylemeyi insandan öğrenir; fakat duducuk, bundan başka insandan ne elde edebilir ki?"*[1]

İnsanların eğitiminde de buna benzer sahneler görürüz. İnsanlar bir çok şeyi kendi cinslerinden öğrenirler, fakat aynanın gerisinde yüce Allah'ın tüm aklı ve güçlü iradesi vardır, Taklitle öğrenme, hayvanların bile yapabilecekleri bir şeydir. Tanrı'nın tüm aklından önemli bir pay almış olan insan, hiç bir konuda ve hiç bir noktada taklit bilgi seviyesinde kalmamalı, görünüşlerin arkasını düşünmeli, her şeyin esas var oluş amaçlarına, iç-anlamlarına ulaşmalıdır.

Eğitim-öğretim işinde en fazla başvurulan vasıta, dildir. Kimi canlılarda görme, kimilerinde koklama, duyma, dokunmaya v.s. dayalı haberleşmelerin yerini insanda dil almıştır. Dil, akıl ile beraber, insanın diğer canlılardan ayrıldığı en önemli yönlerdir.

Eğitim işinde öğrenciler, hamur yoğuranın önündeki un gibidirler. Eğitenin söyleyeceği sözler de, bu una katılan suya benzerler. İyi bir hamur olabilmesi için nasıl gerektiği kadar su katılıyorsa[2], faydalı bir eğitimin olabilmesi için de gerektiği kadar söz söylenmelidir. Bir söz, ancak dinleyenlerin anlayabilecekleri ve bundan yeni anlamlar çıkarabilecekleri seviyede ise değer kazanır, yoksa hemen hiç bir anlamı yoktur.

Bir sözün öğrencilerde bir tesir yaratabilmesi, onların kalplerine yerleşip yeni anlam çiçekleri açtırabilmesi için Tanrı'nın öyle istemesi lâzım gelir. Söz eğer candan dinlenirse, gönül kapıları açılırsa içeriye nüfuz eder; yoksa söz anında gönül başka şeylerle meşgul ise, ne kadar doğru ve etkili sözler söylense boştur. İnsanın iç dünyası, düşünce ve gönül dünyası Tanrı'nın emrindedir.

---

[1] Mesnevi. 5/1436-1437.
[2] Fîhi Mâfih. s.49.

İnsanın iç dünyasına en kolay ulaşma yolu konuşmadır; o da iç dünyasını en kolay konuşma yoluyla dışarıya açabilir[1]. Konuşmayı, dili besleyecek şey ise bilgidir. Bu, insanın iç ve dış dünyasının çok iyi bir uyum içinde çalışması sayesinde elde edilen güçtür. Eğitim, dıştan hazır bilgi kalıplarını dil vasıtasıyla aktarır; insanın duyu organları ve iç dünyası bunu kontrol ederek kabul, ret ve bazen de düzelterek kabul eder.

İnsanlar kendi aralarında hep dille anlaştıkları için, başka canlıların dünyalarına girmek istediklerinde de, onların dillerini öğrenmek isterler. Gencin biri Hz. Musa'ya, bütün canlıların dillerini öğrenmek istediğini söylemişti. Bunu isterken, insanoğullarının dillerini beğenmediğini, çünkü hep ekmek, soy-boy gibi şeyler üzerinde durduklarını söylüyordu. İstediği ibret alınacak şeylerin belki başka canlıların dillerinde bulunabileceğini belirtiyordu. Mûsâ, *"ibreti, uyanıklığı Tanrı'dan dile; kitaplardan, sözlerden ibret dileme; kaldı ki, bu hevesinde bir çok tehlikeler de vardır"* diyerek genci bu işten yasaklamak istedi. İnsan yasaklandığı şeye daha fazla düşkün olduğu için genç, ısrarında direniyordu. Mûsâ, *"Öğretmezsem gönlüne kötü düşünceler gelecek"* diye Tanrı'ya danıştı. Tanrı da, *"Ey Mûsâ, dileğini ver, ellerini çöz de dilediğini yapsın"* diye emir verdi. Tanrı, insanlara dilediklerini yapma imkânı verir, ama sorgu zamanında da dilekle, istekle yapılan işler sorgulanır. Genç, *"Hepsini öğretmezsen bile, şu yakınımdaki köpekle kümes hayvanlarının dilini bari öğret"* diye yalvardığı için onların dili öğretildi. Daha sonra bunların birbirleri ile konuşmalarından atının öleceğini öğrendi, onu sattı; katırının sakatlanacağını duydu, onu da sattı; kölesinin öleceğini duydu, onu da sattı. Bir yandan da, gizli şeylere vakıf olarak kaza ve kaderin ellerini bağladığını sanıyordu. Ölecek canlıları satarak kendini zarardan kurtarmış, ama başkalarını zarara sokmuştu. Bir gün hayvanlar kendisinin de öleceğini haber verdiler. Kendisini satamadı, Tanrı'nın takdirine karışmanın anlamsızlığını ve azabını da böylece yaşadı[2].

Söz, hem iyilik hem de kötülük açısından insana en iyi hitap etme yoludur. İnsanın içinde hem kötülükler hem iyilikler vardır ve her söz her ikisini de harekete geçirir. O halde, insanı iyi yönde eğitmek de, kötü yönde değiştirmek de mümkündür. İnsanın içinde yankılanan sözde, büyük bir tesir ediş vardır[3]. Dostçasına ve bilgece söz, insanın içinde bir çok aydınlık dünyalar açtığı gibi, düşmanca veya bilgisizce söylenmiş bir söz de insanın içindeki bütün ışıkları söndürür.

Sözler gerçekleri aksettirse de, insanlar bazen sözlerin içindeki anlamları kavrayamazlar. Bunlar için, gerçek hayattan anlayabilecekleri varlıkları ve olayları göstermek gerekir. Bazen insanların anlayamadıkları şeylere biraz yanıltarak örnekler verirler. Arif olanlar anlar, olmayanlar örneklerin dış yüzeyinde takılıp kalırlar.

---

[1] Fîhi Mâfih. s.87-88.
[2] Mesnevi. 3/3267-3399.
[3] Mesnevi. 3/4080.

Örnekler öz anlamlara ulaşmada birer vasıta, insanların zihninde ve gönlünde yakılan birer mumdurlar. Bunlar insanın iç dünyasındaki gerçekleri ateşleyerek doğrunun ortaya çıkmasına, aklın hâkim olmasına, fitne ve karışıklıkların yok olmasına neden olurlar.

Bütün akıl ve fikirler, biliş-anlayış denizinden meydana gelmiştir, şu anda çeşitli yerlere dağılmışlardır ama, sonunda varacakları yer gene o denizdir. Bilgiler, akılları bu ana denize doğru götürürler, örnekler de akılları kendi içindeki ışıl ışıl bilgi denizine ulaştırırlar. İnsanlar ve hayvanlar günlük hayatlarında nasıl örneksiz-öndersiz bir şey yapmıyorlarsa, insan akılları da örneksiz-ustasız aydınlığı bulamazlar. Örnekler, bir benzetiştir ve bundan ancak zeki ve yetenekli kişiler faydalanabilirler. Zeki ve yetenekli olmayan kişiler ise, bu örneklerden çok saçma sonuçlar çıkarır ve gerçeklerden giderek uzaklaşırlar.

İnsanlara bazı bilgi ve hünerlerin aktarılmasında, onların içinde bazı ışıkların yakılmasında dil kullanıldığı gibi, insanın içindeki bilgi, görüş ve ışıkların dışarıya aktarılmasında da dil kullanılır. Eğitimin karşılıklı bir etkileşim veya en azından haberleşmeli bir etkileşim olmasında, genelde dilin bu özelliğinden faydalanılır.

"Şüphe yok ki, her dil, gönlün perdesidir;
perde kımıldadı mı, sırlara ulaşılır."[1]

Dil, o kadar hassas bir perdedir ki, dışta olan her şeyi iç dünyaya, iç dünyada olan her şeyi de dışa aksettirir. O, bir yandan da dıştan içe ve içten dışa esen bir yele benzer. Yel ne taraftan eserse o tarafın bilgisini, durumunu ve havasını götürür. Dıştan esen havayı anlayıp tahlil etmede nasıl insanın iç dünyasının akıllı ve yetenekli olması gerekiyorsa, içten esen havayı anlayıp tahlil etmede de dıştaki insanların yetenekli olmaları gerekir.

Öte yandan dil, tencerenin kapağına benzer; kapak kımıldayınca tencerenin içinde pişen yemeğin kokusu etrafa yayılır ve ne piştiğini anlarsın. Testi, çömlek v.s. alınırken de, çatlak olup olmadığını anlamak için tırnaklarla tıklatılır; onun çıkaracağı ses sağlam mı, çatlak mı olduğunu bildirir.

Söz söyleyemeyen, konuşamayan bir insan günlerce anlaşılamaz; yapılan inceleme ve tahlillerin verdiği sonuçtan hep şüphe edilir. Oysa eğer konuşuyorsa hem bedensel hem de ruhsal problemleri daha kolay anlaşılır. Bu nedenle insanların eğitilmesinde söz, en emin ve en çok kullanılacak bir vasıta ve tekniktir.

Bir kişiyi eğitebilmek için, önce o kişide eğitime muhtaç bir durumun olması gerekir. Varlık ancak varlıksızlık veya yokluk ortamında, bir renk kendisinden farklı renklerde veya renksizlik ortamında, bir koku kokusuzluk veya farklı, zıt koku ortamlarında v.s.

[1] Mesnevi. 6/4901.

ortaya çıkar. Eğitimin olabilmesi için ya kişide değiştirmek istediğimiz bilgi ve "kötü" hareket alışkanlıkları vardır veya hiç bir şey yoktur, ama öğretilecek bilgi ve hareketler ona gereklidir. Eğitimin başlangıcında iyi bir durum tespiti gereklidir; bu tespit yapılmadan rasgele varsayımlarla eğitim işine girişilirse ya yanlış bir iş yapılmış olur ya da boşuna çaba harcanmış olur.

"Soğuk tencere ateşe konur; kaynarken taşan tencere ateşe konmaz ki."[1]

Eğitim, karşılıklı bir etkileşimdir; tek taraflı görülse bile gönülden gönüle bir sevgi, bir ışık, bir bilgi bağı kurulmaktadır. İnsanların bedenlerini birbirine katarcasına birleştirmenin, canlılık durumunda imkânı yoktur; toprak olduktan sonra topraktan meydana gelen bütün bedenler hiç bir canlı, hiç bir özellik farkı göstermeden birleşirler, kaynaşırlar. Ancak canlılık halinde insanların sevgileri, bilgileri birbiriyle birleşir. Mumlar, kandiller ayrıdır, kendi varlıklarını koruyarak bunları birleştirmek mümkün değildir. Ancak bunların ışıklarını da birbirinden ayırmanın imkânı yoktur. Sevgi ve sevginin zıddı olan nefret, bilgi ve bilginin tersi olan yanlış bilgi de insanlar arasında bu ışıklar gibi birleşir ve güçlenir. Sevgi ve bilgi, bizim varlıkları ve olayları görebilmemizi sağlayan ışıktan çok çok ince bir ışık, bedenimizin anlayamadığı, ancak zihnimizin ve gönlümüzün anlayabileceği bir güçtür. İnsanın varlığında bu güçleri artırmak, onu insan idealine doğru yaklaştırmak demektir. Sevgi için de, bilgi için de birden fazla insanın olması gerekir. Tek bir insanla bilgi de olmaz, sevgi de.

"İki el olmadıkça bir elle el çırpılmaz; bir elinden el çırpma sesi çıkmaz."[2]

Açlıkla tokluk, susuzluk ile su, bilgi ile bilgisizlik, kaza ile kader hep birbirlerini çekerler. Evrende her şey çift çifttir ve her şey kendi çiftini çeker. Her şey birbirini tamamlar, birbiri ile birleşerek yeni varlıklar üretirler. Evrende birleşerek veya ayrılarak yeni varlıkların meydana gelmesine sebep olan her varlık akıllıdır. Bunu meydana getiren her olayda, oluşu idare eden ince bir akıl ve bilgi vardır. Çünkü onlar, akıllıların yaptıkları işleri yapmaktadırlar. Zıtlar arasında birbirlerine bir düşkünlük vardır ve bu birbirini çekme, yeni varlıkların doğmasına neden olur. Zıtlar tam değil, yarımdırlar; her zıddın diğer yarısı kendisinin zıddıdır. Tam olmama hissi onu tamamlamaya götürmekte, böylece birbirini çeken zıtlardan yeni fikirler, yeni varlıklar doğmaktadır.

"Görünüşte gece ile gündüz birbirine aykırı iki düşmandır; fakat ikisi de bir gerçeği örerler."[3]

---

[1] Mesnevi. 3/4384.
[2] Mesnevi. 3/4398.
[3] Mesnevi, 3/4419.
Dîvan (2). s.582(7716-7718).

Sadece evrendeki çeşitli varlıklar değil, fert insanın bedeninde ve ruhunda da birbirini durmadan çeken çok değişik unsurlar vardır. Eğitim çalışmalarında bu gerçeklerden yararlanmak büyük faydalar sağlayacaktır.

Kişi hakkında gerekli durum tespitleri yapılmadan eğitim işine girişilemeyeceği gibi, kişiyi eğitime hazırlamadan da eğitime başlanmamalıdır. Nasıl demir tavında dövülüyor ve soğuk demiri dövmek bir sonuç vermiyorsa, eğitime gerektiği gibi hazırlanmamış bir kişiyi eğitmeye çalışmak da o kadar boşunadır. Nûh tufanı öncesinde, Nuh'un oğullarından Kenan, babasının sözlerini hiç dinlemiyor; onun bilgisizlikten Dîvane olduğunu, her zaman aynı sözleri söylediğini ve bu soğuk sözlerin onun kulağına girmediğini, çünkü bilgisi olduğunu savunuyordu[1].

Eğitimde en büyük engel, kişilerin daha önce aldıkları ve doğru sanarak körü körüne yapıştıkları yanlış bilgi ve hareketlerdir. Bunlar silinmeden veya zayıflatılmadan doğru hareket ve bilgileri kazandırmaya çalışmak, boşuna çaba harcamak olacaktır. Eski bilgi ve alışkanlıklar kendi yerlerinde sapasağlam kaldıkça, yeni bilgi ve davranışların oraya yerleşebilmesine imkân yoktur. Bu nedenle önce, öğrencilerin bütün yönleriyle tanınmasını sağlayacak ayrıntılı incelemeler yapılmalı, onlardaki yanlış bilgi ve alışkanlıklar tespit edilmeli, özel oturumlarda bu bilgi ve hareketlerin yanlışlığı öğrencilere gösterilmeli, kabul ettirilmeli, silinmeli veya zayıflatılmalı; bundan sonra gerçek eğitime geçilmelidir.

İnsanların eğitiminde sık sık başvurulan yollardan biri de disiplindir. Bunun için sık sık yasaklar, sınırlamalar ve cezalandırmalara müracaat edilir. Disiplinin amacı, kişide kontrol altına alınması gereken nefis güçlerini terbiye etmektir. Çoğu insan, boş hayallere dalarak ruhunda yapmak istediklerini yapıyormuş durumlarına girerler. Savaş, savaşa başlamadan insanların gönüllerine kolay görünür. Kişi, aslan gibi ileri atılıp bir çok şeyler yapmayı tasarlayabilir. Savaşın kızışmış bir anında kanlar akmaya, canlar gitmeye başlayınca kişilerin savaş değeri belli olur. Savaş öncesi yaralana yaralana dövüşmeyi kuran kimse, parmağına bir iğne batınca soğuk gerçeği anlar. Savaştan önce yiğitlik olmaz.

Ruhun da, bedenin de gerçeklerle eğitilmesi, gerçeğin içinde yaşaması gerekir. Özellikle ruhun da eğitiminde bedenin temel alınarak gerçeğin bütün yönlerine dayanabilmesi sağlanmalıdır. Bedenin çeşitli ortamlarda yaşatılarak disipline edilmesi, aklın ve gönlün eğitiminin de başlangıcıdır. Disiplinin amacı, ruha ve bedene eziyet etmek değil, onları daha yüksek ve doğru hareketlere ulaştırabilmektir. Sopayla kilimi, halıyı döven adam, aslında kilimi-halıyı dövmez, onun tozunu silker[2]. Atın terbiyesinde ona yaptırılan çeşitli hareketler, onun daha sonraki hayatında daha doğru ve güzel hareketler yapması içindir. Şırayı bile, şarap oluncaya kadar bir küpe hapsederler. İnsanların eğitilmesinde de

[1] Mesnevi. 3/1310-1331.
[2] Mesnevi. 3/4013.

disiplinin böylesine yüce bir görevi vardır. Aynı halıda-kilimde olduğu gibi, insanın içinde de büyük bir düşman gizli, onun içinde de bir çok toz vardır. Varlık halinde olmanın ihtiyaçlarından, duyumların temiz olmamasından kaynaklanan bu tozlar, zahmet ve eziyetlerle çıkar-gider. Deriyi temizlemek isteyen bir tabak, ona binlerce defa pislikler sürer-durur; onun amacı derinin temizlenmesidir, ama derinin bundan haberi bile yoktur. Bir tahtadan bir eser ortaya çıkarmak isteyen kimse, onun bazı yerlerini yontar. Burada tahta yontucunun amacı tahtayı tahrip etmek veya ona eziyet etmek değil, gönlündeki isteğe göre ondan faydalı ve güzel bir eser meydana getirmektir[1].

Canlı varlıkların disipline edilmesinde en sık başvurulan yollardan biri, hareketlere çeşitli yasaklar getirmedir. Ama bilinmelidir ki, insan yasaklandığı şeye daha düşkün olur[2]. Koltuğuna bir ekmek gizlesen ve bunu kimseye vermeyeceğini, kimseye göstermeyeceğini söylesen, bütün fırıncılar bile senin peşine düşerler, yalvarırlar, düzen kurarlar. O ekmek ne kadar hararetle gizlenirse, insanlarda onu görme isteği de o kadar artar. Kadınlara gizlen dersen, onu örtüler altına koyarsan hem kadında kendini gösterme arzusu artar hem de halkta onu görme arzusu. Yasaklamayı ve gizlemeyi, fesatçılığa imkân bırakmayacak bir şekilde yapmalıdır.

Akıllı, cevheri temiz olanları yasaklarla engellemek, onların doğru yolda gelişmelerine engeldir. Akılsız ve cevheri temiz olmayanların da yasaklarla engellenmesi son derece zordur. Gereksiz yasaklar insanları zapt edilmesi zor hayallere sürükler. Yasaklar bazı toplumları, bazı bireyleri azdırır. Bundan dikkatlice kaçınmak, serbest ve yasak kararlarını yerinde ve zamanında vermek gerekir.

İnsanların içinde, saygı gösterilmesi gereken bir merak, bir mükemmelleşme arzusu, bir yücelme duygusu vardır. Bu nedenle belli bir noktaya erişmekle yetinmemekte, her alanda ulaştığı sınırları daha da ileriye götürmek istemektedir. İnsanın içindeki bütün bu gelişmeci unsurlar ancak iman ile, sevgi ile birleştiğinde ve kişinin kendisine faydalı olur. İnsan, yüce Allah'ın birliğine, gücüne, sevgisine, şefkatine, affedileceğine teslim olup Allah'ın ilminden, onun istediğinden fazlasını alamayacağına inandıktan sonra, onun bütün iç-güçlerine saygı gösterip desteklemek gerekir. Bu temel şart gerçekleşmiyorsa, öğretmenin de, eserler meydana getirmenin ve yücelmenin de bir anlamı yoktur.

3.4. Eğitimin gücü

Tanrı, her insanı yaratışında, onun içi ve dışındaki pek çok mekanizmayı ayarlar. Daha sonraki hayatında da hiç kimseye, gücünün

---

[1] Dîvan-ı Kebîr, cilt 3. s.192(118. gazel).
Dîvan(1).s.368(2814).

[2] Mesnevi. 3/854, 2373; 6/3670.
Fîhi Mâfih. s.138.

yeteceğinden fazla bir şey teklif etmez[1]. Yüce Tanrı'nın, maddî ve manevî hayatın gerçekleri olarak koyduğu sınırlar içinde insan hürdür; yaptıkları iyilikler de kendisinedir, kötülükler de. Ancak insan beden olarak, huy olarak öyle hassas bir şekilde yaratılmıştır ki, hür olarak şekillendirilebilecek birçok mekanizmalar, onun için, yaşadığı çevre, toplum ve kendisi tarafından doldurulmak üzere boş bırakılmıştır. Çok sağlam yaratılış temelleri üzerinde dil, din, davranış kalıpları, şahsiyet gibi unsurlar gerek kişinin kendi hür seçimleri sayesinde gerek eğitim vasıtasıyla daha sonradan şekillenir.

Kişinin hür tercihlerini bile daha önce aldığı eğitimin şekillendirdiği düşünülürse, Tanrı'nın ayarladığı yaratılış temelleri üzerinde eğitimin ne kadar büyük bir güce sahip olduğu anlaşılır.

İnsanın varlığı bir ormandır; içinde her türlü iyilik ve kötülük, her türlü güzellik ve çirkinlik vardır[2]. Potansiyel olarak var olan bu imkânların hangisi alanında gelişeceği, iyi huyların mı, kötü huyların mı egemen olacağı, insana ve onun çevresindeki insanlara bırakılmıştır. Kin ve haset de gönülden gelir, sevgi ve bilgi de. Bir insandaki anlayış, bilgi ve hüner öküze, eşeğe bile tesir eder. Hayvanlara bile etki eden bu güçler, insanlara haydi haydi etki eder. Ama insanın gönlüne egemenlik kurmuş kötü huylar ve yüce Tanrı'nın evrenler içindeki iradesini gerçekleştirmek için kötü huylarda yarattığı bir insan, dışardan öğütlenen sevgi, bilgi ve hünere karşı çıkabilir; bunu alıp kendi kötü huyunu daha da güçlendirmek için kullanabilir. O halde, insanların akıllarına ve gönüllerine hitap eden eğitim kin, nefret, hırs, haset gibi kötü huyları kontrol altına alıp tamamen silmeye yönelik olmalıdır.

Bilgi ve hüner, kötü huyu olmayan her varlığı sapıklıktan kurtarır, doğru ve faydalı işler yapmaya sevk eder. Köpeğe bile av bilgisi, bekçilik bilgisi öğretilince av işinde, ev ve sürü bekleme işinde faydası olur; havlaması, koşması anlamlı olur, işe yarar[3]. Hayvanların içine bile her şeyi tanıtan bilgi ve hüner, o Tanrı ışığı girince, hayvanların iç dünyası aydınlanır. Tanrı'nın iradesini yerine getiren bütün varlıklarda ve olaylarda da, bilgisizlerin kolayca hissedemeyeceği Tanrı'nın ışığı vardır.

Tanrı'nın bilgisi ve hüneri sonsuzdur. Varlık ve yokluk dünyası, bu dünyalar içinde sayısız canlı türleri, her tür içinde birbirinden ayrı şekil ve huylarda yüz binlerce yıldan beri görülen orijinal varlıklar, O'nun yaratma gücünün sadece küçük bir parçasıdır. Kur'ân-ı Kerim'in Kehf ve Lokman sûrelerinde geçen, *"yeryüzünün bütün denizlerinin mürekkep, bütün ağaçlarının kalem olması ve Allah'ın sözlerini yazması halinde kalemlerin eskiyeceği, mürekkeplerin biteceği"* haberi, yüce Tanrı'nın ilminin genişliğine bir işarettir[4].

---

[1] Kur'ân-ı Kerim, 2/286.
[2] Mesnevi. 2/1419-1430.
[3] Mesnevi, 2/2364-2374.
[4] Kur'ân-ı Kerim. 18/109; 31/27.

Eğitimde işe başlarken, kişinin bir takım basit bilgi ve hünerlerle gururlanıp doğru yoldan çıkmaması, günâh işlememesi için, Tanrı'nın bilgisinin ve hünerinin büyüklüğü, bunun karşısında insanın seviyesi, yeri, insan bilgisinin anlamı ve önemi çok iyi anlatılmalıdır.

Eğitimin gücü ve önemi çoktur, ama bu insan içindir; özellikle de olgun, bilgi ve hünerin insan ve toplum yararına nasıl kullanılacağını bilen insan için.

Her türlü hüner ve bilginin hazinesi Tanrı katıdır. Varlık dünyasına bu bilgi ve hünerler belli ölçüler içinde gönderilir[1] ve kendi ölçülerine uygun olarak, varlıkları ve oluşları meydana getirirler. Bilgi ve hünerin faydalı olması, uygun ölçülerde olmasına bağlıdır. Belli bir oranı aşan yağmurun ekinlere faydası yoktur, sıcaklığın belli derecelerin altına veya üstüne çıkması bütün canlıları olumsuz yönde etkiler.

Yüce Tanrı her şeyi varlıklara kendi ölçülerinde ve yavaş yavaş vermektedir. İnsanın anne karnındaki gelişmesi, doğumdan sonraki büyüme ve olgunlaşması büyük bir zaman almaktadır. Bu dönem içinde bilgi ve hünerlerin öğrenilmesi kademe kademe olmaktadır. Canlılar, tabiatta var olanlardan ve olup bitenlerden kendilerine müsaade edildiği kadarını anlarlar. Balıklar yüzmeyi iyi bilirler ama gemilerin nasıl yüzdüğünü anlamazlar; bir makinenin işleyiş biçimini kuş anlayamaz, kediler kitapları okuyup içinde ne yazdığını bilemezler. İnsanlar da tabiattaki birçok mekanizmayı henüz bilmemekte, onlara karşı, hayvanların kitaplara kaldığı kadar ilgisiz ve yabancı kalmaktadırlar. Bir şeyin değeri, o değeri takdir edecek varlığın işine yaramasına, ilgisini çekmesine göre değişir.

O halde, insanlar, Tanrı'nın bu dünya varlıkları ve olayları içinde sergilediği bilgisinden çok çok azına nüfuz edebilirler ve bu da onların anlayışları, çabaları ve ihtiyaçları oranındadır. Bir dükkândan bir mal alacağımız zaman, ihtiyacımıza ve elimizde olan paraya göre mal alırız. Bilgi ve hünerler de öyledir.

Bilen insanın çeşitli konulardaki yaklaşımı, bilmeyenlerden farklıdır. Susuzluktan ölen bir ağaç neden öldüğünü bilmez. Çocuk acıktığı zaman ağlar, neye ağladığını bilmez. Sebebini bilmediği hastalıkların, elinde çırpınan insanların durumu da bundan farklı değildir. Eğer insan olayların nedenlerini bilirse, daha anlayışlı olur ve daha sonuca götürücü çözümler geliştirebilir.

Bilen insanla bilmeyen insanın hayat karşısındaki durumunu anlatmak için, şöyle bir örnek verebiliriz: Bir olayı veya yabancı bir yeri bilmeyen insanlar grubuna, onları anlatan bir adamı düşünelim. Orada bulunan insanların o olay ve yer hakkındaki bilgileri, o adamın anlattığı kadardır. Ancak o toplulukta bulunan bir kişi, o anlatılan olaya tanık

[1] Kur'ân-ı Kerim. 15/21.

olmuş veya anlatılan yerde yaşamışsa, anlatılan hakkında çok daha fazla tasavvura sahip olur, anlaması daha ayrıntılı ve sağlam olur[1].

> *"İnsan büyük bir şeydir ve içinde her şey yazılıdır; fakat karanlıklar ve perdeler bırakmaz ki, insan içindeki o ilmi okuyabilsin."*[2]

İnsanın içindeki aydınlık dünyaya ulaşmasını engelleyen çeşitli faktörler vardır. Günlük hayatın küçük manevî doyumlar veren meşguliyetleri, nefsin isteklerini elde etmek için hırs, tamah, kıskançlık gibi negatif duygular, bedensel yetersizlikleri zihinsel yoldan tamamlama hissi veren temelsiz hayaller v.s. insanın içindeki bilgi ve sevgi yollarını kirletmekte, tıkamaktadır. Bu kadar engelleyici perdelere rağmen, insan gene de bazı bilgilere ulaşabiliyor. Eğer bu perdeler ve engeller kaldırılırsa, insanın bilgisi ve görüşü gerçeğe uygun bir şekilde, büyük artışlar kazanır.

Eğitimin ana görevlerinden biri de, insanın içinde bulunan ve onun öğrenmesine, düşünmesine engel olan güçlükleri ortadan kaldırarak, dış dünya ile insanın iç dünyası arasındaki bilgi ve düşünme yolunu temizlemektedir.

Bütün bilgiler, bütün hünerler; terzilik, mimarlık, marangozluk, kuyumculuk, müneccimlik, doktorluk gibi meslek ve san'atlar hep insanın içinden meydana gelmiştir[3]. Dış dünya, sadece iç dünyaya bir hatırlatma, bir ilham vermektedir. İnsanın dış dünyasındaki varlıklarda ve olaylarda da bilgi yoğunluğu o kadar fazladır ki, bunlar insanın iç dünyasına olduğu gibi, bozulmadan ulaşabilirlerse, orada aslı, kökü aynı olan doğru bilgileri uyandırabilirler. Doğru bilgiler de düşünmenin doğru olarak yürütülmesini sağlar. Bilginin ve düşünmenin doğru olarak yürütülebilmesi, insanın doğru hükümler verebilmesi için dış dünyanın doğru olarak algılanması gerekir. Hz. Muhammed bile Allah'a, *"Bana eşyayı olduğu gibi göster"*, diyerek dua etmiştir.

Tabiatta sürekli olarak, varlıkların başka şekillere dönüştüğünü görüyoruz[4]. Su devamlı olarak buhar, su, buz dönüşümündedir. Toprak, içindeki maddelerin özelliklerine ve dıştan gelen akıl gücünün istediği şekillere göre değişip duruyor. Maddenin bu değişimini ve onun bir canlı haline gelmesini sağlayan esas güç, akıldır. Yoksa mumdan veya buzdan yapılan heykeller gibi, bir şekil olmanın ötesinde bir işe yaramaz, eridikleri zaman gene kendi asıllarına dönerler. Maddeyi şekil haline, şekli duyu organı haline getiren, akıldır. Eğer akıl olmazsa kol hareket edemez, dil konuşamaz, kulak duyamaz... Kulağın duyduğu sesleri kelimeler ve cümleler olarak algılayabilmesi için akılda bunların anlamlandırılması gerekir. Akıl olmazsa, gözün gördüğünün, kulağın

---

[1] Fîhi Mâfih. s.46
[2] Fîhi Mâfih. s.79.
Dîvan(1). s.244(1495), 382(3023).
[3] Fîhi Mâfih. s.78-80.
[4] Dîvan(1). s.95(64), 250(1560), 363(190. gazel)

işittiğinin bir değeri olmaz. Dışarda olup bitenleri algılayıp anlamlandıran, bunlara göre dışarıya çeşitli hareketlerle tepki veren, eser meydana getiren akıldır. Akıl ve bilgi olmadığı zaman insan hayatının kaba bir maddeden öte değeri yoktur.

İnsanların hayvanlardan farkı, madde ve şeklin ötesinde duyu organlarını harekete geçiren çok güçlü bir akıl ve bilgi yığınının bulunmasıdır. Henüz bilgisi olmayan, aklı tam uyanmamış bebeğin pisi temizden, tehlikeliyi tehlikesizden, iyiyi kötüden ayırma yeteneği yoktur. Bu şekliyle insan yavrusu hayvanlardan bile aşağıdır. Daha sonra akıl uyandığında, bilgiler oluşmaya başladığında insanın her şeyi anlama, ayırma ve seçme yeteneği gelişir[1]. İnsanlar akıl ve bilgilerini geliştirirken genellikle eğitime müracaat ettikleri için, insanın temayüz etmesinde eğitimin değeri kendiliğinden ortaya çıkar.

Eğitimde, yetişkin kuşakların çocuklara ve gençlere bilgi, tecrübe ve kendileri için değerli bir kültürü miras bırakmaları olgusu vardır. Ancak bunun, rasyonel boyutların dışına taşınmaması gerekir. Geçmiş nesillerin yanlış bilgi ve inançlarını, günün hayat şartlarına uymayan tecrübelerini, akla ve yeni imkânlara uymayan kültürel miraslarını almanın ve onlara göre hareket etmenin bir anlamı olamaz. Babalardan kalan bozuk bir mal daha iyisi ile değiştirilir, katılımla gelen bir rahatsızlık tedavi ettirilmeye çalışılır, babadan kalan verimsiz, sağlık için tehlikeli bir yurtta yaşayıp hasta olma yerine daha verimli ve yaşamaya uygun bir yurt aranır. O halde eskiden kalan yanlış ve hastalıkları -her ne isim altında olursa olsun- savunmanın akıl ve duygu ile bağdaşması imkânsızdır.

Tanrı, her çocuğa, babasının aklından başka bir akıl, görüşünden başka bir görüş ve iyiyi kötüden ayırma kuvvetinden başka bir kuvvet vermiştir. İnsan bunları işletmeli; yokluğa değil, doğru yola götüren bir akla uymalıdır[2].

Her varlık öğrendiği hüner ve sanatlarla değer kazanır. Av avlamayı öğrenen köpek, hem kendi cinsleri arasında hem de insanlar arasında değerleniyor. Doğan kuşu, avdaki bilgi ve hünerine göre sultanlar katına kadar yükselebiliyor. Yani hayvanlar bile, eğitim vasıtası ile aşağı bir seviyeden yukarıya çıkabiliyor. Bu durumda, insan niçin hayvanlardan daha aşağıda kalsın? Onu da tabiî seviyesinden çok daha yukarılara çıkaracak olan eğitimin gücünden faydalanılmalıdır[3].

Eğitimin gücü büyük oranda insanlara verdiği bilginin gücüne bağlıdır. Bu nedenle eğitimin gücünü tam olarak gösterebilmesi için, verdiği bilgilerinin insanlarda canlı ve hareketli hale gelmesi gerekir. Bilgiyi bir gösteriş olarak, elbise gibi vücudun dışında taşımamalıdır. Bilgi, insanın içine yerleşmeli, bir cevher haline gelmelidir. Bellemekle elde edilen, taklit yoluyla kazanılan bilgi, gerçek bilgi değildir. Birçok

[1] Fîhi Mâfih. s.167-168.
[2] Fîhi Mâfih. s.195.
[3] Fîhi Mâfih. 8.196.

bilgiler bu yöntemlerle ve maddî hayat içinde varlık kazanmak için elde edilmiş bilgilerdir. Gerçek bilgi, aşağılık dünya bilgisi değil, insanı aydınlatacak, onu ışığa ulaştıracak olan bilgidir.

Gerçek akıl ve bilgi, insanı karanlıklardan kurtarıp aydınlığa ulaştıran kanatlardır. Bilgi, canlı olmalıdır; sözde, dilde kalmamalı, insanı değiştirmelidir[1]. Ana bilgilerin çoğu, değil insanın iç dünyasını değiştirmek, çok kolay olan insanın dış dünyasını bile değiştiremezler. Sadece dilde, övünmelerde, bahislerde işe yarar ve bu şekliyle de faydasız bilgilerdir.

Aklımız, bu dünya varlıklarına ve oluş biçimlerine göre şekillenir. Eğer dünya varlıklarının ve olaylarının dışında algılayamadığı şeyler olursa, bu kez de şaşırır. Onun taklit ve ezberle öğrendiği bilgi sadece bu dünyada gerçektir, sadece bu dünyada satılır. Gerçek bilgisinin alıcısı ise Tanrı'dır. Tanrı sırlarının bir parçasına vâkıf olan Âdem, o akılla meleklere bile öğretmenlik yapmıştır. Meleklere öğretilen bilgi, elbette ki, toprak bilgisi değildi. Tanrı, yarattığı her varlığa ihtiyacı kadar akıl ve uzuv vermiştir. Hiç bir varlıkta, ihtiyacı olmayan gereksiz bir şey bulunmaz. İnsanlara da ihtiyaçları kadar uzuv ve akıl verilmiştir. Eğer daha fazlasına ihtiyacı olursa, o da verilecektir. Ama doğru yolu bulup bu ihtiyaçları yaratacak insan gerekir. İnsan doğru bilgide ve doğru yolda ilerleyip yeni uzuvlara, yeni akıllara ihtiyacı oldukça, bunlar kendilerine verilecektir[2]. Bunun için de inanarak bilgi sahibi olmak, inanarak çalışmak gerekir.

Eğitimin birçok yolları vardır; söz, müzik, iş v.s. bunun bazı çeşitleridir. Tabiattaki varlıklar ve varlıklar arasında olup bitenler, insanların en büyük öğretmenidir. Amaç, insanlara iyi ve faydalı şeylerin en kısa sürede öğretilmesi olduğuna göre, eğitimde en etkili, en iyi öğreticiyi seçmek gerekir. Bu açıdan bakıldığında iş yaparak, yaptırarak, göstererek eğitim, sözle yapılan eğitimden daha etkilidir. Sözle eğitim, çoğu kere hayal gücünü harekete geçirip insanları vehimlere ve boş hayallere sürüklediği halde, iş ile yapılan eğitim, insanı daha ziyade konu üzerinde tutar ve ona daha etkili olur[3].

İnsanın, bazı şeyleri gerçeğine uygun şekilde akılda canlandırmasına imkân yoktur. İçmeyen, içilen şeyin lezzetini bilmez, anlayamaz[4]. Acı, tatlı, ağrı, sızı gibi olguların dille ifadesi oldukça zordur. Böyle durumlarda kişilerde canlanan veya canlanabilecek olan, bu hususta daha önceki deneyimleri ve izlenimleridir. Bunların da, anlatan kişinin vurgulamak istediğine ne kadar yaklaşacağı belirsizdir.

Ağrı-sızı çekenin olduğu kadar, bir şeye merhamet eden, acıyan, seven insanın iç dünyasını anlamak da oldukça zordur. Bu tür iç dünya değişikliklerini ancak belirtilerinden, meyvelerinden hareket ederek

---

[1] Mesnevi. 2/2428-2438
[2] Mesnevi. 2/2360-2384.
[3] Mesnevi. 4/484-510.
[4] Mesnevi. 3/2944.

anlayabiliriz. Ancak, belirti ve örneklerden bir şeyi bilebilmek için de tecrübe ve olgunluk gerekir. Çocuk, kadın-erkek birleşmesinin tadını ve anlamını nereden bilsin? Bu, ona "helva gibi tatlıdır" diye anlatıldığında, onda meydana gelecek helva tadı izlenimi ile büyüklerin anlatmak istedikleri tad aynı mıdır?[1] Büyük insanlar da birçok başka konularda çocuklar gibidir. Burada esas denilmek istenen, bir şeyi taklitle veya örnekle bilmekle o şeyin nasıl olduğunu doğrudan bilmek arasında önemli farkların olduğudur. Örnekler bir şeyi daha açık, daha gerçeğe yakın olarak anlatmak üzere kullanılır. Bir şey hakkındaki örnek yalan değildir. Nuh Peygamber'in zamanında olan Tufan olayını anlatan birçok bilgi var. Bunlara ve bu anlatımlardaki örneklere dayanarak bu olayları biliyoruz, ama bu bilme Tufan olayının gerçeğini yaşayarak bilmekten oldukça farklıdır.

Bilmede sadece sözle bilmek yetmez, iş ile de bilmek gerekir. Sadece sözde kalan bilgi gevşek bilgidir;[2] bilginin gerçek gücünü bulabilmesi için iş haline gelmesi gerekir. Eğitimde de bilgilerin sadece zihinde kalan yapılar olmaması için hem ruhta hem zihinde hem de maddede iş haline dönüşmesi esas amaç olmalıdır ve öğretilirken de buna dikkat edilmelidir.

Eğitimin gücünün arttırılması; bilginin gücünün arttırılması için de "iş"e yaraması, iş ve hareket haline getirilmesi gerekir. Eğitimde herkes hünerini satar; usta hangi hüneri biliyorsa onu öğretir, âlim hangi bilgileri biliyorsa onları aktarır. Ama bu bilgilerden hangileri insanlara gerçekten gereklidir; onu, hayatın anlamı ve hayat şartları belirler. Bu hususta değişik kültürlerde değişik anlatış biçimleri olan şu hikâye iyi bir örnektir. Günün birinde bir nahiv bilgini gemiye (kayığa) binmiş, bir yere gitmek istiyordu. Kendini çok beğenmiş, ilmiyle mağrur bu kişi, bir ara gemiciye *"Sen Nahiv biliyor musun?"* diye sordu. Gemici, *"Hayır"* diye cevap verince de, onunla *"O halde, yarı ömrün boşa gitti"* diye alay etti. Gemici bu söze "bozuldu", ama bir cevap veremediği için susmakla yetindi. Derken denizde fırtına çıktı, gemi dalgalar ve girdaplar arasında zor anlar yaşamaya başladı. Bu karışıklık içinde gemici, Nahiv bilginine bağırdı: *"Yüzme biliyor musun?"* Nahivci, biraz alttan alarak, *"Hayır, a güzel yüzlü, denizler aslanı"* dedi. Daha önceki konuşmayı unutmamış olan gemici, *"Öyleyse bütün ömrün gitti, a bilgin; çünkü bu gemi battı batacak ve gemiyi terk etmek gerek"*, diye cevapladı[3].

Eğitim açısından da çok önemli olan bu hikâye, bilginin değerinin değişik ortamlara göre nasıl değiştiğini; bir yerde işe yaramayan bir bilginin, başka bir yerde nasıl işe yaradığını ve tam tersini de göstermektedir. Bilinmesi gerekenin tespitinde, eğitim amaç ve ayrıntılarının belirlenmesinde nasıl çok yönlü düşünmek gerektiğine işaret etmektedir. Herhangi bir alanda iyi eğitilmiş olan bir kişi, ona öğretilenlerle farklı bilgi ve becerilerin gerektiği bir ortamda tamamen

[1] Mesnevi. 3/3636-3639.
[2] Mesnevi. 5/1044.
[3] Mesnevi. 1/2847-2852.

başarısız olur. Bilgi ve hünerle mağrur olmak, son derece yanlıştır. Bir başka ortamda, kişilerdeki bilgi ve beceri çok yetersiz kalabilir.

İnsanın bilgi ve hünerini, zaman ve mekân alabildiğine sınırlamaktadır. Duyu organlarının içten ve dıştan yanılmaları, bilgiyi zayıflatmaktadır. Tanrı, her varlığın aslını, bütün zaman ve mekânlara hâkim olarak bilmektedir. Her şeyin önünü ve sonunu aydınlık olarak bilen O'dur. İnsan ise, bu dünya ve çevresi ile sınırlı olduğu gibi, olayların sebeplerini ve sonuçlarını (öncesini ve sonrasını) görmekte de âcizdir. İnsanların bilgileri de, varlıklara ve olaylara taktıkları adlar da eğretidir. İnsanların en bilgini olan Âdem, Tanrı'nın bizzat öğretmenlik yaptığı, her şeyin adlarını öğrettiği sağlam bilgili Âdem bile yanlış yapmıştır. Bilgi, Âdem'i bile hatadan uzak tutamamıştır. Ama Âdem'i kurtaran, onun Tanrı'ya inancı ve inancın ürünü olan olgunluğu olmuş; hatasını kabullenmiş ve af dilemiştir.

İnsanlar bilme, yapma ve yaşayış bakımından üç çeşittirler; bir kısmı melekler gibi madde, hırs, öfke, arzu gibi şeylerle tamamen bağlantılarını kesmişlerdir. Bu dünya savaşının dışında kalan, bu dünya değişmelerinden etkilenmeyen bu kişiler, her şeyden kurtulmuşlardır. Bunların tam zıddı olan insanlar ise tamamen öfke, tamamen şehvet kesilmiş, bu madde dünyasının çekiciliğinden kendilerini kurtaramamış, maddenin oyuncağı olmuş kimselerdir. Varlıklar içinde bu insanlar, hayvanlardan daha aşağı bir seviyeye inmişler, hayvanî arzuları şeytanlıkla birleştirmişlerdir. Bu insanlar, bu dünyanın bilgisiyle, bu dünyanın kendileri için daha iyi hale getirilmesi ile uğraşırlar. Bu dünyanın bilgileri, bu dünyanın zaman ve mekânına bağlıdırlar; zamanın ve evrenin derinliklerinde, başka zaman ve başka mekân örgülerinde bu bilgilerin bir değeri kalmayacaktır. İnsanların hayvanlardan daha aşağı bir seviyede yaşaması, çok derin, bazen neş'e ve haz ile bazen üzüntü ve acılarla yaşanan bir uyku halidir. Yetenek ve yatkınlığın olmaması, kötü huyun herşeye hâkim olması, -âdeta eşek ne yerse yesin eşek beyni kesildiği gibi-dışardan görülen, duyulan her şey onun kafasında kötülük ve akılsızlık olur. Üçüncü bir grup insan da vardır ki, bunlar yukarıdaki iki grup arasında bulunurlar. Bu insanlar madde ile anlam, doğru ile yanlış, akıl ile nefis arasında savaştadırlar. Aklın nefis ile savaşması, insan için sonu gelmeyen bir savaştır[1] ve eğitim bu konuda insanlara yardım etmeli; yanlıştan doğruya, karanlıktan aydınlığa, maddeden anlama, nefisten akla gidişte insanlara destek olmalı, yol göstermelidir.

İnsanlar genelde bu dünyanın ekmeğine, malına, mevkiine bağlanmış, bütün hayatını bunlar üzerine kurmuş öyle bir sarhoşluk ve sersemlikle yaşamaktadırlar. Oysa insan bu dünyayı iyi değerlendirmeli, hiç bir şeyin üzerine gereğinden fazla düşerek onun kendine hâkim olmasına izin vermemelidir. Bu dünyadaki gerçek veya hayalî şeyler insan benliğine üst olur, ona buyruk yürütürse, insanın ışık denizini görmesi, o denize ulaşması zorlaşır. Hayallerden, zanlardan, arzulardan,

[1] Mesnevi. 4/1505-1532
Dîvan(1).s.155(599-600)
Dîvan (2). s.578(7652-7655).

hırs ve öfkeden uzak, temiz bir dünya değerlendirmesi insan gönlünü berraklaştırır, bilgi ve hüneri sağlamlaştırır.

Gerçeklere dayanmayan, irfanla, olgunlukla birleşmeyen bilgi ve hüner insanı yanlış yollara sevk eder. Kontrolsüz bilgi ve hüner, insanı nankörlüğe sevk eder. Gerçek bilgi ve hüner her şeyi apaçık görmektir; yoksa zanlarla, kokuşmuş delillerle iş yapmak çok kısa ömürlü, çok sınırlı başarılar getirir ama hemen arkasından büyük hatalar yapıldığı görülür. Zan ve delil ile iş yapmak bizi ancak, bir sopaya güvenerek yol almaya çalışan bir kör kadar güvenli ve hızlı ilerletebilir[1] ama dışardan bir rehber olmazsa, gerçek hedeflerden ne kadar uzak düşüleceği de açıktır.

Deliller daimî değildir, zamanla değişirler veya kaybolabilirler. Maddeye ve delillere dayanan bilgi, bu bakımdan gerçek bilgi karşısında hem silik hem de birçok yanlışlarla dopdoludur.

Evrende var olan bütün varlıklar kendilerine has bir yapıya, bu yapıdan ve yaradılış amacından kaynaklanan bazı özellik ve etkilere sahiptirler. Dolayısıyla her varlık bir işe yaradığı gibi, birçok bilgi ve hünerin de kaynağıdır. Aklımız hem bu varlıklar ve olaylardan çeşitli hükümler çıkararak hem de Tanrı'nın gönüllere ve düşüncelere gönderdiği ilhamlarla, vahiylerle bilgi sahibi olur. Bu bakımdan aklımızın iş yapabilmesi için hem ustaya hem de ilhama ihtiyacı vardır. Öbür türlü akıl kılı kırk yararak çalışsa da, önünde örneği ve ustası olmadan bilgi sahibi olması, sanat ve hüner öğrenmesi mümkün değildir[2].

Eğitimde, daha önce derlenmiş, sistemleştirilmiş olan san'at ve hünerler her zaman merkezî bir yer almalıdır. Ancak bu, ulaşılan bilgi ve san'atların doğruluğunun her an kontrol edilmesine engel olmamalıdır.

Var olan bilgi ve hünerleri doğruluk ve işe yararlık, fayda ve zarar açısından tekrar tekrar kontrol etmek gerektiği gibi, hüner ve marifetin olgun olmayan kişiler için de çok tehlikeli bir tuzak olduğu unutulmamalıdır. Kendini bilmeyen, kendine hâkim olamayan, bilgi ve hüneri doğru amaçlarla kullanamayan kişiler bu tuzağa düşmüşlerdir ve kolay kolay kurtulamazlar. İyilikle kötülüğü bilmeyen, kendini kötülüklerden kurtaramayan insanlarda akıl da, bilgi ve hüner de tehlikeli silâhlar haline gelir[3].

Ustasız öğrenmeye çalışmak imkânsız denebilecek kadar zordur ve bu dünyada bile bilgi ve san'at öğrenmeyen kişilerin hiçbir değeri yoktur. Ancak bu dünyada öğrenilen bilgi ve san'at, sadece bu dünyaya ait olmamalıdır[4]. Bu dünyadaki hayatımız zaten sınırlıdır ve hayatın ölümle bittiğini sanmak da büyük bir yanlışlık ve anlamsızlık içine düşmek demektir. Bu dünya bir gün bittiğine ve insanın hayatı boyunca

[1] Mesnevi. 6/2507-2514.
[2] Mesnevi. 4/1287-1312.
[3] Mesnevi. 5/648, 657.
[4] Mesnevi. 2/2593-2603.

kazandığı her şey burada kaldığına göre, bu dünya bir oyun alanına benzetilebilir. Nasıl, oyun dağıldığında çocuklar her şeyin boş olduğunu anlıyorlar ve kazandıklarını da oyun alanında bırakıp evlerine gidiyorlarsa, bu dünyaya sıkı bir şekilde sarılmak da, oyuna kendini iyice kaptırmış bir çocuğa benzemek demektir. Hayatı geniş boyutlu düşünerek, bu dünyanın dışında da işe yarayacak bilgi ve san'atları öğrenmek gerekir.

İslâmda, tasavvuf ehlinin, hayatlarını bir mesleği yaparak geçirdiklerini görüyoruz. Kimi hallaç, kimi bez dokumacısı, kimisi camcı v.s. idi. Mevlâna'nın çevresinde toplananlar da çeşitli meslekleri ve san'atları yapan kişiler idiler. Bunların meslekleri ve işleri, irfanlarına, büyük gerçeği anlamalarına ve o yolda çalışmalarına bir engel değildi. Düşünceler de Tanrı'dan gelmektedir, bilgiler, işler ve san'atlar da. İşler ve san'atlar insanların önündeki sebep kapılarını kırar, onların şahsiyetleri ile bütünleşir ve gerçek yolunda onlara eşlik eder.

> *"San'atlar, işler, huylar kıyamet günü çeyiz gibi kalkar, sahibine gelir."*[1]

Tanrı'nın bizzat kendisi bile bu dünyadaki işini bir an bile boşlamamakta, varlık evrenini her an yokluktan varlığa, varlıktan yokluğa götürmededir. Kendisi bir taraftan bin türlü rengi, bir türlü şekli, sayısız gerçeklik çeşit ve kademelerini yaratırken insanların işsiz-güçsüz kalması, onları işten uzak, düşünceden uzak yaratmış olması düşünülebilir mi?[2]

Her varlığın bir yaratılış amacı, bu amacı gerçekleştirmek, Tanrı'nın iradesini yerine getirmek için birçok işi vardır. İnsanlar da yaratılırlarken hepsi bir iş, bir san'at üzerine yaratılmıştır[3].

Eğitim, insanın bu yaratılış gerçeği üzerine kurulmalı, kişilerin tabiatlarındaki san'at ve hünerleri geliştirmeli, onların olgun gönüllerinin hizmetine vermelidir.

---

[1] Mesnevi: 1/1696.
[2] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s.153(1778-1779).
[3] Dîvan-ı Kebîr, cilt 5. s.432(5578).

KAYNAKLAR

Ahmet Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*. (2 cilt) (Çev.: Tahsin Yazıcı). İstanbul: MEGSB yay. 1986.

Ambarcıoğlu, Meliha Ü. *Mevlâna ve Muhiti*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı yay. 1962.

Ambarcıoğlu, Meliha, "Sultanü'l-ulema Baha'eddin Veled'in hayatı, eseri ve düşünceleri". Selçuk Üniversitesi, *1. Millî Mevlâna Kongresi. Tebliğler*, Konya: Selçuk Üniversitesi yay. 1986. s.135-147

Araz, Nezihe, "Mevlâna'nın yetişmesinde hocası Tebrizli Şems'in etkilerin". Selçuk Üniversitesi, *2. Millî Mevlâna Kongresi (Tebliğler)***.** Konya: Selçuk Üniversitesi yay. 1987. s.217-227

Ateş, Ahmet, "Mevlâna ve babası". *Türk Düşüncesi*. 4-7, 1954. s.23-54

Aydın, Mehmet S., "Hz. Mevlâna ve dinler". *1. Millî Mevlâna Kongresi. Tebliğler***.** Konya: Selçuk Üniversitesi yay. 1986. s.423-426

Aydın, Mehmet S., "Mevlâna'da irade hürriyeti". *2. Millî Mevlâna Kongresi (Tebliğler)***.** Konya: Selçuk Üniversitesi yay. 1987. s.91-99

Beytur, Midhat Bahari, *Mesnevi Gözüyle Mevlâna. Şiirleri, Aşk ve Felsefesi*. İstanbul: Sulhi Garan Mat. 1965

Bolay, S. Hayri, "Mevlâna ve diyalektik". *1. Millî Mevlâna Kongresi. Tebliğler.* Konya: Selçuk Üniversitesi yay. 1986..s.347-351

Bolay, S. Hayri, "Mevlâna'nın akıl anlayışı", *2. Millî Mevlâna Kongresi. (Tebliğler)***.** Konya: Selçuk Üniversitesi yay. 1987. s.165-170

Can, Şefik, "Hazreti Mevlâna'ya göre aklın kıyafetsizliği". F, Halıcı (yay) *Mevlâna. Yirmi Altı Bilim Adamının Mevlâna Üzerine Araştırmaları.* Konya: Ülkü bas. 1983. s. 77-84

Büyükkörükçü, H. Tahsin, *Mevlâna ve Mesnevi Gözüyle Peygamber Efendimiz*. İstanbul: Ahmet Sait Mat. 1970 (2. baskı)

Celkan, Hikmet. "Mevlâna'nın eğitimci yönü". *1. Millî Mevlâna Kongresi. Tebliğler.* Konya : Selçuk Üniversitesi yay. 1986. s,299-306.

Çelebioğlu, Âmil, "Muhtelif şerhlere göre Mesnevi'nin ilk beytiyie ilgili düşünceler". *1. Millî Mevlâna Kongresi Tebliğler.* Konya: Selçuk Üniversitesi yay. 1986. S.15-27

Faruzanfer, B., *Mevlâna. Celâleddin.* (Çev.: F. Nafiz Uzluk) İstanbul: MEGSB yay. 1986

Göçgün, Önder, "Mevlâna ve insan". *1. Millî Mevlâna Kongresi. Tebliğler.* Konya: Selçuk Üniversitesi yay. 1986. s.161-173

Gölpınarlı, Abdülbaki, *Mevlâna Celâleddin. Hayatı, felsefesi, eserleri, eserlerinden seçmeler*. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri. 1952.

Gölpınarlı, Abdülbaki, *Mevlâna'dan Sonra Mevlevilik.* İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri. 1953

Gölpınarlı, Abdülbaki, "Mevlâna, Şems-i Tebrizi ile altmışiki yaşında buluştu." *Şarkiyat Mecmuası***.** 3, 1959. s.156-161.

Gölpınarlı, Abdülbaki, "Mevlâna'nın doğumu ve anadili üzerine". *687. Yıldönümünde Mevlâna.* Konya: Konya Turizm Cemiyeti Mevlâna İhtifalini Tertip Heyeti (yay.) 1960. s.9-14

Güven, Rasih, "Mawlana Djalalal ai-Dîn Rumî and Shams-i Tabrizi." *Doğu Dilleri*. 2,1966. s.223-239.

Halıcı, Feyzi (yay.) *Mevlâna, Yirmi Attı Bilim Adamının Meviâna Üzerine Araştırmaları*. Konya: Ülkü Bas. 1983
Kabaklı, Ahmet. *Mevlâna*. İstanbul: Toker yay. 1872
Kocatürk, Sadettin. "Mevlâna'ya göre varlığın mahiyeti." *1. Millî Meviâna Kongresi. Tebliğler.* Konya: Selçuk Üniversitesi yay. 1986, s.365-394
Koner, Muhlis. "Mevlâna'nın tasavvufu ve Avrupa idealist filozoflarıyla bir mukayesesi." *Konya Halkevi Kültür Dergisi*. 1943, s:69-75.
Lermioğlu, Ayten. *Mevlâna ve Aşk.* İstanbul: Sönmez Neşr. t.y,
Mansuroğlu, Mecdut. "Mevlâna Celâleddin Rumi'de Türkçe Beyit ve İbareler". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten)***.** 1954. s.207-220.
Melikoff, İrene. "Batı Hümanizmasının karşısında Mevlâna'nın hümanizması." F. Halıcı (yay) *Mevlâna. Yirmi Altı Bilim Adamının Mevlâna Üzerine Araştırmaları*. Konya: Ülkü Bas. 1983. s.64-67.
Mevlâna. *Mesnevi ve Şerhi.* (Tercüme ve Şerheden A. Göipınarh). 6 cilt İstanbul: MEGSB yay. 1985
Mevlâna. *Mesnevi* (Çev.: Veled İzbudak). 6. cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı yay. 1960-1962.
Mevlâna. *Mesnevi*. (Tercüme ve şerheden Tahir Olgun (Mevlevi)), 4. cilt. İstanbul: Ahmet Sait Mat. 1963-1972.
Mevlâna. *Dîvan-ı Kebîr.* 5 cilt. (Çev.: A. Gölpınarlı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
Mevlâna. *Dîvan.* (Türkçesi: A. Gölpınarlı). İstanbul: Milliyet yay. 1971 (aslında Dîvan-ı Kebîr'in 6. cildi)
Mevlâna. *Dîvân.*(Çev.: A. Gölpınarlı), İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevi. 1974. (aslında Dîvan-ı Kebîr'in 7. cildi)
Mevlâna. *Mevlâna'nın Rubaileri*, (Çev.: M. Nuri Gençosman). İstanbul: MEGSB yay. 1986.
Mevlâna. *Rubailer*, (Çev.: A. Gölpınarlı) İstanbul: Remzi Kitabevi. 1964
Mevlâna. *Fîhi Mâfih.* (Çev.:M. Ülker Tarıkâhya). İstanbul: MEGSB yay. 1985
Mevlâna. *Fîhi Mâfih.* (Çev.:A. Gölpınarlı). İstanbul: Remzi Kit. 1959
Mevlâna. *Mecâlis-i Sab'a.* (Çev.: A. Gölpınarlı). Konya: Yeni Kitap B, 1965
Mevlâna. *Mektuplar.* (Çev.: A. Gölpınarlı). İstanbul: İnkilâp ve Aka Kitabevi. 1963
Önder, Mehmet. *Mevlâna. Hâyatı-Eserleri.* İstanbul: Kervan Kitapçılık. 1973.
Önder, Mehmet (Haz.) *Mevlâna Güldestesi 1972 (Aspects of Mevlâna 1972).* Ankara: Konya Turizm Derneği yay. 1972
Önder, Mehmet; İ. Binark, N. Sefercioğlu. *Mevlâna Bibliyografyası***.** 2 cilt. Ankara: Türkiye İş Bankası yay. 1974.
Pekolcay, Necla. "Mevlâna'nın Mesnevi'sinde edeb ve insan". *1. Mîllî Mevlâna Kongresi. Tebliğler.* Konya: Selçuk Üniversitesi yay. 1986. s.353-356
Ritter, Hellmut. "Mevlâna Çelâleddin Rumi ve etrafındakiler". *Türkiyat Mecmuası***.** 7-8, 1942. s.268-281
Selçuk Üniversitesi. *1. Milli Mevlâna Kongresi-Tebliğler.* 3-5 Mayıs 1985. Konya: Selçuk Üniversitesi Bas. 1986

Selçuk Üniversitesi. *2. Millî Mevlâna Kongresi-Tebliğler.* 3-5 Mayıs 1986. Konya: Selçuk Üniversitesi Bas. 1987

Schimmel, Annemarie. “The symbolical language of Maulânâ Jalal al-Dîn Rûmî.” *Studies in Islam*. 1, 1964. s. 26-40

Schimmel, Annemarie. *Mevlâna Celâleddin Rumî'nin Şarkta ve Garpta tesirleri.* (Konferans metni). Ankara; Gutenberg Mat. 1963

Sultan Veled. *Maarif*. (Çev.: M. Tarıkâhya). İstanbul MEGSB yay. 1985

Suyutî. *Câmiu's-Sagîr fî Ahâdisî'l-Beşiri'n-Nezir***.** Mısır: Hayriyye Mat. 1321. 2. cilt

Şahin, Muhammed. *Mevlevi'nin Tenkidi***.** İstanbul: Güven Mat. 1946

Uzluk, Feridun Nafiz. “Mevlâna'nın doğum yılı üzerine bir araştırma.” *Türk Düşüncesi***.** 8,1957. s.11-15; 2,1959. S31-37

Uzluk, Feridun Nafiz. “Mesnevi'nin Batıdaki tercümeleri”, *Türk Yurdu* 8-10,1964. s.30-33.

Yakıt, İsmail. “Türk-İslâm düşünürü Mevlâna'ya göre İdeal insan tasavvuru”. *1. Millî Mevlâna Kongresi.* Konya: Selçuk Üniversitesi yay. 1986 s. 213-227.

Yakıt, İsmail. “Mevlâna'ya göre hayatın evrimi”. *2. Millî Mevlâna Kongresi (Tebliğler)***.** Konya: Selçuk Üniversitesi yay. 1987. s.41-56

Yaltkaya, M. Şerefettin. *Mevlâna'da Türkçe Kelimeler ve Türkçe Şiirler***,** İstanbul: Burhaneddin Basımevi. 1934